ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

Πηγὲς καὶ Θεολογία τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ποὺ ὑποβλήθηκε
στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας
τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2011

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

Πηγὲς καὶ Θεολογία τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Καθηγήτρια Δέσπω Ἀθ. Λιάλιου

ΜΕΛΗ: Καθηγητὴς Κωνσταντίνος Π. Χρήστου

᾽Επίκουρος Καθηγητὴς π. Χρῆστος Στ. Φιλιώτης-Βλαχάβας

Ρώμη, Ἀποστολικὴ Βατικανὴ Βιβλιοθήκη, Μηνολόγιον τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Β΄ (Vat. gr. 1613).
Ἡ *Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος*, μικρογραφία 10ου-11ου αἰώνα.

(Στὴν παράσταση αὐτὴ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας εἰκονίζονται ἔχοντας ἀνὰ χείρας τὶς *βίβλους* τους, δηλ. τὰ *ἀνθολόγιά* τους ποὺ περιέχουν βιβλικές, πατερικὲς καὶ συνοδικὲς κειμενικὲς πηγές. Ἡ εἰκαστικὴ αὐτὴ προσθήκη τοῦ ἁγιογράφου προφανῶς δὲν εἶναι τυχαία. Ἀποσκοπεῖ στὴν ἀποτύπωση μιᾶς παγιωμένης συνοδικῆς παραδόσεως, κατὰ τὴν ὁποία οἱ πατέρες προσέρχονται στὶς συνόδους ἐφοδιασμένοι μὲ *χρήσεις* προφητῶν, ἀποστόλων καὶ πατέρων. Οὐδέποτε ἐκφράζουν προσωπικὲς ἀπόψεις, καθόσον ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τίθεται ὡς ἡ μοναδικὴ πηγὴ καὶ τὸ κριτήριο τῆς ἀληθείας)

Στὴ σύντροφο τῆς ζωῆς μου, Κωνσταντίνα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ 8

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 13

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ

1. Οἱ ἐκδόσεις τοῦ κειμένου τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου 32

2. Τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν καὶ θεολογικῶν πηγῶν τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου 34

3. Ἡ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία κατὰ τὴ χρήση τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως 44

4. Ἡ σχέση τῶν εἰκονόφιλων *ἀνθολογίων* τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ Ρώμης καὶ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου 60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄
Η ΠΕΡΙ ΕΙΚΟΝΩΝ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

1. Ἡ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σημασία τοῦ ὅρου *εἰκών* 74

2. Ἡ *ἱερὰ εἰκὼν* σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ *εἴδωλον* 106

3. *Εἰκὼν* καὶ *σύμβολον* 114

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄
ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ Ζ΄ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

1. Ἡ ποιότητα τῆς *παιδείας* τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῶν εἰκονομάχων 117

2. Ἡ ἀρχαιότητα τῶν ἱερῶν εἰκόνων 145

3. Ἡ ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ αἰτιολόγηση τῆς εἰκονομαχίας

α) Περιληπτικὴ ἀναδρομὴ στὴ νεότερη βιβλιογραφία 172

β) Ἡ διάσταση μεταξὺ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς αἰτιολόγησης τῆς εἰκονομαχίας 183

γ) Τὰ θεολογικὰ αἴτια καὶ οἱ ἱστορικὲς ἀφορμὲς τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς τῶν Ἰσαύρων 195

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄
ΘΕΟΛΟΓΙΑ, ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΕΙΑΣ

1. Βασικὰ γνωρίσματα τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης 235

2. Ὁ μανιχαϊστικὸς χαρακτήρας τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης 252

3. Ὁ μονοφυσιτικὸς χαρακτήρας τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης 265

4. Ὁ ἠθικιστικὸς χαρακτήρας τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης 292

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄
ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ Ζ΄ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

1. Ἡ χριστολογικὴ ἑρμηνευτικὴ τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου 294

2. Ἡ ἀναγωγὴ τῶν ἱερῶν εἰκόνων στὸ *θεῖον ἀρχέτυπον* 309

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 343

CONCLUSIONS 349

ΠΗΓΕΣ 354

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 362

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Οἱ βιβλικές, πατερικές, συνοδικὲς καὶ ἁγιολογικὲς *χρήσεις* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου 377

3. Συγκριτικὸς πίνακας τῶν συνοδικῶν, πατερικῶν καὶ ἁγιολογικῶν *χρήσεων* στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ Ρώμης καὶ τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου 393

4. Τὰ *ἀνθολόγια* τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας καὶ τῆς *στ΄* συνοδικῆς *Πράξης* τῆς Νίκαιας ἐν ἀντιπαραβολῇ 438

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ACO	*Acta Conciliorum Oecumenicorum*, ἔκδ. E. Schwarz – J. Straub, τόμ. 1-4, Berolini-Lipsiae 1914-1984.
AHC	*Annuarium Historiae Conciliorum*, Internationale Zeitschrift für Konziliengeschichtsforschung, 1969 ἑξ.
AB	*The Art Bulletin*, ἔκδ. College Art Association, New York 1913 ἑξ.
BASOR	*Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, ἔκδ. The American Schools of Oriental Research, Boston 1922 ἑξ.
BF	*Byzantinische Forschungen*, Internationale Zeitschrift für Byzantinistik, Amsterdam 1966 ἑξ.
BHG	*Bibliotheca Hagiographica Graeca*, ἔκδ. F. Halkin, Bruxelles ^{3}1957.
BYZANTIAKA	*Βυζαντιακά*, Ἐπιστημονικὸ Ὄργανο Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας, Θεσσαλονίκη 1980 ἑξ.
BYZANTINA	*Βυζαντινά*, Ἐπιστημονικὸν Ὄργανον Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1969 ἑξ.
Byz	*Byzantion*, Revue internationale des études byzantines, Paris – Liège 1924-1929, Paris – Brussels 1930, Brussels 1931 ἑξ.
Βυζαντινὸς Δόμος	*Βυζαντινὸς Δόμος*, Ἀθήνα 1987 ἑξ.
BZ	*Byzantinische Zeitschrift,* München-Leipzig 1892 ἑξ.
CCSG	*Corpus christianorum, Series Graeca,* Turnhout-Leuven, 1977 ἑξ.
CCSL	*Corpus christianorum, Series Latina*, Turnholti, 1953 ἑξ.
CFHB	*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Washington - Berlin - Wien - Bruxelles - Roma - Thessalonique 1967 ἑξ.
Church History	*Church History*, Chicago 1931 ἑξ.

CSCO	*Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, ἔκδ. Consilio Universitatis Catholicae Americae et Universitatis Catholicae Lovaniensis, Louvain 1903 ἑξ.
CPG	*Clavis Patrum Graecorum*, ἔκδ. M. Geerard, τόμ. 1-4, Turnhout 1974-1983.
CPL	*Clavis Patrum Latinorum*, ἔκδ. E. Dekkers, Steenbrugge 1961.
ΕΕΒΣ	*Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Ἀθῆναι 1924 ἑξ.
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*, Cambridge Mass. 1941 ἑξ.
DOS	*Dumbarton Oaks Studies*, Washington D.C. 1950 ἑξ.
ΕΕΒΣ	*Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Ἀθῆναι 1924 ἑξ.
ΕΕΘΣΠΑ	*Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,* Ἀθῆναι 1924 ἑξ.
ΕΕΘΣΠΘ	*Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,* Θεσσαλονίκη 1953 ἑξ.
ΕΠΕΘΧ	*Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης*, Ἀθήνα, 1987 ἑξ.
Ελληνικά	*Ελληνικά*, Φιλολογικὸ καὶ λαογραφικὸ περιοδικὸ σύγγραμμα (Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν), Ἀθῆναι 1928 ἑξ., Θεσσαλονίκη 1952 ἑξ.
FC	*Fontes Christiani,* ἔκδ. Herder-Brepols, Bochum 1988 ἑξ.
GCS	*Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Leipzig 1897 ἑξ.
Gesta	ἔκδ. *International Center of Medieval Art,* New York 1963 ἑξ.
GOThR	*The Greek Orthodox Theological Review*, Brookline Mass. 1954 ἑξ.

GRBS	*Greek, Roman and Byzantine Studies*, Texas-Durham-New Caroline 1958 ἑξ.
HR	*History of Religions*, ἔκδ. The University of Chicago Press, Chicago 1961 ἑξ.
ΘΕΟΛΟΓΙΑ	*Θεολογία*, Ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1923 ἑξ.
Iconoclasm	*Iconoclasm,* Papers given at the 9th Spring Symposium of Byzantine Studies at the University of Birmingham, March 1975, ἔκδ. A. Bryer - J. Herrin, Birmigham 1977.
IEE	*Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ἔκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τόμ. 1-17, Ἀθῆναι 1971-2000.
JEH	*The Journal of Ecclesiastical History*, Cambridge 1950 ἑξ.
JMEMS	*Journal of Medieval and Early Modern Studies,* ἔκδ. Duke University Press, Durham North Carolina USA 1971 ἑξ.
JHI	*Journal of the History of Ideas*, ἔκδ. University of Pennsylvania 1940 ἑξ.
JThS	*Journal of Theological Studies*, London 1899-1905, Oxford 1906 ἑξ.
Lampe	G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon,* Oxford 1961-1968.
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	*Κληρονομία.* Ἐπιστημονικὸν Θεολογικὸν Περιοδικὸν τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἱδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1969 ἑξ.
LSJ	H. G. Liddell – R. Scott – H. S. Jones, *A Greek-English Lexikon*, Oxford 1843–[10]1996.
MANSI	J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collecto*, I-XXXI (ἕως 1439), Florentiae-Venetis 1759-1798. Ἀνατύπωση καὶ συνέχεια μέχρι τὸ 1902 ἀπὸ J. Martin-L. Petit, I-LIII, Paris-Leipzig 1901-1927, Graz 1960-1962.
MIET	Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1978 ἑξ.

Modern Theology	*Modern Theology*, ἔκδ. Jim Fodor and Bill Cavanaugh, Wiley-Blackwell 1984 ἑξ.
ODB	*The Oxford Dictionary of Byzantium,* τόμ. 1-3, ἔκδ. A. Kazhdan, New York-Oxford 1991.
Ostkirchliche Studien	*Ostkirchliche Studien*, ἔκδ. Ostkirchlicher Institut, Würzburg 1952 ἑξ.
Past and Present	*Past and Present*, ἔκδ. The Past and Present Society, Oxford University Press, Oxford 1952 ἑξ.
PG	*Patrologia Graeca*, ἔκδ. J. P. Migne, 1-161, Paris 1857-1886.
PL	*Patrologia Latina*, ἔκδ. J. P. Migne, 1-221, Paris 1844-1890.
PTS	*Patristische Texte und Studien*, ἔκδ. Walter de Gruyter, Berlin-New York 1964 ἑξ.
Ράλλη-Ποτλῆ	Γ. Ράλλης-Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, τόμ. 1-6, Ἀθῆναι 1852-1859. ἀνατ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 1992.
REB	*Revue des Études Byzantines*, Paris 1946 ἑξ.
SC	*Sources chrétiennes*, Paris 1941 ἑξ.
Scrinium	*Scrinium*, Revue de Patrologie, d'Hagiographie Critique et d'Histoire Ecclésiastique, ἔκδ. Gorgias Press, 2005 ἑξ.
SJD	*Die Schriften des Johannes von Damaskos*, ἐν PTS.
Sobornost	*Sobornost*, ἔκδ. Fellowship of St. Alban and St. Sergius, London-Oxford 1935 ἑξ.
SP	*Studia Patristica*, Berlin-New York 1957 ἑξ.
Speculum	*Speculum*, Journal of Medieval Studies, Cambridge Mass. 1925 ἑξ.
Symbolae Osloenses	*Symbolae Osloenses,* Norwegian Journal of Greek and Latin Studies, ἔκδ. Taylor and Francis, Oslo 1922 ἑξ.

Σύμμεικτα	*Βυζαντινὰ Σύμμεικτα,* Ἐπιστημονικὸ ὄργανο τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν (ΙΒΕ) τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν (ΕΙΕ), Ἀθήνα 1966 ἑξ.
Σύναξη	*Σύναξη,* Ἀθήνα 1982 ἑξ.
TM	*Travaux et mémoires*, ἔκδ. Centre de recherches d'histoire et civilisation byzantine, Paris 1965 ἑξ.
ZKG	*Zeitschrift für Kirchengeschicthe*, (Gotha), Stuttgart 1877 ἑξ.
ΦΘΒ	Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ βιβλιοθήκη, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1978 ἑξ.
Χρονικά Αισθητικής	*Χρονικά Αισθητικής,* Ἀθήνα 1962 ἑξ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ νεοελληνικὴ παιδεία ἐξακολουθεῖ νὰ τροφοδοτεῖται μὲ τὴν προκατάληψη μέρους τῆς σύγχρονης διανόησης ὅτι ἡ κοινωνία τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου καλυπτόταν ἀπὸ πνευματικὸ σκοτάδι, ἐξ οὗ καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ *αἰὼν τοῦ χάους* ἢ τῆς *μεγάλης σιγῆς* σὲ βάρος της. Ἡ σημερινὴ κοινωνία θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα τῆς ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τοῦ η΄ αἰώνα ἐμφορεῖτο ἀπὸ δεισιδαιμονία, εἰδικὰ δὲ γιὰ τὴν ἀπὸ μέρους της προσκύνηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια νὰ γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰσαύρων ὡς προσπάθεια ἀναγέννησης τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τοιαύτη περιπτώσει ἡ προκατάληψη ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στὴ μελέτη τῆς πλούσιας θεολογικῆς καὶ ἐν γένει παιδείας τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας. Οὐδεὶς ἐξάλλου λαμβάνει στὰ σοβαρὰ μιὰ ἀδίκως ὑποτιμημένη περίοδο τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

Αὐτὴ ἡ ἀρνητικὴ ὅσο καὶ ἀδικαιολόγητη στάση τῆς νεοελληνικῆς διανόησης, παράλληλα μὲ τὰ συγκλονιστικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, προκάλεσαν τὸ ἐνδιαφέρον μου, ὥστε νὰ ἀσχοληθῶ ἐρευνητικὰ μὲ τὴ σκέψη καὶ θεολογία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας. Οὐδέποτε πίστεψα ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικὲς μορφὲς τοῦ η΄ αἰώνα, ὅπως φερ᾽ εἰπεῖν οἱ Γρηγόριος Β΄, Γρηγόριος Γ΄ καὶ Ἀδριανὸς Ρώμης, οἱ Γερμανός, Ταράσιος καὶ Νικηφόρος Κπόλεως, οἱ μοναχοὶ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος Στουδίτης, δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι ἀντάξιοι συνεχιστὲς τῶν καππαδοκῶν καὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν πατέρων. Ὄφειλα ὅμως καὶ νὰ τὸ τεκμηριώσω, πρὶν ἐμβαθύνω στὸ περιεχόμενο τῆς θεολογικῆς τους ἑρμηνευτικῆς.

Ἐξαρχῆς ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὴ σύμβουλό μου καθηγήτρια καὶ ἀντιπρύτανη τοῦ Α.Π.Θ. κ. Δέσπω Ἀθ. Λιάλιου γιὰ τὴν ἀνάθεση ἑνὸς θέματος ποὺ συνεπάγεται τὴν ἱστορικοφιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἔρευνα τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπου συνοψίζεται ἡ περὶ Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ κόσμου πίστη τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων. Ἡ πρόκληση εἶναι δεδομένη, καθὼς κανεὶς ἐρευνητὴς μέχρι σήμερα δὲν ἔχει ἀσχοληθεῖ συστηματικὰ μὲ τὶς ἐργασίες, τὴν ἐπιχειρηματολογία καὶ τὶς ἀποφάσεις τῆς Β΄ *ἐν Νικαίᾳ* Συνόδου, ἀφοῦ ἡ περὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἠντλεῖτο κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ μεμονωμένους πατέρες.

Ἡ ἔρευνα ποὺ ἐπικεντρώνεται στὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου προσφέρει ἕνα πλεονέκτημα: τὴν ἀπόκτηση μικροσκοπικῆς καὶ συνάμα μακροσκοπικῆς ματιᾶς σχετικὰ μὲ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, ἡ ὁποία ἔμμεσα ἐκτείνεται σ᾽ ὅλη τὴν παράδοση τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου Ἰσραήλ. Ἡ σύνοδος ρίχνει φῶς στὸ θεολογικὸ ἔργο τῶν εἰκονολόγων πατέρων, ἐνῶ ἀποκαλύπτει τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο καὶ τὰ ἱστορικὰ αἴτια τοῦ εἰκονομαχικοῦ κινήματος. Οἱ πατέρες ἄλλωστε τῆς ἐποχῆς στὸ σύνολό τους συμμετέχουν στὴ σύνοδο εἴτε διὰ τῆς φυσικῆς τους παρουσίας εἴτε διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τους. Οἱ προγενέστεροί τους ἐπίσης εἶναι νοητὰ παρόντες διὰ τῶν συγγραμμάτων τους, ὁπότε κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀξιολογεῖται καὶ ἀξιοποιεῖται τὸ ἔργο τους. Ἐπιπλέον μεταγενέστεροι ὁμιλοῦν στὸν ἀπόηχο τῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς Νίκαιας. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως ἀναδεικνύεται τὸ *consensus patrum*.

Εὐχαριστῶ τὴ σύμβουλό μου καὶ γιὰ ἕναν ἀκόμη λόγο: γνώριζε ἐκ τῶν προτέρων ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ καταλήξει ἡ ἔρευνά μου, ὁπότε τὴν κατεύθυνε ἀνάλογα. Κατ᾽ οὐδένα τρόπο θὰ φανταζόμουν ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας κορυφώνεται μεταξὺ ἄλλων στὴ χρήση τῶν *μεταδιαλλακτικῶν* ἐπιστολῶν τοῦ ἁγ. Κυρίλλου

Ἀλεξανδρείας, ἔστω καὶ τρεισήμισι αἰῶνες μετὰ τὴν ἐποχή του, μέχρι νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσω μέσα ἀπὸ τὴν *στ΄ Πράξη* τῶν *Πρακτικῶν* τῆς συνόδου. Στὴν ἀρχὴ ἐπίσης τῆς ἐρευνητικῆς μου πορείας μοῦ ἐπισημάνθηκε κάτι ποὺ ἐξίσου δὲν εἶναι αὐτονόητο στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία: ὅτι ἡ περὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλία τῶν πατέρων καὶ ἐν γένει ἡ ἐκκλησιολογία τους ἐκκινεῖ ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ θεολογία. Ἡ θύραθεν θρησκεία καὶ φιλοσοφία κατ᾽ οὐδένα τρόπο τοὺς ἀγγίζει. Τὴν ἴδια ἐξάλλου ἀρχὴ φιλοδοξοῦσαν νὰ διασφαλίσουν ἀκόμη καὶ οἱ φονταμενταλιστὲς εἰκονομάχοι, μέχρις ὅτου ὅμως νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ αἵρεσή τους προῆλθε ἔστω καὶ ἀσύνειδα ἀπὸ ἕναν ὑφέρποντα μανιχαϊσμό. Ἐν προκειμένω ἡ σχετικὴ τεκμηρίωση, ποὺ ἀνάγεται στὸν ἀκαδημαϊκό μας δάσκαλο Νικόλαο Ματσούκα, δίνει ἄλλες διαστάσεις στὴν ἔρευνα.

Ἐκφράζω ἐπίσης τὶς θερμές μου εὐχαριστίες πρὸς τοὺς δύο ἄλλους συμβούλους τῆς διατριβῆς μου, τὸν καθηγητὴ κ. Κωνσταντίνο Χρήστου καὶ τὸν ἐπίκουρο καθηγητὴ πρωτ. Χρήστο Φιλιώτη-Βλαχάβα. Οἱ ὑποδείξεις τους ὅσον ἀφορᾶ στὸν τρόπο ἀξιολόγησης καὶ ἀξιοποίησης τῶν ἱστορικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν πηγῶν ἦταν ἰδιαίτερα πολύτιμες, ὅπως βέβαια καὶ ἡ χρησιμοποιηθείσα ἀπὸ μέρους μου ἀρθρογραφία τους. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἐπίκουρο καθηγητὴ κ. Κωνσταντίνο Μποζίνη.

Εὐχαριστῶ θερμᾶ τὸν καθηγητὴ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς Ἰωαννίνων κ. Ἀλέξανδρο Ἀλεξάκη, διότι μὲ τὸ πρότυπο ἔργο του ἔμαθα νὰ ἐργάζομαι κατὰ τὸ *συναμφότερο* τῆς *φιλολογικῆς ἀκρίβειας* καὶ τῆς *δογματικῆς ὀρθότητας* τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Αὐτὴ εἶναι ἡ πάγια μεθοδολογία τῶν πατέρων καὶ τῶν συνόδων, τὴν ὁποία δυστυχῶς ὅλο καὶ πιὸ σπάνια ἀκολουθοῦν οἱ θεολόγοι τῶν ἡμερῶν μας, ἐμμένοντας σὲ μία ρηχὴ ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν, σ᾽ ἕναν αὐθαίρετο

προσωπικὸ θεολογικὸ στοχασμό, ποὺ ἐν τέλει εἶναι καὶ ἀνούσιος γιὰ τὶς ὑπαρξιακὲς ἀναζητήσεις τοῦ σύγχρονου κόσμου. Μὲ ἀφορμὴ τὴν πολύτιμη ἠθικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ στήριξη τῆς προσφάτως ἐκλεγείσας ἐπίκουρης καθηγήτριας τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Βασιλικῆς Μαυροσκᾶ θὰ πῶ γιὰ τὴν ἴδια μόνον τὸ ἑξῆς: τέτοιοι *Ἄνθρωποι* καὶ *Ἐπιστήμονες* ἐγγυῶνται ὄχι μόνον τὴν ἐπιβίωση ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης στὸ μέλλον.

Ὀφείλω τέλος νὰ εὐχαριστήσω ὅλους τοὺς συναδέλφους μου μεταπτυχιακοὺς φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες γιὰ τὴ μεταξύ μας συμπόρευση, ἰδιαίτερα δὲ τοὺς πατέρα Ἀλέξανδρο Σαλμᾶ, Σωτήρη Βλαβιανὸ καὶ Ἰωάννα Γιαννακοπούλου, ὅπως καὶ τὸ George Sarraf γιὰ τὴν πολύτιμη συμβολή του στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τῶν *Συμπερασμάτων* τῆς παρούσας διατριβῆς.

Χαίρομαι νὰ κινοῦμαι σὲ ἕνα χῶρο ἤθους καὶ ἀξιοκρατίας ποὺ ἐξασφαλίζεται *ἄνωθεν*. Προπάντων εὐχαριστῶ τὴ συνάδελφο κ. Κωνσταντίνα Κατσαροῦ γιὰ τὴν ἀμέριστη συμπαράστασή της. Γιὰ μένα βέβαια προέχει ὅτι *αὐτὸς ὁ ἄγγελος* εἶναι ἡ σύντροφος τῆς ζωῆς μου!

Καβάλα, Δεκέμβριος 2010 Κ. Ι. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στὴ θεολογικὴ ἐπιστήμη καὶ δὴ στὸν τομέα τῆς δογματικῆς οὐδεὶς εἶναι δυνατὸ νὰ προτείνει κάτι περισσότερο ἀπ᾽ αὐτὸ ποὺ εἶπαν οἱ προφῆτες, οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πατέρες, πόσο μᾶλλον ποὺ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ περισσὴ ἔμφαση μέσα ἀπὸ τὶς διακηρύξεις τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τὴν καρδιὰ τοῦ θέματος τῆς *μετὰ χεῖρας* μελέτης. Ἄρα στὴ σύγχρονη ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἐναπόκειται νὰ ἀποσαφηνίσει τὸ περιεχόμενο μιᾶς ἑνιαίας ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, ἀρχέγονης ὅσο καὶ καινῆς, ὅπως ἔπρατταν πάντα οἱ πατέρες μὲ τὶς συνοδικὲς ἑρμηνευτικές τους ἀποφάσεις. Ἡ πρωτοτυπία της δηλ. ἔγκειται στὴ διευκρίνιση στοιχείων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ στὴ μεταφορά τους μὲ προσαρμογὴ στὴ σύγχρονη πραγματικότητα, ὥστε νὰ ἀφομοιώνεται συνεχῶς ἡ πίστη τῶν πατέρων. Ἐν προκειμένω οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἔχουν πλήρη ἐπίγνωση τοῦ ἰδεολογικοῦ ὑπόβαθρου καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀφορμῶν τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης, ἑρμηνεύοντας τὴν περὶ Θεοῦ καὶ ἱερῶν εἰκόνων πίστη τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἔγκυρη ἱστορική τους κριτικὴ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴ θεολογική τους διδασκαλία διακηρύσσεται στὴ χριστιανικὴ οἰκουμένη τῆς ἐποχῆς τους. Κατὰ ταῦτα μπορεῖ νὰ διερευνηθεῖ κατὰ πόσον καὶ μὲ ποιὸ τρόπο φτάνει ὁ λόγος τους στὴν ἐποχή μας.

Ἀπώτερος στόχος μας εἶναι νὰ ἀποσαφηνίσουμε μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς παρούσας διατριβῆς τὸ περιεχόμενο τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἐκκλησιολογίας τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὶς ἀντίστοιχες κακοδοξίες τῆς αἵρεσης τῶν εἰκονομάχων καὶ δὴ τὶς χριστολογικές. Γι᾽ αὐτὸ θὰ ἀποφύγουμε ἕνα λόγο περιγραφικό, ὁ ὁποῖος, εἰρήσθω ἐν παρόδω, συνηθίζεται στὴ σύγχρονη θεολογικὴ ἐπιστήμη, μολονότι δὲν ἔχει νὰ προσφέρει κάτι, ἀφοῦ πρόκειται κατ᾽

οὐσίαν γιὰ ἁπλὴ προσπάθεια μετάφρασης ἐκκλησιαστικῶν κειμένων στὴ νεοελληνική. Θὰ τολμήσουμε νὰ ἀκολουθήσουμε τὴν ὁδὸ τῆς ἑρμηνείας, νὰ διατυπώσουμε δηλ. εὐθέως ἕναν λόγο συμπερασματικό, σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο σκέψης τῆς ἐποχῆς μας, παρόλο ποὺ γνωρίζουμε ὅτι ἔτσι ἐκτιθέμεθα ἔτι μᾶλλον στὴν αὐστηρὴ κριτική, τὴν καλοπροαίρετη ἢ μή, τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ χρησιμοποιοῦμε τὶς κειμενικὲς πηγές ἐπιλεκτικά, ἐνῶ καὶ οἱ παραπομπές μας στὴ δευτερεύουσα βιβλιογραφία εἶναι σχετικὰ λιτές, ἐφόσον δὲν ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐπαναλάβουμε σωρηδὸν κοινὲς ἱστορικὲς καὶ θεολογικὲς ἀναφορές, παρὰ νὰ ἀναπτύξουμε τὸ διάλογο σὲ κρίσιμα ζητήματα τῆς ἱστορικοφιλολογικῆς ἔρευνας καὶ τῆς θεολογικῆς ἑρμηνείας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη θέτουμε στὸ περιθώριο μερίδα τῆς βιβλιογραφίας, ἐφόσον ἔχουμε προηγουμένως ἀποδείξει ὅτι αὐτὴ ὁδηγεῖται ἐξαρχῆς σὲ μιὰ ἐσφαλμένη ἐρευνητικὴ προσέγγιση[1]. Οὐδόλως ὡστόσο συνεχίζουμε νὰ τὴ σχολιάζουμε ἀρνητικὰ στὶς σελίδες τῆς παρούσας διατριβῆς, προκειμένου νὰ ἐμπλουτίσουμε τεχνητὰ τὸ μέρος τῶν παραπομπῶν μας. Τὰ παραδείγματα τῶν ἕωλων προσεγγίσεων τῶν Van de Ven, Φλορόφσκυ καὶ Μαρτζέλου, οἱ ὁποῖοι ἔχουν δημιουργήσει *σχολὲς* στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία, εἶναι τὰ κυριότερα. Ὁ πρῶτος δέχεται τὴν ἄμεση ἐπιλογὴ καὶ χρήση τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως στὴ Νίκαια, δίχως νὰ ὑποψιάζεται τὴν ὕπαρξη ἑνὸς

---

[1]. Ἕνας φερ᾽ εἰπεῖν ἀπὸ τοὺς κορυφαίους πατρολόγους τοῦ προηγούμενου αἰώνα, ὁ Π. Χρήστου, ὑποστήριξε ὅτι ὁ ἅγ. Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης οὐδέποτε χρησιμοποιήθηκε στὴ Νίκαια. Μὲ βάση τὴ διαπίστωσή του αὐτὴ ὁδηγήθηκε καὶ σὲ ἄλλα ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Βλ. P. CHRISTOU, *«Testimonia neglected by the seventh ecumenical council»*, ἐν AHC 20 (1988), σσ. 251-257. Ἀπόφθεγμα, ὡστόσο, τοῦ corpus τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν ὄχι μόνον χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴ στ΄ *Πράξη* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀλλὰ τέθηκε στὴν ἴδια συνάφεια ὡς κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς στὴ συζήτηση μὲ τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας.

προϋπάρχοντος δικτύου καταρτισμοῦ εἰκονόφιλων *ἀνθολογίων*, ποὺ συνδέει τὸ Δαμασκηνό, τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Ρώμη[2]. Ὁ δεύτερος πασχίζει νὰ ἀποδείξει ἕνα ἀνύπαρκτο ἑλληνικὸ ὑπόβαθρο τῆς εἰκονομαχίας παραβλέποντας τὸ δεσπόζοντα μανιχαϊσμό[3]. Ὁ τρίτος ἐξαρτᾶ τὸ διάλογο μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ ἀντιχαλκηδονίων ἀπὸ τὸ ἐπισφαλὲς ἀξίωμά του ὅτι οἱ πατέρες τῆς ἐποχῆς, εἰδικὰ δὲ ὁ Δαμασκηνός, δὲν εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβολόγοι κατὰ τὴν περιγραφὴ τῶν αἱρέσεων ὅσο κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως[4]. Ἐν

---

[2]. Βλ. P. VAN DEN VEN, *«La patristique et l'hagiographie au concile de Nicée de 178»*, ἐν Byz 25-27 (1955-1957), σσ. 325-362.

[3]. Βλ. G. FLOROVSKY, *«Origen, Eusebius and the Iconoclastic Controversy»*, ἐν *Church History* 14/2 (1950), σσ. 77-96, τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται αὐτούσιο ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Christianity and Culture*, τόμ. 2, ἔκδ. Nordland Publishing Company, Belmont Massachusetts 1974, σσ. 101-130 = Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμός* (μτφρ. Ν. Πουρναρᾶ), ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη [2]2000, σσ. 128-151.

Ἡ ἴδια ἐπιστημονικὴ ἄποψη ἐπαναλαμβάνεται ἐν Β. ΛΑΟΥΡΔΑ, *«Ἡ εἰκονομαχία*, ἐν *Χριστιανικὸν Συμπόσιον»*, 1, Ἀθῆναι 1969, σ. 159. TH. NIKOLAOU, *«Die Ikonenverehrung als Beispiel ostkirchlicher Theologie und Frömmigkeit nach Johannes von Damaskos»*, Ostkirchliche Studien 25 (1976) σσ. 156-157. J. MEYENDORFF, *«The Iconoclastic Crisis»*, ἐν *Byzantine Theology: historical trends and doctrinal themes*, ἔκδ. Fordham University Press, New York 1976, σσ. 42-43. P. KARLIN-HAYTER, *Iconoclasm*, ἐν The Oxford History of Byzantium (ἔκδ. C. Mango), Oxford 2002, σ. 154. Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης του Φλορόφσκυ, εἰδικὰ περὶ τῆς ἐν σπέρματι εἰκονομαχίας τοῦ Ὠριγένη καὶ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τὸν P. Alexander ἐν P. J. ALEXANDER, *«The Iconoclastic Council of St. Sophia (815) and its definition (Horos)»*, μν. ἔργ., σσ. 50-51.

[4]. Βλ. Γ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *«Ὀρθοδοξία καὶ αἵρεση τῶν Ἀντιχαλκηδονίων κατὰ τὸν ἅγ. Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνό»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 75/2 (2004), σσ. 591-609. *«Οἱ Ἀντιχαλκηδόνιοι καὶ ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Μιὰ ἀπάντηση στὸν Καθηγητὴ κ. Π. Μπούμη»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 78/2 (2007), σσ. 603-632.

Μὲ βάση τὴν ἐπισφαλὴ αὐτὴ θέση τοῦ καθηγητὴ ἔχουν ἐκπονηθεῖ διδακτορικὲς διατριβές, ὅπως οἱ ἀκόλουθες: Ι. Θ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας καί ὁ Ὅρος τῆς Χαλκηδόνας* (Διδ. Διατριβή), Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2002 καὶ G. KOURIE, *Η χριστολογία τοῦ*

ὀλίγοις ἐπιδιώκουμε ἄλλοτε νὰ ἀξιοποιοῦμε καὶ ἄλλοτε νὰ ἀμφισβητοῦμε τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία ἐκεῖ ποὺ πρέπει καὶ ὅσο πρέπει, ἔχοντας ὡς γνώμονα τὴν ἱστορικοφιλολογικὴ ἀπόδειξη καὶ θεολογικὴ κρίση τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἡ διαδικασία τῆς τεκμηρίωσης τοῦ κύρους τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ἀκολουθεῖται σκόπιμα στὴ *μετὰ χεῖρας* διατριβή. Ἔτι μᾶλλον ἀξιολογοῦνται καὶ ἀναλύονται συστηματικὰ οἱ βιβλικὲς καὶ πατερικὲς *χρήσεις* τῆς Νίκαιας, στὶς ὁποῖες βασίζεται ἡ ἐπιχειρηματολογία της, παράλληλα μὲ τὴν ἐξαντλητικὴ διερεύνηση τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου. Μὲ κάθε τρόπο λοιπὸν ἀποσκοποῦμε νὰ ἐμβαθύνουμε στὴ σκέψη τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, διαφορετικὰ ἡ ἑρμηνεία τῆς θεολογικῆς τους διδασκαλίας θὰ ἦταν ἐπιφανειακὴ καὶ πρόχειρη. Γι᾽ αὐτὸ στὴν παρούσα διατριβὴ προηγοῦνται τρία ἱστορικοφιλολογικὰ κεφάλαια (τῆς φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς τεκμηρίωσης τῶν πατερικῶν *χρήσεων*, τῆς εἰκονολογικῆς ὁρολογίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου), στὰ ὁποία θὰ βασιστοῦν τὰ ἑπόμενα δύο, ποὺ εἶναι ἀμιγῶς θεολογικά (τῆς θεολογικῆς, χριστολογικῆς καὶ εἰκονολογικῆς διδασκαλίας τῶν διϊστάμενων μεταξύ τους εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας καὶ τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας).

Ἡ ἱστορικοφιλολογικὴ τεκμηρίωση ἔχει σκόπιμα ἐκπονηθεῖ γιὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

1. Τίποτα δὲν εἶναι δεδομένο, καθολικὰ ἀποδεκτό, στὴ σύγχρονη ἐπιστήμη. Ἀκόμη καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, ἡ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία τους, ποὺ πράγματι εἶναι

Φιλόξενου Ἱεραπόλεως και η Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνας, Διδ. Διατριβή, Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2009.

ὑποδειγματικὴ καὶ καταξιώνει τὶς ἀποφάσεις τους, θὰ πρέπει νὰ ἀποδειχτεῖ.

2. Στὴν ἴδια τὴ μεθοδολογία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας βαρύνει ἐξίσου ἡ *φιλολογικὴ ἀκρίβεια* τῶν χρησιμοποιηθεισῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἔναντι τῆς *δογματικῆς* τους *ὀρθότητας*. Δὲν μπορεῖ δηλ. νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ ὅποια θεολογικὴ διδασκαλία, χωρὶς νὰ ἀποδειχθεῖ προηγουμένως ὅτι ἀπαντᾶ σὲ αὐθεντικὰ κείμενα *ἐγκρίτων* πατέρων. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας θεολογικὲς σπουδὲς ποὺ ἀναπτύσσονται στὸ περιβάλλον τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ κινηθοῦν στὰ ἴδια πρότυπα, ὥστε νὰ δικαιολογοῦν στὴν πράξη τὸν τίτλο τους ὡς *πατερικές*.

3. Ἡ σύγχρονη πανεπιστημιακὴ ἔρευνα εἶναι διεπιστημονική. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι συναφεῖς ἐπιστήμες μποροῦν νὰ διερευνήσουν συνδυαστικὰ ἕνα κοινὸ θέμα. Ἐν προκειμένω ὁ γράφων ἀξιοποιεῖ τὰ πορίσματα τῆς φιλολογίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀρχαιολογίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ οἱ ἐπιστῆμες αὐτὲς μποροῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἑρμηνευτικὴ ματιὰ ἑνὸς θεολόγου, τὴ στιγμὴ ποὺ καλοῦνται νὰ αἰτιολογήσουν τὶς ἱστορικὲς πράξεις τῶν προσώπων κατὰ τὴ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφική τους σκέψη.

4. Μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς τί θὰ συνέβαινε, ἐὰν ἀποδεικνυόταν ὅτι ἕνα κείμενο ἢ ἁπλὸ ἀπόφθεγμα, ποὺ ἐθεωρεῖτο πατερικό, ἦταν τελικὰ ψευδεπίγραφο. Ἡ θεολογική του ἑρμηνεία συνολικά, ὅσο εὔστοχη καὶ νὰ ἦταν, θὰ ματαιωνόταν ἐξαρχῆς. Γι᾽ αὐτὸ προηγεῖται ἀπαραίτητα ἡ ἱστορικοφιλολογικὴ τεκμηρίωση τῆς γνησιότητάς του. Οἱ περιπτώσεις τῶν ψευδεπίγραφων πατερικῶν *χρήσεων* τῆς Ἱέρειας, ποὺ ἐξαρχῆς δὲν λαμβάνονται ὑπόψη στὴ Νίκαια, εἶναι χαρακτηριστικές.

5. Ἐπιμέρους ἱστορικοφιλολογικὲς καὶ θεολογικὲς κρίσεις, ποὺ τίθενται στὸ αἰτιολογικὸ μέρος τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων τῆς Νίκαιας, θὰ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ προβληματίσουν σοβαρὰ τὴ σύγχρονη ἔρευνα. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο μποροῦν νὰ ἀνατραποῦν ἐσφαλμένα ἀξιώματα, ποὺ ἀπαντοῦν στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία καὶ δυσχεραίνουν τὸ ἔργο τῆς θεολογικῆς ἑρμηνείας. Προφανῶς τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας εἶναι πιὸ ἀξιόπιστο ἀπὸ τὸ σημερινό, δεδομένου ὄχι τόσο τοῦ ἐνδεχομένου νὰ εἶναι ἡ φιλολογικὴ καὶ ἱστορική τους παιδεία ὑψηλότερης στάθμης ἀπὸ τὴ σημερινή, ἀλλὰ τῆς ἀμεσότητάς τους πρὸς τὴν ἐποχή, στὴν ὁποία ζοῦν καὶ δραστηριοποιοῦνται. Ὁ Φιλόξενος Ἱεραπόλεως, φερ᾽ εἰπεῖν, ἐκλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας μᾶλλον ὡς μανιχαῖος παρὰ ὡς μονοφυσίτης, στὰ πλαίσια μιᾶς γενικότερης θεώρησης τοῦ μανιχαϊσμοῦ καὶ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, ὅπου τὰ μεταξύ τους στεγανὰ εἶναι περισσότερο εὔθραστα ἀπ᾽ ὅ,τι πιστεύεται σήμερα.

6. Ἡ διδασκαλία τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἔχει βαθιὲς ρίζες σ᾽ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου Ἰσραήλ. Μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα κατὰ τὶς ἀπολήξεις τῶν νεύρων, ποὺ καταλήγουν στὸν ἐγκέφαλο, ἢ κατὰ τὰ αἱμοφόρα ἀγγεία ποὺ καταλήγουν στὴν καρδιά. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ἐγκέφαλος καὶ ἡ καρδιὰ συμβολίζουν τὸν ἀποκεκαλυμμένο λόγο τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἑρμηνεύεται ἀπὸ τοὺς πατέρες καὶ δι᾽ αὐτῶν κληροδοτεῖται ἕως ἐμᾶς σήμερα. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη τῶν ἡμερῶν μας ὀφείλει νὰ ἐμβαθύνει τὴ γνώση της στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ ἰατρικὴ προχωρᾶ στὴν ἀνατομία τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς ἐπιφανειακὲς καὶ ἐπισφαλεῖς ἐκτιμήσεις.

Τὸ κείμενο τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀξιολογεῖται στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς παρούσας διατριβῆς,

συγκρινόμενο μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἱστορικὲς καὶ θεολογικὲς πηγὲς τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, ἐνῶ παράλληλα τεκμηριώνεται τὸ κύρος τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν τῆς Νίκαιας. Ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων ληφθεῖ ὑπόψη ὅλες οἱ ἔντυπες ἐκδόσεις τοῦ κειμένου καὶ ἰδίως ἡ πιὸ πρόσφατη τοῦ Lambertz[5]. Ἐπιπλέον ἐπιχειρεῖται νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα γιατί τὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ δὲν χρησιμοποιεῖται ἐπίσημα στὸ προσκήνιο τῶν συζητήσεων τῆς Νίκαιας, ἐνῶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς πατέρας ἀναγνωρίζεται ὡς πρωταγωνιστὴς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τόσο ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Νίκαιας. Στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐπωφελούμαστε ἀπὸ τὴ σχετικὴ προεργασία τοῦ Ἀναγνωστόπουλου καὶ ἀναπτύσσουμε διάλογο μαζί του[6]. Παρόλη τὴ σχεδὸν ἀπόλυτη σιωπὴ τῶν ἱστορικῶν μαρτύρων, ἐπιχειροῦμε νὰ δώσουμε ἀπαντήσεις μέσα ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς, εἰδικὰ δὲ ἀπὸ τὴ μεταξύ τους φιλολογικὴ ἀντιπαραβολή.

Ἡ διπλὴ μεθοδολογία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, ἡ ἱστορικοφιλολογικὴ δηλ. τεκμηρίωση τῆς αὐθεντικότητας τῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν πρὶν ἀπὸ τὴ θεολογική τους ἑρμηνεία ἀξιολογεῖται ἐν συνεχεία. Οἱ πατέρες ὡς ἐκπρόσωποι τῶν ἐκκλησιαστικῶν τους ἐπαρχιῶν προσέρχονται στὴ σύνοδο ἐφοδιασμένοι μὲ βιβλικές, πατερικὲς καὶ συνοδικὲς *χρήσεις*, ἀπ᾽ ὅπου ἀντλοῦν τὴν ἐπιχειρηματολογία τους. Οἱ *χρήσεις* τους, ὡστόσο, ὑφίστανται διπλὸ ἔλεγχο: ἐξετάζεται μὲ ἱστορικοφιλολογικὰ κριτήρια, ἐὰν ὄντως προέρχονται ἀπὸ *ἔγκριτο* πατέρα ἢ σύνοδο, ἐνῶ τὸ *consensus patrum* τίθεται ὡς ἑρμηνευτικὸ κριτήριο τοῦ θεολογικοῦ τους

---

[5]. Βλ. E. LAMBERTZ, *Concilium Universale Nicaenum Secundum,* ACO 2, 3, 1, Berlin, New York 2008.

[6]. Βλ. Β. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *«Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ ἡ ἀπόφανσις τῆς Ζ΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου περὶ τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων»*, ἐν ΕΠΕΘΧ 2, ἐν Ἀθήναις 1991, σσ. 53-81.

περιεχομένου. Ἐν προκειμένω οἱ πατέρες τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου ἀντιμετωπίζουν τὸ σοβαρὸ πρόβλημα τῆς συστηματικῆς ἀλλοίωσης τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως κατὰ τὸ γράμμα ἢ τὸ νοηματικό τους περιεχόμενο. Ὁ ὑποδειγματικός, λοιπόν, τρόπος τῆς ἀπὸ μέρους τους ἐπίλυσης τοῦ προβλήματος, ποὺ ἔχει διογκωθεῖ ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ σύνοδο τῆς Ἱέρειας, εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀναλύουμε.

Σὲ ἑπόμενη συνάφεια βασιζόμαστε στὴν πρωτότυπη φιλολογικὴ ἔρευνα τοῦ Ἀλεξάκη[7], προκειμένου νὰ ἀναφερθοῦμε εἰδικὰ στὸν τρόπο εἰσαγωγῆς καὶ χρήσης στὴ σύνοδο τῆς Νίκαιας τῶν βιβλικῶν καὶ πατερικῶν πηγῶν παίρνοντας ξεκάθαρη θέση γιὰ τὸ κατὰ πόσον αὐτὸ γίνεται διὰ ἐξειδικευμένων *ἀνθολογίων* ἢ διὰ τῶν ἐπίσημων πατερικῶν *βίβλων*. Ἐν προκειμένω περιγράφουμε ἀναλυτικὰ τὰ *ἀνθολόγια* τῆς δ΄, ε΄ καὶ στ΄ *Πράξης* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μὲ κέντρο τὴ διαφορετικὴ θεματικὴ στόχευση καὶ τὸν τρόπο καταρτισμοῦ τοῦ καθενός. Παρόλη τὴ σχεδὸν ἀπόλυτη σιωπὴ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ κατὰ πόσον τὰ *ἀνθολόγια* ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Δαμασκηνό, τὴν Κπολη καὶ τὴ Ρώμη παρουσιάζουν μεταξύ τους κοινὰ στοιχεῖα θὰ ἀποτελέσει ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο τοῦ βαθμοῦ τῆς μεταξύ τους ἀλληλεπίδρασης. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δίνουμε συγκεκριμένες ἀπαντήσεις στὸ γενικότερο ἐρώτημα ποιός συμπιλητὴς πατερικῶν *χρήσεων* προηγεῖται τῶν ὑπολοίπων, παρόλη τὴ σχετικὴ ἀβεβαιότητα στὴ χρονολόγηση καθεμιᾶς κειμενικῆς πηγῆς, ὅπως καὶ στὸ τὶ ἰσχύει στὸ παρασκήνιο.

Ἡ ἀνάλυση τῆς σημασίας ὅρων δόκιμων στὴν εἰκονολογία τῆς Ἐκκλησίας, μὲ ἐπίκεντρο τὸν ὅρο *εἰκών*, ἐπιχειρεῖται στὸ δεύτερο κεφάλαιο, ἀφοῦ ἔχει ἀξιοποιηθεῖ τὸ σχετικὸ ἐρευνητικὸ ἔργο τῶν

---

[7]. Βλ. A. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its archetype*, DOS 34, *Dumbarton Oaks Research* Library and Collection, Washington 1996.

Μαρτζέλου, Τσελεγγίδη, Ζωγραφίδη καὶ Μαυροσκᾶ[8]. Σ᾽ αὐτὸ προστίθενται νέα στοιχεῖα μὲ βάση τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Σύνοδου. Εἶναι πάντως ἤδη γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἔρευνάς μας ὅτι ἡ λέξη *εἰκών,* ποὺ ἀπαντᾶ τόσο στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὅσο καὶ στὴ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, φανερώνει τὴ σχέση τοῦ *αἰτιατοῦ* μὲ τὸ *αἴτιο*, τοῦ *παράγωγου* μὲ τὸ *ἀρχέτυπο*. Ὡστόσο σὲ κάθε περίπτωση τὸ νόημα τῆς λέξης μεταβάλλεται *κατά τι*. Σύμφωνα, ἄλλωστε, μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη οἱ ἱερὲς εἰκόνες ἀνάγονται στὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο καὶ ἐν τέλει στὸν Τριαδικὸ Θεό, σὲ ἕνα δηλ. ἄκτιστο *ἐνσημαινόμενον,* ποὺ οὐδέποτε μπόρεσαν νὰ διανοηθοῦν οἱ ἕλληνες φιλόσοφοι. Παράλληλα παρατηροῦμε ὅτι ὁ ὅρος *εἰκών*, ὅπως ἀπαντᾶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, μετατίθεται ἄλλοτε στὴν τριαδολογία ἄλλοτε στὴ χριστολογία καὶ ἄλλοτε στὴν κτισιολογία, γιὰ νὰ φανερώσει εἴτε τὴ *φυσικὴ* εἴτε τὴν *ὑποστατικὴ* ἑνότητα καὶ διάκριση. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ μὲ ἀξιώματα, ὅπως τὸ *ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει,* ποὺ κληροδοτοῦν στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση οἱ ἀλεξανδρινοὶ καὶ καππαδόκες πατέρες ἐπικαλούμενοι τὴν κοινὴ λογικὴ σκέψη. Ἐν προκειμένω μᾶς ἀπασχολεῖ εἰδικὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μεταφέρονται συγκεκριμένοι ὅροι καὶ παραδείγματα ἀπὸ τοὺς

---

[8]. Βλ. Γ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τῆς ὀρθόδοξης εἰκονολογίας*, ἐν Ὀρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Β΄, ΦΘΒ 24, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 127-148. Δ. ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ, *Εἰκονολογικὲς μελέτες*, ἔκδ. Ι. Μ. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, Θεσσαλονίκη 2003. Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Βυζαντινή φιλοσοφία τῆς εἰκόνας. Μιά ἀνάγνωση τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ*, ἔκδ. Ελληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1997. *«Παρατηρήσεις για την τεχνητή εἰκόνα και το υπερβατικό πρότυπο στην αρχαία ελληνική θεωρία της τέχνης»*, ἐν Ελληνικά 47 (1997), σσ. 71-94. Β. Β. ΜΑΥΡΟΣΚΑ, *Η θεολογία των ιερών εικόνων στην Ορθόδοξη Εκκλησιαστική παράδοση και η λειτουργικοκανονική τεκμηρίωσή της* (Διδ. Διατριβή), Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2006.

τριαδολόγους καὶ χριστολόγους πατέρες στοὺς εἰκονολόγους τῆς Νίκαιας.

Σὲ ἄλλη συνάφεια ἀναζητοῦμε τὸ κριτήριο μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιλέγονται πρὸς χρήση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας τὰ εἰκονολογικὰ κείμενα κάποιων πατέρων, ἐνῶ κάποιων ἄλλων ἀποκλείονται. Μὲ ἄλλα λόγια θέτουμε τὸ ἐρώτημα γιατί τὸ ἔργο, φερ᾽ εἰπεῖν, τῶν κλασικῶν πατέρων Γρηγορίου Νύσσης καὶ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ ὑπομνηματίζεται ἐλάχιστα στὴ Νίκαια, ἂν καὶ εἶναι μεστὸ ἀπὸ εἰκονολογικὴ ὁρολογία, ἐνῶ δίδεται περισσὴ ἔμφαση σὲ ἄλλους πατέρες. Ἐν συνεχεία ἐξετάζουμε τὴ θεολογικὴ σημασία τοῦ ὅρου *εἰκὼν* τόσο ὡς πρὸς τὸ *εἴδωλον* ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ *σύμβολον*. Παρατηροῦμε ὅτι οἱ πατέρες τείνουν νὰ ἑδραιώσουν μία ὁρολογία μὲ συγκεκριμένο νοηματικὸ περιεχόμενο, δίχως βέβαια νὰ ἐγκλωβίζονται σὲ μιὰ στείρα ὀνοματοκρατία, ἀφοῦ αὐτὸ ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ περιγράφουν πρόσωπα καὶ πράγματα.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο διερευνοῦμε τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας παράλληλα μὲ τὸ ἦθος τους, τὴν ποιότητα δηλ. τῆς παιδείας τους. Ἡ ὅλη συζήτηση μᾶς ἀπασχολεῖ, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι μέρος τῆς σύγχρονης βιβλιογραφίας ἐξακολουθεῖ νὰ χαρακτηρίζει συλλήβδην τὴν εἰκονομαχικὴ περίοδο μὲ τὸν ὅρο *dark ages* παραβλέποντας τὰ ἔργα πολιτισμοῦ της. Μὲ ἀφορμὴ εἰδικὰ τὴν προσκύνηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ μέρους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ἐκφράζεται ἡ ἄποψη περὶ μιᾶς ἐκδηλούμενης τυπολατρείας καὶ δεισιδαιμονίας, ἡ ὁποία, ἐὰν ἐπιβεβαιωνόταν, τότε ἡ ὅλη ἔρευνα τῆς θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας θὰ σταματοῦσε ἐδῶ. Γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο ἐπιχειροῦμε νὰ ἀναδείξουμε μὲ συγκεκριμένα τεκμήρια τὴν ὑψηλὴ στάθμη παιδείας τῶν πατέρων τῆς

ἐποχῆς, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀρθρογραφία τοῦ Τωμαδάκη[9]. Ἀκολούθως στρέφουμε τὴ μομφὴ τοῦ *σκοταδισμοῦ* πρὸς τὴν αἵρεση τῶν εἰκονομάχων καὶ τῶν ἡγητόρων τους Ἰσαύρων, ὄχι ὅμως ἀναφορικὰ μὲ ἕνα ὑποτιθέμενα χαμηλὸ ἐπίπεδο μόρφωσης, ἀλλὰ μὲ βάση τὴν παρέκκλισή τους.

Ἐν συνεχεία ἐπιχειροῦμε νὰ ἐπανατεκμηριώσουμε τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν οἰκουμενικότητα τῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἀποδεικτικὴ διαδικασία τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐν προκειμένω γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ στόχευση τῆς συγκεκριμένης ἔρευνας: χρειάζεται νὰ δοθεῖ τέλος στὴν ἐντύπωση ἱστορικῶν καὶ θεολόγων ὅτι εἰκονομαχικὲς καὶ εἰκονόφιλες τάσεις συνυπῆρχαν στοὺς πατέρες πρὶν τὴ Νίκαια, ὡς καὶ νὰ μὴν εἶχε πάντοτε τὸ ὅλο ζήτημα σωτηριολογικὲς συνέπειες ἢ νὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ποικίλλει ἡ θεολογικὴ διδασκαλία τῶν πατέρων κατὰ τὸ περιεχόμενό της. Γι᾽ αὐτὸ ἀξιοποιοῦμε τὴν ἔγκυρη κρίση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ἕωλη ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἱέρειας καὶ τῶν σημερινῶν ὑποστηρικτῶν της.

Ἡ ἔρευνα τοῦ θεολογικοῦ ὑπόβαθρου τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀφορμῶν τῆς ἀντίστοιχης πολιτικῆς τῶν Ἰσαύρων μᾶς ἀπασχολεῖ σὲ ἄλλη συνάφεια. Ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ τρόπου σκέψης τῆς μεσοβυζαντινῆς κοινωνίας λαμβάνεται ὡς πρωταρχικὸ στοιχεῖο στὴν ὅλη προσέγγιση. Ἔτσι ἀξιολογεῖται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ νεότερη βιβλιογραφία αἰτιολογεῖ τὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα, ὅπως καὶ τό, ἐάν, ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου ζητήματος, μπορεῖ νὰ ἔχει ἱστορικὴ βάση ἡ διάσταση μεταξὺ τοῦ *καισαροπαπισμοῦ* καὶ τοῦ *παποκαισαρισμοῦ*. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπωφελούμαστε ἀπὸ τὴν

---

[9]. Βλ. Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *«Ἡ δῆθεν «μεγάλη σιγὴ» τῶν γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ* (650-850)», ἐν ΕΕΒΣ 38 (1971), σσ. 5-26.

προϋπάρχουσα ἱστορικὴ ἔρευνα τῶν Χρήστου καὶ Τσορμπατζόγλου[10]. Ἐπιχειροῦμε ὡστόσο νὰ διαμορφώσουμε τὴ δική μας γνώμη γιὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς, δίχως νὰ ἐκλαμβάνουμε ἀξιωματικὰ πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπικρατοῦσες ἀπόψεις σύγχρονων ἐρευνητῶν, εἰδικὰ δὲ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ στὴν κατηγοριοποίηση μεταξὺ τῶν αἱρέσεων τῶν μανιχαίων, τῶν μονοφυσιτῶν καὶ τῶν εἰκονομάχων. Θεωροῦμε ὅτι τὰ πάντα εἶναι ρευστὰ μέσα σὲ ἕνα πολιτισμικὸ περιβάλλον, ποὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἑτεροπολιτισμικὴ ἐρευνητικὴ ματιά, μέχρι νὰ ἀποσαφηνιστεῖ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς. Ἐν τοιαύτη περιπτώσει προβάλλουμε τὰ παραδείγματα τῶν Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως ὡς ἀφορμὴ στὴν πρόκληση μιᾶς νέας προβληματικῆς στὴ σύγχρονη ἔρευνα. Σὲ κάθε περίπτωση ἡ πηγὴ τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης ἀναζητεῖται στὸ μανιχαϊσμό, ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη ἐπιδράσει καὶ σὲ ἄλλες προγενέστερες αἱρέσεις. Τὴν κατευθυντήρια αὐτὴ ἐρευνητικὴ ὁδὸ μᾶς τὴν παρέχει ὁ Ν. Ματσούκας[11].

Ἡ διερεύνηση τῆς προέλευσης καὶ τοῦ εἴδους τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης ἐπιχειρεῖται στὸ τέταρτο κεφάλαιο. Γιὰ τοὺς πατέρες τῆς

---

[10]. Βλ. Κ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *«Προσωπογραφικά γιά τόν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄ τόν Ἴσαυρο»*, ἐν ΕΕΘΣΑΠΘ, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας 5 (1998), σσ. 199-223. *Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ 7ου αἰώνα ὡς μάρτυρες τῆς ἐποχῆς τους. Μάξιμος Ὁμολογητής, Ἀναστάσιος Σιναΐτης, Ψευδο-Μεθόδιος*, ἔκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010. Π. Κ. ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *«Ἡ φύση καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς Εἰκονομαχίας»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 66/4 (1995), σσ. 681-738. *«Εκκλησιαστικό δόγμα καί αυτοκρατορική πολιτική. Οι θεολογικές αντιπαραθέσεις του 7ου αι. ως αιτία αλλαγών της ἐκκλησιαστικής πολιτικής»*, ἐν ΕΕΘΣΠΘ, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας 12 (2007), σσ. 171-236. *Η σύνοδος του Λατερανού (649 μ.Χ.). Σύγκλιση μετά την σύγκρουση. Θεολογία και πολιτική τον 7ο αι.*, ἔκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη [2]2007.

[11]. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *«Ἱστορικὲς καὶ Θεολογικὲς προϋποθέσεις εἰκονοφίλων καὶ εἰκονομάχων*, ἐν *Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986*, 3, Γενεύη 1989, σσ. 347-360.

Νίκαιας προέχει ὅτι ἡ αἵρεση γενικὰ εἶναι ἡ ἀλλοτρίωση ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸ βίο, ποὺ ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἀλλοίωση τῆς ἐκκλησιατικῆς πίστεως. Πρωτεῦον δηλ. στοιχεῖο εἶναι ἡ *πόρωση* τῆς καρδίας καὶ ἡ *διαστροφὴ* τοῦ νοῦ. Ἐκεῖ τελικὰ ἐντοπίζεται τὸ πρόβλημα τῶν εἰκονομάχων, ὅσο καὶ ἂν κρύβεται πίσω ἀπὸ ἕναν ὀρθόδοξο φονταμενταλισμό. Παρόλ᾽ αὐτὰ τὰ κοινὰ ἰδεολογικὰ στοιχεῖα τῆς εἰκονομαχίας μὲ ἄλλες αἱρέσεις θὰ τεθοῦν ὡς μετρήσιμα τεκμήρια κατὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς παρέκκλισής τους ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστη καὶ ζωή.

Ἐν συνεχεία ἀναζητοῦμε τὴν ἰδεολογικὴ πηγὴ τῆς εἰκονομαχίας μὲ βάση σχετικὲς ἀποσπασματικὲς δηλώσεις πατέρων τῆς Νίκαιας. Ὁ,τιδήποτε πάντως ὑποδηλώνεται στὴ σύνοδο ἀναλύεται ἐκτεταμένα καὶ συστηματικὰ στὸ ἔργο τοῦ Νικηφόρου Κπόλεως *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*[12], ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κορυφαῖο μετασυνοδικὸ κείμενο, καθὼς μπαίνει στὴν καρδιὰ τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης. Μέσα ἀπ᾽ αὐτὸ ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας καταγγέλλεται ρητὰ ὡς πρόδρομος τῆς εἰκονομαχίας μὲ ἀδιάσειστο τεκμήριο τὸ χριστολογικὸ κήρυγμα ποὺ ἀναπτύσσει στὴν ἐπιστολή του *Πρὸς Κωνσταντίαν αὐγούσταν*. Ἡ *χρήση* βέβαια αὐτὴ θὰ ἔχει κεντρικὴ θέση στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας. Ἐν προκειμένω ὡς πηγὴ τῆς εἰκονομαχίας θὰ θεωρηθεῖ μία συγκεκριμένη χριστολογικὴ κακοδοξία, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ *δοκητισμό* τῶν γνωστικῶν ἢ μανιχαίων καὶ κοινοποιεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἴτε στὸν ἀρειανισμὸ εἴτε στοὺς *ἀκεφάλους* μονοφυσίτες εἴτε καὶ στοὺς εἰκονομάχους. Αὐτὸ θὰ ἀποκαλυφθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς παρερμηνείας συγκεκριμένων

---

[12]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, *Spicilegium Solesmense*, *Nicephori Antirrhetica*, 1, Paris 1862, ἐπανέκδ. Graz 1962, σσ. 371-504.

βιβλικῶν *χρήσεων*, κυρίως τῶν *Β΄ Κορ. 5, 16* καὶ *Φιλ. 3, 21*, κατὰ τὴν ὁποία ἐκφράζεται ἡ πίστη γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς αἰσθητῆς *σαρκὸς* τόσο τοῦ Χριστοῦ ὅσο καὶ τῶν ἁγίων μετὰ τὴν Ἀνάσταση, ἄρα καὶ γιὰ τὸ *ἀπερίγραφον* ὅλων αὐτῶν τῶν προσώπων.

Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀποσαφηνίζουν τὴ χριστολογικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς πρώτης ἑνότητας τοῦ πέμπτου κεφαλαίου. Οἱ πατέρες κορυφώνουν τὴν ἐπιχειρηματολογία τους μὲ τὴ χρήση τῶν *μεταδιαλλακτικῶν* ἐπιστολῶν τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ἀπευθυνόμενοι στοὺς εἰκονομάχους θὰ ἐπαναλάβουν ὅτι ὁ *ἀνθρωπισθεὶς* Θεὸς Λόγος παραμένει *εἷς καὶ ὁ αὐτὸς* κατὰ τὴ θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητά του, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία του, πόσο μᾶλλον μετὰ τὴν Ἀνάσταση. Τὸ ἐρώτημα βέβαια ποὺ τίθεται ἐδῶ εἶναι γιατί νὰ τεθεῖ στὸ ἐπίκεντρο τῶν συζητήσεων τῆς συνόδου ὁ ἀλεξανδρινὸς πατέρας καὶ ὄχι κάποιος ἀπὸ τοὺς ἐξίσου *ἔγκριτους* μεταχαλκηδόνιους πατέρες[13]. Πάντως γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἑρμηνεία τῶν κειμένων τοῦ ἁγ. Κυρίλλου γενικὰ καὶ εἰδικὰ τῶν *μεταδιαλλακτικῶν* ἐπιστολῶν του ἐπωφελοῦμαστε ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο ἔργο τῆς Δ. Λιάλιου.

Ἡ ἐξήγηση τοῦ τρόπου *ὑποστασιασμοῦ* τῶν ἱερῶν εἰκόνων στὸ *θεῖον πρωτότυπον*, τοῦ χαρακτηρισμοῦ τους δηλ. ὡς *θέσει θείου σώματος* (ἐνῶ ἡ *σὰρξ* τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ *ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος* τῆς Θείας Εὐχαριστίας ὁμολογοῦνται ὡς τὸ *κυρίως σῶμα* του), ἐπιχειρεῖται

---

[13]. Βλ. Δ. ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ, *Ἑρμηνεία τῶν δογματικῶν καὶ συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. 3, ΦΘΒ 44, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000. Ἡ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ ἀλεξανδρινοῦ πατρός, ἡ ὁποία κορυφώνεται μέσα ἀπὸ τὶς *μεταδιαλλακτικὲς* ἐπιστολές του, ἔχει διαχρονικὰ μείζονα ἀξία, καθὼς ὁ ἴδιος ἐτίθετο πάντα ὡς ὁ κρισιμότερος χριστολόγος πατέρας στὸ διάλογο τῆς Ἐκκλησίας μὲ κάθε μονοφυσιτίζουσα αἵρεση, εἴτε μὲ τοὺς ἀντιχαλκηδόνιους εἴτε μὲ τοὺς μονοθελῆτες εἴτε μὲ τοὺς εἰκονομάχους.

στὴ δεύτερη ἑνότητα. Σύμφωνα, βέβαια, μὲ τὴ σημερινὴ ἀντιθεολογικὴ καὶ ἀντιμεταφυσικὴ σκέψη, ὅπου ὁ κόσμος ὁρᾶται κατακερματισμένος δίχως ὀντολογικὴ ἀρχή, μιὰ τέτοια προσέγγιση ξενίζει. Γι᾽ αὐτὸ ἀνατρέχουμε στὴ σκέψη τῶν πατέρων, ὅπου πάσα ἡ κτίση γίνεται ἀντιληπτὴ σὲ ἑνότητες καὶ διακρίσεις, σὲ μία συνύπαρξη τῶν κτιστῶν ὄντων, ποὺ ἀνάγεται ἐξολοκλήρου στὸ *θεῖον ἀρχέτυπον*. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ἡ χρησιμοποιηθείσα στὴ Νίκαια διδασκαλία τῶν ἁγίων Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καὶ Γρηγορίου Θεολόγου εἶναι ἰδιαίτερα ἐκφραστικὴ καὶ γόνιμη, ὁπότε τὴν ἐπαναχρησιμοποιοῦμε ἑρμηνεύοντάς την σὲ παραλληλισμὸ μὲ τὴ διδασκαλία καὶ ἄλλων πατέρων, ἰδιαίτερα δὲ τῶν Νικηφόρου Κπόλεως καὶ Θεοδώρου Στουδίτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ

1. Οἱ ἐκδόσεις τοῦ κειμένου τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου

Οἱ ὀκτὼ *Πράξεις* τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπως καὶ ἄλλα κείμενα τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, ποὺ προηγοῦνται ἢ ἕπονται τῆς συνόδου, δημοσιεύονται στοὺς τόμους 12 καὶ 13 τοῦ *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collecto*[14]. Τὸ πρωτότυπο ἑλληνικὸ κείμενο ἀπαντᾶ στὴν ἐσωτερικὴ στήλη τῶν σελίδων τῆς ἔντυπης αὐτῆς ἔκδοσης τοῦ 18ου αἰώνα, ἐνῶ στὴν ἐξωτερικὴ ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου[15]. Ὁ ἐκδότης τῶν

---

[14]. Βλ. MANSI 12, 959A-981B. 986D-1154E. 13, 1A-486A. 491A-496B.

[15]. Ἡ μετάφραση τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου, ποὺ ὁλοκληρώθηκε τὸ 873, εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν πρώτη μετάφραση τοῦ Ἀδριανοῦ Ρώμης τοῦ ἔτους 790, ἡ ὁποία σήμερα δὲν σώζεται. Παρόλ᾽ αὐτὰ σπουδαῖα θεολογικὰ ἔργα τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου στὴ δύση, τὰ *Capitulare adversus synodum* ἢ *Libri Carolini* καὶ *Hadrianum*, ἐμπεριέχουν ἀποσπάσματα τῆς πρώτης αὐτῆς μετάφρασης τοῦ Ἀδριανοῦ ἢ παραπέμπουν σ᾽ αὐτήν. Ὁ συγγραφέας τοῦ *Capitulare adversus synodum* ἢ *Opus Caroli regis contra synodum* ἢ *Libri Carolini*, Θεοδοῦλφος τῆς Ὀρλεάνης, θὰ λάβει τὴ μετάφραση αὐτὴ ὡς ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἀντιπαρατεθεῖ στὶς ἀποφάσεις τῆς Νίκαιας μέσα ἀπὸ τὰ 120 κεφάλαιά του, ἐνῶ λίγο ἀργότερα θὰ πράξουν τὸ ἴδιο καὶ οἱ ὑπόλοιποι καρολίγγειοι θεολόγοι. Στὸ Θεοδοῦλφο θὰ δοθοῦν ἀπαντήσεις ἀπὸ τὸν Ἀδριανὸ μὲ τὴ χρήση τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ποὺ ἀπαντοῦν στὸ *Hadrianum*. Βλ. *Concilium Universale Nicaenum Secundum,* ἔκδ. E. LAMBERTZ, ACO 2, 3, 1, Berlin, New York 2008, σσ. XXXII-XXXV.

Ὁ Ἀναστάσιος Βιβλιοθηκάριος φαίνεται ὅτι γιὰ τὸ μεταφραστικό του ἔργο στὴ λατινικὴ χρησιμοποίησε ἄλλο πρωτότυπο ἀπ᾽ αὐτὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ποὺ καταγράφεται στὴ διπλανὴ στήλη τῶν σελίδων τῆς ἔκδοσης τοῦ Mansi. Εἶχε ἀπορρίψει τὴν προηγούμενη μετάφραση τοῦ Ἀδριανοῦ Ρώμης. Βλ. *Concilium*

Πρακτικῶν τῆς Νίκαιας J. D. Mansi βασίστηκε στὴ συλλογὴ *Editio Conciliorum Romana* τοῦ Ρώμης Παύλου τοῦ Ε΄, τῆς ὁποίας πηγὲς ὑπῆρξαν οἱ κώδικες *Vaticanus Graecus* 836 (13ος αἰ.) καὶ *Vaticanus Graecus* 1181 (15ος αἰ.)[16].

Πρόσφατα κυκλοφόρησε ἡ κριτικὴ ἔκδοση τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ E. Lambertz ἐξέδωσε τὸ *Concilium Universale Nicaenum Secundum*, στὸ ὁποῖο ὅμως δημοσιεύονται μόνον οἱ τρεῖς πρῶτες καὶ σχετικὰ σύντομες εἰσαγωγικὲς συνοδικὲς *Πράξεις*[17]. Ἐπιπλέον οἱ Wohlmuth, Alberigo, Dosseti, Joannou, Leonardi καὶ Prodi ἔχουν δημοσιεύσει τὸν *Ὅρο* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου παράλληλα μὲ ἄλλους συνοδικοὺς *Ὅρους* καὶ *Σύμβολα*[18].

Universale Nicaenum Secundum, ἔκδ. E. LAMBERTZ, ACO 2, 3, 1, μν. ἔργ., σσ. XXXV-XXXVI.

[16]. Βλ. A. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, Dumbarton Oaks Studies 34, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. 1996, σ. 138. P. VAN DEN VEN, *«La patristique et l'hagiographie au concile de Nicée de 178»*, μν. ἔργ., σσ. 339, 360. L. WALLACH, *Diplomatic Studies in Latin and Greek Documents from the Carolingian Age*, Ithaca-London 1977, σσ. 14-15.

[17]. Ἡ ἔκδοση βασίστηκε κυρίως στοὺς κώδικες *Harleianus 5665, Vaticanus graecus 836, Taurinensis B.II.$_9$, Marcianus graecus 166* καὶ *Ambrosianus E$_9$ sup.,* ἐν *Concilium Universale Nicaenum Secundum,* ἔκδ. E. LAMBERTZ, ACO 2, 3, 1, μν. ἔργ., σσ. IX-XVI, ἂν καὶ στὴν κατάρτιση τοῦ *στέμματος* ἐπιλέχτηκαν οἱ τέσσερις πρῶτοι, ἐν αὐτόθι, σσ. XXVII-XXVIII. Ἄλλα χειρόγραφα ποὺ ὑπῆρξαν ἀντίγραφα τῶν προαναφερθέντων ἢ περιεῖχαν *ἀνθολόγια* πατερικῶν *χρήσεων* λήφθηκαν ἐπίσης ὑπόψη, ἐν αὐτόθι, σσ. XIV-XXV.

[18]. Βλ. J. WOHLMUTH, G. ALBERIGO, G. DOSSETI, P. JOANNOU, C. LEONARDI, P. PRODI, *Dekrete der okumenischen Konzilien = Conciliorum oecumenicorum decreta*, τόμ. 1, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich 2002, σσ. 130-156.

2. Τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν καὶ θεολογικῶν πηγῶν τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου

Τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Β΄ *ἐν Νικαίᾳ* Συνόδου ἔχουν μείζονα ἀξία σὲ σχέση μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἱστορικὲς πηγὲς ποὺ μαρτυροῦν γιὰ τὸ ζήτημα τῆς εἰκονομαχίας, ὅπως αὐτὸ προκλήθηκε, ἐξελίχτηκε καὶ κορυφώθηκε στὴν εἰκονομαχικὴ σύνοδο τῆς Ἱέρειας. Ἄλλωστε κατ᾽ οὐδένα τρόπο εἶναι δυνατὸν προσωπικὰ ἔργα νὰ ὑπερέχουν ἑνὸς συλλογικοῦ ἔργου καὶ μάλιστα τῆς ποιοτικῆς ἀξίας μιᾶς συνόδου μὲ χαρακτήρα *τύποις καὶ οὐσία* οἰκουμενικό[19]. Πέραν τοῦ συλλογικοῦ της χαρακτήρα, ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ἄμεση χρονικὰ πηγὴ γιὰ τὸ εἰκονομαχικὸ ζήτημα, ἀμεσότερη καὶ αὐτῆς τοῦ χρονογράφου καὶ μοναχοῦ Θεοφάνους, ἀκόμη δὲ περισσότερο τῶν Γεωργίου Μοναχοῦ καὶ Ἰωάννη Ζωναρᾶ, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ἀσφαλῶς ὅτι, καθὼς οἱ πατέρες της δὲν ἀποσκοποῦν σὲ συστηματικὴ καταγραφὴ ἱστορικῶν γεγονότων, δὲν ἔχει τὸ χαρακτήρα *χρονογραφίας*[20]. Ἔπειτα ἀπό ἕξι καὶ πλέον

---

[19]. Ὁ ἐκδότης τῶν τριῶν πρώτων *Πράξεων* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου E. Lambertz ἤδη στὴν πρώτη πρόταση τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἔργου του ἐπισημαίνει ὅτι τὰ *Πρακτικὰ* ἀποτελοῦν τὸ ἐκτενέστερο καὶ σημαντικότερο κείμενο τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου. Βλ. *Concilium Universale Nicaenum Secundum,* ἔκδ. E. LAMBERTZ, ACO 2, 3, 1, μν. ἔργ., σ. VII.

[20]. Σὲ κανένα σημεῖο τῶν *Πρακτικῶν* δὲν ἀπαντᾶ παράθεση ἱστορικῶν γεγονότων μὲ συστηματικὸ τρόπο, παρὰ μόνο ἐν ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 197A-200B, ὅπου ἡ διήγηση ἀφορᾶ στὸ χαλίφη Γιαζὶδ καὶ ὄχι στοὺς κωνσταντινοπολίτες πρωταγωνιστὲς τῆς εἰκονομαχίας. Δὲν θὰ χρειαζόταν ἄλλωστε νὰ ἐπαναδιατυπωθοῦν πράγματα γνωστὰ σὲ ὅλους, παρὰ μόνον νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν καὶ νὰ διευκρινιστοῦν ὁρισμένα ἀμφιλεγόμενα σημεῖα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας. Ὡστόσο ἡ ἱστορικὴ μαρτυρία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας προβάλλεται ἀποσπασματικὰ μέσα ἀπὸ σύντομες διατυπώσεις ἢ χαρακτηρισμοὺς μὲ κυριολεκτικὴ ἢ μεταφορικὴ σημασία, τὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτὸ ἀπὸ τοὺς παρισταμένους στὴ

δεκαετίες μετὰ τὸ ξέσπασμα τῆς εἰκονομαχίας διὰ τῶν σχετικῶν διαταγμάτων τοῦ Λέοντα τοῦ Γ΄ (726-730) καὶ μόλις τρεῖς ἔπειτα ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Ἱέρειας (754), οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας γνωρίζουν μὲν τὰ πράγματα *κατ' ἰδίαν*, ὡστόσο ἔχει παρέλθει καὶ τὸ ἀπαιτούμενο διάστημα γιὰ νὰ τὰ δοῦν καὶ μὲ καθαρὴ ματιά, μὲ μειωμένη δηλ. τὴν ὅποια συναισθηματική τους φόρτιση.

Ἡ ὑπεροχὴ τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἔναντι τῶν ὑπολοίπων ἱστορικῶν πηγῶν τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου ὀφείλεται στὸν οἰκουμενικὸ χαρακτήρα μᾶς συνόδου ποὺ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ ὅλων τῶν γνωμῶν τῆς ἐποχῆς, ἀπ' ὅποιο πολιτιστικὸ ὑπόβαθρο ἀνατολῆς καὶ δύσης καὶ ἂν προέρχονται. Σ' αὐτὴν ἄλλωστε μετέχουν ὄχι τυχαῖοι ἄνθρωποι, ἀλλὰ 367 σπουδαῖοι ἱεράρχες καὶ μοναχοί. Πάνω ἀπ' ὅλα τὸ κύρος τῆς ἱστορικῆς μαρτυρίας τῶν συνοδικῶν πατέρων θεμελιώνεται στὴν ἀντικειμενικότητά τους. Κανεὶς σύγχρονος ἱστορικὸς δὲν μπορεῖ νὰ κατηγορήσει τὴ σύνοδο γιὰ μονομέρεια. Ἡ παραδοχή, φερ' εἰπεῖν, τῶν πατέρων ὅσον ἀφορᾶ στὶς ἀρετὲς καὶ στὸ ἀνορθωτικὸ ἔργο τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων Λέοντα τοῦ Γ΄ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄ στὸ διοικητικὸ καὶ στρατιωτικὸ ἐπίπεδο εἶναι ρητὰ διατυπωμένη, ἄσχετα μὲ τὸν αὐταρχισμὸ ποὺ ἐπέδειξαν αὐτοὶ στὴν πολεμική τους κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων[21]. Ἐπίσης εἶναι ὑποδειγματικὸς ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης ἑνὸς

σύνοδο, δυσκολεύει ὅμως τὴ σύγχρονη ἔρευνα ποὺ ὀφείλει νὰ τὸ διασταυρώσει καὶ νὰ τὸ ἀνασυνθέσει.

[21]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 356B, *«ἔδει μᾶλλον αὐτοῖς τὰς ἀνδρείας τούτων ἐξειπεῖν, τὰς κατὰ τῶν πολεμίων νίκας, τὰς βαρβαρικὰς ὑποπτώσεις, ἃς ἐν εἰκόσι καὶ διὰ τοίχοις εἰς μνήμην ἐξηγήσεως πολλοὶ ἐστηλογράφησαν, τοὺς ὁρῶντας πρὸς πόθον καὶ ζῆλον ἕλκοντες· τὴν τοῦ ὑπηκόου περιποίησιν, τὰς βουλάς, τὰ τρόπαια, τὰς κοσμικὰς συστάσεις, τὰς πολιτικὰς καταστάσεις, τὰς τῶν πόλεων ἐπανορθώσεις. αὗται ἀξιεπαίνετοι βασιλεῦσιν εὐφημίαι, αἵ τινες καὶ πᾶν τὸ ὑπήκοον προσκαλοῦνται εἰς εὔνοιαν»*.

πρώην εἰκονομάχου ἐπισκόπου, τοῦ Νεοκαισαρείας Γρηγορίου, ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας. Ἂν καὶ ὁ Νεοκαισαρείας βαρυνόταν μὲ τὴν κατηγορία τῆς ἄσκησης διωγμοῦ σὲ βάρος ὀρθοδόξων τῆς ἐκκλησιαστικῆς του ἐπαρχίας, ἡ σύνοδος τῆς Νίκαιας δὲν τὸν καταδίκασε τελικά, ἐπειδὴ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ στηριχτεῖ σὲ ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα, παρὰ μόνο σὲ ἀδιάσειστα τεκμήρια[22].

Γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας δὲν μπορεῖ νὰ ἐγερθεῖ θέμα προκατάληψης ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς, καθότι ἡ σύνοδός τους δὲν λειτουργεῖ ἀποσπασματικά, ἀλλὰ ἀνατρεπτικὰ ὡς πρὸς τὶς ἀξιώσεις τῆς συνόδου τῆς Ἱέρειας. Προηγεῖται δηλ. ὁ λόγος καὶ ἀκολουθεῖ ὁ ἀντίλογος σὲ ἕνα διάλογο, ἀπ᾽ ὅπου κάθε ἀντικειμενικὸς καὶ ἀπροκατάληπτος παρατηρητὴς μπορεῖ νὰ βγάλει ἀσφαλὴ συμπεράσματα[23].

Βλ. Τ. Κ. ΛΟΥΓΓΗ, *Οἱ «Νέοι προσανατολισμοί» τῶν Ἰσαύρων*, ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ 2 (1982), σσ. 61-73, εἰδικότερα σ. 72, *«οἱ πρῶτοι Ἴσαυροι ἔδωσαν στό στρατό τή συνοχή πού τοῦ ἔλειπε, ἀποκρυστάλλωσαν καί τυποποίησαν, μέσα στό πνεῦμα αὐτό, τό θεματικό θεσμό στρεφόμενοι ἀκριβῶς ἐνάντια στήν ἄρχουσα τάξη πού εἶχε δεχτεῖ κιόλας τό μοιραῖο πλῆγμα τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄»*. Τὸ πολιτικὸ ἀνάστημα τοῦ Λέοντα ἀναδεικνύεται μὲ τὴν ἔκδοση τῆς *Ἐκλογῆς*, τοῦ νέου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ δικαιϊκοῦ καθεστῶτος, ποὺ ἀνανέωνε τὸ *Corpus Iuris Civilis* τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Βλ. M. ANASTOS, *Iconoclasm and imperial rule 717-842*. J. M. HUSSEY, *The Cambridge medieval history*, τόμ. Δ΄, τεῦχ. Α΄, κεφ. Α΄, *Byzantium and its neighbours*, ἔκδ. Cambridge University Press 1966, σ. 65. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄ (395-867μ.Χ), Ἀθῆναι [2]1953, σ. 340-346.

[22]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1051A-1054C. ACO 2, 3, 1, σσ. 112, 28 – 116, 10. *Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1114D-1119A. ACO 2, 3, 1, σσ. 222, 28 – 232, 2. Τελικὰ ὁ Νεοκαισαρείας θὰ ἀποκατασταθεῖ στὸ θρόνο του λόγω τῆς ἀπουσίας ἀποδεικτικοῦ ὑλικοῦ γιὰ τὴ στήριξη τῶν κατηγοριῶν σὲ βάρος του, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1119AB. ACO 2, 3, 1, σ. 232, 3-11.

[23]. Ἐξάλλου οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας διασώζουν ἀκέραιη τὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἱέρειας στὴν ε΄ συνοδική τους *Πράξη*. Ἐπιπλέον στὶς ἐργασίες τους συμμετέχουν καὶ πρώην εἰκονομάχοι ἱεράρχες καὶ μάλιστα ἐκ τῶν

Ὁ Δαμασκηνὸς καὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας συναντῶνται ὡς πρὸς τὴ χρήση πολυάριθμων καὶ συχνὰ κοινῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, πέραν βέβαια τῆς ἐπίσης κοινοποιούμενης μεταξύ τους ἀντιεικονομαχικῆς ἐπιχειρηματολογίας. Ἡ συγκυρία αὐτή, ποὺ προφανῶς δὲν ἀποτελεῖ τυχαῖο γεγονός, παρὰ δείχνει τὴ μεταξύ τους ἀλληλεπίδραση, δίνει τὴν ἀφορμὴ γιὰ νὰ τεθοῦν τὰ ἀκόλουθα δύο ζητήματα, ποὺ ἀπασχολοῦν τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία:

α) Ἐφόσον ὁ Δαμασκηνὸς ἐπηρεάζει τὶς ἀποφάσεις τῆς Νίκαιας μερικὲς δεκαετίες μετὰ τὸ θάνατό του, μὲ ποιό τρόπο καὶ κατὰ πόσον συμβαίνει αὐτό;

β) Γιατί τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ δὲν χρησιμοποιεῖται στὸ προσκήνιο τῶν συζητήσεων τῆς συνόδου, ἔτι μᾶλλον ποὺ καθ᾽ ὁλοκληρίαν ἀποφεύγεται νὰ γίνει ἔστω καὶ ὁ ἐλάχιστος ὑπομνηματισμός του, ἄν καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ ἐκθειάζεται ὁ ἐν γένει ἱστορικὸς ρόλος τοῦ ἰδίου προσώπου στὰ δρώμενα τῆς ἐποχῆς[24];

πρωταγωνιστῶν τῆς Ἱέρειας, ὅπως οἱ Βασίλειος Ἀγκύρας, Θεόδωρος Μύρων, Θεοδόσιος Ἀμμορίου καὶ Γρηγόριος Νεοκαισαρείας, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν κατάθεση τῶν *λιβέλλων* τους, μὲ τοὺς ὁποίους ἀποκηρύσσουν τὴν εἰκονομαχία, ἐκθέτουν τὴν ἀντίστοιχη ἐπιχειρηματολογία.

[24]. Ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαντήσει στὸ ζήτημα αὐτό, ἐν Β. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *«Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ ἡ ἀπόφανσις τῆς Ζ΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου περὶ τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων»*, ἐν Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης, 2, ἐν Ἀθήναις 1991, σσ. 53-81, ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ ἀπουσία ἔστω καὶ τῆς ἐλάχιστης ἀναφορᾶς στὴν εἰκονολογικὴ γραμματεία τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τὴ στιγμὴ ποὺ σωρεία βιβλικῶν, πατερικῶν καὶ συνοδικῶν *χρήσεων*, συχνὰ ἔμμεσα σχετιζόμενων μὲ τὸ περὶ ἱερῶν εἰκόνων ζήτημα, τίθενται στὸ προσκήνιο τοῦ διαλόγου μεταξὺ Νίκαιας καὶ Ἱέρειας.

Κατὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Νίκαιας δίδεται πρὸς στιγμὴν ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ μνήμη τοῦ Δαμασκηνοῦ κινδύνευε νὰ χαθεῖ. Μόλις καὶ μετὰ βίας, ἐξ ἀφορμῆς ἀκριβέστερα τῶν ἀναθεματισμῶν τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱέρειας, βλ.

Ὅρος τῆς Ἱέρειας, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 356CD, οἱ συνοδικοὶ πατέρες τὸν τιμοῦν ἀφενὸς ὡς σύγχρονό τους θαυματουργὸ ἅγιο καὶ ἀφετέρου ὡς πρωταγωνιστὴ τοῦ ἀντιεικονομαχικοῦ ἀγώνα τῆς Ἐκκλησίας, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 357BC.

Δεδομένης πάντως τῆς πλήρους ἐνημέρωσης τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας γιὰ τὸ βίο καὶ τὴν πολιτεία τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ, ποὺ συνοψίζεται στὴ διακήρυξή τους *ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἀνατολῆς διὰ Χριστοῦ ἐσάλπισε. μὴ φορητὴν ἡγούμενος τὴν ἐν ἀλλοδαπῇ γεγονυῖαν καινοφωνίαν, καὶ τὴν κατὰ τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ καθολικῆς ἐκκλησίας ἄθεσμον συσκευὴν καὶ λυσσώδη μανίαν. ἀλλὰ ταύτην θριαμβεύσας, πάντας παραινετικῶς καὶ νουθετικῶς ἠσφαλίζετο, μὴ ἀπαχθῆναι μετὰ τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 357BC, κάθε ἄλλο παρὰ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ ὅτι ἡ περὶ εἰκόνων διδασκαλία τοῦ Δαμασκηνοῦ τοὺς εἶναι ἄγνωση. Ἐπιβεβαιώνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἀπὸ μέρους τους παράλειψη τῆς χρήσης τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι συνειδητὴ πράξη, ἂν καὶ ἡ ἔκταση τῆς παράλειψης αὐτῆς ἐπεκτείνεται χρονικὰ καὶ στὸν ἑπόμενο αἰώνα, μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Φωτίου.

Παραμένει ἄγνωστο τὸ κατὰ πόσον τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας* εἶχε γίνει εὐρύτερα γνωστὸ στὴν ἐποχή του, ἐνῶ πιθανολογεῖται ἡ ταυτότητα τῶν προσώπων στὰ ὁποῖα ἀπευθυνόταν ὡς ἐπιστολογραφία τριῶν χρονικῶν φάσεων. Μᾶλλον ἐπρόκειτο γιὰ τὸ πολιτικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ συμβούλιο τοῦ Λέοντα καὶ τοῦ διαδόχου του Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄, οὐσιαστικὰ ὅμως γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς εἰκονομάχους αὐτοκράτορες. Ἡ κλητικὴ *δεσπόται* ποὺ ἀπαντᾶ ἤδη στὴν πρώτη εἰσαγωγικὴ πρόταση τῆς β΄ ἀντιεικονομαχικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*, *2, 1* PG 94, 1248B, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3*, *Orationes de imaginibus tres*, PTS 17, Berlin 1975, σ. 68, 3, εἶναι μία πρώτη ἔνδειξη ποὺ ἐνισχύει τὴ συγκεκριμένη πιθανολογία, ἐνῶ μία δεύτερη εἶναι ἡ θεματικὴ παράμετρος τῆς ιβ΄ παραγράφου τῆς ἴδιας ἐπιστολῆς, οἱ σχέσεις δηλ. μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*, *2, 12* PG 94, 1296C-1297B, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 102, 1 – 104, 47, ὅπου ἐκφράζεται εἰδικότερα ἡ διαμαρτυρία τοῦ Δαμασκηνοῦ γιὰ τὴν ἀναίτια ἐξορία τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα. Ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τοῦ ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ἀπευθύνεται εὐθέως καὶ στὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα ἀποτελεῖ ἡ προσφώνηση *βασιλεῦ,* ποὺ ἀπαντᾶ στὴ β΄ ἀντιεικονομαχική του ἐπιστολή, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*, *2, 12* PG 94, 1297B, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 104, 38.

Εἶναι ἄγνωστο κατὰ πόσον οἱ ἀντιεικονομαχικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Δαμασκηνοῦ μπόρεσαν τελικὰ νὰ ληφθοῦν ὑπόψη ἀπὸ τοὺς ἀρνητικὰ προκατειλημμένους

Ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ διὰ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν εἶναι μᾶλλον ἀδύνατη, λόγω τοῦ ὅτι οἱ ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἐπίκαιρες ἱστορικὲς μαρτυρίες εἶναι ὄχι ἁπλὰ πενιχρές, ἀλλὰ τελείως ἀνύπαρκτες. Μόλις καὶ μετὰ βίας ὁ Θεοφάνης ἀφήνει ὑπονοούμενα γιὰ τὴ σχετικὴ ἀλληλεπίδραση μεταξὺ Δαμασκηνοῦ καὶ Γερμανοῦ[25], ἐνῶ καὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας τὸ ἴδιο γενικόλογα μαρτυροῦν γιὰ τὸ ἔργο τοῦ *χρυσορρόα* πατρός[26]. Μόλαταῦτα φῶς στὴν παρασκηνιακὴ αὐτὴ ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τῶν πατέρων τοῦ η΄ αἰώνα ρίχνει ἡ συγκριτικὴ φιλολογικὴ ἔρευνα τῶν κοινῶν μεταξύ τους *χρήσεων*.

Στὸ ἐρώτημα ἐάν, κατὰ πόσον καὶ μὲ ποιό τρόπο ὁ Δαμασκηνὸς ἐπιδρᾶ στὴ Νίκαια διαμέσου τοῦ Γερμανοῦ Κπόλεως καὶ τῆς Ρώμης, οἱ

εἰκονομάχους πολιτικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ἀξιωματούχους, ὥστε καὶ δι᾽ αὐτῶν νὰ γίνουν εὐρύτερα γνωστὲς στὸ κοινὸ τῆς Κπόλεως, δεδομένου τοῦ καθεστῶτος τρομοκρατίας καὶ λογοκρισίας, ὅπου ὡς σύμμαχοι στὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ συναντῶνταν οἱ Ἴσαυροι καὶ οἱ ἄραβες βασιλεῖς. Ἐξάλλου οἱ ἴδιες αὐτὲς δυνάμεις εἶναι ποὺ ἐπέβαλλαν τὴ σχεδὸν ὁλοκληρωτικὴ ἀποκοπὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τὸ μητροπολιτικὸ κέντρο τῆς Κπόλεως, πολιτικὴ ποὺ ἐνισχύθηκε ἐξαιτίας τῆς σθεναρῆς ἀντιεικονομαχικῆς στάσης τῶν κοινοτήτων αὐτῶν, ἐν ΟΙ ΤΗΣ ΕΩΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ, *Ταρασίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως,* ἐν *Πρᾶξις γ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 1134D.

Παρόλη, πάντως, τὴν προσπάθεια φίμωσης τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ λόγος τοῦ σύριου πατρὸς ὄχι μόνον διαθόθηκε σὲ ὅλη τὴ χριστιανικὴ οἰκουμένη, ἀλλὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία καὶ τὰ εἰκονόφιλα *ἀνθολόγιά* του ἀξιοποιήθηκαν γόνιμα τόσο ἀπὸ τὴ Ρώμη ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ Νίκαια, ὅπως φαίνεται μέσα ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ ἔρευνα τῶν κοινῶν σὲ κάθε περίπτωση βιβλικῶν, συνοδικῶν, πατερικῶν καὶ ἁγιολογικῶν *χρήσεων*, καθὼς καὶ τοῦ ἐν γένει κοινοῦ περιεχομένου τῆς εἰκονολογίας, στοιχειοθέτηση γιὰ τὴν ὁποία παραπέμπουμε στὸ σχετικὸ πίνακα τοῦ παραρτήματος τῆς παρούσας διατριβῆς.

[25]. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 824C.

[26]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 356C, ὅπου ἀπαντοῦν οἱ ἀναφορικὰ μὲ τὸ Δαμασκηνὸ μαρτυρίες: α) *πάντας παραινετικῶς καὶ νουθετικῶς ἠσφαλίζετο* καὶ β) *ζητῶν ἐν ἐκκλησίαις τὴν ἀρχαίαν θεσμοθεσίαν κρατεῖσθαι.*

ἀπαντήσεις δίνονται στὸ σχετικὸ κεφάλαιο τῆς παρούσας διατριβῆς. Ἐπισημαίνεται ἐκ τῶν προτέρων ὅμως ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ σὲ ἕναν ἐλεύθερο διάλογο μεταξὺ τῶν πατέρων τοῦ η΄ αἰώνα, στὸν ὁποῖο ἐντάσσεται καὶ ὁ μεταξύ τους ἀλληλοδανεισμὸς *χρήσεων* τῆς ἐκκλησιαστικῆς κειμενικῆς παραδόσεως, εἶναι εὐρεία. Παράλληλα ὅμως εἶναι δεδομένη καὶ ἡ αὐτοτέλεια τῶν ὑπολοίπων πατέρων, ποὺ λειτουργοῦν μὲ βάση τὶς ποικίλλες τοπικές τους ἐκκλησιαστικὲς παραδόσεις λόγω ἀκριβῶς τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου τῆς παιδείας τους. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἀντιεικονομαχικὸς λόγος τῆς Ἐκκλησίας θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι σθεναρὸς καὶ χωρὶς τὸ Δαμασκηνό.

Ὅσον ἀφορᾶ στὸ δεύτερο ἐρώτημα, στὸ γιατί δηλ. οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας δὲν χρησιμοποιοῦν ἐπίσημα ἔστω καὶ ἕνα ἀπόσπασμα ἢ λῆμμα τοῦ Δαμασκηνοῦ εἴτε στὸ *ἀνθολόγιό* τους εἴτε κατὰ τὴν ἀντιπαράθεσή τους μὲ τὴν Ἱέρεια, καὶ δεδομένης τῆς σιωπῆς τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα παρέχει καὶ πάλι ἔμμεσα πληροφοριακὰ δεδομένα, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἀφορμὴ ἐξεύρεσης λογικῶν ἀπαντήσεων.

Καταρχὴν μέσα ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ ἔρευνα ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀξιοποιεῖται κατὰ κόρον, παρόλο ποὺ ἡ διεργασία αὐτὴ ἐξελίσσεται στὸ παρασκήνιο τῶν συζητήσεων τῆς Νίκαιας[27]. Ἐξάλλου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι τὰ *ἀνθολόγια*

---

[27]. Ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἐπισημαίνει *τὴν ἐξάρτησιν τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀπό τάς ρήσεις, τάς ἐκφράσεις καί τάς ἑρμηνείας περί τῶν ἱερῶν εἰκόνων τῶν Πατέρων καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τοῦ Δ΄ καί τοῦ Ε΄ αἰῶνος, ἀντί τῆς λογικῆς κατά κάποιον τρόπον ἐξαρτήσεως ἀπό τόν Ἰωάννην τόν Δαμασκηνό, σύγχρονο περίπου, μέ διαφοράν τριῶν καί πλέον δεκαετιῶν, τῆς ἐποχῆς τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου, καί ἀπό τήν συστηματικήν του θεολογικήν ἀνάλυσιν περί τοῦ θέματος τῆς τιμῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων καί τῆς ἀναζωγραφήσεως τοῦ Χριστοῦ καί τῶν ἁγίων, τήν ὁποίαν οὐδείς προγενέστερος καί σύγχρονός του ἐπεχείρησε νά πραγματοποιήσῃ*, ἐν Β. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *«Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ ἡ*

τῶν Δαμασκηνοῦ, Γρηγορίου Β΄ καὶ Ἀδριανοῦ Ρώμης, Γερμανοῦ Κπόλεως καὶ Νίκαιας συμπίπτουν κατὰ πολὺ μεταξύ τους ὡς πρὸς τὴ χρήση κοινῶν πηγῶν τῆς κειμενικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως[28].

Ὡστόσο ἡ σύνοδος τῆς Νίκαιας ὄφειλε νὰ ἀκολουθήσει τὴ συνοδικὴ παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ σὲ κάθε σύνοδο χρησιμοποιούμενα *ἀνθολόγια* περιελάμβαναν (ἐὰν ὄχι πάντοτε, τουλάχιστον κατὰ κύριο λόγο), *χρήσεις* μόνον *ἐγκρίτων* πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἐπειδὴ ὅμως τέτοιο κύρος δὲν εἶχε ἀκόμη ἀποκτήσει ὁ Δαμασκηνός, οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας δὲν ἦταν λογικὸ νὰ τὸν ἐπικαλεστοῦν[29]. Γι᾽ αὐτὸ καὶ ἡ μὴ ἀξιοποίηση τῶν ἀντιεικονομαχικῶν κειμένων τοῦ Δαμασκηνοῦ πιθανότατα νὰ ἦταν σκόπιμη. Ἄλλωστε ἡ ἐπίκληση τοῦ Δαμασκηνοῦ ἔναντι τῆς Ἱέρειας οὐδόλως θὰ ἦταν πειστική.

Ὡστόσο στὴν τελευταία αὐτὴ ὑπόθεση δείχνει πρὸς στιγμὴ νὰ ἀντιφάσκει ἡ μεθοδολογία τῆς Νίκαιας, κατὰ τὴν ὁποία δόθηκε εὐρεία ἔκταση στὴ χρήση τῶν ἀντιεικονομαχικῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορίου Β΄ Ρώμης καὶ τοῦ Γερμανοῦ Κπόλεως, παρόλο ποὺ εἰδικὰ ὁ

ἀπόφανσις τῆς Ζ΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου περὶ τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων», μν. ἔργ., σ. 64.

[28]. Βλ. στὸ σχετικὸ πίνακα τοῦ παραρτήματος τῆς παρούσας διατριβῆς.

[29]. Στὴν ἀμφιταλάντευση του Ἀναγνωστόπουλου ὡς πρὸς τὴν αἰτιολόγηση τῆς μὴ ἐπίσημης χρήσης τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, ποὺ συνοψίζεται στὴ διατύπωση του *ὅλαι αἱ μέχρι τοῦδε ἀναφερθεῖσαι περιπτώσεις συνηγοροῦν ὑπέρ τῆς ὑποθέσεως εἴτε ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός δέν εἶχε συγκαταλεγεῖ ἐπισήμως ὑπό τῆς Ἐκκλησίας μεταξύ τῶν Πατέρων καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, εἴτε ὅτι ἡ Οἰκουμενική Σύνοδος δέν εἶχε πρό αὐτῆς τούς Ἀπολογητικούς Λόγους αὐτοῦ πρός τούς διαβάλλοντας τάς ἁγίας εἰκόνας, καθώς καί τά ἄλλα συγγράμματά του*, ἐν αὐτόθι, σ. 81, ἡ ὑπόθεση τῆς ἀπὸ μέρους τῶν συνοδικῶν πατέρων ἄγνοιας τοῦ περιεχομένου τῶν τριῶν *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας* ἐπιστολῶν του, ὅπως πιθανὸν καὶ ἄλλων συναφῶν συγγραμμάτων του, θὰ πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ, προκρινόμενης ἀποκλειστικὰ τῆς θεωρίας γιὰ τὴ σκόπιμη παράλειψή του.

δεύτερος ἦταν καὶ σύγχρονος τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἤδη καταδικασμένος ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Ἱέρειας. Ἡ ἀντίφαση ὅμως αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογηθεῖ μὲ βάση τὴν ἰδιότητα τῶν τριῶν αὐτῶν προσώπων. Ἐνῶ ὁ Δαμασκηνὸς ἦταν ἁπλὸς μοναχός, ἂν καὶ ἀντιπροσώπευε τὴ μοναστικὴ κοινότητα τοῦ ἁγ. Σάββα τῶν Ἱεροσολύμων, οἱ Γρηγόριος καὶ Γερμανὸς ἦταν ἱεράρχες καὶ μάλιστα τῶν σπουδαιότερων ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως μητροπολιτικῶν κέντρων, ὁπότε δυσκολότερα θὰ μποροῦσαν νὰ παρακαμφθοῦν.

Ἀναφορικὰ μὲ τὴν εἰκονολογικὴ γραμματεία μετὰ τὴ Νίκαια δεσπόζουν τὰ ἔργα τῶν ἁγίων Νικηφόρου Κπόλεως καὶ Θεοδώρου Στουδίτη[30]. Στὸν ἀπόηχο τῆς συνόδου οἱ πατέρες αὐτοὶ ἐπεξηγοῦν ἔτι

---

[30]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνατροπή, Ἀντίῤῥησις Α΄* PG 100, 206A-328D. *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνατροπή, Ἀντίῤῥησις Β΄* PG 100, 329A-373C. *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνατροπή, Ἀντίῤῥησις Γ΄* PG 100, 376A-533A. *Ἀπολογητικός* PG 100, 533A-832A, ὅπου συμπεριλαμβάνεται *ἀνθολόγιο* κυρίως βιβλικῶν καὶ ἑρμηνευτικῶν τῆς γραφῆς πατερικῶν *χρήσεων*, ἐν PG 100, 812C-832A. *Ἀπολογητικὸς μικρός* PG 100, 833C-850. *Ἑτέρα ἀπόδειξις περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* PG 100, 849AB.

Πολὺ σπουδαῖο ὡς πρὸς τὴν αἰτιολόγηση τῆς εἰκονομαχίας στὴ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας εἶναι τὸ ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, *Spicilegium Solesmense*, *Nicephori Antirrhetica*, 1, Paris 1862, ἐπανέκδ. Graz 1962, σσ. 371-504, ὅπου ἐν σσ. 477-490 ἀπαντοῦν δεκάδες πατερικὲς *χρήσεις*. Στὴ συνάφεια τῆς ἴδιας ἔκδοσης ἀπαντοῦν τὰ ἄλλα δύο μέρη τῆς τριλογίας τῶν *Nicephori Antirrhetica*, τὸ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐπίκρισις, ἤτοι διασάφησις τῶν οὐκ εὐαγῶς ἐκληφθεισῶν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων χρήσεων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 302-335 καὶ τὸ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Προοίμιον τῶν ὑποκειμένων χρήσεων οε΄*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 336-370, ὅπου ὁ πατριάρχης πραγματεύεται τὶς *χρήσεις* τόσο τῆς Ἱέρειας ὅσο καὶ τῆς στ΄ *Πράξεως* τῆς Νίκαιας.

Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων* PG 99, 328B-352B. *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων* PG 99, 352B-388D. *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων* PG 99, 389A-436A. *Προβλήματά τινα πρὸς εἰκονομάχους* PG 99, 477B-485A. *Κατὰ εἰκονομάχων* PG 99, 485C-497C. *Πρὸς Πλάτωνα, Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων* PG 99, 500A-505C. *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Α΄, 17, Ἰωάννῃ Σπαθαρίῳ* PG 99, 961B-964A. *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, 1, Τῇ εἰκονομαχικῇ συνόδῳ* PG 99, 1116C-1120A. *2, Μονάζουσιν* PG 99, 1120B-1121C. *4,*

μᾶλλον πράγματα ποὺ κατὰ κύριο λόγο ἔχουν ἤδη εἰπωθεῖ, ἐνῶ ἐπαναλαμβάνουν καὶ τὶς ἤδη χρησιμοποιηθεῖσες στὴ Νίκαια βιβλικὲς καὶ πατερικὲς *χρήσεις*, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὡστόσο ἑνὸς ἀριθμοῦ νεότερων προσθηκῶν. Μεταξὺ τῶν εἰκονολογικῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων διαλογικῆς μορφῆς τὸ *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ* τοῦ ἁγ. Νικηφόρου[31], ποὺ ὡς ἀνασκευὴ τῆς δεύτερης συνόδου τῶν εἰκονομάχων, στὰ 815, καθὼς καὶ τὸ ὁμώνυμο ἔργο τοῦ ἁγ. Θεοδώρου[32], προσομοιάζουν στὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Δὲν πρόκειται ὡστόσο γιὰ κείμενα στὰ ὁποία ἀποτυπώνονται τὰ λεγόμενα καὶ συμβαίνοντα ἑνὸς ζωντανοῦ διαλόγου καὶ μάλιστα οἰκουμενικοῦ[33].

Θεοφυλάκτῳ Νικομηδείας PG 99, 1121C-1124B. *8, Ἐγκύκλιος* PG 99, 1129C-1140A. Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, 12, Πασχαλίῳ πάπᾳ Ρώμης* PG 99, 1152B-1153C. *13, Πασχαλίῳ πάπᾳ Ρώμης* PG 99, 1153C-1156C. *14, Πάπᾳ Ἀλεξανδρείας* PG 99, 1156C-1160C. *15, Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων* PG 99, 1160C-1164D. *16, Εἰς τὴν Λαύραν τοῦ ἁγ. Σάβα* PG 99, 1165A-1168D. Γιὰ τὶς σχετικοῦ περιεχομένου ἐπιστολὲς μὲ κατηχητικὸ χαρακτήρα, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, 63-109* PG 99, 1281A-1369D. 167-214 PG 99, 1529B-1645C.

[31]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπή*, ἔκδ. J. M. FEATHERSTONE, *Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Refutatio et Eversio Definitionis Synodalis Anni 815*, CCSG 33, Turnhout 1997. Παρόμοια καὶ οἱ τρεῖς *ἀντιῤῥητικοὶ λόγοι* τοῦ πατριάρχη ἀπαντοῦν σὲ συγκεκριμένο εἰκονομαχικὸ κείμενο τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄ τοῦ Κοπρώνυμου ἢ *Μαμωνᾶ*, ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνατροπή* PG 100, 206A-373C.

[32]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ* PG 99, 436A-477A, ποὺ ἀπαντᾶ σὲ εἰκονομαχικὸ κείμενο τῶν Ἰωάννου, Ἰγνατίου, Σεργίου καὶ Στεφάνου. Παράλληλα περιέχει σύντομο *ἀνθολόγιο* πατερικῶν καὶ συνοδικῶν *χρήσεων*, ὅπου ἀπὸ τὶς ἐννέα χρήσεις οἱ δύο, τοῦ ἀπ. Πέτρου καὶ τοῦ ἁγ. Κυρίλλου, δὲν ἀπαντοῦν σὲ ἄλλο *ἀνθολόγιο* τῆς ἐποχῆς. Βλ. αὐτόθι, PG 99, 468B-469C. Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐπιστολαί, Βιβλίον Β΄, 8, Ἐγκύκλιος* PG 99, 1136ABC, ὅπου ἀπαντᾶ ἀνθολόγιο ἑπτὰ βιβλικῶν καὶ συνοδικῶν χρήσεων.

[33]. Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ συνεγράφη κατὰ τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου τοῦ 815 θέτοντας τὶς βάσεις γιὰ μιὰ μελλοντικὴ σύνοδο τῶν ὀρθοδόξων. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπή*, μν. ἔργ., σσ. xvii.

3. Ἡ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία κατὰ τὴ χρήση τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὡς ἐκπρόσωποι τῶν ἐκκλησιαστικῶν τους ἐπαρχιῶν, προσέρχονται στὴ σύνοδο ἐφοδιασμένοι μὲ βιβλικές, πατερικὲς καὶ συνοδικὲς *χρήσεις*, ὅπου καὶ θεμελιώνουν τὴν ἐπιχειρηματολογία τους. Οὐδέποτε ἐκφράζουν προσωπικὲς ἀπόψεις, καθόσον ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τίθεται ὡς ἡ μοναδικὴ πηγὴ καὶ τὸ ὀρθολογικὸ κριτήριο ἀληθείας[34]. Ἀρκεῖ βέβαια οἱ γραπτὲς πηγὲς ποὺ προσκομίζουν νὰ εἶναι αὐθεντικὲς καὶ ἔγκυρες, νὰ προέρχονται δηλ. ἀποδεδειγμένα ἀπὸ *ἐγκρίτους* πατέρες.

Οἱ πατέρες, πολιτευόμενοι σὲ ἐποχὴ συστηματικῆς κακοποίησης τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, εἶναι ἰδιαίτερα σχολαστικοὶ καὶ συστηματικοὶ κατὰ τὴν ἀξιολόγηση καὶ ἀξιοποίησή τους. Τὸ πρόβλημα βέβαια ποὺ συναντοῦν δὲν εἶναι πρωτόγνωρο στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κακοποίηση τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἀπὸ μέρους τῶν αἱρετικῶν ἔχει τὶς ἀπαρχές της στὴν ἀποστολικὴ περίοδο. Συνηθέστερη μεταξὺ ἄλλων εἶναι ἡ πρακτικὴ τῆς

---

[34]. Ἡ ἐθιμοτυπικὴ πράξη τοποθέτησης τοῦ Εὐαγγελίου ἐν μέσω τῶν συνοδικῶν ἱεραρχῶν τῆς Νίκαιας, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 999B. ACO 2, 3, 1, σ. 38, 1. *Πραξις β΄* MANSI 12, 1051D. ACO 2, 3, 1, σ. 112, 27. *Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1114D. ACO 2, 3, 1, σ. 222, 27. *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 4A. *Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 157C. *Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 204C. *Πρᾶξις Ζ΄* MANSI 13, 373C. *Πρᾶξις η΄* MANSI 13, 413D, συμβολίζει τὴν προσήλωση στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση.

ἀποσπασματικῆς χρήσης βιβλικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων, ποὺ καταλήγει στὴ συνειδητὴ ἢ ἀσύνειδη παρερμηνεία τους[35].

Ἡ ἀκολουθούμενη σ᾽ ὅλες τὶς συνόδους διαδικασία τῆς φιλολογικῆς ἀξιολόγησης τῶν κειμενικῶν πηγῶν ὡς προαπαιτούμενο τῆς θεολογικῆς τους ἑρμηνείας θὰ ἐπαναληφθεῖ στὴ Νίκαια. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ *φιλολογικὴ ἀκρίβεια* καὶ ἡ *δογματικὴ ὀρθότητα* θὰ ἀναγνωριστοῦν ἐκ νέου ὡς πρωταρχικὰ καὶ ἀλληλένδετα στοιχεῖα στὴν προσέγγιση τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως[36]. Αὐτὴ ἡ μεθοδολογικὴ γραμμὴ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Κπόλεως Ταράσιο μέσα ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη διατύπωσή του: *«καὶ αὐτοὶ δὲ ἡμεῖς γραφικῶς καὶ ἐρευνητικῶς, καὶ συλλογιστικῶς, καὶ ἀποδεικτικῶς ἐξετάσαντες καὶ ταῖς πατρικαῖς διδασκαλίαις μαθητευθέντες, οὕτω καὶ ὡμολογήσαμεν καὶ ὁμολογοῦμεν καὶ ὁμολογήσομεν, καὶ στιχοῦμεν καὶ ἐμμένομεν, καὶ βεβαιούμεθα τῇ τῶν ἀναγνωσθέντων γραμμάτων ἐμφάσει, τὰς εἰκονικὰς ἀναζωγραφήσεις ἀποδεχόμενοι κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν παράδοσιν»*[37].

---

[35]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 310E, *«Αἱρετικῶν οὖν ἴδιόν ἐστι τὸ περικεκομμένας ἐκβάλλειν τὰς χρήσεις»*.

[36]. Βλ. A. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, μν. ἔργ., σ. 5, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ συνάρτηση *dogmatic correctness = philological accuracy*. Γι᾽ αὐτὴν τὴν προσήλωση στὴ διαφύλαξη τῶν πατερικῶν καὶ συνοδικῶν συγγραμμάτων, εἰ δυνατὸν τῶν ἴδιων τῶν πρωτότυπών τους, βλ. Δ. ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ, *Ἐκκλησία-Κόσμος-Ἄνθρωπος*, ΦΘΒ 45, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 169-180.

[37]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1086B. ACO 2, 3, 1, σσ. 186, 28 – 188, 4.

Κατὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱέρειας, ποὺ ἀπαντᾶ στὴ στ΄ *Πράξη* τῆς Νίκαιας, καὶ συγκεκριμένα ἐν MANSI 13, 205E, τὸ *γραφικῶς* καὶ *πατρικῶς* τῆς θεολογικῆς ἑρμηνείας τῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν προϋποτίθεται στὸ *ἐρευνητικῶς* καὶ *συλλογιστικῶς* τοῦ φιλολογικοῦ ἐλέγχου. Γιὰ τὴν ἴδια ἀναφορά, βλ. MANSI 13, 208C. Ἡ διπλὴ αὐτὴ μεθοδολογία ἐκθειάζεται ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 293D, τὴ στιγμὴ ποὺ μόλις ἔχει ἐφαρμοστεῖ κατὰ τὴν ἀξιολόγηση ψευδεπίγραφου κειμένου τοῦ ἁγ. Ἐπιφανίου Κωνσταντίας.

Γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ ἀκολουθούμενη ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία (φιλολογικὸς καὶ ἱστορικοκριτικὸς ἔλεγχος – θεολογικὴ ἑρμηνεία) ἔχει τέτοια δυναμικὴ ποὺ καταργεῖ κάθε θρησκευτικὸ φανατισμὸ καὶ προκατάληψη, τὴ στιγμὴ ποὺ θέτει ὡς πρότυπό της τὴν ἀνάλογη στάση τῶν προηγούμενών της συνόδων. Ἐπικρατεῖ ἡ μὴ ἀποδοχὴ οἱουδήποτε κειμένου, φερώνυμου ὡς ὀρθοδόξου ἤ μή, δίχως νὰ προηγεῖται ἡ ἀπόδειξη τῆς αὐθεντικότητάς του διὰ τῆς χρήσεως τῶν ἱστορικοφιλολογικῶν μέσων ἀπόδειξης[38]. Αὐτὸ φαίνεται ἐντονότερα

---

[38]. Γιὰ παράδειγμα οἱ συνοδικοὶ πατέρες ἐκθειάζουν τὴν πρακτικὴ τῶν Δ΄ καὶ Ε΄ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Αὐτὲς δὲν λειτούργησαν ὑπὸ καθεστὼς προκατάληψης στὴν ἀξιολόγηση τοῦ κειμενικοῦ τους ὑλικοῦ. Εἰδικὰ στὴν περίπτωση τῆς *Πρὸς Μάρνην* ἐπιστολῆς ἀναθεμάτισαν τὴν ἴδια τὴν ἐπιστολὴ ὡς νεστοριανίζουσα, ὄχι ὅμως καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἴβα Ἐδέσσης, διότι δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ στηριχθοῦν μονομερῶς σὲ μία ἁπλὴ φημολογία περὶ τοῦ ὅτι ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε πράγματι συγγραφέας τῆς ἐπιστολῆς. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 296E. Ἀφοῦ οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἔκαναν χρήση σαράντα τεσσάρων βιβλικῶν, πατερικῶν καὶ συνοδικῶν ἀποσπασμάτων στὴ δ΄ συνοδικὴ *Πράξη*, ἐν MANSI 13, 4D-128A, καὶ ἀξιοποίησαν ἄλλα δεκαεννέα κατὰ τὴν ε΄, μεταξὺ τῶν ὁποίων συμπεριέλαβαν καὶ μερικὰ τῆς αἱρετικῆς γραμματείας, ἐν MANSI 13, 160A-196C, ἀπαξίωσαν τεκμηριωμένα τὸ εἰκονομαχικὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας κατὰ τὴ στ΄ *Πράξη*. Ἀξιολόγησαν μία πρὸς μία τὶς *χρήσεις* τοῦ *ἀνθολογίου* αὐτοῦ, βλ. MANSI 13, 292D-324B.

Ἡ διάταξη αὐτὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου εἶχε στηριχτεῖ στὸν ἔχοντα τὰ *πρεσβεῖα τιμῆς* Ἀδριανὸ Ρώμης, μέσα ἀπὸ τὶς δύο εἰσηγητικὲς *ἐπιστολές* του πρὸς τοὺς συναυτοκράτορες καὶ τὸν πατριάρχη Κπόλεως, βλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1055A-1071B. ACO 2, 3, 1, σ. 118, 2 – 162, 5. *Τῷ ἠγαπημένῳ ἀδελφῷ Ταρασίῳ πατριάρχῃ,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1078B-1083D. ACO 2, 3, 1, σ. 174, 5 – 186, 15, ὅπως αὐτὲς ἀναγνώστηκαν καὶ προσυπογράφηκαν ἀπὸ τοὺς συνοδικοὺς πατέρες κατὰ τὴ β΄ συνοδικὴ *Πράξη*. Ο Ἀδριανὸς ἔθεσε τὰ ζητήματα τοῦ διαλόγου στὴ βάση ἑνὸς καταλόγου βιβλικῶν καὶ πατερικῶν *χρήσεων*, βλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1062C-1070E. ACO 2, 3, 1, σσ. 128, 15 – 160, 5. Ὁ ἕτερος πρωταγωνιστὴς τῆς συνόδου εἶναι ἀσφαλῶς ὁ Κπόλεως Ταράσιος.

στὴ στ΄ *Πράξη*, ὅπου οἱ πατέρες προχωροῦν στὴ θεολογικὴ ἑρμηνεία, ἀφοῦ προηγουμένως ἔχουν ἀποκαταστήσει φιλολογικὰ τὶς *χρήσεις* τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς Ἱέρειας, ἀπορρίπτοντας τὶς ψευδεπίγραφες καὶ ἐπανεντάσσοντας τὶς γνήσιες στὴν κειμενική τους συνάφεια.

Προφανῶς ὅτι ὁ πρώην εἰκονομάχος Γρηγόριος Νεοκαισαρείας, ἕνα πρόσωπο ποὺ συμμετεῖχε ἐνεργὰ στὶς ἐργασίες τῆς Ἱέρειας, ἀναγινώσκει ἄρθρο πρὸς ἄρθρο τὸν *Ὅρο* τῆς συνόδου αὐτῆς, ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴ σύνοδο σκόπιμα, προκειμένου νὰ διασφαλιστεῖ ἡ ἀξιοπιστία τῆς συγκεκριμένης κειμενικῆς καταγραφῆς[39]. Αὐτὴ ἡ ἐρευνητικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐνταγμένη σὲ χρονικὴ περίοδο ποὺ ἄδικα ἔχει χαρακτηριστεῖ ἀπὸ σύγχρονους ἱστορικοὺς ὡς *σκοτεινή* (*dark ages*), προσομοιάζει στὸν τρόπο παραγωγῆς τῶν σύγχρονων κριτικῶν ἐκδόσεων[40].

Ἀκόμη ἕνα *ἀνθολόγιο* δεκάδων *χρήσεων* καταρτίζεται καὶ ἀξιοποιεῖται στὴν *α΄ Πράξη* τῆς συνόδου πρὸς ἐπίλυση ἐπιμέρους ζητημάτων ποὺ ἀφοροῦν στοὺς μετανοοῦντες αἱρετικούς, ἰδίως ὅταν αὐτοὶ εἶναι ἱεράρχες. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 1019E-1047E. ACO 2, 3, 1, σσ. 68, 6 – 108, 9.

[39]. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπή*, μν. ἔργ., σσ. xx.

[40]. Ἡ σχετικὴ εὐαισθησία τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐκδηλώνεται πανηγυρικὰ τὴ στιγμὴ πού, προκειμένου νὰ πείσουν γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ 82ου κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου, κάνουν χρήση τοῦ ἴδιου τοῦ πρωτότυπου *χάρτη* τῆς συνόδου, τοῦ ὁποίου ἡ αὐθεντικότητα ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ὑπογραφὲς τῶν συνοδικῶν μελῶν, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 40D-41D. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 41BC, ὅπου ἡ ἴδια αὐθεντικότητα ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὴ χρήση καὶ ἄλλου ἀντιγράφου τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου. Ἄλλοτε οἱ συνοδικοὶ ἀποδεικνύουν τὴν ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων παραχάραξη τῶν *βίβλων*, τῶν ἐπισήμων δηλ. χειρογράφων τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης τῆς Κπόλεως, ἐν MANSI 13, 184DE. 188B. 189B. 189D. Ἄλλοτε προσάγουν συγκριτικὰ καὶ ἄλλα ἀντίγραφα κειμένων, προκειμένου νὰ πείσουν εἴτε γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τῶν *χρήσεών* τους εἴτε καὶ γιὰ τὸ

Ἀκόμη καὶ οἱ εἰκονομάχοι δὲν μποροῦν νὰ παρακάμψουν τὸν κανόνα τῆς τεκμηρίωσης τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας μέσα ἀπὸ τὶς πηγὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ ἐμφανίζονται ὡς ἀποκλειστικοὶ θεματοφύλακες τῆς παραδόσεως τῶν ἕξι πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων. Σ᾽ αὐτὸ ὀφείλεται ἡ ἀπὸ μέρους τους κατάρτιση *ἀνθολογίου* βιβλικῶν καὶ πατερικῶν *χρήσεων*, ποὺ ἀξιοποιεῖται στὶς ἐργασίες τῆς συνόδου τῆς Ἱέρειας, μέχρις ὅτου ἀποδειχτεῖ στὴ Νίκαια ἡ φαυλότητα τοῦ ἐγχειρήματός τους.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Κπόλεως Ταρασίου σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο χρήσεως τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἶναι ἡ ἑξῆς: *«οἱ οὖν ἐρευνητικῶς, καὶ οὐ παροδευτικῶς πᾶσι τοῖς γραφικοῖς καὶ πατρικοῖς διδάγμασιν ἐγκύπτοντες, καὶ τῇ ἀναγνώσει τούτων προσέχοντες, καὶ τὸν νοῦν ἑαυτῶν τῇ εὐσεβείᾳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ προσπηγνύντες, καὶ οὐ πρὸς τὸ ἴδιον θέλημα τοῦτο φέροντες, φωτίζονται θαυμαστῶς, ἀπὸ ὀρέων αἰωνίων, καταυγαζόμενοι ὑπὸ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν ἐνταλμάτων»*[41].

ὅτι οἱ *χρήσεις* αὐτὲς ἔχουν ὑποστεῖ φραστικὲς ἀλλοιώσεις ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους. Αὐτὸ ἐφαρμόζεται σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὴν ἀποκατάσταση τοῦ ΝΕΙΛΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, *Πρὸς Ὀλυμπιόδωρον ἔπαρχον* MANSI 13, 36ABCD, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 36E-37D, ἢ στὴν ἀπόδειξη τῆς αὐθεντικότητας τῶν *χρήσεων* ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρός τινα σχολαστικὸν* MANSI 13, 56AB καὶ *Πρὸς Συμεὼν Βόστρης* MANSI 13, 56E-57A μέσα ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ μελέτη τῶν χειρογράφων, ὅπου αὐτὰ καταγράφονται, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 53DE.

Γιὰ τὴν ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας πιστοποίηση τῆς αὐθεντικότητας τῶν πατερικῶν καὶ συνοδικῶν *χρήσεων* μέσω τῆς ἀξιολόγησης τῶν χειρογράφων, βλ. C. MANGO, *«The Availability of Books in the Byzantine Empire*, A.D. 750-850*»*, ἐν *Byzantine Books and Bookmen*, Washington, 1975, σσ. 34-35.

[41]. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Τῷ θεοσεβεστάτῳ Ἰωάννῃ* MANSI 13, 474AB.

Ἐπιβεβαιώνεται ὅτι οἱ πατέρες εἶχαν ἐκ τῶν προτέρων ἀφομοιωμένη τὴν περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία μέσα ἀπὸ τὴν ἀπροκατάληπτη μελέτη τῶν πηγῶν της, πρὶν τὴν ἐπικαλεστοῦν στὴν ἀντιπαράθεσή τους μὲ τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας. Ἐν συνεχεία κατάρτισαν ἐξειδικευμένα *ἀνθολόγια χρήσεων* ποὺ παρεῖχαν ἄμεσες ἀπαντήσεις σὲ κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους ζητήματα ποὺ ἀφοροῦσαν στὸ θεσμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων.

Οἱ εἰκονομάχοι ἀπεναντίας φαίνεται πὼς πρὶν ἀπὸ τὴ χρήση τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως εἶχαν ἤδη διαμορφωμένη τὴ θρησκευτική τους ἰδεολογία στὸ βαθμὸ ποὺ οὔτε ἐπρόκειτο νὰ ὑποχωρήσουν ἀπ᾽ αὐτὴν οὔτε νὰ μὴν τὴν προβάλλουν στὸ νοηματικὸ περιεχόμενο τῶν πηγῶν διαστρεβλώνοντάς το κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο. Αὐτὴ ἡ προκατάληψή τους σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πρόχειρη καὶ ἐπιφανειακὴ μελέτη τῆς προφητικῆς, ἀποστολικῆς καὶ πατερικῆς διδασκαλίας φαίνεται πὼς εἶναι μία ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας τους ὡς πρὸς τὴ θεολογικὴ ἑρμηνεία.

Μολαταῦτα ἡ ἀπὸ μέρους τους κακοποίηση τῶν πηγῶν ἐφαρμόζεται συνειδητά, συστηματικὰ καὶ στὴ βάση ὀργανωμένου σχεδίου. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ἀλλοιώνουν μόνον τὸ νοηματικό τους περιεχόμενο, ἀλλὰ παραχαράσσουν ἀκόμη καὶ τὸ γράμμα τους κατὰ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

1. τὴ μερικὴ καταστροφὴ χειρογράφων, ὅπως καὶ ἄλλων μνημείων τοῦ γραπτοῦ λόγου, στὰ σημεῖα ὅπου καταγραφόταν ἡ περὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας[42].

---

[42]. Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀποδεικνύουν μὲ στοιχεῖα τὴν τέλεση τέτοιων πράξεων, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 184DE, ὅπως τῆς ἀπάλειψης τῶν ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων σχολίων ἀπὸ ἐπίσημο

2. τὴ χρήση ψευδεπίγραφων πατερικῶν κειμένων[43].

3. τὴν ἀλλοίωση λέξεων καὶ φράσεων σὲ κείμενα *ἐγκρίτων* πατέρων[44].

Ὡστόσο ἡ ἀπὸ μέρους τους παραχάραξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων αὐτῶν. Κατὰ τὸ πρότυπο παλαιότερων αἱρέσεων διαστρεβλώνουν τὸ νοηματικὸ περιεχόμενο βιβλικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων, ἀφοῦ προηγουμένως τὰ ἀποκόψουν ἀπὸ τὴν κειμενική τους συνάφεια καὶ τὰ ἐντάξουν κατὰ τὰ δικά τους μέτρα καὶ σταθμὰ στὴν αἱρετική τους διδασκαλία[45]. Ἐπιπλέον ὁ *Ὅρος* τῆς Ἱέρειας, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς

χειρόγραφο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸ ὁποῖο φυλασσόταν στὸ πατριαρχείο. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 188B-189D. Γι᾽ αὐτὸ ὁ ἐκπρόσωπος τῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς Ἰωάννης χαρακτηρίζει τοὺς εἰκονομάχους τόσο ὡς *εἰκονοκλάστες* ὅσο καὶ ὡς *βιβλιοκαῦστες*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 189C.

[43]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀποδεικνύουν ὅτι εἶναι ψευδεπίγραφες οἱ ἑξῆς *χρήσεις* τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς Ἱέρειας: α) ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ, *Πρὸς Θεοδόσιον βασιλέα* MANSI 13, 292DE καὶ β) ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, MANSI 13, 309E-312A. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνοδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 292E-296C. 312BCD.

[44]. Μὲ ἀφορμὴ τὴν παραχάραξη τῶν γραφομένων στὸ βιβλίο τοῦ *Λειμωναρίου* ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἁγίας Κυριακῆς Χριστόφορος κατηγορεῖ τοὺς εἰκονομάχους ὡς ἑξῆς: *«καὶ τὰ μὲν ἔκοψαν, τὰ δὲ ἐφάλσευσαν· ἵνα τῆς ἀληθείας φανερουμένης ἐλεγχθῇ ἡ ἀσέβεια αὐτῶν»*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 192E.

[45]. Μιὰ σειρὰ ἀπὸ βιβλικὰ καὶ πατερικὰ χωρία, τὰ ὁποία ἀφοροῦν στὴν καταδίκη τῆς εἰδωλολατρείας ἢ τοῦ ἀρειανισμοῦ, χρησιμοποιοῦνται ἀποσπασματικὰ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, προκειμένου νὰ δοθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι οἱ συγγραφεῖς τους στρέφονται κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Βλ.:

1. *Ρωμ.* 1, 25, *«ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα»*, ἐν MANSI 13, 213A,

2. *Ἰω.* 4, 24, *«πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»*, ἐν MANSI 13, 216BC. 280E.

παραχαραγμένες *χρήσεις* τοῦ *ἀνθολογίου* του, βρίθει ἀπὸ ἀποφθέγματα ἀποστόλων καὶ πατέρων ποὺ χρησιμοποιοῦνται εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε[46].

Ἐν ὀλίγοις τὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας εἶναι ἕνα σύνολο *ψευδοπιττακίων,* ψευδεπίγραφων δηλ. χωρίων, καὶ *πιττακίων*, γνήσιων μὲν χωρίων, διαστρεβλωμένων δὲ κατὰ τὸ νοηματικό τους

---

3. *Δευτ. 5, 8, «οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα»*, ἐν MANSI 13, 284C.
4. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον* PG 46, 796C, ἐν MANSI 13, 221CD.
5. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἑλλήνων*, *13* PG 25, 29A, ἐν MANSI 13, 300E.

[46]. Τέτοια κλασικὰ ἀποφθέγματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται αὐθαίρετα ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους εἶναι τὰ:

1. *«Σάρκαν λαβὼν τὴν ἡμῖν ὁμοούσιον, καὶ ταύτην διὰ μέσης ψυχῆς λογικῆς τε καὶ νοερᾶς»*, ἐν MANSI 13, 213D = ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 2, *Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς*, 23 PG 35, 432C.
2. *«Ἅμα σάρξ, ἅμα Θεοῦ Λόγου σάρξ, μηδέποτε μερισμοῦ ἔννοιαν δεχομένη»*, ἐν MANSI 13, 256E-257A = ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos,* τόμ. 2, PTS 12, Berlin 1973, σ. 110, 31-32. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (νόθο), *Πρὸς αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν*, ἔκδ. C. BIZER, *Studien zu pseudathanasianischen Dialogen der Orthodoxos und Aëtios*, Bonn 1970, σ. 532, 15-17. PG 28, 532AB.
3. *«Τῶν Χριστιανῶν ἐκκλησία μέση Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ τυχγάνουσα»*, ἐν MANSI 13, 273BCD = Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, ἐν MANSI 13, 273E-276A. PG 31, 605D-608A.
4. *Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»*, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ: α) *Β΄ Κορ. 5, 7*, *«διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους»*, β) *Ρωμ. 10, 17*, *«ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ»*, ἐν MANSI 13, 285BC καὶ γ) τὸ *Φιλ.* 3, 21 *«ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»*, γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει παραπομπὴ ἐν MANSI 13, 277D.

περιεχόμενο[47]. Εἶναι ἡ ματαιοπονία τῶν εἰκονομάχων νὰ προσφύγουν στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση μὲ σκοπὸ νὰ κυρώσουν σ᾽ αὐτὴν τὴν αἱρετική τους διδασκαλία.

Ἀποδεικνύεται μέσα ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα ὅτι οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ἐπέλεγαν τὶς *χρήσεις* τους κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, καθὼς ἡ σχετικὴ ἐπεξεργασία εἶχε ἤδη ὁλοκληρωθεῖ ἐκ τῶν προτέρων[48]. Σ᾽ αὐτὸ συνηγορεῖ ἡ ἔκδοση καὶ διάδοση πολυάριθμων *ἀνθολογίων χρήσεων* σὲ χρόνο προγενέστερο τῆς συνόδου, ποὺ τυχαίνει νὰ κοινοποιοῦνται μὲ τὶς *χρήσεις* τῆς Νίκαιας. Εἶναι ἄλλο βέβαια τὸ ὅτι ἡ ἀνάγνωση καὶ ὁ ἑρμηνευτικὸς σχολιασμὸς τῶν *χρήσεων* κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς συνόδου διεξήχθη μέσα ἀπὸ *τὰς βίβλους*, ἀπὸ ἐπίσημα δηλ. βιβλία, καὶ ὄχι ἀπὸ *ἀνθολόγια,* ὅπου οἱ *χρήσεις* καταγράφονταν ἀποσπασματικά.

Ἡ φιλολογικὴ μεθοδολογία ποὺ ἀκολουθήθηκε στὴ Νίκαια περιελάμβανε τὴν ἀξιοποίηση τῶν *χρήσεων* μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ

---

[47]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 325A, *«καθὼς προαποδέδεικται, ὅσαι μὲν ἐκκρίτων πατέρων χρήσεις παρ᾽ αὐτῶν προηνέχθησαν, τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, διεστραμμένως ταύτας ἐνόησαν· ὅσαι δὲ τῶν ἐναντίων, οὐκ εἰσὶ τοῦ θείου πνεύματος»*.

[48]. Ὁ σχετικὸς διάλογος ἔχει ἀναπτυχθεῖ μεταξὺ τοῦ Van den Ven καὶ τοῦ Alexakis. Ὁ πρῶτος μὲ ἀπόλυτο τρόπο ὑποστήριξε ὅτι οἱ *χρήσεις* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν βασίστηκαν σὲ προηγούμενα *ἀνθολόγια*, συμπεριλαμβανομένων καὶ αὐτῶν τοῦ Δαμασκηνοῦ, βλ. VAN DEN VEN P., *«La patristique et l᾽hagiographie au concile de Nicée de 178»*, μν. ἔργ., σ. 360. Ὁ δεύτερος, ἐπικαλούμενος τὴ σχετικὴ ἱστορικὴ μαρτυρία τοῦ Νικηφόρου Κπόλεως περὶ προσκομιζόμενων στὴ σύνοδο *χρήσεων* καὶ παράλληλης χρήσης ὁλόκληρων βιβλίων κυρίως γιὰ τὴν ἐπαλήθευσή τους, ἐν *Ἀπολογητικὸς μικρός* PG 100, 848B, βλ. A. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, μν. ἔργ., σ. 232, δεδομένου δὲ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀδιάσειστου τεκμηρίου τῆς αὐτούσιας ἐπανάληψης *χρήσεων* ἀπὸ *προϋπάρχοντα* ἀνθολόγια, ἀπέδειξε τὸ ἀντίθετο, βλ. αὐτόθι, σ. 2. Πλήρη εἰκόνα γιὰ τὸ πῶς κάθε εἰκονόφιλο *ἀνθολόγιο* τοῦ η΄ αἰώνα εἶναι συνέχεια τοῦ προηγουμένου του μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει μέσα ἀπὸ τὸ σχετικὸ σχεδιάγραμμα τοῦ Alexakis, ἐν αὐτόθι. σ. 360.

πιστοποιοῦνταν τόσο ἡ γνησιότητά τους ὅσο καὶ ἡ ὀρθότητα τῆς ἀποδιδόμενης σ᾽ αὐτὰ ἑρμηνείας μέσα ἀπὸ τὴν ἀπὸ κοινοῦ προσκομιζόμενη κειμενική τους συνάφεια, μέσα δηλ. ἀπὸ *τὰς βίβλους*. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀνάγνωση τῶν *χρήσεων* διεξήχθη – ἂν ὄχι σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, τουλάχιστον κατὰ κύριο λόγο – μέσα ἀπὸ ἐπίσημα βιβλία, τὰ ὁποία εἶχαν σταχυολογηθεῖ στὰ σημεία ποὺ ἀπαντοῦσαν οἱ *χρήσεις* αὐτές. Ἡ ἄποψη ὅτι ἐφαρμόστηκε ἡ συγκεκριμένη διαδικασία στοιχειοθετεῖται μὲ βάση τὰ ἑξῆς ἐπιχειρήματα:

1. Οἱ *χρήσεις* δὲν προσκομίζονται μέσα ἀπὸ μία ἢ περισσότερες *βίβλους* ὡς μία ἑνιαία συλλογή. Σχεδὸν καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς περιλαμβάνεται σὲ ξεχωριστὴ *βίβλο*, ποὺ λαμβάνει τὸν τίτλο της ἀπὸ τὸ συγγραφέα της[49]. Ἐπίσης γιὰ ἕνα μεγάλο μέρος τῶν *χρήσεων* τῆς δ΄ *Πράξεως* μαρτυρεῖται ρητὰ ὅτι χρησιμοποιήθηκαν *αἱ βίβλοι* τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων τῆς Κπόλεως[50].

2. Τὰ χρησιμοποιηθέντα ἀποσπάσματα εἴθισται νὰ ἀναγιγνώσκονται ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἄλλες προτάσεις τῆς κειμενικῆς τους συνάφειας, ἰδίως μὲ τὶς εἰσαγωγικές. Φράσεις ὅπως *καὶ μεθ᾽ ἑτέρα* ἢ *καὶ μετ᾽ ὀλίγα* ποὺ ἀπαντοῦν στὸ σῶμα τῶν *χρήσεων* ὡς πρόσθετο στοιχεῖο δείχνουν ὅτι ὁ ἀναγνώστης ἀναγιγνώσκει ἕνα ὁλοκληρωμένο κείμενο

---

[49]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 8E. 16A. 24DE. 33E. 37D. 44A. 53DE. 57B. 60C. 68D. 69D. 72D. 73B. 80B. *Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 164B. 189D. 192E.

[50]. Βλ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 68E-69A, *«αἱ βίβλοι αἱ ἀναγνωσθεῖσαι ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων εἰσί, τοῦ ὄντος ἐν τῇ θεοφυλάκτῳ καὶ βασιλίδι πόλει. οἱ δὲ κληρικοὶ τῶν ἐκεῖσε ὄντων ἐκόμισαν αὐτὰς πρὸς ἡμᾶς, καὶ κατέκριναν, ἵνα ἀναγνῶμεν αὐτὰς ἐν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ»*. Αὐτὸ τὸ τμῆμα τοῦ κυρίου σώματος τῶν *χρήσεων* ἐκτείνεται ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 4D-68E, ἂν καὶ συχνὰ διακόπτεται ἀπὸ πρόσθετες *χρήσεις*, ποὺ συμπληρωματικὰ προσκομίζουν συνοδικοὶ πατέρες.

ξεκινώντας ἀπὸ τὶς πρώτες του προτάσεις, γιὰ νὰ φτάσει στὶς κρίσιμες, ἀφοῦ ὑπερπηδήσει τὶς ἐνδιάμεσες. Ἔχει δηλ. ἐνώπιόν του ἕνα ὁλοκληρωμένο κείμενο, ἄσχετα ἐὰν ἀναγινώσκει ἕνα ἀπόσπασμά του.

3. Δὲν θὰ μποροῦσε νὰ τεκμηριωθεῖ ἡ γνησιότητα μιᾶς *χρήσης* οὔτε βέβαια καὶ ἡ ὀρθότητα τῆς θεολογικῆς της ἑρμηνείας, ἐὰν δὲν προσκομιζόταν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν κειμενική της συνάφεια, μέσα ἀπὸ τὸ ἐπίσημο χειρόγραφο.

4. Στὰ πρόσωπα τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας εἶχαν καταδικάσει τὴν τακτικὴ τῆς ἀποσπασματικῆς χρήσης τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ποὺ ἐξασφάλιζε τὴν εὔκολη παρερμηνεία τους[51]. Γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας μιᾶς *χρήσης* θὰ ἔπρεπε ἡ κειμενική της συνάφεια νὰ βρίσκεται ἀνὰ πάσα στιγμὴ στὴ διάθεση τῶν συνοδικῶν.

Τὴν ἐναρξη τῆς ἀνάγνωσης καὶ τοῦ σχολιασμοῦ τῶν *χρήσεων* παραγγέλλει κατὰ τὴν δ΄ *Πράξη* ὁ Κπόλεως Ταράσιος ὡς ἑξῆς: *«προσαγέσθωσαν εἰς μέσον ἡμῖν πρὸς ἀκρόασιν τῶν περιδόξων ἁγίων πατέρων αἱ βίβλοι· καὶ ἐξ αὐτῶν ἀρυόμενοι, ποτίσωμεν ἕκαστος ἡμῶν τὸ καθ᾽ ἡμᾶς ποίμνιον»*[52].

Ἡ διάταξη αὐτὴ τῶν ἐργασιῶν διακόπτεται συχνὰ καὶ κατὰ περίπτωση ἀπὸ συνοδικὰ μέλη ποὺ προσκομίζουν πρόσθετες *χρήσεις* ὡς

---

[51]. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ πρώην εἰκονομάχος Γρηγόριος Νεοκαισαρείας, ὁ ὁποῖος συμμετεῖχε ἐνεργὰ στὶς συνοδικὲς ἐργασίες τῆς Ἱέρειας, ἀπολογεῖται ἐνώπιον τοῦ Ταρασίου καὶ τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας γιὰ τὸ ὅτι στὴν Ἱέρεια δὲν χρησιμοποιήθηκαν ὁλόκληρα τὰ πατερικὰ βιβλία, ἀλλὰ *πιττάκια* ἢ *ψευδοπιττάκια*. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 173E, *«πολλάκις δέσποτα εἶπον, καὶ πάλιν λέγω, ὅτι βίβλος ἐν μέσῳ ἡμῶν, ἢ σύγγραμμα πατρικὸν οὐκ ἐφάνη, εἰ μὴ τὰ ψευδοπιττάκια προεκόμιζον»*. Τὸ συγκεκριμένο θέμα εἶχε ἤδη συζητηθεῖ ἀπὸ τὰ ἴδια πρόσωπα καὶ ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 37ABCD.

[52]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 4B.

συμπλήρωμα σὲ ἕνα ἤδη ὑπάρχον σῶμα *χρήσεων*[53]. Ὁ Κπόλεως κηρύσσει τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν κατὰ τὴν ε΄ *Πράξη* μὲ τὴ

---

[53]. Γιὰ τὸ κύριο σῶμα τῆς δ΄ *Πράξεως*, τὸ ὁποῖο συνίσταται ἀπὸ εἴκοσι ἕξι *χρήσεις*, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 4D-128A. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνόδου προστίθενται συμπληρωματικὰ σ᾽ αὐτὸ οἱ ἑξῆς δεκαοκτὼ *χρήσεις*:

1. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Μελέτιον ἐγκώμιον,* ἐν MANSI 13, 8BCD, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Νησίου.
2. ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ, *Εἰς εὐφημίαν τὴν μάρτυρα,* ἐν MANSI 13, 16A-17D, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ μοναχὸς τῆς μονῆς Χηνολάκκου, Θωμᾶς.
3. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* MANSI 13, 24E-32A, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ Νικομηδείας Πέτρος.
4. ΝΕΙΛΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, *Πρὸς Ὀλυμπιόδωρον ἔπαρχον,* ἐν MANSI 13, 36ABCD, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἐκπρόσωπος τῶν πατριαρχείων τῆς ἀνατολῆς, πρεσβύτερος Θωμᾶς.
5. ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Ἐκ τῶν κινηθέντων δογμάτων μεταξὺ τοῦ ἐν ἁγίοις Μαξίμου καὶ Θεοδοσίου ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Βιθυνίας*, ἐν MANSI 13, 37E-40B, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ Σάρδης Εὐθύμιος.
6. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων*, ἐν MANSI 13, 44A-53C, τὴν ὁποία προσκομίζουν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ, Πέτρος καὶ Πέτρος.
7. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρός τινα σχολαστικὸν,* ἐν MANSI 13, 56AB, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἐκπρόσωπος τῶν πατριαρχείων τῆς ἀνατολῆς, πρεσβύτερος Θωμᾶς.
8. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρὸς Συμεὼν Βόστρης*, ἐν MANSI 13, 56E-57A, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἐκπρόσωπος τῶν πατριαρχείων τῆς ἀνατολῆς, πρεσβύτερος Θωμᾶς.
9. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην*, ἐν MANSI 13, 57BCD, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ὁρμίσδου, Γρηγόριος.
10. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην*, ἐν MANSI 13, 57D-60A, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ὁρμίσδου, Γρηγόριος.

11. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Λειμωνάριον*, ἐν MANSI 13, 60D-61B, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Μαξιμίνου, Εὐστάθιος.

12. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸν νιπτῆρα*, ἐν MANSI 13, 68DE, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς χώρας, Συμεών.

13. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, ἐν MANSI 13, 72AB, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἕτερος ἐκπρόσωπος τῶν πατριαρχείων τῆς ἀνατολῆς, Ἰωάννης.

14. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν παραβάτην*, ἐν MANSI 13, 72E-73A, τὴν ὁποία προσκομίζουν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ, Πέτρος καὶ Πέτρος.

15. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου,* 1, ἐν MANSI 13, 73AB, τὴν ὁποία προσκομίζουν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ, Πέτρος καὶ Πέτρος.

16. *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου,* 118, *Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς ἐν Ρωσοπόλει,* ἐν MANSI 13, 73C-76C, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἡρακλείας, Ἰωσήφ.

17. *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου*, ἐν MANSI 13, 76D-77B, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἡρακλείας, Ἰωσήφ.

18. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν μακάριον Βαρλαάμ τὸν μάρτυρα*, ἐν MANSI 13, 80BCD, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ Κατάνης Θεοδόσιος.

Γιὰ τὸ κύριο σῶμα τῆς ε΄ *Πράξεως*, τὸ ὁποῖο συνίσταται ἀπὸ δεκατέσσερις *χρήσεις*, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 160A -128A. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνόδου προστίθενται συμπληρωματικὰ σ᾽ αὐτὸ οἱ ἑξῆς πέντε *χρήσεις*:

1. ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Κατὰ Ἑλλήνων*, ἐν MANSI 13, 164C-165C, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ Κυζίκου Νικόλαος.

2. ΕΥΑΓΡΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ἐν MANSI 13, 189E-192C, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ὑακίνθου, Γρηγόριος.

3. *Λειμωνάριον*, ἐν MANSI 13, 193ABC, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Μαξιμίνου, Εὐστάθιος.

4. *Λειμωνάριον,* ἐν MANSI 13, 193DE, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Μαξιμίνου, Εὐστάθιος.

5. *Λειμωνάριον*, ἐν MANSI 13, 193E-196C, τὴν ὁποία προσκομίζει ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Μαξιμίνου, Εὐστάθιος.

διατύπωση *ἤδη ἐκορέσθημεν ἐκ τῶν πατρικῶν χρήσεων, καὶ ἐπέγνωμεν, ὅτι ἀρχαία παράδοσίς ἐστιν ἡ τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἀναστήλωσις*[54], ὑποδηλώνοντας ὅτι πολὺ περισσότερες *χρήσεις* βρίσκονταν στὴ διάθεση τῶν συνοδικῶν πατέρων ἀπὸ αὐτὲς ποὺ τελικὰ ἀξιοποιήθηκαν ἐπίσημα στὴ σύνοδο.

Διευκρινίζεται ὅτι τὰ *ἀνθολόγια* τῆς *δ΄* καὶ *ε΄* συνοδικῆς *Πράξεως* τῆς Νίκαιας κατηγοριοποιοῦνται ξεχωριστὰ μεταξύ τους, καθὼς ἔχουν καταρτιστεῖ γιὰ τὴν ἐπίλυση διαφορετικῶν ζητημάτων. Ἐν προκειμένω τὸ ἐκτενέστατο ἀνθολόγιο τῆς δ΄ συνοδικῆς *Πράξεως* περιλαμβάνει ἀποκλειστικὰ *χρήσεις* τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἐνῶ τὸ ἀνθολόγιο τῆς ε΄ *Πράξεως* συμπεριλαμβάνει ἀκόμη καὶ κείμενα αἱρετικῶν, ἐξυπηρετώντας τὸ στόχο νὰ ἐξευρεθεῖ καὶ νὰ ἀπαξιωθεῖ τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς εἰκονομαχίας, πρὶν ἀκολουθήσει στὴ στ΄ *Πράξη* ἡ ἀναίρεση τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱέρειας. Γι᾽ αὐτὸ τὸ εἰκονόφιλο *ἀνθολόγιο,* ποὺ ἑτοιμάστηκε στὴ Ρώμη λίγο πρὶν τὴ σύνοδο τῆς Νίκαιας καὶ ἔφτασε σ᾽ αὐτὴν μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ, συνημμένο στὴ συνοδικὴ ἐπιστολὴ τοῦ *ποντίφηκα* (εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀπαντᾶ στὰ χειρόγραφα *Parisinus Graecus 1115, Mosquensis Historici Musei 265, Vaticanus Graecus 511* καὶ *Venetus Marcianus Graecus 573*), δὲν κοινοποιεῖται μὲ τὸ *ἀνθολόγιο* τῆς ε΄ *Πράξεως*, ἀλλὰ μόνον μὲ αὐτὸ τῆς δ΄.[55] Πάντως τὸ κύριο σῶμα τῶν *χρήσεων* τῆς δ΄ *Πράξεως* προέρχεται ἀναμφίβολα ἀπὸ τὴ Ρώμη[56].

---

[54]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 196D.

[55]. Τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἐπανάληψης αὐτῆς δὲν ἀναιρεῖται ἀπὸ τὸ ἂν οἱ πατέρες τῆς συνόδου ἐπαλήθευσαν τὴν ἀκρίβεια τῶν *χρήσεων* τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς Ρώμης μὲ βάση τὰ δικά τους χειρόγραφα ἢ προέβησαν σὲ ἐλάχιστες προσθαφαιρέσεις, βλ. Α. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, μν. ἔργ., σσ. 228-229.

[56]. Γιὰ τὴν τεκμηρίωση τῆς ἄποψης αὐτῆς ἔνθ. ἀν., σσ. 224-226.

Οἱ *χρήσεις* ποὺ ἀπαντοῦν στὶς δ΄ καὶ ε΄ *Πράξεις* τῶν *Πρακτικῶν* τῆς συνόδου περιλαμβάνονται κατὰ τὴν πλειονότητά τους σὲ δύο ἀντίστοιχα κύρια σώματα, ποὺ ἔχουν ἤδη καταρτιστεῖ πρὶν ἀπὸ τὴ σύνοδο. Ἄλλωστε ὁ Κπόλεως Ταράσιος παραγγέλει τὴν ἀνάγνωση τῶν *χρήσεων* αὐτῶν, ἡ ὁποία εἶναι συνεχής, ἄσχετα μὲ τὶς πρόσθετες *χρήσεις* ποὺ προσκομίζονται περιστασιακὰ καὶ συμπληρωματικὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνόδου ἀπὸ διάφορα συνοδικὰ μέλη. Προφανῶς οἱ τελευταῖες ἀνήκουν σὲ ἕτερα *ἀνθολόγια* συνοδικῶν πατέρων, παρόλο ποὺ εἰσάγονται καὶ αὐτὲς μέσα ἀπὸ *τὰς βίβλους*, τὴν κειμενική τους δηλ. συνάφεια. Τὸ *ἀνθολόγιο* λοιπὸν ποὺ ἀπαντᾶ στὴ δ΄ *Πράξη* ἔχει μὲν ὡς βάση του ἕνα ἤδη καταρτισμένο ἐπίσημο *ἀνθολόγιο*, συντίθεται ὡστόσο καὶ ἀπὸ *χρήσεις* προσκομιζόμενες στὴ διάρκεια τῆς συνόδου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ *ἀνθολόγιο* τῆς ε΄ *Πράξεως*.

Γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ πηγὴ ἀληθείας καὶ τὸ ὀρθὸ κριτήριο ἐλέγχου της. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ γιὰ κάθε θεολογικὸ πρόβλημα ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, ἢ καὶ ἐξαιτίας τοῦ δικοῦ τους προβληματισμοῦ, ἀνατρέχουν σ᾽ αὐτήν. Ἡ ἐπιλογὴ τῶν κατάλληλων *χρήσεων* ποὺ θὰ δώσουν ἄμεσες ἀπαντήσεις σὲ κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους εἰκονολογικὰ ζητήματα εἶναι τὸ πρῶτο βῆμα στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἔχοντας διαφυλάξει κατὰ γράμμα τὶς κειμενικὲς πηγὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ἑρμηνεύοντάς τες αὐθεντικὰ προχωροῦν στὸ τελικὸ στάδιο, στὴν ἀναίρεση τῆς εἰκονομαχικῆς ἰδεολογίας. Στὴν πραγματικότητα οἱ σχετικὲς ἀπαντήσεις θὰ δοθοῦν εὐθέως καὶ ἐπαρκῶς μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα, ἐφόσον ἔχουν ἐπιλεγεῖ οἱ καταλληλότερες *χρήσεις* γιὰ κάθε ζήτημα ποὺ σχετίζεται μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες, ὅπως γιὰ παράδειγμα τῶν θεολογικῶν τους προϋποθέσεων, τῆς ἀρχαιότητας τους ἢ καὶ τῆς

προσκύνησής τους. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν θὰ ἀπομείνουν περιθώρια ἔκφρασης προσωπικῶν ἀπόψεων[57]. Ἡ ἴδια ἄλλωστε ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση εἶναι τὸ ἀδιάσειστο κριτήριο ἀληθείας τόσο γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους ὅσο καὶ γιὰ τοὺς εἰκονομάχους, πόσο μᾶλλον ὅταν παρέχει ἄμεσα καὶ ὁλοκληρωμένα τὶς ἀπαντήσεις σὲ κάθε ζήτημα. Κατὰ συνέπεια ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας καὶ τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας θὰ ἐξαντληθεῖ στὴ φιλολογικὴ ἀξιολόγηση καὶ τὴν ἑρμηνευτικὴ ἀνάλυση τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Πέραν αὐτοῦ οὐδεὶς θὰ τολμήσει νὰ ἐμφανιστεῖ ὡς καινοτόμος ἀμφισβητώντας τὸν ἑνιαῖο καὶ ἄρρηκτο χαρακτήρα τῆς προφητικῆς, ἀποστολικῆς καὶ πατερικῆς παραδόσεως.

---

[57]. Τὰ στάδια, ποὺ ἀκολουθήθηκαν γιὰ τὴν ἀναίρεση τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱέρειας, εἶναι αὐτὰ τῆς φιλολογικῆς ἀξιολόγησης τῶν πηγῶν καὶ τῆς θεολογικῆς τους ἑρμηνείας, δίχως νὰ δοθεῖ ἡ δυνατότητα ἔκφρασης προσωπικῶν ἰδεολογιῶν. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 205D, *«γραφικῶς καὶ πατρικῶς, ἐρευνητικῶς τε καὶ συλλογιστικῶς ἐλθόντες εἰς ἐποψίαν τῶν φληναφηθέντων, κατὰ τὸν Φινεὲς τῷ σειρομάστῃ τοῦ πνεύματος, τῇ μιᾷ πληγῇ τοῦ ἐλέγχου ῥαδίως τοὺς κατὰ τὴν ἀσέβειαν ταύτην ἀλλήλοις συμπεπλεγμένους συνεκκεντήσειαν, καὶ ψευδηγόρους δι᾽ ἀποδείξεως ἐναργοῦς τὰς γλώσσας αὐτῶν πᾶσι γνωρίσειαν»*. MANSI 13, 205E-208A, *«εἶτα τε διαῤῥήξαντες τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν τῇ μαχαίρᾳ τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ, καὶ διαλύσαντες τὸν τῆς ἀμαθίας ζυγόν, τῆς πανουργίας αὐτῶν τὰ προκαλύμματα ἐμφανῆ πᾶσι καταστήσειαν»*.

4. Ἡ σχέση τῶν εἰκονόφιλων *ἀνθολογίων* τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ Ρώμης καὶ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου

Καταρτισμὸς εἰκονόφιλων *ἀνθολογίων* τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου πραγματοποιεῖται σὲ τρία μητροπολιτικὰ κέντρα τῆς ἐποχῆς, τὴ Δαμασκό, τὴ Ρώμη καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη. Καθόλη τὴ διάρκεια τῆς εἰκονομαχίας καὶ παρόλη τὴν ἀσφυκτικὴ λογοκρισία τῶν ἀράβων καὶ τῶν εἰκονομάχων βασιλέων τὰ κέντρα αὐτὰ δὲν χάνουν τοὺς μεταξύ τους διαύλους ἐπικοινωνίας καὶ κατὰ συνέπεια τὸν μεταξύ τους ἀλληλοδανεισμὸ πατερικῶν καὶ συνοδικῶν *χρήσεων*[58]. Ὁ Θεοφάνης μαρτυρεῖ τὴ σύνδεση μεταξὺ τοῦ Γερμανοῦ Κπόλεως καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ στὸ μεσοδιάστημα τῶν πρώτων εἰκονομαχικῶν διαταγμάτων τοῦ Λέοντος τοῦ Γ΄ καὶ τῆς ἐξορίας τοῦ πατριάρχη[59], μεταξὺ δηλ. τῶν ἔτων 726 καὶ 729-730, ἐνῶ ἡ ἐπίκαιρη καὶ ἐπίσημη ἀντιεικονομαχικὴ ἐπιστολογραφία μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν Ρώμης καὶ Κπόλεως κληροδοτεῖται μέσω πηγῶν, ποὺ σώζονται ἀκέραιες. Πρωταγωνιστές, λοιπόν, στὴν ἀντιπαράθεση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος μὲ τοὺς εἰκονομάχους εἶναι ὁ Δαμασκηνός, ὁ πατριάρχης Κπόλεως Γερμανὸς καὶ ὁ μετέπειτα Ταράσιος, ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Β΄

---

[58]. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 824BC, *«Καὶ ἐν μὲν τῷ Βυζαντίῳ πρόμαχος τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας δογμάτων ὁ ἱερὸς οὗτος καὶ θεσπέσιος ἤκμαζε Γερμανὸς θηριομαχῶν πρὸς τὸν φερώνυμον Λέοντα καὶ τοὺς αὐτοῦ συνασπιστάς· ἐν δὲ τῇ πρεσβυτέρᾳ Ῥώμῃ Γρηγόριος ὁ πανίερος ἀποστολικὸς ἀνὴρ καὶ Πέτρου τοῦ κορυφαίου σύνθρονος, λόγῳ καὶ πράξει διαλάμπων,… Ἐν δὲ τῇ κατὰ Συρίαν Δαμασκῷ Ἰωάννης ὁ Χρυσορρόας, πρεσβύτερος καὶ μοναχός, ὁ τοῦ Μανσούρ, διδάσκαλος ἄριστος, βίῳ καὶ λόγῳ προέλαμπεν».*

[59]. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 824C, *«Ἀλλὰ καὶ Γερμανὸν μὲν ὡς ὑπ᾽ αὐτὸν [τὸν Ἰωάννην, τὸν τοῦ Μανσούρ] ὄντα ἐκβάλλει τοῦ θρόνου [ὁ Λέων]».*

καὶ ὁ μετέπειτα Ἀδριανός, οἱ ὁποῖοι ἀντιπροσωπεύουν ἀντίστοιχα τὶς ἐκκλησίες τῆς ἀνατολῆς, τῆς Κπόλεως καὶ τῆς Ρώμης.

Γιὰ τὴ σύγχρονη ἔρευνα εἶναι δύσκολη, ἕως ἀκατόρθωτη, ἡ χρονολόγηση μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς, ὥστε νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ποιός συγγραφέας προηγεῖται τῶν ὑπολοίπων σὲ κάθε περίπτωση. Οὕτως ἢ ἄλλως σήμερα σώζεται μόνον ἡ ἐπίσημη ἀλληλογραφία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν εἶναι γνωστὸ τί συνέβη στὸ παρασκήνιο τῶν διεργασιῶν, ἐνῶ καὶ οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες σιωποῦν σχεδὸν ἐξολοκλήρου ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Μπορεῖ δηλ. ὁ Γερμανὸς νὰ βιώνει ἄμεσα τὴν ἄσκηση τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς τοῦ Λέοντα, ὁπότε καὶ νὰ προηγεῖται χρονικὰ στὴν ἐπιστολογραφία του[60], δὲν εἶναι

---

[60]. Σύμφωνα μὲ τὸ Θεοφάνη ἡ κλιμακούμενη ἄσκηση τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς τοῦ Λέοντα, ἕως καὶ τὴν ἐξώθηση σὲ παραίτηση τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, διέρχεται σταδιακὰ τὶς ἑξῆς φάσεις:

1. Τῆς διαμόρφωσης συμβουλευτικῆς ὁμάδας γύρω ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα μὲ ἐπίκεντρο τοὺς εἰκονομάχους Βησὴρ καὶ Κωνσταντίνο Νακωλείας, ἐξέλιξη ποὺ χρονολογεῖται στὸν ἕκτο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα, δηλ. στὰ 723. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 812ABC. Γιὰ τὴν καταλυτικὴ ἐπίδραση τοῦ Κωνσταντίνου Νακωλείας καὶ τοῦ Θωμᾶ Κλαυδιουπόλεως στὴ διαμόρφωση τῆς εἰκονομαχικῆς ἰδεολογίας τοῦ αὐτοκράτορα πληροφορεῖται κανεὶς λεπτομερῶς μέσα ἀπὸ τὶς τρεῖς ἀντιεικονομαχικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Γερμανοῦ Κπόλεως ποὺ δημοσιεύονται πρὸς τὸ τέλος τῆς *δ΄ Πράξεως* τῆς Νίκαιας, βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Ἰωάννην Συνάδων* MANSI 13, 100A-105A. *Πρὸς Κωνσταντῖνον Νακωλείας* MANSI 13, 105BCDE. *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 108A-128A.

2. Τῆς ἀποκάλυψης τῶν εἰκονομαχικῶν προθέσεων τοῦ αὐτοκράτορα, ἐξέλιξη ποὺ χρονολογεῖται στὸν ὄγδοο χρόνο τῆς βασιλείας Λέοντα, δηλ. στὰ 725. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 816AB

3. Τῆς ἔκδοσης τῶν πρώτων εἰκονομαχικῶν διαταγμάτων, ποὺ εἶναι ἡ ἔκφραση μιᾶς βίαιης πολιτικῆς μὲ χρονικὴ ἀφετηρία τὴν καταστροφὴ τῆς ἐμβληματικῆς γιὰ τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἱερᾶς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ τῆς *Χαλκῆς* πύλης. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀρχίζει νὰ ἐφαρμόζεται στὸν ἕνατο

γνωστὸ ὡστόσο ποιά πρόσωπα συμβουλεύεται ἐξαρχῆς, διατηρώντας πιθανότατα διαύλους ἐπικοινωνίας καὶ μὲ τὸ Δαμασκηνό. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Ρώμη ἀφουγκράζεται τὰ τεκταινόμενα στὴ *Γραικία* καὶ φροντίζει νὰ τροφοδοτεῖται μὲ εἰκονόφιλη ἐπιχειρηματολογία εἴτε ἀπὸ

χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα, δηλ. στὰ 726. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 820C-821A.

4. Τῆς ἐξορίας ποὺ ἐπιβάλλεται στὸ Γερμανό, ἀφοῦ ὁ Λέοντας, ἀποτυγχάνοντας νὰ τὸν πάρει μὲ τὸ μέρος του, τὸν ὁδηγεῖ ἀπολογούμενο σὲ *σελέντιο*, ὁπότε τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα ἀναλαμβάνει πλέον ὁ φιλοκαθεστωτικὸς Ἀναστάσιος. Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ χρονολογοῦνται στὸ δωδέκατο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα, ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 821B. 824C-825AB, δηλ. στὰ 729, ἄν καὶ πιθανὸς χρόνος εἶναι καὶ τὸ 730 σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Θεοφάνη ὅτι, ἐνῶ ὁ Γερμανὸς εἶχε ἀναδειχθεῖ πατριάρχης δύο ἔτη πρὶν τὴ στέψη τοῦ Λέοντα, ἐξορίστηκε στὸ δέκατο πέμπτο ἔτος τῆς πατριαρχίας του, τὸ ὁποῖο συνέπιπτε μὲ τὸ δέκατο τρίτο τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα, ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 736C-737A. 777C-780A.

Ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, ἐξιστορώντας τὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίζονται στὸ μεσοδιάστημα ἀπὸ τὶς διαβουλεύσεις γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς ἕως καὶ τὴν ἐξορία τοῦ πατριάρχη, χρονολογεῖ μόνο τὴν ἔναρξη τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς κατὰ τὸν ἕνατο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα, δηλ. στὰ 726. Κατὰ τὸ Ζωναρᾶ ἡ ἐπιρροὴ ὁμάδας ἰουδαίων μάγων στὸ Λέοντα μὲ τὸν παράλληλο παραγκωνισμὸ τῶν *δώδεκα συμβούλων,* τοῦ διαχρονικοῦ αὐτοῦ πολιτειακοῦ θεσμοῦ, ἐν ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, Βιβλίον ΙΕ΄*, ἔκδ. BÜTTNER-WOBST TH., CSHB 14, Bonnae, σσ. 257, 19 – 261, 5, ἦταν ἀποφασιστικῆς σημασίας.

Οἱ ἀντιεικονομαχικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Γερμανοῦ, ποὺ ἀπαντοῦν στὸ τέλος τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς *δ΄* συνοδικῆς *Πράξεως* τῆς Νίκαιας, ἐν ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Ἰωάννην Συνάδων* MANSI 13, 100A-105A = CPG 8003. PG 98, 156B-161D. *Πρὸς Κωνσταντῖνον Νακωλείας* MANSI 13, 105BCDE = CPG 8002. PG 98, 161D-164D. *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 108A-128A = CPG 8004, προηγοῦνται χρονικὰ τῆς ἀναγκαστικῆς παραίτησης καὶ ἐξορίας τοῦ πατριάρχη. Χρονολογοῦνται στὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῶν διαβουλεύσεων τοῦ Λέοντα μὲ τοὺς εἰκονομάχους συμβούλους του καὶ τῆς ἔκδοσης τῶν πρώτων εἰκονομαχικῶν διαταγμάτων, μεταξὺ δηλ. τῶν ἐτῶν 723 καὶ 726. Κριτήριο γι᾽ αὐτὴ τὴ χρονολόγησή τους εἶναι ὅτι ἀποστέλλονται σὲ συμβούλους τοῦ Λέοντα, μὲ σκοπὸ νὰ πειστοῦν οἱ τελευταῖοι γιὰ τὴ διακοπὴ τῆς καταλυτικῆς τους ἐπιρροῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς δὲν περιέχουν ἀναφορὲς σὲ ἤδη ἐφαρμοζόμενη εἰκονομαχικὴ πολιτική, παρὰ μόνον σὲ σχεδιαζόμενη.

τὸν πατριάρχη τῆς Κπόλεως εἴτε ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα, κυρίως ἀπὸ τὸ Δαμασκηνό. Κατὰ συνέπεια στὸ θέμα τῆς ἀνταλλαγῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ *χρήσεων* ἐπικρατεῖ ἡ ἄποψη γιὰ τὴ γενίκευση ἑνὸς *ἐλεύθερου διαλόγου*, ἐνῶ παραμένει ἄγνωστο ὅσο καὶ δευτερεύουσας σημασίας ποιὸς πατέρας τοῦ η΄ αἰώνα, ἱεράρχης ἢ ἁπλὸς μοναχός, προηγεῖται τῶν ὑπολοίπων.

Ἡ συστηματικὴ παράθεση εἰκονόφιλων πατερικῶν καὶ συνοδικῶν *χρήσεων*, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη τῶν βιβλικῶν, λείπει ἀπὸ τὴν ἀντιεικονομαχικὴ ἐπιστολογραφία τοῦ Γερμανοῦ. Γι᾽ αὐτὸ εἶναι πιθανότερο ὅτι ἡ προσπάθεια αὐτὴ ξεκινᾶ γιὰ πρώτη φορὰ μὲ πρωτοβουλία τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἄσχετα ἂν, πρὶν ἢ ταυτόχρονα μὲ αὐτόν, ὑπάρχουν ἀνὰ τὴ χριστιανικὴ οἰκουμένη καὶ ἄλλοι ἄγνωστοι στὴ σύγχρονη ἔρευνα συμπηλιτές. Ἐν προκειμένω δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἐπιβεβαιωμένο, ἐὰν ὁ Δαμασκηνὸς μὲ τὸ εἰκονόφιλο *ἀνθολόγιο* τοῦ *α΄* καὶ *β΄ Λόγου* του *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας* προηγεῖται τῆς συνόδου τοῦ 731 στὴ Ρώμη ἢ ὄχι, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι καὶ ἡ κατὰ προσέγγιση χρονολόγηση τῶν λόγων του αὐτῶν εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἔτους[61]. Καὶ πάλι ὅμως οἱ τρεῖς ἀντιεικονομαχικὲς ἐπιστολὲς τοῦ

---

[61]. Ὁ Kotter, ἐν B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos, τόμ. 3, Orationes de imaginibus tres*, PTS 17, Berlin 1975, σ. 7, ὑπολογίζει τὸ χρόνο συγγραφῆς τοῦ α΄ ἀντιεικονομαχικοῦ *Λόγου* τοῦ Δαμασκηνοῦ στὰ 730 ἢ στὸ προηγούμενο ἔτος, ἐνῶ τοῦ β΄ στὰ 730 ἢ στὸ ἑπόμενο ἔτος. Ὁ ἐκδότης τῶν ἔργων τοῦ Δαμασκηνοῦ βασίστηκε στὴν ἑξῆς μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας: *«Καὶ νῦν ὁ μακάριος ὁ βίῳ καὶ λόγῳ ἐξαστράπτων ἐρραπίσθη καὶ ἐξόριστος γέγονε, καὶ ἕτεροι πλεῖστοι ἐπίσκοποι καὶ πατέρες, ὧν οὐκ οἴδαμεν τὰ ὀνόματα»*, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 2, 12*, ἔκδ. B. KOTTER, μν. ἔργ., σ. 103, 27-30, ὅπου ὁ Δαμασκηνὸς ἀναφέρεται σὲ ἐπίκαιρα γεγονότα τοῦ ἔτους 730. Παρόλ᾽ αὐτὰ ὁ Alexakis ἐκφράζει τὶς ἐπιφυλάξεις του ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου συγγραφῆς, ἐν A. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, μν. ἔργ., σ. 125. BECK H. G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, σ. 477. S. GERO, *«Byzantine*

Δαμασκηνοῦ δὲν ἀποκλείουν τὴν ὕπαρξη καὶ ἄλλων παρόμοιων ἐπιστολῶν του μὲ ἀποδέκτες τὶς ἐκκλησίες Κπόλεως καὶ Ρώμης ἢ καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς διδασκαλίας του μὲ ἄλλους ἔμμεσους τρόπους. Ἔτσι, καὶ ἂν ἀκόμη ὁ χρόνος συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς *Πρὸς Γερμανὸν Κπόλεως* τοῦ Γρηγορίου Β΄ Ρώμης, στὴν ὁποία ἀπαντοῦν κοινὲς *χρήσεις* μὲ αὐτὲς τοῦ Δαμασκηνοῦ[62], εἶναι προγενέστερη τοῦ χρόνου τῆς ἐξορίας τοῦ

Iconoclasm during the Reign of Constantine V: With particular attention to the oriental sources», ἐν CSCO 384, Subsidia 52, Louvain 1977, σ. 109.

Βλ. A. LOUTH, *St John Damascene. Tradition and Originality in Byzantine Theology*, Oxford Uni. Press, New York 2004, σ. 208, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ α΄ *Λόγος* τοῦ Δαμασκηνοῦ γράφτηκε μεταξὺ τοῦ πρώτου εἰκονομαχικοῦ διατάγματος καὶ τῆς ἐξορίας τοῦ Γερμανοῦ, ὁ β΄ μόλις μετὰ τὴν ἐξορία τοῦ πατριάρχη (730) καὶ ὁ γ΄ μέσα στὴ δεκαετία τοῦ 740, μόλις μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Λέοντα καὶ κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ἀρτάβασδου. Μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Louth ὅτι ὁ γ΄ *Λόγος* δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γράφτηκε μετὰ τὴν Ἱέρεια (754) συνηγορεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν περιέχει ἀπαντήσεις σὲ ζητήματα ποὺ οἱ εἰκονομάχοι ἔθεσαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴ σύνοδό τους αὐτή. Ὁ Δαμασκηνὸς μὲ ἄλλα λόγια οὐδέποτε ἀντιδρᾶ στὶς καινοφανεῖς εἰκονομαχικὲς αἰτιάσεις περὶ μονοφυσιτισμοῦ καὶ νεστοριανισμοῦ σὲ βάρος τῶν ὀρθοδόξων, οὔτε κατὰ τὸ πρότυπο τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας καταρτίζει *ἀνθολόγιο χρήσεων,* τὸ ὁποῖο νὰ ἀντιπαρατίθεται ἐξειδικευμένα στὸ ἀντίστοιχο *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας.

Περισσότερα γιὰ τὶς δύο ἀντιεικονομαχικὲς συνόδους στὴ Ρώμη, τοῦ 731 καὶ τοῦ 769, ὅπως μαρτυροῦνται στὸ *Hadrianum,* καὶ γιὰ τὰ *ἀνθολόγιά* τους, βλ. A. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, μν. ἔργ., σσ. 37-41.

[62]. Οἱ κοινὲς *χρήσεις,* πού, ἐνῶ προϋπάρχουν στὸ Δαμασκηνό, ἀπαντοῦν καὶ στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Β΄ Ρώμης πρὸς τὸ Γερμανὸ Κπόλεως, εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, «…ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει…»*, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 13, 93C = ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 35* PG 94, 1261D-1264A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 147, 1-10. *2, 31* PG 94, 1312B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 147, 1-10. *3, 48* PG 94, 1361AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 147, 1-10.
2. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως, «…ἐγὼ καὶ τὴν κηρόχυτον ἠγάπησα γραφὴν εὐσεβείας πεπληρωμένην…»*, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 13, 93C = ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ

πατριάρχη, μπορεῖ καὶ πάλι νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ σχετικὴ ἐξ ἀνατολῶν ἐπίδραση τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Τὸ πλέον σίγουρο γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς οἰκουμένης τοῦ η΄ αἰώνα συλλογικὴ προσπάθεια κατάρτισης εἰκονόφιλων *ἀνθολογίων*, ποὺ θὰ βροῦν τὸν τελικό τους προορισμὸ στὴ Νίκαια, γίνεται στὰ πλαίσια ἑνὸς *ἐλεύθερου διαλόγου* χωρὶς στεγανά. Στὴ χρήση τῶν ἑλληνόφωνων πατέρων τὸν πρῶτο λόγο ἔχουν προφανῶς οἱ συμπιλητὲς τῆς ἀνατολῆς, ἐνῶ στὴ χρήση τῶν λατινόφωνων οἱ ἀντίστοιχοι τῆς δύσεως. Γι᾽ αὐτὸ θὰ ἦταν ἀσφαλέστερο νὰ γίνει λόγος γιὰ τὴν ὕπαρξη τριῶν κέντρων ἐκπόνησης εἰκονόφιλων *ἀνθολογίων*, τὴ Δαμασκό, τὴ Ρώμη καὶ τὴν Κπολη, ποὺ λειτουργοῦν ταυτόχρονα τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ συμπηλιτές τους ἀλληλοδανείζονται *χρήσεις. Μία, ἁγία καὶ καθολικὴ* ἄλλωστε εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ὁπότε τὸ ποιός ἀντέγραψε ποιόν εἶναι δευτερεύουσας σημασίας.

Σ᾽ ὅλη αὐτὴν τὴν κινητικότητα μέχρι τὴ Νίκαια ὁ Δαμασκηνὸς ἔχει πρωταγωνιστικὸ ρόλο. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται, παρόλη τὴν ἀπουσία σχετικῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν στὶς συζητήσεις τῆς Νίκαιας, πέραν τῆς γενικόλογης ἀποτίμησης τῶν ἀγώνων του ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων.[63]

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 2, 60* PG 94, 1313B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 162, 1-8. *3, 105* PG 94, 1400CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 188, 1-6.

Ἐπιπλέον τόσο στὸ Δαμασκηνὸ ὅσο καὶ στὸ Ρώμης Γρηγόριο γίνεται μνεία τοῦ ἀρχαιοτάτου ἀγάλματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ γνωστοῦ ὡς τῆς *αἱμορρόοούσης*, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 13, 93D = ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 69* PG 94, 1373BCD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 173, 1-22.

[63]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 356C, ὅπου ἀπαντοῦν οἱ ἀναφορικὰ μὲ τὸ Δαμασκηνὸ μαρτυρίες *πάντας παραινετικῶς καὶ νουθετικῶς ἠσφαλίζετο* καὶ *ζητῶν ἐν ἐκκλησίαις τὴν ἀρχαίαν θεσμοθεσίαν κρατεῖσθαι.*

Στὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀναπαραγωγῆς ἤδη καταρτισμένων *ἀνθολογίων* (μὲ ἐπίκεντρο αὐτὸ τῆς συνόδου τοῦ 731 στὴ Ρώμη[64] καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ μεταγενέστερο γ΄ *Λόγο* τοῦ Δαμασκηνοῦ *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*) ἀντιτείνουν οἱ σὲ βάρος του Δαμασκηνοῦ ἀναθεματισμοὶ τῶν εἰκονομάχων. Στὴ σύνοδο τῆς Ἱέρειας ὁ πατὴρ παρουσιάζεται σὰν νὰ εἶναι ὁ μόνος αἴτιος μαζὶ μὲ τοὺς Γερμανὸ Κπόλεως καὶ Γεώργιο Κύπριο γιὰ τὴν ἑδραίωση τῆς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων στάσης τοῦ συνόλου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν[65]. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἔντονη καὶ στοχευμένη ἀντίδραση ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς δράσης τοῦ προσώπου ἐκείνου ποὺ πρωταγωνιστικὰ ἀποκρυστάλλωσε καὶ μετέδωσε τὴν ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο. Προφανῶς οἱ εἰκονομάχοι ἐπιρρίπτουν στὸ Δαμασκηνὸ τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν παγίωση τῆς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων στάσης τῆς Ρώμης καὶ τῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, σὰν νὰ ἐπρόκειτο αὐτὴ νὰ εἶχε διαμορφωθεῖ καταλυτικὰ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασή του, τὴν ἄμεση ἢ τὴ διαμέσου τοῦ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἐπηρεαζόμενου Γερμανοῦ[66].

Τὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ φαίνεται ὅτι ἀξιοποιεῖται ὡς ὑπόδειγμα στὴν ἐκπόνηση τῶν ἀντίστοιχων *ἀνθολογίων* τῶν ρωμαίων

Ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα τῶν πηγῶν ἀποδεικνύει ὅτι οἱ συμπιλητὲς τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς Νίκαιας ὄχι μόνον γνωρίζουν τὰ εἰκονόφιλα *ἀνθολόγια* τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀλλὰ βασίζονται ἐν πολλοῖς σ᾽ αὐτά, βλ. Α. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, μν. ἔργ., σσ. 37-41.

[64]. Μὲ τὸ *ἀνθολόγιο* τῆς συνόδου τοῦ 731 σχετίζεται σίγουρα ἡ σύντομη ἀναφορὰ σὲ χρήσεις τοῦ Γρηγορίου Β΄ Ρώμης, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κπολεως,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 93C, ἐπιστολὴ ποὺ προφανῶς προηγεῖται τῆς συνόδου.

[65]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 356CD.

[66]. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 824C, *«καὶ Γερμανὸν μὲν ὡς ὑπ᾽ αὐτὸν [τὸν Ἰωάννην, τὸν τοῦ Μανσούρ] ὄντα ἐκβάλλει τοῦ θρόνου»*.

παπῶν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν κοινῶν μεταξύ τους *χρήσεων*[67]. Παρόλο ποὺ οὐδέποτε μαρτυρεῖται ρητὰ κάτι τέτοιο στὶς ἱστορικὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς, δὲν σημαίνει ὅτι ὁ πατὴρ παύει νὰ ἐπιδρᾶ γόνιμα καὶ γενικευμένα στοὺς συγχρόνους καὶ μεταγενέστερούς του πατέρες. Μᾶλλον ἐπιβεβαιώνεται ὅτι ἡ ἐπίδρασή του αὐτὴ ἀσκεῖται παρασκηνιακά.

Τὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ θὰ ἐπαναληφθεῖ ἐν μέρει στὴ Νίκαια, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἕναν ἐπίσης μεγάλο ἀριθμὸ κοινῶν *χρήσεων*[68]. Ἡ ἐπανάληψη αὐτὴ θὰ ἔχει ὡς συνδετικό της κρίκο τὸ ἀντίστοιχο *ἀνθολόγιο* τῆς συνοδικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ, ἂν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ τελευταίου κομίζουν συνημμένο καὶ ἕνα ἀκόμη *ἀνθολόγιο* μὲ πληθώρα *χρήσεων*, τὸ ὁποῖο, σχετιζόμενο καὶ αὐτὸ κατὰ πολὺ μὲ αὐτὸ τῶν τριῶν λόγων *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*, εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ κύριο σῶμα τοῦ ἐπίσημου *ἀνθολόγιου* τῆς *δ΄ Πράξεως* τῆς Νίκαιας[69].

Οἱ κοινὲς σὲ σχέση μὲ τὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ *χρήσεις* τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Νίκαιας καὶ τὸ πῶς προσομοιάζουν σ᾽ αὐτὸ

---

[67]. Βλ. στὸ σχετικὸ πίνακα τοῦ παραρτήματος τῆς παρούσας διατριβῆς.

[68]. Ἀπὸ τὶς τριάντα ἕξι εἰδικότερα πατερικὲς καὶ συνοδικὲς *χρήσεις* τῆς Νίκαιας, δίχως νὰ προσμετρῶνται οἱ τέσσερις βιβλικὲς καὶ οἱ ἰσάριθμες καὶ ἐπίκαιρες τοῦ Δαμασκηνοῦ χρησιμοποιηθεῖσες ἐπιστολὲς τῶν Γρηγορίου Ρώμης καὶ Γερμανοῦ Κπόλεως, προϋπάρχουν στὸ Δαμασκηνό οἱ δεκαοκτὼ ἀπ᾽ αὐτές, δηλ. οἱ μισὲς ἀκριβῶς, ἐνῶ ἀπὸ τὶς δεκατέσσερις τοῦ Ἀδριανοῦ προϋπάρχουν οἱ ἑπτά, οἱ μισὲς δηλ. καὶ πάλι. Παράλληλα οἱ ἐλάχιστες *χρήσεις* στὴ σύγχρονη τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπιστολογραφία τῶν Γρηγορίου καὶ Γερμανοῦ ἀπαντοῦν ἤδη στοὺς ἀντιεικονομαχικοὺς λόγους τοῦ πρώτου. Βλ. στὸ σχετικὸ πίνακα τοῦ παραρτήματος τῆς παρούσας διατριβῆς.

[69]. Ἡ ἄποψη αὐτὴ τεκμηριώνεται ἐν Α. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, μν. ἔργ., σσ. 224-226. Ὑποστηρίζεται μάλιστα ὅτι τὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Νίκαιας βασίστηκε τόσο στὶς συνόδους τοῦ 731 καὶ 769 στὴ Ρώμη ὅσο καὶ στὸ Δαμασκηνό, ἐν αὐτόθι, σ. 228.

ἀποτελοῦν μία πρώτη ἔνδειξη τῆς ἐπανάληψης τοῦ πρώτου, ἐκτὸς ἐὰν σ᾽ αὐτὲς τὶς *χρήσεις* καταλήγουν τυχαῖα οἱ συμπιλητές τους, πράγμα ὅμως μᾶλλον ἀπίθανο. Οἱ φραστικές, ἐξάλλου, διαφοροποιήσεις ποὺ ἀπαντοῦν μεταξὺ τῶν κοινῶν πατερικῶν καὶ συνοδικῶν ἀποσπασμάτων κατὰ τὴν ἀμοιβαία χρήση τους ἀπὸ μέρους τῶν Δαμασκηνοῦ, Ἀδριανοῦ καὶ πατέρων τῆς Νίκαιας, δὲν ἀποτελοῦν ἀσφαλὲς κριτήριο, ὥστε νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ κατὰ περίπτωση ἔλλειψη τῆς μεταξὺ τῶν προσώπων αὐτῶν ἀλληλεπίδρασης. Ἡ συγκεκριμένη ἄλλωστε κειμενικὴ παράδοση σώζεται σήμερα μέσα ἀπὸ τὶς νεότερες ἔντυπες ἐκδόσεις, κριτικὲς ἢ μή, ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ μεσαιωνικὰ ἀντίγραφα τοῦ ἀπωλεσθέντος πρωτοτύπου κειμένου, ὥστε εὔλογα νὰ πιθανολογοῦνται τυχὸν ἀλλοιώσεις κατὰ τὴν ἀντιγραφή τους ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιά. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀδριανοῦ *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις,* ποὺ ἔχει θέση εἰσηγητικῆς ἔκθεσης στὶς ἐργασίες τῆς Νίκαιας, δημοσιεύεται στὴ σύνοδο μεταφρασμένη ἀπὸ τὴ λατινικὴ στὴν ἑλληνική. Προφανῶς δὲν ἐξαιρεῖται οὔτε τὸ *ἀνθολόγιό* της, πόσο μᾶλλον αὐτὸ τῶν ἑλληνόφωνων πατέρων, τὸ ὁποῖο καὶ παραδίδεται ὡς διπλὴ μετάφραση, ἀφενὸς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ λατινική, ὅπως φτάνει ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ στὴ Ρώμη, καὶ ἀντίστροφα ἀπὸ τὴ λατινικὴ στὴν ἑλληνική, ὅπως ἐπιστρέφει στὴν ἀνατολή[70].

Μπορεῖ βέβαια νὰ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ διαφοροποίηση ἡ παράθεση διαφορετικῶν ὀνομάτων καὶ χρονολογήσεων, ὅπως καὶ ἡ πρόσθεση καὶ ἀφαίρεση ὁλόκληρων φράσεων, προτάσεων καὶ περιόδων μεταξὺ τῶν κοινῶν *χρήσεων* τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας. Καὶ πάλι ὅμως οἱ συμπιλητὲς τῶν

---

[70]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1055A. ACO 2, 3, 1, σ. 118, 2, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ διατύπωση *Ἑρμηνεία γραμμάτων Ῥωμαϊκῶν Ἀδριανοῦ τοῦ ἁγιωτάτου πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης* ἀναφορικὰ μὲ τὴ μεταφρασμένη ἐπιστολὴ *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ.

πατερικῶν καὶ συνοδικῶν *χρήσεων* πιθανὸν νὰ ἀντάλλασαν μεταξύ τους τὴν ἰδέα χρήσης ἑνὸς ἀποσπάσματος, τὸ ὁποῖο ὅμως στὴ συνέχεια ἐπαλήθευαν καὶ ἀντέγραφαν μὲ βάση δικό τους πρωτότυπο.

Ἀξία, λοιπόν, γιὰ τὴ σύγχρονη ἔρευνα ἔχει ἡ ἴδια ἡ ἰδέα χρήσης ἑνὸς ἀποσπάσματος τῆς κειμενικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ὅπως καὶ τὸ ποιός τὴ συλλαμβάνει γιὰ πρώτη φορά. Τὸ στοιχεῖο μάλιστα αὐτὸ εἶναι ἀναγνώσιμο μέσα ἀπὸ τὴν ἁπλὴ διαπίστωση τῆς σύμπτωσης τῶν κοινῶν αὐτῶν *χρήσεων* ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἔκτασή τους, ὅπως παρατίθενται στὰ ἔργα τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας. Αὐτὴ ἡ σύμπτωση μπορεῖ κατὰ περίπτωση νὰ ἀποτελεῖ καὶ ἀπόδειξη ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ἐπαναλαμβάνεται λιγότερο ἢ περισσότερο στοὺς μεταγενέστερούς του πατέρες. Δὲν μπορεῖ ἐπὶ παραδείγματι τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἐγκώμια *Εἰς Βαρλαάμ τὸν μάρτυρα*[71] καὶ *Εἰς Μελέτιον ἐγκώμιων*[72], τῶν Μ. Βασιλείου καὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἀντίστοιχα, νὰ εἶναι τυχαῖο καθὼς πανομοιότυπα καὶ στὴν ἴδια ἔκταση ἀπαντοῦν στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῆς Νίκαιας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν κοινὴ ἐπιλογὴ συγκεκριμένων *χρήσεων* μέσα ἀπὸ τὸ ἀχανὲς συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου[73]. Ἐπίσης

---

[71]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 34* PG 94, 1261BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-15. *2, 30* PG 94, 1312AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-15. *3, 46* PG 94, 1360CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-15 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 80CD.

[72]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 2, 62* PG 94, 1313C-1316A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 163, 1-22 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 8CD.

[73]. Καμία *χρήση* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Μ. Ἀθανασίου δὲν ἐπαναλαμβάνεται στὸν Ἀδριανό, ἐνῶ μόνον μία *χρήση* του ἀπὸ τὸ *Κατὰ Ἀρειανῶν* ἐπαναλαμβάνεται στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Νίκαιας, μὲ διαφορὲς ὡστόσο στὴν ἔκταση καὶ στὴ γραμματική του διατύπωση, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι εἰλημμένο ἀπὸ

τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου πατρὸς τοῦ Ζ΄ αἰώνα, ἅγ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, ἀπουσιάζει ἐξίσου ἀπ᾽ ὅλα τὰ *ἀνθολόγια*, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη μιᾶς μοναδικῆς καὶ δευτερεύουσας σὲ ἀξία κειμενικῆς *χρήσης* του[74]. Παράλληλα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο γεγονός, παρὰ μόνο συνειδητὴ ἐπανάληψη τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ ἐκ νέου χρήση ἤδη χρησιμοποιηθέντων ἀπὸ τὸν ἴδιο ἁγιολογικῶν κειμένων. Δὲν μπορεῖ δηλ. ἀπὸ τὶς ἀναρίθμητες διηγήσεις τῆς θαυματουργικῆς ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων νὰ εἶναι τυχαῖο ποὺ ἐπιλέγονται τόσο ἀπὸ τὸ Δαμασκηνὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας κοινὰ ἀποσπάσματα, μάλιστα συχνὰ κατὰ τὴν ἴδια ἔκταση στὰ *ἀνθολόγιά* τους[75].

διαφορετικὴ πηγὴ ἀπ᾽ αὐτὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀν καὶ ἡ ἰδέα χρήσης του πιθανῶς νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν τελευταῖο. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 114* PG 94, 1404C-1405A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 191, 1-23 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 8CD.

Στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς δ΄ *Πράξεως* τῆς Νίκαιας ἐπαναλαμβάνεται αὐτούσιο τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ τὸ Δαμασκηνὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ *Ἔπη* τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 109* PG 94, 1401AB, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 189-190, 1-16 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 13BC.

[74]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 131* PG 94, 1413B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 196, 1-9 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 37E-40B.

[75]. Ἀπαντοῦν οἱ ἑξῆς κοινὲς *χρήσεις* ἁγιολογικῶν κειμένων:

1. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Λειμωνάριον*, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 64. 2, 67* PG 94, 1280ABC. 1316D, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 165, 1 – 166, 31 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 60D-61B.
2. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ, *Βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας,* ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 135* PG 94, 1416D-1417C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 198, 1 – 191, 33 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 85D-89A.
3. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Φιλόθεος Ἱστορία,* ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 55* PG 94,

Ἀντίθετα ἄλλες *χρήσεις*, εὐρέως διαδεδομένες κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο ὅσο καὶ ἄμεσα συσχετιζόμενες μὲ τὸν περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων διάλογο, ὅπως ὁ 82ος Κανόνας τῆς Πενθέκτης Συνόδου καὶ τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας κατὰ Ἰουδαίων* τοῦ Λεοντίου Νεαπόλεως Κύπρου, θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπιλεγοῦν στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Νίκαιας καὶ χωρὶς τὸ σχετικὸ ἐρέθισμα τοῦ Δαμασκηνοῦ[76]. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ πρώτη ἀπ᾽ αὐτὲς τὶς *χρήσεις* ἀπαντᾶ καὶ στὸ Γερμανὸ Κπόλεως καὶ πιθανῶς νὰ προέρχεται ἀπ᾽ αὐτόν[77]. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ φράση τοῦ Μ. Βασιλείου *ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει*, ἡ ὁποία ὡς ἡ κεφαλαιωδέστερη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἱερῶν εἰκόνων διατρέχει τὸ ἔργο ὅλων τῶν πατέρων τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου.

Ἡ γόνιμη καὶ παρασκηνιακὴ ἐπιρροὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ἀναιρεῖ τὸ ὑψηλὸ ὑπόβαθρο παιδείας τῶν πατέρων τῆς συνόδου. Γι᾽ αὐτὸ θὰ ἦταν

1365B, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 168, 1 – 169, 9. = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 73AB

[76]. Γιὰ τὸν 82ο Κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 137* PG 94, 1417D-1420AB, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 199, 1-15 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 40E-41A. 93E. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* 13, 220CDE.

Τὸ ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας κατὰ Ἰουδαίων, καὶ περὶ εἰκόνων ἁγίων* ἀπαντᾶ σὲ μέρη ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 54. 2, 50* PG 94, 1272AB. 1313A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 156, 1-10. *1, 56. 2, 52* PG 94, 1272B-1276B. 1313A, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 156, 1 – 159, 80. *3, 84* PG 94, 1381D-1384B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 178, 1-20. *3, 85* PG 94, 1384BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 179, 1-9. *3, 86* PG 94, 1384CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 179, 1-9. *3, 88* PG 94, 1388AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 181, 1-17. *3, 89* PG 94, 1388BCD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 181, 1-16 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 44A-53C.

[77]. Αὐτὸ μαρτυρεῖται ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κπόλεως* MANSI 13, 1079AB.

ἀκριβέστερο νὰ γίνεται λόγος γιὰ ἀφομοίωση τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ εἰκονόφιλου ἀνθολογίου τοῦ σύριου πατρός, τὸ ὁποῖο οὕτως ἢ ἄλλως εἶχε γίνει ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὶς συνόδους τοῦ 731 καὶ 769 στὴ Ρώμη. Οἱ συνοδικοὶ δηλ. πατέρες καὶ χωρὶς τὸ Δαμασκηνὸ θὰ ἐκπονοῦσαν τὸ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων *ἀνθολόγιό* τους. Αὐτὴ ἡ αὐτοτέλεια τῆς συνόδου ἔναντι τοῦ Δαμασκηνοῦ φαίνεται καλύτερα μὲ τὴν ἀντιπαραβολὴ τοῦ *ἀνθολογίου* τῶν δεκαεννέα πατερικῶν *χρήσεων* τῆς *ε΄* συνοδικῆς *Πράξεως* πρὸς αὐτὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅπου μία μόνο *χρήση*, τὸ *Περὶ τοῦ ἀββᾶ Θεοδώρου τοῦ Αἰλιώτη*, εἶναι κοινή[78].

Ἔτι μᾶλλον αὐτοτελὲς εἶναι τὸ *ἀνθολόγιο* τῆς *στ΄ Πράξεως*, συγκροτημένο ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνανέωσης τῆς ἐπιχειρηματολογίας τῶν εἰκονομάχων στὴν Ἱέρεια καὶ τῆς ἐκεῖ συγκεκριμενοποιημένης χρήσης τῆς κειμενικῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Σ᾽ αὐτὸ τὸ *ἀνθολόγιο* ἄλλωστε δεσπόζουν οἱ *χρήσεις* τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτη, τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν καππαδοκῶν πατέρων, οἱ περισσότερες ἐκ τῶν ὁποίων δὲν προϋπάρχουν στὸ Δαμασκηνό. Ἡ ὅλη συζήτηση ἐπίσης ἀφορᾶ κατεξοχὴν στὴ χριστολογία, ἔχει μὲ ἄλλα λόγια ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς εἰδωλολατρείας. Παράλληλα τὸ πρόσωπο τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, τοῦ ὁποίου οἱ *χρήσεις* συμπεριλαμβάνονται μεταξὺ τῶν *ἐγκρίτων* πατέρων στὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀπαξιώνεται πλήρως ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολή του καὶ τὴν ἐν γένει

---

[78]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 137* PG 94, 1417D-1420AB, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 199, 1-15 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 193ABC.

αἱρετικὴ χριστολογία του, ποὺ ὑπῆρξε τὸ κύριο ἰδεολογικὸ ἔρεισμα τῆς εἰκονομαχίας[79].

[79]. Στὸ Δαμασκηνὸ ἀπαντοῦν *χρήσεις* τοῦ Εὐσεβίου, ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν ἀρχαιότητα τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 67* PG 94, 1369AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 171, 1-13. *3, 69* PG 94, 1373BCD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 173, 1-22. *3, 70* PG 94, 1373D-1376A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 173, 1-11.

Ἀντίθετα οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἐπιδιώκοντας νὰ ἀπαξιώσουν τὴ θεολογικὴ διδασκαλία τοῦ Εὐσεβίου χρησιμοποιοῦν τὰ ἑξῆς ἀποσπάσματα: ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Εὐφρατίωνα* MANSI 13, 176E – 177A καὶ ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΒΟΣΤΡΗΣ, *Ἀντίῤῥησις τῆς Εὐσεβίου ὑπὲρ τῆς Ὠριγένους ἀπολογίας, Λόγος α΄* MANSI 13, 178D-180C. Ἐπιπλέον στὴ στ΄ *Πράξη* ἀπαξιώνουν τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας ἀπόσπασμα ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν Αὐγούσταν,* ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313ABCD.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΠΕΡΙ ΕΙΚΟΝΩΝ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

1. Ἡ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σημασία τοῦ ὅρου *εἰκών*

Οὐδεμία φιλολογική, φιλοσοφικὴ ἢ θεολογικὴ ἀνάλυση τοῦ ὅρου *εἰκὼν* τίθεται στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Κανεὶς ἀπὸ τοὺς εἰσηγητὲς τῆς συνόδου ἢ τοὺς παρεμβαίνοντες δὲν ἀκολουθεῖ τὸ πρότυπο τῆς συστηματικῆς ἀνάλυσης ποὺ ἀπαντᾶ στὴν τριλογία *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας* τοῦ Δαμασκηνοῦ[80].

Ὅροι ποὺ εἶναι δόκιμοι σὲ μιὰ μακραίωνη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ὅπως τὸ *εἰκών,* κληροδοτοῦνται στοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας πλήρως ἀποσαφηνισμένοι ὡς πρὸς τὸ νοηματικό τους περιεχόμενο. Ἄρα δὲν θὰ χρειαζόταν νὰ προκληθοῦν σχετικὲς συζητήσεις στὴ Νίκαια γιὰ πράγματα αὐτονόητα. Γενικότερα δὲν θὰ χρειαζόταν νὰ ἐπαναληφθεῖ μιὰ διεκπεραιωθείσα συζήτηση περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ κεφάλαιο τῆς *εἰδωλολατρείας* ἢ *κτισματολατρείας* εἶχε ἤδη μεταφερθεῖ στὴ χριστολογία ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Ἱέρειας καὶ ἔπειτα. Ἀντίθετα σὲ ἕνα ἔργο μὲ χαρακτήρα ἀπολογητικό, παιδαγωγικὸ καὶ ἐπεξηγηματικό, ὅπως εἶναι οἱ τρεῖς ἐπιστολὲς *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας* τοῦ Δαμασκηνοῦ, προφανῶς θὰ ἦταν ἀναγκαῖο νὰ ἀναλυθοῦν ὅλες οἱ θεματικοὶ παράμετροι. Σ᾽ αὐτὴν τὴν περίπτωση οἱ ἀποδέκτες

---

[80]. Γιὰ τὸ *τὶ ἐστὶν εἰκών, τίνος χάριν γέγονεν εἰκών, πόσαι διαφοραὶ εἰκόνων, τὶ τὸ εἰκονιζόμενον, τὶ τὸ μὴ εἰκονιζόμενον, τίς πρῶτος ἐποίησεν εἰκόνας*, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος α΄,* 9-13 PG 94, 1240C-1244A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* μν. ἔργ., σσ. 83-86. *Λόγος γ΄,* 16-26 PG 94, 1337A-1348C, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 125-135.

τοῦ λόγου δὲν θὰ διέθεταν τὴν παιδεία νὰ ἀντιληφθοῦν στοιχειωδῶς τὴν εἰκονολογία τῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ ἡ ἐνδεχόμενη προκατάληψή τους θὰ ἀποτελοῦσε τὸ ἀνυπέρβλητο ἐμπόδιο γι᾽ αὐτό.

Οἱ συνθῆκες αὐτὲς ἴσχυαν κυρίως κατὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴν Ἱέρεια, ὅταν ἄξονας τοῦ κατηγορητηρίου τῶν εἰκονομάχων σὲ βάρος τῶν ὀρθοδόξων ἦταν ἡ μομφὴ περὶ τῆς εἰδωλολατρείας, ποὺ ἐξυπηρετεῖτο μὲ τὴν αὐθαίρετη ταύτιση τῆς θεολογικῆς σημασίας τῆς *εἰκόνος* μὲ αὐτὴν τοῦ *εἰδώλου*[81]. Στὴν ἴδια περίοδο πολιτεύεται ὁ Κπόλεως Γερμανός, ὁπότε καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Δαμασκηνοῦ θὰ ἐπικεντρωθεῖ στὴ διάκριση τῶν σχετικῶν ὅρων. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι οἱ χριστολογικὲς προεκτάσεις τοῦ ζητήματος τῶν ἱερῶν εἰκόνων παύουν νὰ προβάλλονται, ἔστω καὶ ἀκροθιγῶς, ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων ποὺ προηγοῦνται χρονικὰ τῆς Ἱέρειας.

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου σπάνια ἀναλώνονται σὲ συζητήσεις ποὺ ἀφοροῦν σὲ ζητήματα ὁρολογίας. Αὐτὸ ὅμως δὲν συνεπάγεται αὐτόματα τὴν ἔλλειψη συστηματικότητας στὸ συνοδικό τους ἔργο. Πολὺ δὲ περισσότερο δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει καὶ ἀντίστοιχη μορφωτικὴ κατωτερότητα τῶν ἰδίων σὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ κάποια δῆθεν ἀνωτέρου ἐπιπέδου παιδεία τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἁπλὰ σὲ ἕνα διάλογο

---

[81]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 208DE, *«οἱ γὰρ ἐν αὐτῇ ἀθροισθέντες, προφητικῶς φάναι, ἀναμέσον ἁγίου καὶ βεβήλου οὐ διέστειλαν, τὴν εἰκόνα τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ λόγου, κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁμοίως τῇ εἰκόνι τοῦ σατανᾶ, εἴδωλον ἀποκαλέσαντες». Πρᾶξις Ζ΄* MANSI 13, 376B, *«ἀνὰ μέσον ἁγίου καὶ βεβήλου οὐ διέστειλαν, τὴν εἰκόνα τοῦ κυρίου καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ ὁμοίως τοῖς ξοάνοις τῶν σατανικῶν εἰδώλων ὀνομάσαντες»*. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 482D.

Τὸ *εἴδωλον* καὶ τὸ *εἰκὼν* ἐκλαμβάνονται ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους ὡς ταυτόσημες λέξεις μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται στὴ γενικότερη παρανόηση τῆς εἰκονολογίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ μέρους τους, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 212E-213A. 216BC. 229DE. 337CD.

ὅπως αὐτὸς τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ μὲ δεδομένη τὴν ὑψηλὴ στάθμη παιδείας τῶν συνδιαλεγομένων συμβαίνει κάποια πράγματα νὰ εἶναι τόσο αὐτονόητα ὥστε θὰ ἦταν περιττὸ νὰ εἰπωθοῦν ξανά. Οὕτως ἤ ἄλλως οἱ *χρήσεις* ποὺ ἐπιλέγονται καὶ ἑρμηνεύονται ἀπὸ τὴ σύνοδο εἶναι μεστὲς ἀπὸ εἰκονολογικὴ ὁρολογία. Σὲ μερικὲς δὲ ἀπὸ αὐτὲς ἀπαντοῦν καὶ ἀναλύσεις σχετικῶν τεχνικῶν ὅρων[82]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ φαινομενικὴ αὐτὴ ἀπραξία τῶν συνοδικῶν πατέρων ἀνατρέπεται τὴ στιγμὴ ποὺ προκύπτει σοβαρὸς λόγος. Ἡ λέξη *προσκύνησις*[83] φερ᾽ εἰπεῖν ὅπως καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῆς σημασίας τοῦ *εἰδώλου* ἀπ᾽ αὐτὸν τῆς *εἰκόνος* ἀναλύονται συστηματικὰ στὴ Νίκαια, τὴ στιγμὴ ποὺ ἔχουν ἀνακύψει ἀνάλογα ἐρωτήματα.

Οἱ γενικότερες μεταβολὲς στὸ νοηματικὸ περιεχόμενο τῆς ὁρολογίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ποὺ ἐπέρχονται παράλληλα μὲ τὴν καινὴ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο ἐντάσσονται στὴ γενικότερη ἀφομοιωτικὴ πρόσληψη τῆς ἑλληνικῆς σκέψης μαζὶ μὲ τὴ λεκτική της ἔκφραση ἀπὸ μέρους τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ σημαίνει τὴν προσαρμογὴ γενικότερα τοῦ *ἕλληνος λόγου* στὴ βάση τῆς θεολογικῆς διάκρισης *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*, τὴν κατά τι δηλ. μεταβολή του πρὸς τὴ δεσπόζουσα πλέον ἐκκλησιαστικὴ πίστη, ποὺ

---

[82]. Βλ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, *Κατὰ Ἰουδαίων, δ΄,* ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1067D-1070D. ACO 2, 3, 1, σσ. 152, 1 – 158, 22. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 108A-128A. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 44A-53C.

[83]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 56A-57A, ὅπου ἡ σχετικὴ ἀνάλυση βασίζεται στὶς *χρήσεις Πρός τινα σχολαστικόν* καὶ *Πρὸς Συμεὼν Βόστρης* τοῦ Ἀναστασίου Ἀντιοχείας τοῦ Α΄. Ἐπιπλέον ὁ ἅγ. Ταράσιος παρέχει περαιτέρω διευκρινίσεις ἐπ᾽ αὐτοῦ στὸν ἀπόηχο τῶν ἐργασιῶν τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Τοῖς εὐσεβεστάτοις καὶ γαληνοτάτοις ἡμῶν βασιλεῦσι Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ* MANSI 13, 404E-405E.

κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο τοῦ προσδίδει ἄλλη προοπτικὴ δίχως νὰ τὸν καταργεῖ. Παράλληλα ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα βιώνει στὸ περιβάλλον τοῦ *ἕλληνος λόγου*, ὁπότε δανείζεται τὴ γλώσσα του γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ.

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, κατὰ συνέπεια, δέχονται τὴ σημασία τοῦ ὅρου *εἰκὼν* (*imago*) σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, γνωρίζοντας ὅμως παράλληλα καὶ τὶς διάφορες σημασίες, ὅπως καὶ τὸν τρόπο χρήσης ποὺ ἀποκτᾶ ὁ ὅρος στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Πιὸ συγκεκριμένα ἡ θεολογικὴ σημασία τοῦ ὅρου κληρονομεῖται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας συγκρινόμενη μὲ τὴν ἀντίστοιχη τῶν ὅρων *εἴδωλον* καὶ *ξόανον*, *σύμβολον* καὶ *σημεῖον* (*simulacrum* καὶ *idolum*, *signum* καὶ *symbolum* ἀντίστοιχα), παράδοση ποὺ ἀπαντᾶ διαχρονικὰ στὰ κείμενα τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας εἰδικότερα βασίζονται σὲ σαράντα τέσσερις βιβλικές, πατερικὲς καὶ συνοδικὲς *χρήσεις*, τὶς ὁποῖες ἐπεξεργάζονται κατὰ τὴ δ΄ συνοδική τους *Πράξη*, ἐνῶ ἔχουν ἤδη λάβει ὑπόψη τους τὶς προηγηθεῖσες εἰσηγητικὲς ἐκθέσεις τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ, τοῦ Κπόλεως Ταρασίου καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς[84].

Χρήση ἀπὸ τὸ *Κατά Ἀρειανῶν* τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου λαμβάνει κεντρικὴ θέση στὶς ἐργασίες τῆς δ΄ συνοδικῆς *Πράξεως*. Στὴν τριαδολογία τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, μὲ ἀφορμὴ τὸν ἀντιαρειανικό του ἀγώνα, ὁ ὅρος *εἰκὼν* χρησιμοποιεῖται σύμφωνα μὲ τὸ παραδειγματικὸ σχῆμα *βασιλεὺς-εἰκὼν τοῦ βασιλέως*, προκειμένου νὰ κηρυχθεῖ μὲ

---

[84]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 4C-128A. Στὴν ἀπαρίθμηση αὐτὴ συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ τρεῖς ἐπιστολὲς τοῦ ἁγ. Γερμανοῦ Κπόλεως, ὅπως καὶ ἡ *Ἐπιστολὴ πρὸς Γερμανὸν Κπόλεως* τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Β΄, ἂν καὶ κατ᾽ ἐξαίρεση τὰ συγκεκριμένα αὐτὰ κείμενα δὲν τυγχάνουν τοῦ ἀπαιτούμενου κύρους ἔναντι τῶν εἰκονομάχων, ὅσο αὐτὰ δηλ. τῶν *ἐγκρίτων* πατέρων.

ἐπεξηγηματικὸ τρόπο στὴν ἀνθρωπότητα τοῦ δ΄ αἰώνα ἡ *φυσικὴ* ταυτότητα ἢ ἑνότητα μεταξὺ τοῦ *Πατρὸς* καὶ τοῦ *Υἱοῦ*[85]. Ἡ ἴδια αὐτὴ ὁρολογία κατὰ τὴν ὁμολογία τῆς φυσικῆς ταυτότητας τοῦ *ἀρχετύπου Πατρὸς* καὶ τῶν *εἰκόνων* του, τοῦ *Υἱοῦ* δηλ. καὶ τοῦ *Ἁγίου Πνεύματος,* ἐπαναλαμβάνεται στὰ κείμενα τοῦ Μ. Βασιλείου ἐξ ἀφορμῆς τῆς

---

[85]. Βλ. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος δ΄*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 96BC, *«ἐν γὰρ τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή ἐστι. καὶ ἐν τῷ βασιλεῖ δὲ τὸ ἐν τῇ εἰκόνι εἶδός ἐστι. ἀπαράλλακτος δέ ἐστιν ἡ ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως ὁμοιότης. ὥστε τὸν ἑνορῶντα τὴν εἰκόνα, ὁρᾷν ἐν αὐτῇ τὸν βασιλέα. καὶ πάλιν τὸν ὁρῶντα τὸν βασιλέα ἐπιγινώσκειν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ἐν τῇ εἰκόνι. ἐκ δὲ τοῦ μὴ διαλλάττειν τὴν ὁμοιότητα, τῷ θέλοντι μετὰ τὴν εἰκόνα θεωρῆσαι τὸν βασιλέα εἴποι ἂν ἡ εἰκών. ἐγὼ καὶ ὁ βασιλεὺς ἕν ἐσμέν. ἐγὼ γὰρ ἐν ἐκείνῳ εἰμὶ, κἀκεῖνος ἐν ἐμοί. καὶ ὅ ὁρᾷς ἐν ἐμοὶ, τοῦτο ἐν ἐκείνῳ βλέπεις. καὶ ὃ ἑώρακας ἐν ἐκείνῳ, τοῦτο βλέπεις ἐν ἐμοί. ὁ γοῦν προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, ἐν αὐτῇ προσκυνεῖ τὸν βασιλέα. ἡ γὰρ ἐκείνου μορφὴ καὶ τὸ εἶδός ἐστιν ἡ εἰκών»*. Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D = CPG 2093. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ. *Κατὰ Ἀρειανῶν*, *Λόγος γ΄* PG 26, 332AB = CPG 2259. *Λόγος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* (νόθο) PG 28, 709BC. Ἀναφορὰ στὴ σημασία τοῦ ὅρου *εἰκὼν* μὲ βάση τὴν τριαδολογία τοῦ Μ. Ἀθανασίου γίνεται ἐν A. GIAKALIS, *Images of the divine: the theology of icons at the Seventh Ecumenical Council*, ἔκδ. E. J. BRILL, Leiden-New York-Köln, 1994, σ. 35.

Τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλέως καὶ τῶν συμβόλων του θὰ χρησιμοποιηθεῖ κατὰ κόρον ἀπὸ πολλοὺς πατέρες εἴτε κατὰ τὴν τριαδολογικὴ εἴτε κατὰ τὴ χριστολογική τους διδασκαλία. Ἡ παραπομπὴ γίνεται εὐθέως στὴ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ θεωρία, ποὺ ἀσφαλῶς εἶναι ἁπτὴ καὶ συγκεκριμένη τόσο στοὺς ρωμαϊκοὺς ὅσο καὶ στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἐφόσον βέβαια Βυζάντιο δὲν σημαίνει τίποτα ἄλλο παρὰ τὸ ἐκχριστιανισμένο *Imperium Romanum*. Ἐξυπακούεται, βέβαια, ὅτι μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς Ρώμης ἡ δημόσια λατρευτικὴ προσκύνηση τοῦ αὐτοκράτορα διὰ τῶν συμβόλων του εἶχε ἤδη ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴ δημόσια τιμητική προσκύνησή του. Μὲ ἄλλα λόγια τὰ ἀνὰ τὴν οἰκουμένη αὐτοκρατορικὰ σύμβολα, δηλ. τὰ ἀγάλματα, οἱ εἰκόνες, οἱ σφραγίδες κτλ., παρὰ τὸ ὅτι δὲν παρέπεμπαν σὲ ἕναν *αὐτοκράτορα – θεό*, ἀλλὰ σὲ ἕναν *αὐτοκράτορα – σύμβολο* τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, δὲν ἔπαυαν νὰ ἔχουν τὴν ἱερότητά τους, ἐφόσον ἱερὸ εἶναι κάθε σύμβολο τοῦ Θεοῦ. Γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ θεωρία ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ δημόσια λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα διὰ τῶν ἱερῶν του συμβόλων, βλ. I. GRADEL, *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford Uni. Press, Oxford, New York 2002. Γενικὰ γιὰ τὸ ἐκχριστιανισμένο *Imperium Romanum*, βλ. Κ. ΜΠΟΖΙΝΗ, *Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος για το Imperium Romanum*, ἔκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2003, συχνά.

ἀντιπαράθεσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος μὲ τὸ σύνολο τῶν ἀντιτριαδικῶν αἱρέσεων τοῦ δ΄ αἰώνα, ἰδίως δὲ μὲ τοὺς πνευματομάχους[86]. Φτάνει νὰ συγκριθοῦν τὰ *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος* καὶ *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων* τοῦ Μ. Βασιλείου μὲ τὸ *Κατὰ Ἀρειανῶν* τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι ἡ ἐπανάληψη ἀφορᾶ ὄχι μόνο στὸ νοηματικὸ περιεχόμενο τοῦ λόγου ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὸ ἴδιο τὸ γράμμα του.

Ἡ διαμόρφωση τῆς τυπολογίας τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου βασίζεται ἄμεσα στὴ βιβλικὴ παράδοση, πράγμα ποὺ φαίνεται καθαρὰ ὄχι μόνον μέσα ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ ἔρευνα, τὴ σχέση δηλ. μεταξὺ τῶν κειμένων τους καὶ συγκεκριμένων βιβλικῶν χωρίων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ ρητὴ παραδοχὴ τοῦ γεγονότος ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς πατέρες. Οἱ διατυπώσεις εἰδικότερα τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου *ἐγὼ γὰρ ἐν ἐκείνῳ εἰμί, κἀκεῖνος ἐν ἐμοὶ* καὶ *ὅ ἑώρακας ἐν ἐκείνῳ, τοῦτο βλέπεις ἐν ἐμοὶ* [87] εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτούσια ἐπανάληψη τῶν καινοδιαθηκικῶν διατυπώσεων *ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ κἀγὼ ἐν αὐτῷ* καὶ *ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα*[88] ἀντίστοιχα, οἱ ὁποῖες ἀπαντοῦν στὸ *κατὰ Ἰωάννην*, ἐνῶ τὸ

---

[86]. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ιζ΄*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 69D = CPG 2839. *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 18, 45 PG 32, 149C, ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée. Sur le Saint-Esprit*, SC 17bis, σ. 406, 15-20. Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324B. 325D. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 72AB = CPG 2869. *Ὁμιλία 24, Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, 4 PG 31, 605D-608A.

[87]. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος δ΄*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 96BC.

[88]. *Ἰω.* 10, 38. 14, 9.

εἰκὼν τοῦ Πατρὸς παραπέμπει εὐθέως στὶς *παύλειες* ἐπιστολές, ὅπου ἐκεῖ ἀπαντᾶ συχνὰ ἡ φράση *εἰκὼν τοῦ Θεοῦ*[89] ἀναφορικὰ μὲ τὸν *Υἱό*[90].

Κατὰ συνέπεια στὴν πατερικὴ παράδοση, ποὺ ἀναμφίβολα ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴ βιβλική, ὁ ὅρος *εἰκὼν* χρησιμοποιεῖται καταρχὴν στὴν τριαδολογία, γιὰ νὰ ἐπισημανθεῖ τόσο ἡ *φυσικὴ* ταυτότητα ὅσο καὶ ἡ *ὑποστατικὴ* διάκριση μεταξὺ τοῦ *ἀρχετύπου Πατρὸς* καὶ τῶν *αἰτιατῶν* του *εἰκόνων,* τοῦ *Υἱοῦ* καὶ τοῦ *Ἁγίου Πνεύματος*[91]. Ἄλλοτε βέβαια θὰ χρησιμοποιηθεῖ στὰ πεδία τῆς χριστολογίας καὶ τῆς κτισιολογίας,

---

[89]. Β΄ *Κορ.* 4, 4. *Κολ.* 1, 15.

[90]. Μιὰ ὁλόκληρη περίοδος ἀπὸ τὸ κείμενο *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, ἡ ὁποία ὅμως δὲν συμπεριλήφθηκε στὴν ἀντίστοιχη *χρήση* τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, ἔχει ὡς θεματικό της πηρύνα τὴ χριστολογικὴ φράση τοῦ ἀπ. Παύλου *Καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως,* (*Ἑβρ.* 1, 3), βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὁμιλία 24, Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, 5 PG 31, 608AB, *«Εἰ γὰρ ἡ εἰκὼν βασιλεὺς, πολλῷ δήπου εἰκὸς βασιλέα εἶναι τὸν τῇ εἰκόνι παρασχόμενον τὴν αἰτίαν. Ἀλλ' ἐνταῦθα μὲν ξύλα, καὶ κηρὸς, καὶ ζωγράφου τέχνη τὴν εἰκόνα ποιεῖ φθαρτήν, φθαρτοῦ μίμημα, καὶ τεχνητὴν τοῦ ποιηθέντος. ἐκεῖ δέ, ὅταν ἀκούσῃς εἰκόνα, ἀπαύγασμα νόει τῆς δόξης. Τί δὲ τὸ ἀπαύγασμα, καὶ τίς ἡ δόξα; Αὐτὸς εὐθὺς ἡρμήνευσεν ὁ Ἀπόστολος ἐπάγων. Καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως. Ταυτὸν οὖν ἐστι τῇ δόξῃ μὲν ἡ ὑπόστασις, τῷ ἀπαυγάσματι δὲ ὁ χαρακτήρ. Ὥστε, τελείας μενούσης καὶ μηδὲν μειουμένης τῆς δόξης, τέλειον πρόεισι τὸ ἀπαύγασμα. Καὶ οὕτως ὁ τῆς εἰκόνος λόγος, θεοπρεπῶς παραδεχθείς, τὴν ἑνότητα ἡμῖν παρίστησι τῆς θεότητος. Οὗτος γὰρ ἐν ἐκείνῳ, κἀκεῖνος ἐν τούτῳ. Ὅτι καὶ οὗτος τοιοῦτός ἐστιν, οἷος ἐκεῖνος. κἀκεῖνος, οἷος οὗτος».*

[91]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Εἰς τὸν Ἰωάννην*, 2, 8 PG 73, 360CD, *«Εἰκών ἐστι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ Μονογενὴς, ὅσον ἐν ταυτότητι θελημάτων, ὅσον ἐπὶ ἀξίωμα, καὶ δόξαν, καὶ δύναμιν τὴν θεοπρεπῆ, ὅσον εἰς ἐνέργειαν τὴν ἐπὶ τῷ κτίζειν καὶ θαυματουργεῖν, ὅσον εἰς τὸ βασιλεύειν καὶ πάντων κρατεῖν, ὅσον εἰς τὸ κρίνειν καὶ προσκυνεῖσθαι πρός τε ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων, καὶ πάσης ἁπαξαπλῶς τῆς κτίσεως. Διὰ τούτων ἁπάντων ἡμῖν ἐν ἑαυτῷ δεικνύων τὸν Πατέρα, οὐκ «ἐκ τῆς ὑποστάσεως» φησὶν, ἀλλὰ «χαρακτήρ» ἐστι «τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ» (Ἑβρ. 1, 3)»*, ὅπου ἡ λέξη *εἰκὼν* κατὰ τὴν ὁμολογία τῆς πίστεως πρὸς τὴν Ἁγία Τριάδα ὑποδηλώνει τὴν ἑνότητα κατὰ τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ τὴ διάκριση τῶν θείων προσώπων καὶ τοῦ ἔργο τους.

πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος σὲ ἑπόμενες παραγράφους τοῦ παρόντος ὑποκεφαλαίου.

Ὁ λόγος περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδας ὡς προϋπόθεση κάθε λόγου περὶ κτίσεως, ἐν προκειμένω περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, παραδίδεται καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐπιφανεῖς πατέρες πέραν τῶν προαναφερθέντων, οἱ ὁποῖοι συχνὰ εἶναι *ἔγκριτοι* ἀκόμη καὶ ἔναντι τῶν εἰκονομάχων. Ἀνάλογες *χρήσεις* τῶν ἁγίων Ἐπιφανίου Κωνσταντίας καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου γιὰ παράδειγμα ἀπαντοῦν στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς ἐπιστολῆς *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ ἀλλὰ καὶ ὑπομνηματίζονται στὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Νίκαιας[92].

---

[92]. Βλ. ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1067D. ACO 2, 3, 1, σ. 150, 5-6 = CPG 3745. *Πανάριον*, *Βιβλίον β΄, Τόμος β΄*, 65, 8 PG 42, 28A, ἔκδ. K. HOLL, *Epiphanius*, τόμ. 3, *Panarion*, GCS 37, Leipzig 1933, σ. 12, 10-11, *«μὴ γὰρ εἰ βασιλεὺς ἔχει εἰκόνα, δὺο εἰσὶ βασιλεῖς; οὔμενουν· ὁ βασιλεὺς εἷς ἐστι καὶ μετὰ τῆς εἰκόνος»*, ὅπου δίνεται ἀπάντηση στὸ μοναρχιανισμὸ καὶ εἰδικὰ στὸ τριαδολογικὸ σχῆμα τῆς *συναλοιφῆς* τοῦ Παύλου Σαμοσατέα.

Στὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου τὸ ἐπαναλαμβανόμενο παράδειγμα τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῆς εἰκόνας του ἀναφέρεται στὸ δόγμα τῆς *ἐκ τοῦ μὴ ὄντος* δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι στὴν τριαδολογία, ἀπὸ τὴν ὁποία, ὡστόσο, δὲν παύει ὁ Χρυσόστομος νὰ ἐκκινεῖ, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπόρου* MANSI 12, 1066E-1067A, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1066E-1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 142, 2-7. Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D = CPG 4209. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Λόγος 403, Εἰς τὰς σφραγῖδας τῶν βιβλίων, στ΄* PG 63, 544, *«ἔνδυμα βασιλικὸν ἐὰν ὑβρίσῃς, οὐχὶ τὸν ἐνδυόμενον αὐτὸν ὑβρίζεις; οὐκ οἶδας, ὅτι ὅστις τὴν εἰκόνα τὴν ἐκ ξύλου καὶ χρωμάτων λοιδορεῖ, οὐχ ὡς πρὸς ἄψυχον τολμήσας κρίνεται, ἀλλὰ κατὰ τοῦ βασιλέως;»*. Σημαντικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ διατύπωση *οὐκ οἶδας, ὅτι ὅστις τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως ὕβριν προσάγει, πρὸς αὐτὸν τὸν βασιλέα, ἤγουν τὸ πρωτότυπον καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἐπιφέρει τὴν ὕβριν*, ποὺ εἶναι καταγεγραμμένη στὸ περιθώριο τῆς ἔκδοσης τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Νίκαιας ἀπὸ τὸ Mansi, ὡς ἐναλλακτικὴ τῆς διατύπωσης *οὐκ οἶδας, ὅτι ὅστις τὴν εἰκόνα τὴν ἐκ ξύλου καὶ χρωμάτων λοιδορεῖ, οὐχ ὡς πρὸς ἄψυχον τολμήσας κρίνεται, ἀλλὰ κατὰ τοῦ βασιλέως;*, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ

Τὸ ζήτημα ποὺ ἀνακύπτει στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ἅπτεται ἕως ἕνα βαθμὸ τοῦ κύρους τῆς τεκμηρίωσης τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ἔγκειται στὴν ἀπουσία κάθε εἴδους οὐσιαστικῆς ἀναφορᾶς στὴν τριαδολογία πολλῶν ἄλλων κλασικῶν πατέρων, τῆς βαρύτητας φέρ᾽ εἰπεῖν τῶν ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Γρηγορίου Νύσσης, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Οἱ σχετικοὶ ὑπομνηματισμοὶ τοῦ ἔργου τῶν προαναφερθέντων πατέρων ἀπὸ μέρους τῆς συνόδου τῆς Νίκαιας εἶναι ἐλάχιστοι καὶ λιτοί, ἂν καὶ οἱ πατέρες αὐτοὶ συνήθιζαν νὰ χρησιμοποιοῦν κατὰ κόρον τὸ *εἰκὼν* ὅπως καὶ συναφεῖς τεχνικοὺς ὅρους τόσο στὴ θεολογία ὅσο καὶ στὴν ἀνθρωπολογία καὶ κτισιολογία τους.

Ὁ ἅγ. Γρηγόριος Νύσσης καταρχὴν εἶναι συγγραφέας ἐκτενέστατων κειμένων μὲ κύριο θέμα τὸ *κατ᾽ εἰκόνα*, ὅπου ἑστιάζει στὴν ἀνθρώπινη ὕπαρξη καὶ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὴ εἰκονίζεται στὴν Ἁγία Τριάδα. Συνηθίζει νὰ μεταθέτει μιὰ ὁρολογία ποὺ ἐπικεντρώνεται στὴ λέξη *εἰκὼν* ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς θεολογίας σ᾽ αὐτὸ τῆς ἀνθρωπολογίας, ἐξηγώντας παράλληλα τὴν ἄρρηκτη σύνδεση μεταξὺ τῆς θεολογίας, τῆς χριστολογίας καὶ τῆς κτισιολογίας[93]. Μολαταῦτα ὁ μοναδικὸς ὑπομνηματισμὸς τοῦ ἔργου του ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας γίνεται μὲ ἀφορμὴ τὸ ζήτημα τῆς ἱεράρχησης τῶν αἰσθήσεων τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὅρασης, σὲ θέμα δηλ. δευτερεῦον ὡς

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπόρου* MANSI 12, 1066E. ACO 2, 3, 1, σ. 142, 5-7.

[93]. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου* CPG 3154. PG 44, 124D-256C. *Εἰς τὰ τῆς γραφῆς ῥήματα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, Λόγος Α΄* CPG 3215. PG 44, 257A-277D. H. HÖRNER, *Gregorii Nysseni opera*, *supplementum*, Leiden 1972, σσ. 2-40. *Εἰς τὰ τῆς γραφῆς ῥήματα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, Λόγος Β΄* CPG 3216. PG 44, 277A-297A. H. HÖRNER, *Gregorii Nysseni opera*, *supplementum*, ἔνθ. ἀν., σσ. 2-40. *Περὶ τοῦ τί ἐστι τὸ κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν* CPG 3218. PG 44, 1328A-1345B.

πρὸς τὸ κύριο θέμα τῆς θεολογικῆς κατοχύρωσης τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Αὐτὸ ἰσχύει, παρόλο ποὺ καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα του Νύσσης ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐντάσσεται σὲ ἕνα ἐπιφανὲς θεολογικὸ καὶ συνάμα ἀνθρωπολογικὸ κείμενό του μεστὸ ἀπὸ εἰκονολογικὴ ὁρολογία, τὸ ὁποῖο ὅμως τελικὰ θὰ μείνει στὸ περιθώριο τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν τῆς Νίκαιας[94]. Ἀκόμη καὶ στὸ εἰκονόφιλο *ἀνθολόγιο* τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ ὁ ἅγ. Γρηγόριος Νύσσης ὑπομνηματίζεται μία μόνο φορὰ μὲ τὴ χρήση ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸ *Περὶ θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος, καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ*, τὸ ὁποῖο ἑρμηνεύεται κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ αὐτὸν τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας[95].

Αὐτὴ ἡ μεταχείριση ποὺ ἐπιφυλάσσεται στὸ ἔργο τοῦ ἅγ. Γρηγορίου Νύσσης ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ εἰδικὰ στὴν κρισιμότερη διδακτική του παράμετρο, τὴν ἀνθρωπολογία (αὐτὴ τὸν κατατάσσει μεταξὺ τῶν σπουδαιότερων ἀνθρωπολόγων πατέρων στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία), ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο ἄλλοι πατέρες, ὅπως οἱ Ἀθανάσιος, Βασίλειος καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, θεωροῦνται πιὸ κλασικοί[96]. Ὡστόσο κατὰ

---

[94]. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος, καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9CD. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324BC. Πρβλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 13, 1066B = CPG 3192. PG 46, 572C.

[95]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος α΄*, 27 PG 94, 1269CD. *Λόγος β΄*, 23 PG 94, 1312D. *Λόγος γ΄*, 42 PG 94, 1361CD. Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1066BC. ACO 2, 3, 1, σ. 136, 2-4. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 117A. *Πρακτικὰ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9CD.

[96]. Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐπικεντρώνονται κυρίως:

- Στὸν ἅγ. Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη καὶ στὴν ἀναφορά του γιὰ τὸ εἶδος τῆς ταυτότητας καὶ τῆς διάκρισης μεταξὺ τοῦ *αἰτίου* καὶ τοῦ *αἰτιατοῦ*, ἢ

τὸν ἴδιο τρόπο φαίνεται ἐξίσου ἀξιοπερίεργο τὸ ὅτι ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῆς εἰκονολογίας τοῦ ἁγ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ, τοῦ πρωταγωνιστῆ τῶν τεκταινομένων τῆς ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, προκρίνεται νὰ δοθεῖ μόνον ἡ ρητὴ ἀπὸ μέρους του παραδοχὴ τῆς ἀξίας τῶν ἱερῶν εἰκόνων μέσα ἀπὸ ἕνα χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα γιὰ τὸ βίο του[97].

ἀλλιῶς τοῦ *ἀρχετύπου* καὶ τοῦ *παραγώγου*, ἐν ΑΓ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Πρᾶξις στ΄*, MANSI 13, 253E = *Περὶ θείων ὀνομάτων*, *2, 8* PG 3, 645C, ἔκδ. B. R. SUCHLA, *Corpus Dionysiacum,* τόμ. 1, PTS 33, Berlin 1990, σ. 132, 14-17, *«οὐδὲ γάρ ἐστιν ἀκριβὴς ἐμφέρεια τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τοῖς αἰτίοις· ἀλλ' ἔχει μὲν τὰ αἰτιατὰ τὰς τῶν αἰτίων ἐνδεχομένας εἰκόνας, αὐτὰ δὲ τὰ αἴτια τῶν αἰτιατῶν ἐξῄρηται καὶ ὑπερίδρυται, κατὰ τὸν τῆς οἰκείας ἀρχῆς λόγον»*.

- Στὴν τριαδολογία τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, ποὺ διατυπώνεται μὲ τὴ χρήση εἰκονολογικῆς ὁρολογίας εἰλημμένης ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἐν ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος δ΄*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 69ABC. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D = CPG 2093. *Κατὰ Ἀρειανῶν*, *Λόγος γ΄* PG 26, 332AB, καὶ
- Στὴν τριαδολογία τοῦ Μ. Βασιλείου, ποὺ διατυπώνεται καὶ αὐτὴ μὲ τὴ χρήση εἰκονολογικῆς ὁρολογίας εἰλημμένης ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Παράλληλα ὁ καππαδόκης πατέρας θὰ συνοψίσει τὴ διδασκαλία του στὴν κεφαλαιωδέστερη φράση τοῦ περὶ ἱερῶν εἰκόνων διαλόγου *ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει*, κατὰ τὴν ὁποία περιγράφεται ἀξιωματικὰ ἡ σχέση *αἰτίου* καὶ *αἰτιατοῦ* ποὺ ἰσχύει πρῶτα στὴν ἄκτιστη Ἁγία Τριάδα καὶ κατ᾽ ἀναλογία στὰ ὄντα τῆς κτίσης. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ιΖ΄*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 69D = CPG 2839. *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 18, 45 PG 32, 149C, ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée. Sur le Saint-Esprit*, SC 17bis, σ. 406, 15-20.

[97]. Βλ. ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Ἐκ τῶν κινηθέντων δογμάτων μεταξὺ τοῦ ἐν ἁγίοις Μαξίμου καὶ Θεοδοσίου ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Βιθυνίας, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 37E-40B = CPG 7735. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΠΟΚΡΙΣΑΡΙΟΥ, *Περὶ τῶν πραχθέντων ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐξορία, ἤτοι ἐν Βιζύῃ* 18 PG 90, 156AB. Ἀκόμη καὶ τὰ σχόλια τῶν συνοδικῶν πατέρων μὲ ἀφορμὴ τὸ περιεχόμενο τῆς *χρήσης* αὐτῆς ἀφοροῦν μόνο στὴ λατρευτικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ τοῦ ἁγ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ ὄχι στὸ κεφάλαιο τῆς διδασκαλίας του περὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου μὲ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸ *κατ᾽ εἰκόνα*.

Ὁ τεράστιος ἀσφαλῶς ὄγκος τῶν χρησιμοποιηθεισῶν κειμενικῶν πηγῶν ἀποτελεῖ πέρα ἀπὸ κάθε αμφιβολία τὸν οὐσιαστικὸ λόγο γιὰ τὴν τυχὸν ὕπαρξη ἐλλείψεων στὸν ὑπομνηματισμὸ τῆς πατερικῆς παραδόσεως, ἐφόσον ἡ ρητὴ καὶ ἀπὸ κοινοῦ παραδοχὴ τῆς ἀξίας ὅλων τῶν ἁγίων πατέρων ἀπὸ μέρους τοῦ συνόλου τῶν μελῶν τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀποκλείει κάθε ὑπόνοια ὑποτίμησης κάποιου ἐξ αὐτῶν. Αὐτὸ ποὺ ἔχει οὐσιαστικὴ σημασία στὸ ζήτημα τῆς ἑνιαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως εἶναι ὅτι τὰ εἰκονολογικὰ κείμενα πατέρων, ποὺ παραλείπονται, περιέχουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς διδασκαλία μὲ αὐτὴν τῶν χρησιμοποιηθέντων, ἐνῶ συχνὰ καὶ ἡ ἑκατέρωθεν φρασεολογία εἶναι κοινή. Ἀρκεῖ ἡ μεταξὺ αὐτῶν φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἀντιπαραβολή. Ἡ συσσώρευση, ὡστόσο, πλήθους πατερικῶν κειμένων πέραν τοῦ ἀναγκαίου μέτρου θὰ ἦταν περιττή. Τὸ *ἤδη ἐκορέσθημεν ἐκ τῶν πατρικῶν χρήσεων*[98] τοῦ πατριάρχη Ταράσιου εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς ἀκολουθούμενης πρακτικῆς ἀφαίρεσης πατερικῶν *χρήσεων* ἀπὸ τὸ ἐπίσημο *ἀνθολόγιο* τῆς Νίκαιας.

Ἡ φράση τοῦ Μ. Βασιλείου *ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει*[99] εἶναι τόσο κλασικὴ ποὺ αὐτούσια διατρέχει τὴν πατερικὴ γραμματεία ἕως καὶ τὸν η΄ αἰώνα, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας ὡς κριτήριο τῆς *φιλολογικῆς* τους *ἀκρίβειας* καὶ τῆς *δογματικῆς* τους *ὀρθότητας*. Ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος θὰ χρησιμοποιήσει κατὰ κόρον τὴν ἴδια διατύπωση, ἐπικαλούμενη συχνὰ καὶ γενικευμένα τὴ διδασκαλία τοῦ Μ. Βασιλείου, ὁ ὁποῖος οὕτως ἤ ἄλλως ἔχαιρε ἀδιαμφισβήτητου κύρους καὶ ἔναντι τῶν εἰκονομάχων.

---

[98]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 196CD.

[99]. Ἡ διατύπωση αὐτὴ ἐντοπίζεται γιὰ πρώτη φορὰ ἐν Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος,* 18, 45 PG 32, 149C, ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée. Sur le Saint-Esprit*, SC 17bis, σ. 406, 19-20. Γιὰ τὴ χρήση τῆς διατύπωσης αὐτῆς στὴ Νίκαια, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324B. 325D.

Τὸ *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος* τοῦ Μ. Βασιλείου ἐξάλλου, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντᾶ ἡ φράση *ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει*, ἀποτελεῖ βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴ θεολογικὴ σημασία ποὺ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση ἀπέδωσε στὸν ὅρο *εἰκών*. Ὡστόσο, ἐνῶ ὁ Μ. Βασίλειος χρησιμοποιεῖ τὸ ἀπόφθεγμά του αὐτὸ στὸ πεδίο τῆς τριαδολογίας, οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας τὸ μεταθέτουν στὸ διάλογο περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων.

Μιὰ δεύτερη θεολογικὴ διάκριση μεταξὺ τῆς *φυσικῆς* καὶ τῆς *μιμητικῆς εἰκόνος* (ἐξίσου σημαντικὴ γιὰ τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα), ἀπαντᾶ καὶ αὐτὴ στὸ *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*, ποὺ εἶναι ἴσως καὶ ἡ ἀρχαιότερη κειμενικὴ πηγή της. Ἐντάσσεται πάντως σὲ παράγραφο ποὺ δὲν συμπεριλήφθηκε στὸ σχετικὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα τοῦ Μ. Βασιλείου ἀπὸ μέρους τῆς συνόδου τῆς Νίκαιας, ὡστόσο εἶναι σίγουρα γνωστὴ στοὺς συνοδικούς. Ἡ ἴδια διάκριση ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴ συναφή της *ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει* διατρέχουν τὴν πατερικὴ παράδοση ἕως καὶ τὴ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, χρησιμοποιούμενες ἄλλοτε στὴν τριαδολογία, ἄλλοτε στὴ χριστολογία καὶ ἄλλοτε στὴν κτισιολογία τῆς Ἐκκλησίας[100].

---

[100]. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 18, 45 PG 32, 149C, ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée. Sur le Saint-Esprit*, μν. ἔργ., σ. 406, 20-23, *«Ὅ οὖν ἐστιν ἐνταῦθα μιμητικῶς ἡ εἰκών, τοῦτο ἐκεῖ φυσικῶς ὁ Υἱός. Καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν τεχνικῶν κατὰ τὴν μορφὴν ἡ ὁμοίωσις, οὕτως ἐπὶ τῆς θείας καὶ ἀσυνθέτου φύσεως, ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς θεότητος ἐστίν ἡ ἕνωσις»*. Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων* PG 31, 608AB. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου,* 5 PG 44, 137A, ἔκδ. H. HÖRNER, *Gregorii Nysseni opera, supplementum*, Leiden 1972. Γιὰ τὸ πῶς οἱ πατέρες τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου οἰκειοποιοῦνται τὴ σχετικὴ διάκριση τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τὴν ἐπαναδιατυπώνουν στὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος γ΄*, 18 PG 94, 1337C, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* PTS 17, Berlin 1975, σ. 126, 2-6, *«πρώτη μὲν οὖν εἰκών ἐστιν ἡ φυσική. Ἐν ἑκάστῳ δὲ πράγματι δεῖ πρῶτον εἶναι τὸ κατὰ φύσιν, καὶ τότε τὸ κατὰ θέσιν καὶ μίμησιν. οἷον δεῖ*

Ὁ Μ. Βασίλειος στὸ *κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων* παρέχει συγκεκριμένα καὶ σὲ ἀμοιβαῖο παραλληλισμὸ τὴ θεολογικὴ καὶ τὴν ἀνθρωπολογικὴ-κοσμολογικὴ σημασία τῆς *εἰκόνος*, ὅπου καὶ στὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις ὁ τεχνικὸς ὅρος *εἰκὼν* φανερώνει ἕνα εἶδος ἑνότητας καὶ διάκρισης στὸ ζεῦγμα *αἰτίου* καὶ *αἰτιατοῦ*[101]. Ἡ

πρῶτον εἶναι φύσει ἄνθρωπον, καὶ τότε θέσει κατὰ μίμησιν», σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ *Τρίτος τρόπος εἰκόνος, ὁ κατὰ μίμησιν ὑπὸ Θεοῦ γενόμενος, τουτέστιν ὁ ἄνθρωπος*, ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος γ΄*, 20 PG 94, 1340C, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* μν. ἔργ., σ. 128, 1-2. Πρβλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Πρὸς Πλάτωνα, Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων* PG 99, 501B, «*ἄλλο δὲ φυσικὴ εἰκών, καὶ ἄλλο μιμητική. Ἡ μὲν οὐ φυσικὴν διαφορὰν ἔχουσα πρὸς τὸ αἴτιον, ἀλλ᾽ ὑποσταστικήν, ὡς Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα· ἄλλη γὰρ ὑπόστασις τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἑτέρα τοῦ Πατρός, μία δὲ φύσις δηλονότι. Ἡ δὲ τὸ ἀνάπαλιν φυσικὴν διαφορὰν ἔχουσα, ἀλλ᾽ οὐχ ὑποστατικήν· ὡς ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Χριστόν*». Ἡ ἴδια ἑρμηνεία ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄*, 10 PG 99, 357CD. 25 PG 99, 369ABCD.

[101]. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 72AB, *«ὅπου γὰρ μία μὲν ἡ ἀρχή, ἓν δὲ τὸ ἐξ αὐτῆς. καὶ ἓν μὲν τὸ ἀρχέτυπον, μία δὲ ἡ εἰκών, ὁ τῆς ἑνότητος λόγος οὐ διαφθείρεται. διότι γεννητὸς ὑπάρχων ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, καὶ φυσικῶς ἐκτυπῶν ἐν ἑαυτῷ τὸν πατέρα, ὡς μὲν εἰκὼν τὸ ἀπαράλλακτον ἔχει. ὡς δὲ γέννημα, τὸ ὁμοούσιον διασώζει. οὐδὲ γὰρ ὁ κατὰ τὴν ἀγορὰ τῇ βασιλικῇ εἰκόνι ἐνατενίζων, καὶ βασιλέα λέγων τὸν ἐν τῷ πίνακι, δύο βασιλέας ὁμολογεῖ, τήν τε εἰκόνα, καὶ τὸν οὗ ἐστιν ἡ εἰκών. οὔτε ἐὰν δεικνὺς τὸν ἐν τῷ πίνακι γεγραμμένον, εἴπῃ, οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεύς, ἀπεστέρησε τὸ πρωτότυπον τῆς τοῦ βασιλέως προσηγορίας. μᾶλλον μὲν οὖν ἐκείνῳ τὴν τιμὴν ἐβεβαίωσε διὰ τῆς τούτου ὁμολογίας»*. Τὸ ἴδιο κείμενο μὲ ἐλάχιστες φραστικὲς καὶ συντακτικὲς διαφορὲς ἀπαντᾶ ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὁμιλία 24, Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, 4 PG 31, 605D-608A.

Ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι ἀκόμη ἐκφραστικότερος σὲ ἄλλη περίοδο τοῦ σχετικοῦ ἀποσπάσματος του, ποὺ δὲ χρησιμοποιήθηκε ἐπίσημα στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Βλ. αὐτόθι, PG 31, 608AB, *«Εἰ γὰρ ἡ εἰκὼν βασιλεύς, πολλῷ δήπου εἰκὸς βασιλέα εἶναι τὸν τῇ εἰκόνι παρασχόμενον τὴν αἰτίαν. Ἀλλ᾽ ἐνταῦθα μὲν ξύλα, καὶ κηρός, καὶ ζωγράφου τέχνη τὴν εἰκόνα ποιεῖ φθαρτήν, φθαρτοῦ μίμημα, καὶ τεχνητὴν τοῦ ποιηθέντος. ἐκεῖ δὲ, ὅταν ἀκούσῃς εἰκόνα, ἀπαύγασμα νόει τῆς δόξης. Τί δὲ τὸ ἀπαύγασμα, καὶ τίς ἡ δόξα; Αὐτὸς εὐθὺς ἡρμήνευσεν ὁ Ἀπόστολος ἐπάγων. Καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως (Ἑβρ. 1, 3). Ταυτὸν οὖν ἐστι τῇ δόξῃ μὲν ἡ ὑπόστασις, τῷ ἀπαυγάσματι δὲ ὁ χαρακτήρ. Ὥστε, τελείας μενούσης καὶ μηδὲν μειουμένης τῆς δόξης, τέλειον πρόεισι τὸ ἀπαύγασμα. Καὶ οὕτως ὁ τῆς εἰκόνος λόγος, θεοπρεπῶς*

ἀναλογία μεταξὺ θεολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας-κοσμολογίας εἶναι δεδομένη, ἐφόσον ὁ αἰτιατὸς ἄνθρωπος, ποὺ ἀποτελεῖ σύνοψη ὁλόκληρης τῆς κτίσης κατὰ τὴν ἀνθρωπικὴ ἀρχή, νοεῖται ὡς ὄν *κατ᾽ εἰκόνα* τοῦ ἀρχετύπου του τριαδικοῦ Θεοῦ.

Ὡστόσο ἡ δεδομένη αὐτὴ ἀναλογία τῆς ἀνθρωπολογίας-κοσμολογίας ἔναντι τῆς θεολογίας δὲν εἶναι ἀμφίδρομη. Μόνον ἡ δεύτερη μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση τῆς πρώτης. Ἐὰν ἴσχυε τὸ ἀντίστροφο σχῆμα, ἡ θεία ζωὴ θὰ ὑπέκειτο στὰ δεδομένα τῆς κτιστότητας καὶ ὁ Θεὸς θὰ περιγραφόταν ἀνθρωπομορφικά[102]. Κατὰ συνέπεια τὸ σχῆμα *βασιλεὺς – εἰκὼν τοῦ βασιλέως*, ποὺ ἀπαντᾶ συχνὰ στὶς *χρήσεις* καὶ στὴ φρασεολογία τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐπέχει ἀποκλειστικὰ θέση ἁπτοῦ παραδείγματος καὶ ὄχι ὑποδείγματος γιὰ τὴ σαφέστερη ὁμολογία τοῦ τριαδικοῦ δόγματος. Σ᾽ αὐτὴν καὶ μόνον τὴν ὁριοθέτηση τὸ *imperium order* τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς θεωρίας μπορεῖ νὰ διέπει τὸ *church order*[103]. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ

παραδεχθεὶς, τὴν ἑνότητα ἡμῖν παρίστησι τῆς θεότητος. Οὗτος γὰρ ἐν ἐκείνῳ, κἀκείνος ἐν τούτῳ. Ὅτι καὶ οὗτος τοιοῦτός ἐστιν, οἷος ἐκεῖνος. κἀκεῖνος, οἷος οὗτος». Παρόμοια, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 18, 45 PG 32, 149C, ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée. Sur le Saint-Esprit*, μν. ἔργ., σ. 406, 20-23.

[102]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ ἀνθρωπομορφιτῶν* PG 73, 1068A, *«Ἐπειδὰν κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον ἡ θεία λέγει Γραφὴ, χρὴ πιστεύειν ὅτι ἀνθρωποειδές, ἤγουν ἀνθρωπόμορφόν ἐστι τὸ Θεῖον· ὅπερ ἐστίν ἀσύνετον παντελῶς, καὶ τοῖς τῆς ἐσχάτης δυσσεβείας ἐγκλήμασιν ὑπενεγκεῖν δυνάμενον τοὺς οὕτως ἑλομένους φρονεῖν».*

[103]. Στὴν ἄποψη ὅτι τὸ ρωμαϊκὸ πολιτειοκρατικὸ δόγμα ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν ἰουδαϊσμὸ διαμορφώνουν τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, ὅπως φαίνεται δῆθεν μέσα ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸ τῶν *Πράξεων τῶν Ἀποστόλων* τοῦ ἀπ. Λουκᾶ καὶ τῆς λατρείας τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορα στὴ Μ. Ἀσία, βλ. A. BRENT, *The imperial cult and the development of church order. Concepts and images of authority in paganism and early Christianity before the Age of Cyprian,* ἔκδ. Brill, Leiden 1999, σσ. 75-77, δίνεται ἡ ἑξῆς ἀπάντηση: *«In the situation of Revelation, Luke would come close to the stance of John, who highlights the diabolic and beastly nature of the Roman Empire, exposes the sham of pax Romana, and prophesies destruction through God's judgement, on the one hand, and on the*

ὅλη παραδειγματικὴ διαδικασία εἶναι ἐπεξηγηματικὴ καὶ ὄχι ἀποδεικτικὴ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως.

Γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου προέχει ὅτι ὁ ὅρος *εἰκὼν* σημαίνει ταυτότητα καὶ συνάμα διάκριση. Αὐτὸ ἰσχύει εἴτε στὴ θεολογία εἴτε στὴν κτισιολογία, ἂν καὶ ὁ ὅρος μετατίθεται ὡς πρὸς τὴν ἀναφορικότητά του στὰ δύο αὐτὰ πεδία. Διακηρύσσεται δηλ. ἀμοιβαῖα *ὁ τῆς ἑνότητος λόγος* μὲ τὴν ἐπιφύλαξη, ὅτι, ἐνῶ στὴ θεολογία ἡ ἑνότητα αὐτὴ μεταξὺ *Πατρός*, *Υἱοῦ* καὶ *Ἁγίου Πνεύματος* εἶναι *φυσική*, στὴν κτισιολογία εἶναι *ὑποστατικὴ* καὶ μάλιστα ἀνάγεται ὄχι σὲ μία ἀπρόσωπη ἀρχή, παρὰ μόνο στὸ πρόσωπο τοῦ *ἔνσαρκου* Θεοῦ Λόγου, ἐν τέλει δὲ δι᾽ αὐτοῦ στὴν Ἁγία Τριάδα[104]. Γι᾽ αὐτὸ ὁ Μ. Βασίλειος ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴ θεολογία, προκειμένου μὲ τὴν ὁμολογία τῆς ἑνότητας τῶν θείων προσώπων καὶ τοῦ γεγονότος τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου νὰ τεκμηριώσει τὴν ἄρρηκτη σύνδεση μεταξὺ τῆς τριαδολογίας, τῆς χριστολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας, ὁπότε καὶ ἐκεῖ

---

other hand calls for the church to resist the imperial cult without compromise and discharge faithfully ''the testimony of Jesus"», ἐν S. KIM, *The Gospel and the Roman Empire in the writings of Paul and Luke*, ἔκδ. Wm. B. Eerdmans, Michigan 2008, σ. 182.

[104]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 244B, «*καὶ ἡ εἰκὼν οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν τῷ πρωτοτύπῳ ἔοικεν, ἢ μόνον κατὰ τὸ ὄνομα καὶ κατὰ τὴν θέσιν τῶν χαρακτηριζομένων μελῶν*». MANSI 13, 273AB, «*φθάσαντες γὰρ εἴπομεν ἐκ τῶν ἁγίων πατέρων ἀρυσάμενοι, ὅτι, ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει· καὶ ὅτι ὁ ἐνορῶν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, ὁρᾷ ἐν αὐτῇ τὸν βασιλέα. ἡ γὰρ ἐκείνου μορφὴ καὶ τὸ εἶδός ἐστιν ἐν τῇ εἰκόνι. αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων διδάσκει, ὅτι τῆς εἰκόνος ἀτιμαζομένης, πάντως τὸ πρωτότυπον ἀτιμάζεται*». Ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐξηγεῖ μὲ ἀναλυτικότερο τρόπο τὴ διάκριση μεταξὺ *φυσικῆς* καὶ *μιμητικῆς εἰκόνος* τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Πρὸς Πλάτωνα, Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων* PG 99, 501B, «*ἄλλο δὲ φυσικὴ εἰκών, καὶ ἄλλο μιμητική. Ἡ μὲν οὐ φυσικὴν διαφορὰν ἔχουσα πρὸς τὸ αἴτιον, ἀλλ᾽ ὑποστατικὴν, ὡς Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα· ἄλλη γὰρ ὑπόστασις τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἑτέρα τοῦ Πατρὸς, μία δὲ φύσις δηλονότι. Ἡ δὲ τὸ ἀνάπαλιν φυσικὴν διαφορὰν ἔχουσα, ἀλλ᾽ οὐχ ὑποστατικήν· ὡς ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Χριστόν· ἄλλη μὲν γὰρ φύσις ὑλογραφίας, καὶ ἑτέρα τοῦ Χριστοῦ. οὐκ ἄλλη δὲ ὑπόστασις, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ τοῦ Χριστοῦ, κἂν τῇ εἰκόνι γεγραμμένη*».

νὰ κατοχυρώσει τὸν περὶ εἰκόνων λόγο του. Αὐτὸ καθίσταται ἰδιαίτερα ἔκδηλο στὸ ἀπόσπασμα τῆς *πρὸς Ἰουλιανὸν* ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Βασιλείου ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας. Ἡ *Ὁμολογία πίστεως* ποὺ ἐμπεριέχεται στὴν ἐπιστολὴ ἀναφέρεται πρώτα στὴν Ἁγία Τριάδα καὶ στὴν ἐνσάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἀκολούθως στὴν ἐκκλησιολογία καὶ στὴν εἰκονολογία[105].

Ἡ ἴδια σύνδεση μεταξὺ θεολογίας, χριστολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας ἀποτελεῖ τὴν ἐπιχειρηματολογικὴ ἀφετηρία, τὸ κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς, στὸ λόγο ὅσων ἀποκτοῦν θέση εἰσηγητὴ στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀκόμη καὶ αὐτῶν ποὺ μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ πρώην εἰκονομάχου ἀποκηρύσσουν μὲ λίβελλό τους τὴν εἰκονομαχία. Ἡ ἴδια ἡ σύνοδος θεμελιώνει κάθε ἀπόφασή της στὴ θεολογία καὶ στὴ χριστολογία[106]. Ἀκόμη καὶ οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας θέλουν νὰ δείξουν ὅτι ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια μεθοδολογία, ποὺ τοὺς

---

[105]. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν βασιλέα καὶ παραβάτην,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 72E-73A, *«Κατὰ τὴν θεόθεν ἐπικεκληρωμένην ἡμῖν ἀμώμητον πίστιν τῶν Χριστιανῶν ὁμολογῶ καὶ συντίθημι πιστεύειν εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα. Θεὸν τὸν πατέρα, Θεὸν τὸν υἱόν, Θεὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. ἕνα Θεὸν τὰ τρία προσκυνῶ καὶ δοξάζω. ὁμολογῶ δὲ καὶ τὴν τοῦ υἱοῦ ἔνσαρκον οἰκονομίαν, καὶ θεοτόκον τὴν κατὰ σάρκα τεκοῦσαν αὐτὸν ἁγίαν Μαρίαν. δέχομαι δὲ καὶ τοὺς ἁγίους ἀποστόλους, προφῆτας καὶ μάρτυρας, καὶ εἰς τὴν πρὸς Θεὸν ἱκεσίαν τούτους ἐπικαλοῦμαι, τοῦ δι' αὐτῶν, ἤγουν διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν, ἵλεών μοι γενέσθαι τὸν φιλάνθρωπον Θεόν, καὶ λύτρον μοι τῶν πταισμάτων γενέσθαι καὶ δοθῆναι. ὅθεν καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν εἰκόνων αὐτῶν τιμῶ καὶ προσκυνῶ. κατ' ἐξαίρετον τούτων παραδεδομένων ἐκ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ οὐκ ἀπηγορευμένων, ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις ἡμῶν τούτων ἀνιστορουμένων».* Γιὰ τὸ ἴδιο κείμενο, βλ. *Ἐπιστολὴ 360,* 3 PG 32, 1100B, ἔκδ. Y. COURTONNE, *Les belles lettres,* τόμ. 3, Paris 1963, σ. 220. Χρήση τοῦ ἴδιου κειμένου ἀπαντᾶ καὶ ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1066C. ACO 2, 3, 1, σ. 138, 2-12.

[106]. Ὁ ἅγ. Νικηφόρος Κπόλεως παρέχει *Ὁμολογία πίστεως* στὸν ἀπόηχο τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπου ἡ εἰκονολογία καὶ ἐν γένει ἡ ἐκκλησιολογία συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ θεολογία καὶ τὴ χριστολογία, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικός* 18-23 PG 100, 580C-592A.

κληροδοτεῖται δῆθεν ἀπὸ τὴ συνοδικὴ παράδοση. Σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη καθετὶ στὴν κτίση μπορεῖ νὰ ἑρμηνευθεῖ μόνον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θεολογίας, μὲ τὴν αἰτιολόγηση ὅτι σύμπασα ἡ κτίση, ἐφόσον ὀφείλει τὴν ὕπαρξή της στὸν Τριαδικὸ Θεὸ ὡς *αἰτιατὸν* αὐτοῦ τοῦ ἄκτιστού της *ἀρχετύπου* καὶ κατὰ τὴ δημιουργία καὶ κατὰ τὸν τελικό της προορισμό, ἑτεροκαθορίζεται καὶ ἑτεροπροσδιορίζεται ὡς εἰκόνα του. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ζωὴ στὴν κτίση ἀντανακλᾶ καθολοκληρίαν τὴ θεία ζωή, γιατὶ τὰ ὄντα τῆς κτίσης στὸ σύνολό τους ἔχουν τοὺς *λόγους* τους στὸν Τριαδικὸ Θεό[107]. Ἄρα τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ

---

[107]. Ἡ φράση τοῦ ἁγ. Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου *ἀληθῶς ἐμφανεῖς εἰκόνες εἰσὶ τὰ ὁρατὰ τῶν ἀοράτων* εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἐξαρτώμενης ἀπ᾽ αὐτὴν κτισιολογίας τῶν πατέρων. Παρέχεται στὰ πλαίσια μιᾶς ὁρολογίας εἰλημμένης μὲν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, προσαρμοσμένης δὲ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς καινῆς περὶ Θεοῦ ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Βλ. ΑΓ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Ἐπιστολὴ ι΄* PG 3, 1117B, ἔκδ. G. HEIL-A. M. RITTER, *Corpus Dionysiacum,* τόμ. 2, PTS 36, Berlin, New York 1991, σ. 208, 9-10, ὅπου τὰ κτιστὰ πρόσωπα καὶ πράγματα προσδιορίζονται στὶς μεταξύ τους σχέσεις ὡς *αἴτια* καὶ *αἰτιατὰ* μεταξύ τους, πάντα ὅμως κατ᾽ ἀναλογία τῆς θείας ζωῆς. Ἡ πρόταση αὐτὴ τοῦ ἁγ. Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου τίθεται στὴν ἀρχὴ τῆς συλλογῆς τῶν *ὑπέρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων* ἁγιογραφικῶν καὶ πατερικῶν *χρήσεων* τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος α΄,* 27 PG 94, 1260A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* μν. ἔργ., σ. 144, 4-5. *Λόγος γ΄*, 42 PG 94, 1360A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* μν. ἔργ., σ. 144, 4-5, ἐνῶ ἡ κλασικότητά της φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν ἐμφαντικὸ ὑπομνηματισμό της στὰ *Πρακτικὰ* τῆς Νίκαιας, συγκεκριμένα κατὰ τὴν τοποθέτηση ὀρθολογικῶν κριτηρίων πρὸς ἀκύρωση τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς Ἱέρειας, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 253E.

Ὁ ἅγ. Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ἀναφέρει συχνὰ τὸ θεολογικὰ αὐτονόητο, ὅτι ἡ κτίση ὑπάρχει κατ᾽ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Λόγου, βλ. ΑΓ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ θείων ὀνομάτων*, *2, 8* PG 3, 645C, ἔκδ. B. R. SUCHLA, *Corpus Dionysiacum,* τόμ. 1, PTS 33, Berlin 1990, σ. 132, 14-17, *«οὐδὲ γάρ ἐστιν ἀκριβὴς ἐμφέρεια τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τοῖς αἰτίοις· ἀλλ᾽ ἔχει μὲν τὰ αἰτιατὰ τὰς τῶν αἰτίων ἐνδεχομένας εἰκόνας, αὐτὰ δὲ τὰ αἴτια τῶν αἰτιατῶν ἐξῄρηται καὶ ὑπερίδρυται, κατὰ τὸν τῆς οἰκείας ἀρχῆς λόγον».* Ἡ τελευταία αὐτὴ διατύπωση τίθεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν συζητήσεων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς*

γιὰ κάθε ἐπιμέρους ὄν τῆς κτίσεως, πρόσωπο ἢ πράγμα, ἐν προκειμένω τὶς ἱερὲς εἰκόνες.

Τὸ ἐρώτημα πάντως εἶναι μὲ ποιό τρόπο ὁ ἴδιος ὁ τριαδικὸς Θεός, γιὰ τὸν ὁποῖο ἰσχύει ἡ φυσικὴ ἑνότητα καὶ ἡ ὑποστατικὴ διάκριση, εἶναι δυνατὸν νὰ παρέχει ἀνάλογο εἶδος ἑνότητας καὶ διάκρισης στὴ μεταξὺ τῶν κτιστῶν ὄντων σχέση. Μὲ ἄλλα λόγια πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ἄκτιστος τριαδικὸς Θεός νὰ καθίσταται τὸ ἀρχέτυπο τῆς ἑτερούσιας κτίσης; Ἡ ἀπάντηση σ᾽ αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ δοθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς *ἐνανθρωπήσεως*, τῆς *καθ᾽ ὑπόστασιν* τοῦ Θεοῦ

Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄ MANSI 13, 253E. Γιὰ τὴν ἑρμηνεία αὐτῆς τῆς διατύπωσης τοῦ ἁγ. Διονυσίου, βλ. ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Σχόλια εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων* PG 4, 225BC, *«Αἰτιατά ἐστι πάντα τὰ πραχθέντα εἰς κτίσιν, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς· αἴτια δὲ τὰ ὑπερόντα, τουτέστιν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος. Πρόδηλον οὖν ὅτι οὐδεμία ἐμφέρεια τούτων πρὸς ἄλληλα, αἰτίων φησὶ καὶ αἰτιατῶν. Καλῶς δὲ προσέθηκε τὸ ἐνδεχομένας. οὐ γὰρ ἁπάσας»*. Παρόμοια, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Μυσταγωγία*, 1 PG 91, 668BC, *«Εἰκὼν μὲν οὖν ἐστι τοῦ Θεοῦ, ἡ ἁγία Ἐκκλησία, ὡς τὴν αὐτὴν τῷ Θεῷ περὶ τοὺς πιστοὺς ἐνεργοῦσα ἕνωσιν, κἂν διάφοροι τοῖς ἰδιώμασι καὶ ἐκ διαφόρων καὶ τόπων καὶ τρόπων, οἱ κατ᾽ αὐτὴν διὰ τῆς πίστεως ἑνοποιούμενοι τύχωσιν ὄντες· ἥν περὶ τὰς οὐσίας τῶν ὄντων ἀσυγχύτως αὐτὸς ἐνεργεῖν πέφυκεν ὁ Θεός· τὸ περὶ αὐτὰς διάφορον, ὡς δέδεικται, τῇ πρὸς ἑαυτὸν ὡς αἰτίαν καὶ ἀρχὴν καὶ τέλος, ἀναφορᾷ τε καὶ ἑνώσει παραμυθούμενός τε καὶ ταυτοποιούμενος»*. 2 PG 91, 668C, *«Κατὰ δευτέραν δὲ θεωρίας ἐπιβολὴν, τοῦ σύμπαντος κόσμου τοῦ ἐξ ὁρατῶν καὶ ἀοράτων οὐσιῶν ὑφεστῶτος, εἶναι τύπος καὶ εἰκόνα, τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν»*.

Πρβλ. Β. Β. ΜΑΥΡΟΣΚΑ, *Η θεολογία των ιερών εικόνων στην Ορθόδοξη Εκκλησιαστική παράδοση και η λειτουργικοκανονική τεκμηρίωσή της*, Διδ. Διατριβή, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2006, σ. 96, *«Σύμφωνα με τη θεολογία της Εκκλησίας, όπως διατυπώνεται εκφραστικά στον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή ο κτιστός κόσμος στην ολότητά του και σε κάθε του έκφανση, ο ίδιος ο άνθρωπος ως συμπερίληψή του, αποτελούν εικόνες του Θεού, η ζωή στην κτίση αναλογεί στη ζωή του Θεού, στις ίδιες τις ενδοτριαδικές σχέσεις, με την έννοια του αιτιατού ή του παραγώγου εφόσον ο ίδιος ο Θεός αποτελεί και το αρχέτυπο στη δημιουργία και τη θέωση. Έτσι, λοιπόν, η ίδια η θεολογία παράγει την κοσμολογία και την ανθρωπολογία, αλλά και η κοσμολογία και ανθρωπολογία διασώζουν την πίστη της Εκκλησίας περί Θεού»*.

Λόγου δηλ. ἑνότητας μεταξὺ θεότητας καὶ ἀνθρωπότητας, ὅπου ὁ ὅρος *εἰκὼν* ἀποκτᾶ ἕνα ἄλλο σημεῖο ἀναφορᾶς ἀπ᾽ αὐτὸ τῆς τριαδολογίας.

Οἱ χριστολογικὲς προϋποθέσεις τῆς περὶ εἰκόνων διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ θίγονται ἀκροθιγῶς στὶς *χρήσεις* μὲ θέμα τὶς ἐνδοτριαδικὲς σχέσεις, τὴν ἀΐδια τριάδα[108], παρέχονται ἄμεσα στοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μέσα ἀπὸ τὴ χρήση ἕτερων πατερικῶν πηγῶν. Συγκεκριμένα στὸ ἀποδιδόμενο στὸν ἅγ. Ἰωάννη τὸ Χρυσόστομο ἀπόσπασμα μὲ τὸν τίτλο *Εἰς τὸν νιπτῆρα*[109], τὸ ὁποῖο

---

[108]. Οἱ ἴδιοι πατέρες, ἄλλωστε, ἐκκινώντας πάντα ἀπὸ τὸ τριαδικὸ δόγμα θὰ ἀναφερθοῦν εὐθέως στὶς ἴδιες τὶς χριστολογικὲς προϋποθέσεις τῆς εἰκονολογίας μέσα ἀπὸ ἄλλα κείμενά τους, ποὺ δὲ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Νίκαιας. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου*, 5 PG 25, 116AB, *«Ὅθεν, ἵνα μὴ τοῦτο γένηται, ἀγαθὸς ὤν, τῆς ἰδίας εἰκόνος αὐτοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταδίδωσι, καὶ ποιεῖ τούτους κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν· ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης χάριτος τὴν εἰκόνα νοοῦντες, λέγω δὴ τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, δυνηθῶσιν ἔννοιαν δι᾽ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς λαβεῖν, καὶ γινώσκοντες τὸν ποιητὴν ζῶσι τὸν εὐδαίμονα καὶ μακάριον ὄντως βίον»*, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ αὐτόθι, 5 PG 25, 120B, *«ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος δι᾽ ἑαυτοῦ παρεγένετο, ἵν᾽ ὡς εἰκὼν ὢν τοῦ Πατρὸς τὸν κατ᾽ εἰκόνα ἄνθρωπον ἀνακτίσαι δυνηθῇ»*, ὅπου ἐκφράζεται ρητὰ ὅτι ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος ἀποτελεῖ ἀφενός τήν ὁμοούσια εἰκόνα τοῦ Πατρός καί παράλληλα τό ὁμοούσιο ἀρχέτυπο της κτιστῆς του εἰκόνας, δηλ. τοῦ ἀνθρώπου.

Στό ἴδιο αὐτὸ ἀπόσπασμα ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀδριανὸς Ρώμης κατὰ τὴν εἰσηγητικὴ ἐκθεσή του πρὸς τοὺς συνοδικοὺς πατέρες, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 13, 1067C, *«καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ξύλοις γραφόμενα, μορφῆς παρελθούσης ἐκ τοῦ ἔξω ῥύπου, πάλιν ἀναγκαῖον τὸν αὐτὸν ἀναλαβέσθαι καὶ ἑνῶσαι, οὗ τινός ἐστιν ἡ μορφή, τοῦ ἀνακαινίσαι δυνηθῆναι εἰκόνα ἐν τῇ αὐτῇ ὕλῃ καὶ στοιχείῳ. διὰ γὰρ τὴν αὐτοῦ μορφὴν καὶ ἡ ὕλη, ὅπου καὶ γράφεται, οὐ καταβάλλεται, ἀλλ᾽ ἐν αὐτῇ συνιστορεῖται»*, ἂν καὶ ἡ περίοδος αὐτὴ τοῦ ἀποσπάσματος δὲν χρησιμοποιήθηκε στὸ ἐπίσημο *ἀνθολόγιο* τῆς Νίκαιας. Ἡ *χρήση* αὐτὴ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὴν ιδ΄ παράγραφο τοῦ *Λόγου περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου* τοῦ ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, βλ. PG 25, 120C, ἔκδ. C. KANNENGIESSER, *Sur l'incarnation du Verbe*, μν. ἔργ., σσ. 256, 1-2. 314, 1-4.

[109]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸν νιπτῆρα*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 68DE. Γιὰ τὴν ἴδια *χρήση*, βλ. *Εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας*, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 144, 2-8.

ἀνεγνώσθη στὴ Νίκαια πρὶν ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν ἁγίων Ἀθανασίου καὶ Βασιλείου, ποὺ εἶχαν καθαρὰ τριαδολογικὸ περιεχόμενο, προβάλλεται καὶ πάλι τὸ παραδειγματικὸ σχῆμα τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῆς εἰκόνας του. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως τὸ σχῆμα χρησιμοποιεῖται, προκειμένου νὰ ἀποσαφηνιστεῖ ἡ σχέση τῆς κτίσης μὲ τὸ βασιλέα της ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο, ὁπότε τὸ κεφάλαιο τῶν ἐνδοτριαδικῶν σχέσεων τίθεται πρὸς στιγμὴν στὸ περιθώριο τοῦ συνοδικοῦ διαλόγου[110].

Ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία ἀποδίδει τὸ κείμενο αὐτὸ στὸ Σεβηριανὸ Γαβάλων, βλ. CPG 4216 καὶ ALEXAKIS A., *Codex Parisinus Graecus 1115 and its archetype*, μν. ἔργ., σσ. 157, 321, ποὺ παραπέμπουν στὸ ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Homilia de lotione pedum*, ἔκδ. A. WENGER, *Une homélie inédite de Sévérien de Gabala sur le lavement des pieds*, REB 25 (1967), 226, 8. Ὡστόσο ὁμοιότητες τόσο στὴ γλώσσα ὅσο καὶ στὸ περιεχόμενο προκύπτουν ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ *Εἰς τὸν νιπτῆρα* καὶ μὲ τὸ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὁμιλίες εἰς τὴν Γένεσιν*, *Ὁμιλία η΄*, 2 PG 53, 71, *«Καθάπερ γὰρ βασιλέως μέλλοντος… ὅσον τιμᾶται τουτὶ τὸ ζῷον»*, τὶς ὁποῖες ὀφείλει νὰ λάβει ὑπόψη ἡ σύγχρονη φιλολογικὴ ἔρευνα, προτοῦ ἐκφραστεῖ μὲ σιγουριὰ γιὰ τὸ ἂν τὸ κείμενο αὐτὸ ἀνήκει πράγματι στὸ Σεβηριανὸ Γαβάλων. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἡ *χρήση* αὐτὴ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου πιθανὸν νὰ προέρχεται ἀπὸ ἀπολεσθὲν ἔργο τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἴσως ἀκόμη καὶ ὁ Σεβηριανὸς νὰ μεταφέρει στὰ κείμενά του αὐτούσιες διατυπώσεις τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ ἀπωλεσθὲν ἔργο τοῦ τελευταίου. Ὡστόσο ἡ οὐσία γιὰ τὴν ἔρευνα εἶναι ὅτι ἡ θεολογία τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου διαφυλάσσεται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου στὸ ἀκέραιο καὶ παρέχεται εἴτε διαμέσου τοῦ Σεβηριανοῦ Γαβάλων εἴτε ἄμεσα.

[110]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 68DE, *«Πάντα ἐγένοντο διὰ δόξαν Θεοῦ, χρῆσιν δὲ ἡμετέραν. νεφέλη εἰς τὴν τῶν ὄμβρων διακονίαν, γῆ εἰς τὴν τῶν καρπῶν εὐθηνίαν, θάλατται εἰς τὴν τῶν ἐμπόρων ἀφθονίαν· πάντα σοι λειτουργεῖ τῷ ἀνθρώπῳ, μᾶλλον δὲ τῇ εἰκόνι τοῦ δεσπότου. ὥσπερ γὰρ ὅτε βασιλικοὶ χαρακτῆρες καὶ εἰκόνες εἰς πόλιν εἰσφέρονται, καὶ ὑπαντῶσιν αὐταῖς ἄρχοντες καὶ δῆμοι μετ' εὐφημίας, οὐ σανίδα τιμῶσιν, οὐδὲ τὴν κηρόχυτον γραφὴν, ἀλλὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βασιλέως. οὕτω καὶ ἡ κτίσις οὐ τὸ γήϊνον σχῆμα τιμᾷ, ἀλλὰ τὸν οὐράνιον χαρακτῆρα αἰδεῖται»*.

Ὁ Ἀδριανὸς Ρώμης στὴν εἰσηγητική του ἐπιστολὴ πρὸς τὴ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο εἶχε ἤδη ἐπικαλεστεῖ διατυπώσεις τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου σχετικὲς μὲ τοῦ ἅγ. Ἰωάννη τοῦ Χρυσοστόμου, ὁπότε καὶ αὐτὲς λαμβάνονται πρόσθετα ὑπόψη ἀπὸ τοὺς συνοδικούς. Βλ. ΑΓ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ, *Πρὸς Γρατιανὸν τὸν βασιλέα,*

Ἡ χρήση τῆς εἰκονολογικῆς ὁρολογίας στὸ ἐπίπεδο τῆς θείας *οἰκονομίας* (δίχως βέβαια νὰ ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὴ *θεολογία*) ἐπαναλαμβάνεται σὲ κείμενα καὶ ἄλλων πατέρων πέραν τοῦ Χρυσοστόμου, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν σὲ περιόδους ποὺ ἡ Ἐκκλησία χρειάστηκε νὰ διευκρινίσει τὸ χριστολογικὸ δόγμα εἴτε στὸ ἐπίπεδο τῆς *ἀΐδιας* εἴτε τῆς *οἰκονομικῆς τριάδος* χρησιμοποιώντας ἀνάλογα τὸν ὅρο *εἰκών*[111]. Μέσα ἀπὸ τὴ χρήση πατερικῶν πηγῶν μὲ χριστολογικὸ

ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1067CD. ACO 2, 3, 1, σ. 150, 2-12 = CPL 152. *De incarnationis dominicae sacramento, Liber unus,* 75 PL 16, 837C, ἐν MANSI 12, 1067CD, «τί γάρ; μή ποτε καὶ τὴν θεότητα καὶ τὴν σάρκα αὐτοῦ προσκυνοῦντες, μερίζομεν τὸν Χριστόν, ἤ ὅτε ἐν αὐτῷ τὴν θείαν εἰκόνα καὶ τὸν σταυρὸν προσκυνοῦμεν, μερίζομεν αὐτόν; μὴ γένοιτο». Πρβλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος γ΄*, 42 PG 94, 1405B, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* μν. ἔργ., σ. 192, 1-8.

[111]. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, 3 PG 44, 133BC, *«οὕτως εἰσάγει τὸν ἄνθρωπον, ἔργον αὐτῷ δοὺς οὐ τὴν κτῆσιν τῶν μὴ προσόντων, ἀλλὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν παρόντων. Καὶ διὰ τοῦτο διπλᾶς αὐτῷ τῆς κατασκευῆς τὰς ἀφορμὰς καταβάλλεται, τῷ γηΐνῳ τὸ θεῖον ἐγκαταμίξας ἵνα δι' ἀμφοτέρων συγγενῶς τε καὶ οἰκείως πρὸς ἑκατέραν ἀπόλαυσιν ἔχῃ τοῦ Θεοῦ μὲν διὰ τῆς θειοτέρας φύσεως, τῶν δὲ κατὰ τὴν γῆν ἀγαθῶν διὰ τῆς ὁμογενοῦς αἰσθήσεως ἀπολαύων. Τῆς δὲ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς βουλὴ προηγεῖται, καὶ προτυποῦται παρὰ τοῦ τεχνιτεύοντος διὰ τῆς τοῦ λόγου γραφῆς τὸ ἐσόμενον, καὶ οἷον εἶναι προσήκει, καὶ πρὸς ποῖον ἀρχέτυπον τὴν ὁμοιότητα φέρειν, καὶ ἐπὶ τίνι γενήσεται, καὶ τί ἐνεργήσει γενόμενον καὶ τίνων ἡγεμονεύσει»*, ὅπου ὁ Νύσσης μεταθέτει τὸ σχῆμα *ἀρχετύπου* καὶ *εἰκόνος* ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς θεολογίας σ᾽ αὐτὸ τῆς θείας οἰκονομίας. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση *ἀρχέτυπο* εἶναι ὁ ἔνσαρκος *Θεὸς Λόγος* καὶ *εἰκόνα* ὁ ἄνθρωπος.

Ὁ Νύσσης ἀναφέρεται στὴ σχέση μεταξὺ τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς κτίσης χρησιμοποιώντας τὸ παραδειγματικὸ σχῆμα τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῆς εἰκόνας του καὶ ἐπικαλούμενος τὴν ἀδιαμφισβήτητη ὑποστατικὴ ταύτιση μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν πλευρῶν τοῦ σχήματος, ἐν αὐτόθι, 4 PG 44, 136C, *«Ὥσπερ γὰρ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνήθειαν οἱ τὰς εἰκόνας τῶν κρατούντων κατασκευάζοντες, τόν τε χαρακτῆρα τῆς μορφῆς ἀναμάσσονται, καὶ τῇ περιβολῇ τῆς πορφυρίδος τὴν βασιλικὴν ἀξίαν συμπαραγράφουσι, καὶ λέγεται κατὰ συνήθειαν καὶ ἡ εἰκὼν, βασιλεύς· οὕτω καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἐπειδὴ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἄλλων κατεσκευάζετο, διὰ τῆς πρὸς τὸν βασιλέα τοῦ παντὸς ὁμοιότητος, οἷό τις ἔμψυχος εἰκὼν ἀνεστάθη, κοινωνοῦσα τῷ ἀρχετύπῳ καὶ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ὀνόματος»*. 5 PG 44, 137A, *«Ὥσπερ τοίνυν τὰς*

περιεχόμενο κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου διαπιστώνεται καὶ πάλι κάτι ποὺ ἴσχυε καὶ γιὰ τὶς ἄλλες χρήσεις μὲ τριαδολογικὸ περιεχόμενο: ἡ ταυτιζόμενη μεταξὺ ὅλων τῶν πατέρων ὁμολογία, σχεδὸν πάντα δὲ καὶ ὁρολογία, ποὺ ἔχει ἀπαραίτητα ἁγιογραφικὴ θεμελίωση[112].

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση ὅπως συνοψίζεται στὴ Νίκαια ὁ ἴδιος ὁ *Θεός τε καὶ ἄνθρωπος* Χριστὸς εἶναι *ὁ τῆς*

ἀνθρωπίνας μορφὰς διὰ χρωμάτων τινῶν ἐπὶ τοὺς πίνακας οἱ γραφεῖς μεταφέρουσι, τὰς οἰκείας τε καὶ καταλλήλους βαφὰς ἀπαλείφοντες τῷ μιμήματι, ὡς ἄν δι' ἀκριβείας τὸ ἀρχέτυπον κάλλος μετενεχθείη πρὸς τὸ ὁμοίωμα· οὕτω μοι νόει καὶ τὸν ἡμέτερον πλάστην, οἷόν τισι βαφαῖς τῇ τῶν ἀρετῶν ἐπιβολῇ πρὸς τὸ ἴδιον κάλλος τὴν εἰκόνα περιανθίσαντα, ἐν ἡμῖν δεῖξαι τὴν ἰδίαν ἀρχήν».

[112]. Ἡ κοινὴ ὁμολογία καὶ ὁρολογία τοῦ *κατ' εἰκόνα*, ὅπου ὡς *ἀρχέτυπο* χαρακτηρίζεται ὁ *Θεὸς Λόγος* καὶ ὡς *εἰκὼν* ὁ ἄνθρωπος, ξεκινᾶ ἤδη ἀπὸ τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ κειμένου τῆς *Γενέσεως*, βλ. *Γεν.* 1, 26-27, *«Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς»*, *Γεν.* 5, 1, *«Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως ἀνθρώπων· ᾗ ἡμέρᾳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν»*, καὶ διατρέχοντας τὴν προφητικὴ παράδοση φτάνει στὸν ἀπ. Παῦλο, βλ. *Κολ.* 1, 15-20, *«ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησίας· ὅς ἐστιν ἀρχή, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων· ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς»*. Παρόμοια, βλ. *Κολ.* 3, 10, *«καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν»*, *Ρωμ.* 8, 29, *«οὕς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς»*. *Α΄ Κορ.* 15, 49, «καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου». *Β΄ Κορ.* 3, 18, *«ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος»*. *Β΄ Κορ.* 4, 4. *Α΄ Κορ.* 11, 7.

ἑνότητος λόγος τῆς *θεολογίας* καὶ τῆς *οἰκονομίας*. Μὲ ἄλλα λόγια δὲν τίθεται ἁπλὰ θέμα σύνδεσης μεταξὺ *θεολογίας* καὶ *οἰκονομίας*, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ θείου *συνδέσμου*. Γι᾽ αὐτὸ ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου, μὲ ὅ,τι αὐτὴ συνεπάγεται, τίθεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν συζητήσεων τῆς Νίκαιας ὡς σημεῖο σύνδεσης μεταξὺ τῆς τριαδολογίας, τῆς χριστολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας. Ἀλλιῶς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογηθεῖ τὸ ἑνοποιητικὸ θεῖο πρόσωπο καὶ γεγονός, ὅτι ὁ *ἀνθρωπισθεὶς* Θεὸς Λόγος εἶναι τὸ *ἐκ Πατρὸς δι᾽ Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀρχέτυπο* τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἐνῶ συνάμα δὲν παύει νὰ εἶναι καὶ ἡ φυσικὴ *εἰκὼν* τοῦ *Πατρός*[113].

Ὑπ᾽ αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ *εἰκὼν* καθίσταται συνώνυμο τοῦ *λόγος*, τῆς λέξης ἡ ὁποία στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἰδιαίτερα δὲ στοὺς στωϊκούς, σήμαινε τὴν *ἀρχή*, τὴν *τάξη* καὶ τὸ *νόμο* τοῦ κόσμου (τὴν ὑπαρκτὴ πραγματικότητα αὐτὴ καθεαυτή, ἀλλὰ καὶ τὴ διαχεόμενη σὲ ὅλα τὰ ὄντα)[114], μέχρι νὰ ἀποδοθεῖ εὐθέως στὸ πρόσωπο τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη τὸ Θεολόγο ὑπὸ νέα ἀσφαλῶς θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ βάση[115]. Σημασία ἔχει ὅτι τὸ *λόγος*

---

[113]. Σύμφωνα μὲ τὸ Δράγα *ὁ Χριστὸς καθιέρωσε τὸ δεσμὸ μεταξὺ εἰκόνος τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κατ᾽ εἰκόνα, δηλ. τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀνθρωπότητας*, ἄρα καὶ *στὸ Χριστὸ ἔχουμε καὶ τὰ δύο, τὴν εἰκόνα καὶ τὸ «κατ᾽ εἰκόνα»… Γι᾽ αὐτὸ πρέπει νὰ λέμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ ὡς Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Ὁ σύνδεσμος μεταξὺ Ἁγίας Τριάδος καὶ Χριστοῦ, δηλ. Θεολογίας καὶ Οἰκονομίας, ἀπαιτεῖ ἕνα παρόμοιο σύνδεσμο στὴν Ἐκκλησιολογία. Ἡ Ἐκκλησία ὑπάρχει κατ᾽ εἰκόνα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, καὶ συμμετέχει στὴ δόξα τῆς Τριάδος, τόσο ὅσο ὑπάρχει «κατὰ Χριστὸν» καὶ συμμετέχει στὴ χάρη Του. Δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἑνότητα τῶν προσώπων στὴ ζωὴ καὶ ὕπαρξη ἔξω ἀπὸ τὴν Οἰκονομία τοῦ Χριστοῦ*. Βλ. Γ. Δ. ΔΡΑΓΑ, *Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησιολογία σὲ γενικὲς γραμμές* (μτφρ. Δ. Α. ΛΙΑΛΙΟΥ), ἐν ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ, 14/2 (1982), σσ. 326-327.

[114]. Βλ. Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Ελληνικά Γράμματα, σσ. 364-366.

[115]. Βλ. *Ἰω* 1, 1.

ἐμπεριεῖχε πάντα τὴ σημασία τοῦ *ἀρχετύπου* ἀλλὰ συνάμα καὶ τῆς *εἰκόνος,* εἴτε στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἴτε στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση.

Ἡ ὁμολογία τοῦ Θεοῦ Λόγου ὡς τοῦ *ἀρχετύπου* τῆς κτίσεως εἶναι δεδομένη, ὅπως κατ' ἀκολουθία καὶ ἡ ταυτόσημη ὀνοματοδοσία του. Αὐτὸ βέβαια ἰσχύει δίχως ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ νὰ παύει νὰ χαρακτηρίζεται καὶ ὡς *εἰκὼν* τοῦ *Πατρός*, δίχως δηλ. νὰ παραγνωρίζεται ἡ κοινὴ φύση καὶ ἐνέργεια τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ. Μὲ τὴ μετάθεση πάντως τοῦ πεδίου ἀναφορᾶς ἀπὸ τὴ θεολογία στὴ θεία *οἰκονομία*, ἡ εἰκονολογικὴ ὁρολογία μετατίθεται ἀντίστοιχα. Συγκεκριμένα ὁ ὅρος *πρωτότυπον* ἢ *ἀρχέτυπον* ἀποδίδεται στὸν ἴδιο τὸ Θεὸ Λόγο, ἐνῶ ἀκολούθως τὸ *εἰκὼν* στὴν κτίση, ποὺ γίνεται ἀντιληπτὴ μὲ βάση τὴν *ἀνθρωπικὴ ἀρχή*[116]. Παράλληλα ὁ λόγος τῆς ἑνότητας

---

[116]. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα πανηγυρικὴ ἔκφραση τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου *ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα,* ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος α΄, Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*, 4 PG 35, 397B, *«ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα, γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἀξίωμα, τιμήσωμεν τὸ ἀρχέτυπον, γνῶμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν, καὶ ὑπὲρ τίνος Χριστὸς ἀπέθανε»*, ἂν καὶ αὐτὴ ὅπως καὶ πολλὲς ἄλλες σημαντικὲς διατυπώσεις τοῦ ἐπιφανοῦς θεολόγου τῆς Ἐκκλησίας δὲν ὑπομνηματίζονται κἂν στὶς ἐργασίες τῆς Νίκαιας. Μόνον ἕνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐκτενέστατη κειμενικὴ παράδοση τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου χρησιμοποιεῖται στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, παρόλο ποὺ καὶ αὐτὸ ἀκόμη δὲν ἔχει καθαρὰ θεολογικὸ περιεχόμενο, βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἔπη, Λόγος περὶ ἀρετῆς,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 13BC = CPG 3035. PG 37, 737- 738.

Οἱ εἰκονομάχοι ἀπεναντίας συμπεριλαμβάνουν θεολογικὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἁγίου στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας, βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἔπη,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄*, *Τόμος ε΄* MANSI 13, 297A. 297B = CPG 3035.2. *Βίβλος Β΄, Ἔπη ἠθικά* PG 37, 913A. Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ κλασικὸ ἀπόφθεγμα τοῦ ἁγίου *ἡνίκα αἱ φύσεις διΐστανται ταῖς ἐπινοίαις, συνδιαιρεῖται καὶ τὰ ὀνόματα,* ἀποτελεῖ τὸ πεδίο μιᾶς ἀντιπαρατιθέμενης θεολογικῆς ἑρμηνείας μεταξὺ τῆς Ἱέρειας καὶ τῆς Νίκαιας, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄*, *Τόμος γ΄* MANSI 13, 248C. 341B. Πρβλ. αὐτόθι, *Τόμος στ΄* MANSI 13, 341B = ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 30, *Θεολογικὸς δ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 8 PG 36, 113B, ἔκδ. H. J. SIEBEN,

ἀρχετύπου καὶ *εἰκόνος* καθίσταται πλέον οὐσιαστικός, ταυτίζεται μὲ τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ ἔνσαρκου Θεοῦ Λόγου, ἐνῶ ἡ συναφὴς διάκριση ἅπτεται τῆς ἑτερότητας τῶν φύσεων[117]. Στὴ θεολογία ἀντίστροφα *ὁ τῆς ἑνότητος λόγος* εἶναι *φυσικὸς* καὶ ἡ διάκριση *ὑποστατική*.

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀναγνωρίζουν τὴν ἄρρηκτη σύνδεση μεταξὺ τῆς τριαδολογίας, τῆς χριστολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας. Τὸ ὅτι ἡ ὀρθότητα τῆς πίστεως καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς ὁμολογίας ἐπὶ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν τῶν δογματικῶν πεδίων ἀντανακλᾶ ἀνάλογα καὶ στὰ ὑπόλοιπα, ὅπως καὶ ἡ ὅποια ἀλλοίωση τοῦ ἑνὸς

Gregor von Nazianz, Orationes Theologicae, Theologische Reden, FC 22, Freiburg, Basel, Wien, Barcelona, Rom, New York 1996, σ. 238, 11-12. Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Λόγος* 29, *Θεολογικὸς γ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 13 PG 36, 92A, ἔκδ. H. J. SIEBEN, *Gregor von Nazianz, Orationes Theologicae, Theologische Reden*, μν. ἔργ., σ. 196, 23-24, *«κἂν ἐπινοίαις τισὶ διαιρουμέναις συνδιαιρῆται καὶ τὰ ὀνόματα»*.

[117]. Ἡ εἰκονολογικὴ ὁρολογία, ποὺ χρησιμοποιεῖται στὸ πεδίο τῆς θείας οἰκονομίας-κτισιολογίας ἔχει καὶ ἡ ἴδια, ὅπως καὶ αὐτὴ τοῦ πεδίου τῆς τριαδολογίας καὶ τῆς χριστολογίας, ἁγιογραφικὴ ἀφορμή, ἐμφανέστερα τὶς *παύλειες* ἐπιστολές, ὅσον ἀφορᾶ πάντα στὸ ζήτημα τῆς τεκμηρίωσης τῆς ἑνότητας στὴν προφητική, ἀποστολικὴ καὶ πατερικὴ μαρτυρία. Βλ. *Κολ*. 1, 15-20, *«ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησίας ὅς ἐστιν ἀρχή, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων, ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς»*, ὅπου σαφῶς ὁμολογεῖται ὁ Θεὸς Λόγος ὡς *εἰκὼν* στὴ σχέση του μὲ τὸν Πατέρα καὶ *πρωτότοκος* στὴ σχέση του μὲ τὴν κτίση, ἡ ὁποία στὴν περίπτωση αὐτὴ προϋποτίθεται ὡς ὑποστατικὴ εἰκόνα τῆς θείας εἰκόνας. Παρόμοια, βλ. *Ρωμ*. 8, 29, *«οὕς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς»*. Β΄ *Κορ*. 3, 18, *«ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος»*.

ἀλλοιώνει τὰ πάντα, φαίνεται καθαρὰ στὴν κτισιολογία-εἰκονολογία τῶν ἀντιτριαδικῶν καὶ χριστολογικῶν αἱρέσεων[118].

Ὁ θεολόγος ποὺ εἰσάγει τὸ σχῆμα τοῦ φύσει *μείζονος Πατρὸς* καὶ τοῦ *ἐλλάσσονος Υἱοῦ* στὰ πρότυπα τοῦ ἀρειανίζοντος Εὐσεβίου Καισαρείας[119], αὐτὸς ποὺ ἐν τέλει ἀπορρίπτει τὴ φυσικὴ ταυτότητα τῶν θείων προσώπων, εἶναι εὐλογο ὅτι διαστρεβλώνει ἄρδην καὶ τὴν ὀρθὴ περὶ εἰκόνων ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας. Υπ᾽ αὐτὴ τὴν προϋπόθεση ἐξάλλου τὸ θεῖον *ἐνσημαινόμενον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος, πιστεύεται πὼς εἶναι κτίσμα, μὲ συνέπεια ἡ προσκύνηση τῶν εἰκόνων του νὰ συνεπάγεται τὴν εἰδωλολατρεία[120].

Πέραν τῆς τριαδολογίας, ἡ χριστολογία θὰ ἀποτελέσει καὶ αὐτὴ πρότυπο γιὰ τὴ διαμόρφωση ἀνάλογης ποιότητας κτισιολογίας-εἰκονολογίας. Ἡ κακοδοξία, φερ᾽ εἰπεῖν, τοῦ Εὐσεβίου γιὰ τὴν *ἐξόλων ὅλῃ* μεταβολὴ τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀπόθεσή της στὴ θεότητα στὸ χρόνο μετὰ τὴν Ἀνάληψη[121] (ὅπως βέβαια καὶ ἡ ὅποια

---

[118]. Ἡ ἀντιτριαδικὴ ὅσο καὶ χριστολογικὴ αἵρεση τοῦ ἀρειανισμοῦ διέπει τὴ διδασκαλία τοῦ Εὐσεβίου, μὲ ἐπίπτωση στὴν περὶ εἰκόνων διδασκαλία του, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικὸς μικρός,* 11 PG 100, 848BC.

[119]. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Εὐφρατίωνα,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις* ε΄ MANSI 13, 176E, *«οὐ συνυπάρχειν τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ, προϋπάρχειν δὲ τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ. ἐὰν γὰρ συνυπάρχωσι, πῶς ἔσται ὁ πατὴρ πατὴρ, καὶ ὁ υἱὸς υἱός»*.

[120]. Γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο ὁ ἅγ. Νικηφόρος Κπόλεως κατηγορεῖ τὸν Εὐσέβιο ὡς εἰδωλολάτρη, ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικός* PG 100, 561D, ἐπαναλαμβάνοντας τοὺς Καππαδόκες, οἱ ὁποῖοι ἐξαπέλυσαν τὴν ἴδια κατηγορία σὲ βάρος γενικότερα τῶν ἀρειανῶν, βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 221CD = CPG 3185. PG 46, 796C. Πρβλ. CPG 2869. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων,* 1 PG 31, 600C-601A, ὅπου ἀπαντοῦν διατυπώσεις τοῦ Μ. Βασιλείου τὶς ὁποῖες ὑπομνηματίζει καὶ ἑρμηνεύει ὁ Νύσσης.

[121]. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν Αὐγούσταν* PG 20, 1545C-1548A, *«ἡ ἐν σαρκὶ αὐτοῦ μορφὴ τοσαύτης ἔλαχε δυνάμεως πρὸς τῆς*

ἄλλη μονοφυσιτικὴ κακοδοξία), συνεπάγεται τὴν ὑποτίμηση τοῦ μείζονος πρῶτα, τῆς ὅλης δηλ. ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀκολούθως τοῦ ἐλάσσονος, τῶν ἐπιμέρους δηλ. ἰδιωμάτων τῆς ἀνθρωπίνης αὐτῆς φύσεως, ἐν προκειμένω τοῦ *περιγραπτοῦ*. Ἔτσι, ἐὰν τὸ περιγραφόμενο *ἐνσημαινόμενον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὑποτιμᾶται, εὔλογα θὰ ἔχουν τὴν ἴδια τύχη καὶ οἱ εἰκόνες του. Σύμφωνα μὲ τὸ μονοφυσιτισμὸ γενικότερα ὅπου ἡ ἀνθρώπινη *σὰρξ* τοῦ Χριστοῦ δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς τὸ *φύσει θεῖον σῶμα*, ἀφοῦ ὑποθετικὰ ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴ θεότητα, δὲν ἀπομένει κάτι τὸ *θεῖον* πέραν τῆς ἀπερίγραφης ἄκτιστης φύσεως, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ εἰκαστικά. Οἱ ἱερὲς εἰκόνες κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο θεωροῦνται κενὲς ἀπὸ τὸ *θεῖον ἐνσημαινόμενόν* τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χρησιμοποιοῦνται μόνον ὡς παιδαγωγικὸ μέσο ἢ ὡς διακοσμητικὸ στοιχεῖο. Ἡ ἀποϊεροποίησή τους, λοιπόν, εἶναι δεδομένη.

Ἀπ᾽ ὅσα εἰπώθηκαν ἕως τώρα ἐπιβεβαιώνεται τὸ αὐτονόητο, ὅτι δηλ. οἱ προϋποθέσεις τῆς εἰκονολογίας τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας εἶναι κατεξοχὴν θεολογικές, σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ εἰδικότερα στὸ ζήτημα τοῦ εἴδους καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὑποστατικῆς ταυτότητας τῆς *εἰκόνος* καὶ τοῦ *ἀρχετύπου* της[122]. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὑπὸ τὸ φῶς

ἐνοικούσης αὐτῇ θεότητος μεταβληθεῖσα, … τῆς τοῦ δούλου μορφῆς τὸ εἶδος εἰς τὴν τοῦ δεσπότου καὶ Θεοῦ δόξαν μετεσκευάσατο». Οἱ ἴδιες διατυπώσεις ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313C.

[122]. Βλ. Γ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τῆς ὀρθόδοξης εἰκονολογίας*, ἐν *Ὀρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Β΄*, Φ.Θ.Β. 41, ἔκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 131, *«ἡ εἰκόνα κατά τό Δαμασκηνό δέν εἶναι «νέον… ἐφεύρημα», ἀλλά «ἀρχαία τῆς Ἐκκλησίας παράδοσις».Ἡ ὕπαρξη καί ἡ χρήση της ὑπερβαίνει τή χρονικότητα τῆς θείας οἰκονομίας καί ἀνάγεται στήν ἐνδοτριαδική θεία ζωή, μέ ἀποτέλεσμα νά θεμελιώνεται ἤδη στίς ἀΐδιες ἐνδοτριαδικές σχέσεις. Ὁ Θεός-Πατέρας, τονίζει ὁ Δαμασκηνός, εἶναι αὐτός πού πρῶτος ἔχει εἰκόνα καί μάλιστα ζωντανή καί φυσική, ἀπαράλλακτο χαρακτήρα τῆς ἀϊδιότητάς του, τόν Υἱό καί Λόγο του, ὅπως ἐπίσης καί*

τῆς θεολογίας καὶ ὄχι βάσει κάποιου ἀθεολόγητου ὀρθολογισμοῦ, κάποιας ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὴ θεολογία κοσμολογίας-ἀνθρωπολογίας, πρυτανεύει στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Κείμενα ποὺ χρονολογοῦνται μετὰ τὴν ἐποχὴ τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ καππαδοκῶν πατέρων, πρὶν πάντως ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ περίοδο, καὶ ἔχουν τὴ μορφὴ ἀπολογιῶν ὑπὲρ τῆς ἀξίας τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου[123].

ὁ Υἱός ἔχει ὡς ζωντανή καί φυσική εἰκόνα του τό Ἅγιο Πνεῦμα». Ὁ καθηγητὴς παραπέμπει στὸ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος γ΄* , 18 PG 94, 1337D-1340B. 26 PG 94, 1345AB. *Λόγος α΄,* 9 PG 94, 1240C. *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως* α΄, ιγ΄ PG 94, 856B. Πρβλ. Γ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, μν. ἔργ., σ. 132, *«Ὅπως τό Πνεῦμα τό ἅγιο ὡς εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ μᾶς καθιστᾶ γνωστό τόν Υἱό, καί ὁ Υἱός στή συνέχεια ὡς «εἰκών τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου» μᾶς ἀποκαλύπτει τό ἐνδοτριαδικό του πρωτότυπο, τό Θεό-Πατέρα, ἔτσι καί οἱ τεχνητές εἰκόνες πού χρησιμοποιοῦνται στήν Ἐκκλησία· μᾶς ἀποκαλύπτουν τό ἀόρατο πρωτότυπο πού εἰκονίζουν. Γι' αὐτό καί ἡ τιμή πού ἀποδίδουμε στήν εἰκόνα μεταβαίνει οὐσιαστικά στό ἴδιο τό εἰκονιζόμενο πρωτότυπο».*

Ὁ Μαρτζέλος ἀντιπαραβάλλει τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση (τὴν ἑνότητα δηλ. τῆς λογικῆς μὲ τὴν πίστη) μὲ τὴ σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη καὶ ἀπόλυτα ἐκκοσμικευμένη λογοκρατικὴ σκέψη, τὴ συνάρτηση ἑνὸς ἀνθρωπισμοῦ ποὺ θεμελιώνεται στὴ διάσπαση κοσμολογίας καὶ θεολογίας. Εἰδικότερα, ἐνῶ γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ ἀξία τῶν ἱερῶν εἰκόνων θεμελιωνόταν στὴν πίστη γιὰ τὴ φυσικὴ ταυτότητα τῶν θείων ὑποστάσεων καὶ τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅπως ἄλλωστε καὶ κάθε λόγος γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν κτίση, στὴ σύγχρονη σκέψη ἡ σχέση προτύπου καὶ ἀπεικάσματος, ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφικὴ ἀξία τῆς εἰκαστικῆς τέχνης ἀλλὰ καὶ τῶν τεχνῶν γενικότερα, μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ μόνο στὴ βάση ἀθεολόγητων ἀνθρωπιστικῶν ἀρχῶν, ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τομεῖς ἑνὸς ἀνάλογου σημερινοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς.

[123]. Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρός τινα σχολαστικὸν* MANSI 13, 56AB = CPG 6954. PG 89, 1405C-1408A. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Πρὸς Συμεὼν Βόστρης* MANSI 13, 56E-57A = CPG 6955. PG 89, 1405ABC. ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Κατὰ Ἑλλήνων* MANSI 13, 164C-165C = CPG 7923. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Διάλεξις Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ* MANSI 13, 165E-168C. Παρόμοια, βλ. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Εἰς πάντας τοὺς ἁγίους μάρτυρας* MANSI 13, 185A-188A = CPG 7403. PG 88, 408A, 496D-497D, 500AB. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων* MANSI 13, 44A-53C = CPG 7885.1. PG 93, PG 93, 1597B- 1609, ἔκδ. V. DÉROCHE, *L'Apologie contre les Juifs de Léontios de Neapolis*, TM 12 (1994), σσ. 66-72.

Μέσα ἀπὸ τὶς ἀπολογίες αὐτὲς ποὺ ἀντιπαρατίθενται ἄλλοτε σὲ *ἰουδαΐζοντες* καὶ ἄλλοτε σὲ *ἑλληνίζοντες*, χριστιανοὺς ἤ μή, ἀποδεικνύεται τὸ ἑξῆς: εἶναι ἄλλο ἡ ἐξηγητικὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κηρύγματος σχετικὰ μὲ τὶς συνέπειες τῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὅσον ἀφορᾶ στὴν παιδεία καὶ στὸν πολιτισμὸ καὶ ἄλλο ἡ κατοχύρωση τοῦ θεσμοῦ σὲ θεολογικὴ βάση, ὅπως ἰσχύει γενικότερα γιὰ τὴν ἀνθρωπολογία καὶ κοσμολογία τῆς Ἐκκλησίας[124]. Χάρη σ᾽ αὐτὴν τὴν ἐξηγητικὴ διαδικασία τῶν πατέρων χρησιμοποιοῦνται ποικίλλα παραδείγματα τῆς καθημερινότητας καὶ ὄχι μὲ σκοπὸ νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ ἀξία τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἠθικὰ ἢ παιδαγωγικά, στὴ βάση δηλ. αὐτόνομων ἀνθρωπιστικῶν ἀρχῶν τοῦ εἴδους τῆς νεοτερικῆς σκέψης[125].

---

[124]. Οἱ θετικὲς συνέπειες στὴν παιδαγωγική, τὴν αἰσθητικὴ καὶ σὲ κάθε ἄλλη ἔκφανση τοῦ πολιτισμοῦ προκύπτουν δευτερογενῶς ἐξαιτίας πάντως τῆς θεολογικῆς πίστης. Γιὰ μιὰ περιεκτικὴ ἐκτίμηση τῶν συνεπειῶν αὐτῶν, βλ. ΚΟΡΔΗ Γ., *Ἱεροτύπως… Ἡ εἰκονολογία τοῦ ἱ. Φωτίου καὶ ἡ τέχνη τῆς μετεικονομαχικῆς περιόδου*, ἔκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 2002, σσ. 136-137, *«μὲ τὴν θεολογία τῶν ὀρθοδόξων εἰκονοφίλων ἡ μορφὴ τῆς εἰκόνας ἀναδείχθηκε σὲ ὑποστατικὸ γεγονός, καθόσον αὐτὴ συνδεόταν ἄρρηκτα μὲ τὴν ὑπόσταση, τὸ εἶναι τοῦ εἰκονιζομένου. Ἡ ταυτότητα αὐτὴ μορφῆς-εἰκόνας καὶ ὑποστάσεως κατὰ τὴν ὁμοίωση ἐπέδρασε στὴν τέχνη καθοριστικὰ καὶ δημιούργησε μιὰ νέα εἰκονογραφικὴ πραγματικότητα. Οἱ μορφὲς τῶν εἰκόνων πλέον δὲν λογίζονταν ὡς συμβατικὸ μέσο ἐκφράσεως θεολογικῶν ἀληθειῶν. Ἦταν οἱ μορφὲς τῶν εἰκονιζομένων καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δὲν ἦταν παράγωγο τῆς τέχνης καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ζωγράφου»*.

[125]. Τὸ *ὥσπερ* στὸ ἀνθρωπολογικὸ σχῆμα τοῦ *βασιλιᾶ* καὶ τῆς *εἰκόνας* του, ποὺ εἶχε τεθεῖ στὴν ἐξηγητικὴ τῆς τριαδολογίας τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου, καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψη αἰτιολογικοῦ συνδέσμου σ᾽ αὐτὸ τὸ σχῆμα, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀνθρωπολογία ἀποτελεῖ ἁπλὸ παράδειγμα γιὰ τὴν ἀποσαφήνιση τῆς θεολογίας καὶ ὄχι τὸ πρότυπο γιὰ τὴ διαμόρφωσή της, βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρός τινα σχολαστικὸν* MANSI 13, 56AB. Αὐτὸ ἔρχεται ὡς ἀπάντηση σὲ ὅσους σήμερα προσπαθοῦν νὰ τεκμηριώσουν τὴν ὀρθότητα τῆς χρήσης τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰκόνων στὶς ἀρχὲς τῆς μοντέρνας αἰσθητικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς. Γιὰ τοὺς πατέρες ὅμως τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου οἱ εἰκόνες αὐτὲς προϋποτίθενται μόνο στὴ θεολογία, γι᾽ αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι πρωτίστως *ἱερὲς* ὡς τὸ *θέσει θεῖον σῶμα*. Πρβλ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ Γ., *Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τῆς ὀρθόδοξης εἰκονολογίας*, μν. ἔργ., σλ. 147-148, *«Χωρίς τίς τριαδολογικές, τίς χριστολογικές καί τίς ἀνθρωπολογικές*

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις μία ἀπρόσωπη καὶ ἀπόλυτα ξένη πρὸς τὴ θεολογία ἀνθρωπολογία καὶ κοσμολογία, στὰ πρότυπα ἐν προκειμένω τῆς νεοτερικῆς σκέψης, κάθε ἄλλο παρὰ παρέχει τὶς ἀρχὲς στὸν περὶ ἱερῶν εἰκόνων λόγο τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Σύμφωνα, ἄλλωστε, μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη ἡ ὁλότητα τῆς κτίσεως μὲ κέντρο τὸν ἄνθρωπο προσδιορίζεται ὡς εἰκόνα τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, ἐφόσον βέβαια ἐξαρτᾶται καθολοκληρίαν ἀπ᾽ αὐτὸ τὸ ἀρχικὸ καὶ τελικὸ ἀρχέτυπο. Γι᾽ αὐτὸ τελικὰ ἡ κτισιολογία καὶ ἀνθρωπολογία ἀντανακλᾶ τὴ θεολογία. Στὴ βάση αὐτὴ μὲ ἄλλα λόγια τίθεται ἡ ἀνθρωπικὴ ἀρχή[126].

προϋποθέσεις, πού βρίσκονται σέ μιά ἄρρηκτη ἑνότητα μεταξύ τους, ἡ ἀναγωγική σχέση μεταξύ εἰκόνας καί πρωτοτύπου, πού ἀποτελεῖ τήν καρδιά καί τόν πηρύνα τῆς ὀρθόδοξης Εἰκονολογίας, μένει ἀπό ἄποψη θεολογική τελείως ξεκρέμαστη καί ἀκατανόητη», «Αὐτά τα βλέπουμε μέσα από την προσκύνηση των εικόνων του Χριστού, αλλά και της Θεοτόκου και των Αγίων» καὶ *«Δέν εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὁ μεγάλος εἰκονολόγος τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως, ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, εἶναι καί ὁ μεγάλος δογματολόγος τῆς Ὀρθοδοξίας».*

[126]. Βλ. ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφόρων ἀπορι̃ων τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου* PG 91, 1305B. 1305C. Γιὰ τὴν ἀνθρωπικὴ ἀρχὴ ποὺ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ χριστολογία εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ διατυπώσεις τοῦ Ν. Ματσούκα, ποὺ θεμελιώνονται κειμενικὰ στὸν ἁγ. Γρηγόριο Νύσσης: *ὁ Λόγος «ἐκκλησιάζει» ὁλόκληρη τὴν κτίση καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται μιὰ ἑνότητα καὶ μιὰ κοινότητα τῶν πάντων* και *σὲ τούτη τὴν κοινότητα ὁ ἄνθρωπος ὡς «μικρὸς κόσμος» περιέχει ἐντός του τὰ πάντα τοῦ «μεγάλου κόσμου»*, ἐν ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., *«Οἱ δύο δημιουργίες στὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης»*, ἐν ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ 21 (1989), σ. 190.

Ἡ ἀνθρωπικὴ ἀρχή, ποὺ συνδέεται ἀσφαλῶς μὲ τὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, διέπει τὴ σκέψη καὶ τὸ λόγο τοῦ ἅγ. Ταρασίου, ὅπως καὶ γενικότερα τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 483ABCDE, ὅπου μὲ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸν ἄνθρωπο διατυπώνονται οἱ ἑξῆς προσδιορισμοὶ:

- *Ὡσαύτως καὶ ἀνθρωπίνη φύσις· ἀλλὰ μέση τις ἐστὶ μεγέθους καὶ ταπεινότητος, ἥγουν τῆς τῶν οὐρανίων ἀγγέλων καὶ τῶν ἐπιγείων, νοῦ καὶ ἐπιστήμης ὢν δεκτικός, μετέχει κατὰ τοῦτο τῆς τῶν ἀγγέλων φύσεως,*

Ἀνθρωπολογικὲς καὶ κοσμολογικὲς ἀρχὲς ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ θεολογία οὐδόλως θὰ μποροῦσαν νὰ ὑφίστανται στὴ σκέψη τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας κατὰ τὴν ὀρθολογικὴ ἀξιολόγηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ *τεχνητὴ* ἤ *μιμητικὴ εἰκὼν* τῆς ὀρθόδοξης λειτουργικῆς παραδόσεως προσδιορίζεται κατ᾽ ἀναλογία τῆς *φυσικῆς εἰκόνος* τοῦ Θεοῦ Πατρός, τοῦ *Υἱοῦ* δηλ. τῆς θεολογίας, ποὺ εἶναι συνάμα καὶ ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος τῆς θείας οἰκονομίας. Σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας οἱ ἱερὲς εἰκόνες εἶναι ἀντικειμενικὰ τὸ *θέσει σῶμα* τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Ἁγία Τριάδα ἐνεργεῖ στὴν κτίση, δίχως ἡ ἐνέργεια αὐτὴ νὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν ὅποια ἀντίθετη πίστη ἢ βούληση τῆς ἀνθρωπότητας[127].

- *Αὖθις ἡ ἀνθρωπίνη φύσις μετέχει τῆς τῶν λοιπῶν ζώων, ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ αὐτὰ σάρκες, καὶ ἐσθίουσι, καὶ ὑπνοῦσιν· ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς μετέχουσιν, ἐξ ἧς ἐλήφθημεν, ὅτι καὶ πάλιν εἰς αὐτὴν ἀναλύομεν,*
- *Ἔνθεν καὶ τὰ σώματα ἡμῶν τῇ ἀναλογίᾳ τῶν τεσσάρων τούτων στοιχείων ἐκ τεσσάρων στοιχείων σύγκεινται, αἵματος, φλέγματος, χυμοῦ, καὶ χολῆς,*
- *Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον λογικὸν θνητόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· καὶ οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι τὸν αὐτὸν ὁρισμὸν ἐπιδέχονται· ἤγουν μετέχετε τῶν κοινῶν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ κοινωνίαν ἔχετε μετὰ πάντων.*

[127]. Εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ διηγήσεις τῶν τρόπων τῆς θαυματουργικῆς ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ μέσω τῶν ἱερῶν του εἰκόνων, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν συνοδευόταν ἀπὸ τὴν ἀνάλογη πίστη τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνδεικτικά, βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατήχησις β΄*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 160AB = CPG 2585.2. *Κατήχησις β΄ Φωτιζομένων,* 17 PG 33, 421BC, ἔκδ. W. K. REISCHL, *Cyrilli Hierosolymorum Archiepiscopi opera quae supersunt omnia*, Munich 1848, σ. 60. ΑΓ. ΣΥΜΕΩΝ ΣΤΥΛΙΤΟΥ, *Ἐπιστολὴ ε΄, Πρὸς τὸν βασιλέα Ἰουστῖνον τὸν νέον,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 160D-161E = CPG 7366. PG 86^2, 3216. Ἡ πιὸ παραστατικὴ διήγηση εἶναι αὐτὴ τῆς ἀτίμωσης τῆς ἱερᾶς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ ἑβραίους, διαμέσου τῆς ὁποίας ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος θαυματουργεῖ ἔναντι τῶν ἱερόσυλων κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ αὐτὸν τῆς σταύρωσής του, βλ. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 24E-32A = CPG 2262. PG 28, 805B-812C.

2. Ἡ *ἱερὰ εἰκὼν* σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ *εἴδωλον*

Ὁ Ρώμης Ἀδριανὸς χρησιμοποιεῖ ἐκτενὲς ἀπόσπασμα τοῦ Στεφάνου Βόστρων στὴν ἐπιστολή του *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις*, ἡ ὁποία ἔχει θέση εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως στὶς συζητήσεις τῆς Νίκαιας. Ὁ Βόστρων μέσα ἀπὸ τὸ κείμενό του αὐτὸ ἀντιδιαστέλλει τὴ σημασία τοῦ ὅρου *εἰκὼν* ἀπὸ αὐτὴν τοῦ *εἰδώλου*, μὲ κριτήριο ὄχι τὸ *χειροποίητον* τῶν δύο ἀντικειμένων, τὴν κοινὴ δηλ. μεταξύ τους ὑλικὴ φύση ἢ καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ τεχνοτροπία, ἀλλὰ τὸ θεματικό τους περιεχόμενο, τὸ *ἐνσημαινόμενόν* τους. Τὸ *εἴδωλον* εἶναι αὐτὸ ποὺ εἰκονίζει *δαίμονας*, εἰδωλικὰ δηλ. πλάσματα τῆς φαντασίας, ἀνύπαρκτα πρόσωπα καὶ γεγονότα, ἐνῶ μὲ τὴν εἰκόνα ἀναπαρίσταται ἐν πρώτοις ἡ ἀληθὴς ἱστορικὴ πραγματικότητα[128].

---

[128]. Βλ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 13, 1070B. ACO 2, 3, 1, σ. 158, 3-5, *«καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν, ὅτι εἰκόνες δαιμόνων ἦσαν, ὁ Θεὸς κατέβαλε καὶ κατέκρινεν αὐτά»*, σὲ συνάφεια μὲ τὸ αὐτόθι, MANSI 12, 1067E. ACO 2, 3, 1, σ. 154, 1 – 156, 7, *«ἄλλο γάρ ἐστιν εἰκών, καὶ ἄλλο ἄγαλμα, τουτέστι ζῴδιον. ὅτε γὰρ ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ ἔπλασε, τουτέστιν ἐδημιούργησεν, ἔλεγε. ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμῶν. καὶ ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐν εἰκόνι Θεοῦ. τὶ γάρ; ὅτι εἰκὼν Θεοῦ ἐστιν ἄνθρωπος, ἄγαλμά ἐστι, τουτέστιν εἰδωλολατρεία καὶ ἀσέβεια, μηδαμῶς γένοιτο. εἰ ὁ Ἀδὰμ εἰκὼν δαιμόνων ἦν, ἐκβεβλημένος ἦν καὶ ἀπρόσδεκτος· ἀλλ' ὅτι εἰκὼν Θεοῦ ἐστι, τετιμημένος ἐστὶ καὶ εὐπρόσδεκτος. πᾶσα γὰρ εἰκὼν ἐν ὀνόματι κυρίου, ἤ τῶν ἀγγέλων, ἤ προφητῶν, ἤ ἀποστόλων, ἤ μαρτύρων, ἤ δικαίων γινομένη, ἁγία ἐστίν»*. Παρόμοια, βλ. CPG 7790. G. MERCATI, *Stephani Bostreni nova de sacris imaginibus fragmenta e libro deperdito, Κατὰ Ἰουδαίων*, ST 76 (1937), σσ. 202-206.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ διατύπωση *ἐπὶ εἰκόνων Ἑλληνικῶν καὶ Χριστιανικῶν νοήσωμεν, ὅτι ἐκεῖνοι μὲν εἰς λατρείαν τοῦ διαβόλου, ἡμεῖς δὲ εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ ὑπόμνησιν*, ἐν ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 49D. Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος α΄*, 24 PG 94, 1256D-1257A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres*, μν. ἔργ., σ. 115, 6-

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται οὐσιαστικὰ αὐτὸ καθεαυτὸ τὸ κλασικὸ στὴν ἑλληνικὴ σκέψη καὶ γλωσσικὴ ἔκφραση νοηματικὸ περιεχόμενο τῶν ὅρων *εἰκὼν* καὶ *εἴδωλον*, ὅπου ὁ πρῶτος ὅρος ὑποδηλώνει τὴν ἀποτύπωση τῆς ἀληθοῦς ὑποστάσεως τῶν ὄντων, ἐνῶ ὁ δεύτερος τὴν ἀποτύπωση μιᾶς φανταστικῆς, δηλ. τῆς *παρυποστάσεως*[129]. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση στὴν

29, *«οὐ τῶν παρ᾽ ἡμῖν εἰκόνων βδελύσσονται τὴν προσκύνησιν, ἀλλὰ τῶν ταύτας θεοποιούντων Ἑλλήνων. Οὐ δεῖ τοίνυν διὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων ἄτοπον χρῆσιν, καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσεβῶς γινομένην, ἀναιρεῖν. Ἐφορκίζουσιν ἐπαοιδοί τε καὶ γόητες, ἐφορκίζει καὶ τοὺς κατηχουμένους ἡ Ἐκκλησία. ἀλλ᾽ ἐκεῖνοι μὲν ἐπικαλοῦνται δαίμονας, αὕτη δέ, Θεὸν κατὰ δαιμόνων· δαίμοσι τὰς εἰκόνας ἀνατιθέασιν Ἕλληνες, καὶ θεοὺς ταύτας προσαγορεύουσιν, ἡμεῖς δὲ ἀληθεῖ Θεῷ σαρκωθέντι, καὶ Θεοῦ δούλοις καὶ φίλοις, δαιμόνων ἀπελαύνουσι στίφη»*, 26 PG 94, 1257C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 117, 1-6, *«Δέχου τοίνυν τῶν Γραφικῶν καὶ πνευματικῶν χρήσεων τὸν ἐσμόν, ὅτι εἰ καὶ λέγει ἡ Γραφή· «Τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων (Ψαλ. 113, 12)· ἀλλ᾽ οὖν οὐ τὸ μὴ προσκυνεῖν ἀψύχοις ἢ ἔργοις χειρῶν κωλύει, ἀλλὰ ταῖς δαιμόνων εἰκόσιν»*. Παρόμοια, βλ. *Λόγος β΄*, 17 PG 94, 1304BC, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 114-115. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅπως καὶ ὁ Αδριανὸς Ρώμης, σαφῶς ἀναφέρεται στὸ Στέφανο Βόστρων. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος γ΄*, 42 PG 94, 1376B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 174. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1067D-1070D. ACO 2, 3, 1, σσ. 152, 1 – 158, 22. Παρόμοια, βλ. Γ. ΡΑΛΛΗ-Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνησιν 1853, τόμ. 6, σ. 248.

[129]. Τὸ οὐσιαστικὸ *εἰκών*, ὡς παράγωγο τοῦ ρήματος *εἴκω* ἤ *εἰκάζω* (=*ὁμοιῶ*), σημαίνει τὸ *ὁμοίωμα*, βλ. TH. GAISFORD, *Etymologikon Magnum*, ἔκδ. Πελεκάνος, Ἀθήνα 2000, σ. 292, 4-6. Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὁ ὅρος *εἰκὼν* ὑποδηλώνει τὸ *αἰτιατὸν* στὴ σύζευξή του μὲ τὸ *αἴτιον*, ἐκφράζει μὲ ἄλλα λόγια τὸ λόγο τῆς ἑνότητας καὶ τῆς διάκρισης μεταξὺ τοῦ πρωτοτύπου καὶ τοῦ ἀπεικάσματός του, τοῦ ἀρχετύπου καὶ τοῦ παραγώγου, ἂν καὶ ὁ λόγος αὐτὸς ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τῆς περιρρέουσας φιλοσοφίας ἢ θεολογίας. Ὡστόσο στὴ σύγκριση τῶν *εἰκὼν* καὶ *εἴδωλον*, ὅπου ὁ δεύτερος ὅρος παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *εἴδω* καὶ ὑποδηλώνει τὴν ἐξομοίωση μὲ ὑπόσταση φανταστική, οἱ δύο αὐτὲς λέξεις ἀποκτοῦν ἀντίθετη σημασία, βλ. TH. GAISFORD, *Etymologikon Magnum*, μν. ἔργ., σ. 295, 57-59, σ. 296, 5-8. Πρβλ. Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Ελληνικά Γράμματα, σ. 184. Ἄλλοτε βέβαια, εἰδικὰ στὸν Πλάτωνα, οἱ δύο αὐτὲς λέξεις παραμένουν ταυτόσημες, βλ. E. DES PLACES, *Platon. Oeuvres complétes*, XIV *Lexique*, Collection des Universités de France, Paris 1989, σσ. 161, 163.

ὁποία ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα προσαρμόζεται ἀνάλογα, τὸ βυζαντινὸ μὲ ἄλλα λόγια λεξιλόγιο, ὁ ὅρος *εἰκὼν* ἀναφέρεται πάγια πλέον, εὐθέως καὶ ἀποκλειστικὰ στὰ εἰκαστικὰ μέσα λατρείας τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ὁ ὅρος *εἴδωλον* στὰ ἀντίστοιχα ἀντικείμενα λατρείας τοῦ ἀρχαίου παγανισμοῦ. Ἐν ὀλίγοις τὸ *εἰκὼν* ἀπηχεῖ τὴν καινὴ θεολογικὴ πίστη τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ τὸ *εἴδωλον* τὴν ἀνιμιστικὴ ἀντίληψη, τὴ δεισιδαιμονία. Ἡ ἄλλη οὐσιαστικὴ διαφορά, ποὺ τίθεται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μεταξὺ τῶν *εἰκόνων* καὶ τῶν *εἰδώλων,* εἶναι ὅτι, ἐνῶ γιὰ τὴν *εἰκόνα* δὲν νοεῖται ἡ κατὰ φύση ταύτισή της μὲ τὸ *ἐνσημαινόμενόν* της, τὸ Θεό, γιὰ τὸ *εἴδωλον* νοεῖται τὸ ἀντίθετο στὴ σχέση μεταξὺ τῶν κτιστῶν κατὰ φαντασίαν θεοτήτων καὶ τῶν

Σύμφωνα μὲ τὸν Griffith ἡ νοηματικὴ διάκριση μεταξὺ *εἰκόνος* καὶ *εἰδώλου* ἀπαντᾶ ἐν μέρει στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ γενικευμένα στὴν ἀντιειδωλολατρικὴ πολεμικὴ τῶν ἰουδαίων καὶ τῶν χριστιανῶν, ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρει κυρίως τὸ εἶδος τοῦ *ἐνσημαινομένου* τῆς τέχνης καὶ ὄχι τόσο τὸ εἶδος τῆς τεχνοτροπίας, βλ. GRIFFITH T., *«ΕΙΔΩΛΟΝ AS IDOL IN NON-JEWISH AND NON-CHRISTIAN GREEK»*, ἐν JThS 53/1 (2002), σσ. 95-101, εἰδικὰ σσ. 99-101. Ἡ ἴδια γλωσσικὴ προσέγγιση ἀπαντᾶ ἔντονα στοὺς ἀποστολικοὺς πατέρες. Βλ. ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ, *Πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν*, 22 PG 6, 937C, *«Εἴτε χρόνος ἐστὶν ὁ Κρόνος, μεταβάλλει· εἴτε καιρὸς, τρέπεται· εἴτε σκότος, ἤ πάγος, ἤ οὐσία ὑγρὰ, οὐδὲν αὐτῶν μένει· τὸ δὲ Θεῖον καὶ ἀθάνατον καὶ ἀκίνητον καὶ ἀναλλοίωτον. Οὔτε ἄρα ὁ Κρόνος, οὔτε τὸ ἐπ' αὐτῷ εἴδωλον θεός»*. 26 PG 6, 952CD, *«Πρῶτα μὲν αἱ τῆς ψυχῆς ἄλογοι καὶ ἰνδαλματώδεις περὶ τὰς δόξας κινήσεις, ἄλλοτε ἄλλα εἴδωλα, τὰ μὲν ἀπὸ τῆς ὕλης ἕλκουσι, τὰ δὲ αὐταῖς ἀναπλάττουσι καὶ κυοῦσι»*. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Παιδαγωγός, Λόγος β΄*, 12 PG 8, 549C-552A, *«Τὸ γοῦν ἐκπορνεῦσαν τῆς ἐπιθυμίας εἰς χρυσίον εἴδωλον γίνεται, βασανιζόμενον πυρί ᾧ μόνῳ τηρεῖται τρυφή, καθάπερ εἴδωλον, οὐκ ἀλήθεια»*. Σ' αὐτὴν τὴ νοηματικὴ ὁριοθέτηση οἱ λέξεις *σύμβολον* καὶ *σημεῖον* μποροῦν ἐναλλακτικὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς συνώνυμες ἄλλοτε τοῦ *εἰκὼν* καὶ ἄλλοτε τοῦ *εἴδωλον*, βλ. TH. GAISFORD, *Etymologikon Magnum*, μν. ἔργ., σ. 734, 17-22.

Ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, δίχως νὰ ἐγκλωβίζεται σὲ μιὰ στείρα ὀνοματοκρατία, θὰ δεχόταν τὴ νοηματικὴ ταύτιση τῶν ὅρων *εἴδωλον* καὶ *εἰκών* ὅπως τίθεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν εἰκονομάχων, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 16* PG 99, 345CD, ἐφόσον ἡ ὅλη ἀντιπαράθεση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν αἵρεσή τους δὲν ἦταν γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, ἀλλὰ μόνον γιὰ ζητήματα ὀρολογίας.

καλλιτεχνικῶν τους παραστάσεων[130]. Εἶναι ἄλλο τὸ ὅτι στὶς ἱερὲς εἰκόνες ἀναγνωρίζεται ἡ *ὑποστατικὴ* καὶ ὄχι ἡ *φυσικὴ* ταύτισή τους μὲ

---

[130]. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων, καὶ περὶ εἰκόνων ἁγίων* MANSI 13, 44D, *«οὐδὲ παρ' ἡμῖν ὡς θεοὶ προσκυνοῦνται οἱ τῶν ἁγίων χαρακτῆρες, καὶ εἰκόνες καὶ τύποι»*. MANSI 13, 45BC, *«καὶ ὥσπερ σὺ προσκυνῶν τὸ βιβλίον τοῦ νόμου, οὐ τὴν φύσιν τῶν ἐν αὐτῷ δερμάτων καὶ τοῦ μέλανος προσκυνεῖς, ἀλλὰ τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ τοὺς ἐν αὐτῷ κειμένους· οὕτως κἀγὼ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ προσκυνῶν, οὐ τὴν φύσιν τῶν ξύλων καὶ τῶν χρωμάτων προσκυνῶ»*. MANSI 13, 49B, *«οἱ Χριστιανῶν λαοὶ ὅσους ἐὰν τύπους σταυροῦ καὶ εἰκόνων ἀσπάζονται, οὐκ αὐτοῖς τὸ σέβας τοῖς ξύλοις ἢ τοῖς λίθοις προσάγουσιν, ἢ τῷ χρυσῷ, ἢ τῇ φθαρτῇ εἰκόνι,... ἀλλὰ δι' αὐτῶν τῷ Θεῷ»*. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 116BC, *«οὐ γὰρ τῶν ξύλων καὶ τῶν χρωμάτων προσκυνεῖται ἡ μίξις, ἀλλ' ὁ ἀόρατος Θεός»*.

Κατὰ τὴν τελικὴ κορύφωση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ἐξηγεῖται γιατί ἡ *εἰκὼν* δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ *εἴδωλον*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις στ,΄ Τόμος* β΄ MANSI 13, 225A, *«τὰς τοίνυν σεπτὰς εἰκόνας οἱ Χριστιανοὶ οὔτε θεοὺς ὠνόμασαν, οὔτε ὡς θεοῖς ἐλάτρευσαν, οὔτε τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας αὐτῶν ἐν αὐταῖς ἔσχον, οὔτε παρ' αὐτῶν ἐκδέχονται τὴν μέλλουσαν κρίσιν, εἰ μὴ εἰς ἀνάμνησιν καὶ ὑπόμνησιν, καὶ πόθῳ διακείμενοι πρὸς τὰ αὐτῶν πρωτότυπα, καὶ ἠσπάσαντο καὶ τιμητικῶς προσεκύνησαν· οὐ μὴν δὲ ἐλάτρευσαν, ἢ τὸ θεῖον σέβας τούτοις ἀπένειμαν»*. MANSI 13, 232C, *«οὐδεὶς τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Χριστιανῶν ἀνθρώπων εἰκόνι ἐλάτρευσαν. ἑλληνικὸν γὰρ τὸ μύθευμα, δαιμόνων ἐφεύρημα, πράξεως σατανικῆς τὸ ἐγχείρημα. οὐκ ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὁρώμενον, ἀλλ' εἰς τὰ ἐν αὐτῷ ἐνσημαινόμενα. εἴτι γὰρ ἡ ἐξήγησις ἐγγράφως ἡμᾶς δηλοῖ, τοῦτο καὶ ἡ ἀναζωγράφησις»*. Γιὰ τὴν ἄρνηση τῆς κατὰ φύση ταυτότητος μεταξὺ τῆς *εἰκόνος* καὶ τοῦ *θείου πρωτοτύπου* της, βλ. αὐτόθι, MANSI 13, 244B, *«καὶ ἡ εἰκὼν οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν τῷ πρωτοτύπῳ ἔοικεν, ἤ μόνον κατὰ τὸ ὄνομα καὶ κατὰ τὴν θέσιν τῶν χαρακτηριζομένων μελῶν». Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 257D, *«ἄλλο γάρ ἐστιν εἰκὼν, καὶ ἄλλο τὸ πρωτότυπον· καὶ τὰ ἰδιώματα τοῦ πρωτοτύπου οὐδαμῶς τις τῶν εὖ φρονούντων ἐν τῇ εἰκόνι ἐπιζητεῖ»*.

Γιὰ τοὺς συνοδικοὺς πατέρες εἶναι αὐτονόητο ὅτι, ἐὰν ἡ προσκύνηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων δὲν μετέβαινε στὸν ἴδιο τὸ Θεό, τότε ἡ πράξη αὐτὴ θὰ ἦταν καταδικαστέα, διότι θὰ ἐξισωνόταν μὲ τὴ λατρεία τῆς κτίσης, μὲ τὴν ἴδια δηλ. τὴν εἰδωλολατρεία. Ὡστόσο κάτι τέτοιο δὲν ἴσχυσε ποτὲ ὡς ἱστορικὸ γεγονὸς στὴ λατρευτικὴ πρακτικὴ τῆς Ἐκκλησίας, παρόλες τὶς ἀντίθετες συκοφαντίες τῶν εἰκονομάχων καὶ τὴ σχετικὴ ἀρνητικὴ προκατάληψη πολλῶν σημερινῶν ἱστορικῶν, εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα τοῦ η΄ αἰώνα στὸ Βυζάντιο. Οἱ ἐνδεχόμενες ἐξαιρέσεις στὸν κανόνα δὲν ἀφοροῦν σὲ ἕναν πληθυσμὸ ποὺ ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν ἀντιειδωλολατρικὴ ἐκκλησιαστικὴ πίστη. Γιὰ τὸ αὐτονόητο, τὴ μὴ τυπολατρικὴ χρήση

τὸ εἰκονιζόμενο πρόσωπο τοῦ Θεοῦ Λόγου στὴ βάση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστης πρὸς τὸν ἐνανθρωπήσαντα καὶ ἄρα περιγραφόμενο Θεὸ Λόγο.

Σ᾽ αὐτὴν τὴ σταδιακὴ μεταβολὴ τῆς ἑλληνικῆς σκέψης ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως τοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ πίστη ἔχει ἤδη ἀφομοιώσει τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἡ θρησκευτικὴ διαρχία τῆς ἀνατολῆς εἶναι κάτι τὸ ὁλότελα ἑτεροπολιτισμικό. Τείνει πάντως νὰ ἀνατρέψει αὐτὴν τὴν πολιτισμικὴ ἰσορροπία, ἐνῶ διακατέχει τὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων. Ὡστόσο ἡ λέξη *πνεῦμα* τῆς βιβλικῆς φράσης *ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν*[131] οὐδόλως σημαίνει μιὰ ὑπεραισθητὴ ἀντίπαλη περιοχὴ τῆς ὕλης, κατὰ τὴν ὁποία οἱ εἰκόνες θὰ ἦταν ἀπορριπτέες λόγω τῆς ὑλικῆς τους φύσης. Αὐτὸ θὰ ἴσχυε σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῆς διαρχίας τοῦ μανιχαϊσμοῦ. Ἡ λέξη *πνεῦμα* δηλ. δὲν λαμβάνει μανιχαϊστικὴ χροιά, κατὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὴν ἑρμήνευσαν οἱ εἰκονομάχοι[132], παρὰ μόνον ἀναφέρεται ἄμεσα στὸ ἴδιο τὸ *ἐνσημαινόμενον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο, ποὺ εἶναι καὶ τὸ *πνεῦμα* καὶ ἡ *ἀληθεία*[133].

Ὁ ἅγ. Γερμανός, ὁ ὁποῖος ἀναλύει συστηματικὰ τὴ νοηματικὴ διαφορὰ μεταξὺ *εἰκόνος* καὶ *εἰδώλου*, ἐπικεντρώνεται στὸ θεωρητικὸ ἀτόπημα τῶν εἰδωλολατρῶν νὰ ταυτίσουν κατὰ φύση τὸ *θεῖον* μὲ τὶς ὑποτιθέμενες καλλιτεχνικὲς του ἀποτυπώσεις. Αὐτὸ βέβαια ἴσχυε στὰ συμφραζόμενα ἑνὸς ἀρχαίου κόσμου, ποὺ οὐδέποτε μπόρεσε νὰ

τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ μέρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας, πράγμα ποὺ ἰσχύει διαχρονικά, βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Τοῖς εὐσεβεστάτοις καὶ γαληνοτάτοις ἡμῶν βασιλεῦσι Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ* MANSI 13, 498AB.

[131]. *Ἰω.* 4, 24. *Φιλ.* 3, 3. *Ρωμ.* 2, 29. Β΄ *Κορ.* 3, 17.

[132]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 216BC. *Τόμος δ΄* MANSI 13, 280E.

[133]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 277AB.

διανοηθεῖ ἀπὸ μόνος του ἕναν Θεὸ ἄκτιστο. Ὁ πατριάρχης ἐπισημαίνει ὅτι τόσο οἱ προφῆτες ὅσο καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀντιλήφθηκαν τὴν εἰδωλολατρεία ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης ἀπόπειρας νὰ περιορίσει τὴ θεία πραγματικότητα στὰ στεγανὰ ὅρια τῆς κτίσης. Γι' αὐτὸν τὸν πρόσθετο λόγο τελικὰ ἡ εἰδωλολατρεία καταδικάζεται στὴ συνείδηση τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὄχι μόνον ἐξαιτίας τοῦ στοιχείου τῆς λατρείας *δαιμόνων*, τῶν πλασματικῶν δηλ. θεοτήτων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη οὐδόλως καὶ οὐδέποτε ἀπασχόλησε τοὺς πατέρες τὸ *χειροποίητον* τῶν εἰδώλων, ποὺ εἶναι ἄλλωστε τὸ κοινό τους ἐξωτερικὸ στοιχεῖο μὲ τὶς εἰκόνες[134].

Στὸ λεξιλόγιο τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου οἱ λέξεις *ξόανον*[135] καὶ *ζῴδιον* ἢ *ἔνζῳδον*[136] καθίστανται συνώνυμοι τοῦ *εἰδώλου*. Εἰδικὰ ὅμως γιὰ τὸν παλαιοδιαθηκικὸ ὅρο *ὁμοίωμα* τὰ πράγματα φαίνονται περίπλοκα. Ὁ ὅρος συχνὰ φανερώνει τὴν κατὰ φύση ταυτότητα μεταξὺ τοῦ εἰδώλου καὶ τῆς εἰκονιζομένης σ' αὐτὸ *δαιμονικῆς* θεότητας[137]. Ἡ ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων παρανόηση τοῦ σημείου ἀναφορᾶς τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ αὐτοῦ ὅρου, ποὺ εἶναι τὸ εἴδωλο καὶ ὄχι ἡ εἰκόνα, πράγμα ἄλλωστε ποὺ ὑποδηλώνεται σαφῶς στὸ *Δεκάλογο*, εἶναι δεδομένη[138]. Οἱ εἰκονομάχοι ἀγνοοῦν ὅτι τὸ *ὁμοίωμα,* ὡς συγκεκριμένο εἶδος λατρευτικοῦ ἀντικειμένου, κατὰ τὴ διδασκαλία τῶν προφητῶν καταδικάζεται ὄχι λόγω τῆς ὑλικῆς του

---

[134]. Βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 109BC.

[135]. Βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 113A. *Ὅρος τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 376B.

[136]. Βλ. MANSI 13, 332A.

[137]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων* PG 99, 357C. *Πρὸς Πλάτωνα, Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων* PG 99, 501A, *«τὸ ἀληθὲς ἐν τῷ ὁμοιώματι· τὸ ἀρχέτυπον ἐν τῇ εἰκόνι· τὸ ἑκάτερον ἐν ἑκατέρῳ, παρὰ τὸ τῆς οὐσίας διάφορον»*.

[138]. *Δευτ*. 5, 8.

φύσης, ἀλλὰ ὅταν ἐξυπηρετεῖ τὸν παγανισμό. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀντὶ γιὰ μέσο ὑφίσταται τὸ ἴδιο τὸ *ὁμοίωμα* ὡς ἀντικείμενο λατρείας, συνεπάγεται δηλ. τὸ ἐγχείρημα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑποβιβάσει τὸν ἄκτιστο Θεό στὴ φύση ἑνὸς κτιστοῦ πράγματος, ἑνὸς καλλιτεχνήματος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ λατρεύεται ἡ κτίση παρὰ ὁ κτίσας Θεός[139].

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὑπερθεματίζουν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος ἀπελευθέρωσε πανηγυρικὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν πλάνη τῶν εἰδώλων, ὁπότε διέψευσε κάθε ὑπόνοια συσχέτισης τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας μὲ αὐτήν[140]. Ὁ λόγος τους τεκμηριώνεται στὴν πίστη πρὸς τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἡ ἀνθρωπότητα μπορεῖ ἀνεπιφύλακτα νὰ χρησιμοποιήσει λατρευτικὰ τὴν κτίση πιστεύοντας ταυτόχρονα ὅτι αὐτὴ παραπέμπει ἀποκλειστικὰ στὸ *θεῖον ἀρχέτυπον*. Ἡ κτίση ἄλλωστε γίνεται πλέον ἀντιληπτὴ ὑποστασιαζόμενη στὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο, ὑφιστάμενη μὲ ἄλλα λόγια ὡς *σῶμα Θεοῦ*[141]. Αὐτό, λοιπόν, τὸ *σῶμα τοῦ Θεοῦ* λατρεύει

---

[139]. Βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 117BC. Ἡ ἴδια ἑρμηνεία ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων*, 16 PG 99, 345D. Αὐτὸ τὸ ὑβριστικὸ ἐγχείρημα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑποβιβάσει τὴ θεία φύση στὴν κτίση, στὸ ὁποῖο βρίσκεται καὶ ἡ οὐσία τῆς εἰδωλολατρείας, καταδικάζεται. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 479B-486A.

[140]. Γιὰ τὶς σχετικὲς ἀναφορὲς τῶν συνοδικῶν πατέρων, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 213E-216E. *Τόμος β΄* MANSI 13, 224A-225B. 229E-232A.

[141]. Βλ. ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία*, 1 PG 91, 668BC. 2 PG 91, 668C. *Σχόλια εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων* PG 4, 225BC. Παρόμοια, βλ. G. FLOROVSKY, *Creation and redemption*, τόμ. 3, ἔκδ. Nordland Publishing Company, Belmont Massachusetts 1976, σσ. 210-211, *«The Incarnation means a personal intervention of God into the life of man, an intervention of Love and Mercy. The Holy Ikon of Christ is a symbol of this, but much more than a mere symbol or sign. It is also an efficient sign and token of Christ's abiding presence in the Church, which is His Body. Even in an ordinary portrait there is always something of the person represented. A portrait not only reminds usof*

ἡ Ἐκκλησία καὶ τίποτα ἄλλο. Τελικὰ κάθε μομφὴ περὶ εἰδωλολατρείας σὲ βάρος τῆς Ἐκκλησίας ἀκυρώνεται, διότι κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη καὶ λατρεία ἡ κτίση δὲν τίθεται ὡς ἀντικείμενο λατρείας, ἀλλὰ ὡς τὸ μοναδικὰ προσιτὸ γιὰ τὸν κτιστὸ ἄνθρωπο μέσο λατρείας τοῦ ἑτερούσιου ἀκτίστου Θεοῦ[142].

---

the person, but somehow conveys something of him, i.e. represents the person, i.e. "makes present again"…an Ikon, in a sense, belongs to Christ's personality itself. The Lord is there, in His "Holy Images"».

[142]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 482E, *«δι' αἰσθητῶν συμβόλων πρὸς τὰ νοητὰ ἀγόμεθα. αἰσθητοὶ γὰρ ὄντες ἄλλως πως πρὸς τὰ νοητὰ οὐκ ἀνατεινόμεθα, εἰ μὴ δι' αἰσθητῶν συμβόλων, διά τε γραφικῆς θεωρίας, καὶ διὰ εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως. αὕτη γὰρ ἁπάντων τῶν πρωτοτύπων ὑπόμνησίς ἐστι καὶ ἀναγωγὴ πρὸς αὐτά. καὶ τὸ μὲν διὰ τῆς ἀκοῆς ἑνωτιζόμεθα, τὸ δὲ διὰ τῆς ὁράσεως κατανοοῦμεν. τὰ ἀλλήλων γνωριστικὰ χωρίς πάσης ἀντιλογίας καὶ τὰς ἀλλήλων ἔχουσι δηλώσεις, καὶ ταῖς αὐταῖς τιμαῖς γεραίρονται». Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 280D, *«ἄνθρωποι ὄντες αἰσθητικοί, αἰσθητοῖς πράγμασι χρώμεθα πρὸς ἡμετέραν ἀναγνώρισιν, καὶ ὑπόμνησιν πάσης θείας καὶ εὐσεβοῦς παραδόσεως».*

Πρβλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος β΄* 20 PG 94, 1308A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres*, μν. ἔργ., σ. 119, 13-15, *«Βλέπομεν γάρ, ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, καὶ ἐν αἰνίγματι», καὶ ἐν τῇ εἰκόνι καὶ μακαριζόμεθα»*, ὅπου τεκμηριώνει μὲ βάση τὸ *Μθ.* 13, 16-17. *Λόγος γ΄,* 26 PG 94, 1345A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 1345, 10. 13-18, *«Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς φύσει καὶ παντελῶς ἀσώματος… Μὴ θέλων οὖν ὁ Θεὸς παντελῶς ἀγνοεῖν ἡμᾶς τὰ ἀσώματα, περιέθηκεν αὐτοῖς τύπους, καὶ σχήματα, καὶ εἰκόνας κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς φύσεως ἡμῶν, σχήματα σωματικὰ ἐν ἀΰλῳ ὁράσει νοὸς ὁρώμενα· καὶ ταῦτα σχηματίζομεν καὶ εἰκονίζομεν».*

3. *Εἰκὼν καὶ σύμβολον*

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας διακρίνουν τὴ σημασία τῆς (*τεχνητῆς*) *εἰκόνος* ἀπὸ αὐτὴν τοῦ *συμβόλου* κατὰ τὴν ἑρμηνεία τοῦ 82ου κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου. Ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν ἀφορᾶ στὸ *χειροποίητον* τῶν δύο αὐτῶν κατηγοριῶν τῆς εἰκαστικῆς τέχνης, ὅπως ἴσχυε καὶ κατὰ τὴ διαφοροποίηση τῆς *εἰκόνος* ἀπὸ τὸ *εἴδωλον*, οὔτε σὲ κάποιο ἕτερο τυπολογικὸ στοιχεῖο, ἀλλὰ εὐθέως στὸ ἴδιο τὸ εἶδος τῆς παραπομπῆς ἑκάστης ἐξ αὐτῶν. Εἰδικότερα, ἐνῶ στὶς *εἰκόνες* ἐξιστορεῖται τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ *σαρκωθέντος* Θεοῦ Λόγου, στὰ *σύμβολα* εἰκονίζονται οἱ ἱστορικοὶ *τύποι* ἢ *αἱ σκιαί* του.

Τὰ *σύμβολα* εἶναι μιὰ συγκεκριμένη κατηγορία ἱερῶν εἰκόνων, οἱ εἰκαστικὲς παραστάσεις τῶν ἱστορικῶν *τύπων* τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐκείνα δηλ. τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα, πράγματα καὶ γεγονότα τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ποὺ συμβολίζουν τὴν οὐσιώδη πραγματικότητα τοῦ νέου καὶ λαμβάνουν τὴν ὀνομασία τους ἀπὸ τὸ συμβολικό τους περιεχόμενο[143].

---

[143]. Βλ. *Κανὼν 82 ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, ἐν *Πρακτικὰ ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 11, 977E-980B. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 12, 1079AB. ACO 2, 3, 1, σσ. 176, 10 – 178, 4. MANSI 12, 1123E-1126A. ACO 2, 3, 1, σσ. 240, 15-26. MANSI 13, 40E-41A. 93E. 220D = CPG 9444. Γ. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων*, μν. ἔργ., τόμ. 3, σσ. 492-493, *«Τοὺς οὖν παλαιοὺς τύπους, καὶ τὰς σκιάς, ὡς τῆς ἀληθείας σύμβολά τε καὶ προχαράγματα, τῇ ἐκκλησίᾳ [παραδεδομένους] κατασπαζόμενοι, τὴν χάριν προτιμῶμεν, καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς πλήρωμα νόμου ταύτην ὑποδεξάμενοι. Ὡς ἂν οὖν τὸ τέλειον κἀν ταῖς χρωματουργίαις, ἐν ταῖς ἁπάντων ὄψεσιν ὑπογράφηται, τὸν τοῦ αἴροντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου ἀμνοῦ, Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, κατὰ τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα καὶ ἐν ταῖς εἰκόσιν ἀπὸ τοῦ νῦν, ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ἀμνοῦ, ἀναστηλοῦσθαι ὁρίζομεν· δι' αὐτοῦ τὸ τῆς ταπεινώσεως ὕψος τοῦ Θεοῦ Λόγου κατανοοῦντες, καὶ πρὸς μνήμην τῆς ἐν σαρκὶ πολιτείας, τοῦ τε πάθους αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου θανάτου χειραγωγούμενοι, καὶ τῆς ἐντεῦθεν γενομένης τῷ κόσμῳ ἀπολυτρώσεως».*

Φιλοσοφικὲς πάντως προσεγγίσεις τοῦ εἴδους τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης τῆς σημειωτικῆς δὲν ἀπασχολοῦν τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας, πολὺ δὲ περισσότερο τοὺς εἰκονομάχους. Γενικότερα ἡ περὶ εἰκόνων διαμάχη μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ εἰκονομάχων κάθε ἄλλο παρὰ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τυπολογικὰ ζητήματα τῆς φιλοσοφίας.

Σὲ ἄλλη συνάφεια τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Νίκαιας τὸ *σύμβολον* δὲν νοηματοδοτεῖται μὲ βάση τὸ συμβολικὸ θέμα του. Ἡ λέξη προσδιορίζει γενικὰ τὸ σύνολο τῶν λειτουργικῶν μέσων τῆς θείας λατρείας, ὅπως τὸ *Σταυρό*, τὸ *Εὐαγγέλιον* καὶ τὶς *ἱερὲς εἰκόνες*[144]. Χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ὑποδηλωθεῖ ἡ *συμβολή*[145], ἡ ὀργανικὴ σύνδεση δηλ. ὅλων τῶν λειτουργικῶν μέσων μὲ τὸ *θεῖον πρωτότυπον*. Αὐτὴ πάντως ἡ πρακτικὴ τῆς μεταβολῆς τοῦ νοηματικοῦ περιεχομένου τῶν τεχνικῶν ὅρων ἀνάλογα μὲ τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα σκέψης, ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ *σύμβολον*, ἀποδεικνύει τὴ μὴ ὑπαγωγὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κηρύγματος σὲ μία ἄγονη ὀνοματοκρατία[146].

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα μέσα ἀπὸ τὸν 82ο κανόνα τῆς Πενθέκτης ἐπιλέγει μιὰ εἰκαστικὴ τέχνη, στὴν ὁποία περιγράφεται ἡ ἴδια ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα καὶ ὄχι τὰ σύμβολα αὐτῆς τῆς πραγματικότητας. Τὸ ζητούμενο εἶναι ἡ ἀμεσότητα πρὸς τὸ θεῖον *ἐνσημαινόμενον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο.

[144]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 482C. 482E.

[145]. Αὐτὸ εἶναι τὸ κλασικὸ νοηματικὸ περιεχόμενο τοῦ φιλοσοφικοῦ ὅρου *σύμβολον*, βλ. TH. GAISFORD, *Etymologikon Magnum*, μν. ἔργ., σ. 734, 17-22, *«εἴρηται δὲ σύμβολον, ἐκ τοῦ συμβάλλειν καὶ ἐξ ὑπαντήσεως προσπίπτειν, ὁμοίως ὡς εἰ συμβολικά τις εἴποι»*. Παρόμοια, βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν*, ἔκδ. T. E. PAGE, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts ^{3}1964, 437a, στίχ. 11-15, *«ὁ γὰρ λόγος αἴτιός ἐστι τῆς μαθήσεως ἀκουστὸς ὤν, οὐ καθ' αὑτὸν ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. ἐξ ὀνομάτων γὰρ σύγκειται, τῶν δ' ὀνομάτων ἕκαστον σύμβολόν ἐστιν»*.

[146]. Ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης γιὰ παράδειγμα θὰ χρησιμοποιήσει κάποτε τὸν ὅρο *ἀλήθειαν*, ὄχι γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὶς ἱερὲς εἰκόνες, ἀλλὰ τὰ *Τίμια Δῶρα*, ὁμολογώντας τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴ *φυσικὴ* καὶ ὄχι ἁπλὰ *ὑποστατικὴ*

ταυτότητα μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Τὰ *Τίμια Δῶρα* ἐξάλλου θεωροῦνται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ὡς τὸ *αὐτὸ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ*, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 10* PG 99, 340B. Παράλληλα, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ* PG 99, 4357BC, ὅπου ὁ Σταυρὸς χαρακτηρίζεται ὡς *σύμβολον* συγκριτικὰ μὲ τὴν εἰκόνα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς *τύπος*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ Ζ΄ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

1. Ἡ ποιότητα τῆς *παιδείας* τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῶν εἰκονομάχων

Ἡ ἁπλὴ ἀνάγνωση κειμένων τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀποτελεῖ μιὰ πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὴν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου παιδεία τῆς ἐποχῆς. Στὴν ἐκτενέστατη στ΄ *Πράξη* τῆς συνόδου τῆς Νίκαιας κορυφώνεται ἕνας καταιγισμὸς ἐπιχειρηματολογίας ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας καὶ τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ποὺ ἀπηχεῖ ὄχι μόνο τὴν ἐλεύθερη σκέψη τῶν δύο πλευρῶν ἀλλὰ καὶ τὸ θεολογικὸ καὶ φιλοσοφικὸ ὁπλισμό τους[147]. Λέξεις ἢ φράσεις ὅπως *φιλομαθεῖς, ὀρθὸς λόγος, λογίδρια* καὶ ἄλλες ταυτόσημες ἢ συνώνυμες, ποὺ ἐκφράζονται ἑκατέρωθεν, ἀναδεικνύουν τὸ ὀρθὸ κριτήριο ἀληθείας[148]. Ἡ ποιότητα ἄλλωστε τῆς γλωσσικῆς ἔκφρασης τῶν εἰσηγητῶν τῆς συνόδου ἀντανακλᾶ τόσο τὴ φιλολογική τους κατάρτιση ὅσο καὶ τὴ συγκρότηση τῆς κριτικῆς τους σκέψης. Μέσα ἀπὸ τὸν ἀγώνα τῶν συνοδικῶν πατέρων γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀναδεικνύεται τὸ

---

[147]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ, *Πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, καὶ τῆς ἁγίας πόλεως*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1122B, *«ἔστι γάρ ἐστιν ὄντως ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς πόλεμός τις ἀσίδηρος, λόγοι βάλλοντές τε καὶ βαλλόμενοι. ἀλλὰ τρόπαιον νικητήριον ἔχομεν τὴν μὴ νικωμένην ἀλήθειαν»*. ACO 2, 3, 1, σσ. 234, 23 – 236, 1.

[148]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 292E-296E. Παρόμοια, βλ. αὐτόθι, *Τόμος γ΄* MANSI 13, 261A, *«ἐκστάντες τοῦ ὀρθοῦ λόγου, παρεδόθησαν εἰς ἀδόκιμον νοῦν»*.

φιλόσοφον καὶ φιλότεχνον, τὰ συνακόλουθα δηλ. τῆς χριστιανικῆς τους πίστης. Μὲ ἄλλα λόγια φαίνεται ἡ καλλιτεχνική τους εὐαισθησία σὲ συνάρτηση μὲ τὴ γενικότερη γνώση τους γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς τέχνης καὶ τὴν αἰσθητικὴ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, καὶ τῆς ζωροαστρικῆς ἢ μανιχαϊστικῆς, μετέπειτα δὲ ἰσλαμικῆς, Μέσης Ἀνατολῆς[149]. Τὸ θύραθεν πολιτισμικὸ περιβάλλον παραβάλλεται μὲ τὴν εἰκονολογία τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ στεριώνει κυρίαρχα στὴ θεολογία καὶ τὴ χριστολογία της.

Τόσο ἡ ἱστορικοφιλολογικὴ ἀξιολόγηση τῆς αὐθεντικότητας τῶν κειμένων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ὅσο καὶ ἡ θεολογική τους ἑρμηνεία ἀποτελοῦν βασικὰ στοιχεῖα τῆς μεθοδολογίας ποὺ ἀκολουθοῦν πιστὰ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας[150]. Οἱ διακηρύξεις τῆς

---

[149]. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία τῶν ἀλλογενῶν συνοδικῶν πατέρων εἶναι φανερὸ ὅτι ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὴν τοπικὴ παράδοση ἑκάστου, εἴτε τὴ ρωμαϊκή, εἴτε τὴν κωνσταντινοπολίτικη, εἴτε τὴν ὁποιαδήποτε ἄλλη. Οἱ ἀντιπροσωπεῖες καὶ τῶν πέντε πρεσβυγενῶν πατριαρχείων δίνουν τὸ παρὸν στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου χρησιμοποιώντας τὰ δικά τους *ἀνθολόγια χρήσεων*, ὅπου σὲ κάθε περίπτωση ἐπικρατοῦν οἱ λαοφιλέστεροι σὲ κάθε τόπο πατέρες. Εἶναι ἄλλο τὸ ὅτι ἄνθρωποι ἄλλης ἐθνικότητας καὶ γλώσσας συμπίπτουν μεταξύ τους στὰ τελικά τους συμπεράσματα, ἀποτέλεσμα ποὺ προκύπτει ὡς ἀπότοκο τῆς κοινῆς μεταξύ τους χριστιανικῆς πίστης. Δὲν φαίνεται πάντως οἱ συνοδικοὶ πατέρες νὰ ἔχουν τὴν ἀνάγκη ἑνὸς Δαμασκηνοῦ ἤ ὅποιου ἄλλου σύγχρονού τους ἐκκλησιαστικοῦ πατρὸς προκειμένου νὰ στοιχειοθετήσουν ἐπαρκῶς τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Εἶναι ἔκδηλο μέσα ἀπὸ τὶς συζητήσεις τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὅτι στὸ θεολογικὸ ἐπίπεδο τοῦ Δαμασκηνοῦ βρίσκονται οὐκ ὀλίγοι σύγχρονοί του ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες, ἄσχετα ἂν ἡ νεότερη βιβλιογραφία ὑπερτονίζει τὸ ρόλο τοῦ μεγάλου σύριου πατρός.

[150]. Στὴ δ΄ *Πράξη* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὁλοκληρώνεται ἡ χρήση σαράντα ἀποσπασμάτων τῆς προφητικῆς, ἀποστολικῆς καὶ πατερικῆς παραδόσεως, ἐκτὸς τῶν σχετικὰ ἐπίκαιρων ἐπιστολῶν τῶν Γρηγορίου Ρώμης καὶ Γερμανοῦ Κπόλεως, ἐν MANSI 13, 4D-133A. Στὴν ε΄ *Πράξη* ἀξιοποιοῦνται ἄλλα δεκαεννέα ἀποσπάσματα, κάποια ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι εἰλημμένα ἀπὸ κύκλους αἱρετικῶν, μὲ σκοπὸ νὰ ἐξευρεθεῖ τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῶν εἰκονομάχων, ἐν MANSI 13, 160A-196C. Στὴ στ΄ *Πράξη* τίθενται στὸ μικροσκοπικὸ ἔλεγχο τῆς συνόδου ἄλλες ὀκτὼ

συνόδου ἀποτελοῦν τὸ προϊὸν ἑνὸς ἐλεύθερου διαλόγου, τὴν ἐπιτυχὴ ἔκφραση μιᾶς κοινῆς ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης σὲ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο[151]. Αὐτὸ πάντως ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ὅλο αὐτὸ τὸ τεράστιο ἔργο δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μὴν εἶναι ἀπότοκο ἑνὸς ἀντίστοιχα ὑψηλοῦ ὑποβάθρου παιδείας, τῆς παιδείας τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων.

Κατὰ συνέπεια θὰ ἦταν ἄδικο καὶ ἄστοχο ἐπιστημονικὰ νὰ προσάψουμε στὸ βυζαντινὸ μεσαίωνα τὸ βαρὺ χαρακτηρισμὸ *σκοτεινὰ χρόνια*, *χρόνια τοῦ χάους* ἤ καὶ *αἰώνα τῆς Μεγάλης Σιγῆς (dark ages* ἤ *les années de chaos* σύμφωνα μὲ τοὺς συνήθεις ὅρους τῆς διεθνοῦς βιβλιογραφίας), ἀκόμη καὶ ὅσον ἀφορᾶ ἀποσπασματικὰ στὴν περίοδο μεταξὺ τοῦ Ζ΄ καὶ του η΄ αἰώνα[152]. Ὁ ὅρος αὐτὸς ἔχει προηγουμένως

πατερικὲς *χρήσεις*, γνήσιες ἢ νόθες, οἱ ὁποῖες μαζὶ μὲ ἄλλα βιβλικὰ χωρία εἶχαν ἤδη ἀξιοποιηθεῖ στὴν Ἱέρεια, ἐν MANSI 13, 292DE-313ABCD, ὥστε εἴτε νὰ ἀποκατασταθοῦν ἑρμηνευτικὰ εἴτε νὰ ἀπορριφθοῦν ὡς ψευδεπίγραφες.

Γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία τῆς συνόδου, ὅπου τῆς θεολογικῆς ἑρμηνείας προηγεῖται ἀπαραίτητα ἡ ἱστορικοφιλολογικὴ ἔρευνα, εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωση τοῦ ἁγ. Ταρασίου *καὶ αὐτοὶ δὲ ἡμεῖς γραφικῶς καὶ ἐρευνητικῶς, καὶ συλλογιστικῶς, καὶ ἀποδεικτικῶς ἐξετάσαντες καὶ ταῖς πατρικαῖς διδασκαλίαις μαθητευθέντες*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1086B. ACO 2, 3, 1, σσ. 186, 28 – 188, 1, ὅπως καὶ ἡ διάκριση τοῦ διακόνου Ἐπιφανίου μεταξὺ τοῦ *ἐρευνητικῶς* καὶ *παροδευτικῶς* ὅσον ἀφορᾶ στὴν ὀρθολογικὴ ἑρμηνευτικὴ χρήση τῶν κειμενικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 293D.

[151]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1154C. ACO 2, 3, 1, σσ. 280, 12-14, *«ἡ φιλονεικία πέπαυται, καὶ τὸ μεσότοιχον ἤρθη τῆς ἔχθρας. ἀνατολὴ γὰρ, δύσις, ἄρκτος, καὶ μεσημβρία, ὑπὸ ζυγὸν ἕνα καὶ μίαν συμφωνίαν γεγόναμεν»*.

[152]. Ὁ P. Lemerlé σπεύδει ἐκ τῶν προτέρων νὰ προλάβει τὴν ὅποια σχετικὴ ἱστορικοκριτικὴ αὐθαιρεσία διατυπώνοντας τὰ ἑξῆς: *«Πρέπει ὡστόσο νὰ προφυλαχτοῦμε ἀπὸ δύο λάθη. Τὸ πρῶτο θὰ ἦταν νὰ κατηγορήσουμε γιὰ σκοταδισμὸ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἴσως φάνηκε νὰ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ «διαφωτισμὸ» μόνο καὶ μόνο γιατὶ εἶχε νὰ ἐπιλύσει πιὸ ἐπείγοντα προβλήματα· καὶ κατόρθωσε νὰ τὰ ἐπιλύσει. Τὸ δεύτερο θὰ ἦταν νὰ κατηγορήσουμε τὴν εἰκονομαχία, θεωρώντας την καταστρεπτικὴ*

καὶ στείρα, ἐνῶ, ἀντίθετα, δημιούργησε ἐρεθίσματα, ἐν P. LEMERLE, *Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμός*», ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα [2]1985, σ. 72.

Στὴν ἴδια γραμμὴ ὁ Ν. Τωμαδάκης τεκμηριώνει μὲ βάση τὴν ἴδια τὴ φιλολογικὴ ἔρευνα ὅτι ὄχι μόνο δὲν ἔχουμε σκοταδισμὸ τὴν ἴδια περίοδο, ἀλλὰ οὔτε καὶ πολιτιστικὴ κάμψη σημειώνεται. Τὰ βασικὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Ὁ Φώτιος καὶ οἱ μαθητές του δὲν μπορεῖ νὰ προῆλθαν μέσα ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἀπαιδευσία, ὅταν μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς *μεγάλης σιγῆς* διασώθηκαν οἱ μεγάλοι τραγικοὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας, ἀκόμη καὶ ὁ Ἀριστοφάνης.
2. Ἡ μονὴ Στουδίου λειτούργησε στὴν ἐποχή της καὶ ὡς κέντρο κλασικῆς παιδείας.
3. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης εἶναι κλασικὸ παράδειγμα ὑμνογράφου, ἐπιγραμματοποιοῦ, δόκιμου συγγραφέα καὶ ἐπιστολογράφου τῆς ἐποχῆς.
4. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς *μεγάλης σιγῆς* ὑπῆρχε μεγάλος κατάλογος κωδίκων τῶν κυριότερων συγγραφέων. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πηγὴ ἄντλησαν κείμενα ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀκόμη καὶ ὁ εἰκονομάχος πατριάρχης Ἰωάννης Γραμματικός (837-843).
5. Τὴν ἴδια περίοδο ἔχουμε τὴν παίδευση τῶν φωτιστῶν τῶν Σλάβων,

ἐν Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *«Ἡ δῆθεν «μεγάλη σιγὴ» τῶν γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ* (650-850)», μν. ἔργ., σσ. 11-22.

Ἐπιπλέον ὁ ἴδιος καθηγητὴς αἰτιολογεῖ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἄστοχου ὅσο καὶ ἄδικου χαρακτηρισμοῦ *dark ages* ὡς ἑξῆς: *«Δύο αἰῶνες ἀπαιδευσίας, μέχρι τῆς ἐπανιδρύσεως ὑπὸ τοῦ Βάρδα τοῦ Πανδιδακτηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐθεωρήθησαν ὡς αἰὼν τῆς Μεγάλης Σιγῆς. Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν ὀφείλεται τόσον εἰς τοὺς γνησίους βυζαντινολόγους, ἀλλ' εἰς μελετητὰς τῆς ἱστορίας προερχομένους ἀπὸ τὸν ἀρχαιογνωστικὸν κύκλον, οἱ ὁποῖοι κατέληξαν εἰς αὐτὸ ἀποβλέψαντες οὐχὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἤ θρησκευτικὴν ἀλλ' εἰς τὴν θ ύ ρ α θ ε ν παιδείαν, ἐκ πολλῶν ἀφορμῶν»*, ἐν αὐτόθι, σ. 9.

Παρόλ᾽ αὐτὰ ὁ Λουγγὴς ἐπανέρχεται μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ *μεγάλη σιγή* καὶ ἀντιτείνει στὸν Τωμαδάκη ὅτι *δεν εξήγησε για ποιο λόγο μπορεί να χάθηκαν τόσο αξιόλογα έργα, ούτε για ποιο λόγο στη διάρκεια του «μεγάλου χάσματος» το Βυζάντιο εμφανίζεται να έχει ασήμαντη προσφορά στη λεγόμενη «Καρολίνεια αναγέννηση των γραμμάτων» στη Δύση*, ἐν Τ. ΛΟΥΓΓΗ, *Η ιδεολογία της βυζαντινής ιστοριογραφίας*, ἔκδ. Ηρόδοτος/Ιστορία, Αθήνα 1993, σ. 72.

Ὡστόσο γιὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο ἀπὸ τὸν στ΄ ἕως τὸν η΄ αἰώνα ἔχει γενικότερα ἐπικρατήσει ἡ θετικὴ ἄποψη τῆς Χριστοφιλοπούλου κατὰ τὴν ὁποία *οἱ χρόνοι αὐτοὶ δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἐποχὴ σκοταδισμοῦ, ἐπειδὴ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία ἦταν πράγματι περιορισμένο. Στὴν*

ἀποδοθεῖ εὔστοχα στὸ δυτικοευρωπαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς ἴδιας περίπου περιόδου, γιὰ νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ὁλοκληρωτική του κατάπτωση, ἱστορικὴ ἐξέλιξη ὅμως ποὺ οὐδόλως ἀφορᾶ στὸ Βυζάντιο[153].

Ἡ αἰτία τῆς ἀρνητικῆς προκατάληψης γιὰ τὴν πνευματικὴ στάθμη τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας ὀφείλεται στὴν ἄποψη ἱστορικῶν, κυρίως τῶν μέσων τοῦ προηγούμενου αἰώνα, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴ μελέτη τῶν ἱστορικῶν πηγῶν ἀνέγνωσαν ἐκδηλούμενες *ὑπερβολὲς* κατὰ τὴ λειτουργικὴ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων[154], ἕναν ὑπερβάλλοντα ζῆλο τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς

εἰκονομαχία κρύβονται πνευματικὲς ἀνησυχίες ποὺ ἀντανακλοῦν τὸν βαθὺ ψυχισμὸ τῶν λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὴν ποικίλη ἱστορικὴ καὶ πολιτιστικὴ παράδοση, εἰδικὰ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνονταν τὴ θεότητα, περισσότερο ἀφηρημένη καὶ ἄυλη στὴ Μικρασιατικὴ Ἀνατολή, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἑλληνο-λατινικὴ παράδοση στὴ Δύση. Ἡ Δύση συμβιβάζεται δυσκολότερα μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ἀδύνατου τῆς ἀπεικονίσεως τῆς θεότητας καὶ τῆς ὁριστικῆς καταδίκης τῆς ὕλης, ἐν Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *«Ἡ εἰκονομαχία (726-787)»*, ΙΕΕ, τόμ. Η΄, *Βυζαντινὸς Ἑλληνισμός, Μεσοβυζαντινοὶ χρόνοι*, Ἀθήνα 1979, σ. 29.

Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς τεκμηρίωσης μερίδα σύγχρονων ἐρευνητῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ἐθελοτυφλεῖ, ὁπότε συμβαίνει ἀσυζητητὶ νὰ γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ ὕπαρξη τοῦ φαινομένου τῶν *σκοτεινῶν χρόνων* γιὰ τὸ Βυζάντιο, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο τίτλο σχετικὰ πρόσφατου διεθνοῦς βυζαντινολογικοῦ συμποσίου στὴ χώρα μας: *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος – 9ος αι.)*, *Διεθνή Συμπόσια* 9, ἔκδ. ΙΒΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 2001.

[153]. J. LE GOFF, *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης* (μτφρ. Ρ. Μπενβενίστε), ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 54-57. Γιὰ τὸν ἀναγεννητικὸ ρόλο τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης στὴ δίνη τῆς μεσαιωνικῆς βαρβαρότητας, βλ. αὐτόθι, σ. 57. Γιὰ εἰδικότερες πληροφορίες στὸ ἴδιο θέμα, βλ. H. DANIEL-ROPS, *L' église des Temps Barbares*, France 1950 = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Church in the dark ages* (μτφρ. Au. Butler), London 1959.

[154]. Βλ. Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΥ, *Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου*, ἔκδ. Καραβάκος, Ἀθήνα, 1953, σ. 127, *«…τὰ μοναστήρια, ἐξὸν ποὺ ἐξελίσσονταν σὲ φεουδαρχικὰ κάστρα, καλλιεργοῦσαν καὶ τὴ μοιρολατρεία, γιατὶ οἱ καλόγεροι, ἀμόρφωτοι καὶ θρησκόληπτοι, ἐπηρεάζανε μὲ τὶς ἀγυρτεῖες τους μεγάλα στρώματα τοῦ λαοῦ,… οἱ πιὸ πολλοὶ καλόγεροι ἐμπορεύονταν μὲ τὸν πιὸ χειρότερο τρόπο, ὄχι μόνο διάφορες εἰκόνες, ποὺ τὶς παρουσίαζαν στὶς λαϊκὲς μάζες ὡς θαυματουργές»*, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐπικαλεῖται τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου, γιὰ τὴν

Ἐκκλησίας ποὺ συνδέθηκε αὐτόματα ὅσο καὶ αὐθαίρετα μὲ τὴν τυπολατρεία καὶ τὴν εἰδωλολατρεία. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴν ἱστορικὴ προσέγγιση στὴ μερίδα τῶν εἰκονόφιλων πρυτάνευσε συλλήβδην ἡ

ὁποία βλ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ἀρχ. Ἀθηνῶν, *Αἰτίαι καὶ γενικὸς χαρακτὴρ τῆς εἰκονομαχίας,* ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 8 (1930), σ. 8, *«διαστροφή τις τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ παρακμὴ μαρτυρεῖται κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχήν»*. Αὐτόθι, σ. 10, *«Τὰ χρώματα τῶν εἰκόνων μετεχειρίζοντο ὡς φάρμακα, ταύτας ἐπικαλοῦντο εἰς περιπτώσεις καὶ εἰς γεγονότα ὅλως ἄσχετα πρὸς τὴν θρησκείαν, λ.χ. ταύτας καθίστων ἀναδόχους τῶν βαπτιζομένων νηπίων ἤ τῶν προσερχομένων εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Τινὲς τῶν πρεσβυτέρων ἀνεμίγνυον μετὰ τῆς θείας εὐχαριστίας χρώματα τῶν εἰκόνων, ἄλλοι δ' ἔθετον ἄρτον τῆς θείας εὐχαριστίας ἐπὶ τῶν εἰκόνων καὶ οὕτω μετελάμβανον»*. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἀμάντος υἱοθετεῖ τὴν ἴδια ἄποψη, ἐν Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, μν. ἔργ., σσ. 333-335.

Σχολιάζοντας τὴν ἄποψη τοῦ Κορδάτου θὰ λέγαμε κατηγορηματικὰ ὅτι προσομοιάζει σὲ σενάριο ἐπιστημονικῆς φαντασίας παρὰ γιὰ στοιχειωδῶς σοβαρὴ ἱστορικὴ μελέτη μὲ βάση τὶς ἴδιες τὶς ἱστορικὲς πηγές, δεδομένου ὅτι οὔτε κἄν οἱ εἰκονομάχοι στήριξαν τὴν ἐπιχειρηματολογία τους σὲ ὑποτιθέμενες *ὑπερβολὲς* κατὰ τὴ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ μέρους τοῦ ὀρθοδόξου κληρικολαϊκοῦ σώματος. Οἱ μόνες ἀνιχνεύσιμες μέσα ἀπὸ σπάνιες ἱστορικὲς πηγὲς *ὑπερβολὲς* σὲ μιὰ ὑποτιθέμενη λατρεία τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ θείου *ἐνσημαινομένου* τους ἐντοπίζονται σὲ κείμενα ἁγιολογικά, ποὺ κατατέθηκαν στὸ τραπέζι τοῦ διαλόγου τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Βλ. MANSI 13, 57D-92B. Ἰδιαίτερα βλ. *Ἐκ τῶν θαυμάτων τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ* MANSI 13, 68C, *«τοῖς ὄνυξί τε αὐτῆς τῶν χειρῶν καταξέσασα τοῦ χρίσματος, καὶ βαλοῦσα ἐν ὕδατι, ἔπιεν εὔκρατον. Καὶ παρευθὺς ὑγιὴς γέγονε»*, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ σὲ κάποια ἀσθενὴ ποὺ μὲ τρόπο φαινομενικὰ εἰδωλολατρικὸ ἰάθηκε ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ.

Σημεῖο ἀναφορᾶς ὅλων ὅσων στιγματίζουν σήμερα τοὺς ὀρθοδόξους τοῦ η΄ αἰώνα μὲ τὴ μομφὴ τῆς τυπολατρείας, τῆς λατρείας δηλ. τῆς ἴδιας τῆς ὑλικῆς φύσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων, εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τοῦ Β΄ τοῦ Τραυλοῦ πρὸς τὸ φράγκο βασιλέα Λουδοβίκο τὸν Α΄ τὸν Εὐσεβή, ἐν MANSI 14, 240, γιὰ τὸ ὁποῖο περισσότερα βλ. C. MANGO, «*Letter of the Emperors Michael II and Theophilus to Louis the Pious* (824)», ἐν The Art of the Byzantine Empire 312-1453, New Jersey 1972, σσ. 157-158. Ὡστόσο πέραν τοῦ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι κατὰ ἕναν αἰώνα μεταγενέστερη τοῦ πρώτου ξεσπάσματος τῆς εἰκονομαχίας, ὥστε νὰ μένει ἕωλη ἡ ἄποψη ὅτι ἔδαφος τοῦ ξεσπάσματος αὐτοῦ ἦταν ἡ ἴδια ἡ τυπολατρεία τοῦ λαοῦ, ἐν H. CAMPENHAUSEN, *Tradition and the Life in the Church*, Fortress Press, Pennsylvania 1968, σσ. 187-188. H. P. GERHARD, *The World of Icons*, Harper and Row, New York 1971, σ. 26, καὶ ὄχι ὁ δεσπόζον μανιχαϊσμός, ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος οὐδέποτε ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἴδιο ζήτημα ὅπως τὸ θέτει ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία πόσο μᾶλλον ποὺ οὔτε καὶ ἡ Ἱέρεια μπῆκε σ' αὐτὸν τὸν κόπο.

πίστη πρὸς τὸ ἴδιο τὸ ὑλικὸ τῆς ἱερᾶς εἰκόνας καὶ ὄχι στὸν εἰκονιζόμενο ἔνσαρκο Λόγο τοῦ Θεοῦ[155]. Βάσει αὐτῆς τῆς εἰκασίας, ποὺ μετατράπηκε αὐτόματα σὲ κρατούσα ἄποψη, ἔγινε τὸ ἄλλο μεγάλο ἄλμα νὰ πιθανολογεῖται ὡς μία ἀπὸ τὶς κύριες αἰτίες τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς τοῦ Λέοντα τοῦ Γ΄ ἡ φιλοδοξία του νὰ καταστεῖ πολέμιος ἑνὸς ὑποτιθέμενου σκοταδισμοῦ τῆς ἐποχῆς.

Ὡστόσο ἡ μομφὴ τῶν προλήψεων καὶ τῆς συναφοῦς εἰδωλολατρείας δὲν εἶναι δίκαιο νὰ προσάπτεται στὴν ἴδια τὴ συνείδηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν η΄ αἰώνα στὸ Βυζάντιο συνεχίζει ἀμείωτα νὰ ἐκφράζει τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὴ δεισιδαιμονικὴ καὶ μαγικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Οὔτε πάλι μπορεῖ κανεὶς νὰ κάνει λόγο γιὰ σκοταδισμὸ στὴ σκέψη τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, οἱ ὁποῖοι μέσα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιχειρηματολογίας τους ἀποδεικνύουν ὅτι γνωρίζουν ἀπόλυτα τὶ πιστεύουν καὶ γιατὶ τὸ πιστεύουν, ὅτι ἔχουν δηλ. συνειδητὴ καὶ ἀπροκατάληπτη ὁμολογιακὴ τοποθέτηση, δεῖγμα καὶ αὐτὸ τοῦ ὑψηλοῦ μορφωτικοῦ τους ἐπιπέδου.

Τὸ θέμα εἶναι ὅτι τὸ ζήτημα τῆς εἰδωλολατρείας μὲ ἐπίκεντρο τὶς ἱερὲς εἰκόνες δὲν εἶχε τεθεῖ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας, ὅπως τίθεται σήμερα, σὲ ἕναν πολιτισμὸ μὲ ἄλλες πνευματικὲς ἀρχὲς ἀπὸ τὸ

---

[155]. Βλ. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *«Ἡ εἰκονομαχία (726-787),* μν. ἔργ., σ. 28, *«Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου δεισιδαίμονες προλήψεις συνδέθηκαν μὲ τὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων. Πιστοὶ τῶν λαϊκότερων κυρίως στρωμάτων καὶ μοναχοὶ ἀφελεῖς καὶ ἀπαίδευτοι ἀπέδιδαν ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη σημασία στὴν προστατευτικὴ δύναμη ὄχι πιὰ τοῦ εἰκονιζόμενου προσώπου, ἀλλὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου, τῆς φορητῆς εἰκόνας, τελώντας παράλογες πράξεις, ποὺ θύμιζαν εἰδωλολατρία. Ἔτσι κατὰ τὴ βάπτιση ἔφερναν τὴν εἰκόνα στὴ θέση τοῦ ἀναδόχου, ἔπαιρναν ἀπὸ τὸ χρῶμα της ξύσμα, τὸ ὁποῖο ἀνεμίγνυαν στὴ θεία μετάληψη ἤ τὸ μεταχειρίζονταν γιὰ θεραπευτικοὺς σκοπούς».* Παρόμοια, βλ. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία, Β΄ 1 (610-867)*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη [2]1998, σσ. 107-108.

σημερινό. Σύγχρονοι ἱστορικοὶ ἐπικαλοῦνται μιὰ ὑποτιθέμενη χαμηλὴ στάθμη παιδείας στὴ μεσοβυζαντινὴ κοινωνία καὶ σ' αὐτὴ τὴ σαθρὴ βάση θεμελιώνουν τὴ μομφὴ τῆς εἰδωλολατρείας ἐν εἴδει τυπολατρείας καὶ δεισιδαιμονίας, χωρὶς οὔτε κἄν οἱ ἴδιοι οἱ εἰκονομάχοι τῆς ἐποχῆς νὰ ἔχουν τηρήσει ἀνάλογη στάση στὴ γενικότερη στοιχειοθέτηση τοῦ κατηγορητηρίου τους. Οἱ εἰκονομάχοι οὕτως ἢ ἄλλως κάνουν λόγο μόνο γιὰ ἐπανάληψη αὐτῆς καθεαυτῆς τῆς ἀρχαιοελληνικῆς εἰδωλολατρείας, τοῦ ἀνιμιστικοῦ τρόπου ὁράσεως τοῦ κόσμου, τῆς θρησκευτικῆς δηλ. ἐκφάνσεως ἑνὸς πολιτισμοῦ ποὺ μὲ τὸ συνδυασμὸ τοῦ *λόγου* καὶ τοῦ *μύθου* στὰ συμφραζόμενά του γιὰ ὁ,τιδήποτε ἄλλο μπορεῖ νὰ κατηγορηθεῖ παρὰ γιὰ τὴν ἀμάθεια τοῦ πληθυσμοῦ του.

Καταρχὴν ὅσον ἀφορᾶ στὰ λατρευτικὰ ἤθη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων ἴσχυαν τὰ ἴδια, ὅπως πάντοτε, ἀκόμη καὶ στὸ θέμα τῶν θεωρούμενων *ὑπερβολῶν* κατὰ τὴ θεία λατρεία, ἄρα τὸ ὅλο θέμα δὲν ἀφορᾶ στὴν ἐποχή. Σημασία ἔχει ἐὰν τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐνδεχόμενες λατρευτικές του *ὑπερβολὲς* λάτρευε διαχρονικὰ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, μὲ ὑπέρμετρα δηλ. ἐκδηλούμενο συναίσθημα, τὸν εἰκονιζόμενο Λόγο τοῦ Θεοῦ ἢ τὸ ὑλικὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο περιπτώσεις μόνον στὴ δεύτερη θὰ εἴχαμε ὄντως εἰδωλολατρεία.

Πάντως στὶς συζητήσεις τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπου ὅλες οἱ πτυχὲς τοῦ εἰκονομαχικοῦ ζητήματος ἐξαντλήθηκαν ἐξονυχιστικά, οὐδέποτε ἔγινε μνεία γιὰ τὴν ἐπίκαιρη ὕπαρξη μιᾶς δῆθεν ἐκτεταμένης πληθυσμιακὰ λατρείας τῆς ἴδιας τῆς φύσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων κατὰ τὸ πρότυπο τῆς ἀρχαίας εἰδωλολατρείας. Πανηγυρικὰ διακηρύσσεται ὅτι *«τὰς τοίνυν σεπτὰς εἰκόνας οἱ Χριστιανοὶ οὔτε θεοὺς ὠνόμασαν, οὔτε ὡς θεοῖς ἐλάτρευσαν, οὔτε τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας αὐτῶν ἐν αὐταῖς ἔσχον, οὔτε παρ᾽ αὐτῶν ἐκδέχονται τὴν μέλλουσαν κρίσιν, εἰ μὴ εἰς ἀνάμνησιν καὶ ὑπόμνησιν, καὶ πόθῳ*

διακείμενοι πρὸς τὰ αὐτῶν πρωτότυπα, καὶ ἠσπάσαντο καὶ τιμητικῶς προσεκύνησαν· οὐ μὴν δὲ ἐλάτρευσαν, ἤ τὸ θεῖον σέβας τούτοις ἀπένειμαν»[156]. Αὐτὸ ποὺ κατὰ κύριο λόγο ἴσχυε σὲ ἕνα χριστιανικὸ πληθυσμὸ μὲ παρεξηγημένη σήμερα ποιότητα παιδείας ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴν ἑξῆς διατύπωση τοῦ Ρώμης Γρηγορίου: *«διακατέχοντες οἱ ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῶν τὰ νεοφώτιστα μικρὰ παιδία, καὶ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ νέους, καὶ τοὺς ἐλθόντας ἐκ τῶν ἐθνῶν, δακτύλῳ δεικνύοντες τὰς ἱστορίας, οὕτως αὐτοὺς οἰκοδομοῦσι, καὶ τὸν νοῦν καὶ τὰς καρδίας ἄνω πρὸς τὸν Θεὸν ἀναφέρουσιν»*[157].

Εἶναι ἰδιαίτερα ἐκφραστικὴ ἡ εἰρωνικὴ ἀπάντηση τοῦ Λεοντίου Νεαπόλεως Κύπρου πρὸς ὅσους κατηγοροῦν τοὺς ὀρθοδόξους γιὰ εἰκονολατρεία. Λέει ὅτι σ᾽ αὐτὴν τὴν περίπτωση οἱ χριστιανοὶ θὰ λάτρευαν ὄχι μόνον τὸ ξύλο τοῦ Σταυροῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ δέντρα καὶ τὰ δάση[158]. Σὲ μία μόνο ἀποστροφὴ τοῦ λόγου του ὁ Κπόλεως Ταράσιος χαρακτηρίζει ἀπερίφραστα τὸ φαινόμενο τῆς τυπολατρείας ὡς νόσημα, στὸ βαθμὸ ὅμως ποὺ θὰ ἀποτελοῦσε ὑπαρκτὸ κοινωνικὸ φαινόμενο τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου[159]. Αὐτὴ ἡ περίπτωση οὕτως ἤ ἄλλως θὰ στιγματιζόταν καὶ ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Νίκαιας. Κατὰ συνέπεια ἡ ὅλη

---

[156]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 225A. Παρόμοια, βλ. αὐτόθι, MANSI 13, 232C, *«οὐδεὶς τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Χριστιανῶν ἀνθρώπων εἰκόνι ἐλάτρευσεν»*.

[157]. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ β΄* MANSI 12, 978AB.

[158]. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Λόγος ε΄, Κατὰ Ἰουδαίων,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 52E-53A, *«εἰ τὴν φύσιν τοῦ ξύλου ἔσεβον, πάντως ἄν καὶ τὰ δένδρα καὶ τὰ ἄλση προσεκύνουν, ὥσπερ καὶ σύ ποτε ὁ Ἰσραὴλ προσεκύνεις τούτοις, λέγων τῷ δένδρῳ καὶ τῷ ξύλῳ· σύ μου εἶ Θεὸς. καὶ σύ με ἐγέννησας»*.

[159]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ, *Τοῖς εὐσεβεστάτοις καὶ γαληνοτάτοις ἡμῶν βασιλεῦσι Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις Ζ΄* MANSI 13, 408A.

ἀνάδειξη ἑνὸς τέτοιου θέματος κρίνεται ἔωλη μὲ βάση τὶς ἱστορικὲς πηγὲς ἕως καὶ συκοφαντική[160]. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ ὅλο ζήτημα τῆς τυπολατρείας στὸ μικρὸ βαθμὸ ποὺ ἐνδεχομένως ἴσχυε δὲν θὰ ἄξιζε τὴ διάσταση ποὺ ἔχει πάρει μέσα ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα.

Τὸ κλασικὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου *«ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει»*[161], ποὺ αὐτούσια κληροδοτεῖται σὲ μεταγενέστερους πατέρες, ὅπως στοὺς ἁγίους Γερμανὸ καὶ Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνό, καὶ ὡς *κοινὸς τόπος* τίθεται στὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, καταργεῖ κάθε ὑπόνοια ταύτισης ὡς πρὸς τὴ φύση μεταξὺ *πρωτοτύπου* καὶ *εἰκόνος*, ὁπότε ἀναδεικνύεται ἀποκλειστικὰ ἡ ὑποστατικὴ καὶ ὄχι ἡ φυσικὴ ἑνότητα τῶν δύο αὐτῶν μεγεθῶν. Αὐτὴ ἡ διάκριση, ὡς πρὸς τὴ φύση μεταξὺ *πρωτοτύπου* καὶ *εἰκόνος,* εἶναι ποὺ ἀποστασιοποιεῖ ριζικὰ τὴ λατρευτικὴ πράξη καὶ τὴν αἰσθητικὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο παγανισμό[162]. Ἡ προσκύνηση δηλ. τῶν ἱερῶν εἰκόνων

---

[160]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ, *Τοῖς εὐσεβεστάτοις καὶ γαληνοτάτοις ἡμῶν βασιλεῦσι Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις Ζ΄* MANSI 13, 408AB.

[161]. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ιζ΄*, ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 69D. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324B. 13, 325D = CPG 2839. *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 18, 45 PG 32, 149C, ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée. Sur le Saint-Esprit*, SC 17bis, σ. 406, 19-20.

[162]. Ἤδη ἀπὸ τὸ στ΄ αἰώνα ὁ Λεόντιος Νεαπόλεως Κύπρου στὸν *ε΄ Λόγο* του *Κατὰ Ἰουδαίων* ξεκαθαρίζει τὸ θέμα τῆς κατ' οὐσίαν διάκρισης *εἰκόνος* καὶ *πρωτοτύπου*, ἐν *Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 49D, *«ἡμεῖς οἱ Χριστιανοί, οὔτε βωμόν, οὔτε θυσίαν πῶς ἤ τί ἐστίν, ἐπιστάμεθα. ἐπὶ εἰκόνων Ἑλληνικῶν καὶ Χριστιανικῶν νοήσωμεν, ὅτι ἐκεῖνοι μὲν εἰς λατρείαν τοῦ διαβόλου, ἡμεῖς δὲ εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ ὑπόμνησιν»*. MANSI 13, 44CD, *«οὐδὲ παρ' ἡμῖν ὡς θεοὶ προσκυνοῦνται οἱ τῶν ἁγίων χαρακτῆρες, καὶ εἰκόνες καὶ τύποι. εἰ γὰρ ὡς Θεὸν προσεκύνουν τὸ ξύλον τῆς εἰκόνος, ἔμελον πάντως καὶ τὰ λοιπὰ ξύλα προσκυνεῖν. ἕως μέν ἐστι συμπεπεδημένα τὰ δύο ξύλα τοῦ σταυροῦ, προσκυνῶ τὸν τύπον διὰ Χριστὸν τὸν ἐν αὐτῷ σταυρωθέντα· ἐπὰν δὲ διαιρεθῶσιν ἐξ ἀλλήλων, ῥίπτω αὐτὰ καὶ κατακαίω»*. MANSI 13, 45BC, *«τῇ γὰρ πολλῇ καὶ ἀφάτῳ πρὸς αὐτὸν στοργῇ ἔνθα ἐπέβη, ἤ κεκάθικεν, ἤ ἐπέφανεν, ἤ ἥψατο, ἤ ὅλως ἐπεσκίασε, σεβόμεθα, καὶ*

πραγματοποιεῖται *οὐ λατρευτικῶς*, ἀλλὰ *σχετικῶς* μὲ τὸ μοναδικὸ καὶ ἄκτιστο *πρωτότυπον* ἢ *ἀρχέτυπόν* τους[163], τὸν Τριαδικὸ Θεό, ὁ ὁποῖος, ἐνεργώντας *«ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι»*, ἁγιάζει ἀμοιβαῖα τὴν κτιστὴ φύση καὶ τῆς ἱερᾶς εἰκόνος καὶ τοῦ πιστοῦ.

προσκυνοῦμεν ὡς τόπον Θεοῦ. οὐ τὸν τόπον, οὐδὲ τὸν οἶκον, οὐδὲ τὴν χώραν, ἤ τὴν πόλιν, ἤ τοὺς λίθους τιμῶντες· ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτοῖς ἀναστραφέντα καὶ ἐπιφανέντα καὶ γνωρισθέντα σαρκί, καὶ ἡμᾶς τῆς πλάνης ἐλευθερώσαντα Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν. κἄγὼ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ προσκυνῶν, οὐ τὴν φύσιν τῶν ξύλων καὶ τῶν χρωμάτων προσκυνῶ». Τὰ ἴδια γράφει καὶ ὁ Ρώμης Γρηγόριος στὸ Λέοντα, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 966AB, *«λέγεις, ὅτι πέτρας καὶ τοίχους καὶ σανίδια προσκυνοῦμεν. οὐχ ὡς λέγεις, ἐστί, βασιλεῦ. ἀλλ' εἰς ὑπόμνησιν ἡμῶν, καὶ εἰς διέγερσιν, καὶ τὸν νοῦν ἡμῶν τὸν σκαιὸν καὶ ἀπαίδευτον καὶ παχὺν ἄνω ἀναφέροντα, δι' ὧν τὰ ὀνόματα, καὶ δι' ὧν ἡ ἐπίκλησις, καὶ δι' ὧν οἱ χαρακτῆρες»*.

Ὁ Ταράσιος ἀντιδιαστέλλει ριζικὰ τὸν παγανιστικὸ ἑλληνισμὸ ἀπὸ τὸ χριστιανισμὸ ἑστιάζοντας στὴν ἰδέα τῆς κατ' οὐσίαν ταύτισης *εἰκόνος* καὶ *πρωτοτύπου*, ἡ ὁποία δεσπόζει ἀποκλειστικὰ στὴ δεισιδαιμονικὴ σκέψη τῶν παγανιστῶν-ἀνιμιστῶν, δίχως νὰ ἐπιδρᾶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ διάκριση *κτιστοῦ-ἀκτίστου*. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 482CD, ὅπου οἱ εἰδωλολάτρες *«κατὰ γοῦν τὴν διάνοιαν ταύτην ἐστὶν ἐννοῆσαι, ὅτι τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ λίθοις καὶ ξύλοις περιέθηκαν, ὁπότε τὰ τούτων εἴδωλα θεοὺς προσηγόρευσαν»*. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὴ χριστιανικὴ πίστη τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ «οὐκ ἔχει κοινωνίαν πρὸς τὰ κτίσματα καὶ τὰ εἰδωλικὰ σεβάσματα», διότι ὅπως εἰπώθηκε, ἐν MANSI 13, 483D, *«ἔξω πάσης φύσεως κτιστῆς ἐστιν ὁ Θεός»*. Βλ. ἐπίσης MANSI 13, 482C, *«τόν τε τύπον τοῦ τιμίου σταυροῦ, ἅγιον εὐαγγέλιον διὰ γραφικῆς θεωρίας, σεπτὰς εἰκόνας δι' ἐξηγητικῆς ἀνατυπώσεως, καὶ ἕτερα πλεῖστα ἱερὰ ἀναθήματα· καὶ ταῦτα προσεγγίζοντες, καὶ σχετικῶς προσκυνοῦντες καὶ ἀσπαζόμενοι, τοῦ ἁγιασμοῦ αὐτῶν μεταλαμβάνομεν. οὐ μὴν δὲ τούτοις ὡς θεοῖς προσῆλθον οἱ Χριστιανοί, καθάπερ οἱ Ἕλληνες τοῖς εἰδώλοις· ἄπαγε τῆς κατηγορίας»*. Πρβλ. L. BARNARD, «*The theology of Images*», ἐν Iconoclasm, σ. 10.

[163]. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 963C, *«ἀφέντες τὰς προσκυνήσεις τοῦ διαβόλου, ταύτας [τὰς εἰκόνας] προσεκύνησαν οὐ λατρευτικῶς, ἀλλὰ σχετικῶς»*. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 482C, *«καὶ ταῦτα προσεγγίζοντες, καὶ σχετικῶς προσκυνοῦντες καὶ ἀσπαζόμενοι, τοῦ ἁγιασμοῦ αὐτῶν μεταλαμβάνομεν. οὐ μὴν δὲ τούτοις ὡς θεοῖς προσῆλθον οἱ Χριστιανοὶ καθάπερ οἱ Ἕλληνες τοῖς εἰδώλοις»*.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα χρησιμοποιώντας τὶς ἱερὲς εἰκόνες κατὰ τὴ θεία λατρεία οὐδόλως θὰ μποροῦσε νὰ κατηγορηθεῖ γιὰ εἰδωλολατρεία, καθὼς ἅπασα ἡ κτίση δὲν ἐκλαμβάνεται ἀπὸ μέρους του οὔτε ὡς αὐθύπαρκτο οὔτε ὡς αὐθυπόστατο μέγεθος, ὥστε ἡ θεία λατρεία νὰ ἐξαντλεῖται ἐκεῖ, ἀλλὰ ὡς σῶμα τῆς μιᾶς ὑποστάσεως τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, στὸν ὁποῖο καὶ ἐν τέλει στὴν Ἁγία Τριάδα μεταβαίνει ἡ λατρεία[164]. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἄκτιστος Θεὸς Λόγος προσλαμβάνει στὴ θεία τοῦ ὑπόσταση τὴν ἐξ αὐτοῦ δημιουργηθείσα κτίση κατὰ τὸ δόγμα τῆς ἐνανθρωπήσεως, γι᾽ αὐτὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ τὴν κτίση ὡς μέσο γιὰ νὰ λατρεύσει τὸν ἴδιο τὸν ἐνεργούντα τὴν πρόσληψη Θεό.

---

[164]. Ἐξ ἀντιδιαστολῆς μόνον ὁ Ἄρειος καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ὁμοϊδεάτες του, δηλ. οἱ Εὐνόμιος, Εὐδόξιος, Μακεδόνιος καὶ οἱ *περὶ αὐτοὺς Ἀνόμοιοί τε καὶ Ἡμιάρειοι*, εἶναι αὐτοὶ ποὺ θεωροῦν κτίσμα τὸν ἐνεργοῦντα τὸν ὑποστασιασμὸ τῆς κτίσης Θεὸ Λόγο καὶ ἔτσι χαρακτηρίζονται ὡς εἰδωλολάτρες. Κτιστὸ Θεὸ Λόγο ἄλλωστε προσκυνοῦν, ἔστω καὶ διὰ τῆς *τεχνητῆς* τοῦ ἱερᾶς εἰκόνος, ἄρα τὴν κτίση λατρεύουν. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον*, ἐν *Πρᾶξις στ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Τόμος β΄* MANSI 13, 221CD, ὅπου ὁ ἅγ. Γρηγόριος ἑστιάζει στὸ ἀντιαρειανικὸ ἐπιχείρημα *«εἰ δὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐστὶν ἡ κτίσις, καὶ τῆς θείας οὐσίας κατὰ τὴν ἰδίαν ἠλλοτρίωται φύσιν [ὁ Χριστός] »*. Πρβλ. CPG 3185. PG 46, 796C.

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἀντιειδωλολατρικὸ ἀγώνα τοῦ Μ. Βασιλείου κατὰ τῶν ἀρειανῶν ἐπισημαίνουν ὅτι *«ὡς Θεῷ δὲ τῷ κτιστῷ λατρεύοντες, εἰδωλολάτραι δικαίως ὑπ᾽ αὐτοῦ τε καὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ὀνομάζονται· διότι, ᾧ λατρεύουσι, ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι λέγουσι γεγονέναι»*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 224E-225A. Γιὰ τὴ διατύπωση τοῦ Μ. Βασιλείου *«Οἱ μὲν γὰρ ἔργον Θεοῦ εἶναι λέγοντες τὸν Μονογενῆ, καὶ ποίημα, εἶτα προσκυνοῦντες καὶ θεολογοῦντες, ἐκ τοῦ λατρεύειν τῇ κτίσει, καὶ μὴ τῷ κτίσαντι, τὰ τῶν Ἑλλήνων ἄντικρυς ἐπεισάγουσιν»*, ἐν Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων,* 1 PG 31, 600C-601A, ὅπως ἐπαναδιατυπώνεται ἀπὸ τὸν ἅγ. Γρηγόριο Νύσσης μὲ τὴ φράση του *«ταύτῃ προσκυνεῖν, ταύτῃ λατρεύειν, ἐν αὐτῇ τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας ἔχειν, παρ᾽ αὐτῆς ἀναμένειν τὴν κρίσιν»*, ἐν PG 46, 796C, καὶ ἔχει παραχαραχτεῖ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους κατὰ τὸ ἀμιγῶς ἀντιαρειανικό της νόημα, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 221CD.

Ὁ ἁγιασμὸς τῆς κτίσης μὲ μοναδικὴ πηγὴ τὸν ἄκτιστο Τριαδικὸ Θεό, ὁ ὁποῖος καὶ μοναδικὰ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, δικαιολογεῖται παράλληλα μὲ τὴ διάκριση *κτιστοῦ-ἀκτίστου*, διότι ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν σημαίνει χωρισμό, ἀλλὰ τὴν ἑνότητα μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας προσκύνηση εἰκονιζόμενων ἀνθρωπίνων προσώπων, ἐν προκειμένω τῶν ἁγίων, δὲν ἀποτελεῖ ἐπανάληψη τοῦ παγανισμοῦ, καθὼς ἡ λατρεία δὲν ἐγκλωβίζεται στὰ αἰσθητὰ αὐτὰ πρότυπα τῶν εἰκόνων[165]. Αὐτὰ καθεαυτὰ τὰ εἰκονιζόμενα πρότυπα ἐξαρτῶνται ὡς κτιστὰ ὄντα ἀπὸ τὸ ἕνα καὶ μοναδικό τους ἄκτιστο ἀρχέτυπο, ποὺ εἶναι καὶ ἀρχέτυπο τοῦ σύμπαντος κόσμου, τὸ Θεὸ Λόγο. Μὲ ἄλλα λόγια τὰ πρότυπα αὐτὰ ἀποτελοῦν συνάμα καὶ εἰκόνες τοῦ θείου τους πρωτοτύπου, αὐτονόητο στοιχεῖο τῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία διαμέσου τῆς *σχετικῆς* προσκύνησης τῶν εἰκονιζομένων μορφῶν τῶν ἁγίων ἀναπέμπει τὴ λατρευτικὴ προσκύνηση στὸ ἄκτιστο θεῖο ἀρχέτυπο.

Σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ σημασία τῶν ταυτόσημων λέξεων *εἰδωλολατρεία* καὶ *κτισματολατρεία* δὲν προσδιορίζεται βάσει τῆς χρήσεως ἤ μὴ ὑλικῶν λατρευτικῶν μέσων, μὲ βάση δηλ. τὸν τύπο τους, ἀλλὰ ἀφορᾶ ἄμεσα στὸ ἴδιο τὸ εἶδος τοῦ *ἐνσημαινομένου* τους μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι ἀναπαριστοῦν *δαίμονες*,

---

[165]. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 188CD, *«εἰ καὶ ποιοῦμεν ὁμοιώματα ἀνθρώπων θεοσεβῶν, οὐκ ἐπὶ τὸ προσκυνεῖν ὡς θεοῖς, ἀλλ' ἵνα ὁρῶντες αὐτοὺς, εἰς ζῆλον αὐτῶν ἔλθωμεν. εἰ δὲ ποιοῦμεν ὁμοίωμα τοῦ Χριστοῦ, οὐχ ἵνα τῷ ὁμοιώματι προσκυνῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὁ νοῦς διὰ τοῦ ὁρᾷν ἀναπτερωθῇ. οὐ γὰρ εἰκόνι φθαρτῇ φθαρτοῦ ἀνθρώπου προσκυνοῦμεν· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἠξίωσεν ἀτρέπτως γενέσθαι ἄνθρωπος, ποιοῦμεν αὐτοῦ τὴν εἰκόνα ὡς ἀνθρώπου, καί περ εἰδότες αὐτὸν φύσει Θεὸν ὄντα. οὐκ αὐτὴν οὖν Θεὸν τὴν εἰκόνα λέγομεν, ἀλλὰ Θεὸν οἴδαμεν τὸν ἐν τῇ εἰκόνι γραφέντα, οὗ τὸ ὁμοίωμα ἔχει ἡ εἰκών».*

εἰδωλικὰ πλάσματα τῆς φαντασίας, ἀνύπαρκτα ἱστορικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα[166]. Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ὁ ἐντοπισμὸς *ὑπερβολῶν* κατὰ τὴ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας ἤ καὶ διαχρονικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται συλλήβδην σὲ μιὰ ὑποτιθέμενη τυπολατρεία. Ἀπορρέει κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἀγάπη πρὸς τὸ ἴδιο τὸ *ἐνσημαινόμενον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, δηλ. τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο, συναίσθημα ὡστόσο ποὺ προβάλλεται ἔναντι αὐτῶν τῶν λατρευτικῶν μέσων. Ἐκτὸς ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἀκόμη καὶ αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ πράξη τῆς προσκύνησης τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀποτελεῖ κακῶς ἐννοούμενη ὑπερβολὴ καὶ ὄχι μιὰ λατρευτικὴ πράξη ποὺ ἀνάγεται στὸ

---

[166]. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν* Κωνσταντινουπόλεως, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 96C, «*τῶν γὰρ μὴ ὄντων ἡ τύπωσις εἰδωλικὴ γραφὴ ὀνομάζεται*», διατύπωση κατὰ τὴν ὁποία ἀντιδιαστέλλεται σημασιολογικὰ τὸ *εἴδωλον* ἀπὸ τὴν *εἰκόνα*, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀποτύπωση πραγματικῶν ἱστορικῶν προσώπων καὶ πραγμάτων τῆς κτίσης καὶ τῆς ἱστορίας. Βλ. αὐτόθι, MANSI 13, 96ABC. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, *Κατὰ Ἰουδαίων*, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1070B. ACO 2, 3, 1, σσ. 158, 3-5, «*καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν, ὅτι εἰκόνες δαιμόνων ἦσαν, ὁ Θεὸς κατέβαλε καὶ κατέκρινεν αὐτά*», σὲ συνάφεια μὲ τὸ ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1067E. ACO 2, 3, 1, σσ. 154, 1 – 156, 7, «*ἄλλο γάρ ἐστιν εἰκών, καὶ ἄλλο ἄγαλμα, τουτέστι ζῴδιον. ὅτε γὰρ ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ ἔπλασε, τουτέστιν ἐδημιούργησεν, ἔλεγε. ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμῶν. καὶ ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐν εἰκόνι Θεοῦ. τὶ γάρ; ὅτι εἰκὼν Θεοῦ ἐστιν ἄνθρωπος, ἄγαλμά ἐστι, τουτέστιν εἰδωλολατρεία καὶ ἀσέβεια, μηδαμῶς γένοιτο. εἰ ὁ Ἀδὰμ εἰκὼν δαιμόνων ἦν, ἐκβεβλημένος ἦν καὶ ἀπρόσδεκτος ἀλλ' ὅτι εἰκὼν Θεοῦ ἐστι, τετιμημένος ἐστὶ καὶ εὐπρόσδεκτος. πᾶσα γὰρ εἰκὼν ἐν ὀνόματι κυρίου, ἤ τῶν ἀγγέλων, ἤ προφητῶν, ἤ ἀποστόλων, ἤ μαρτύρων, ἤ δικαίων γινομένη, ἁγία ἐστίν*».

Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ διατύπωση «*ἐπὶ εἰκόνων Ἑλληνικῶν καὶ Χριστιανικῶν νοήσωμεν, ὅτι ἐκεῖνοι μὲν εἰς λατρείαν τοῦ διαβόλου, ἡμεῖς δὲ εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ ὑπόμνησιν*», ἐν ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Λόγος ε΄*, *Κατὰ Ἰουδαίων*, ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 49D. Πρβλ. Γ. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνησιν 1853, τόμ. 6, σ. 248.

Πρβλ. Β. Β. ΜΑΥΡΟΣΚΑ, *Η θεολογία των ιερών εικόνων στην Ορθόδοξη Εκκλησιαστική παράδοση και η λειτουργικοκανονική τεκμηρίωσή της*, μν. ἔργ., σσ. 87-88.

Θεό, σύμφωνα μὲ τὶς θεολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς διευκρινίσεις τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας. Ἡ *προσκύνηση* κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ταυτίζεται συχνὰ μὲ τὸν *ἀσπασμὸν* ἀγάπης, χωρὶς κατανάγκη νὰ ἐξομοιώνεται μὲ τὴν ἀπόδοση τῆς θείας λατρείας, ὁπότε σ᾽ αὐτὴ τὴ σημασιολογικὴ ἐκδοχή της ἡ λέξη φανερώνει τὴν ἀντίστοιχη ἀνθρώπινη ἐκδήλωση ποὺ ἀπαντᾶ συχνὰ στὴν καθημερινότητα[167], μὲ ἐναλλακτικὰ ἢ

---

[167]. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Τοῖς εὐσεβεστάτοις καὶ γαληνοτάτοις ἡμῶν βασιλεῦσι Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ* MANSI 13, 404DE-405A, *«ἐθεσμοθετήθη παρά τε τῶν ἁγίων πρωτάρχων τῆς ἡμῶν διδασκαλίας, καὶ τῶν αὐτῶν διαδόχων θεσπεσίων πατέρων ἡμῶν· καὶ ταύτας προσκυνεῖν, ἤτοι ἀσπάζεσθαι· ταυτὸν γὰρ ἀμφότερα· κυνεῖν γὰρ τῇ ἑλλαδικῇ ἀρχαίᾳ διαλέκτῳ τὸ ἀσπάζεσθαι καὶ τὸ φιλεῖν σημαίνει· καὶ τὸ τῆς πρὸς προθέσεως ἐπίτασίν τινα δηλοῖ τοῦ πόθου, ὥσπερ φέρω καὶ προσφέρω, κυρῶ καὶ προσκυρῶ, κυνῶ καὶ προσκυνῶ, ὅ ἐμφαίνει τὸν ἀσπασμὸν καὶ τὴν κατ᾽ ἐπέκτασιν φιλίαν. ὅ γάρ τις φιλεῖ καὶ προσκυνεῖ καὶ ὅ προσκυνεῖ, πάντως καὶ φιλεῖ, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἀνθρωπίνη σχέσις ἡ παρ᾽ ἡμῶν πρὸς τοὺς φίλους γινομένη, καὶ ἔντευξις τὰ δύο ἀποτελοῦσα. οὐ μόνον δὲ τοῦτο παρ᾽ ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ ἐγγεγραμμένον εὑρίσκομεν». Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 361B, *«εἴτε οὖν ἀσπασμόν τινι τοῦτο φίλον καλεῖν, ἤ προσκύνησιν· ταυτὸν γὰρ ἀμφότερα, εἰ μή που τὴν κατὰ λατρείαν προσκύνησίν τις ἐννοήσειεν· ἄλλη γὰρ αὕτη, ὡς πολλαχῶς δέδεικται».* MANSI 13, 364B, *«οἱ δέ γε ἀρκεῖσθαι λέγοντες τὰς εἰκονικὰς ἀνατυπώσεις εἰς ἀνάμνησιν μόνον ἔχειν, καὶ οὐχὶ καὶ εἰς ἀσπασμόν, τὸ μὲν ἀποδεχόμενοι, τὸ δὲ ἀθετοῦντες, ἡμίφαυλοί τινες καὶ ψευδαληθεῖς ἀποδείκνυνται».* ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, *Κατὰ Ἰουδαίων*, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 13, 1070C, *«ποία γάρ ἐστι ἡ τῆς προσκυνήσεων τιμή, εἰ μὴ μόνον καθὼς καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ προσκυνοῦμεν καὶ ἀσπαζόμεθα ἀλλήλους κατὰ τιμὴν καὶ ἀγάπησιν;».*

Πρβλ. ΑΓ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρός τινα σχολαστικόν*, ἐν *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 56AB = CPG 6954. PG 89, 1405C-1408A, *«μηδεὶς προσκοπτέτω τῇ τῆς προσκυνήσεως σημασίᾳ. προσκυνοῦμεν γὰρ καὶ ἀνθρώπους, καὶ ἀγγέλους ἁγίους, οὐ μὴν λατρεύομεν αὐτοῖς. κύριον γάρ, φησὶ Μωϋσῆς, προσκυνήσεις τὸν Θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. καὶ ὅρα, πῶς ἐπὶ μὲν τοῦ, λατρεύσεις προσέθηκε τό, μόνον· ἐπὶ δὲ τοῦ, προσκυνήσεις, οὐδαμῶς. ὥστε προσκυνεῖν μὲν ἔξεστι, τιμῆς γὰρ ἔμφασίς ἐστιν ἡ προσκύνησις· λατρεύειν δὲ οὐδαμῶς· οὐκοῦν οὐδὲ προσεύξασθαι».* ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 56CD, *«τιμῆς ἐστιν ἔμφασις ἡ προσκύνησις· πάντες οὖν οἱ τὰς ἱερὰς εἰκόνας ὁμολογοῦντες τιμᾷν, τὴν δὲ προσκύνησιν παραιτούμενοι, ἐλεγχθήσονται ὑπὸ τοῦ ἁγίου πατρός, ὡς ἐν ὑποκρίσει λέγοντες. τῷ ὄντι γὰρ τὴν*

συνδυαζόμενά της κίνητρα τὴν τιμή, τὴν ἀγάπη καὶ τὸ σεβασμό πρὸς ἕνα πρόσωπο[168].

Ἐπιπλέον δὲν εἶναι δυνατὸν γιὰ τὸν κτιστὸ ἄνθρωπο νὰ ἐφεύρει ἕναν ἄλλο τόπο καὶ τρόπο λατρείας τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ, ἕτερο τοῦ ζεύγματος τῶν κτιστῶν ἀφενὸς αἰσθήσεών του καὶ ἀφετέρου τῶν ὁμοούσιων του αἰσθητῶν καὶ νοητῶν ὄντων τῆς κτίσης, πράγμα ἄλλωστε ποὺ συνάδει μὲ τὴν ἁπλὴ λογικὴ σκέψη[169]. Σύμφωνα ἐξάλλου μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη μόνο δύο πραγματικότητες ὑπάρχουν, ὁ ἄκτιστος Θεὸς καὶ ὁ κτιστὸς κόσμος, ὅπου γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἡ φύση τοῦ

προσκύνησιν μὴ ἀποδεχόμενοι, ὅπερ ἐστὶ τιμῆς σύμβολον, τὸ ἐναντίον ἐπιδείκνυνται ποιοῦντες, ὅπερ ἐστὶν ἀτιμία».

[168]. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Τοῖς εὐσεβεστάτοις καὶ γαληνοτάτοις ἡμῶν βασιλεῦσι Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ* MANSI 13, 405D, *«ἔστι γὰρ προσκύνησις καὶ ἡ κατὰ τιμὴν καὶ πόθον καὶ φόβον».*

[169]. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 482E, *«τριάδι ἀνυμνούμενον, αὐτῷ μόνῳ καὶ λατρεύοντες, δι' αἰσθητῶν συμβόλων πρὸς τὰ νοητὰ ἀγόμεθα. αἰσθητοὶ γὰρ ὄντες ἄλλως πως πρὸς τὰ νοητὰ οὐκ ἀνατεινόμεθα, εἰ μὴ δι' αἰσθητῶν συμβόλων, διά τε γραφικῆς θεωρίας, καὶ διὰ εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως. αὕτη γὰρ ἁπάντων τῶν πρωτοτύπων ὑπόμνησίς ἐστι καὶ ἀναγωγὴ πρὸς αὐτά. καὶ τὸ μὲν διὰ τῆς ἀκοῆς ἐνωτιζόμεθα, τὸ δὲ διὰ τῆς ὁράσεως κατανοοῦμεν. τὰ ἀλλήλων γνωριστικὰ χωρίς πάσης ἀντιλογίας καὶ τὰς ἀλλήλων ἔχουσι δηλώσεις, καὶ ταῖς αὐταῖς τιμαῖς γεραίρονται».* Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 280D, *«ἄνθρωποι ὄντες αἰσθητικοί, αἰσθητοῖς πράγμασι χρώμεθα πρὸς ἡμετέραν ἀναγνώρισιν, καὶ ὑπόμνησιν πάσης θείας καὶ εὐσεβοῦς παραδόσεως».*

Ὁ Λεόντιος Νεαπόλεως Κύπρου στὸν *ε΄ Λόγο* του *Κατὰ Ἰουδαίων,* ἀναφερόμενος στὸν προφητάνακτα Δαβίδ, γράφει: *«οὐ γὰρ δι' ἑαυτῆς ἀμέσως ἡ κτίσις τῷ ποιητῇ προσκυνεῖ, ἀλλὰ δι' ἐμοῦ οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, δι' ἐμοῦ προσκυνεῖ Θεὸν ἡ σελήνη, δι' ἐμοῦ δοξάζει Θεὸν τὰ ἄστρα, δι' ἐμοῦ ὕδατα, ὄμβροι, δρόσοι, καὶ πᾶσα κτίσις, δι' ἐμοῦ προσκυνεῖ καὶ δοξάζει Θεόν»*, ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 49A. Κατὰ συνέπεια εἶναι λογικὸ καὶ γιὰ τὸ *χριστιανὸ* τοῦ ἐν λόγω διαλογικοῦ κειμένου νὰ ὁμολογεῖ: *«κἄγὼ δι' οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης, καὶ ξύλων, καὶ λίθων, καὶ λειψάνων, καὶ ναῶν, καὶ σταυροῦ, καὶ δι' ἀγγέλων, καὶ ἀνθρώπων, καὶ διὰ πάσης κτίσεως ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου, τῷ πάντων δημιουργῷ καὶ δεσπότῃ καὶ ποιητῇ μόνῳ τὴν προσκύνησιν καὶ τὸ σέβας προσάγω»*, ἐν MANSI 13, 48E-49A.

Θεοῦ εἶναι ἀπρόσιτη. Τίθεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα: σὲ ποιόν ἄλλο κόσμο θὰ μποροῦσε ὁ ἄνθρωπος νὰ λατρεύσει τὸ Θεὸ πέραν τῆς κτίσης, στὸν ἄκτιστο τοῦ Θεοῦ ἤ σὲ ἀνύπαρκτους καὶ κατὰ φαντασίαν πλασματικοὺς κόσμους;

Μολαταῦτα σύμπασα ἡ κτίση κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη ὑποστασιάζεται στὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγο τοῦ Θεοῦ, ὁπότε, πέραν τῆς κτιστότητάς της, ὑφίσταται πραγματικὰ καὶ ὡς *εἰκὼν-σύμβολον* τοῦ Θεοῦ, διαμέσου τοῦ ὁποίου μπορεῖ νὰ μεταβαίνει στὸ Θεὸ ἡ θεία λατρεία. Ἡ λειτουργική, λοιπόν, χρήση τῶν κτιστῶν ἱερῶν εἰκόνων, μὲ ἐπίκεντρο τὴν πρακτικὴ τῆς προσκύνησής τους, δὲν ἀποτελεῖ εἰδωλολατρεία, γιὰ τὸν ἁπλούστατο λόγο ὅτι αὐτὸ ποὺ λατρεύεται μοναδικὰ εἶναι τὸ *ἀρχέτυπον* τῆς κτίσης, ὁ ἄκτιστος Θεὸς, ἐνῶ οἱ εἰκόνες ἐπέχουν θέση τοῦ τόπου καὶ τοῦ τρόπου ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ, τοῦ *συμβόλου* καὶ τοῦ *σημείου,* μὲ ἄλλες λέξεις, στὴ συνάντηση τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο[170].

Καθὼς ἡ μομφὴ τοῦ σκοταδισμοῦ σὲ βάρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας ἀπορρίπτεται ὡς ἀβάσιμη, ἡ ἀπροκατάληπτη καὶ τεκμηριωμένη ἐκτίμηση τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων θὰ ἐπέβαλε τὴν ἀπόδοση τῆς ἴδιας μομφῆς στὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο στιγματίζονται ἀφενὸς οἱ ἴδιοι καὶ ἀφετέρου ὅσοι σύγχρονοι ἱστορικοὶ ἐθελοτυφλοῦν στὴ μαρτυρία τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτει ἡ ὀρθὴ σκέψη καὶ πρακτικὴ

---

[170]. Σ᾽ αὐτὰ τὰ πλαίσια νοεῖται ἡ *ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ* θεία λατρεία μέσω τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 284AB, *«οἱ γὰρ Χριστιανοὶ οὔτε τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκύνησιν ταῖς εἰκόσιν ἀπένειμαν, οὔτε τῷ θείῳ τύπῳ τοῦ σταυροῦ, οὔτε τῆς ἀοράτου καὶ ἀκαταλήπτου φύσεως εἰκόνα ποτὲ πεποιήκασιν· ἀλλὰ καθὸ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, τὰ τῆς ἀνθρωπίνης οἰκονομίας αὐτοῦ ἀναγράφουσι καὶ εἰκονίζουσι».*

τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας[171]. Πρόκειται μάλιστα γιὰ ἕναν σκοταδισμό, ποὺ δὲν ὀφείλεται σὲ μιὰ γενικότερη ἀμάθεια, ἀλλὰ στὴν a priori ἀρνητικὴ προκατάληψη ἔναντι τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ εἰκονομαχία δὲν προκύπτει ἐξαιτίας μιᾶς συλλογικῆς βούλησης τοῦ βυζαντινοῦ λαοῦ γιὰ τὴν πολιτιστική του ἀναγέννηση, στὴν ὁποία θὰ πρωτοστατοῦσαν ὁ αὐτοκράτορας καὶ ἡ ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας[172]. Ἀντίθετα ἕνα συνοθύλευμα ἑτερόκλητων κοινωνικῶν ὁμάδων, καθεμιὰ ἐκ τῶν ὁποίων στρεφόταν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων γιὰ τοὺς δικούς της λόγους (μεταξὺ αὐτῶν πρωτοστατοῦν παυλικιανοί, μάγοι-ἀστρολόγοι, καθὼς καὶ διεφθαρμένοι ἐπίσκοποι τῆς Μ. Ἀσίας ποὺ βρῆκαν καταφύγιο στὴν αὐλὴ τοῦ *ἀπαίδευτου* αὐτοκράτορα Λέοντα τοῦ Γ΄ καὶ ἔθρεψαν ἰδεολογικὰ τὸν ἴδιο καὶ τὸ γιό του Κωνσταντίνο), εἶναι ὁ παράγοντας ποὺ ἐξώθησε τοὺς αὐτοκράτορες στὴν εἰκονομαχική τους μανία, δίχως νὰ εὐθύνεται στὸ ἐλάχιστο τὸ ἴδιο τὸ κληρικολαϊκὸ σῶμα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὸ ὁμόθυμο ἕως τότε ὑπὲρ τῶν ἱερῶν

---

[171]. Ὁ Ζακυθηνὸς γράφει σχετικά: *«Κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐποχὴν τῆς προπαρασκευῆς καὶ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἔριδος ἡ κίνησις οὐδὲν τὸ «ὀρθολογικόν», τὸ «φιλελεύθερον», τὸ «ἀνακαινιστικόν», τὸ «ἐπαναστατικὸν» παρουσιάζει. Ὅλως τοὐναντίον, μεταβάλλεται εἰς φορέα πνεύματος αὐστηροῦ καὶ ῥοπῶν ἀντιπνευματικῶν»*, ἐν Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Βυζαντινὴ ἱστορία 324-1071*, ἔκδ. Μυρτίδη, ἐν Ἀθήναις, 1972, σ. 196.

[172]. Ἡ σύγχρονη ἱστορικὴ ἔρευνα ὀφείλει νὰ ἀπαντήσει στὸ ἐρώτημα, γιατί τὸ πρῶτο εἰκονομαχικὸ διάταγμα τοῦ Λέοντα προέκυψε στὰ συγκεκριμένα χρονικά του πλαίσια, λίγο μετὰ δηλ. ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο εἰκονομαχικὸ διάταγμα τοῦ χαλίφη Γιαζὶδ καὶ ἔπειτα ἀπὸ σειρὰ θριαμβευτικῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν Ἀράβων, ὅταν θὰ ἀπομακρυνόταν ἡ ὅποια βούληση τῶν πρώτων γιὰ διπλωματικὴ προσέγγιση τῶν δεύτερων. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ Λέοντας διέταξε τὸν ἀφανισμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἐνῶ μόλις πρὶν ἀπὸ τὴ δεύτερη δεκαετία τῆς βασιλείας του οἱ εἰκόνες χρησιμοποιοῦνταν εὐρύτατα καὶ δίχως οὐδεμία ἀντίδραση ὄχι μόνο σὲ ναοὺς ἀλλὰ καὶ σὲ δημόσια κτίρια, στὸ ἴδιο τὸ νόμισμα καὶ σὲ ἄλλα δημόσια ἀγαθά.

εἰκόνων[173]. Κατὰ συνέπεια οἱ Ἴσαυροι θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν φερέφωνα τῶν αὐλικῶν τους καὶ ὄχι ἡγέτες μὲ σθεναρὴ βούληση καὶ

---

[173]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 132A, *«οὐ σύνοδος, οὐ βασιλέων κράτος, οὐ συνωμοσίαι θεοστυγεῖς τῆς τῶν εἰδώλων πλάνης τὴν ἐκκλησίαν ἠλευθέρωσαν, καθὼς ἐληρώδησε τὸ Ἰουδαϊκὸν συνέδριον, τὸ κατὰ τῶν σεπτῶν εἰκόνων συναχθέν· ἀλλ' αὐτὸς ὁ τῆς δόξης κύριος ἐνανθρωπήσας Θεὸς καὶ ἔσωσε, καὶ τῆς εἰδωλικῆς ἀπάτης ἀπήλλαξεν».*

Τὸ *ἰουδαϊκὸν συνέδριον* τῶν εἰκονομάχων ὡς ὅμιλος αὐλοκολάκων γύρω ἀπὸ τοὺς Ἴσαυρους ἔδειξε τὸ ἀληθινό του πρόσωπο στὴν *παρασυναγωγὴ* τῆς Ἱέρειας, γιὰ τὴν ὁποία ἐγέρθηκε ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἡ ἀξίωση νὰ ἀναγνωριστεῖ ὡς οἰκουμενική, ἂν καὶ δὲν εἶχε οὔτε τυπικὴ οὔτε οὐσιαστικὴ νομιμοποίηση. Ἡ σύνοδος αὐτὴ ἐκτὸς τοῦ ὅτι στηρίχθηκε στὴ συκοφαντικὴ δυσφήμηση, καθὼς κατηγόρησε ἄδικα τοὺς ὀρθοδόξους γιὰ εἰδωλολατρεία, ἦταν ἐξαρχῆς ἄκυρη, λόγω τοῦ ὅτι δὲν εἶχε συγκληθεῖ ἔπειτα ἀπὸ *ἐγκύκλιο ἐπιστολή,* μὲ τὴν ὁποία θὰ προσκαλοῦνταν στὶς ἐργασίες της ὅλοι οἱ ἀνὰ τὴν οἰκουμένη ἐπίσκοποι. Πέραν τῶν πολλῶν πάντως τυπικῶν ἐλλείψεων τῆς συνόδου μὲ ἀποκορύφωμα τὴν ἀπουσία ὅλων τῶν πατριαρχῶν ἀπὸ τὶς ἐργασίες της, ἐκτὸς τοῦ Κπόλεως, αὐτὸ ποὺ οὐσιαστικὰ τὴν ἀκυρώνει εἶναι τὸ ρῆγμα μεταξὺ τῶν ἀποφάσεών της καὶ τῆς προγενέστερής της συνοδικῆς παραδόσεως. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 208D-209C.

Ὁ πατρίκιος Βησὴρ καὶ ὁ Νακωλείας Κωνσταντίνος ἀπέκτησαν κεντρικὴ θέση στὸν κύκλο τῶν συμβούλων τοῦ Λέοντα, ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 812BC. Γιὰ τὴ διήγηση σχετικὰ μὲ τοὺς ἰουδαίους μάγους ποὺ ἐπηρεάζουν τὸ Λέοντα, βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, Βιβλίον ΙΕ΄*, ἔκδ. BÜTTNER-WOBST TH., CSHB 14, Bonnae, σσ. 258, 11 – 259, 12. Λεπτομερέστερες πληροφορίες στὸ θέμα τῶν προσώπων ποὺ ἐπέδρασαν ὡς σύμβουλοι στὸ Λέοντα κατὰ τὴν εἰκονομαχική του πολιτικὴ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸν ἀρκετὰ μεταγενέστερο τῆς ἐποχῆς Γεώργιο Μοναχό, ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὸν κύκλο τῶν ἑβραίων μάγων-ἀστρολόγων, ποὺ ἔπεισαν τὸ Γιαζὶδ νὰ λάβει διάταγμα κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, μὲ τὸν κύκλο προσώπων ποὺ ἐπέδρασαν ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνάλογη πολιτικὴ τοῦ Λέοντα, ἐν ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Χρονικὸν σύντομον, Βιβλίον δ΄* PG 110, 913C- 917A, ἂν καὶ ὁ Lemerlé ἀμφιβάλλει γιὰ τὸ κύρος τῶν λεγομένων τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, ἐν P. LEMERLE, *Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς*, ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα [2]1985, σ. 72. Πρόσθετη πηγὴ μὲ παραπλήσια στὸ Γεώργιο Μοναχὸ μαρτυρία εἶναι ἡ χρονογραφία τοῦ Ζωναρά, ἐν ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Βιβλίον ΙΕ΄*, μν. ἔργ., σσ. 257, 18 – 259, 12.

Πρβλ. M. ANASTOS, *Iconoclasm and imperial rule 717-842*, μν. ἔργ., σ. 66-67, ὅπου ὑποστηρίζεται ἀφενὸς ὅτι ὁ Τεσσαρακονταπήχυς ἢ Σαραντάπηχος, ποὺ εἶχε ἤδη ἐπιδράσει καταλυτικὰ στὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ χαλίφη Γιαζίδ, ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς συμβούλους τοῦ Λέοντα καὶ ἀφετέρου ὅτι ὁ Γηγνέσιος, ἡγέτης τῶν παυλικιανῶν, ἦρθε αὐτοπροσώπως σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τὸ Λέοντα τὸ 726, λίγο

αὐτενέργεια, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστική τους πολιτική[174]. Εἰδικὰ γιὰ τὸ πρῶτο εἰκονομαχικὸ διάταγμα τοῦ Λέοντα ἐπισημαίνεται

πρὶν τὸ πρῶτο εἰκονομαχικό του διάταγμα. Στὴν ἐπισήμανση τοῦ Gero ὅτι, ἐνῶ γιὰ τὸ Βησὴρ ἔχουμε πληροφορίες, γιὰ τὸν Τεσσαρακοντάπηχυ ἀγνοοῦνται τὰ πάντα, ἐν ST. GERO, «*Byzantine Iconoclasm during the reign of Leo III. With particular attention to the oriental sources*», CSCO 346, Subsidia 41, Louvain 1973, σ. 189-198, πρβλ. A. VASILIEV, «*The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A. D. 721*», DOP 9 (1956), σ. 31, ὅπου ὁ Τεσσαρακοντάπηχυς ταυτίζεται ὡς πρόσωπο μὲ τὸ Βησήρ, τὸν περίφημο μυστικοσύμβουλο τοῦ Λέοντα, ὅπως καὶ τοῦ γιοῦ του Κωσταντίνου, ὁ Ostrogorsky θεωρεῖ ἀκόμη καὶ τὸ Βησὴρ μυθικὸ πρόσωπο, ἐν G. OSTROGORSKY, *Les débuts de la querelle des images*, Mélanges Charles Diehl 1, Paris 1930, σ. 236. Ὡστόσο ὁ Βησὴρ μαρτυρεῖται νὰ ἐπιδρᾶ καταλυτικὰ στὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τῶν Λέοντα καὶ Κωνσταντίνου, ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 816C-817A, *«[Λέων] ἀναιδέστερον κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων ἤγειρε πόλεμον, σύμμαχον ἔχων Βησὴρ τὸν ἀρνησίθεον, καὶ τῆς ἴσης ἀλογίας ἐφάμιλλον»* καὶ ἐν PG 108, 836C.

Γιὰ ἄλλους γενικότερους παράγοντες, ποὺ πιθανότατα ἐξώθησαν τοὺς Ἴσαυρους στὴν εἰκονομαχική τους πολιτική, βλ. J. HERRIN, *«The context of Iconoclast reform»*, ἐν Iconoclasm, σ. 15, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ στρατὸ τῶν *θεμάτων* τῶν *ἀνατολικῶν* καὶ τῶν *ἀρμενιακῶν*, ποὺ εἶχαν ἀνεβάσει στὸ θρόνο τὸ Λέοντα καὶ τὸν στήριζαν στὴν εἰκονομαχική του πολιτική, ὅπως καὶ γιὰ τὴ χαμηλὴ σχετικὰ μόρφωση τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα, ἡ ὁποία μαζὶ μὲ τὴ μαρτυρούμενη μεγαλομανία του τὸν ἔκανε ἐπιρρεπὴ στὴν κολακεία τῶν συμβούλων του. Βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, μν. ἔργ., σ. 17, *«Both Leo III and Constantine V have been portrayed as megalomaniacs, determined to reform the eastern Church, rather than as outstanding generals and efficient administrators. They were successful in one thing – the restoration of traditional Byzantine government, judged by a return to the sixth century pattern of long reigns and hereditary succession»*.

Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, Βιβλίον ΙΕ΄*, μν. ἔργ., σσ. 259, 18 – 261, 5, ὅπου μαρτυρεῖται ἡ ὕπαρξη ἑνὸς θεσμοῦ μᾶλλον διαχρονικοῦ γιὰ τὰ πολιτειακὰ δεδομένα τοῦ Βυζαντίου μὲ ἕδρα τὴ *Βασιλική*, ἑνὸς σώματος ποὺ συγκροτοῦσαν ἐπιφανεῖς διανοούμενοι τῆς ἐποχῆς ἐν εἴδει συγκλήτου ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορα, ἑνὸς κλειστοῦ ἀριθμοῦ *δώδεκα συμβούλων* ποὺ βρίσκονταν ὑπὸ τὴν ἐποπτεία ἑνὸς *οἰκουμενικοῦ διδασκάλου*. Ὁ Λέοντας, ἀντίθετα μὲ τὰ πατρῴα πολιτικὰ ἤθη τῶν προκατόχων του αὐτοκρατόρων, ὄχι μόνο παραγκώνισε τὸ θεσμὸ τῶν *δώδεκα* αὐτῶν *συμβούλων,* ὅταν αὐτοὶ προσπάθησαν νὰ τὸν ἀποτρέψουν ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς εἰκονομαχικῆς του πολιτικῆς, ἀλλὰ ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ τοὺς θανατώσει, θέτοντας τέρμα μ᾽ αὐτὸν τὸν αὐταρχικὸ καὶ βίαιο τρόπο στοὺς ἴδιους τοὺς πολιτειακοὺς θεσμούς, βλ. αὐτόθι, σσ. 260, 16 – 261, 5.

[174]. Ὁ Ρώμης Γρηγόριος στὶς δύο ἐπιστολές του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα ἀποδίδει τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ του τελευταίου στὴν καταλυτικὴ

ἐπίδραση τοῦ κύκλου τῶν συμβούλων του μὲ προεξάρχοντα τὸν Ἐφέσου Θεοδόσιο, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 967D, *«ἐάσας αὐτὸν ἔχειν εἰς πλευράν σου, ἐκείνου ἤκουσας τοῦ παρανόμου μώρου Ἐφέσου τοῦ υἱοῦ Ἀψιμάρου, καὶ τῶν ὁμοίων αὐτῷ»*. Ὁ Λέοντας ἀποδεικνύεται ἄβουλος καὶ ἀσταθὴς πολιτικὸς ἡγέτης, διότι, ἐνῶ τὴν πρώτη δεκαετία τῆς βασιλείας του δὲν εἶχε λάβει οὐδεμία ἀπόφαση κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἄλλαξε ραγδαῖα τὴ στάση του καὶ στράφηκε μὲ μανία ἐναντίον τοῦ θεσμοῦ. Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ἀγανακτεῖ βλέποντάς τον γιὰ ἀπροσδιόριστους λόγους ἤ προφανῶς λόγω τῶν αὐλοκολάκων του νὰ λειτουργεῖ κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο φτάνοντας στὰ ἄκρα, ἐν αὐτόθι, MANSI 12, 959CD, *«καὶ καλῶς σου τρέχοντος, τίς διεκωδώνισέ σου τὰ ὦτα, καὶ τὴν καρδίαν διέστρεψεν ὡς τόξον στρεβλὸν, καὶ εἰς τὰ ὀπίσω ἀπέβλεψας; τοὺς δέκα ἐνιαυτοὺς χάριτι Θεοῦ καλῶς περιεπάτεις, καὶ εἰς μνείαν τὰς ἁγίας εἰκόνας οὐκ ἤγαγες. νῦν δὲ λέγεις, ὅτι εἰδώλων τόπον ἀναπληροῦσι, καὶ ὅτι οἱ προσκυνοῦντες αὐτάς, εἰδωλολάτραι;»*. Δὲν φτάνει ὅμως μόνον αὐτό. Ὁ Λέοντας ἀψηφώντας τὶς ἀντιρρήσεις ἀκόμη καὶ θεσμικῶν προσώπων βιάζεται νὰ ἐπιβάλλει τὴν πολιτική του, δίχως νὰ ἀφήνει περιθώρια διαλόγου, δίνοντας ἔτσι ἀφορμὴ γιὰ κάθε εἴδους συνωμοσιολογία, ἐν αὐτόθι, MANSI 12, 959E- 962A, *«καὶ διὰ τί, ὡς βασιλεὺς καὶ κεφαλὴ τῶν Χριστιανῶν, οὐκ ἠρώτησας γνωστικοὺς ἔχοντας πεῖραν;»*. Ὁ Λέοντας παραγκώνισε ἀλαζονικὰ ὄχι μόνον τὴν ἴδια τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία σχεδὸν στὸ σύνολό της, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὸν ἐνενηνταπεντάχρονο σοφὸ πατριάρχη Γερμανό, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 967CD, παραβλέποντας ἐπιπρόσθετα ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ πάπας, ὁ πρῶτος στὴν *πενταρχία* τῆς Ἐκκλησίας, ἔφτασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὸν ἱκετεύει στὴν κατακλείδα τῆς β΄ ἐπιστολῆς του νὰ ἐπανεξετάσει τὴν πολιτική του, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ τοῦ παρεῖχε φανερὰ κάθε πολιτικὴ στήριξη, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ β΄* MANSI 12, 979D-982B.

Γιὰ τὴ γνησιότητα τῶν δύο ἐπιστολῶν τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Β΄ πρὸς τὸ Λέοντα τὸν Γ΄, βλ. A. ALEXAKIS, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its archetype*, DOS 34, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1996, σ. 108-110. Τὴ γνησιότητα ἀμφισβητεῖ ὁ Gouillard, ἐν J. GOUILLARD, «*Aux origins de l' Iconoclasme: Le témoignage de Grégoire II?»,* TM 3 (1968)», σσ. 259-266, ὅπως καὶ ὁ Michels, ἐν H. MICHELS, *«Zur Echtheit der Briefe Papst Gregors II. an Kaiser Leon III.»*, ZKG 99 (1988), σ. 390. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἑδράζεται σὲ τρία κύρια ἐπιχειρήματα: α) στὴν παράλειψη χρήσης τῶν δύο ἐπιστολῶν ἀπὸ τοὺς πατέρες της συνόδου τῆς Νίκαιας, β) σὲ λάθη τοῦ συγγραφέα ποὺ ἀφοροῦν σὲ γεωγραφικοὺς προσδιορισμοὺς τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου καθὼς καὶ γ) σὲ διαφοροποιήσεις στὸ ὕφος τοῦ συγγραφέα σὲ σχέση μὲ τὰ ὑπόλοιπα κείμενά του, ἐν W. G. DAYSON, *John of Damascus and the Iconoclastic challenge*, California State Uni., Dominguez Hills 2000, σ. 29.

Ἀντίθετα ὁ Grotz ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἐπιστολὲς γράφτηκαν πρωτότυπα στὰ ἑλληνικά, πιθανόν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Γρηγόριο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 726-729, ἐν H. GROTZ, «*Beobachtungen zu den zwei Briefen Papst Gregors II. an Kaiser Leo III.*», ἐν Archivum

ὅτι πρόσωπα τῆς βαρύτητας τῶν πατριαρχῶν Γερμανοῦ καὶ Ταρασίου δὲν καταλογίζουν τὴν κύρια ὑπαιτιότητα στὸν ἴδιο, ἀλλὰ στὸ Νακωλείας Κωνσταντίνο καὶ σὲ ἄλλα πρόσωπα τῆς αὐλῆς ὡς κατεξοχὴν ἠθικῶν αὐτουργῶν[175].

Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ρώμης Γρηγόριου τοῦ Β΄ *καὶ τὰ μικρὰ παιδία καταπαίζουσί σου*[176], ποὺ ἀπευθύνεται στὸ Λέοντα, ἀποτελεῖ τεκμήριο τοῦ ποιοὶ τελικὰ ἦταν οἱ σκοταδιστὲς κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς

Historiae Pontificiae 18 (1980), σσ. 9-40. Οὐσιαστικὴ σημασία πάντως ἔχει, ἐὰν τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Β΄ ἐκφράζει πραγματικὰ τὴ βούληση τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης. Λιγότερο ἐνδιαφέρει ἐὰν τὸ γράμμα τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν προέρχεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χέρι τοῦ Γρηγορίου Β΄ Ρώμης.

Τὸ εἰκονομαχικὸ διάταγμα τοῦ Λέοντα εἶχε ἀναμφίβολα τοὺς ἠθικούς του αὐτουργούς. Ἦταν τὰ πρόσωπα τῶν Συνάδων Ἰωάννη, Νακωλείας Κωνσταντίνου καὶ Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶ, αὐτῶν στοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται ὁ πατριάρχης Γερμανὸς μὲ τὶς ἐπιστολές του, προκειμένου νὰ πάψουν νὰ ἐπηρεάζουν τὸν αὐτοκράτορα, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 100B-128A.

[175]. Τὸ ὅτι ὁ Νακωλείας εἰδικότερα ἦταν ὁ πρωταγωνιστὴς τῶν δολοπλοκιῶν στὴν αὐλὴ τοῦ Λέοντα μαρτυρεῖται μέσα ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννη Συνάδων, ὅπου ὁ Νακωλείας ἐμφανίζεται νὰ καταπατεῖ τὴν προηγούμενη ὑπόσχεσή του πρὸς τὸν πατριάρχη γιὰ τὴ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν εἰκονομαχικῶν του σχεδίων, ἐν ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Ἰωάννην Συνάδων,* ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 104DE. Ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Γερμανὸς μᾶς διαβεβαιώνει παράλληλα ὅτι ὁ Νακωλείας ἦταν αὐτὸς ποὺ δὲν μετέφερε στὸν προϊστάμενο μητροπολίτη του Ἰωάννη Συνάδων τὴν ὁμώνυμη ἐπιστολή, ὡς ὄφειλε, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει καμιὰ ἐλπίδα νὰ μεταπειστεῖ ὁ τελευταῖος ὑπέρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἐν ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Κωνσταντῖνον Νακωλείας,* ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 105DE.

Μὲ αὐτὰ τὰ τεκμήρια ὁ Ταράσιος εἶναι κατηγορηματικὸς στὴν ἑξῆς αἰτιολόγηση τῆς εἰκονομαχίας: *«ὡς προέφην, ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐπεισάκτου καινοτομίας ταύτης γέγονεν ἐκ τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς ἐπισκόπου Νακωλείας»*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 108A, πράγμα ποὺ εἰπώθηκε λακωνικότερα ἐν αὐτόθι, MANSI 13, 105B. Πρβλ. Π. Κ. ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *«Ἡ φύση καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς Εἰκονομαχίας»*, μν. ἔργ., σ. 702.

[176]. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 966C.

εἰκονομαχίας καὶ ποιοὶ τὰ φωτεινὰ παραδείγματα. Ἡ δεισιδαιμονία ἐξάλλου (ποὺ σὲ καμία περίπτωση δὲν χαρακτηρίζει τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ ἄστοχη γενίκευση τῶν *σκοτεινῶν χρόνων*) ἀνιχνεύεται ὡς ἴδιον γνώρισμα τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν Ἰσαύρων[177]. Μὲ ὄχημα αὐτὴν τὴ δεισιδαιμονία οἱ Ἴσαυροι ἐμφανίζονται νὰ ἐξαπατοῦν εὐρεῖες λαϊκὲς μάζες γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς εἰκονομαχικῆς τους πολιτικῆς[178]. Ἄρα οἱ ἴδιοι οἱ πρωτοστάτες τῆς εἰκονομαχίας

---

[177]. Βλ. C. MANGO, «*Historical introduction*», ἐν Iconoclasm, σσ. 1-3, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κύρια αἰτία τοῦ εἰκονομαχικοῦ διατάγματος τοῦ Λέοντα ἦταν ἡ θρησκοληψία του. Τὸ ὅτι ὁ Λέων ἦταν θρησκόληπτος φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἐξέλαβε τὴν ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου τῆς Θήρας ὡς σημάδι τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων. Πρβλ. P. KARLIN- HAYTER, *Iconoclasm*, ἐν *The Oxford History of Byzantium*, ἔκδ. C. MANGO, Oxford 2002, σ. 155.

[178]. Οἱ θριαμβευτικὲς στρατιωτικὲς νίκες τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων Λέοντα τοῦ Γ΄ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄, ἡ μακροχρόνια βασιλεία τους καὶ ἡ εἰρηνική τους διαδοχή, ἐκλήφθηκε ἀπὸ μεγάλο μέρος τοῦ βυζαντινοῦ πληθυσμοῦ, ἰδίως ἀπὸ τὸ στρατό, ὡς εὔνοια τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῆς εἰκονομαχικῆς τους πολιτικῆς. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο διαθόθηκε ἡ εἰκονομαχία στὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ εἰκονομαχία μπόρεσε νὰ ἐπιβιώσει στὴν καρδιὰ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, στὴν Κπολη, γιὰ ἕναν καὶ πλέον αἰώνα. Βλ. C. MANGO, «*Historical introduction*», μν. ἔργ., σ. 5. Πρβλ. J. B. BURY, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basile I (802-867)*, London 1912, σ. 58. Μέσω αὐτῆς τῆς δημαγωγικῆς τους πολιτικῆς οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες καὶ οἱ ὁμοϊδεάτες ἱεράρχες τῆς Ἱέρειας *τοὺς ἁπλουστέρους συνήρπασαν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 205B.

Γιὰ τὴ γενικότερη δημαγωγικὴ πολιτικὴ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων, ποὺ βρίσκει ἔδαφος στὴ λαϊκὴ δεισιδαιμονία, καὶ μὲ τὸ χρονικό της εὖρος νὰ ἐκτείνεται ἕως καὶ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς β΄ φάσης τῆς εἰκονομαχίας, βλ. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Συγγραφὴ χρονογραφίου* PG 108, 1024C, «*Δευτέρῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ [τοῦ Λέοντος] περιεργαζόμενος κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων, καὶ λέγων πρός τινας ὁμόφρονας αὐτοῦ, ὅτι Τίνος ἕνεκεν, φησί, ταῦτά πως ἔχουσιν οἱ Χριστιανοὶ κατακυριευόμενοι ὑπὸ τῶν ἐθνῶν; Ἐμοὶ δοκεῖ διὰ τὸ προσκυνεῖσθαι τὰς εἰκόνας, καὶ ἄλλο οὐδέν· καὶ βούλομαι αὐτὰς καταστρέψαι. Βλέπετε γὰρ, φησίν, ὅσοι βασιλεῖς ἐδέξαντο καὶ προσεκύνησαν αὐτάς, ἀπέθανον, οἱ μὲν ἐκδιωχθέντες, οἱ δὲ ἐν πολέμῳ πεσόντες. Μόνοι δὲ οἱ μὴ προσκυνήσαντες αὐτὰς ἰδίῳ θανάτῳ ἕκαστος εἰς τὴν*

ἐμφανίζονται καὶ ὡς δημαγωγοὶ σὲ βάρος ἑνὸς ὑποτελοῦς σώματος πολιτῶν ποὺ ἄγεται καὶ φέρεται[179].

Μέσα ἀπὸ τὰ ἕως τώρα ἐκτεθέντα ἱστορικὰ δεδομένα ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ εἰκονομάχοι τίποτε τὸ *προοδευτικὸ* καὶ *ἀνακαινιστικὸ* γιὰ τὸν πολιτισμὸ δὲν εἰσήγαγαν[180]. Ἀντίθετα προσπάθησαν νὰ καταστρέψουν ὅ,τι μὲ μόχθο εἶχαν δημιουργήσει προγενέστερες γενιὲς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος μὲ ἐπίκεντρο τὸν ἀρχαιότατο θεσμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων[181]. Παράλληλα ἐπιχείρησαν νὰ προωθήσουν τὸν ἐνυπάρχοντα στὴν κοσμοαντίληψή τους μανιχαϊσμό,

---

βασιλείαν αὐτοῦ ἐτελεύτησεν, καὶ μετὰ δόξης προκομισθεὶς εἰς τὰ τῶν βασιλέων κοιμητήρια ἐτάφη ἐν τοῖς Ἀποστόλοις. Λοιπὸν οὖν ἐκείνους κἀγὼ βούλομαι μιμήσασθαι, καὶ καταστρέψαι τὰς εἰκόνας, ἵνα πολὺν ζήσω χρόνον κἀγὼ καὶ ὁ υἱός μου».

[179]. Οἱ Ἴσαυροι κατόρθωσαν μὲ ἀθέμιτους τρόπους νὰ ἐνσπείρουν ἀρχικὰ τὴν εἰκονομαχικὴ ἰδεολογία καὶ νὰ αὐξήσουν στὴ συνέχεια τοὺς ὀπαδοὺς τῆς εἰκονομαχίας, δρώντας κυρίως στὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ, καθὼς ἡ εἰκονομαχία πρὶν τὸ πρῶτο εἰκονομαχικὸ διάταγμα του Λέοντα δὲν εἶχε τὸ ἐλάχιστο λαϊκὸ ἔρεισμα, μὲ ἐξαίρεση τοὺς παυλικιανοὺς τῶν ἀνατολικῶν συνόρων. Σχετικὰ μὲ τὸ ἦθος τῶν συνοδικῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἱέρειας ἐπρόκειτο ἀποδεδειγμένα *διὰ συμμορίας τινός*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις* στ΄ MANSI 13, 205B.

[180]. Ἡ εἰκονομαχία καὶ ὅ,τι αὐτὴ συνεπάγεται γιὰ τὸν πολιτισμὸ χαρακτηρίστηκε ὡς *ἀπαξίωση τῆς φαινομενικότητας, καθολική ἀπόρριψη τῆς κοινωνίας τοῦ θεάματος* καὶ *ἀπαίτηση γιά, ὑποκειμενική κατανόηση τῆς «καθαρῆς» καί βαθύτερης ἀλήθειας, συνυφασμένη ὄχι σπάνια μέ τήν κυριαρχία ἑνός λόγου περί ἠθικῆς*, ἀντίθετα μὲ τὴν εἰκονολατρεία ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς *ἐμμονή καί ἐμπιστοσύνη στό φαίνεσθαι καί ἀπαίτηση γιά ἄμεση, καί συνήθως μαζική, θέαση τῆς ἀλήθειας*, ἐν Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *Βυζαντινή φιλοσοφία τῆς εἰκόνας, Μιά ἀνάγνωση τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ*, ἔκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1997, σ. 13-14.

[181]. Βλ. *Ex libello Photii de synodis,* ἐν MANSI 13, 494C, *«ἀνὰ τὰς ἀγορὰς καὶ τὰς λεωφόρους ποσὶ κατεπάτουν, περιέσυρον, πυρὶ παρεδίδοσαν, θέαμα Χριστιανοῖς ἐλεεινὸν, καὶ τῆς ἑλληνικῆς χριστομαχίας μόνης ἄξιον. τὰ αὐτὰ δὲ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν εἰκόνων καὶ εἰκονισμάτων ποσὶ θολεροῖς ἐκχέαι, ἅμα χερσί τε παλαμναίαις καὶ βεβήλαις χείλεσιν ἐνεσέλγαινον, καὶ κόρον οὐδένα τῆς τηλικαύτης μανίας καὶ περιπληξίας οὐδαμῶς ἐλάμβανον οἱ ἀλάστορες»*, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στοὺς διωγμοὺς τῶν ὀρθοδόξων κατὰ τὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας. Παρόμοια, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις Ζ΄* MANSI 13, 401CD.

ποὺ συνεπάγεται τὴν εὐθεία πολιτισμικὴ ὀπισθοδρόμηση[182], ἂν καὶ γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου αὐτὸ ποὺ ὑπερτεροῦσε ἦταν πάντα ἡ ἀποκλειόμενη ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους δυνατότητα θέωσης τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τοῦ *θέσει* σώματος τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Μὲ ἄλλα λόγια σὲ μιὰ ἐνδεχόμενη ἐπικράτηση τῆς εἰκονομαχίας ἡ κοσμικὴ ζωγραφικὴ τέχνη, ἀκόμη καὶ ἡ προσωπογραφία, θὰ συνεχιζόταν ὡς ἕνα βαθμὸ νὰ ἀναπτύσσεται[183]. Πιθανὸν νὰ ἦταν ἀνεκτὴ καὶ ἡ εἰκαστικὴ θρησκευτικὴ τέχνη[184]. Ὡστόσο οἱ ἱερὲς εἰκόνες θὰ ἔπαυαν νὰ σημαίνουν τὸ *θέσει σῶμα* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, καταντώντας ἁπλὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ὁ σκοπὸς θὰ περιοριζόταν στὸ διδακτικό τους χαρακτήρα.

Σύμφωνα μὲ τὶς διατυπώσεις τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ εἰκονομαχία εἶναι ἴδιον *τῶν λίαν ἀμαθῶν καὶ ἀπαιδεύτων,* ποὺ *ἐξέστησαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου*[185]. Ὡστόσο χάριν ἀκρίβειας θὰ πρέπει

---

[182]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 249B, *«κατὰ τὴν αὐτῶν παράνοιαν οἴχεται πᾶσα ἐπιστήμη καὶ τέχνη δοθεῖσα παρὰ τοῦ Θεοῦ πρός τε τὴν αὐτοῦ δόξαν, καὶ πρὸς σύστασιν τῆς ἡμετέρας ζωῆς».*

[183]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 249B, *«ἔδει μᾶλλον αὐτοῖς τὰς ἀνδρείας τούτων ἐξειπεῖν, τὰς κατὰ τῶν πολεμίων νίκας, τὰς βαρβαρικὰς ὑποπτώσεις, ἅς ἐν εἰκόσι καὶ διὰ τοίχοις εἰς μνήμην ἐξηγήσεως πολλοὶ ἐστηλογράφησαν, τοὺς ὁρώντας πρὸς πόθον καὶ ζῆλον ἕλκοντες»*, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἄσκηση τῆς ζωγραφικῆς τέχνης κατὰ τὴν περίοδο τῶν Ἰσαύρων.

[184]. Στὴ μετὰ β΄ φάση τῆς εἰκονομαχίας οἱ εἰκονομάχοι ἐμφανίζονται συμβιβαστικοὶ ἔναντι τῶν ὀρθοδόξων ὡς πρὸς τὴν εἰκονογράφηση τῶν ναῶν, κατὰ τρόπο ποὺ νὰ ἀποτρέπεται ἡ προσκύνηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων, διὰ τῆς τοποθέτησής τους, φερ᾽ εἰπεῖν, σὲ μεγάλο ὕψος ἐντὸς τῶν ναῶν. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων* PG 99, 352C-353B.

[185]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 332A, *«τίς γὰρ ἂν τῶν ἐχόντων τῷ θείῳ φόβῳ καθηλωμένον τὸν νοῦν, τὰ τῷ Θεῷ ἀνατεθειμένα τολμήσειε τῇ τῶν εἰδώλων προσηγορίᾳ ἀποκαλέσαι; οὐδὲ τῶν λίαν ἀμαθῶν καὶ ἀπαιδεύτων εἰ μή που ἀμνημονήσειε τὸ μέγα καὶ σωτηριῶδες μυστήριον,*

νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς δὲν ἐπιδέχεται τὴν ὅποια γενίκευση σύμφωνα μὲ τὰ συμφραζόμενα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, διότι οἱ ἐμπνευστὲς τῆς εἰκονομαχίας δὲν ἦταν στὸ σύνολό τους ἀπαίδευτοι, οὔτε καὶ τὸ *ἀμαθὲς* καὶ *ἀπαίδευτον* τοῦ φρονήματός τους ἔχει τὴν ἔννοια τῆς ἀγραμματοσύνης. Τουλάχιστον οἱ ἠθικοὶ αὐτουργοὶ τῆς εἰκονομαχίας, ὁ κύκλος δηλαδὴ τῶν Ἰσαύρων, ἀκόμη περισσότερο ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντίνος ὁ Ε΄, εἶχαν λάβει ἀναμφίβολα μόρφωση ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Τὸ θέμα ὅμως εἶναι ἡ ποιότητα τῆς παιδείας ὅλων αὐτῶν, τὸ ἦθος ποὺ ἀντανακλοῦσε σ᾽ αὐτήν.

Σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἀπαιδευσία τῶν εἰκονομάχων συνδεόταν μὲ τὴν πόρωση τῆς *καρδίας* καὶ τὴ διαστροφὴ τοῦ *νοός* τους[186]. Οἱ πρωτοστάτες τῆς εἰκονομαχίας εἶχαν ἀναμφίβολα ἕνα ἐπίπεδο μόρφωσης, ποὺ τοὺς ἐξασφάλιζε ἰσχυρὴ κριτικὴ ἱκανότητα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ γνώση τους γύρω ἀπὸ τὴν ἁγιογραφική, συνοδικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση, εἰδικότερα μάλιστα σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ στὸ φλέγον ζήτημα τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ πολυμάθειά τους ἐντοπίζεται εὔκολα μέσα ἀπὸ τὶς διατυπώσεις τους στὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας. Ἐκεῖ μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς τὴν κεκαλυμμένη ἀπὸ τὸ ρητορισμὸ παραχάραξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ περιεχόμενό της, πρακτικὴ ποὺ ὑποδηλώνει κάθε ἄλλο παρὰ τὴν ἀμάθειά τους[187].

ὅ ὁ Θεὸς λόγος σαρκὶ ἐπιδημήσας ἐν ἡμῖν εἰργάσατο, ῥυσάμενος ἡμᾶς ἐκ τῆς τῶν εἰδώλων πλάνης». MANSI 13, 296A, *«ἐξέστησαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου οἱ τοῦτο κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐγχειρήσαντες».*

[186]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 217C, *«καὶ ῥήμασι μὲν σχηματίζονται τὴν εὐσέβειαν, περὶ δὲ τὸν νοῦν κακουργοῦσι. καὶ τοῖς χείλεσι ταύτην τιμῶσι, τῇ δὲ καρδίᾳ πόῤῥω ἀπέχουσιν ἀπ᾽ αὐτῆς».*

[187]. Οἱ *χρήσεις* ποὺ ἀπαντοῦν στὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας ἄλλοτε εἶναι *πιττάκια*, δηλ. χωρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ποὺ ἔχουν ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὴν κειμενική τους συνάφεια καὶ ἔχουν παρερμηνευτεῖ, καὶ ἄλλοτε *ψευδοπιττάκια,* δηλ.

Φαίνεται τελικὰ ἡ καλοσχεδιασμένη προσπάθεια ἐξαπάτησης ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴ χειραγώγηση τῶν μαζῶν.

Δίχως λοιπὸν νὰ ἀμφισβητεῖται ἡ πολυμάθεια τῶν ἀρχηγετῶν τῆς εἰκονομαχίας, ἐνστάσεις ἐγείρονται ὡς πρὸς τὴν ποιοτική της ἀξία, διότι τὸ ἐπιβεβαιωμένο γνωστικὸ ἐπίπεδο τῶν εἰκονομάχων δὲν φάνηκε νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἀρετή, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἴδιοι ἐν τέλει θὰ κατηγοροῦνταν μᾶλλον γιὰ μοχθηρία. Στὴ βάση αὐτῆς τῆς συνειδητῆς *παραπολιτικῆς* τῶν εἰκονομάχων καὶ πίσω ἀπὸ τὴν ἑκούσια παραχάραξη τῆς ἀλήθειας ἀναφορικὰ μὲ τὴ συκοφάντηση τῶν ὀρθοδόξων ὡς εἰδωλολατρῶν κρύβονται τὰ σκοτεινὰ κίνητρα τῆς εἰκονομαχίας, τὰ πραγματικὰ αἴτιά της.

Συμπερασματικά, κοινὴ θὰ ἦταν ἡ θέση ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ διαλόγου γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῶν *σκοτεινῶν χρόνων* νὰ ἀρθοῦν οἱ ὅποιες γενικεύσεις καὶ οἱ ἀκραῖοι χαρακτηρισμοὶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας καὶ τοὺς πρωταγωνιστές της. Ὑποθετικὰ καὶ πολιτιστικὴ κάμψη νὰ εἶχε σημειωθεῖ τότε, αὐτὴ θὰ περιοριζόταν στὸ ἐπίπεδο τῆς παραγωγῆς ἔργων πολιτισμοῦ, ἐπερχόμενη ὄχι ὡς ἀπόρροια μιᾶς ὑποτιθέμενης ἀπαιδευσίας τοῦ βυζαντινοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ λόγω τῶν συνεχῶν πολεμικῶν συρράξεων. Ἐπιπλέον, ἐνῶ ὁ χαρακτηρισμὸς *τῶν λίαν ἀμαθῶν καὶ ἀπαιδεύτων* ἀποδόθηκε σὲ βάρος τῶν εἰκονομάχων, ἀποδείχθηκαν ἔωλοι ταυτόσημοι χαρακτηρισμοὶ μερίδας σύγχρονων ἱστορικῶν ποὺ στιγματίζουν συνολικὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία ἐξεταζόμενη εἰδικὰ κατὰ τὴν περίοδο τῆς

ψευδεπίγραφα πατερικὰ ἀποσπάσματα. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 173E. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ διαπιστώσει κανεὶς μέσα ἀπὸ τὸ σχετικὸ πίνακα τοῦ παραρτήματος τῆς παρούσας διατριβῆς.

εἰκονομαχίας προσδιορίζεται ὡς ἡ μερίδα τῶν εἰκονολατρῶν, σὰν νὰ πρόκειται δηλ. γιὰ κάποια θρησκόληπτη ἰδεολογικὴ ὁμάδα[188].

Κατὰ τοὺς λεγόμενους *σκοτεινοὺς αἰῶνες* ἡ ἀνατολικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία (ὅση ἀπέμενε ἀπό τὶς κατακτήσεις τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βουλγάρων) μπορεῖ νὰ εἶχε μεταβληθεῖ ἀπὸ αὐτοκρατορία τῶν πόλεων σὲ αὐτοκρατορία τῶν φρουρίων. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι γιὰ τὸ χριστιανικὸ κόσμο τῆς *καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς* ἐξέλειπαν οἱ βάσεις τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστη. Προφανῶς ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἔστρεψε πρόσκαιρα τὸ κύριο ἐνδιαφέρον του στὴν ἴδια τὴν ἐπιβίωσή του, δίχως ὅμως νὰ περιορίζει τὴν προσήλωσή του στὶς πολιτισμικές του ἀξίες[189].

---

[188]. Βλ. Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΥ, *Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου*, ἔκδ. Καραβάκος, Ἀθήνα, 1953, σ. 121-128.

Δὲν μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε τὴ νοοτροπία ἱστορικῶν τοῦ τύπου τοῦ Κορδάτου, οἱ ὁποῖοι χωρὶς τὴ μελέτη ἑνὸς πολιτισμοῦ στὴ βάση τῶν δικῶν του θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καταλήγουν σὲ ἀσυλλόγιστα συμπεράσματα. Ἐὰν ἡ ἀστοχία τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ὡς πρόσκαιρη ἐπιπολαιότητα, σίγουρα ὀφείλεται στὴν κοντόφθαλμη θεώρηση ὄχι μόνον τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τοῦ κόσμου ὁλόκληρου. Καὶ ὅταν ὁμιλοῦμε ἐδῶ γιὰ κοντόφθαλμη ὅραση ἐννοοῦμε τὴν κοινωνιστικὴ καὶ ἠθικιστικὴ ἀντιπαραβάλλοντάς την πρὸς τὴν ὀντολογικὴ ὅραση τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας καὶ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ μεσαίωνα.

[189]. Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Λέοντα τοῦ Γ΄ καὶ παράλληλα μὲ τὴν εἰκονομαχία ἐξελίσσονταν ὁ βυζαντινοαραβικὸς πόλεμος, οἱ βουλγαρικὲς ἐπιδρομὲς στὴ Βαλκανική, ἡ ἀπώλεια τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους καὶ μετέπειτα τοὺς Φράγκους, καθὼς καὶ συνεχεῖς ἐσωτερικὲς ἐπαναστάσεις. Τὰ ἴδια θὰ συνεχίσουν νὰ ἰσχύουν καὶ μέχρι τὸ τέλος τῆς β΄ φάσης τῆς εἰκονομαχίας. Ὡστόσο εὐθὺς ἀμέσως θὰ ξεπηδήσει ὁ *πρῶτος βυζαντινὸς οὐμανισμὸς* μὲ τὸ Φώτιο και τοὺς μαθητές του, σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τοὺς *φωτιστὲς τῶν σλάβων*. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ξαφνικὴ ἔκρηξη ἔργων πολιτισμοῦ δὲν θὰ ἦταν ποτὲ δυνατὸν νὰ προέλθει ἀπὸ παρθενογένεση. Νοεῖται μόνον ὡς φυσικὴ συνέχεια τῆς ἐποχῆς τῆς εἰκονομαχίας καὶ ἀποτελεῖ ἀδιάσειστο τεκμήριο τοῦ ἀκατάπαυστου τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀκόμη καὶ σ᾽ αὐτὴν τὴν κρίσιμη περίοδο.

2. Ἡ ἀρχαιότητα τῶν ἱερῶν εἰκόνων

Ἡ ἄποψη σύγχρονων ἱστορικῶν καὶ θεολόγων ὅτι εἰκονομαχικὲς καὶ εἰκονολατρικὲς τάσεις συνυπῆρχαν στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα καὶ ἐκφράζονταν κατὰ καιροὺς πρὶν τὰ εἰκονομαχικὰ διατάγματα τοῦ Λέοντα τοῦ Γ΄, ἁπλὰ ἦρθαν στὸ φῶς μὲ βάση αὐτά[190], ἀναιρεῖται μὲ

---

[190]. Βλ. E. KITZINGER, *«The Cult of Images in the Age before Iconoclasm»*, ἐν DOP 8 (1954), σ. 65, ὅπου ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι γιὰ αἰῶνες ἐνυπῆρχαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰκονομαχικὲς τάσεις, ἁπλὰ ἐκδηλώθηκαν μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Λέοντα. Ἡ ἴδια ἄποψη ἔχει ἄκριτα περάσει στὸ σύνολο σχεδὸν τῶν σημερινῶν ἐγχειριδίων, ἐγκυκλοπαιδειῶν καὶ λεξικῶν ἱστορίας καὶ θεολογίας. Ἐνδεικτικά, βλ. Ν. ΓΡ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Επίτομο ιστορικο-θεολογικό Λεξικό*, ἔκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 144-145. Στὸ ἴδιο πνεῦμα ἐξακολουθοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα νὰ ἀναπαράγονται παρόμοιες ἀπόψεις σὲ μεταπτυχιακὲς ἐργασίες. Ἐνδεικτικά, βλ. Π. ΓΑΛΑΝΟΥ-ΚΑΡΑΜΠΕΡΗ, *Η εικονομαχία και ο άγιος Ευθύμιος Σαρδέων*, Διπλ. Εργασία, Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 23-25, ὅπου αὐθαίρετα χαρακτηρίζονται ὡς εἰκονομάχοι πρόσωπα ὅπως ὁ Ὠριγένης καὶ ὁ ἅγ. Ἐπιφάνιος Κύπρου, παρόλο ποὺ εἰδικὰ γιὰ τὴν εἰκονοφιλία, ὅπως καὶ γιὰ τὴν παραποίηση τῆς διδασκαλίας τοῦ τελευταίου ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, βρίθει ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Παρεπιπτόντως, ἡ ὅλη ἀναφορὰ τῆς ἐργασίας αὐτῆς στὴν πατερικὴ καὶ συνοδικὴ παράδοση, τὴ στιγμὴ ποὺ ἀπουσιάζει ἡ ἐλάχιστη ἔστω παραπομπὴ στὶς ἴδιες τὶς πηγές, εἶναι ἔωλη, ὅπως ἔωλη γιὰ τὸ ζήτημα τῶν αἰτιῶν τῆς εἰκονομαχίας εἶναι καὶ ἡ χρησιμοποιηθείσα δευτερεύουσα βιβλιογραφία τῶν Pelikan καὶ Φειδᾶ, γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. J. PELIKAN, *La Tradition Chrétienne, Histoire du développement de la doctrine, II, L᾽ esprit du christianisme oriental, 600-1700*, Paris 1994 καὶ ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, τόμ. 1, Ἀθῆναι [3]1997. Ἡ παρερμηνεία φερ᾽ εἰπεῖν βιβλικῶν χωρίων, ὅπως τὰ *Ἐξ 20, 4, Ψαλ. 96, 7, Δευτ. 6, 13,* κατὰ τὸ πρότυπο τῶν εἰκονομάχων, ὅπου οἱ λέξεις *ὁμοίωμα* καὶ *χειροποίητον* ταυτίζονται ἀδικαιολόγητα κατὰ τὸ ἐννοιολογικό τους περιεχόμενο μὲ τὸ ἀντίστοιχο τῆς λέξης *εἴδωλον*, υἱοθετεῖται στὴ βάση τῆς συλλογιστικῆς τῶν προαναφερθέντων ἐρευνητῶν. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὶς ἀντιεικονομαχικὲς διακηρύξεις τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ὁ ἐν λόγω συσχετισμὸς εἶναι ἐντελῶς ξένος πρὸς τὴ διδασκαλία τῶν ἴδιων τῶν προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 26* PG 94, 1257C. *2, 17* PG 94, 1301BC, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 114, 1 – 115, 9.

βάση τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας, ἐνῶ γιὰ κανένα ἄλλο θέμα ἱστορικῆς ὑφῆς ποὺ ἀφορᾶ στὴν εἰκονομαχία δὲν εἶναι τόσο ἀπόλυτοι, ἐπιφυλάσσουν μιὰ τέτοια στάση στὸ θέμα τῆς ὕπαρξης καὶ χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων καθόλη τὴ διάρκεια καὶ σὲ κάθε πολιτισμό, ἐνόσω καὶ ὅπου ἀναπτύχθηκε ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ διαχρονικὸς καὶ διαπολιτισμικὸς χαρακτήρας τῶν ἱερῶν εἰκόνων εἶναι τόσο αὐτονόητος, ὥστε δὲν χωρᾶ καμία συζήτηση περὶ τῶν δῆθεν ἐκδηλούμενων κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τόπους εἰκονομαχικῶν τάσεων ὁμάδων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας εἶναι κατηγορηματικοὶ διακηρύσσοντας τὰ ἑξῆς: *«ὁρῶμεν οὖν πάντες καὶ συνίεμεν, ὅτι καὶ πρὸ τῶν ἁγίων συνόδων, καὶ μετὰ τὰς ἁγίας συνόδους αἱ τῶν εἰκόνων ἀναζωγραφήσεις»*[191] καὶ *«ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ὅπου ἐστὶν ὁ χριστιανισμός,*

Ἀναφορὰ σὲ νεότερους ἐρευνητὲς ποὺ συνεχίζουν νὰ ἀναπαράγουν τὴ γνώμη τοῦ Kitzinger κάνει ὁ Louth, ἐν A. LOUTH, *St John Damascene. Tradition and Originality in Byzantine Theology*, Oxford Uni. Press, New York 2004, σσ. 195-196, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τὴ διαφωνία του στὴ βάση τῶν τεκμηρίων τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀρχαιολογίας.

[191]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 220E. Στὴν ἀξίωση τοῦ Λέοντα ὅτι ἡ σιωπὴ τῶν συνόδων ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων θὰ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἀρνητικὴ τοποθέτηση ἤ τουλάχιστον ὡς ἔκφραση οὐδετερότητας, ὁ Γρηγόριος Β΄ Ρώμης προτάσσει τὸ αὐτονόητο καὶ διαχρονικὰ ἀδιαμφισβήτητο τοῦ θεσμοῦ, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ β΄* MANSI 12, 979D.

Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 2, 16* PG 94, 1301A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 114, 81-90, *«Ὥσπερ γὰρ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ ἐγγράφως ἐκηρύχθη τὸ εὐαγγέλιον, οὕτως ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ ἀγράφως παρεδόθη τὸ εἰκονίζειν Χριστὸν τὸν σεσαρκωμένον θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους, ὥσπερ καὶ προσκυνεῖν τὸν σταυρὸν καὶ κατ᾽ ἀνατολὰς ἑστῶτας προσεύχεσθαι».* Ὁ Δαμασκηνὸς τεκμηριώνει τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν οἰκουμενικότητα τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων μέσα ἀπὸ πατερικὲς *χρήσεις* καὶ ἀποσπάσματα ἱστορικῶν πηγῶν, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 2, 20* PG 94, 1305B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 119, 1-4. Ἀναλυτικότερα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεσμοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἕως καὶ τὴν Πενθέκτη Σύνοδο, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 217C-220E.

αἱ αὐταὶ σεβάσμιαι εἰκόνες παρὰ πάντων τῶν πιστοτάτων τιμῶνται· ὅπως διὰ τοῦ ὁρατοῦ χαρακτῆρος εἰς τὴν ἀόρατον θεότητα τῆς μεγαλειότητος αὐτοῦ ἡ διάνοια ἡμῶν ἁρπαγῇ πνευματικῇ τάξει κατὰ τὴν σάρκα»[192].

Εἶναι ἄλλο βέβαια αὐτὸ ποὺ ἴσχυσε στοὺς αἱρετικοὺς κύκλους καὶ δὴ στοὺς κατεξοχὴν εἰκονομάχους μανιχαίους. Ὁ χρονικὸς καὶ τοπικὸς περιορισμὸς τοῦ ξεσπάσματος τῆς εἰκονομαχίας, ἀφενὸς μὲν ἀπὸ τὸ Λέοντα καὶ ἔπειτα, ἀφετέρου δὲ στὰ μέρη τῆς *Γραικίας*

---

[192]. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1062B. ACO 2, 3, 1, σ. 128, 3-7. Ὁ Ρώμης Ἀδριανός, στὸν ὁποῖο κατέφυγαν οἱ χειμαζόμενες ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ μανία ἐκκλησίες τῆς ἀνατολῆς, στοιχειοθετεῖ ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ τὴ λειτουργικὴ ἀξία τῶν ἱερῶν εἰκόνων διακηρύσσοντας παράλληλα τὴν κοινὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τόσο τῆς δύσεως ὅσο καὶ τῆς ἀνατολῆς, στοιχεῖο ἰδιαίτερα σημαντικὸ ἔναντι τῶν *Libri Carolini,* ποὺ κρατοῦν οὐδέτερη στάση στὴν ὅλη περὶ τῶν εἰκόνων διαμάχη. Ἀπαντώντας στοὺς φράγκους θεολόγους τοῦ Καρλομάγνου μέσα ἀπὸ τὸ *Hadrianum* θὰ στηρίξει ἐπίσημα τὶς ἀποφάσεις τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Κατὰ τὴν ἱστορικὴ τεκμηρίωση τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ποὺ ἀντιπαραβάλλεται μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἱέρειας, διακηρύσσεται ρητὰ ὅτι οἱ ἱερὲς εἰκόνες ὑφίστανται ὡς ἐκκλησιαστικὸς θεσμὸς ἤδη ἀπὸ τὰ ἀποστολικὰ χρόνια μὲ χρονικὸ ὁρόσημο τῆς ἐλεύθερης ἐξάπλωσής τους τὸ διάταγμα περὶ ἀνεξιθρησκείας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 217B-221A. Τὸ ἴδιο μαρτυρεῖται μέσα ἀπὸ τοὺς *λιβέλλους* τῶν Βασιλείου Ἀγκύρας, Θεοδόσιου Ἀμμορίου καὶ Θεοδώρου Μύρων κατὰ τῆς πρότερης εἰκονομαχίας τους, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 1007D-1011B. ACO 2, 3, 1, σσ. 50, 8 – 52, 17. MANSI 12, 1011D. ACO 2, 3, 1, σ. 54, 26-28. MANSI 12, 1014A-1015B. ACO 2, 3, 1, σσ. 56, 17 – 60, 9. Ἡ σύνοδος τῆς Ἱέρειας ἀπεναντίας δὲν μπορεῖ νὰ συλλέξει οὔτε κἂν μία πατερικὴ *χρήση*, προκειμένου νὰ στηρίξει τὴν ἐπιχειρηματολογία της. Οἱ εἰκονομάχοι ἐπικαλοῦνται τὸν Ἐπιφάνιο Κωνσταντίας, ὅμως τέτοιες *χρήσεις* ἀποδεικνύονται πλασματικές, καθὼς στηρίζονται στὴν ἀλλοίωση ὄχι ἁπλὰ τοῦ νοήματος, ἀλλὰ πρῶτα καὶ κύρια τοῦ ἴδιου τοῦ γράμματος τοῦ πατερικοῦ λόγου, βλ. L. BARNARD, «*The theology of Images*», ἐν Iconoclasm, σσ. 10-11. Βλ. Θ. ΖΗΣΗ, *Οἱ εἰκόνες στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Φίλη Ὀρθοδοξία 2, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 47, ὅπου ἐπισημαίνεται πὼς πρὶν τὸν η΄ αἰώνα ἡ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἦταν ἀδιαμφισβήτητη, μὲ ἐπιχείρημα ὅτι δὲν προϋπῆρξε ἀντιεικονικὴ γραμματεία, ἐνῶ τὸ ἴδιο ζήτημα δὲν ἀπασχόλησε τὶς συνόδους οὔτε κάποιους μεμονωμένους ἔστω πατέρες.

ἀποκλειστικά[193], ὥστε νὰ ἀποτελεῖ ἕνα καθαρὰ *αὐτοκρατορικὸ* καὶ *κωνσταντινοπολιτικὸ* ζήτημα δίχως ἐρείσματα στὶς ἐκκλησίες τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, οὔτε κἄν στὶς κοινότητες τῶν μονοφυσιτῶν[194], δὲν ἀφήνει περιθώρια εἰκασίας γιὰ τὴν ὕπαρξη φυγόκεντρων τάσεων.

---

[193]. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀδριανὸ Ρώμης ἡ εἰκονομαχία ξέσπασε δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχή του, μὲ τὸ πρῶτο συγκεκριμένα σχετικὸ διάταγμα τοῦ Λέοντα τοῦ Γ΄, ὡς πρωτοφανὴς στὸ εἶδος της πολιτικὴ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Ἐπίκεντρό της ἦταν τὰ μέρη τῆς *Γραικίας,* ἡ εὔθραυστη δηλ. ὅσο καὶ κατὰ πολὺ περιορισμένη ἐπικράτεια τῆς ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐξαιτίας τῶν ἀραβικῶν καὶ βουλγαρικῶν κατακτήσεων, ὥστε τὸ ὅλο πρόβλημα ἀφοροῦσε κυρίως στὸν πατριάρχη Κπόλεως. Βλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 13, 1059C-1062B.

Γιὰ τὴ στενὴ χρονικὴ ὁριοθέτηση τοῦ εἰκονομαχικοῦ κινήματος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοδιαστήματος τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα καὶ ἔπειτα, βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 108D, *«οὐδένα λόγον κεκίνηκεν ἡμῖν ποτε περὶ εἰκόνων, εἴτε ἁγίων ἀνδρῶν, ἤ καὶ αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ… οὔτε ὡς συζητοῦσα καὶ τὸ ἀκριβὲς εὑρεῖν βουλομένη, ἤγουν ἐρωτῶσα, ὁποῖον ἡμῖν περὶ τούτου τὸ φρόνημα»*, ὅπου ἐπισημαίνεται τὸ ξαφνικὸ καὶ ἀπρόσμενο ξέσπασμα τῆς καινοφανοῦς εἰκονομαχικῆς ἰδεολογίας στοὺς κύκλους τοῦ Λέοντα. Γιὰ τὸ ὅτι ὁ γεωγραφικὸς προσδιορισμὸς *Γραικία* ἀφορᾶ στὸν κλασικὸ ἑλλαδικὸ χῶρο, βλ. εἰδικότερα *LSJ*, σ. 358, λῆμμα: *γραικός*. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ, *Ἐκ τῶν ἐθνικῶν Στεφάνου κατ᾽ ἐπιτομὴν*, ἔκδ. A. MEINEKE, *Stephan von Byzanz*, Berlin 1849, ἀνατ. 1958, σ. 212, 16-23.

[194]. Βλ. S. BROCK, «*Iconoclasm and the Monophysites*», ἐν Iconoclasm, σ. 57, *«Just as the question of images was a regular topic for Jewish-Christian controversy of the seventh and eighth centuries, so one would imagine that, had this particular issue been a live one between Chalcedonians and the Monophysites, it would also have featured in their controversial literature of the period. But the few relevant Syriac texts of Monophysite polemic against the Chalcedonians are absolutely silent on this subject. … If we turn to the Monophysites, we find no hint of opposition to relic cult: on the contrary, there is considerable evidence that it was very widespread in the sixth to eighth centuries, and the one Monophysite writer who falls under closest suspicion of Iconoclasm, Philoxenos of Mabbug, actually has a very interesting explanation of why relics should have spiritual potency»*. Γ. ΠΕΤΡΟΣΙΑΝ, *Ἡ θέση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἔκδ. Καθολικάτου τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1987, σ. 109-131, ἰδιαίτερα σ. 131, ὅπου ὁ συγγραφέας μὲ βάση τὸ πλῆθος τῶν ἀρμενικῶν ἱστορικῶν μνημείων καὶ πηγῶν ἀποδεικνύει ὅτι *ἡ Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία στὴν πρὸ τοῦ Θ΄ αἰ. ἐποχὴ ὄχι μόνο δὲν*

Ἡ τοπικὴ σύνοδος τῆς Ἐλβίρας, ποὺ συγκροτήθηκε πρὶν τὴν Α΄ Οἰκουμενική, ἐμφανίζεται ὡς ἐξαίρεση στὸν κανόνα ὅτι οὐδεμία σύνοδος ἔθεσε ποτὲ ἐν ἀμφιβολία τὸ θεσμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ σύνοδος αὐτὴ οὐδέποτε ἀπασχόλησε τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Σύνοδου, ἐνῶ οὔτε οἱ εἰκονομάχοι τὴν ἐπικαλέστηκαν μέσα ἀπὸ τὰ *ἀνθολόγια* τῶν συνοδικῶν τους *Ὅρων* τοῦ 754 καὶ τοῦ 815. Ὁ 36ος κανόνας τῆς Ἐλβίρας πάντως ἀπαγορεύει πράγματι τὴ χρήση εἰκόνων στοὺς χριστιανικοὺς ναούς[195]. Λείπουν ὡστόσο οἱ συναφεῖς ἐκεῖνες πηγὲς ποὺ θὰ μᾶς βοηθοῦσαν στὴν ἀκριβὴ ἑρμηνεία αὐτοῦ τοῦ κανόνα.

Σκοπὸς τῆς συνόδου τῆς Ἐλβίρας δὲν ἦταν ἡ λήψη ἀπόφασης γιὰ τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων οὔτε γιὰ ἄλλα δογματικὰ θέματα, ἀλλὰ ἡ ἐπίλυση ζητημάτων διοικητικῆς φύσεως γιὰ τὴν τοπικὴ ἐκκλησία. Ἐπιπλέον αὐτὸ ποὺ κυρίως ἀπασχολοῦσε τότε τὴν Ἐκκλησία, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴ Νίκαια, ἦταν τὸ ξεπέρασμα τοῦ ἀρχαίου εἰδωλολατρικοῦ κοσμοειδώλου. Γι' αὐτὸ προφανῶς οἱ πατέρες τῆς Ἐλβίρας τελείως ἀποσπασματικά, λακωνικὰ καὶ ἀναιτιολόγητα ἀποφαίνονται στὴ σύνοδό τους γιὰ κάτι ποὺ ἀφορᾶ στὶς ἱερὲς εἰκόνες.

Ὁ Bobrinskoy ὑποστηρίζει ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Ἐλβίρας καταδίκασε τὶς εἰκόνες *για να μην προκαλέσει τους χλευασμούς και τις προσβολές των ειδωλολατρών, εκεί όπου οι τόποι λατρείας δεν ήταν*

στρεφόταν κατὰ τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ ποικιλοτρόπως προώθησε καὶ διέδωσε τὸ ἐποπτικὸ αὐτὸ μέσο ἐκφράσεως, διδασκαλίας καὶ λατρείας-τιμῆς. Βλ. αὐτόθι, σσ. 159-161, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ Ἀρμένιοι ὄχι μόνο δὲν στάθηκαν οὐδέτεροι, ἀλλὰ ἀνέλαβαν ἀγώνα ἐνάντια στὰ εἰκονομαχικὰ κινήματα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τους.

[195]. Βλ. *Συνόδος τῆς Ἐλβίρας, Κανὼν λστ΄* MANSI 2, 11D, *«Placuit, pictures in ecclesia esse non debere; ne quod colitur; et adoratur, in parietibus depingatur»*.

ασφαλείς κατά τη διάρκεια των διωγμών[196]. Τελικά, ἐὰν ὁ χριστιανικὸς κόσμος τῶν ἀρχῶν τοῦ δ΄ αἰώνα δὲν εἶχε μόλις ἐξέλθει ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρεία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δυσχεραίνεται σοβαρὰ ἡ προσπάθειά του νὰ ἀποβάλλει καὶ τὸ ἀνάλογο ἀνιμιστικὸ κοσμοείδωλο, τὴ ροπή του δηλ. πρὸς τὴ θεοποίηση τῆς κτίσης, πιθανότατα νὰ μὴν γινόταν κἂν λόγος γιὰ τὶς ἱερὲς εἰκόνες στὴν Ἐλβίρα.

Εἰδικότερα, ὁ λατίνος ἑρμηνευτὴς τῶν κανόνων τῆς Ἐλβίρας καταθέτει ὅτι ὁ 36ος κανόνας της ἀποτρέπει τὴν ἀπεικόνιση τοῦ *ἀμέτρητου, παντοκράτορος, ἀοράτου, αἰωνίου, ἀπροσίτου* και *πνευματικοῦ*[197], τοῦ ἀκτίστου μὲ ἄλλα λόγια Θεοῦ. Ἡ διατύπωση αὐτὴ θυμίζει τὸ περιεχόμενο τοῦ 4ου κανόνα τῆς κατὰ τρεῖς αἰῶνες καὶ πλέον μεταγενέστερης συνόδου τοῦ Λατερανοῦ, ὅπου καὶ ἐκεῖ ο Χριστὸς ὁμολογεῖται ὡς *incircumscriptum deitate* ἀλλὰ συνάμα καὶ ὡς *circumscriptum corpore*[198], ὁπότε δὲν τίθεται θέμα γιὰ ἀπαγόρευση τοῦ ἐξεικονισμοῦ του. Τὸ θέμα εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν συνόδων ὁμοφωνία.

---

[196]. B. BOBRINSKOY, *Σύντομη Ανασκόπηση της Εικονομαχίας* (μτφρ. Δ. Καραμπέρη), ἐν Μυριόβιβλος (online Library of the Church of Greece), σ. 1. Πρβλ. R. GRIGG, *«Aniconic Worship and the Apologetic Tradition. A Note on Canon 36 of the Council of Elvira»,* ἐν Church History 45/4 (1976), σσ. 428-433, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ 32ος κανόνας τῆς Ἐλβίρας στηρίχτηκε στὰ ἀπολογητικὰ ἔργα τῶν πρώτων χριστιανῶν συγγραφέων ἔναντι τοῦ θύραθεν εἰδωλολατρικοῦ περιβάλλοντος.

[197]. MANSI 2, 46C, *«Vetant igitur Deum in parietibus depingi, ne feilicet quem Gentilibus et catechumenis immensum, omnipotentem, invisilibem, aeternum, incomprehensibilem, spiritualem, corporis et materiae expertem et immunem praedicarent. …Ne igitur divini numinis majestas minueretur».*

[198]. Γιὰ τὸ λατινικὸ κείμενο, βλ. MANSI 10, 1153A, καὶ γιὰ τὸ ἑλληνικό, βλ. MANSI 10, 1522E.

Ἡ κλασικὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση διατύπωση *περιγραπτὸν σώματι, ἀπερίγραπτον πνεύματι*, χωρὶς νὰ ἀπαντᾶ μεταξὺ τῶν ἑκατοντάδων ἄλλων πατερικῶν *χρήσεων* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, κληροδοτεῖται στὸν ἅγ. Θεόδωρο τὸ Στουδίτη μέσα ἀπὸ τὴ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, εἰδικὰ στὴν εἰκονολογία του, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄,*

Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου σίγουρα θὰ ἐπικροτοῦσαν τὸ περιεχόμενο τοῦ 36ου κανόνα τῆς Ἐλβίρας, ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς κατὰ τὴ θεότητα, παρὰ μόνον κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Τελικὰ θὰ μποροῦσε νὰ ὑποστηριχτεῖ ὅτι Ἐλβίρα, Λατερανὸ καὶ Νίκαια ταυτίζονται, ἐπειδὴ εἶναι κοινὲς οἱ θεολογικές τους προϋποθέσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ διάσταση μεταξὺ τῶν πατέρων τῆς Ἐλβίρας καὶ τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας εἶναι σαφής. Οἱ πρῶτοι ἀπευθύνονται στὴν τοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα τῆς ἐποχῆς τους, ποὺ μόλις ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο παγανισμό, ἐνῶ οἱ δεύτεροι, ἀξιώνοντας ὅτι συγκαλοῦν στὴν Ἱέρεια οἰκουμενικὴ σύνοδο, ἔχουν ἤδη ὑποκύψει ἰδεολογικὰ στὶς ἐπιδράσεις ἑνὸς συγκρητιστικοῦ εἰκονομαχικοῦ περιβάλλοντος μὲ ἄξονα τὸ μανιχαϊσμό.

Ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα ἡ πανηγυρικὴ διακήρυξη τοῦ πατριάρχη Ταράσιου στὸ τέλος τῆς γ΄ *Πράξεως* τῆς Νίκαιας: *«ἡ φιλονεικία πέπαυται, καὶ τὸ μεσότοιχον ἤρθη τῆς ἔχθρας. ἀνατολὴ γάρ, δύσις, ἄρκτος, καὶ μεσημβρία, ὑπὸ ζυγὸν ἕνα καὶ μίαν συμφωνίαν γεγόναμεν»*[199]. Κατατίθεται ὡς συμπέρασμα προηγούμενων συζητήσεων γιὰ τὸ ὅτι ἡ περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων φιλονεικία δὲν ἦταν ἀπόρροια διϊστάμενων φιλοσοφικῶν τοποθετήσεων. Αὐτὲς ὑποθετικὰ θὰ ἀναπτύσσονταν στὸ ἐσωτερικὸ ἑνὸς οἰκουμενικοῦ ὅσο καὶ ἑνιαίου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ δεσπόζουσα ἐκκλησιαστικὴ πίστη, σὰν νὰ ἔχουμε ἕνα εἶδος πολιτισμικοῦ ρήγματος μεταξὺ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων, ὡς ἀντανάκλαση τρόπον τινὰ

Κατὰ εἰκονομάχων, 1 PG 99, 353BC = ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἐπιστολὴ 101, Πρὸς Κληδόνιον* PG 37, 177B.

[199]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1154C. ACO 2, 3, 1, σ. 280, 12-13.

ἀντίθετων ρευμάτων σκέψης τῆς δύσης καὶ τῆς ἀνατολῆς[200]. Γιὰ τοὺς πατέρες ὅμως τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ χριστιανικὴ πίστη καὶ

---

[200]. Οἱ διατυπώσεις:

1. «*Ἡ σύγκρουση θὰ μποροῦσε νὰ ἐκληφθῆ ὡς ἀντικαθρέφτισμα παλιᾶς ἀδιαλλαξίας τῶν ἑλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν στοιχείων*», ἐν ΓΚ. ΒΙΕΤ - Β. ΕΛΙΣΕΕΦ - Ζ. ΝΟΝΤΟΥ - Φ. ΒΟΛΦ, *Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος*, τόμ. Δ΄, ἔκδ. Τεγόπουλος-Νίκας, Ἀθῆνα 1970, σ. 1677,

2. «*Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ὁ εἰκονόφιλος ἑλληνικὸς κόσμος, ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ νοοτροπία ἀδιάφορη ἀπέναντι στὸν ἑλληνισμό, προπαρασκευασμένη ἀπὸ κάθε λογῆς αἱρέσεις νὰ στραφεῖ πρὸς τὴν εἰκονομαχία*», ἐν H.-G. BECK, *Ἡ βυζαντινὴ χιλιετία (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), ἔκδ. Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης*, Ἀθήνα [3]2000, σ. 325,

3. «*Ἦσαν ἄραγε αὐτὰ τὰ συμπτώματα ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις ποὺ γίνονταν αἰσθητὲς στὴν Αὐτοκρατορία ἢ δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ παράλληλη ἔκφραση ἑνὸς δυνατοῦ ὑπόκωφου ρεύματος σκέψεως, ὄχι νέου στὴν Ἐγγὺς Ἀνατολή; Οἱ κυριώτεροι εἰκονοκλάστες αὐτοκράτορες ἦσαν ἕνας Σύριος (ὁ Λέων Γ΄) καὶ ἕνας Ἀρμένιος (ὁ Λέων Ε΄), ἐνῶ οἱ ἐπαναφορεῖς τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων μιὰ Ἑλληνίδα (ἡ Εἰρήνη) καὶ μιὰ ἐξελληνισμένη Παφλαγόνισσα (ἡ Θεοδώρα). Ἡ σύγκρουση λοιπὸν θὰ μποροῦσε ἔτσι νὰ ἐκληφθῆ ὡς ἀντικαθρέφτισμα παλιᾶς ἀδιαλλαξίας τῶν ἑλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν στοιχείων*», ἐν *Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος*, τομ. Δ΄, ἔκδ. Τεγόπουλος-Νίκας, Ἀθῆνα 1970, σ. 1677,

θὰ ἤταν ἄστοχες, ἂν μὲ αὐτὲς ὑποδηλωνόταν ὅτι ἡ περὶ εἰκόνων διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας προέκυψε μέσα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Εἶναι ἄλλο βέβαια τὸ ὅτι ὁ ἀνατολικὸς μυστικισμὸς ἀπετέλεσε τὴ ρίζα τῆς εἰκονομαχικῆς ἰδεολογίας στὸ Βυζάντιο ἐπιχειρώντας νὰ προσβάλλει τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν ἀρχαῖο θεσμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων.

Τὴν εἰκονομαχία εἶδε ὡς σύγκρουση πολιτισμῶν δύσης καὶ ἀνατολῆς, παρόμοια καὶ τὴν ἴδια τὴ βυζαντινὴ τέχνη ὡς γέννημα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὁ Π. Μιχελὴς, ἐν Π. ΜΙΧΕΛΗ, *Οἱ ἱστορικοὶ παράγοντες δημιουργίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ τεχνοτροπίας*, ἐν *Αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης*, Ἀθήνα [7]2006, σσ. 293-312, βλ. ἰδιαίτερα σσ. 302-307. Ἀκριβέστερα ὁ Μιχελὴς μέσα ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ προσέγγιση τοῦ ἐνσημαινομένου τῶν ἴδιων τῶν μνημείων τῆς τέχνης ἀναγνωρίζει τὴν αὐθυπαρξία τῆς βυζαντινῆς αἰσθητικῆς μὲ τὴ διέπουσα ἔννοια τοῦ *Ὑψηλοῦ* νὰ τὴ χαρακτηρίζει σὲ σχέση μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *Ὡραίου* τῆς ἀρχαιοελληνικῆς αἰσθητικῆς, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης*, ἐν *Αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1965, σ. 90. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Σκέψεις ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς τῆς βυζαντινῆς τέχνης*, ἐν *Αἰσθητικὰ θεωρήματα*, τόμ. 3, Ἀθήνα 1972, σ. 131.

λατρεία δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαρτᾶται στὸ περιεχόμενό της ἀπὸ τὰ ὅποια πολιτισμικὰ καλούπια, παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ.

Ἡ εἰκονομαχία ἐξαπλώθηκε μὲ κέντρο τὰ βυζαντινὰ θέματα τῆς Μ. Ἀσίας, τὰ ὅμορα μὲ τὴ Μέση Ἀνατολὴ τοῦ ἀρχέγονου ζωροαστρισμοῦ καὶ τοῦ νεοφανοῦς ἰσλαμισμοῦ, καθὼς ἐκεῖ κυρίως εἶχε ἐξαπλωθεῖ ἡ αἵρεση τῶν κατεξοχὴν εἰκονομάχων παυλικιανῶν. Ὡστόσο κάθε ἄλλο παρὰ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ ὅτι οἱ ἐκκλησίες τῆς ἀνατολῆς ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὸν ἀντιεικονισμὸ τῶν ἀνατολικῶν αὐτῶν θρησκευτικῶν ρευμάτων. Στὴ διὰ ἐπιστολῶν ἐπικοινωνία τοῦ Κπόλεως Ταράσιου μὲ τοὺς πατριάρχες τῆς ἀνατολῆς οἱ δεύτεροι, χωρὶς διόλου νὰ ἔχουν ἀμφιταλαντευτεῖ ποτὲ γύρω ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ ἀξία τῶν ἱερῶν εἰκόνων (παρόλο ποὺ ἡ τυραννικὴ ἰσλαμικὴ ἀρχὴ βίαια ἐπιχειροῦσε νὰ τοὺς ἐπιβάλλει τὴν εἰκονομαχία), ἔχοντας μάλιστα στὶς τάξεις τους πατέρες-θεματοφύλακες τῶν ἱερῶν εἰκόνων, μὲ κορυφαῖο τὸν ἅγ. Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνό, συμπαρίστανται στὸ σχετικὸ πρόβλημα

Γιὰ τὴν ἀναίρεση τῆς ἄποψης περὶ τῆς πολιτιστικῆς διάστασης μεταξὺ τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς, βλ. Ι. Ε. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους*, τομ. Β΄, ἔκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη [2]1981, σ. 133, *«ἡ πνευματικὴ ἀντίθεσις ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν ἐπαρχιῶν παρίσταται ὑπὲρ τὸ δέον σχηματικὴ καὶ ἁπλοποιημένη. Οἱ πληθυσμοὶ τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης δὲν ἦσαν ἐχθροὶ τῶν εἰκόνων. Ἀπεναντίας ἀνέδειξαν τὸν πλέον ἔνθερμον ὑποστηρικτήν των: τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Αἱ ἐπαρχίαι τῶν πρωτεργατῶν τῆς Εἰκονομαχίας, τῶν Νακωλείας Κωνσταντίνου, Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶ καὶ Ἐφέσου Θεοδοσίου, ἀφ' ἑτέρου δυσκόλως δύνανται νὰ συγκαταλεχθοῦν μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ἐκτὸς βεβαίως ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι Λυδία, Φρυγία καὶ Γαλατία ἀνῆκον εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἀσιατικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους»*. Βλ. Κ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *«Προσωπογραφικά γιά τόν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄ τόν Ἴσαυρο»*, μν. ἔργ., σ. 199, ὅπου ἐπισημαίνεται πὼς ἐνῶ παλαιότερα ἡ ἔρευνα ἐντόπιζε τὶς αἰτίες τῆς εἰκονομαχίας στὴν ἀντιπαράθεση ἀνατολῆς καὶ δύσεως, σήμερα *τά αἴτια τοῦ φαινομένου ἀναζητήθηκαν κυρίως, ἄν καί ὄχι μόνο, στίς ἐσωτερικές, ἐκκλησιαστικές καί πολιτικές, ἐξελίξεις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.*

τῆς ἐκκλησίας τῆς Κπόλεως[201]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Ρώμη πόρρω ἀπεῖχε ἀπὸ τὴ διατήρηση μιᾶς ἐχθρικῆς ἢ ἔστω οὐδέτερης στάσης πρὸς ὅλες τὶς πλευρές, ἐφόσον ἡγήθηκε τοῦ ὅλου ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀγώνα[202], ἄσχετα βέβαια μὲ τὸ τί ἔκαναν οἱ θεολόγοι τοῦ Καρλομάγνου στὶς συνόδους τοῦ 794 στὴ Φραγκφούρτη καὶ τοῦ 823 στὸ Παρίσι[203]. Τὸ

---

[201]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, καὶ τῆς ἁγίας πόλεως* MANSI 13, 1119D-1127A. ΟΙ ΤΗΣ ΕΩΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ, *Ταρασίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 13, 1127C-1135B. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ἴσον συνοδικοῦ* MANSI 13, 1135B-1146C.

Τὰ πατριαρχεῖα τῆς ἀνατολῆς κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ ἑτερόθρησκης ἀρχῆς, τῆς *ἀραβικῆς δυσσεβείας*, ἐξαιτίας τῆς ὁποίας εἶχε ἀποκοπεῖ ἡ ἐλεύθερη ἐπικοινωνία τους μὲ τὴν Κπολη, ὄχι μόνον δὲν ὑποχώρησαν στὴν εἰκονομαχικὴ τρομοκρατία, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἀντιστάθηκαν σθεναρὰ στὸ μητροπολιτικό τους κέντρο, τὴν Κπολη, ὅταν οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοί της ἄρχοντες ἔλαβαν εἰκονομαχικὲς ἀποφάσεις στὴν Ἱέρεια, βλ. ΟΙ ΤΗΣ ΕΩΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ, *Ταρασίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 13, 1134BC.

[202]. Δύο ἡγετικὲς φυσιογνωμίες στὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη τοῦ η΄ αἰώνα, ὁ ἀγγλοσάξωνας Βέδας καὶ ὁ Ρώμης Ἀδριανός, ἐκφράζουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη δίχως παρεκκλίσεις, εἰδικὰ δὲ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ στὸ ζήτημα τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἐνῶ ὁ πρῶτος ἑρμηνεύει τὸ βιβλικὸ ὅρο *εἴδωλον* ἀνάλογα μὲ τὸ *ἐνσημαινόμενον* καὶ ὄχι τὴν ὑλικὴ φύση τοῦ λατρευτικοῦ μέσου, ὁ δεύτερος ἀντιπαρατίθεται στοὺς θεολόγους τοῦ Καρλομάγνου. Βλ. TH. F. X. NOBLE, *«Images, Iconoclasm and the Carolingians»,* ἔκδ. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pennsylvania 2009, σσ. 111-113, 152.

[203]. Οἱ σύνοδοι τῆς Φρανγκφούρτης καὶ τῶν Παρισίων, ἀλλοτριωμένες ἀπὸ τὴ θεολογία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας (ποὺ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ ἐπανάληψη τῆς θεολογίας τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων), ἐνῶ συνομολογοῦν τὴν ἱερότητα τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων, γιὰ τὶς ἱερὲς εἰκόνες περιορίζονται στὴν παραδοχὴ μόνον τῆς ἠθικῆς καὶ παιδαγωγικῆς τους χρησιμότητας. Βλ. A. GIAKALIS, *Images of the divine: the theology of icons at the Seventh Ecumenical Council*, ἔκδ. E. J. BRILL, Leiden-New York-Köln, 1994, σ. 21. J. HERRIN, *The Formation of Christendom*, Oxford 1987, σσ. 434-439. R. McKITTERICK, *The Early Middle Ages: Europe 400-1000*, ἔκδ. Oxford University Press, Oxford 2001, σ. 189.

Βλ. A. OMMUNDSEN, *«The liberal arts and the polemic strategy of the Opus Caroli regis contra synodum (Libri Carolini)»*, ἐν Symbolae Osloenses 77 (2002), σ. 177, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι μὲ τὴ διατύπωση *«Non in picturis, sed in scripturis* τῶν *Libri Carolini»* διακηρύσσεται ὅτι ὁ Θεὸς διάλεξε μόνον τὸ γραπτὸ καὶ ὄχι τὸν εἰκαστικὸ λόγο ὡς μέσο τῆς ἀποκαλύψεώς του, ἀντίθετα μὲ τὶς διακηρύξεις τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς

θέμα εἶναι ὅτι, ἐνῶ τόσο στὴ δύση ὅσο καὶ στὴν ἀνατολὴ

Συνόδου. Ἐπίσης ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ πρώτη μετάφραση τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου στὴ λατινικὴ μὲ εὐθύνη τοῦ Ρώμης Αδριανοῦ εἶχε σημαντικὰ σφάλματα ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ σταθοῦν ὡς ἡ κύρια αἰτία μιᾶς παρανόησης ἀπὸ μέρους τῶν καρολίγγειων θεολόγων ὅσον ἀφορᾶ στὴ θεολογία καὶ εἰκονολογία τῆς Νίκαιας. Εἰδικότερα ὁ λατίνος μεταφραστὴς μὲ τὸν ὅρο *adoratio* ἀποδίδει ἀπὸ κοινοῦ τόσο τὴ *λατρεία,* ποὺ μεταβαίνει μόνο στὸ Θεό, ὅσο καὶ τὴν *προσκύνησιν,* ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὶς ἱερὲς εἰκόνες, κατὰ τὸ *θεῖον* τους ὅμως *ἐνσημαινόμενον*, μὲ τὸν ταυτόχρονο ἀποκλεισμὸ τοῦ *veneratio* στὴ δεύτερη περίπτωση. Παρόλ᾽ αὐτὰ οἱ καρολίγγειοι θεολόγοι ἐκφράζουν ρητὰ τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὴ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, χρησιμοποιώντας μὲν τὸ *adoratio* γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὸ *veneratio* γιὰ τὰ ἱερὰ λείψανα, ἀποκλείοντας δὲ ἀπὸ τὴ δεύτερη κατηγορία τὶς ἱερὲς εἰκόνες. Βλ. αὐτόθι, σ. 180. TH. F. X. NOBLE, *«Images, Iconoclasm and the Carolingians»,* μν. ἔργ., σ. 182. SHAHAN J. TH., *Caroline Books (Libri Carolini)*, ἐν Catholic Encyclopedia, http://en.wikisource.org/wiki/Catholic Encyclopedia (1913)/ Caroline Books (Libri Carolini).

Οἱ καρολίγγειοι θεολόγοι ἀπαξιώνουν γενικευμένα καὶ συστηματικὰ τὴν παιδεία τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, προκειμένου νὰ ἀποδειχτεῖ ἡ ἀνικανότητα τῶν πολιτῶν της νὰ καθοδηγοῦν τὴν Ἐκκλησία. Κύριος στόχος τους, προφανῶς, εἶναι ἡ ἰδιοποίηση τῆς ρωμαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς κληρονομιᾶς, τῆς ὁποίας μοναδικὸς καὶ ἀδιαφιλονίκητος θεματοφύλακας μέχρι καὶ τὴν ἐποχή τους ἦταν ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ ὅλη ἐχθρική τους στάση τόσο πρὸς τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας ὅσο καὶ πρὸς τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας. Βλ. A. OMMUNDSEN, *«The liberal arts and the polemic strategy of the Opus Caroli regis contra synodum (Libri Carolini)»*, μν. ἔργ., σσ. 191, 195, 197.

Μετὰ λοιπὸν τὴν Καρολίγγεια περίοδο ἀπαντᾶ καὶ στὴ Δύση μιὰ ἐλλοχεύουσα εἰκονομαχική συνείδηση καὶ πρακτικὴ ποὺ ἐπιβεβαιώνεται στὸ Τριδένδο τὸ 1563. Γιὰ τὸ εἰκονομαχικὸ φαινόμενο στὴ Δύση ἐπισημαίνονται ὡς ὁρόσημα:

1. Ἡ Καρολίγγεια περίοδος, ὅπου ὑπερτονίζεται ὁ διδακτικὸς καὶ αἰσθητικὸς χαρακτήρας τῶν εἰκόνων σὲ βάρος τῆς θεολογικῆς τους ἀξίας,
2. Ἡ Μεταρρύθμιση, μὲ ἐπίκεντρο τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Καλβίνου ποὺ προέβησαν σὲ καταστροφὲς εἰκόνων προφασιζόμενοι τὴν κάθαρση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρία, καὶ
3. Ὁ Διαφωτισμός, ποὺ ταύτισε τὶς ἔννοιες τῶν προλήψεων καὶ τῆς δεισιδαιμονίας-εἰδωλολατρείας μὲ αὐτὴ καθεαυτὴ τὴ λειτουργικὴ καὶ ἁγιαστικὴ παρουσία τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων.

Βλ. J. BOWDEN, *Encyclopedia of Christianity*, ἔκδ. Oxford Uni. Press, New York 2005, σσ. 607-609.

ἀναπτύχθηκαν εἰκονομαχικὲς τάσεις προερχόμενες ἀπὸ ποικίλλα θρησκευτικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα, καὶ ὄχι κατανάγκην ἀπὸ τὸ *μυστικισμὸ* τῆς ἀνατολῆς, ἡ περὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλία τῶν πατέρων ἐκφράστηκε ὁμόφωνα, διαχρονικὰ καὶ οἰκουμενικά[204], ὅταν καὶ ὅπου ἡ ἱερότητα τῶν εἰκόνων ἀμφισβητήθηκε. Εἶναι ἀξίωμα ἄλλωστε ἡ αἵρεση νὰ διασπᾶ τὴν ἑνότητα τῆς πίστης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ὅταν ἡ ὅποια φιλοσοφικὴ τοποθέτηση ἐπιχειρεῖται μὲ ἀλαζονικὸ τρόπο νὰ ἀντικαταστήσει τὴν περὶ Ἁγίας Τριάδος πίστη τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναφορικὰ μὲ τὸ χριστιανισμὸ στὴ δύση οἱ θεολόγοι τοῦ Καρλομάγνου καὶ ἐντονότερα οἱ κατὰ πολὺ μεταγενέστεροι Μεταρρυθμιστές, ἀλλοτριωμένοι ἀπὸ τὴν κοινὴ προφητική, ἀποστολικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἀνέπτυξαν τὴ δική τους θεολογικὴ καὶ εἰκονολογικὴ συνείδηση. Θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ γίνει λόγος καὶ γιὰ ἕνα ἐλλοχεῦον κατὰ τὸ μᾶλλον ἤ ἧττον εἶδος εἰκονομαχίας[205].

Ὁ Ν. Ματσούκας ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀποδοχὴ ἢ ἡ ἀπόρριψη τῶν ἱερῶν εἰκόνων δὲν εἶναι ὑπόθεση τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ συνεπαγόμενο

---

[204]. Ἀκόμη καὶ στὴ δύση καὶ ξέχωρα ἀπὸ τοὺς καρολίγγειους θεολόγους ἡ εἰκονολογία ὡς ἀπόρροια τῆς θεολογίας ἐκινεῖτο κατὰ τὸν η΄ αἰώνα στὰ ἴδια ἀκριβῶς πλαίσια μὲ αὐτὰ τῆς ἀνατολῆς, ὥστε ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Β΄ στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸ Λέοντα νὰ χρησιμοποιεῖ ἐλάχιστες *χρήσεις* λατίνων θεολόγων, ἀντίθετα μὲ τὴν πλειάδα τῶν ἑλληνικῶν, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ β΄* MANSI 12, 975CD, *«ἁπλῶς μὴ προφέρω ξένους διδασκάλους, εἰ μὴ τοὺς τῆς πόλεώς σου, καὶ τῆς χώρας σου. ἆρα φρονιμότεροί εἰσι Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, καὶ Γρηγορίου Νυσσαέως, καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Βασιλείου Καππαδοκίας, καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου; ἵνα μὴ γράψω τῶν μυρίων μυριάδων τῶν ὁμοίων ἐκείνοις ἁγίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν καὶ διδασκάλων»*.

[205]. Γιὰ τὴν εἰκονομαχία αὐτή, παρόλες τὶς ἀντίθετες διακηρύξεις τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, βλ. D. FREEDBERG, «*The Structure of Byzantine and European Iconoclasm*», ἐν Iconoclasm, μν. ἔργ., σ. 165-177. Πρβλ. Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, *Ἡ βυζαντινὴ εἰκονογραφία στὸν σύγχρονο κόσμο*, ἐν ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, 13/1 (1985), σ. 730.

τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστης. Ἂν καὶ στὶς διατυπώσεις του ἀναφορικὰ μὲ τὴν εἰκονομαχία κάνει λόγο γιὰ σύγκρουση πολιτισμῶν, ὅταν γράφει ὅτι *«μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς εἰκονομαχικῆς μεταρρύθμισης πάλεβαν σκληρὰ καὶ ἀνυποχώρητα δύο πολιτισμοί: ὁ ἑλληνορθόδοξος πολιτισμός, μὲ τὶς φυσικὲς καὶ ἱστορικές του καταβολές, ἐναντίον ἑνὸς εἴδους ἀμιγοῦς ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ»*[206], σαφῶς διευκρινίζει ὅτι στὸ κράμα ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ ἡ ἴδια ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας εἶχε *«ἐπιβάλει ἕνα ριζοσπαστικὸ κοσμοείδωλο, μιὰ δυναμικὴ ἀνθρωπολογία καὶ μιὰ ἐλεύθερη καὶ δημιουργικὴ τέχνη»*[207], μὲ τὴν ἑλληνικὴ σκέψη συνοδό της στὴν ἐκφορὰ τοῦ κηρύγματός της. Μὲ ἄλλα λόγια στὴ φράση *ἑλληνορθόδοξος πολιτισμὸς* νοηματοδοτεῖται ἡ οἰκουμενικῶν διαστάσεων ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὄχι ὅμως ἀπογυμνωμένη, ἀλλὰ μεταμορφωμένη κατὰ τὴν ἑνότητά της μὲ τὴν καινὴ περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ συνέπεια καὶ ὅσον ἀφορᾶ στὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας συμβαίνει κάθε πολιτισμὸς νὰ χαρίζει τὴ δική του καλλιτεχνικὴ τεχνοτροπία στὴν κατασκευὴ τῆς ἱερᾶς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ[208], ἡ ὁποία ὡστόσο αὐτὴ καθεαυτὴ προϋποτίθεται ὡς διαπολιτισμικὸ ἀγαθό, λόγω τῆς πραγματικῆς ἐνσάρκωσης τοῦ Θεοῦ

---

[206]. Ν. Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *«Ἱστορικὲς καὶ Θεολογικὲς προϋποθέσεις εἰκονοφίλων καὶ εἰκονομάχων»*, ἐν *Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986*, 3, Γενεύη 1989, σ. 348.

[207]. Ἔνθ. ἀν., σ. 348.

[208]. Γιὰ τὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας καὶ τὰ δάνειά τους στὴ χριστιανικὴ τέχνη, βλ. ἐνδεικτικὰ Π. ΜΙΧΕΛΗ, *Αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης,* Ἀθήνα [7]2006. E. KITZINGER, *Η Βυζαντινή Τέχνη εν τω γενέσθαι* (μτφρ. Στ. Παπαδάκη-Ökland), ἔκδ. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2003. T. RICE, *Art of the Byzantine era*, London 1963, D. AINALOV, *The Hellenistic Origins of Byzantine* Art (ἔκδ. C. Mango), New Jersey 1961. Εἰδικά γιὰ τὴν τέχνη τοῦ ἑλληνιστικοῦ πορτραίτου, ποὺ παρέλαβε καὶ ἀφομοίωσε ἡ βυζαντινὴ τέχνη, βλ. J. POLLITT, *Η Τέχνη στήν ελληνιστική εποχή* (μτφρ. ΓΚΑΖΗ Α.), ἔκδ. Παπαδήμα, Αθήνα [3]2000, σ. 93.

Λόγου καὶ τοῦ *περιγραπτοῦ σαρκὶ* φυσικοῦ του ἰδιώματος. Τὰ ἴδια ἄλλωστε τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα δὲν ἐπιδέχονται ἐπιφυλάξεων γιὰ τὸ ἂν θὰ πρέπει νὰ ἐξιστορηθοῦν εἴτε λογοτεχνικὰ εἴτε εἰκαστικά, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς ἴδιας τῆς περιγραπτῆς τους φύσεως. Μόνο τὸ εἶδος τῆς τεχνοτροπίας τους θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ παράδοση τοῦ κάθε τόπου καὶ θὰ διαμορφωθεῖ ἀνάλογα μὲ αὐτήν.

Γιὰ τὴν καίρια αὐτὴ διάκριση εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διακήρυξη τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου: *«Οὐ ζωγράφων ἐφεύρεσις ἡ τῶν εἰκόνων ποίησις, ἀλλὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἔγκριτος θεσμοθεσία καὶ παράδοσις… αὐτῶν [τῶν πατέρων] ἡ ἐπίνοια καὶ ἡ παράδοσις, καὶ οὐ τοῦ ζωγράφου. τοῦ γὰρ ζωγράφου ἡ τέχνη μόνον»*[209]. Υπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια οἱ ἱερὲς εἰκόνες δὲν ἀποτελοῦν γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα ἁπλὰ ἕνα εἶδος θρησκευτικῆς τέχνης, μὲ ἀποστολὴ τὴν ἱκανοποίηση τῶν αἰσθήσεων καὶ τὴν κατήχηση τῶν πιστῶν, ἀλλὰ προπαντὸς τὶς *πύλες* τῆς ὁράσεως τοῦ Θεοῦ[210]. Εἶναι δηλ. δεδομένη ἡ σωτηριολογική τους ἀναγκαιότητα. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ συμβολική τους ἀξία ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἐκείνη τοῦ *Εὐαγγελίου*, καθώς, ἐνῶ μὲ τὸ ἱερὸ κείμενο μπορεῖ κανεὶς νὰ *ἀκούει* τὸ Θεό, μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες μπορεῖ νὰ τὸν *βλέπει*. Γι᾽ αὐτὸ ἡ παράδοση τῶν ἱερῶν εἰκόνων εἶναι γιὰ τὴν Ἐκκλησία διαχρονικὴ καὶ διαπολιτισμική, στὰ πλαίσια τῆς ἑνιαίας προφητικῆς, ἀποστολικῆς καὶ πατερικῆς παράδοσης.

---

[209]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 252BC.

[210]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος β΄,* 5 PG 99, 1288B, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* PTS 17, Berlin 1975, σ. 72, 10-13, *«ὡς γάρ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι νῦν βλέπομεν. Καὶ ἡ εἰκὼν δὲ ἔσοπτρόν ἐστι καὶ αἴνιγμα ἁρμόζον τῇ τοῦ σώματος ἡμῶν παχύτητι».*

Στὴ δ΄ *Πράξη* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου κατατίθεται στὸ τραπέζι τοῦ διαλόγου εἰκονόφιλο *ἀνθολόγιο*, ἀποτελούμενο ἀπὸ δεκάδες βιβλικά, πατερικὰ καὶ συνοδικὰ ἀποσπάσματα μὲ ποικίλη τὴ χρονικὴ καὶ τὴν τοπική τους προέλευση[211]. Στὴν ε΄ συνοδικὴ *Πράξη* ἀξιοποιοῦνται ἄλλα δεκαεννέα ἀποσπάσματα, κάποια ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται ἀπὸ αἱρετικοὺς κύκλους, ὅπως οἱ *Πράξεις Ἰωάννου*, προκειμένου νὰ ἐξευρεθοῦν οἱ ἰδεολογικὲς ρίζες τῶν εἰκονομάχων[212]. Στὴν παράθεση τόσων πολλῶν γραπτῶν τεκμηρίων ὑπὲρ τῆς *ἀρχαίας θεσμοθεσίας* τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ στὴν πρόταση ὑποβολῆς καὶ ἄλλων, ὁ Ταράσιος διατυπώνει τὰ ἑξῆς: *«ἤδη ἐκορέσθημεν ἐκ τῶν πατρικῶν χρήσεων, καὶ ἐπέγνωμεν, ὅτι ἀρχαία παράδοσίς ἐστιν ἡ τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἀναστήλωσις»*[213].

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τεκμηριώνουν ἐκ περισσοῦ τὸ διαχρονικὸ καὶ διαπολιτισμικὸ χαρακτήρα τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Δύσκολα, ὅμως, κάποιος θὰ μποροῦσε νὰ ἀναλογιστεῖ ὅτι ὁ χαρακτήρας αὐτὸς μπορεῖ καὶ διαπερνᾶ ἀκόμη καὶ τὰ χρονικὰ ὅρια τῶν ἀποστόλων ἀνατρέχοντας ἕως τοὺς προφῆτες. Στὴν ε΄ εἰδικότερα συνοδικὴ *Πράξη* καὶ μὲ βάση συγκεκριμένα λήμματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰλημμένα ἀπὸ τὰ βιβλία τῆς *Ἐξόδου*, τῶν *Ἀριθμῶν* καὶ τοῦ *Ἰεζεκιήλ*, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ σχετικὴ ἐπιβεβαίωση τοῦ ἀπ. Παύλου στὴν *πρὸς Ἑβραίους* ἐπιστολή[214], καθίσταται ἀδιαμφισβήτητη ἡ

---

[211]. Βλ. MANSI 13, 4D-133A.

[212]. Βλ. MANSI 13, 160A-196C.

[213]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 196D.

[214]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 4D-8A. Πρβλ. *Ἔξοδ*. 25, 17-22. *Ἀριθ*. 7, 84.89. *Ἰεζ*. 41, 1.15-20. *Ἑβρ*. 9, 1-5.

Στὰ γλυπτὰ χερουβὶμ ἀναφέρεται καὶ ὁ Ρώμης Γρηγόριος, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως,* ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 97C. Ὁ Ἀδριανὸς Ρώμης προσθέτει στὰ

ἱστορικὴ διαπίστωση ὅτι ὁ ἀρχαῖος Ἰσραὴλ ὄχι μόνο εἶχε χειροποίητα *θεῖα σύμβολα* σὲ λειτουργικὴ χρήση ἀλλὰ καὶ τὰ γλυπτὰ χερουβίμ τοῦ θυσιαστηρίου του ἦταν ἀνθρωπόμορφα κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἔγιναν ὁρατὰ στοὺς προφῆτες[215]. Ἔτσι οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας δέχονται ὅτι αὐτὸ ποὺ εἶδαν οἱ προφῆτες αὐτὸ καὶ ἐξεικόνισαν, τὴ φανέρωση δηλ. τοῦ Θεοῦ στὴν κτίση καὶ τὴν ἱστορία διὰ τῶν *τύπων* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου[216]. Ἐν προκειμένω *ἀνθρωπομόρφους* εἶδαν τοὺς ἀγγέλους καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔσπευσαν νὰ τοὺς ἀπεικονίσουν[217]. Μέσα ἐξάλλου ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση διακηρύσσεται ἡ δυνατότητα ἐξεικονισμοῦ τῶν νοερῶν οὐσιῶν, δηλ. τῶν ἀγγέλων, καθὼς σὲ σχέση μὲ τὴν αἰσθητὴ φύση εἶναι μὲν ὁ νοερὸς κόσμος

προηγούμενα καὶ τὴν ἀπόφαση τοῦ Σολομώντα νὰ διακοσμήσει τὸ ἱερὸ τοῦ Ναοῦ ὅπως καὶ τὸ ὑπόλοιπο μέρος του μὲ πλῆθος καὶ ποικιλία παραστάσεων τῶν χερουβίμ. Παραπέμπει δὲ στὸ *Α΄ Βασ.* 6, 23-35. Βλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1063DE. ACO 2, 3, 1, σ. 132, 15-16.

[215]. Στὴν κειμενικὴ πατερικὴ παράδοση ἡ ἐπισήμανση αὐτὴ ἀπαντᾶ στὸ ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας κατὰ Ἰουδαίων, καὶ περὶ εἰκόνων ἁγίων* MANSI 13, 44BC = CPG 7885.1. PG 93, 1597B-1609A, ἔκδ. V. DÉROCHE, *L'Apologie contre les Juifs de Léontios de Neapolis*, TM 12 (1994), σσ. 66-67, ὅπου γίνεται χρήση τῶν *Ἐξ. 25, 19* καὶ *Ἰεζ. 41, 18-19*, προκειμένου νὰ τεκμηριωθεῖ ἡ λειτουργικὴ παράδοση τῆς εἰκονογράφησης ὄχι μόνον τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁλόκληρης τῆς αἰσθητῆς κτίσης ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγγέλων, κατὰ τὸν ἀρχαῖο Ἰσραήλ. Τὸ ὅτι ἡ ἴδια αὐτὴ *χρήση* τοῦ Λεοντίου Κύπρου ἀπαντᾶ στὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 84* PG 94, 1381D-1384B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 178, 1-20, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ σύριος πατὴρ ἔχει ἐπίγνωση τῆς ἀνάλογης ἰουδαϊκῆς παράδοσης, ἁπλὰ δὲν τὴν προβάλλει μὲ τόσο ἔμφαση ὅσο οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας.

[216]. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Λόγος ε΄, Κατὰ Ἰουδαίων*, ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 44B, *«νομικὴ γὰρ καὶ αὐτὴ ἡ παράδοσις. καὶ ἄκουσον τοῦ Θεοῦ λέγοντος πρὸς Μωσῆν εἰκόνας δύο χερουβὶμ χρυσογλύπτων κατασκεύασαι, κατασκιαζόντων τὸ ἱλαστήριον. καὶ πάλιν κατὰ τὸν ναὸν, ὅν ἔδειξεν ὁ Θεὸς τῷ Ἰεζεκιήλ. Πρόσωπα, εἶπε, φοινίκων, καὶ λεόντων, καὶ ἀνθρώπων, καὶ χερουβὶμ ἀπὸ ἐδάφους αὐτοῦ ἕως τοῦ φωτνώματος τῆς στέγης»*.

[217]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 5DE.

ἀσώματος καὶ ἀόρατος, συγκριτικὰ ὅμως μὲ τὸν ἄκτιστο Θεὸ εἶναι περιγραπτός, λόγω τῆς κτιστότητάς του[218].

Ἡ ἀπεικόνιση τῶν ἀγγέλων ἔγινε πράξη στὴ θεία λατρεία τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, σὲ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ προχριστιανικὴ ἀνθρωπότητα μποροῦσε νὰ βλέπει τὸ Θεὸ Λόγο *ἀσάρκως,* μέσα ἀπὸ *τύπους* καὶ *σκιάς*, ὁπότε καὶ ἀνεπιφύλακτα ἀποτύπωνε εἰκαστικὰ αὐτὰ τὰ ὁρατὰ στὴν κτίση σύμβολα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὑπαρξιακὴ ἀναγκαιότητα μέθεξης τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς κτίσεως, διὰ τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ τρόπου θείας λατρείας γιὰ τὸν κτιστὸ ἄνθρωπο, ἦταν πάντα δεδομένη. Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν προϋπόθεση, ἐὰν ἀκόμη καὶ οἱ ἰουδαῖοι, οἱ ἀκραῖοι εἰκονομάχοι κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο, πίστευαν ὅτι τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ ἀναμενόμενος *Μεσσίας*, δὲν θὰ δίσταζαν νὰ τὸν ἐξεικονίσουν καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς του εἰκόνας νὰ τὸν προσκυνήσουν. Αὐτὲς ἐξάλλου οἱ θεολογικὲς καὶ εἰκονολογικὲς προϋποθέσεις ἀπαντοῦν σὲ ὅλες τὶς χρονικὲς φάσεις τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, στοὺς προπάτορες, τοὺς πατριάρχες, τοὺς προφῆτες καὶ τοὺς

---

[218]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Κατὰ Ἑλλήνων*, ἐν *Πρᾶξις ε΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 165AB, *«περὶ τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων, καὶ τῶν ὑπὲρ τούτους ἁγίων δυνάμεων, προσθήσω δὲ καὶ τὰς ἡμετέρας ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, νοεροὺς μὲν αὐτοὺς ἡ καθολικὴ ἐκκλησία γινώσκει, οὐ μὴν ἀσωμάτους πάντῃ καὶ ἀοράτους, ὡς ὑμεῖς οἱ Ἕλληνες φατέ· λεπτοσωμάτους δὲ καὶ ἀερώδεις, ἤ πυρώδεις… μόνον γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ θεῖον ἀσώματον καὶ ἀπερίγραπτον, τὰ δὲ νοερὰ κτίσματα οὐ πάντῃ ἀσώματα καὶ ἀόρατα, ὡς τὸ θεῖον. διὸ καὶ ἐν τόπῳ εἰσί, καὶ ἐμπερίγραφα τυγχάνουσιν»*. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 412A, *«Τῇ παραβολῇ τοῦ παχυμεροῦς σώματος, ἡ τῶν ἀγγέλων φύσις ἀσώματος· τῇ δὲ συγκρίσει τῆς θεότητος, οὐκ ἀσώματος, οὐδὲ ἀπερίγραπτος»*. 412B, *«Ἄγγελος δὲ τόπῳ περιοριστός, καὶ διὰ τοῦτο περιγραπτός»*. Παράλληλα, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 3, 24* PG 94, 1344BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 130, 6 – 131, 13.

Βλ. Β. Β. ΜΑΥΡΟΣΚΑ, *Η θεολογία των ιερών εικόνων στην Ορθόδοξη Εκκλησιαστική παράδοση και η λειτουργικοκανονική τεκμηρίωσή της,* μν. ἔργ., σ. 130.

βασιλεῖς. Ὅλα αὐτὰ τὰ πρόσωπα βλέπουν τὸ Θεὸ ὡς τὸ λόγο ὕπαρξης τῶν ὄντων τῆς κτίσης, ὡς τὸ ἀρχικὸ καὶ τελικὸ *ἀρχέτυπον* πάσης κτίσεως, ὁπότε εἶναι ἑπόμενο νὰ τὸν λατρεύουν διαμέσου αὐτῆς[219].

Ἡ παράδοση, πάντως, τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀποδεικνύεται ἐξίσου καὶ ὡς *νομική*, δηλ. προφητική, πέραν τοῦ ὅτι εἶναι ἀναμφίβολα ἀποστολικὴ καὶ πατερική, σύμφωνα μὲ τὴ διατύπωση τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ: *«ὅταν ὁρατὸς σαρκὶ ὁ ἀόρατος γένηται, τότε εἰκονίσεις τὸ τοῦ ὁραθέντος ὁμοίωμα· ὅτε ὁ ἄποσος καὶ ἀπήλικος καὶ ἀμεγέθης ὑπεροχῇ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ὁ ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων μορφὴν δούλου λαβὼν ταύτῃ συσταλῇ πρὸς ποσότητά τε καὶ*

---

[219]. Στὴν ἱστορία τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ ὑπομνηματίζονται οἱ ἑξῆς τρόποι λατρείας τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς κτίσεως, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 13, 1062C-1063E:

1. Ἡ ὀνοματοδοσία τῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν τῆς κτίσης ἀπὸ μέρους τοῦ Ἀδάμ (*Γεν*. 2, 19-20).
2. Τὰ *δῶρα* τοῦ Ἄβελ (*Γεν*. 4, 3-4).
3. Τὸ *θυσιαστήριον* τοῦ Νῶε (*Γεν*. 8, 20-21).
4. Τὸ *θυσιαστήριον* τοῦ Ἀβραάμ (*Γεν*. 22, 13-14).
5. Ἡ χρίση τοῦ λίθου τοῦ Ἰακὼβ στὸν ἱερὸ τόπο Βαιθήλ (*Γεν*. 28, 16-22).
6. Τὸ *ἄκρον τῆς ῥάβδου* τοῦ Ἰακώβ (*Ἑβρ*. 11, 21. *Ἐξ*. 47, 31).
7. Τὰ χειροποίητα χερουβὶμ τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης (*Ἔξ*. 25, 17-19, 21-22).
8. Ὁ *χαλκοῦς ὄφις* τοῦ Μωϋσῆ (*Ἀρ*. 21, 8-9).
9. Οἱ παραστάσεις τῶν χερουβὶμ στὸ ἱερὸ τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντα καὶ σὲ ἄλλα μέρη του (*Α΄ Βασ*. 6, 23-35).

Βλ. αὐτόθι, MANSI 13, 1063E-1066A, ὅπου ἐπισημαίνεται ὁ διὰ τῶν *τύπων* προφητικὸς λόγος τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου τῶν Ἡσαΐα καὶ Δαβίδ (*Ἡσ*. 19, 19-20. *Ψα*. 95, 4. 25, 5. 26, 10. 44, 22-23. 4, 7). Παράλληλα, βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 97B. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Διάλεξις Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 168BC.

πηλικότητα καὶ χαρακτῆρα περίθηται σώματος, τότε ἐν πίναξι χάραττέ τε καὶ ἀνατίθει πρὸς θεωρίαν τὸν ὁραθῆναι καταδεξάμενον»[220].

Ἀρχαιολογικὸ τεκμήριο τῶν κοινῶν εἰκονολογικῶν προϋποθέσεων τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ μὲ τὸ νέο ἀποτελοῦν οἱ προσωπογραφίες ποὺ κοσμοῦν ἑβραϊκὲς συναγωγές, χρονολογημένες πρὶν ἀπὸ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο, ἄσχετα ἐὰν τὸ σημαντικὸ αὐτὸ στοιχεῖο ἀποσιωπᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία[221]. Μέσα ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτὴ συνάγονται τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

---

[220]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος γ΄,* 8 PG 94, 1328D-1329A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* μν. ἔργ., σ. 82, 45-59. Παρόμοια, βλ. *Λόγος α΄,* 16 PG 94, 1245A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* μν. ἔργ., σ. 89, 1-4, *«Πάλαι μὲν ὁ θεὸς ὁ ἀσώματός τε καὶ ἀσχημάτιστος οὐδαμῶς εἰκονίζετο, νῦν δὲ σαρκὶ ὀφθέντος θεοῦ καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφέντος εἰκονίζω θεοῦ τὸ ὁρώμενον».*

[221]. Εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἡ ἐπισήμανση τοῦ Vasiliev ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι πρὶν τὸν ε΄ ἢ στ΄ αἰώνα χρησιμοποιοῦσαν προσωπογραφίες στὶς συναγωγές τους, ὅπως ἀποδεικνύεται μὲ τὶς ἀνασκαφὲς στὴ συναγωγὴ τῆς Δούρα-Εὐρωποῦ, ἐν A. VASILIEV, *The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A. D. 721*, μν. ἔργ., σ. 1. Τὰ σχετικὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια εἰδικὰ ὅσον ἀφορᾶ στὶς συναγωγὲς τῆς Δούρα-Εὐρωποῦ, τῆς Ναάρας καὶ μερικῶν ἄλλων στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Παλαιστίνης, ὅπως καὶ σὲ ἑβραϊκὲς κατακόμβες στη Ρώμη, παρέχει ὁ Barber, ἐν CH. BARBER, «*The Truth in Painting: Iconoclasm and Identity in Early-Medieval Art*», ἐν Speculum, 72/4 (1997), σσ. 1021-1022, 1035, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ εἰκόνες δὲν χρησιμοποιήθηκαν τυχαῖα στὴν ἰουδαϊκὴ λατρεία, ἀλλὰ συνειδητά, ἤδη ἀπὸ τὴν ὕστερη αρχαιότητα. Γι᾽ αὐτὸ πιθανολογεῖται ὅτι ἡ μεταγενέστερη ἰουδαϊκὴ εἰκονομαχία προέκυψε ὡς ἀντίδραση στὴν κρατικὴ ἐπιβολὴ τῆς εἰκόνας του Χριστοῦ ὡς τοῦ ἐπισήμου ἐμβλήματος τῆς αὐτοκρατορίας, ἐν αὐτόθι, σ. 1035. Ἡ εἰκονογράφηση τῶν συναγωγῶν δὲν ἀμφισβητεῖται οὔτε ἀπὸ τὸν ἰουδαῖο συνομιλητὴ τοῦ διαλόγου μεταξὺ ἰουδαίου καὶ χριστιανοῦ, ἐν ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Λόγ. ε΄, Κατὰ Ἰουδαίων* MANSI 13, 44BC. Εἰδικότερα γιὰ τὸν εἰκονογραφικὸ κύκλο τῶν συναγωγῶν τῆς ἐποχῆς, βλ. Α. ΤΡΙΒΥΖΑΔΑΚΗ, *Ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τοῦ πατριάρχου Ἀβραάμ*, Διδ. Διατριβὴ, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2005, σ. 188-189.

Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς καταστροφῆς τῶν ὀφθαλμῶν ἀπὸ τὶς προσωπογραφίες τῆς συναγωγῆς τῆς Δούρα-Εὐρωποῦ καθὼς καὶ γιὰ τὴν αἰτιολόγηση τοῦ γεγονότος, ὅπου

1. Ὁ ἰουδαϊκὸς ἀνεικονισμὸς προκύπτει κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, πιθανὸν ὡς ἀντίδραση στὴν ἐμβληματικὴ γιὰ τὴ χριστιανικὴ οἰκουμένη ἱερὰ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι παραγκωνίζεται ἀπὸ τοὺς ἰουδαίους μιὰ ἀρχαία λειτουργικὴ παράδοση, ποὺ ἦταν σὲ χρήση ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς προγόνους τους.

2. Ἡ μόνη κληρονομιὰ ποὺ λαμβάνουν οἱ Ἴσαυροι ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἰουδαϊσμὸ εἶναι τὸ εἰκονοκλαστικὸ προηγούμενο τοῦ βασιλιὰ Ὀζία, ποὺ ἀπέβαλε ἀπὸ τὸ Ναὸ τὸν προσκομιζόμενο ἀπὸ τὸ Δαβὶδ *χαλκοῦν ὄφι*[222]. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ ἰουδαϊκὸς ἀνεικονισμὸς τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου, ποὺ ἔχει ρίζες στὴν ἰουδαϊκὴ ἀρχαιότητα, συνδέεται μὲ τὴν εἰκονομαχικὴ θεωρία καὶ πράξη τῶν Ἰσαύρων καὶ τῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἱέρειας.

Τόσο οἱ συμβολικὲς ὅσο καὶ οἱ εἰκαστικὲς παραστάσεις τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων τῆς θείας οἰκονομίας ἦταν παροῦσες πάντα στὴ λειτουργικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἤδη ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο Ἰσραήλ, ἄσχετα ἐὰν δίδεται ἡ ἐντύπωση ὅτι μέχρι τοὺς πρώτους χριστιανοὺς ρωμαίους αὐτοκράτορες, τὴν ἐποχὴ δηλ. τῶν κατακομβῶν, ἐπικρατοῦν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ οἱ συμβολικές. Εἶναι ἄλλο βέβαια τὸ ὅτι οἱ τελευταῖες ὑποχώρησαν στὰ τέλη τοῦ Ζ΄ αἰώνα, ὅταν τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνώρισε καὶ ἐπίσημα μὲ τὸν 82ο κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου τὴν ὡριμότητά του νὰ λατρεύει τὸ Θεὸ *κατά τὴν χάριν καὶ τὴν*

μεταξὺ τῶν δύο πιθανολογήσεων γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν αὐτουργῶν τῆς καταστροφῆς, τῶν ρωμαίων στρατιωτῶν ἢ τῶν ἀνώνυμων ἑβραίων, καμία ἀπὸ τὶς δύο δὲν θεωρεῖται ἀληθής. Βλ. CH. P. KELLEY, *«Who did the Iconoclasm in the Dura Synagogue?»,* ἐν BASOR 295 (1995), σσ. 57-72.

[222]. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 966CDE.

ἀλήθειαν τῶν εἰκόνων. Ἡ ἀνθρωπότητα ἄλλωστε εἶχε ἤδη ἀπὸ αἰῶνες γευτεῖ ἱστορικὰ τὴν ἐμπειρία τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ Λόγου, ὁπότε εἶχε καὶ τὴ δυνατότητα νὰ ἐξιστορεῖ εἰκαστικὰ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη μορφή του[223].

Ἤδη οἱ πρῶτοι ὑπέρμαχοι τῶν ἱερῶν εἰκόνων μετὰ τὴν ἔκδοση τῶν εἰκονομαχικῶν διαταγμάτων τοῦ Λέοντα, ὁ Ρώμης Γρηγόριος καὶ ὁ Κπόλεως Γερμανός, ἀναφέρονται στὸ γνωστὸ τῆς *αἱμορροούσης* χάλκινο ἀνδριάντα κατενώπιον τοῦ Χριστοῦ, προκειμένου νὰ πείσουν γιὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ θεσμοῦ[224]. Τὸ *ἱερὸν*

---

[223]. *Κανὼν 82 ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, ἐν MANSI 11, 977E- 980B. 12, 1079AB. 12, 1123E-1126A. 13, 40E-41A. 13, 93E. 13, 220D = CPG 9444. Πρβλ. Γ. ΡΑΛΛΗ - Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνησιν 1852, τόμ. 3, σσ. 492-493.

[224]. Βλ. ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, *Εἰς τὴν αἱμόῤῥουν,* ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 13DE. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν* Κωνσταντινουπόλεως, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 93D. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 125D. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 268DE.

Ὁ ἀνδριάντας τῆς *αἱμορροούσης* εἶχε κατασκευαστεῖ ἀπὸ τὴ γνωστὴ *Χαναναία* τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ εἶχε θεραπεύσει ὁ Χριστὸς καὶ βρισκόταν στὴν εἴσοδο τοῦ οἴκου της στὴν πόλη τῆς Πανεάδας (*Μθ*. 9, 20-22. *Μρκ*. 5, 25-34). Παρίστανε τὸ Χριστὸ ὄρθιο νὰ βλέπει τὸ ἄγαλμα τῆς Χαναναίας, ἡ ὁποία παρίστατο σὲ προσκυνηματικὴ στάση ἐνώπιόν του. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία γιὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἀνδριάντα εἶναι ὅτι εἶχε κατασκευαστεῖ στὰ χρόνια τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. Γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῶν γεγονότων αὐτῶν ὁ ἅγ. Γερμανὸς Κπόλεως ἐπικαλεῖται τὴ μαρτυρία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 125DE, παρόλο ποὺ ἡ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ Εὐσεβίου θὰ χρησιμοποιηθεῖ στὸ εἰκονομαχικὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* 7, 18 PG 20, 680BCD. Γιὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ οἰκουμενικότητα τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὁ ἅγ. Νικηφόρος Κπόλεως θὰ ἐπικαλεστεῖ τὶς εἰκόνες τοῦ *θυσιαστηρίου* καὶ τῶν θυρῶν τοῦ ἱεροῦ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν χριστιανικῶν ναῶν, ὅπως καὶ τὸν 82ο κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου, ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικὸς μικρός, 2* PG 100, 836AB.

Μανδήλιον, ἡ ἕτερη ἀρχαιότατη ἀχειροποίητη ἱερὴ εἰκόνα, ἐπιβεβαιώνεται ὡς ἱστορικὴ πραγματικότητα τόσο γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο δημιουργήθηκε, ὡς ἄμεσο δηλ. ἀποτύπωμα τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ σὲ μανδήλι ποὺ ὁ ἴδιος ἀπέστειλε στὸν τότε βασιλέα τῶν *Ἐδεσσηνῶν* Ἄβγαρο, ὅσο καὶ ὡς θαυματουργὴ εἰκόνα, ποὺ στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας ἐξακολουθοῦσε νὰ βρίσκεται στὴν Ἔδεσσα τῆς Συρίας καὶ νὰ ἕλκει πλήθη πιστῶν[225].

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ἀναφέρονται στὴν ὕπαρξη πολλῶν ἄλλων ἀρχαιοτάτων ἱερῶν εἰκόνων (θὰ ἐπρόκειτο μᾶλλον γιὰ πλεονασμό στὴν ἀποδεικτική τους διαδικασία), ὅπως στὶς θεομητορικὲς εἰκόνες τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ[226]. Οἱ προσκομιζόμενες μαρτυρίες ἀπὸ τὴν προφητικὴ καὶ ἀποστολικὴ παράδοση ἔχουν ἤδη ἐκ περισσοῦ ἀποδείξει ὄχι μόνον τὴν ἀρχαιότητα τῆς λειτουργικῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ τὴ διαχρονικὴ συνύπαρξή τους μὲ τὶς συμβολικὲς παραστάσεις. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο διαψεύδεται ἡ ἄποψη ὅτι στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες χρησιμοποιοῦνταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σύμβολα καὶ ὄχι εἰκόνες προσώπων καὶ γεγονότων τῆς

---

[225]. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 963CD. Ἡ ἱστορία τοῦ *ἱεροῦ Μανδηλίου* ἀπασχολεί τοὺς πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου στὴν ε΄ *Πράξη* τῆς συνόδου, ὅπου ἀναγιγνώσκεται ἀπόσπασμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Εὐαγρίου, βλ. ΕΥΑΓΡΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* MANSI 13, 189E-192C = CPG 7500. *Βιβλίον Δ΄,* 27, *Περὶ τῆς εἰς Ἔδεσσαν ἐκστρατείας Χοσρόου* PG 86^2, 2748A-2749A, ἔκδ. J. BIDEZ – L. PARMENTIER, *The Ecclesiastical History of Evagrius*, London 1898, σσ. 174, 15 – 175, 17. Πρβλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* 1, 13 PG 20, 120B-129A.

[226]. Βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Χρονικὸν σύντομον, Βιβλίον δ΄* PG 110, 920B.

θείας οἰκονομίας, ὥστε μεταγενέστερα μόνο νὰ ἑδραιωθεῖ ἡ χρήση τῶν δεύτερων μὲ τὴν παράλληλη θέση σὲ ἀχρησία τῶν πρώτων[227].

Ὀρθόδοξοι καὶ εἰκονομάχοι θεωροῦν ἐξίσου τοὺς ἑαυτούς τους ὡς τοὺς ἀποκλειστικοὺς θεματοφύλακες τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, τοῦ ἀναγνωρίσιμου δηλ. καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς κριτηρίου ἀληθείας. Γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο ἀκόμη καὶ οἱ δεύτεροι σπεύδουν νὰ θεμελιώσουν τὴν ἐπιχειρηματολογία τους σὲ βιβλικὲς καὶ πατερικὲς *χρήσεις*, οἱ ὁποῖες ὡστόσο εἶναι παραχαραγμένες εἴτε στὸ γράμμα εἴτε στὸ νοηματικὸ περιεχόμενό τους, σύμφωνα μὲ τὴ φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἀπόδειξη τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο καταβάλλεται ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους μάταιος κόπος νὰ τεκμηριωθεῖ κειμενικὰ ὅτι στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα ἀναπτύσσονταν κατὰ καιροὺς τόσο εἰκονόφιλες ὅσο καὶ εἰκονομαχικές τάσεις.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ψευδεπίγραφα πατερικὰ κείμενα, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν τίθεται θέμα θεολογικῆς τους ἀξιοποίησης[228], χρήζει ἑρμηνείας ἡ ἐπιστολὴ *Πρὸς Κωνσταντίαν* τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ὅλη θεολογία, χριστολογία καὶ εἰκονολογία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα. Ἀκόμη περισσότερο θὰ πρέπει νὰ ἀξιολογηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ

---

[227]. Βλ. Ε. KITZINGER, *«The Cult of Images in the Age before Iconoclasm»*, μν. ἔργ., σ. 65. Θ. ΣΤ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ἡ σημασία τῆς εἰκόνας στὸ μυστήριο τῆς οἰκονομίας. Α΄. Ἡ τέχνη καὶ ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία της στοὺς τρεῖς ἱεράρχες*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 15-17.

[228]. Βλ. ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ, *Πρὸς Θεοδόσιον βασιλέα*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 292DE = CPG 3751, κείμενο ποὺ ἀποδεικνύεται ψευδεπίγραφο, ἐν MANSI 13, 292E-296E. ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, (χωρὶς τίτλο), ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 309E-312A = CPG 6133, κείμενο ποὺ ἀποδεικνύεται ψευδεπίγραφο, ἐν *Πρᾶξις στ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Τόμος ε΄* MANSI 13, 312BCD.

ἁγ. Ἐπιφανίου Κύπρου, ὁ ὁποῖος συγκαταλέγεται ἀναμφίβολα μεταξὺ τῶν *ἐγκρίτων* πατέρων.

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐρευνοῦν τὸ ὑποτιθέμενο εἰκονομαχικὸ φρόνημα τοῦ Εὐσεβίου λαμβάνοντας σοβαρὰ ὑπόψιν τὶς ἀρειανικές του ἀποκλίσεις τόσο στὴν τριαδολογία ὅσο καὶ στὴ χριστολογία του, ὥστε νὰ ἀποσαφηνιστεῖ πρῶτα ἀπ᾽ ὅλα ἡ θεολογική του ἀναξιοπιστία[229]. Ἂν καὶ ὑπῆρξε *πολυΐστωρ*, ἡ οὐσία εἶναι ὅτι ποτὲ δὲν ἔφθασε στὴν *ἀκρίβειαν τῶν δογμάτων*. Εἶναι πάντως

---

[229]. Ὁ ἀρειανισμὸς τοῦ Εὐσέβιου ὡς πρὸς τὸ περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος δόγμα ἀποδεικνύεται κατὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς *πρὸς Εὐφρατίωνα* ἐπιστολῆς του, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 176E-177A. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317A. 317B = CPG 3500. *Πρὸς Εὐφρατίωνα*, ἔκδ. H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, Berlin-Leipzig 1934, σσ. 4-6. Παράλληλα, στὴν *πρὸς Ἀλέξανδρον* ἐπιστολή του ὁ Εὐσέβιος προσπαθεῖ νὰ ἐξωραΐσει τὶς κακοδοξίες τοῦ ἀρειανισμοῦ, ποὺ ὑποβιβάζει τὸν Υἱὸ καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ στὸ ἐπίπεδο τῆς κτίσεως, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 316C-317A. Μοιραῖα λοιπὸν ἡ προσκύνηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ μέρους τοῦ Εὐσεβίου καταντᾶ εἰδωλολατρεία, ἐφόσον ὁ ἴδιος πιστεύει κατ᾽ ἐπίδραση τοῦ ἀρειανισμοῦ πὼς τὸ θεῖον ἐνσημαινόμενον τῶν εἰκόνων, ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος, δὲν εἶναι ὁμοούσιος τοῦ Πατρός, ἀλλὰ κτίσμα, ὁπότε καὶ ἡ ἀποδιδόμενη σ᾽ αὐτὸν λατρεία εἶναι λατρεία τῆς κτίσεως, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικός* PG 100, 561D.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἰδιάζων μονοφυσιτισμός τοῦ Εὐσεβίου, ποὺ προέρχεται, κατὰ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας, ἀπὸ τὸν Ἄρειο καὶ φτάνει ἕως τοὺς Σεβῆρο, Πέτρο τὸν Κναφέα καὶ Φιλόξενο Ἱεραπόλεως, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317BC, ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολή του, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313ABCD = CPG 3503. PG 20, 1545A-1549A. Αὐτὸ ποὺ διαμηνύει ὁ Εὐσέβιος στὴν Κωνσταντία εἶναι ἡ ἐπιφύλαξή του γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ περιγραπτοῦ ἰδιώματος τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἀνάληψη, λόγω τῆς πίστης του ὅτι τὸ κτιστὸ σῶμα, ποὺ σημαίνει συνύπαρξη τῶν ἀνάλογων ἰδιωμάτων, ἔχει ἀπορροφηθεῖ στὸ χρόνο αὐτὸ ἀπὸ τὴ θεότητά του.

Ἐπιπλέον οἱ ὠριγενιστικὲς ἀρχὲς σκέψης τοῦ Εὐσεβίου, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν περὶ προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν θεωρία του, ἀποδεικνύονται βάσει τῆς *ἀντίῤῥησις* του Ἀντιπάτρου Βόστρης *ὑπὲρ τῆς Ὠριγένους ἀπολογίας* τοῦ ἰδίου, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 178D-180C = CPG 6687. PG 85, 1792C-1793C.

ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ κατεξοχὴν ἱστορικὸς μάρτυρας τῶν δύο ἀχειροποίητων εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ, τῆς *αἱμορρόοούσης* καὶ τοῦ *ἱεροῦ μανδηλίου*[230], ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων ἱερῶν εἰκόνων, ἐμφανίζεται μέσα ἀπὸ κείμενό του νὰ ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ λειτουργικὴ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων[231]. Αὐτὸ προφανῶς θὰ ἐντασσόταν στὴ γενικότερη ἀναξιοπιστία καὶ ἀστάθειά του ὡς πρὸς τὶς θεολογικές του πεποιθήσεις, ποὺ θὰ παρήγαγαν μιὰ ἀντίστοιχα προβληματικὴ εἰκονολογία. Ὡστόσο δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο στὴ βάση τοῦ ὁποίου θὰ μποροῦσε κάποιος νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Εὐσέβιος διαμόρφωσε συνειδητὰ καὶ συστηματικὰ εἰκονομαχικὴ θεωρία καὶ πρακτική, τοῦ μανιχαϊστικοῦ τουλάχιστον εἴδους τῆς μεσοβυζαντινῆς εἰκονομαχίας.

Ἡ στάση τοῦ ἁγ. Ἐπιφανίου Κωνσταντίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἱερῶν εἰκόνων θὰ εἶχε ἰδιαίτερη βαρύτητα, λόγω τῆς ἀξίας του ὡς *ἐγκρίτου* ἐκκλησιαστικοῦ πατρός. Παρόλο ποὺ οἱ εἰκονομάχοι ἀξιώνουν στὴν Ἱέρεια ὅτι ὁ ἅγ. Ἐπιφάνιος ὑπῆρξε ὁμοϊδεάτης τους, οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου σπεύδουν νὰ ἀκυρώσουν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ὅλη συζήτηση, διότι ἡ ἀποδιδόμενη σ᾽ αὐτὸν ἐπιστολὴ *πρὸς Θεοδόσιον*, ὅπου στὴν κατακλείδα της καταδικάζονται ρητὰ οἱ

---

[230]. Ο ἅγ. Γερμανὸς Κπόλεως στὴν *Ἐπιστολή* του *πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ Εὐσέβιος ἦταν αὐτὸς ποὺ μέσα ἀπὸ τὴ *Ἐκκλησιαστική* του *Ἱστορία* ἀποτέλεσε τὴν ἔγκυρη ἱστορικὴ πηγὴ πληροφόρησης γιὰ τὸν ἀνδριάντα τῆς *αἱμορρόοούσης*, ἐν *Πρᾶξις δ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 125DE, ἐνῶ ἀποδέχεται τὴν παράδοση ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Εὐσέβιος ἁγιογράφησε σὲ συγγράμματά του τὶς εἰκόνες τῶν Πρωτοκορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου, πιθανὸν καὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐν MANSI 13, 125E-128A. Κατὰ συνέπεια ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξη εἰκονομαχικῆς συνείδησης στὸν Εὐσέβιο. Γιὰ τὴν ἐξιστόρηση τοῦ χρονικοῦ τῶν ἀρχαιοτάτων ἀχειροποιήτων ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ μέρους τοῦ Εὐσεβίου, βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* 7, 18 PG 20, 680BCD. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* 1, 13 PG 20, 120B-129A.

[231]. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν αὐγούσταν*, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 313ABCD = CPG 3503. PG 20, 1545A-1549A.

ἱερὲς εἰκόνες, ἀποδεικνύεται ψευδεπίγραφη[232]. Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ἀφήνουν καμία σκιὰ σὲ βάρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πατρὸς χρησιμοποιώντας τὰ ἑξῆς ἐπιχειρήματα[233]:

1. Ὁ ἅγ. Ἐπιφάνιος στὴν ἐξονυχιστικὴ ἔρευνά του ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν αἱρέσεων, ὅπως καταγράφονται στὸ ἔργο του *Ἀγκυρωτός*, σίγουρα θὰ ἀναφερόταν καὶ στὴ λειτουργικὴ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὡς αἱρετικὴ πρακτική, τὴ στιγμὴ ἀσφαλῶς ποὺ θὰ εἶχε πράγματι τὶς ἀντίστοιχες ἐνστάσεις.

2. Σὲ διάστημα τεσσάρων αἰώνων, ἀπὸ τὴν ἐποχή του ἕως τὴν ἔναρξη τῆς εἰκονομαχίας, οὐδέποτε ἦρθε στὸ φῶς κάποια εἰκονομαχικὴ διατύπωσή του.

3. Ἐὰν ἦταν εἰκονομάχος, θὰ εἶχε εὐρεία ἀπήχηση στὴν ἐκκλησιαστική του κοινότητα. Ἀντίθετα κατὰ τὴν ἐποχή του διαδόθηκαν εὐρύτατα οἱ ἱερὲς εἰκόνες.

4. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ ἔζησε τὸν δ΄ αἰώνα ταυτόχρονα μὲ πατέρες ποὺ ἦταν ὑπέρμαχοι τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἐκτὸς

---

[232]. Βλ. MANSI 13, 292DE. Ἡ σχετικὴ ἱστορικοφιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ τεκμηρίωση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἐν προκειμένω, βλ. BUGÁR I. M., *«What did Epiphanius write to emperor Theodosius?»*, ἐν Scrinium 2 (2006), σσ. 72-91.

[233]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 293B-296A. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικὸς μικρός, 4* PG 100, 837BC. Πρβλ. BUGÁR I. M., *«What did Epiphanius write to emperor Theodosius?»*, μν. ἔργ., σ. 86, ὅπου κορυφώνεται ἡ παρόμοια ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἐρευνητή. L. BARNARD, *«The theology of Images»*, ἐν Iconoclasm, μν. ἔργ., σ. 9-10. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας σχετικὰ μὲ τὴν ἀνύπαρκτη εἰκονομαχικὴ συνείδηση τοῦ ἁγ. Ἐπιφανίου ἀναιρεῖ τὴν ἀντίθετη ἄποψη τῶν Holl καὶ Νικολάου, γιὰ τὴν ὁποία βλ. K. HOLL, *Die Schriften des Epiphanius gegen die Bilderverehrung*, ἐν Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte, II, 2. Tübingen 1928, σ. 351ἑξ. Θ. ΣΤ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ἡ σημασία τῆς εἰκόνας στὸ μυστήριο τῆς οἰκονομίας. Β΄. Συνέχεια τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ μετὰ τὴν ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 26.

τοῦ ὅτι δὲν θὰ μποροῦσε ὁ ἴδιος νὰ τοὺς ὑπερκεράσει, στὸ ἐνδεχόμενο τῆς εἰκονομαχίας του οἱ πατέρες αὐτοὶ στὸ σύνολό τους σίγουρα θὰ στρέφονταν ἐναντίον του.

5. Ἐὰν ὁ ἅγ. Ἐπιφάνιος ἦταν εἰκονομάχος, οἱ μαθητές του δὲν θὰ ἁγιογραφοῦσαν τὴ μορφή του μετὰ τὸ θάνατό του.

Μέσα ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Νίκαιας δίνονται ἔμμεσες ἀπαντήσεις στὴν ὑπόθεση τῆς ἀπουσίας ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ τοὺς οἴκους τῆς ἰδιωτικῆς καὶ δημόσιας ζωῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου[234]. Ὁ Γρηγόριος Β΄ Ρώμης ἀναφέρεται στὴ θαυματουργία τῶν ἱερῶν εἰκόνων τῶν *Πρωτοκορυφαίων* ἀποστόλων ὑπὲρ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου[235]. Βασίζεται μάλιστα στὴ μαρτυρία τόσο τοῦ προκατόχου του στὸ θρόνο τῆς Ρώμης Ἰσιδώρου ὅσο καὶ στὸν ἴδιο τὸν Εὐσέβιο Καισαρείας, ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι εἰκονομάχος καὶ μάλιστα αὐτὸς ποὺ μεταδίδει τὸν ἀνεικονισμὸ στὸ περιβάλλον τοῦ Κωνσταντίνου[236].

Συμπερασματικά, οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου διακηρύσσουν τεκμηριωμένα τὴν ἀρχαιότητα καὶ οἰκουμενικότητα τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Οἱ ὅποιες ἀμφισβητήσεις ἔχουν ἤδη ἀρθεῖ μὲ τὴν ἀναφορὰ τῆς συνόδου στὰ *ἀνθρωπόμορφα* γλυπτὰ χερουβὶμ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ὅπως καὶ στὶς *ἀχειροποίητες* ἱερὲς εἰκόνες τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ἐνῶ οἱ εἰκονομαχικὲς πατερικὲς *χρήσεις* στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας ἔχουν ἀποδειχτεῖ μὲ ἱστορικοφιλολογικὰ καὶ θεολογικὰ κριτήρια εἴτε ψευδεπίγραφες εἴτε παρερμηνευμένες.

---

[234]. Βλ. ΧΡ. Θ. ΚΡΙΚΩΝΗ, *Περὶ τῆς τιμῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ, 68/1 (1996), σ. 82.

[235]. Βλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1058C- 1059C. ACO 2, 3, 1, σσ. 122, 14 – 124, 28.

[236]. Βλ. ΧΡ. Θ. ΚΡΙΚΩΝΗ, *Περὶ τῆς τιμῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων*, μν. ἔργ., σ. 82.

3. Ἡ ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ αἰτιολόγηση τῆς εἰκονομαχίας

α) Περιληπτικὴ ἀναδρομὴ στὴ νεότερη βιβλιογραφία

Στὴ διεθνὴ βιβλιογραφία τῶν νεότερων χρόνων ἀναφορικὰ μὲ τὰ αἴτια τῆς εἰκονομαχίας ἀπαντᾶ μεγάλη ποικιλία ἑρμηνευτικῶν προσεγγίσεων, συχνὰ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετων μεταξύ τους, ποὺ προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ διαφορετικὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ κάθε ἐρευνητῆ. Διαπιστώνεται πάντως μιὰ σταδιακὴ ὡρίμανση τῆς ἱστορικῆς γνώσης καὶ γνώμης γιὰ τὰ πράγματα, ποὺ συμβαδίζει μὲ τὴν περαιτέρω ἀποσαφήνιση τῶν ἰδιαίτερων θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὶς ὁποῖες διακρίνεται τόσο ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ σύγχρονη σκέψη.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς θεολόγων καὶ ἱστορικῶν μέχρι καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20ου αἰώνα ἔδωσαν ἰδιαίτερη βαρύτητα στὴν εἰκονομαχία, διότι τὴν εἶδαν ὡς τὸν πρόγονο τῶν κινημάτων τῆς *μεταρρύθμισης* καὶ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης[237]. Ἡ εἰκονομαχία

---

[237]. *«Ἱστορικοί, θεολόγοι, κοινωνιολόγοι τοῦ περασμένου ἰδίως αἰώνα καὶ τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 20ου προσπάθησαν νὰ ἑρμηνεύσουν τὸ φαινόμενο. Οἱ πλέον τολμηροὶ διεῖδαν στὴν εἰκονομαχία κίνηση νεωτεριστική, μεταρρυθμιστική, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἀναμόρφωση τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας σὲ ὑγιέστερες βάσεις, ἐνῶ ἄλλοι διέγνωσαν κίνητρα πολιτικὰ ἢ οἰκονομικά. Ἡ ἱστοριογραφία ἰδίως τοῦ 19ου αἰ., ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ θεωρώντας ἀδιανόητη τὴν ὕπαρξη ἐπαναστατικῆς κινήσεως ἀνεξάρτητα ἀπὸ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις, ἀναζητοῦσε στὴν εἰκονομαχία κοινωνικὲς προεκτάσεις»*, ἐν Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *«Ἡ εἰκονομαχία (726-787)»*, μν. ἔργ., σ. 27. Πρβλ. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία. Β΄ 1 610-867*, μν. ἔργ., σσ. 105-106.

Ὁ ἰησουίτης Mainbourg εἶχε θεωρήσει τὴν εἰκονομαχία ἤδη ἀπὸ τὸν ΙΖ΄ αἰώνα ὡς πρόδρομο τοῦ κινήματος τῆς *θρησκευτικῆς μεταρρύθμισης,* ἐν L. MAINBOURG, *Histoire de l' Heresie des Iconoclastes, et de la translation de l' Empire aux Francois*, ἐν

θεωρήθηκε κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ὡς μιὰ μονομερὴς πράξη τῶν Ἰσαύρων μὲ κίνητρα καθαρὰ πολιτικά, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐκ βάθρων πολιτισμικὴ ἀνασυγκρότηση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας[238]. Ἔτσι εἶδε τὴν εἰκονομαχία ὁ Παπαρηγόπουλος καὶ λόγω τοῦ κύρους του ἐπέδρασε ἀνάλογα σὲ πολλὲς γενιὲς νεοελλήνων ἱστορικῶν, ὅπως καὶ στὴν ὅλη αἰσθητικὴ τῶν νεοελλήνων[239]. Ἀκόμη καὶ ὁ Τατάκης, παρόλο ποὺ ἐξῆρε τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας στὴν παγκόσμια ἱστορία τῆς σκέψης, ὑποτίμησε τὴν πολιτισμικὴ στάθμη τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου καὶ χαρακτήρισε τὴν περὶ εἰκόνων διαμάχη ὡς *ἀντιδικία μεταξύ ὀρθολογισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ*[240], ὅπου ὁ *ὀρθολογισμὸς* θεωρήθηκε ἴδιον τῶν εἰκονομάχων καὶ ὁ *μυστικισμὸς* τῶν εἰκονόφιλων.

Παρισίοις 1686. Παρόμοια οἱ μετέπειτα θεωρητικοὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν μπόρεσαν παρὰ νὰ μὴν προσεγγίσουν τὴν εἰκονομαχία ὑπ᾽ αὐτὸ τὸ πρίσμα, δεδομένης ἀσφαλῶς καὶ τῆς γενικευμένης ἤδη ἀπὸ τὸ μεσαίωνα ἀρνητικῆς προκατάληψης τῆς Δύσεως σὲ βάρος τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

[238]. Βλ. Σ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ, *Βυζαντιναὶ Μελέται. Περὶ πηγῶν Νεοελληνικῆς Ἐθνότητος*, ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 246έξ. Ὁ Lombard ὑποστήριξε ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἀπετέλεσε μιὰ ἀπόπειρα κάθαρσης τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρία, ἐν A. LOMBARD, *Constantin V, empereur de Romains (740-776)*, Paris 1902, σσ. 105, 124, 127, 128.

[239]. Βλ. Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. 4ος, σσ. 357-545. ἰδιαίτερα σ. 383. τόμ. 5ος, σσ. 3-179, ἔκδ. Μπούρα, Ἀθῆναι 1932, ὅπου ὁ ἱστορικὸς συχνὰ χαρακτηρίζει τὴν πολιτικὴ τῶν εἰκονομάχων ὡς *μεταρρύθμισιν* καὶ *καινοτομία*.

[240]. Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ, *Θέματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθῆναι 1952, σ. 116. Ὁ Τατάκης θεωρεῖ τὸν ὑποτιθέμενο θρησκευτικὸ φανατισμὸ τῶν εἰκονόφιλων ὡς κύρια αἰτία τῆς εἰκονομαχίας, ἐνῶ ὡς δευτερεύουσα τὸν ἰσλαμικὸ ἀντιεικονισμό, ἐν αὐτόθι, σ. 116-117.

Ἄλλοι ἱστορικοὶ εἶδαν τὴν εἰκονομαχία ὡς κίνημα ταξικό. Στὴν ἄποψη αὐτὴ προηγοῦνται χρονικὰ οἱ Levtchenko καὶ Uspenskij,[241] γιὰ νὰ τοὺς ἀκολουθήσει κατὰ πόδας ὁ Κορδάτος, ὑποστηρίζοντας ὅτι *τὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα πρέπει νὰ τὸ δοῦμε σὰν πάλη τῆς κεντρικῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας ἐνάντια στὴν ἐκκλησιαστικὴ-καλογερικὴ καὶ τσιφλικάδικη ἰδιοχτησία*[242]. Τὴν καθόλα ἔωλη *ταξικὴ* αἰτιολόγηση μὲ βάση τὴν ἴδια τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας σὲ σύγκριση μὲ τὴ νεοτερικὴ ἀναίρεσε ἄρδην ὁ Beck, διατυπώνοντας τὰ ἑξῆς: *«δὲν διαπιστώνεται καμιὰ ἀξιόλογη ἀντίσταση τῶν μοναχῶν στὴν πρώτη φάση τῆς εἰκονομαχίας, ὅταν ἦταν αὐτοκράτορας ὁ Λέων Γ΄, παρὰ μόνο ἀργότερα, ὅταν βασίλευε ὁ γιός του Κωνσταντίνος Ε΄ καὶ ἀκόμα*

---

[241]. Βλ. M. V. LEVCHENCO, *Byzance des origines â 1453*, Paris 1949, σ. 136. Πρβλ. F. I. USPENSKIJ, *Istorija vizantijskoj imperii II*, Moskau – Leningrad 1948, σσ. 22-53, 89-109, 157-174.

[242]. Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΥ, *Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου*, ἔκδ. Καραβάκος, Ἀθήνα, 1953, σ. 126. Ὁ ἱστορικὸς μᾶλλον φαντάζεται τὴ βυζαντινὴ πραγματικότητα, παρὰ ἀντλεῖ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς πηγές, ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι *τὰ μοναστήρια, ἐξὸν ποὺ ἐξελίσσονταν σὲ φεουδαρχικὰ κάστρα, καλλιεργοῦσαν καὶ τὴ μοιρολατρεία, γιατὶ οἱ καλόγεροι, ἀμόρφωτοι καὶ θρησκόληπτοι, ἐπηρεάζανε μὲ τὶς ἀγυρτεῖες τους μεγάλα στρώματα τοῦ λαοῦ, κάνοντάς τα καὶ αὐτὰ θρησκόληπτα,* ἐν αὐτόθι, σ. 127. Ὁ ἴδιος ἱστορικὸς θεωρεῖ *ὡς πηγὴ τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν Ἰσαύρων τοὺς παυλικιανούς,* τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει ὡς *δημοκρατικὰ ὀργανωμένες ἀδελφότητες*, ἐν αὐτόθι, σ. 128.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρ. Παπαδόπουλος εἶχε κινηθεῖ δυὸ δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὸν Κορδάτο στὸ ἴδιο μῆκος κύματος μὲ αὐτὸν παρέχοντάς του μάλιστα ἀνάλογη ἐπιχειρηματολογία. Βλ. Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Αἰτίαι καὶ γενικὸς χαρακτὴρ τῆς εἰκονομαχίας*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 8, (1930), σ. 8, ἄρθρο στὸ ὁποῖο στηρίζεται ὁ Κορδάτος. Μὲ βάση τὸν Παπαδόπουλο διαμόρφωσε ἄποψη καὶ ὁ Ἀμάντος, ἐν Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, μν. ἔργ., σσ. 333-336. Καὶ ὁ Diehl εἶχε δεῖ τὴν εἰκονομαχία ὡς σύγκρουση τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τοὺς μοναχοὺς, βλ. CH. DIEHL, *Βυζαντινὲς μορφές* (μτφρ. Στ. Βουρδούμπα), ἔκδ. Μπεργαδῆ, Ἀθῆναι 1969, σ. 98.

καὶ τότε τὰ ἐπιχειρήματα τῶν μοναχῶν δὲν εἶναι ποτὲ οἰκονομικά»[243] καὶ *«εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ βροῦμε ἔστω καὶ δέκα μοναστήρια ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ποὺ νὰ ἀποτελοῦσαν πολυσύχναστους τόπους προσκυνήματος»*[244].

Ὁ Vasiliev διέκρινε διπλωματικὰ κίνητρα στὴ λήψη τῶν εἰκονομαχικῶν διαταγμάτων τοῦ Λέοντα τοῦ Γ΄, πρὸς τὴν κατεύθυνση ὅμως τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ὡς μία προσπάθεια ἀνάπτυξης φιλικῶν σχέσεων μὲ τὸ ἀνεικονικὸ Ἰσλάμ[245]. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀντικρούει ὁ Τσορμπατζόγλου μὲ βάση τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα:

1. Τὸ ἐπίσημο ἔμβλημα τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων ἦταν ὁ Σταυρός, ὁπότε καὶ αὐτὸς θὰ παραμεριζόταν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες στὰ πλαίσια μιᾶς ὑποτιθέμενης διπλωματίας σὲ σχέση μὲ τὸ ἰσλαμικὸ χαλιφάτο.
2. Κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο οἱ διαφορὲς μεταξὺ χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων δὲν εἴθιστο νὰ λύνονται διπλωματικά, ἀλλὰ στὸ πεδίο τῆς μάχης, δεδομένου τοῦ *τζιχάντ*.[246]

---

[243]. H. G. BECK, *Ἡ βυζαντινὴ χιλιετία* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα [3]2000, σ. 324. Ἄλλωστε, *εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας μποροῦσε νά κατάσχει ἤ νά δεσμεύσει κάθε εἴδους περιουσία, πολιτική ἤ ἐκκλησιαστική, χωρίς νά εἶναι ὑποχρεωμένος νά κρυφτεῖ πίσω ἀπό θεολογικά καλύμματα*, ἐν J. B. BURY, ἐν *Ἡ Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας* (πρόλ. Γ. Καραγιαννόπουλος, μτφρ. Ντ. Σαούλ), ἔκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα 1979, σ. 76.

[244]. H. G. BECK, *Ἡ βυζαντινὴ χιλιετία* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), μν. ἔργ., σ. 76.

[245]. A. VASILIEV, *History of the Byzantine Empire (*μτφρ. Δ. Σαβράμη), Ἀθῆναι 1954, σ. 252.

[246]. Βλ. Π. Κ. ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *«Ἡ φύση καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς Εἰκονομαχίας»*, μν. ἔργ., σσ. 716-718. Παράλληλα, ἐὰν οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ τοῦ ἰσλαμικοῦ χαλιφάτου γνώριζαν ὅτι ὑπῆρχε μιὰ τέτοιου εἴδους διπλωματικὴ φόρμουλα, σίγουρα καὶ οἱ ἴδιοι θὰ τὴν υἱοθετοῦσαν ἢ τουλάχιστον θὰ ἦταν διαλλακτικοὶ ἀπέναντί της. Συνέβη ὅμως τὸ αντίθετο. Τὰ πατριαρχεῖα τῆς ἀραβοκρατούμενης ἀνατολῆς, ὡς ἕνα σῶμα χωρὶς ἐσωτερικὲς διασπάσεις,

Ἡ ἄμεση σύνδεση τῆς εἰκονομαχίας μὲ τὸν ἀνεικονισμὸ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἰσλαμισμοῦ[247] δὲν ἔχει ἐρείσματα στὶς ἱστορικὲς πηγές, ἂν καὶ στὰ τρία αὐτὰ θρησκευτικὰ ρεύματα ἀπαντοῦν οἱ ἴδιοι προβληματισμοὶ ὡς πρὸς τὴν ἀδυναμία ἐξεικονισμοῦ τοῦ Θεοῦ. Σύμφωνα μὲ τὴ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἡ πρώτη ἀτελέσφορη ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς τοῦ ἀνεικονισμοῦ στὸ Βυζάντιο γίνεται στὰ τέλη τοῦ ε΄ αἰώνα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο τὸν Α΄, ὁπότε προηγεῖται κατὰ δύο περίπου αἰῶνες τοῦ α΄ εἰκονομαχικοῦ διατάγματος στὸν ἰσλαμικὸ κόσμο[248]. Ἐπιπλέον σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο ἱστορικὸ ἡ κίνηση αὐτὴ συνδέεται καθαρὰ μὲ τὸ μανιχαϊσμό.

συμμετέχουν διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τους στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὡς οἱ πιὸ ἔνθερμοι ὑποστηρικτὲς τῶν ἱερῶν εἰκόνων, βλ. *ΟΙ ΤΗΣ ΕΩΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ*, *Ἐπιστολὴ Πρὸς Ταράσιον* MANSI 12, 1127C-1135B. ACO 2, 3, 1, σσ. 244, 17 – 254, 13. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ἴσον συνοδικοῦ* MANSI 12, 1135C-1145C. ACO 2, 3, 1, σσ. 254, 14 – 268, 7.

Οἱ πρεσβύτεροι Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης ἐκπροσωποῦν ἔγκυρα τὰ πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ἔχοντας ἐπίγνωση τοῦ θανάσιμου κινδύνου ποὺ διατρέχουν γι᾽ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἰσλαμικὴ ἀρχή, ἐν *ΟΙ ΤΗΣ ΕΩΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ*, *Ἐπιστολὴ Πρὸς Ταράσιον* MANSI 12, 1131B. ACO 2, 3, 1, σσ. 248, 28 – 250, 4. Ἡ ἀπουσία τῶν ἴδιων τῶν πατριαρχῶν ἀπὸ τὶς ἐργασίες τῆς Νίκαιας ὀφειλόταν σὲ σχετικὴ ἀπαγόρευση τῆς ἰσλαμικῆς ἀρχῆς, ὅπως εἶχε συμβεῖ καὶ μὲ τὴ ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ἐν αὐτόθι MANSI 12, 1134DE. ACO 2, 3, 1, σ. 252, 20-25. Ὡστόσο ἐπιδιώκεται ἡ πάση θυσία ἐκπροσώπηση τῶν πατριαρχείων τῆς ἀνατολῆς στὴ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, πράγμα ποὺ τελικὰ ἐπιτυγχάνεται.

[247]. Βλ. G. CRUNEBAUM, *Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment*, ἐν HR 2/1 (1962), σσ. 1- 10. L. BARNARD, «*Byzantium and Islam. The interaction of two Worlds in the Iconoclastic Era*», ἐν Byzantinoslavica 36 (1975), σσ. 25-37.

[248]. Ἡ σχετικὴ ἀπόπειρα τοῦ *φιλομανιχαίου* Ἀναστασίου τοῦ Α΄ χρονολογεῖται στὰ 499, ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 353AB, ὁπότε εἶναι κατὰ δύο αἰῶνες περίπου παλαιότερη τῆς πρώτης ἀπαγόρευσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων στὸν ἰσλαμικὸ κόσμο, ποὺ ἐπέβαλε ὁ μουσουλμάνος διοικητὴς τῆς Αἰγύπτου στὰ 688-689, βλ. G. GRUNEBAUM, *«Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment»*, μν. ἔργ., σ. 4. Μέσα ἀπὸ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ μαρτυρία τοῦ Θεοφάνη, ποὺ δυστυχῶς δὲν λαμβάνεται καθόλου ὑπόψη ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἱστορικούς, ἀποδεικνύεται καὶ πάλι ὅτι ἡ εἰκονομαχία στὸ Βυζάντιο προῆλθε κατεξοχὴν ἀπὸ τὸ

Υπ᾽ αὐτὴν τὴν προϋπόθεση οἱ χαρακτηρισμοὶ *ἰουδαιόφρονες* καὶ *σαρράκηνόφρονες*, ποὺ ἀποδίδονται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας σὲ βάρος τῶν εἰκονομάχων, δὲν ἔχουν κυριολεκτικὴ σημασία. Ἁπλὰ ἐξαπολύονται ὡς ὕβρεις, ἐφόσον καὶ οἱ ἴδιοι οἱ εἰκονομάχοι τοὺς ἔχουν χρησιμοποιήσει ἀνάλογα σὲ βάρος τῶν ὀρθοδόξων[249]. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ ἰουδαϊσμὸς καὶ ὁ ἰσλαμισμὸς μόνον ἔμμεσα θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπιδράσουν στὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων, ἀποτελώντας παράγοντες συνδιαμόρφωσης ἑνὸς εὐρύτερου συγκρητιστικοῦ περιβάλλοντος, ἀπ᾽ ὅπου προῆλθε πρῶτα ἡ εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ Λέοντα καὶ ἀκολούθως ἡ ἰδεολογική της ἐπένδυση στὴν Ἱέρεια. Ἡ ρίζα τοῦ διαθρησκειακοῦ αὐτοῦ ἀνεικονισμοῦ βρίσκεται πιθανότατα στὸν ἀρχέγονο διαρχικὸ ζωροαστρισμὸ μὲ τὰ ποικίλλα ρεύματά του, κυρίως τὸ μανιχαϊσμό.

Μιὰ πιθανὴ διπλωματικὴ κίνηση τῶν Ἰσαύρων θὰ ἐκτεινόταν ἀποκλειστικὰ ἕως τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τῆς εὔθραστης βυζαντινῆς ἐπικράτειας καὶ θὰ ἐντασσόταν σὲ μιὰ γενικότερη πολιτικὴ προσέγγισης τῶν εἰκονομαχικῶν πληθυσμῶν, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴ συσπείρωση ὅλου τοῦ βυζαντινοῦ πληθυσμοῦ ἔναντι τοῦ ἀραβικοῦ κινδύνου. Σ᾽

μανιχαϊσμό. Ὁ μανιχαϊσμὸς ἴσως νὰ εἶναι ἡ ἰδεολογικὴ πηγὴ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα ἀνεικονικὰ ρεύματα, ποὺ τελικὰ ἐπιβλήθηκαν στὸν ἰουδαϊσμὸ καὶ τὸ μουσουλμανισμό.

[249]. Μπορεῖ ὁ Γερμανὸς Κπόλεως νὰ κατηγορεῖ τὸ Θωμᾶ Κλαυδιουπόλεως ὅτι οἱ θέσεις του μοιάζουν σὲ αὐτὲς τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἰσλαμισμοῦ, αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ εἰκονομαχικὴ ἰδεολογία τοῦ δεύτερου προῆλθε ἄμεσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς πηγές. Βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 109B. 109D. Πρβλ. Π. Κ. ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *«Ἡ φύση καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς Εἰκονομαχίας»*, μν. ἔργ., σ. 701. Ὁ χαρακτηρισμὸς *σαρράκηνόφρων* σὲ βάρος τοῦ Λέοντα, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 128D, φανερώνει προφανῶς ὅτι ἡ εἰκονομαχικὴ ἰδεολογία του κοινοποιεῖται δευτερογενῶς καὶ ἕως ἕνα βαθμὸ μὲ τὸν ἀνεικονισμὸ τοῦ Ἰσλάμ καὶ ὄχι ὅτι προκαλεῖται ἄμεσα ἀπ᾽ αὐτόν. Πρβλ. ST. GERO, «*Notes on Byzantine Iconoclasm in the Eight Century*», ἐν Byz 44 (1974), σ. 61, ὑποσημ. 9.

αὐτὸν ἀκριβῶς τὴν κίνηση αἰτιολογεῖ ἡ Ἀρβελέρ τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰσαύρων[250]. Ἐξάλλου ὁ Λέων καὶ οἱ διάδοχοί του εἶχαν στὴ διάθεσή τους μόνον τὰ ἐναπομείναντα ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση θέματα τῆς Μ. Ἀσίας, ὥστε ἀπὸ ἐκεῖ εἴτε νὰ στρατολογήσουν πολίτες εἴτε νὰ ἀντλήσουν τὴ γεωργικὴ παραγωγή, δεδομένης τῆς ἐξαχρείωσης τῶν *θεμάτων* τῆς Βαλκανικῆς ἀπὸ τὶς βουλγαρικὲς ἐπιδρομές. Ταυτόχρονα ὅμως ἡ ζωτικῆς σημασίας Μ. Ἀσία, ὅπου ὁ πληθυσμὸς τῶν παυλικιανῶν ἦταν αὐξημένος, ἀποτελοῦσε τὴν ἑστία ἐξάπλωσης τοῦ μανιχαϊσμοῦ ἐν γένει καὶ εἰδικότερα τοῦ ἀνεικονισμοῦ.

Ὡστόσο στὴν ἐνδεχόμενη ἀπολυτοποίηση τῆς ἄποψης ὅτι ἡ εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰσαύρων ἀσκήθηκε χάριν τῶν εἰκονομαχικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας ἐγείρονται οἱ ἀκόλουθες ἐνστάσεις:

1. Δὲν ἦταν ὅλος ὁ μικρασιατικὸς πληθυσμὸς εἰκονομαχικός, ἀλλὰ μᾶλλον μόνον ἡ μειονότητα τῶν παυλικιανῶν, ποὺ κατοικοῦσαν ὡς ἀκρίτες στὰ ἀνατολικὰ σύνορα τοῦ κράτους.

---

[250]. Βλ. Ε. ΑΡΒΕΛΕΡ – ΓΛΥΚΑΤΖΗ, *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας* (μτφρ. Τ. Δρακοπούλου), ἔκδ. Ψυχογιός, Ἀθήνα [3]1988, σ. 34, *«Ἡ Αὐτοκρατορία ἐπιδίωξε φυσικὰ νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος της τοὺς πληθυσμούς, ποὺ οἱ δεσμοὶ καὶ ἡ πίστη τους μποροῦσαν νὰ συμβάλλουν στὴν ἐπιβίωσή της. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ἡ εἰκονομαχικὴ πολιτική, ποὺ ἦταν ἐντελῶς ἀντίθετη σ' ὅτι θύμιζε τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ τὴν παλιὰ ἰδεολογία, θὰ μποροῦσε νὰ συμφιλιώσει τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τοὺς ἀγροτικοὺς πληθυσμοὺς τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ποὺ ἐξαθλιωμένοι καὶ πάμπτωχοι ἀποζοῦσαν ἀπὸ τὴ γῆ ποὺ τώρα ὄφειλαν νὰ ὑπερασπίσουν ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ ἐπηρεάζονταν στὴ θρησκευτική τους πρακτικὴ ἀπὸ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἀνεικονικῶν αἱρέσεων, ποὺ ἀνθοῦσαν ἀκόμα σ' αὐτὲς τὶς περιοχές»*, ὅπου καὶ ἡ εἰκονομαχία δὲν χαρακτηρίζεται ὡς *νέος πολιτικὸς προσανατολισμός, ἀλλὰ ἀναγκαιότητα.* Ἡ ἄποψη τῆς Ἀρβελὲρ στηρίζεται κυρίως στὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ *τέλος τῆς εἰκονομαχίας καὶ ὁ θρίαμβος τῆς ὀρθοδοξίας…, ποὺ σημειώθηκε μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν εἰκόνων (843), συμπίπτει μὲ τὴν ὑποχώρηση τῆς ἀραβικῆς δύναμης στὴν Ἀνατολή*, ἐν αὐτόθι, σ. 44.

2. Οἱ μονοφυσίτες τῆς Μ. Ἀσίας καὶ κυρίως οἱ Ἀρμένιοι, ὄχι μόνο δὲν κράτησαν οὐδέτερη στάση στὴ διαμάχη μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ εἰκονομάχων, ἀλλὰ ὑπερασπίστηκαν σθεναρὰ τὴν παράδοση τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἄσχετα μὲ τὴ διαφοροποιημένη σὲ σχέση μὲ τὴν Ἐκκλησία εἰκονολογία τους, προϊὸν τῆς διϊστάμενης ἑκατέρωθεν θεολογίας.[251]

3. Καὶ ἄλλοι πληθυσμοὶ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παυλικιανούς, οἱ ὁποῖοι δὲν κατοικοῦσαν μόνον στὴ Μ. Ἀσία, ἀλλὰ διακινοῦνταν εὐρύτερα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς εὔθραστης βυζαντινῆς ἐπικράτειας, οἱ ἐναπομείναντες, φερ᾽ εἰπεῖν, καὶ ἑτερόκλητοι μεταξύ τους *ἐθνικοὶ* καὶ ἰουδαῖοι, θὰ ὑποστήριζαν τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ γιὰ τοὺς δικούς τους λόγους.

4. Μία αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ προσεταιρισμοῦ τῶν αἱρετικῶν ὁμάδων τῆς Μ. Ἀσίας, εἰκονομαχικῶν ἢ μή, θὰ ἀπαιτοῦσε τὴν a priori ἀπάλειψη τῶν προηγούμενων καταδικαστικῶν γι᾽ αὐτὲς συνοδικῶν ἀναθεματισμῶν. Ὡστόσο οἱ εἰκονομάχοι ἦταν αὐτοὶ ποὺ συνομολόγησαν πανηγυρικὰ στὴν Ἱέρεια τοὺς *Ὅρους* ὅλων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς παράλληλους ἀναθεματισμοὺς κατὰ τοῦ συνόλου τῶν αἱρέσεων.

5. Οἱ παυλικιανοὶ δὲν τιμοῦσαν τὶς ἱερὲς εἰκόνες οὔτε ὅμως καὶ τὸ Σταυρό, τὸ αὐτοκρατορικὸ ἔμβλημα τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων, οὔτε καὶ τὸν ἄρτο καὶ οἶνο τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Κατὰ συνέπεια μία πολιτικὴ προσεταιρισμοῦ τους ἀπὸ μέρους τοῦ Λέοντα καὶ τῶν

---

[251]. Βλ. M. MUNDELL, «*Monophysite church decoration*», ἐν Iconoclasm, μν. ἔργ., σσ. 59-74. S. BROCK, «*Iconoclasm and the Monophysites*», ἐν Iconoclasm, μν. ἔργ., σσ. 53-57. Γ. ΠΕΤΡΟΣΙΑΝ, *Ἡ θέση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν ἱερῶν εἰκόνων*, ἔκδ. Καθολικάτου τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1987, σσ. 109-131. 159-161.

διαδόχων του θὰ ἐδικαιολογεῖτο μὲ τὴν ἀποβολὴ ὅλων τῶν λειτουργικῶν συμβόλων ἀπὸ τοὺς ναούς, ἂν καὶ ἡ μερικὴ πραγμάτωση τῆς ἐνέργειας αὐτῆς μὲ τὴν ἀποβολὴ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, σίγουρα θὰ τοὺς ἱκανοποιοῦσε ἕως ἕνα βαθμό.

Τὸ ζήτημα τελικὰ εἶναι, ἐὰν σημαντικὸ κομμάτι τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας υἱοθετοῦσε τὴν εἰκονομαχία πρὶν τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀνάλογης πολιτικῆς τοῦ Λέοντα, ἢ ἡ συνείδησή του αὐτὴ διαμορφώθηκε ἔτι μᾶλλον ἐν συνεχεία, ὁπότε καὶ ἡ ἀπαρχὴ καὶ ἀνάπτυξη τοῦ εἰκονομαχικοῦ κινήματος θὰ ὀφείλονταν καθαρὰ στὴν πρωτοβουλία τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῆς αὐλῆς του. Τίθεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα: εἶχαν τέτοιο μέγεθος καὶ ἰσχὺ οἱ εἰκονομαχικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Μ. Ἀσίας, ὥστε νὰ ἐπιβάλλουν στὸν αὐτοκράτορα τὴ λήψη τῶν εἰκονομαχικῶν του διαταγμάτων ἐν εἴδει λαϊκῆς ἐπιταγῆς ἤ γιὰ ἄλλους ἀδιευκρίνιστους λόγους, ποὺ εἶχαν νὰ κάνουν μὲ τὴν ἐπιρροὴ ἑτερόκλητων εἰκονομαχικῶν ὁμάδων στὸ περιβάλλον τοῦ Λέοντα, ὁ τελευταῖος προηγήθηκε στὴ διαμόρφωση καὶ ἐξάπλωση τοῦ εἰκονομαχικοῦ κινήματος;

Τὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα ἔβρισκε ἀναμφίβολα πρόσφορο ἔδαφος στὴ Μ. Ἀσία καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ Λέοντα[252]. Δὲν θὰ μποροῦσε ὅμως νὰ

---

[252]. Ἱεράρχες τῆς Μ. Ἀσίας καὶ συγκεκριμένα οἱ Βασίλειος Ἀγκύρας, Θεόδωρος Μύρων καὶ Θεοδόσιος Αμμορίου ὁδηγοῦνται σὲ ἀπολογία ἐνώπιον τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μὲ τὴν κατηγορία τῆς συμμετοχῆς τους στὶς ἐργασίες τῆς Ἱέρειας, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 1007C. ACO 2, 3, 1, σ. 48, 25-26. Ἔπειτα ἀπὸ τὴν κατάθεση τῶν *λιβέλλων* τους κατὰ τῆς εἰκονομαχίας ἀποκαθίστανται στοὺς θρόνους τους, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 1015DE. ACO 2, 3, 1, σ. 60, 21-23. Μεταξὺ ἄλλων ἑπτὰ πρώην εἰκονομάχων ἱεραρχῶν, τῶν Ὑπάτιου Νικαίας, Λέοντος Ρόδου, Γρηγόριου Πισινοῦντος, Λέοντος Ἰκονίου, Γεώργιο Πισιδίας, Νικολάου Ἱεραπόλεως καὶ Λέοντος Καρπάθου, συμπεριλαμβάνονται ἱεράρχες καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 1050DE. ACO 2, 3, 1, σ. 110, 14-18. Ὅλοι αὐτοὶ ἀποκαθίστανται στοὺς θρόνους τους στὴν ἀρχὴ τῆς γ΄

ἐξαπλωθεῖ δίχως τὴ βίαιη εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα, ὅπως καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ στρατιωτική του αἴγλη ἔναντι τοῦ λαοῦ. Ἡ σχέση τῶν Ἰσαύρων μὲ τὰ μικρασιατικὰ θέματα τῶν *ἀνατολικῶν* καὶ τοῦ *ὀψικίου* μπορεῖ νὰ ἦταν ἀνέκαθεν ἰσχυρή, μὲ τὴν εἰκονομαχία ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ σημεῖα ἐπαφῆς.[253] Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀποδεικνύει ἀπαραίτητα ὅτι ἡ εἰκονομαχικὴ συνείδηση τοῦ Λέοντα εἶχε διαμορφωθεῖ στὸ περιρρέον πολιτισμικὸ κλίμα τῆς Μ. Ἀσίας, διότι ἀμφισβητεῖται τεκμηριωμένα ἀκόμη καὶ ἂν πράγματι καταγόταν ὁ ἴδιος ἀπὸ ἐκεῖ[254]. Τελικὰ ἡ εἰκονομαχία, ἂν καὶ βρῆκε ριζώματα στὴ Μ. Ἀσία, ἀνέκυψε

συνοδικῆς *Πράξεως* τῆς Νίκαιας, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1119AB. ACO 2, 3, 1, σ. 232, 8-10. Ἄλλος ἕνας πρώην εἰκονομάχος ἱεράρχης τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ Νεοκαισαρείας Γρηγόριος, ἀπασχολεῖ ὅσο κανεὶς ἄλλος τὴ σύνοδο. Σὲ πρώτη φάση οἱ συνοδικοὶ πατέρες διαφωνοῦν στὸ ζήτημα τῆς ἀποδοχῆς τῆς μετάνοιάς του, λόγω τῶν σὲ βάρος του κατηγοριῶν γιὰ βίαιη δίωξη χριστιανῶν καὶ ὑποκριτικὴ συμπεριφορά. Ἀκολούθως ἡ ὑπόθεσή του θὰ κριθεῖ κατὰ τὸ προηγούμενο τῆς δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίστηκαν ἐκεῖ οἱ Ἰουβενάλιος Ἱεροσολύμων καὶ Διόσκορος, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1051A-1054D. ACO 2, 3, 1, σσ. 112, 28 – 116, 12. *Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1114D-1119A. ACO 2, 3, 1, σσ. 222, 28 – 232, 7. Τελικὰ ὁ Νεοκαισαρείας θὰ ἀποκατασταθεῖ στὸ θρόνο του, λόγω τῆς ἀπουσίας ἀποδεικτικοῦ ὑλικοῦ γιὰ τὴ στήριξη τῶν κατηγοριῶν σὲ βάρος του, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1119AB. ACO 2, 3, 1, σ. 232, 9.

[253]. Τὸ *ἀνατολικὸν* θέμα ἀνέδειξε αὐτοκράτορα τὸ Λέοντα τὸν Γ΄ καὶ στήριξε στρατιωτικὰ τὸν Κωνσταντίνο τὸν Ε΄ ἐνάντια στὸν Ἀρτάβασδο, βλ. ODB, τόμ. 1, σσ. 89- 90.

[254]. Ὁ Κ. Χρήστου ὑποστηρίζει τεκμηριωμένα ὅτι ὁ Λέοντας δὲν καταγόταν ἀπὸ τὴ Γερμανικεία τῆς Ἰσαυρίας, ὅπως σημειώνεται στὸ Θεοφάνη, καὶ ὅτι δὲν εἶναι βέβαιο πὼς ἀνατράφηκε σὲ μονοφυσιτικὸ περιβάλλον. Ὁ καθηγητὴς μὲ ἄλλα λόγια ἀμφισβητεῖ τὴ βασιμότητα τῶν στοιχείων ἐκείνων ποὺ θὰ δικαιολογοῦσαν τὴ θεωρία τῆς ἤδη διαμορφωμένης εἰκονομαχικῆς συνείδησης τοῦ Λέοντα πρὶν τὴν ἀνάληψη τῆς αὐτοκρατορικῆς του ἐξουσίας. Ἄλλωστε *ὁ Λέων Γ΄ μᾶλλον δέν θά ἐπιχειροῦσε ποτέ νά ἐπιβάλη στό Κράτος καί στούς ὑπηκόους του ἀντιλήψεις ξένες πρός ἐκείνους. Ὑπήρξε ἕνας, κατά τά ἄλλα ἀξιόλογος, αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τό κῦρος καί τήν ἐξουσία του γιά νά ἐπιβάλη τίς εἰκονομαχικές του ἀπόψεις*, ἐν Κ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «*Προσωπογραφικά γιά τόν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄ τόν Ἴσαυρο*», μν. ἔργ., σ. 222.

πρωτογενῶς μέσα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ Λέοντα. Γι' αὐτὸ καὶ θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ἕνα καθαρὰ *κωνσταντινουπολίτικο* καὶ *αὐτοκρατορικὸ* ζήτημα.[255]

Ὁ Κόρδης προτείνει μιὰ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία θεώρησης τῶν αἰτιῶν τῆς εἰκονομαχίας. Ἐμμένει στὴν ἀναγκαιότητα διάκρισης μεταξὺ *τοῦ πρώτου λόγου τῆς ὅλης κινήσεως* τῆς εἰκονομαχίας, ποὺ ἔχει νὰ κάνει μὲ αὐτὸ ποὺ οἱ ἴδιοι οἱ εἰκονομάχοι παρουσιάζουν ὡς δικαιολογία τῶν πράξεών τους, καὶ *τοῦ βαθύτερου λόγου τῆς κινήσεως*[256]. Ἕπεται χρονικὰ ἡ σχετικὴ μὲ τὴν εἰκονομαχία ἀρθρογραφία τοῦ Τσορμπατζόγλου ὡς συνέχεια τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς μὲ θέμα τὰ αἴτια τοῦ φαινομένου. Σημαντικὴ μεταξὺ ἄλλων εἶναι ἡ διατύπωσή του: *«ἐνῶ εἶναι γνωστὰ τὰ αἴτια καὶ τὰ γεγονότα, ὑπάρχει δυσκολία στὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἐνδιάμεσου κρίκου, ποὺ θὰ συνδέσει τὰ δύο ἀκραῖα σημεῖα, τὸν Λέοντα μὲ τὴν εἰκονομαχία. Δηλ. δέν ξέρουμε πὼς καὶ γιατὶ ἡ εἰκονομαχία ἀπὸ θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ κίνηση μετουσιώθηκε σὲ πολιτικὴ πράξη ἀπὸ τὸν Λέοντα τὸν Γ΄»*[257].

---

[255]. Βλ. Τ. Κ. ΛΟΥΓΓΗ, *Οἱ «Νέοι προσανατολισμοί» τῶν Ἰσαύρων*, ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ 2 (1982), σ. 72.

[256]. Γ. ΚΟΡΔΗ, *Μορφὴ καὶ εἰκόνα. Ἡ προβληματικὴ γιὰ τὴ σχέση μορφῆς καὶ εἰκόνας κατὰ τοὺς εἰκονομάχους καὶ εἰκονόφιλους*, Διδ. Διατριβή, Ἀθήνα 1991, σ. 44, *«Ἡ θεώρηση τῆς εἰκονομαχικῆς δραστηριότητας ὡς ἀποτελέσματος τοῦ πρώτου λόγου τῆς ὅλης κινήσεως θά μποροῦσε ἐπίσης νά θεωρηθεῖ προβληματική καί νά δημιουργήσει δισταγμούς γιά τήν καταλληλότητά της. Κι αὐτό διότι ἡ δραστηριότητα τῶν εἰκονομάχων εἶναι πιθανό νά προέρχεται καί ἀπό λόγους ἄσχετους μέ τή βαθύτερη αἰτία καί φύση τοῦ φαινομένου. Ἔτσι, διστάζουμε νά θεωρήσουμε δεδομένη καί φυσική τή σχέση τῆς εἰκονομαχικῆς φαινομενικῆς δραστηριότητας καί τοῦ βαθύτερου λόγου τῆς κινήσεως»*.

[257]. Π. Κ. ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *«Ἡ φύση καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς Εἰκονομαχίας»*, μν. ἔργ., σ. 682.

β) Ἡ διάσταση μεταξὺ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς αἰτιολόγησης τῆς εἰκονομαχίας

Σημαντικὸς ἀριθμὸς νεότερων ἱστορικῶν ἀντιμετώπισαν τὰ εἰκονομαχικὰ διατάγματα τοῦ Λέοντα ὡς δεῖγμα ἑνὸς καισαροπαπισμοῦ[258], ἂν καὶ αὐτὴ ἡ ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση ὑποχώρησε στὴ βιβλιογραφία τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, γιὰ νὰ δοθεῖ προτεραιότητα στοὺς θρησκευτικοὺς καὶ πνευματικοὺς λόγους[259]. Ἡ

---

[258]. Βλ. G. LADNER, «*Origin and Significance of the Iconoclastic Controversy*», ἐν Medieval Studies 2 (1940), σσ. 134-135. G. OSTROGORSKY, *Histoire de l' etat Byzantin*, Paris 1956, σσ. 184-194. L. BARNARD, *The Graecoroman and Oriental Background of the Iconoclastic Controversy*, Leiden 1974, σ. 144. P. A. BROWN, *Dark-Age Crisis. Aspects of the Iconoclastic Controversy*, ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Society and the Holy in Late Antiquity*, London 1982, σσ. 251- 301. S. GERO, «*Notes on Byzantine Iconoclasm in the Eight Century*», μν. ἔργ., σσ. 39-40.

[259]. Βλ. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «*Ἡ εἰκονομαχία (726-787)*», μν. ἔργ., σ. 27, «*Ἡ σύγχρονη ἱστοριογραφικὴ ἀντίληψη, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ προκατασκευασμένες ἰδέες, ἐντάσσει τὴν κατανόηση τῶν γεγονότων καὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων στὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατέστερη σήμερα γνώμη τόσο ἡ ἀντιμοναχικὴ πολιτική, ὅσο καὶ τὰ νομοθετικὰ μέτρα τὰ ὁποῖα πῆρε ἡ πολιτεία εἰς βάρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς περιουσίας, ὑπῆρξαν φαινόμενα δευτερογενή, τελείως ἄσχετα πρὸς τὸν πρωτογενὴ χαρακτήρα τοῦ διωγμοῦ τῶν εἰκόνων· ἐπιβλήθηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιδράσεως τῶν μοναχῶν στὴν αὐτοκρατορικὴ πρωτοβουλία… Ἡ σημερινὴ ἔρευνα ἀποκλείει κίνητρα οἰκονομικά, πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ καὶ θεωρεῖ πρωτογενὴ τὸν θρησκευτικὸ καὶ πνευματικὸ παράγοντα*». Πρβλ. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία, Β΄ 1, 610-867*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη [2]1998, σ. 106. Βλ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Βυζαντινὴ ἱστορία 324-1071*, ἔκδ. Μυρτίδη, ἐν Ἀθήναις, 1972, σ. 195, «*Κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην οὔτε ἡ θεωρία περὶ γενικωτέρας κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ἐπαναστάσεως οὔτε ἡ ἄποψις περὶ πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἑλατηρίων ἱκανοποιοῦν τὴν σημερινὴν ἔρευναν. … ὁ Λέων ὁ Γ΄ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄ ὑπῆρξαν ἱκανοὶ στρατηγοὶ καὶ οὐχὶ ἀνίκανοι κυβερνῆται, κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως τῆς βασιλείας αὐτῶν τὸ πολιτικὸν καθεστὼς τοῦ Βυζαντίου οὐδεμίαν ὑπέστη θεμελιώδη μεταβολήν. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ «μοναχομαχία» καὶ τὰ ληφθέντα κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἰδιοκτησίας οἰκονομικὰ μέτρα ἦσαν ἀναμφισβητήτως φαινόμενα δευτερογενῆ. Ὁ ἀληθής, ὁ πρωτογενὴς χαρακτὴρ τῆς*

ἀξίωση τοῦ Λέοντα *βασιλεὺς εἰμὶ καὶ ἱερεὺς*[260], ποὺ ἐκφράζεται μὲ ἀλαζονικὸ καὶ αὐταρχικὸ τρόπο τρόπο ἔναντι τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Β΄, σηματοδοτεῖ ἀναμφίβολα τὴν ἀπαρχὴ τοῦ εἰκονομαχικοῦ κινήματος[261]. Παραμένουν, ὅμως, ἀδιευκρίνιστες οἱ ἐπιδιώξεις, τὰ πραγματικὰ κίνητρα τῆς στάσης αὐτῆς τοῦ αὐτοκράτορα.

Ἡ διάσταση ἢ ἔστω ἀμφιταλάντευση μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν αἰτιῶν τῆς εἰκονομαχίας, ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ νεότερη βιβλιογραφία, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἱστορικὴ βάση, λαμβανομένης ὑπόψη τῆς ἴδιας τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν εἶναι κατανοητὸ δηλ. ποῦ βρίσκει ἔδαφος μεγάλη μερίδα τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ χρησιμοποιεῖ κοινωνικοπολιτικοὺς προοσδιορισμοὺς γιὰ τὸ Βυζάντιο, σχετικοὺς μὲ μιὰ ὑποτιθέμενη θεσμικὴ διάσταση μεταξὺ τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Προφανῶς οἱ ἱστορικοὶ ἐκκινοῦν ἀπὸ τὸ πρότυπο τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν. Ἴσως κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο δικαιολογεῖται ἡ ἀτέρμονη συζήτηση γιὰ τό, ἂν στὴν εἰκονομαχία

Εἰκονομαχίας εἶναι θρησκευτικὸς καὶ πνευματικός». Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «*Σκέψεις τινές περὶ εἰκονομαχίας*», ἐν Εὐχαριστήριον – Τιμητικὸς Τόμος Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, Ἀθῆναι 1958, σ. 95.

[260]. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ β΄* MANSI 12, 975D. Ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ ἱστορικὸς Θεοφάνης, οἱ πατριάρχες Κπόλεως Γερμανὸς καὶ Νικηφόρος, καὶ οἱ πάπες Ρώμης Γρηγόριος Β΄, Γρηγόριος Γ΄ καὶ Ἀδριανὸς ρίχνουν τὸ βάρος γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ εἰκονομαχικοῦ κινήματος στὸ Λέοντα. Βλ. TH. F. X. NOBLE, «*Images, Iconoclasm and the Carolingians*», μν. ἔργ., σσ. 58-59.

[261]. Γιὰ τὴν κατὰ δύο αἰῶνες καὶ πλέον παλαιότερη ἀπόπειρα θεσμικῆς καθιέρωσης τοῦ ἀνεικονισμοῦ στοὺς χριστιανικοὺς ναούς, προσπάθεια ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα Ἀναστασίου τοῦ Α΄, βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 353AB.

προηγεῖται ἡ θρησκεία ἢ ἡ πολιτική[262], ἄσχετα ἂν αὐτὰ τὰ μεγέθη δὲν νοοῦνταν χωριστὰ στὸ Βυζάντιο.

Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια οἱ ὅροι *καισαροπαπισμός*, *παποκαισαρισμός*, *θεοκρατία* καὶ *πολιτειοκρατία* ἅπτονται μᾶλλον ἀποκλειστικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεότερης πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπου οἱ κοινωνίες ἦταν πάντα δομημένες στὴ βάση τῶν δικῶν τους φιλοσοφικῶν καὶ πολιτειολογικῶν ἀρχῶν.[263] *Το ερώτημα, λοιπόν, αν στο Βυζάντιο*

---

[262]. Βλ. Ι. Ε. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους*, μν. ἔργ., σσ. 132-133.

[263]. Εἶναι κοινῶς γνωστὸ ὅτι μὲ τὴν ἄνοδο τοῦ Καρλομάγνου ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἀποκτᾶ γιὰ πρώτη φορὰ τὴ δική του φυσιογνωμία καὶ αὐτοσυνειδησία. Ἔτσι δύση και ἀνατολὴ ἀποστασιοποιοῦνται σταδιακὰ τόσο στὴ θεολογία ὅσο καὶ στὴν ἐξαρτώμενη ἀπὸ αὐτὴν πολιτειολογία τους. Μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση καὶ τὸ Διαφωτισμὸ *καισαροπαπισμὸς* καὶ *παποκαισαρισμὸς* ἐναλλάσσονται στὸ δυτικὸ μεσαίωνα καὶ στὴν ἀναγέννηση.

Ἡ ἄποψη τοῦ *καισαροπαπισμοῦ* ἀναφορικὰ μὲ τὸ σύστημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας στὸ Βυζάντιο ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ κρατούσα στὸ χῶρο τῶν Νομικῶν Σχολῶν τῆς ἡμεδαπῆς. Ἐνδεικτικά, βλ. Κ. Α. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Ἐγχειρίδιον ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, ἔκδ. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Θεσσαλονίκη [5]1978, παρόλες τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Π. Χρήστου, ἐν Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἡ *Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία*, ἐν *Ὁ κόσμος τῆς Ὀρθοδοξίας*, ἔκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 4. Ἡ ἄποψη τοῦ *καισαροπαπισμοῦ* υἱοθετεῖται μέσα καὶ ἀπὸ τὸ σχετικὸ ἐγχειρίδιο ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου τοῦ Παπαστάθη, βλ. Χ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, ἔκδ. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη [2]2007, σσ. 13-15. Τὸ ὅτι ὁ Κονιδάρης δὲν παίρνει θέση γιὰ τὸ ζήτημα στὸ δικό του ἐγχειρίδιο καὶ μάλιστα στὸ εἰδικότερο κεφάλαιο γιὰ τὰ εἴδη τῶν συστημάτων ἑνότητας μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας μᾶλλον δὲν γίνεται τυχαῖα, βλ. Ι. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, ἔκδ. ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή 2002.

Ἡ κρατούσα, πάντως, ἄποψη τοῦ *καισαροπαπισμοῦ* ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ χάνει τὴν ἰσχύ της. Βλ. ΣΠ. Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ– Γ. Δ. ΠΟΥΛΗ, *Εκκλησιαστικὸ Δίκαιο*, ἔκδ. ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα [2]2003, σσ. 54-57, ὅπου ἀπαντᾶ καὶ ἡ ὡριμότερη ἐπὶ τοῦ ὅλου ζητήματος τοποθέτηση, ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορὰ ἀναγνωρίζονται καὶ προσμετρῶνται τεκμηριωμένα οἱ πολιτισμικὲς ἰδιαιτερότητες τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Τρωϊάνος καὶ Πουλῆς ὑποστηρίζουν ἀφενὸς ὅτι ἡ ἀπὸ μέρους τῶν αὐτοκρατόρων

υπήρχε καισαροπαπισμός ή παποκαισαρισμός, είναι περισσότερο φιλοσοφικό παρά ιστορικό, διότι προβάλλει μεταγενέστερες ιδεοληψίες σε καταστάσεις του παρελθόντος όπου δεν υπήρχαν περιθώρια επιλογών. Οι όποιες διαστάσεις έχει λάβει το ζήτημα μέσα στην έρευνα απηχούν ουσιαστικά τα προβλήματα φιλοσοφίας της ιστορίας και ερμηνευτικής του κάθε ιστορικού παρά τα γεγονότα καθεαυτά[264].

Ἡ καισαροπαπικὴ ἀπόπειρα τοῦ Λέοντα τοῦ Γ΄ καὶ τῶν διαδόχων του εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἐξαίρεση στὴ βυζαντινὴ ἱστορία. Πρόκειται, ἐξάλλου, γιὰ μεμονωμένο παράδειγμα, ποὺ οὕτως ἤ ἄλλως καταδικάστηκε στὴ συνείδηση τῶν βυζαντινῶν[265]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ συνοδικὸς θεσμὸς μὲ τὴν παράλληλη

πρωτοβουλία στὶς δογματικὲς ὑποθέσεις δὲν σηματοδοτοῦσε τὴν προώθηση τῶν προσωπικῶν τους ἀπόψεων, ἀλλὰ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐνίσχυση τῆς κρατικῆς ἑνότητας καὶ ἀφετέρου τὴ συχνὴ ἀνοχὴ τῶν ἱεραρχῶν στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἐπεμβάσεις τῶν αὐτοκρατόρων, μὲ τὸν ἀπαράβατο, ὡστόσο, περιορισμὸ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ὀρθόδοξης δογματικῆς διδασκαλίας, ἐν αὐτόθι, σ. 55. Οἱ ἴδιοι καθηγητὲς υἱοθετοῦν γιὰ τὸ Βυζάνιο τὸ σύστημα τῶν *σχέσεων συναλληλίας*, ἐν αὐτόθι, σσ. 56-57.

[264]. Π. Κ. ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *«Εκκλησιαστικό δόγμα καί αυτοκρατορική πολιτική. Οι θεολογικές αντιπαραθέσεις του 7ου αι. ως αιτία αλλαγών της εκκλησιαστικής πολιτικής»*, μν. ἔργ., σ. 172.

Ὁ καταλληλότερος ὅρος *σχέσεις συναλληλίας* θὰ μποροῦσε μόνον ὑπὸ προϋποθέσεις νὰ χρησιμοποιηθεῖ, χωρὶς δηλ. νὰ φανερώνει δύο χωριστοὺς θεσμούς, τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν Πολιτεία, ποὺ θὰ ὄφειλαν ἀλληλοσεβασμὸ μεταξύ τους. Γιὰ τὴν πρόταση τῆς χρήσης τοῦ ὅρου αὐτοῦ, βλ. Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἀνατολὴ καὶ Λατινικὴ Δύση. Δύο κόσμοι τῆς Χριστιανοσύνης στὸ Μεσαίωνα καὶ στὴν Ἀναγέννηση*, Ἀθῆναι 1966, σσ. 93-94. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, τόμ. 1, Ἀθῆναι [3]1997, σ. 352. *Βυζάντιο. Βίος-Θεσμοί-Κοινωνία-Ἐκκλησία-Παιδεία-Τέχνη*, Ἀθῆναι 1997, σ. 150. Θ. ΖΗΣΗ, *Ἐκκλησία καί Πολιτεία, Χωρισμός ἤ συναλληλία;*, Φίλη Ὀρθοδοξία 10, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 22-32.

[265]. Ὁ Λέοντας μπορεῖ νὰ ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ προκατόχου του Κώνσταντος τοῦ Β΄, ποὺ εἶχε καταδιώξει βίαια τὸν πάπα Μαρτίνο τὸν Α΄, ἀποσκοπώντας νὰ δικαιολογήσει τὶς ἀπειλές του σὲ βάρος τοῦ πάπα Γρηγορίου του Β΄, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 971A. Ἡ χρήση ὡστόσο τοῦ παραδείγματος εἶναι ἀτυχής,

ἀπόκρουση τοῦ παπικοῦ πρωτείου στὰ πλαίσια τοῦ ἴδιου πολιτισμοῦ ἀποδεικνύει τὴν ἀπουσία καὶ τοῦ παποκαισαρισμοῦ.

Ὁ πολίτης τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ μεσαίωνα, κληρονόμος τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητας καὶ φορέας τῆς χριστιανικῆς πίστης, ἔχοντας δηλ. αὐτὲς τὶς ἰδιαίτερες θεολογικὲς καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν κοσμολογικὲς καὶ πολιτειολογικὲς προϋποθέσεις, ἀντιλαμβάνεται τὸν ἑαυτό του πολιτευόμενο στὰ πλαίσια μιᾶς ἐπίγειας ἱεραρχίας ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἐπουράνια, μιᾶς πολιτειολογίας στὰ πρότυπα τῆς θεολογίας. Αὐτὸς ὁ πολίτης ἀποτελεῖ ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἐκκλησιαστικὸ καὶ πολιτικὸ πρόσωπο, δίχως ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία νὰ μποροῦν κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ διαχωριστοῦν μεταξύ τους, παρ᾽ ὅλη τὴν ἑκατέρωθεν διάκριση. Τὴ στιγμὴ ἄλλωστε ποὺ ὁ αὐτοκράτορας εἶναι καὶ ἐκκλησιαστικὸ πρόσωπο μὲ τὴ *διακονία* ποὺ τοὺ ἀνατίθεται ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ τὸ λαό[266], ὁ κλῆρος δὲν παύει νὰ ἔχει καὶ πολιτικὸ λόγο καὶ ρόλο, καθὼς ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι πάντα ἱστορική.

καθώς, πέραν τοῦ ὅτι ὁ Κώνστας ἦταν ἤδη καταδικασμένος ἀπὸ τὴ ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο ὡς ὑποστηρικτὴς τοῦ μονοθελητισμοῦ, ὁ συγκεκριμένος αὐτοκράτορας θὰ μποροῦσε νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι συντάσσεται μὲ μιὰ μονοθελητικὴ πλειοψηφία ἱεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 971B, ἀντίθετα μὲ τὸ Λέοντα ποὺ ἐλάχιστους καὶ ἀσήμαντους ἱεράρχες εἶχε ὡς συμπαραστάτες στὸ ξεκίνημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς του.

[266]. Βλ. Σ. ΡΑΝΣΙΜΑΝ, *Βυζαντινὸς Πολιτισμὸς* (μτφρ. Δετζώρτζη Δ.), ἔκδ. Γαλαξίας, 1969, σ. 75-76. Οἱ διατυπώσεις τοῦ Γιαννακόπουλου μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀναφορά του στὴν περίοδο τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι χαρακτηριστικὲς: «*ὁ αὐτοκράτωρ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἕνας καθαρῶς κοσμικὸς ἡγέτης, ἀλλ᾽ ὡς ἕνα εἶδος ἡμιερατικῆς φυσιογνωμίας ἐπίσης, ποὺ ἀντλοῦσε τὴν ἐξουσία του ἀπ᾽ εὐθείας ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἦταν ἱκανὸς νὰ τελῇ ὡρισμένα καθήκοντα προωρισμένα μόνο γιὰ τὸ ἱερατεῖο. Ἐπὶ παραδείγματι, μποροῦσε νὰ κηρύττει σ᾽ ἐκκλησία κατὰ τὴν διάρκεια θρησκευτικῶν ἀκολουθιῶν, νὰ θυμιατίζῃ τὸ ἐκκλησίασμα, καὶ ἐπίσης νὰ λαμβάνῃ κοινωνία ἀπὸ τὸ ποτήριο μὲ τὰ χέρια του. Ἀλλὰ δὲν μποροῦσε μόνος του ν᾽ ἀλλάξῃ ἐκκλησιαστικὸ δόγμα, κάτι ποὺ μόνο οἰκουμενικὴ σύνοδος μποροῦσε νὰ κάνῃ, ἢ νὰ τελέσῃ μυστήρια. Ἡ ἐξουσία του ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας λοιπὸν δὲν ἦταν*

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις, εἶναι δυσδιάκριτο, ἂν οἱ αὐτοκράτορες τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, ὁ Λέοντας ὁ Γ΄ καὶ ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, λειτούργησαν στὸ ζήτημα τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὡς ἐκπρόσωποι καὶ ἐκφραστὲς ἔτι μᾶλλον τοῦ πολιτειακοῦ ἤ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ, νοούμενων διαρχικὰ μεταξύ τους στὰ πρότυπα τῆς σύγχρονης πολιτειολογίας.

Ἐξάλλου, *«ὅταν οἱ αὐτοκράτορες ἐναντιώθηκαν στή χρήση τῶν εἰκόνων δέν τό ἔκαναν γιά ν' αὐξήσουν τά προνόμιά τους ἤ γιά νά ἀποδείξουν ὅτι τό κράτος ἦταν ἀνώτερο ἀπό τήν Ἐκκλησία, ὅπως αὐτοκράτορες ἦταν διατεθειμένοι νά φτάσουν στά ἄκρα προκειμένου γιά κάποιο σημεῖο σχετικό μέ τό χριστιανικό δόγμα, ἐφόσον καί οἱ ἴδιοι θεωροῦσαν τόν ἑαυτό τους, καί οἱ ὑπήκοοί τους τούς ἔβλεπαν, σάν φύλακες διορισμένους ἀπό τό Θεό καί ὑπεύθυνους ἀπέναντί του ὄχι μόνο γιά τήν καθαρότητα τοῦ δόγματος καί τήν ἁρμονία τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά καί γιά τή φυσική εὐημερία τοῦ κράτους, πού πίστευαν πώς ποτέ δέ θά προόδευε ἄν ἡ Ἐκκλησία ἀποδυναμωνόταν ἀπό ἔριδες καί ταραχές»*[267]. *Ἡ διαφύλαξη τῆς καθαρότητας τοῦ δόγματος καί τῆς λατρείας ἦταν μέσα στά φυσικά τους καθήκοντα καί*

καισαροπαπική, ὁλοκληρωτική, ὅπως πολλοὶ ἐρευνηταὶ συνήθιζαν νὰ ἰσχυρίζωνται», ἐν Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μεσαιωνικὸς Δυτικὸς Πολιτισμὸς καὶ οἱ Κόσμοι τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Ἰσλάμ* (μτφρ. Π. Κ. Χρήστου), ἔκδ. Κυρομᾶνος, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 167. Ἡ ἰδέα τοῦ μοναδικοῦ χριστιανοῦ αὐτοκράτορα ἐπὶ γῆς δέσποζε στὴν πολιτικὴ σκέψη τῶν αἰώνων ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Ρώμης στοὺς βαρβαρικοὺς λαούς, ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ Θ΄ αἰώνα, τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρλομάγνου, ἐν J. LE GOFF, *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης* (μτφρ. Μπενβενίστε Ρ.), ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 31. Γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἀπεναντίας ἡ ἴδια πολιτικὴ θεωρία παρέμεινε ὡς τὸ 1204, ἐνῶ σὲ πεῖσμα τῶν πολιτικῶν ἀλλαγῶν, ποὺ ἀφοροῦσαν στὴ συρρίκνωση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, συντηροῦνταν ἔστω καὶ πιὸ ἰσχνὰ ἕως καὶ τὴν Ἅλωση τῆς Πόλης τὸ 1453, ἐν Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Το Βυζαντινό Κράτος*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη [4]1996, σ. 282.

[267]. J. B. BURY, ἐν *Ἡ Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας*, μν. ἔργ., σσ. 76-77.

εἶχε καθιερωθεῖ ἀπό τή βυζαντινή αὐτοκρατορική παράδοση, πού εἶχε ἀρχίσει μέ τόν Κωνσταντίνο τον 1ο.[268]

Στὰ ἴδια πλαίσια κινήθηκε καὶ ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, γι' αὐτὸ καὶ καταξιώθηκε ἱστορικὰ στὴ συνείδηση τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ αὐτοκράτειρα ὑπῆρξε πρωτεργάτης στὶς διεργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου δίχως νὰ ἀνήκει στὸν κλῆρο, ἐφόσον μὲ δική της πρωτοβουλία κινήσεων ὁ πρώην βασιλικός της *ἀσηκρῆτις* Ταράσιος τοποθετήθηκε στὴ θέση τοῦ οὐσιαστικὰ ἐξωθουθέντος σὲ παραίτηση πατριάρχη Παύλου[269]. Κατ' οὐσίαν μόνη της ἡ Εἰρήνη ἀνέστρεψε τὸ εἰκονομαχικὸ ἐκκλησιαστικὸ κλίμα ἐκ τῶν ἔσω, παρόλο ποὺ μὲ βάση τὴ σύγχρονη πολιτικὴ θεωρία ἡ πολιτική της θὰ καταδικαζόταν ὡς *καισαροπαπισμός*.

---

[268]. Ἔνθ. ἀν., σ. 77. Παράλληλα οἱ μοναχοὶ *ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ ὀργάνωσαν τὸ κίνημα τῆς ἀντίστασης* ἐνάντια στὴν εἰκονομαχία. *«Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι εἶχαν κάποιο ἰδιαίτερο, «καλογερικὸ» συμφέρον νὰ ὑπερασπίσουν τὴ «δεισιδαιμονία», οὔτε ὅτι ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων τοὺς ἀπέφερε κάποιο ὑλικὸ κέρδος… . Ἁπλῶς τὸ μεγάλο κύρος ποὺ διέθεταν στὸ λαὸ τοὺς καθιστοῦσε φυσικοὺς ὑπερασπιστὲς τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς πρακτικῆς»*, ἐν C. MANGO, *Βυζάντιο, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα, [3]1999, σ. 139.

[269]. Ἡ πολιτικὴ τῆς Εἰρήνης πέρασε μέσα ἀπὸ τὰ ἑξῆς διαδοχικὰ στάδια μέχρι νὰ φτάσουμε στὸ θρίαμβο τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου:

1. Τῆς ἑδραίωσης τῆς ὁμόνοιας ὅλου τοῦ λαοῦ στὸ πρόσωπο τοῦ γιοῦ της καὶ διαδόχου τοῦ Λέοντα τοῦ Δ΄, Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ΄, ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 908BC, *«Καὶ ὤμοσεν πᾶς ὁ λαὸς εἰς τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα, οἵ τε τῶν θεμάτων καὶ τῆς συγκλήτου, καὶ οἱ τῶν ἔσω ταγμάτων καὶ τῶν πολιτῶν πάντων, καὶ οἱ τῶν ἐργαστηριακῶν, τοῦ μὴ δέξασθαι βασιλέα ἐκτὸς Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῶν»*,
2. Τοῦ διορισμὸ τοῦ Ταράσιου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν αὐτόθι, PG 108, 924A-928B, καὶ
3. Τῆς διάλυσης τοῦ φίλα προσκείμενου στὴν εἰκονομαχία βυζαντινοῦ στρατεύματος λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ σύγκληση τῆς Ζ΄ Οικουμενικῆς Συνόδου, καὶ τῆς ἀντικατάστασής του μὲ ἄλλο, ἐν αὐτόθι, PG 108, 929BC.

Οἱ σχετικὲς μὲ τὸ ὅλο ζήτημα διατυπώσεις τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ ποὺ συνοψίζονται στὰ *«οὐ γὰρ εὐσεβῶν βασιλέων ἀνατρέπειν ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς*[270], *«συνόδων ταῦτα οὐ βασιλέων*[271] καὶ *«βασιλέων ἐστὶν ἡ πολιτικὴ εὐπραξία, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις ποιμένων καὶ διδασκάλων»*[272] ἔχουν ληφθεῖ σοβαρὰ ὑπόψη στὰ ἕως τώρα ἐκτεθέντα. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς πατέρας μπορεῖ νὰ ἀμύνεται ἔναντι τῆς κατάλυσης τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, δὲν θὰ ὑποστήριζε ὅμως οὔτε τὴν ἀπολυτοποίηση οὔτε καὶ τὴν ἀποκλειστικότητα τῶν θεσμῶν αὐτῶν στὰ πρότυπα τῆς σύγχρονης πολιτειολογίας. Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἄλλωστε νοοῦνται στὸ Βυζάντιο ὡς *ψυχὴ* καὶ *σῶμα* μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀδιαίρετης πραγματικότητας[273].

---

[270]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος α΄* PG 94, 1281A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres,* PTS 17, Berlin 1975, σ. 167, 11-12.

[271]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος α΄* PG 94, 1281B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 167, 11-12.

[272]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος β΄* PG 94, 1296D, ἔκδ. B. KOTTER, μν. ἔργ., σ. 103, 19-21.

[273]. Βλ. ΟΙ ΤΗΣ ΕΩΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ, *Ταρασίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 12, 1130AB. ACO 2, 3, 1, σ. 246, 12-16, *«ἱερωσύνη γὰρ βασιλείας ἁγιασμός ἐστι καὶ ἀναστοιχείωσις, καὶ βασιλεία ἱερωσύνης ἰσχὺς καὶ κραταίωμα. μέγιστον δῶρον Θεὸς ἀνθρώποις παρέσχεν ἱερωσύνην καὶ βασιλείαν· τὴν μὲν τὰ οὐράνια κατακοσμοῦσαν καὶ διέπουσαν, τὴν δὲ οἰακίζουσαν θεσμοῖς δικαίοις τὰ ἐπίγεια»*. Οἱ πατριάρχες τῆς ἀνατολῆς ἀκολουθοῦν μὲ συνέπεια τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ παράδοση τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως εἶχε ἐδραιωθεῖ διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ διατύπωσή τους ἄλλωστε *«μέγιστον δῶρον Θεὸς ἀνθρώποις παρέσχεν ἱερωσύνην καὶ βασιλείαν· τὴν μὲν τὰ οὐράνια κατακοσμοῦσαν καὶ διέπουσαν, τὴν δὲ οἰακίζουσαν θεσμοῖς δικαίοις τὰ ἐπίγεια»*, ἐν MANSI 12, 1130B. ACO 2, 3, 1, σ. 246, 14-16, εἶναι ἐπανάληψη τῆς στ΄ *Νεαρᾶς* τοῦ Ἰουστινιανοῦ: *«Μέγιστα τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐστὶ δῶρα Θεοῦ, παρὰ τῆς ἄνωθεν δεδομένα φιλανθρωπίας, Ἱερωσύνη τε καὶ Βασιλεία, ἡ μὲν τοῖς θείοις ὑπηρετουμένη, ἡ δὲ τῶν*

Ἡ συλλογικὴ αὐτὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ θέση τοῦ αὐτοκράτορα στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωρίζεται πανηγυρικὰ μέσα ἀπὸ τὴ *βασιλικὴ σάκρα* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπου ἡ ἐκκλησιαστική του εὐθύνη θεωρεῖται σπουδαιότερη τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς του[274]. Αὐτὴ ἡ *σάκρα* παρεῖχε στὶς ἀποφάσεις τῆς Β΄ *ἐν Νικαίᾳ* Συνόδου κύρος καὶ ἰσχὺ νόμου, κατὰ τὴν πάγια, ἄλλωστε, αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ ποὺ εἶχε καθιερωθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τὴν Α΄ *ἐν Νικαίᾳ* Σύνοδο. Ἡ ἀνάμειξη τῶν αὐτοκρατόρων εἴθιστο νὰ φτάνει ἕως τὴν ἐξωτερικὴ τυπικὴ συνταγματικότητα τῶν συνόδων. Οἱ αὐτοκράτορες, μὲ ἄλλα λόγια, δὲν μετεῖχαν συνήθως στὶς ἐσωτερικὲς συνοδικὲς διεργασίες, παρὰ μόνον ἐπικύρωναν τὴ νομιμότητά τους, ἐὰν ὡς οἱ πλέον ἔγκυροι *διαιτητὲς* διαπίστωναν ὅτι τηρήθηκαν σωστὰ οἱ διαδικασίες[275].

ἀνθρωπίνων ἐξάρχουσά τε καὶ ἐπιμελουμένη, καὶ ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἑκατέρα προϊοῦσα καὶ τὸν ἀνθρώπινον κατακοσμοῦσα βίον». Βλ. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, τόμ. 1, Ἀθῆναι [3]1997, σ. 351, ὅπου ἀπαντᾶ καὶ ὁ σχετικὸς σχολιασμός.

[274]. Βλ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗΣ, *Σάκρα, Τοῖς ἁγιωτάτοις ἐπισκόποις ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 1003CD. ACO 2, 3, 1, σ. 244, 2-12, *«τοῖς ὅροις τῶν ὀρθῶς δογματισασῶν συνόδων ἡ κρίσις ὑμῶν ἐφάμιλλος γένηται τῆς ἐκκλησιαστικῆς φροντίζομεν καταστάσεως, τὴν ἀρχῆθεν θεσμοθεσίαν κρατῦναι θέλοντες, ὥστε καὶ στρατιωτικοῖς βουλεύμασι κατεχόμενοι, καὶ πολιτικαῖς μερίμναις ἐνασχολούμενοι, πρῶτον ἔργον ἔχοντες τὴν εἰρηνικὴν δίαιταν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας»*.

[275]. Ὅσον ἀφορᾶ εἰδικότερα στὴ σύγκληση τῶν συνόδων καὶ τὴ σχετικὴ εὐθύνη τοῦ αὐτοκράτορα, *«παρά την αντίθετη άποψη των Δυτικών, χωρίς την αυτοκρατορική βούληση δεν θα αναπτυσσόταν ο θεσμός αυτός, ώστε να εναρμονίσει τις σχέσεις μεταξύ των πέντε μεγάλων εκκλησιαστικών διοικήσεων και των τοπικών συνόδων… τα πρακτικά των Συνόδων αποκτούσαν ισχύ νόμου, υποχρεωτική για όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας, μετά την επικύρωση τους από τον αυτοκράτορα*, ενώ και οι αυτοκράτορες *είχαν μεγάλη δύναμη, μερικές φορές μεγαλύτερη και από τους πατριάρχες, τους οποίους άλλαζαν σύμφωνα με τις επιθυμίες τους, χωρίς να συναντούν, σε αρκετές περιπτώσεις, αντίδραση από την Εκκλησία»*, βλ. Β. Δ. ΚΟΥΚΟΥΣΑ, *Ο ρόλος του αυτοκράτορος στη συνοδική πράξη*

Παρόλ᾽ αὐτὰ ὁ συνοδικὸς αὐτὸς ρόλος τοῦ αὐτοκράτορα δὲν ἴσχυε πάντα οὔτε καὶ σὲ ἀπόλυτο βαθμό. Ἐν προκειμένω ὁ Ταράσιος τοποθετήθηκε πατριάρχης μὲ πρωτοβουλία τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης καὶ μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ πράξη τῆς Εἰρήνης δὲν ἀποτελεῖ μεμονωμένο, ἀλλὰ σύνηθες φαινόμενο τῆς ἐποχῆς της, τὸ ὁποῖο οὐδέποτε ἀποδοκιμάστηκε ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα[276]. Πιθανὸν καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ Γρηγορίου Β΄ Ρώμης ρητὴ ἐπιδοκιμασία τοῦ *βασιλεὺς εἰμὶ καὶ ἱερεὺς* γιὰ τὸν ἑκάστοτε αὐτοκράτορα, ὑπὸ τὸν ὅρο βέβαια τῆς ὀρθῆς του πίστης[277], ἀντικατοπτρίζει τὴν ἀποδοκιμασία τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας σὲ θεσμικὲς *θωρακίσεις* στὰ πρότυπα τῆς σύγχρονης πολιτειολογίας.

Συμπερασματικά, ἡ διακήρυξη τοῦ Λέοντα *βασιλεύς εἰμι καὶ ἱερεὺς* ἔναντι τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Β΄ δὲν θὰ ἐνοχλοῦσε τὸν πάπα οὔτε θὰ προσέβαλε γενικότερα τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα, διότι θὰ ἀπηχοῦσε δῆθεν ἕνα εἶδος καισαροπαπισμοῦ στὰ πρότυπα τῶν δυτικῶν

της Εκκλησίας κατά τον 5ο αιώνα, ἔκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 119. Ὡστόσο *«η θέση του αυτοκράτορα στις δογματικές αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων, όπως εύκολα διαπιστώνεται μέσα από τα πρακτικά τους, είναι περιορισμένη. Ούτε ο ίδιος επιθυμεί άμεση ανάμιξη, ούτε η Σύνοδος των επισκόπων το επιτρέπει»*, ἐν αὐτόθι, σσ. 122-123.

[276]. Κατὰ τὴ β΄ φάση τῆς εἰκονομαχίας οἱ Νικηφόρος, Θεόδοτος ὁ Μελισσηνός, Ἀντώνιος καὶ Ἰωάννης ὁ Γραμματικός, ὅπως τίθενται κατὰ τὴ χρονικὴ διαδοχή τους, διορίστηκαν πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὰ ἀντίστοιχα διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων Νικηφόρου, Λέοντος τοῦ Δ΄, Μιχαὴλ τοῦ Β΄ τοῦ Τραυλοῦ καὶ Θεόφιλου ὡς νὰ ἐπρόκειτο γιὰ αὐτοκρατορικοὺς ὑπαλλήλους. Οἱ δύο πρῶτοι μάλιστα πατριάρχες ἐξελέγησαν ἄμεσα στὸ ἀνώτατο ἱερατικὸ ἀξίωμα ἀπὸ τὴ θέση τοῦ λαϊκοῦ. Τὸ ἴδιο εἶχε συμβεῖ κατὰ τὴν α΄ φάση τῆς εἰκονομαχίας μὲ τοὺς πατριάρχες Ἀναστάσιο καὶ Ταράσιο, ποὺ εἶχαν διοριστεῖ μὲ διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος τοῦ Γ΄ καὶ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας ἀντίστοιχα.

[277]. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Ἐπιστολὴ β΄* MANSI 12, 979D-982B.

κοινωνιῶν καὶ ἀνάλογα μὲ τὴ σύγχρονη κοινωνιστικὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας. Τὸ βυζαντινὸ θεολογικό, καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν πολιτειολογικὸ ὑπόβαθρο, εἶναι διαφορετικό. Μὲ ἄλλα λόγια οὐδόλως ἐνδιέφερε τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ συνέπιπτε μὲ τὸ πληθυσμακὸ σῶμα τοῦ Βυζαντίου, ἂν θὰ ἐπικρατοῦσε ὁ καισαροπαπισμὸς ἤ ὁ παποκαισαρισμός. Τὸ μεῖζον ἦταν πάντα ἡ ὑπόθεση τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῆς οὐράνιας καὶ τῆς ἐπίγειας ἱεραρχίας τοῦ σύμπαντος κόσμου μὲ κέντρο τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο. Ἡ διακήρυξη τοῦ Λέοντα ἀπηχεῖ προφανῶς τὴν ἀλαζονεία καὶ τὸν αὐταρχισμὸ ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ καταδικάστηκε τελικὰ στὴ συνείδηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, γιατὶ ἐπιχείρησε αὐθαίρετα νὰ δογματίσει νέο περιεχόμενο ἐκκλησιαστικῆς πίστης, ἀντικαθιστώντας πλήρως τὸ συνοδικὸ θεσμό[278] καὶ ἐμμένοντας στὴν προσβολὴ τοῦ

---

[278]. Ὁ Λέοντας παραγκώνισε προκλητικὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία σχεδὸν στὸ σύνολό της, δίχως νὰ σεβαστεῖ οὔτε καὶ τὸν ἐνενηνταπεντάχρονο σοφὸ πατριάρχη Γερμανό, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 967CD, ἀπειλώντας παράλληλα τὸν πάπα Γρηγόριο τὸ Β΄ ὅτι θὰ προβεῖ στὴν καταστροφὴ τῆς ἱερᾶς εἰκόνας τοῦ ἀπ. Πέτρου στὴ Ρώμη καὶ θὰ σύρει τὸν ἴδιο δέσμιο στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ α΄* MANSI 12, 971A. Μαρτυρεῖται ἐπίσης ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ πάπας, ὁ πρῶτος στὴν *πενταρχία* τῆς Ἐκκλησίας, ἔφτασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἱκετεύει τὸ Λέοντα στὴν κατακλείδα τῆς β΄ ἐπιστολῆς του νὰ ἐπανεξετάσει τὴν πολιτική του, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ τοῦ παρεῖχε ρητὰ κάθε πολιτικὴ στήριξη, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ β΄* MANSI 12, 979D-982B.

Ὁ γιὸς τοῦ Λέοντα καὶ κληρονόμος τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, Κωνσταντίνος ὁ Ε΄, θὰ συνεχίσει τὴν ἴδια αὐταρχικὴ πολιτικὴ τοῦ πατέρα του, ποὺ θὰ φτάσει στὸ ἀπόγαιό της στὸ νεοφανὴ τρόπο σύγκλησης τῆς συνόδου τῆς Ἱέρειας στὰ χρονικὰ τῶν συνόδων. Ἡ σύνοδος αὐτὴ συνεκλήθη μὲ τὸν ἐξολοκλήρου ἀποκλεισμὸ τοῦ θεσμοῦ τῆς πενταρχίας. Ἡ πρωτοβουλία τῶν κινήσεων ἀνῆκε ἀπόλυτα στὸν αὐτοκράτορα. Οὔτε κἂν πατριάρχης Κπόλεως ὑπῆρχε ποὺ νὰ ἐκφράζει τὴ βούληση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας τῆς πρωτεύουσας, ἔστω ὡς φερέφωνο τοῦ Κωνσταντίνου, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικὸς μικρός, 3* PG 100, 836C-837A.

ἀρχαιοτάτου θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τοῦ *θέσει σώματος* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Ἡ καταδίκη τοῦ Λέοντα ἀφορᾶ στὸ ἐγχείρημά του νὰ θέσει ἑαυτὸν κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅπως θὰ ἀφοροῦσε καὶ στὴν οἱαδήποτε ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία ποὺ θὰ λειτουργοῦσε κατ᾽ αὐτὸν τὸν αἱρεσιαρχικὸ τρόπο.[279] Ὁ Κωνσταντίνος ὁ Ε΄, ἡ κινητήριος δύναμη τῆς συνόδου τῆς Ἱέρειας, θὰ κινηθεῖ μὲ μεγαλύτερο ζῆλο στὰ χνάρια τοῦ πατέρα καὶ προκατόχου του στὸ θρόνο τῆς Κπόλεως Λέοντα, γι᾽ αὐτὸ καὶ δίκαια θὰ χαρακτηριστεῖ *τῆς ἀποστασίας ἔξαρχος*[280] καὶ *Μαμωνᾶς*[281].

---

[279]. Οἱ εἰκονομάχοι ἱεράρχες τῆς Ἱέρειας ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι οἱ Ἴσαυροι ὑπῆρξαν ἐφάμιλλοι τῶν ἀποστόλων, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 225D. Παρόλ᾽ αὐτά, θὰ ἐξέφραζαν μὲ μεγαλύτερη εἰλικρίνεια τὰ πιστεύω τους, ἐὰν ρητὰ ἀναγόρευαν τοὺς Ἴσαυρους ὡς πρόσωπα ἀνώτερα πνευματικὰ καὶ ἀπ᾽ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς πατέρες, καθὼς οἱ αὐτοκράτορες αὐτοὶ λειτούργησαν σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, σὰν αὐτὴ νὰ ἔχρηζε διορθώσεων. Ἡ καινοτομία τους θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογηθεῖ μόνο στὴ βάση τῆς θεωρίας τῆς *αὐξήσεως τῶν δογμάτων*, ποὺ ἀπαντᾶ στὶς χριστιανικὲς ὁμολογίες τῆς δύσης, ἐνῶ ἀπορρίπτεται μὲ εἰρωνικὸ τρόπο ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 228BC, *«ἐντεῦθεν παρέπεται αὐτοῖς λέγειν. πᾶν παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγὺς ἀφανισμοῦ. καὶ ὅτι πεπαλαίωται ἡ τῶν ἀποστόλων διδασκαλία, νέαν ἡμεῖς προαιρούμεθα ἐξαναστῆσαι… οὐκοῦν καὶ νῦν ὤφειλον δοῦναι μεγίστην τινὰ χάριν ὑπὲρ τὴν τῶν ἁγίων ἀποστόλων».*

[280]. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σ. 374, 8.

[281]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔνθ. ἀν., σσ. 373-380.

γ) Τὰ θεολογικὰ αἴτια καὶ οἱ ἱστορικὲς ἀφορμὲς τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς τῶν Ἰσαύρων[282]

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας διερευνοῦν τὰ αἴτια τῆς εἰκονομαχίας, τὰ κίνητρα μὲ ἄλλα λόγια τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς τοῦ Λέοντα, κατὰ τὴν ε΄ καὶ στ΄ συνοδική τους *Πράξη*. Ἡ τεκμηρίωση τῆς ἀρχαιότητας καὶ τῆς οἰκουμενικότητας τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἔχει ἤδη προηγηθεῖ κατὰ τὴ δ΄ *Πράξη*, ὁπότε ἔμεινε νὰ ἐξιχνιαστεῖ τὸ ἴδιο τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῶν εἰκονομάχων μέσα ἀπὸ τὴ χρήση ἑνὸς *ἀνθολογίου* δεκαεννέα κειμενικῶν πηγῶν[283]. Αὐτὸ ἀναγιγνώσκεται κατὰ τὴν ε΄ *Πράξη* καὶ σχολιάζεται σὲ σχέση μὲ τὸ εἰκονομαχικὸ *ἀνθολόγιο* καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἱέρειας. Στὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν διεργασιῶν ὁ Ταράσιος θὰ ἀπαντήσει λιτὰ καὶ κατηγορηματικὰ στὸ αἴτημα ποὺ τοῦ ἔχει ὑποβληθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν α΄ συνοδικὴ *Πράξη* γιὰ τὴν ταυτοποίηση τῶν εἰκονομαχικῶν αἱρέσεων: *«εὑρίσκομεν καὶ Μανιχαίους μὴ δεξαμένους εἰκόνας, καὶ Μαρκιωνιστάς, καὶ τοὺς συγχυτικοὺς τῶν Χριστοῦ φύσεων· ὧν ὁ Πέτρος ὁ Κναφεύς, καὶ Ξεναΐας ὁ Ἱεραπόλεως, οἱ αἱρετικοί, ἀλλὰ καὶ Σεβῆρος»*[284]. Ἐπιπλέον θὰ κατονομάσει τὶς θρησκευτικὲς ἐκεῖνες ὁμάδες, χριστιανικὲς ἢ μή, ποὺ στάθηκαν ἀρωγοὶ στὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ Λέοντα, ὡς ἑξῆς: *«Ἑβραίους γὰρ καὶ Σαῤῥακηνούς,*

---

[282]. Ἡ τελικὴ συλλογικὴ τοποθέτηση τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια σχετικὰ μὲ τὰ αἴτια, τὴν ἐξέλιξη καὶ τὶς συνέπειες τῆς εἰκονομαχίας εἶναι ἀναμφίβολα ἡ πλέον ἀξιόπιστη σὲ σχέση μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἱστορικὲς πηγές, γιατὶ ἐπικυρώνεται μέσα ἀπὸ τὴ βάσανο τοῦ διαλόγου, ὅπου διασταυρώνονται καὶ ἐπαληθεύονται τὰ πληροφοριακὰ δεδομένα.

[283]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 160A-196C.

[284]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 1031DE. ACO 2, 3, 1, σ. 86, 4-7.

Ἕλληνάς τε καὶ Σαμαρείτας, ἔτι γε μὴν Μανιχαίους καὶ Φαντασιαστάς, εἴτουν Θεοπασχίτας μιμησάμενοι, ἠθέλησαν ἀφανίσαι τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων θέαν»[285].

Ὅλες αὐτὲς οἱ θρησκευτικὲς ὁμάδες, σάρκα πληθυσμιακὴ τῆς ἴδιας αὐτοκρατορίας, τῆς Βυζαντινῆς, καταγγέλλονται γιὰ τὴν ἀντίδρασή τους στὴ θεσμοθετημένη ἀπὸ αἰῶνες χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὄχι μόνον ἐνδοεκκλησιαστικὰ ἀλλὰ καὶ ἐν εἴδει ἐπισήμων συμβόλων τοῦ κράτους. Ἡ πολεμικὴ πάντως κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων πήγαζε σίγουρα ἀπὸ διαφορετικὴ αἰτία γιὰ τὴν κάθε εἰκονομαχικὴ ὁμάδα. Αὐτό, ποὺ κυρίως θὰ ἐνοχλοῦσε τὶς εἰδωλολατρικὲς καὶ ἰουδαϊκὲς ὁμᾶδες, ἦταν ἀσφαλῶς τὸ ἴδιο τὸ *ἐνσημαινόμενον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ὁ εἰκονιζόμενος ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος. Ἄρα οἱ παράπλευρες θεολογικὲς καὶ φιλοσοφικές τους αἰτιάσεις, μὲ βασικὴ αὐτὴν τῆς ἀδυναμίας ἐξεικονισμοῦ τοῦ θείου, θὰ προβάλονταν ὡς δευτερογενὴς ἐπιχειρηματολογία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲν μπορεῖ νὰ ἴσχυε τὸ ἴδιο γιὰ τὶς χριστιανικὲς αἱρέσεις ποὺ στρέφονταν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἐφόσον τὰ μέλη τους δὲν ἔπαυαν νὰ λατρεύουν τὸ Χριστό, σύμφωνα βέβαια μὲ τὶς δικές τους δοξασίες. Ὁ ἀνεικονισμὸς λοιπὸν θὰ υἱοθετεῖτο ἀπ᾽ αὐτὲς τὶς αἱρέσεις μὲ τὴ δικαιολογία ἑνὸς ἀπερίγραπτου Θεοῦ Λόγου.

---

[285]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 157DE. Παρόμοια, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 173C. Ἡ κατηγορία τῆς εἰκονομαχίας γιὰ ἕνα σύνολο αἱρετικῶν, ποὺ ἡ σύγχρονη θρησκειολογικὴ ματιά ἐντάσσει στὴν εὐρύτερη κατηγορία τοῦ ἀντιχαλκηδόνιου μονοφυσιτισμοῦ, ἐξειδικεύεται καὶ πάλι κατὰ τὴν ε΄ συνοδικὴ *Πράξη* στὰ ἴδια πρόσωπα μὲ τὰ προαναφερθέντα κατὰ τὴν α΄, ὡς ἑξῆς: *«καὶ οἱ ταύτης τῆς αἱρέσεως μετέχοντες εἰκόνα οὐ προσίενται δέχεσθαι, ὡς οὐδὲ ὁ δυσσεβὴς Σεβῆρος, καὶ Πέτρος ὁ Κναφεύς, καὶ Φιλόξενος ὁ Ἱεραπόλεως, καὶ πᾶσα ἡ ἀμφ᾽ αὐτοὺς πολυκέφαλος ὕδρα καὶ ἀκέφαλος. ταύτης οὖν τῆς συμμορίας καὶ Εὐσέβιος ὑπάρχων»*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317C.

Ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ οἱ συνοδικοὶ πατέρες ἀποκαλοῦν *Ἑβραίους καὶ Σαῤῥακηνούς, Ἕλληνάς τε καὶ Σαμαρείτας* συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν μὴ χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὁπότε θὰ μποροῦσαν μόνον ἔμμεσα νὰ ἐπιδράσουν ἰδεολογικὰ στοὺς εἰκονομάχους μέν, χριστιανοὺς δὲ Ἴσαυρους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη βρίθουν οἱ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς γιὰ τοὺς ἀκραιφνῶς εἰκονομάχους μανιχαίους, ποὺ ὀργανώνονταν στὶς κοινότητες τῶν παυλικιανῶν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ η΄ αἰώνα. Ἀσφαλῶς καὶ δὲν ἦταν συλλήβδην εἰκονομάχοι ὅλοι οἱ αἱρετικοὶ κάθε ἐποχῆς, κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔνταση τουλάχιστον τῆς εἰκονομαχίας τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων, ἂν καὶ ἡ ὅποια αἱρετικὴ τριαδολογία καὶ χριστολογία τους θὰ ἀποτελοῦσε σίγουρα πρότυπο διαμόρφωσης ἀνάλογης εἰκονολογίας[286].

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἔχουν ἀπόλυτη ἐπίγνωση τῆς πραγματικότητας, γι' αὐτὸ καὶ ἀναφερόμενοι στοὺς κυριότερους αἱρεσιάρχες τῆς ἱστορίας εἶναι φειδωλοὶ κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ κάποιου ἐξ αὐτῶν ὡς εἰκονομάχου. Παρόλο ποὺ συχνὰ εἶναι ἔκδηλη ἡ θεολογικὴ ταύτιση μεταξὺ τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας καὶ αἱρετικῶν τοῦ παρελθόντος, δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ στοιχειοθετηθεῖ ἡ ἐκ τῶν προτέρων σύνδεσή τους σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, μὲ ἀμάχητο τεκμήριο ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι οἱ εἰκονομάχοι, αὐτοκράτορας καὶ ἱεράρχες, συνομολογοῦν στὴν Ἱέρεια τὸ δόγμα τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων

---

[286]. Βλ. Γ. ΚΟΡΔΗ, *Μορφὴ καὶ εἰκόνα. Ἡ προβληματικὴ γιὰ τὴ σχέση μορφῆς καὶ εἰκόνας κατὰ τοὺς εἰκονομάχους καὶ εἰκονόφιλους*, μν. ἔργ., σ. 35-36, ὅπου γιὰ τὶς αἱρέσεις οἱ ὁποῖες πρὶν τὴν εἰκονομαχία ἐκδήλωσαν εἰκονομαχικὲς τάσεις γράφεται τὸ ἑξῆς: *«Παρέμειναν κυρίως θεωρητικές ἀντιδραστικές κινήσεις, δέν προχώρησαν, ἐκτός ἐλαχίστων περιπτώσεων, σέ θεολογική ἐπιχειρηματολογία καί ὁπωσδήποτε δέν ἔθεσαν ad hoc τήν προβληματική γιά τό εἶναι τῆς εἰκόνας καί τῆς ἐξεικονίσεως»*.

ἀναθεματίζοντας ρητὰ μία πρὸς μία ὅλες τὶς αἱρέσεις[287]. Εἶναι ἄλλο βέβαια θέμα τὸ κατὰ πόσον οἱ αἱρέσεις αὐτές, καὶ προπαντὸς ὁ μανιχαϊσμός, συνέβαλαν ἰδεολογικὰ στὴ διαμόρφωση ἑνὸς συγκρητιστικοῦ εἰκονομαχικοῦ περιβάλλοντος κατὰ τὸν η΄ αἰώνα ἐπιδρώντας κατ᾽ αὐτὸν τὸν ἔμμεσο τρόπο ὡς πρὸς τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰσαύρων. Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ εἰκονομάχοι ἀποκαλοῦνται συχνὰ *σαῤρακηνόφρονες, ἰουδαιόφρονες, ἀρειομανῖται, νεστοριανοὶ* ἢ *μονοφυσίτες* ἀπὸ μέρους τῶν ὀρθοδόξων, δὲν σημαίνει ὅτι ἡ εἰκονομαχία τους προῆλθε ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν ὁμάδων, οὔτε πολὺ περισσότερο ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι ὑπῆρξαν μέλη τους. Ἐξάλλου καὶ οἱ εἰκονομάχοι εἶχαν χρησιμοποιήσει στὴν Ἱέρεια τοὺς ἴδιους ὑποτιμητικοὺς χαρακτηρισμοὺς σὲ βάρος τῶν ὀρθοδόξων, ὅταν τὸ εἰκονομαχικὸ ζήτημα εἶχε ἤδη μετατεθεῖ ἀπὸ τὴ θεματικὴ περιοχὴ τῆς εἰδωλολατρείας σ᾽ αὐτὴν τῆς χριστολογίας[288]. Τελικὰ πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ ὑβριστικῶν χαρακτηρισμῶν[289].

---

[287]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 233BCD. 233E-236A. 236CD. 237BC. 237D. Στὴν κατακλείδα τοῦ ἴδιου *Ὅρου* διακηρύσσεται ρητὰ τὸ *«αὕτη ἡ πίστις τῶν ἀποστόλων, αὕτη ἡ πίστις τῶν πατέρων, αὕτη ἡ πίστις τῶν ὀρθοδόξων»*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 353A.

[288]. Γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ζήτημα τῶν ἱερῶν εἰκόνων εἰσήχθη ἀρχικὰ ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων συσχετιζόμενο μὲ τὴν εἰδωλολατρεία, ὥστε σὲ δεύτερη φάση νὰ τεθεῖ ἀπὸ τοὺς ἴδιους ὡς χριστολογικό, βλ. CHAPMAN MATTHEW G. GONZALEZ ARTHUR E. JOHN, «*A brief historical and theological over- view of the iconoclastic controversy*», ἐν ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ 8/2 (1976), σσ. 323-324. MARTIN EDWARD JAMES, *A history of the Iconoclastic Controversy*, London 1930, σ. 110.

Οἱ εἰκονομάχοι εἰσάγουν ἐπίσημα τὴ χριστολογικὴ θεματικὴ παράμετρο στὸν περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων διάλογο μέσα ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη διακήρυξή τους ποὺ ἀπαντᾶ στὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας: *«Ἃ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ διασκέψεως καὶ ἡμεῖς τῇ ἐπιπνοίᾳ τοῦ παναγίου πνεύματος ἐξετάσαντες, καὶ ἐπιγνόντες, εὕρομεν εἰς αὐτὸ τὸ καίριον δόγμα τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἤτοι εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν οἰκονομίαν τὴν*

ἀθέμιτον τῶν ζωγράφων τέχνην βλασφημοῦσαν, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας»*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 240C, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ἡ σχετικὴ ἀνάλυση στὰ ἑπόμενα ἄρθρα. Τὸ ὅτι ἡ μομφὴ τῆς εἰδωλολατρείας ἤ *κτισματολατρείας* ἐκφράστηκε ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων μόνον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς εἰκονομαχίας φαίνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιεικονομαχικὴ ἐπιστολογραφία τῶν Γρηγορίου Β΄ Ρώμης, Γερμανοῦ Κπόλεως καὶ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ. Οἱ πατέρες δίνουν ἀπαντήσεις μόνον σὲ τέτοιου εἴδους αἰτιάσεις, παρόλο ποὺ μὲ δική τους πρωτοβουλία ἀναφέρονται ἀκροθιγῶς οἱ χριστολογικὲς καὶ σωτηριολογικὲς συνέπειες τῆς εἰκονομαχίας.

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ἡ διατύπωση *Ἃ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ διασκέψεως καὶ ἡμεῖς τῇ ἐπιπνοίᾳ τοῦ παναγίου πνεύματος ἐξετάσαντες* δείχνει τὸ ὑστερόχρονο ὅσο καὶ πλασματικὸ τῆς χριστολογικῆς τοποθέτησης τῶν εἰκονομάχων. Ἡ χριστολογία τους προβλήθηκε εἴτε ὡς ἀπάντηση στὴν ἀντίστοιχη τῶν ὀρθοδόξων εἴτε γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ τεχνηέντως μὲ ἐπιπλέον ἐπιχειρηματολογία ἡ προϋπάρχουσα εἰκονομαχικὴ ἰδεολογία τους. Τὸ στοιχεῖο ἄλλωστε ποὺ διακατεῖχε πρωτογενῶς τοὺς εἰκονομάχους ἦταν ἡ διαρχική τους ἀντίληψη, ἐξαιτίας τῆς ὁποίας ἑρμήνευαν ἀνάλογα τὸ *ἐν πνεύματι καὶ ἀληθεία* (*Ἰω.* 4, 24), βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 216BC. *Τόμος δ΄* MANSI 13, 280E, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ βλέπουν τὴν εἰδωλολατρεία ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχει, σ᾽ αὐτὴ καθεαυτὴ δηλ. τὴ λειτουργικὴ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων.

Βλ. Θ. ΖΗΣΗ, *Οἱ εἰκόνες στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Φίλη Ὀρθοδοξία 2, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 63, *«Ὁ Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως, τό ἔργο τοῦ ὁποίου δέν ἀξιοποιήθηκε ἐπαρκῶς ἀπό τή σύγχρονη θεολογική ἔρευνα, συνδέει τίς εἰκόνες μέ τήν Χριστολογία, πολύ πρό τοῦ Δαμασκηνοῦ, στήν ἴδια προσπάθεια τῆς καταπολεμήσεως τῶν Μανιχαίων πού ἠρνοῦντο τήν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ»*. Ἐπισημαίνεται σχετικὰ ὅτι δὲν ἔχει τόσο μεγάλη σημασία τίνος ἡ κειμενογραφία προηγεῖται ὡς πρὸς τὴ χριστολογικὴ ἐπιχειρηματολογία, ὅταν μάλιστα δὲν ὑπάρχουν σχετικὲς ἱστορικὲς μαρτυρίες ποὺ νὰ τὸ πιστοποιοῦν, δεδομένης ἐξάλλου καὶ τῆς ρευστῆς χρονολόγησης τῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς. Παρόλ᾽ αὐτὰ ὁ Payton δίνει τὴν ἴδια προτεραιότητα στὸ Δαμασκηνό, ἐν J. PAYTON, «*John of Damascus on human cognition: An element in his apologetic for icons*», ἐν Church History 65/2 (1996), σσ. 174, δίχως ὡστόσο οὔτε αὐτὸς νὰ ἀποδεικνύει πλήρως τὴν ἄποψή του, ἡ ὁποία καὶ δὲν ἔχει οὐσιαστικὴ ἀξία ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ καὶ τὰ προφορικῶς λεχθέντα μεταξὺ τῶν πατέρων τοῦ η΄ αἰώνα καὶ ἡ τυχὸν ὑπάρξασα, ἀλλὰ ἀπωλεσθείσα, πρόσθετη κειμενογραφία μᾶς εἶναι ἄγνωστη. Ἀρκεῖ τὸ ὅτι ὁ Γερμανὸς καὶ ὁ Δαμασκηνὸς βρίσκονται σὲ ἐπικοινωνία καὶ ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους μὲ ἄμεσο ἢ ἔμμεσο τρόπο πατερικὲς *χρήσεις* καὶ ἀντιεικονομαχικὴ ἐπιχειρηματολογία ὡς συμπρωταγωνιστὲς στὸ κοινὸ μέτωπο κατὰ τῆς εἰκονομαχίας, ποὺ ἐντοπίζεται σ᾽ ἕναν εὐρύτατο χῶρο ἀπὸ τὴ Συρία καὶ τὴ μοναστικὴ κοινότητα τοῦ ἁγίου Σάββα στὴν Παλαιστίνη ἕως τὴ Ρώμη, γιὰ νὰ ἐπικεντρωθεῖ στὴν Κπολη.

Σ᾽ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν αὐτοτέλεια τῶν εἰκονομάχων ὡς πρὸς τὴν κοινωνική τους σύνδεση μὲ αἱρετικὲς ὁμάδες ἔγκειται τὸ πρῶτο χαρακτηριστικὸ τῆς εἰκονομαχίας: ἡ ἰδιοπροσωπία της. Ἡ εἰκονομαχία, μὲ ἀναμφίβολα τὰ μανιχαϊστικὰ ριζώματά της, χαρακτηρίστηκε ὡς ἡ χειρότερη μεταξὺ τῶν αἱρέσεων, καθὼς ἔφτασε ἐκεῖ ποὺ δὲν ἔφτασαν ἄλλες, στὴν προσπάθεια ἀνατροπῆς τῆς ἴδιας τῆς πίστης στὴν ἔνσαρκη οἰκονομία τοῦ Θεοῦ Λόγου στὸ ἐπίπεδο εἰδικὰ τῶν ἱερῶν του εἰκόνων, τοῦ *θέσει σώματός* του[290]. Παράλληλα, καθὼς ἡ σύνοδος τῆς Ἱέρειας δὲν διστάζει στὴν ὅλη ἐπιχειρηματολογία της νὰ προσλάβει τὴν κάθε εἴδους αἱρετικὴ δοξασία ὑποκύπτοντας ἔτσι στὸ συγκρητισμὸ τῆς ἐποχῆς, ἀποκτᾶ δευτερογενῶς χαρακτήρα συνοπτικὸ τοῦ συνόλου τῶν

Ἐπιπλέον δὲν εὐσταθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι *«τὸ χριστολογικὸ ἐπιχείρημα προῆλθε ἀπὸ τοὺς εἰκονοκλάστες ὡς συνέπεια καὶ συνέχεια τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἀντιδράσεώς τους κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου»*, ἐν Θ. ΣΤ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ἡ σημασία τῆς εἰκόνας στὸ μυστήριο τῆς οἰκονομίας. Β΄. Συνέχεια τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ μετὰ τὴν ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο*, ἔκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 70 = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, μν. ἔργ., ἐν Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης, Β΄, ἐν Ἀθήναις 1991, σ. 305. Πολὺ ἁπλὰ οἱ ἴδιοι οἱ εἰκονομάχοι συνομολόγησαν ρητὰ καὶ συνολικὰ τὸ δόγμα τῶν ἕξι οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀπὸ κοινοῦ δηλ. καὶ τῆς ΣΤ΄, ἀναθεματίζοντας παράλληλα καὶ τὸ μονοθελητισμό, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 237BC. 237D.

[289]. Βλ. Β. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Αἱ χριστολογικαί ἀντιλήψεις τῶν εἰκονομάχων*, Διδ. Διατριβή, Ἀθῆναι 1975, σ. 33, *«Πρόκειται περὶ ἐξωτερικῶν ὁμοιοτήτων καὶ ἀναλογιῶν ἐκ τῆς ἀντιμετωπίσεως κοινῶν προβλημάτων, χωρὶς τοῦτο νὰ ἀποκλείῃ προσχώρησιν εἰς τὴν Εἰκονομαχίαν μεμονωμένων τινῶν προσώπων ἤ μικρῶν ὁμάδων ἐκ τῶν γνωστῶν αἱρέσεων, αἱ ὁποῖαι, ὁπωσδήποτε, δὲν ἠλλοίωσαν τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τῆς Εἰκονομαχίας»*.

[290]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις α΄* MANSI 12, 1034A. ACO 2, 3, 1, σ. 86, 15-16, *«ἡ αἵρεσις αὕτη χεῖρον πάντων τῶν αἱρέσεων κακὸν… καὶ κακή, ὡς τὴν οἰκονομίαν τοῦ σωτῆρος ἀνατρέπουσα»*. Οἱ εἰκονομάχοι θεωρήθηκαν ἀκόμη χειρότεροι καὶ τῶν *Σαμαρειτῶν*, διότι οἱ τελευταῖοι ὡς μὴ χριστιανοὶ δικαιολογοῦνταν νὰ μὴ σεβαστοῦν τὸ θεσμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἀντίθετα μὲ τοὺς πρώτους, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 164AB.

αἱρέσεων[291]. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει καὶ ἄμεση προϋπάρχουσα σύνδεση τῶν μανιχαϊκῶν ἤ καὶ ἀντιχαλκηδόνιων κοινοτήτων μὲ τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας[292]. Οἱ μανιχαῖοι, ἂν καὶ λόγω τῆς διαρχίας ποὺ κληρονομοῦσαν ἀπὸ τὸν ἀρχέγονο ζωροαστρισμὸ προϋπῆρχαν ἀπὸ αἰῶνες ὡς οἱ κατεξοχὴν πολέμιοι τῶν ἱερῶν εἰκόνων, οὐδόλως ἀποδέχονταν παράλληλα καὶ τὰ ὑπόλοιπα λειτουργικὰ σύμβολα τῆς Ἐκκλησίας, μὲ κέντρο τὸν *ἄρτον* καὶ τὸν *οἶνον* τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἢ καὶ τὸ Σταυρό, τὸ ἔμβλημα τῆς δυναστείας τῶν Ἴσαυρων. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ διαφοροποίησή τους μὲ τοὺς εἰκονομάχους[293].

Ἡ τελευταία πάντως διαπίστωση μπορεῖ, ἐὰν ἀπολυτοποιηθεῖ, νὰ εἶναι παραπλανητικὴ γιὰ τὴν ἀκριβὴ γνώση τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἐν μέρει σύνδεση μεταξὺ τῶν παυλικιανῶν καὶ τῶν Ἰσαύρων, σὲ πολιτικὸ τουλάχιστον ἐπίπεδο, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς

---

[291]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 360A, *«ταῖς παλαιαῖς αἱρέσεσι τὴν πλάνην αὐτῶν ταύτην τῆς κενῆς φαυλότητος συναριθμήσαντες»*.

[292]. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ταγοὺς τῆς εἰκονομαχίας, ὁ Κωνσταντίνος Νακωλείας, κατηγορήθηκε ἀπὸ τὸ Γερμανὸ Κπόλεως ὄχι γιατὶ ἀνῆκε σὲ κάποια αἵρεση, ἀλλὰ γιὰ τὴν προσπάθεια ἐξυπηρέτησης πολιτικῶν συμφερόντων, χάριν τῆς ὁποίας παραχάρασσε τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Βαθύτερο κίνητρό του πάντως ἦταν ἡ φιλοδοξία τῆς αὐτοπροβολῆς του ὡς δῆθεν *ἐλλογίμου* ἀνδρός, βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων*, 44 PG 98, 77AB. Γιὰ τοὺς ἠθικοὺς αὐτουργοὺς τῆς εἰκονομαχίας γενικότερα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωταγωνιστοῦν οἱ Κωνσταντίνος Νακωλείας, Θωμᾶς Κλαυδιουπόλεως καὶ Θεοδόσιος Ἐφέσου, δὲν προκύπτει ἀπὸ καμία ἱστορικὴ πηγὴ ὅτι ὑπῆρξαν εἴτε μανιχαῖοι εἴτε μονοφυσίτες, ἂν καὶ οἱ ἔμμεσες καὶ ἴσως ἀνεπίγνωστες γιὰ τοὺς ἰδίους ἐπιρροὲς ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ αὐτὰ ρεύματα εἶναι δεδομένες. Οἱ Ἴσαυροι ἐξάλλου ὅπως καὶ οἱ ἱεράρχες τῆς Ἱέρειας ἐμφανίζονται νὰ συντάσσονται μὲ τὴν ὀρθοδοξία ὅλων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐνάντια σὲ κάθε αἵρεση.

[293]. Βλ. L. BARNARD L., «*The Paulicians and Iconoclasm*», ἐν Iconoclasm, σ. 77.

ἱστορικὲς πηγές[294]. Παράλληλα οἱ εἰκονομάχοι, ἂν καὶ οὐδέποτε καταδίκασαν ρητὰ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα λειτουργικὰ σύμβολα πέραν τῶν

---

[294]. Οἱ διώξεις τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων σὲ βάρος τῶν μανιχαίων ὄχι μόνο σταμάτησαν στὰ χρόνια τῶν Ἰσαύρων, ἀλλὰ ὁ Κωνσταντίνος ὁ Ε΄ μετέφερε πλήθη ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τὴ Θεοδοσιούπολη καὶ τὴ Μελιτινή τῆς Μ. Ἀσίας στὴ Θράκη, ἔτσι ὥστε ἀκόμη καὶ στὸ εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος *ἐπλατύνθη ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιανῶν,* ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 865A. Ἡ πληθυσμιακὴ αὐτὴ μετακίνηση ἔγινε ὄχι μόνο γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ ἄμυνα κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἑδραιωθεῖ ἡ εἰκονομαχία στὸ βαλκανικὸ χῶρο, ἐν ST. RUNCIMAN, *The Medieval Manichee: a study of the Christian dualist heresy,* μν. ἔργ., σ. 39. Ἡ ἄσκηση αὐτῆς τῆς πολιτικῆς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀφήνει ὑπόνοιες γιὰ συμμαχία μεταξὺ τῶν Ἰσαύρων καὶ τῶν παυλικιανῶν μόνο σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ἀφορᾶ στὴν ἐξέλιξη τῆς εἰκονομαχίας καὶ δὲν στοιχειοθετεῖ προϋπάρχουσα διακοινοτικὴ σύνδεση, πρὶν τουλάχιστον ἀπὸ τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ διατάγματα τοῦ Λέοντα. Προφανῶς οἱ Ἴσαυροι χρησιμοποίησαν τοὺς παυλικιανοὺς σὲ μιὰ ὕστερη φάση τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς τους, προκειμένου νὰ βροῦν σ᾽ αὐτοὺς τὸ ἐπιπλέον λαϊκὸ ἔρεισμα. Ἄρα καὶ ἡ εὐνοϊκὴ γιὰ τοὺς παυλικιανοὺς πολιτικὴ μεταχείρηση δικαιολογεῖται κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ ὄχι σὲ μιὰ συνειδητὴ υἱοθέτηση τῶν μανιχαϊκῶν ἀντιλήψεων ἀπὸ τοὺς Ἴσαυρους. Ὑπ᾽ αὐτοὺς τοὺς ὅρους θὰ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη καὶ ἡ συνάντηση τοῦ ἡγέτη τῶν παυλικιανῶν Γηγνεσίου μὲ τὸ Λέοντα, ἀπ᾽ ὅπου ὁ πρῶτος ἔλαβε αὐτοκρατορικὸ *σιγίλλιο*, προκειμένου νὰ συνδιαλλαγεῖ εἴτε μὲ τὸν πατριάρχη Κπόλεως εἴτε μὲ τὸ λαὸ τῆς πατρίδας του, ἐν ΠΕΤΡΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ, *Περὶ Παυλικιανῶν τῶν καὶ Μανιχαίων* PG 104, 1284B-1285A = Αὐτόθι, 114-121, ἔκδ. CH. ASTRUC, W. CONUS- WOLSKA, J. GOUILLARD, P. LEMERLE, D. PAPACHRYSSANTHOU, J. PARAMELLE, μν. ἔργ., σσ. 47, 28 – 49, 21. Πρβλ. ST. RUNCIMAN, *The Medieval Manichee: a study of the Christian dualist heresy,* μν. ἔργ., σ. 38.

Ἡ ἐπιφανειακὴ σχέση μεταξὺ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων καὶ τῶν παυλικιανῶν, ἐν εἴδει συμμαχίας μόνον σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Κωνσταντίνο τὸν Ε΄, ἄσχετα ἂν χαρακτηρίζεται ὡς *παυλικιανός* ἀπὸ τὸ χρονογράφο τῆς ἐποχῆς Γεώργιο μοναχό, *ἐν* ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Χρονικὸν σύντομον, Βιβλίον δ΄* PG 110, 933A. Ἐξάλλου στὴν ὅλη συνάφεια τῆς χρονογραφίας αὐτῆς ὁ Κωνσταντίνος λαμβάνει καὶ ἄλλους θρησκευτικοὺς χαρακτηρισμούς, ὁπότε ἐπιβεβαιώνεται τελικὰ ὁ εὐρύτερος θρησκευτικὸς συγκρητισμός του, ἐν αὐτόθι, PG 110, 933A. Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, Βιβλίον 15*, ἔκδ. BÜTTNER-WOBST TH., CSHB 14, Bonnae, σσ. 264, 15 - 265, 6. Ὁ Κωνσταντίνος μπορεῖ νὰ δέχτηκε μανιχαϊστικὲς ἐπιρροές, λόγω καὶ τοῦ εὐρύτερου συγκρητιστικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἐποχῆς, οὐσιαστικοὶ ὡστόσο λόγοι τὸν ἐμπόδισαν ἀπὸ τὴν ἔνταξή του στὶς ἴδιες τὶς κοινότητες τῶν παυλικιανῶν. Ἐν προκειμένω οἱ Ἴσαυροι εἶχαν ὡς ἔμβλημά τους τὸ Σταυρό, ἀποδέχονταν τὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ λάμβαναν τὸν *ἄρτον* καὶ *οἶνον* τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἀντίθετα μὲ τοὺς παυλικιανούς, ἐνῶ

ἱερῶν εἰκόνων, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι οὐσιαστικὰ δὲν τὰ εἶχαν ὑποτιμήσει ἐξαιτίας προφανῶς τῆς ἐνυπάρχουσας διαρχικῆς τους ἀντίληψης[295], ποὺ ἀποδεικνύει καὶ πάλι ὅτι ἀπετέλεσαν τοὺς παθητικοὺς

συνομολόγησαν τοὺς *Ὅρους* τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ὅπου ἀναθεματιζόταν κάθε αἵρεση. Σ' αὐτὴν τὴ σὲ δεύτερη φάση πολιτικὴ συμμαχία μεταξὺ τῶν παυλικιανῶν καὶ τῶν Ἰσαύρων μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποπτευθεῖ καὶ μιὰ μερικὴ μετεξέλιξη τοῦ περιεχομένου τῆς αἵρεσης τῶν πρώτων, καθὼς οἱ μανιχαῖοι ἦταν ἰδιαίτερα ρευστοὶ σὲ δογματικὲς μεταβολές, σύμφωνα μὲ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς, γιὰ τὶς ὁποῖες βλ. ΠΕΤΡΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ, *Περὶ Παυλικιανῶν τῶν καὶ Μανιχαίων*, 17, ἔκδ. CH. ASTRUC, W. CONUS- WOLSKA, J. GOUILLARD, P. LEMERLE, D. PAPACHRYSSANTHOU, J. PARAMELLE, μν. ἔργ., σ. 89, 1-5, *«Ταῦτα πάντα καὶ πλείω τούτων, ὅτε φωραθῶσιν ἢ περιστατηθῶσιν, ἀλληγοροῦσιν. … καὶ τὸ ψεῦδος προχείρως ἔχουσιν ὡς νόμον οἰκεῖον, πάντοτε μέν, μάλιστα δὲ ὅταν βιασθῶσιν, …»*. Ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν προσκύνηση τοῦ Σταυροῦ θὰ ἦταν ὑπὸ προϋποθέσεις πρόθυμοι, βλ. αὐτόθι, 22, ἔκδ. CH. ASTRUC, W. CONUS- WOLSKA, J. GOUILLARD, P. LEMERLE, D. PAPACHRYSSANTHOU, J. PARAMELLE, μν. ἔργ., σ. 91.

[295]. Οἱ εἰκονομάχοι οὐδέποτε ἐπιχείρησαν νὰ ἀπεμπολήσουν τὰ Τίμια Δῶρα ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, στὴν Ἱέρεια ὡστόσο ὁμολόγησαν ἐπίσημα πὼς αὐτὸ ποὺ γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἀποτελοῦσε τὸ *φύσει σῶμα* ἢ μὲ ἄλλες λέξεις τὸ *κυρίως σῶμα καὶ κυρίως αἷμα* τοῦ Χριστοῦ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 265D, γι' αὐτοὺς ἀποτελοῦσε ἁπλὰ τὴν *εἰκόνα* ἢ τὸ *θέσει σῶμα* του, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 264AB. Προφανῶς κάτι παρόμοιο μὲ αὐτὸ ποὺ διδάσκουν οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες ἔχει ἤδη μετατεθεῖ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας στὰ Τίμια Δῶρα. Ἡ σημασία τῆς *εἰκόνος* μὲ ἄλλα λόγια μεταφέρεται ἀναλογικὰ στὸ ἴδιο τὸ μυστηριακὸ σῶμα τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, τὰ Τίμια Δῶρα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὡστόσο αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ εἰκόνα οὐδόλως θεωρεῖται ὡς *αἰτιατὸν* ἑνὸς *αἰτίου*, σὰν νὰ μὴν ἔχει δηλ. *ἐνσημαινόμενον*. Εἶναι ἕνα καλλιτεχνικὸ καὶ παιδαγωγικὸ σύμβολο ποὺ δὲν ταυτίζεται ὑποστατικὰ ἢ ὀργανικὰ μὲ τὸ ἀρχέτυπό του. Ἡ τελευταία αὐτὴ θέση τῶν εἰκονομάχων ἐκφράζεται ἀπὸ τοὺς ἴδιους μέσα ἀπὸ τὴ σημασιολογικὴ ταύτιση τῶν ὅρων *εἰκὼν* καὶ *τύπος*, τοῦ συμβόλου μὲ ἄλλα λόγια ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ διατρανώσει ὁ Θεὸς *φανερῶς τοῖς ἀνθρώποις τὸ πραγματευθὲν μυστήριον ἐν τῇ κατ' αὐτὸν οἰκονομίᾳ*, βλ. ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 264AB. Αὐτὴ ἡ ἀπρόσωπη κατὰ τὴν πίστη τῶν εἰκονομάχων *οὐσία τοῦ ἄρτου* δὲν ἀνάγεται σὲ κάποιο ἀρχέτυπο, οὔτε σὲ θεῖο οὔτε ὅμως καὶ σὲ ἀνθρώπινο, ὑπὸ τὴν πρόφαση καὶ πάλι τῆς εἰδωλολατρείας.

Τὰ λείψανα τῶν ἁγίων μπορεῖ νὰ μὴν ἀποκηρύσσονται ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, δὲν παύουν ὅμως νὰ ὑποτιμῶνται σὲ μιὰ κλιμακούμενη ὑποτίμηση τοῦ

συνόλου τῶν ὑλικῶν λειτουργικῶν συμβόλων ποὺ φτάνει στὸ ἀπόγαιό της μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες. Ἡ ὑποτίμηση τῶν ἱερῶν λειψάνων, ἡ ὁποία ἅπτεται εὐθέως τῆς ἴδιας τῆς κτιστῆς τους φύσης, τεκμηριώνεται μέσα ἀπὸ τὸ μανιχαϊστικῆς ὑφῆς ἐπιχείρημα κατὰ τῆς εἰκονογράφησης τῶν ἁγίων, ὅπως ἀπαντᾶ στὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 276D. 277CDE. Οἱ εἰκονομάχοι εἰδικότερα υἱοθετοῦν τὸ *ἀπερίγραπτον* τῶν ἁγίων, παρερμηνεύοντας τὴν κλασικὴ ἐκκλησιαστικὴ διατύπωση *ἐνθένδε μετέστησαν*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 276D. Ἐν προκειμένω τὸ κρίσιμο σημεῖο εἶναι ὅτι οἱ εἰκονομάχοι ἀντιλαμβάνονται τὴ σωματικὴ ἀπουσία τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ὡς ἀπώλεια τῆς κτιστῆς τους φύσης καὶ ὄχι ὡς κατ᾽ ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ μεταμόρφωσή της. Αὐτὸ τεκμηριώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀπὸ μέρους τους διαδοχικὴ παρερμηνεία τῶν βιβλικῶν χωρίων *Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* καὶ *Φιλ. 3, 21*, *«ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 285BC.

Οἱ εἰκονομάχοι ἀφενὸς δέχονται τὴν *ἐξ ὅλων ὅλῃ μεταβολῇ* τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἀνάσταση, τὴν ἀπορρόφηση δηλ. τῆς ἀνθρώπινης φύσης του ἀπὸ τὴ θεία, κατ᾽ ἐπίδραση τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν αὐγούσταν*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας* MANSI 13, 313ABCD, ἀφετέρου, ἀφοῦ συνδύαζαν τὴν πίστη τους γιὰ τὸ μονοφυὴ Χριστό μὲ τὸ *σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ* τῶν ἁγίων, κατὰ τὴν παρερμηνεία τοῦ *Φιλ. 3, 21*, συνομολογοῦν τὴν ἴδια ἐξάλειψη καὶ γιὰ τὴν κτιστὴ φύση τῶν ἁγίων. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποδεικνύεται τελικὰ τί σημαίνει γι᾽ αὐτοὺς Ἀνάσταση, ὅπου τίποτα αἰσθητὸ δὲν ἀπαθανατίζεται κατὰ τὴ θεία ἐνέργεια, ὥστε νὰ εἶναι ἄξιο νὰ περιγραφεῖ διὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Σύμφωνα μὲ τὴν πίστη τῶν εἰκονομάχων ἡ κτίση ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴ θεότητα, σὲ μία διάκριση κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου ποὺ προφανῶς νοεῖται μανιχαϊστικά, ὡς διαρχία δηλ. ὑλικοῦ καὶ πνευματικοῦ. Ἄρα τὰ λείψανα τῶν ἁγίων δὲν μποροῦν παρὰ νὰ ἀποτελοῦν τὰ πρόσκαιρα κατάλοιπα τους στὴν παρούσα ζωὴ καὶ ὄχι τὴν αἰσθητὴ σάρκα τους ποὺ ἀναμένεται νὰ ἀναστηθεῖ μετὰ θάνατον.

Σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω τεκμηρίωση τῆς μανιχαϊστικῆς ὑφῆς θεολογίας καὶ συνακόλουθης κτισιολογίας τῶν εἰκονομάχων δὲν μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε τὶς ἀστήρικτες ἱστορικὰ καὶ κειμενικὰ ἑρμηνευτικὲς ἀναλύσεις τοῦ Wortley. Ὁ ἴδιος ἐρευνητής, ἀφοῦ δέχεται ὅτι οἱ εἰκονομάχοι δὲν προϋποθέτουν κατ᾽ οὐσίαν τὴν ἀποκήρυξη τῶν ἱερῶν λειψάνων παράλληλα μὲ τὸν ἔμπρακτο παραγκωνισμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἀποδίδει τὴν ἀποκήρυξη αὐτὴ σὲ μιὰ κατὰ κάποιο τρόπο διφορούμενη κατὰ τὴν ἑρμηνεία της προγενέστερη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία δίδεται στοὺς εἰκονομάχους ἡ ἐντύπωση τῆς ἀπαγόρευσης τῶν εἰκόνων, ὄχι ὅμως καὶ τῶν ἱερῶν λειψάνων, βλ. J. WORTLEY, *«Icons and relics: A comparison»*, ἐν GRBS 43/2 (2002-2003), σσ. 161-174. Ἡ συλλογιστικὴ τοῦ Wortley ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ ἐπιχείρημά του ὅτι ἕνας τυπικὸς ἐκκλησιαστικὸς ἄνδρας τοῦ η΄ αἰώνα εἶχε μπροστά του ἕναν ἀριθμὸ

δέκτες μιᾶς ἐπιβλητικῆς στὴν ἐποχή τους μανιχαϊστικῆς ἐπίδρασης. Ἐν ὀλίγοις οἱ εἰκονομάχοι μπορεῖ νὰ μὴν εἶχαν προσχωρήσει στὶς κοινότητες τῶν παυλικιανῶν, ἐμφοροῦνταν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀπὸ μανιχαϊστικὸ πνεῦμα, ποὺ ἐκδηλωνόταν ἔναντι τοῦ συνόλου τῶν αἰσθητῶν μέσων ποὺ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ στὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ κοινότητες τῶν μονοφυσιτῶν οὐδέποτε υἱοθέτησαν τὴν εἰκονομαχικὴ θεωρία καὶ πρακτική[296]. Γι᾽ αὐτὸ ποτὲ δὲν

βιβλικῶν χωρίων μὲ ἐπίκεντρο τὴ δεύτερη ἐντολὴ τοῦ Δεκαλόγου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία καὶ κατὰ μία ἑρμηνευτική τους προσέγγιση καταδικάζονταν οἱ ἴδιες οἱ εἰκόνες, ἐν αὐτόθι, σ. 167.

Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι οἱ εἰκονομάχοι ἀποκηρύσσουν λίγο ἢ πολὺ γενικευμένα κάθε *χειροποίητον* λειτουργικὸ σύμβολο, εἴτε *ἱερὰ εἰκὼν* εἴτε *ἅγιον λείψανον*, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ δὲν μποροῦν νὰ δικαιολογήσουν πῶς αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνεται μέσο προσκυνήσεως τοῦ Θεοῦ. Δὲν μποροῦν νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι στὸ σχῆμα *ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει* τὸ μοναδικὰ προσιτὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο σῶμα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἴδια ἡ κτίση, ἡ εἰκόνα του, ἡ ὁποία ἄλλωστε προσλαμβάνεται στὴν ὑπόσταση τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, καὶ ὄχι ἡ ἀπρόσιτη ἄκτιστη θεότητα, ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι κατὰ φύση ἀπρόσιτη.

[296]. Ἡ λειτουργικὴ τέχνη τῆς ἁγιογραφίας ἀσκεῖται στοὺς ναοὺς τόσο τῶν μονοφυσιτῶν ὅσο καὶ τῶν ὀρθοδόξων μὲ παρόμοια τεχνοτροπία, ἄσχετα ἂν ἡ εἰκονολογία τῶν πρώτων παράλληλα μὲ τὴν ἀντιχαλκηδόνια θεολογία τους διαφοροποιεῖται σὲ σχέση μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία. Βλ. M. MUNDELL, «*Monophysite church decoration*», μν. ἔργ., σ. 59-74. S. BROCK, «*Iconoclasm and the Monophysites*», μν. ἔργ., σ. 53-57.

Γιὰ τὸν ποσοτικὸ καὶ ποιοτικὸ προσδιορισμὸ τῶν αἱρετικῶν κοινοτήτων λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ ξέσπασμα τῆς εἰκονομαχίας, βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων*, 44 PG 98, 81B, «*Τινὲς δὲ αὐτῶν τὴν ἕκτην μὴ καταδεξάμενοι σύνοδον, ἀνατρέπουσι καὶ τὴν πέμπτην· ἕτεροι δὲ τὰς δύο ἀποβαλλόμενοι, τὴν τετάρτην προσδέχονται, καὶ εἰσὶ μαχόμενοι μετὰ τῶν Ἰακωβιτῶν κἀκεῖνοι τούτους ὡς ἀνοήτους κατακρίνουσιν, ὅτι γε τὴν τετάρτην δεχόμενοι σύνοδον, τὰς ἄλλας δύο μὴ προσδέχεσθαι φιλονεικοῦσιν. Εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ λεγόμενοι Μαρωνεῖται, μοναστήριον δὲ τούτων πρὸς αὐτὰ τὰ ὅρια τῆς Συρίας κατῳκισμένον ὑπάρχει· οἱ πλεῖστοι δὲ μᾶλλον αὐτῶν παντελῶς καὶ τὴν ἕκτην, ἔτι δὲ καὶ τὴν πέμπτην, καὶ τὴν τετάρτην ἀποβάλλονται. Ὁ γὰρ τὴν τετάρτην δεχόμενος, καὶ τὴν ἕκτην ἐδέξατο, εἴπερ λογισμοῦ καὶ νοὸς κεκριμένου ἐντὸς καθέστηκεν*», ὅπου ὁ πατριάρχης ἐπικεντρώνεται στοὺς

ἀμφισβήτησαν τὴν ἀξία τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων στοὺς κατὰ καιροὺς διαλόγους τους μὲ τοὺς ὀρθοδόξους[297]. Τὸ μεμονωμένο παράδειγμα τοῦ Φιλόξενου Ἰεραπόλεως ἀποτελεῖ ἴσως τὴν ἐξαίρεση στὸν κανόνα. Συζητεῖται ὡστόσο ἐὰν ὁ Φιλόξενος ὑπῆρξε περισσότερο μονοφυσίτης ἢ μανιχαῖος σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ποὺ ἀναλύεται σὲ ἄλλη παράγραφο τοῦ παρόντος ὑποκεφαλαίου. Οἱ κλασικὲς μονοφυσιτικὲς κοινότητες πάντως, δηλ. οἱ Ἰακωβίτες, οἱ Κόπτες καὶ οἱ Ἀρμένιοι, κάθε ἄλλο παρὰ υἱοθέτησαν τὸν ἀνεικονισμό. Γιὰ τοὺς μονοφυσίτες εἰδικὰ τῆς Συρίας εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἀρχαιότατη καὶ ἀχειροποίητη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, γνωστὴ καὶ ὡς *τοῦ Αὐγάρου*, φυλασσόταν γιὰ αἰῶνες στὴ συριακὴ πόλη τῆς Ἔδεσσας, σὲ περιοχὴ δηλ. κατεξοχὴν μονοφυσιτική[298], ἐνῶ καὶ οἱ Ἀρμένιοι πρωταγωνίστησαν στὸν ἀγώνα κατὰ τῶν εἰκονομάχων[299].

πολυπληθεῖς μονοφυσίτες Ἰακωβίτες τῆς Συρίας, ὅπως καὶ στὸ μονοθελητικὸ μοναστήρι τῶν Μαρωνειτῶν στὴν περιοχὴ τοῦ Λιβάνου.

[297]. Εἶναι σημαντικὴ ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία ἐν S. BROCK, *«Iconoclasm and the Monophysites»*, μν. ἔργ., σ. 57, *«Just as the question of images was a regular topic for Jewish-Christian controversy of the seventh and eighth centuries, so one would imagine that, had this particular issue been a live one between Chalcedonians and the Monophysites, it would also have featured in their controversial literature of the period. But the few relevant Syriac texts of Monophysite polemic against the Chalcedonians are absolutely silent on this subject. … If we turn to the Monophysites, we find no hint of opposition to relic cult: on the contrary, there is considerable evidence that it was very widespread in the sixth to eighth centuries, and the one Monophysite writer who falls under closest suspicion of Iconoclasm, Philoxenos of Mabbug, actually has a very interesting explanation of why relics should have spiritual potency»*.

[298]. Βλ. S. BROCK, *«Iconoclasm and the Monophysites»*, μν. ἔργ., σ. 55.

[299]. Βλ. Γ. ΠΕΤΡΟΣΙΑΝ, *Ἡ θέση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἔκδ. Καθολικάτου τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1987, σσ. 109-131, ἰδιαίτερα βλ. σ. 131, ὅπου στὴ βάση σωρείας ἀρμενικῶν ἀρχαιολογικῶν μνημείων καὶ ἱστορικῶν μαρτυριῶν ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι *«ἡ Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία στὴν πρὸ τοῦ Θ΄ αἰ. ἐποχὴ ὄχι μόνο δὲν στρεφόταν κατὰ τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ ποικιλοτρόπως προώθησε καὶ διέδωσε τὸ ἐποπτικὸ αὐτὸ μέσο ἐκφράσεως, διδασκαλίας καὶ λατρείας-*

Μπορεῖ τελικὰ κάθε αἵρεση νὰ ἀλλοτριώνεται ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη καὶ ζωή, ὁπότε συνακόλουθη μιᾶς προβληματικῆς θεολογίας εἶναι καὶ μιὰ ἀνάλογη κτισιολογία καὶ εἰκονολογία. Ὡστόσο ἐλάχιστες αἱρετικὲς κοινότητες πρὶν ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ ἐκφράσουν ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀξία τῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων, πολὺ περισσότερο νὰ τὶς ἀποκηρύξουν ρητά.

Στὴν ἀναζήτηση τοῦ ἰδεολογικοῦ ὑποβάθρου τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ρίχνουν τὸ κύριο βάρος στὸ γνωστικισμὸ ἢ μανιχαϊσμό, ὅπως ἀναβίωνε κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο στὶς κοινότητες τῶν παυλικιανῶν, ποὺ ἀποτελοῦσαν περισσότερο ἕνα μετεξελιγμένο ἀπομεινάρι τοῦ ἀρχέγονου ζωροαστρισμοῦ προσαρμοσμένου στὰ πλαίσια ἑνὸς χριστιανικοῦ κόσμου, παρὰ ὡς μία ἀκραιφνῶς χριστιανικὴ αἵρεση[300].

τιμῆς». Βλ. αὐτόθι, σσ. 159-161, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸν ἀγώνα τῶν Ἀρμενίων ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων.

[300]. Περισσότερα γιὰ τοὺς Παυλικιανούς, βλ. ST. RUNCIMAN, *The Medieval Manihee. A study of the Christian Dualist Heresy*, Cambridge [3]1960. Ι. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Οἱ Παυλικιανοί. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία των ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχρι νεωτέρων χρόνων*, Ἀθῆναι 1959. N. GARSOIAN, *The Paulikian Heresy. A study of the Origin and Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of Byzantine Empire*, The Hague-Paris 1967. HR. M. BARTIKIAN, *«Τὸ κίνημα τῶν Θονδρακιτῶν στὸ Βυζάντιο»*, ἐν *Βυζαντινὸς Δόμος* 3 (1989), σσ. 37-50. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία. Β΄ 1 610-867*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη [2]1998, σσ. 213-215. Τ. ΑΝΘΗ, *«Ὁ «κατὰ Μανιχαίων διάλογος» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 75/1 (2004), σσ. 241-286. 75/2 (2004), σσ. 415-465. Εἰδικὰ γιὰ τοὺς παυλικιανοὺς τῆς Ἀρμενίας καὶ τὶς ἰδιαιτερότητές τους, βλ. Γ. ΠΕΤΡΟΣΙΑΝ, *Ἡ θέση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν ἱερῶν εἰκόνων*, ἔκδ. Καθολικάτου τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1987, σ. 151.

Γιὰ τὸν ἔντονα συγκρητιστικὸ χαρακτήρα τῆς αἵρεσης τῶν μανιχαίων, βλ. A. VAKALOUDI, *«Religion and Magic in Syria and Wider Orient in the Early Byzantine Period»,* ἐν BF 26 (2000), σ. 264-265, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ἅγ. Ἐπιφάνιος ὀνόμαζε τοὺς μανιχαίους *ἀκουανίτες,* ἐπειδὴ συνδύαζαν τὸ χριστιανισμὸ μὲ τὴν ἀστρολογία καὶ τὴ δαιμονολατρεία, καθὼς καὶ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μάνης καὶ οἱ ὀπαδοί του ἀσκοῦσαν

Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ψευδεπίγραφο *Πράξεις Ἰωάννου* ἀνεγνώσθησαν στὰ μέσα τῆς ε΄ *Πράξεως* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου[301]. Σύμφωνα μὲ τοὺς συνοδικοὺς πατέρες τὸ συγκεκριμένο κείμενο, ἂν καὶ δὲν συμπεριλήφθηκε στὸ εἰκονομαχικὸ ἀνθολόγιο τῆς Ἱέρειας οὔτε καὶ σὲ αὐτὸ τῆς συνόδου τοῦ 815, ὑπῆρξε ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογικὴ βάση τῆς εἰκονομαχίας, στὰ πλαίσια τῆς γενικότερα ψευδεπίγραφης γραμματείας τῶν γνωστικῶν, ποὺ ἀπετέλεσε τὴν πηγὴ καὶ πολλῶν ἄλλων αἱρέσεων[302].

τὴ *μαύρη μαγεία*, πράγμα ποὺ ἀπετέλεσε τὴν αἰτία τοῦ διωγμοῦ τους ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες.

Γιὰ τὸν τρόπο ἔνταξης τῶν παυλικιανῶν στὴ μεσοβυζαντινὴ κοινωνία, βλ. L. BARNARD, «*The Paulicians and Iconoclasm*», ἐν Iconoclasm, σ. 77, ὅπου οἱ παυλικιανοὶ ἐντοπίζονται στὰ ἀνατολικὰ ὅρια τῆς εὔθραστης βυζαντινῆς ἐπικράτειας, μὲ ἐπίκεντρο τὴν Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας. Βρίσκονται ἐκεῖ ἀπὸ μεταναστεύσεις, ἐξαιτίας προηγούμενων διωγμῶν τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Β΄ (685-695, 705-711) καὶ ἀντιμετωπίζουν τὴν καθολικὴ ἀντίδραση τῶν Ἀρμενίων, ἐν ST. RUNCIMAN, *The Medieval Manichee: a study of the Christian dualist heresy*, μν. ἔργ., σσ. 32, 37.

[301]. Βλ. *Πράξεις Ἰωάννου, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 168D-169B = *Πράξεις Ἰωάννου,* 27-28, ἔκδ. M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha*, Leipzig 1898, ἐπανέκδ. Hildesheim, Zürich, New York 1990, σσ. 165, 17 – 166, 12. Αὐτόθι, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 169B-172C = *Πράξεις Ἰωάννου, 93-95, 97-98*, ἔκδ. M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha*, μν. ἔργ., σσ. 196, 19 – 198, 4. 199, 7 – 200, 9.

Γιὰ τὴ μανιχαϊστικὴ γραμματεία τῶν παυλικιανῶν, βλ. ΠΕΤΡΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ αἱρέσεως τῶν Μανιχαίων τῶν καὶ Παυλικιανῶν λεγομένων* PG 104, 1256BC = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, μν. ἔργ., ἔκδ. CH. ASTRUC, W. CONUS- WOLSKA, J. GOUILLARD, P. LEMERLE, D. PAPACHRYSSANTHOU, J. PARAMELLE, *Les sources grecques pour l' histoire des Pauliciens d' Asie Mineure*, TM 4 (1970), 42-44, σσ. 21, 30 – 23, 16. ΑΓ. ΦΩΤΙΟΥ, *Διήγησις τῆς νεοφανοῦς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως*, ἐν CH. ASTRUC, W. CONUS- WOLSKA, J. GOUILLARD, P. LEMERLE, D. PAPACHRYSSANTHOU, J. PARAMELLE, μν. ἔργ., 38, σ. 133, 1-7.

[302]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 172D, *«αὕτη ἡ βίβλος ἐστὶν ἡ συνιστῶσα τὸν ψευδοσύλλογον ἐκείνων».*

Παρόμοια, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 293B, ὅπου καταγγέλλεται ἡ μανιχαϊστικὴ ἰδεολογία τῆς Ἱέρειας μὲ ἀδιάσειστο τεκμήριο τὴ χρήση ἀνάλογης ποιότητας ψευδεπίγραφου πατερικοῦ κειμένου, ἀποδιδόμενου στὸν Ἐπιφάνιο, βλ. ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ,

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀξιολογοῦν ἐξονυχιστικὰ τὸ εἰκονομαχικὸ προηγούμενο κεντρικῶν προσώπων τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, τοῦ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως καὶ τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας. Παράλληλα τεκμηριώνουν τὴ θεολογικὴ ἀναξιοπιστία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, προκειμένου, κατὰ τὴ στ΄ συνοδικὴ *Πράξη,* νὰ ἀπαξιώσουν τὴ μονοφυσιτίζουσα χριστολογική του διδασκαλία, ὅπως διακηρύσσεται μέσα ἀπὸ τὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολή του, ἡ ὁποία καὶ τροφοδοτεῖ ἀποφασιστικὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἱέρειας[303].

Ἡ ἐπίδραση ὡστόσο τοῦ μονοφυσιτισμοῦ στὴν εἰκονομαχικὴ ἰδεολογία, στὸ βαθμὸ ποὺ ὑπάρχει, δὲν εἶναι τῆς ἔντασης καὶ τῆς ἀμεσότητας αὐτῆς τοῦ μανιχαϊσμοῦ. Στὴν ἄποψη αὐτὴ συνηγοροῦν τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας κατηγορία τῆς εἰκονομαχίας βαρύνει εὐθέως μόνον τὸ Φιλόξενο Ἱεραπόλεως,[304] διότι ἡ εἰκονολογία τῶν Σεβήρου Ἀντιοχείας καὶ Εὐσεβίου Καισαρείας κατ᾽ ἀκολουθίαν μιᾶς ἀντίστοιχης μονοφυσιτικῆς χριστολογίας δὲν σημαίνει καὶ de facto εἰκονομαχία. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ ἱερὲς εἰκόνες οὐδέποτε τέθηκαν ἔμπρακτα ἐκτὸς τῆς θείας λατρείας στὰ πλαίσια τοῦ κλασικῶν τουλάχιστον μονοφυσιτικῶν κοινοτήτων. Στὸ χῶρο αὐτὸ ὅμως δύσκολα θὰ μποροῦσαν νὰ

Πρὸς Θεοδόσιον βασιλέα, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 292DE = CPG 3751, ὅπου παραβάλλεται μὲ τὰ ἄλλα μανιχαϊστικὰ ψευδεπίγραφα *πρὸς Λαοδικεῖς* καὶ *κατὰ Θωμᾶν*. Παρόμοια, βλ. ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, (χωρὶς τίτλο), ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 309E-312A = CPG 6133, τὸ ὁποῖο καὶ αὐτὸ ἀποδεικνύεται ψευδεπίγραφο κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἐν *Πρᾶξις στ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Τόμος ε΄* MANSI 13, 312BCD.

[303]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 176E-184C.

[304]. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 180E-181B. Πρβλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 325B.

ἐκληφθοῦν καὶ ὡς τὸ *θέσει σῶμα* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, ἐφόσον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη φύση του, ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ ἰδίωμα τοῦ περιγραπτοῦ τῆς σαρκός του, ἐθεωρεῖτο ὑποτιμημένη σὲ σχέση μὲ τὴ θεότητα.

2. Θὰ ἦταν λάθος νὰ ἐντάξουμε σὲ ἕνα ὑπερβολικὰ γενικευμένο ἰδεολογικὸ κράμα ὅλους ἐκείνους ποὺ ἡ σημερινὴ θρησκειολογικὴ ματιὰ κατονόμασε συλλήβδην μονοφυσίτες. Κατὰ τὴν ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ κριτικὴ τῆς ἴδιας τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ξεκαθαρίζεται γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς αἱρετικούς, ἂν λειτούργησαν σὲ κάθε περίπτωση, ἐν προκειμένω ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἔτι μᾶλλον ὡς μονοφυσίτες ἢ ὡς μανιχαῖοι[305]. Χαρακτηρισμοί, ὅπως *μανιχαῖος*, *πατροπασχίτης*, *φαντασιαστὴς* κτλ., συγχέονται συχνὰ μεταξύ τους, ἀποδιδόμενοι στὰ ἴδια πρόσωπα ποὺ οἱ σημερινοὶ θεολόγοι προσπαθοῦν νὰ ἐντάξουν σὲ ξεχωριστὲς αἱρέσεις[306]. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ ὕπαρξη αὐξημένου

---

[305]. Οἱ χρονογράφοι, ποὺ ἀναφέρονται εἰδικὰ στὸν πέρση Ξεναΐα ἢ Φιλόξενο, καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως, ἐνῶ ἦταν ἀβάπτιστος, βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* MANSI 13, 180CDE = ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, ἐν CPG 7503. PG 86, 216CD. Πρβλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 325B-328A, τὸν χαρακτηρίζουν ἀπερίφραστα *μανιχαιόφρονα*, ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 353A. 384B. Αὐτὸν τὸν *μανιχαιόφρονα* Ξεναΐα φέρεται νὰ εἶχε φέρει στὴν Κπολη ὁ ἐπίσης *μανιχαιόφρονας*, *φιλομονοφυσίτης* καὶ μάλιστα *φιλοευτυχιανὸς* αὐτοκράτορας Ἀναστάσιος ὁ Α΄, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετήσει μιὰ θρησκευτικὴ πολιτικὴ ποὺ εἶχε ἤδη ξεκινήσει μὲ τὴν ἀπόπειρα τῆς ἐπίσημης εἰσαγωγῆς τῆς ἀνεικονικῆς μανιχαϊκῆς λειτουργικῆς τέχνης, βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 353AB, παρόλη τὴ σύσσωμη καὶ τελικὰ ἐπιτυχὴ ἀντίδραση τῆς κοινῆς γνώμης στὴν Κπολη.

[306]. Ἡ λέξη *φαντασιαστάς*, ἐνῶ στὰ *Πρακτικὰ* τῆς Νίκαιας χρησιμοποιεῖται κάποτε ὡς ἐπεξήγηση στὴ λέξη *θεοπασχίτας*, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 157E, προσδιορίζει ἄλλοτε τοὺς γνωστικοὺς ἤ μανιχαίους, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 172CD. 181B. Παράλληλα οἱ κύριοι ἐκφραστὲς τοῦ μονοφυσιτισμοῦ στὸ σύνολό τους, ἀκόμη καὶ ὁ *κλασικότερος* καὶ *μετριοπαθέστερος* ὅλων Σεβῆρος, χαρακτηρίζονται ὡς *θεοπασχίτες* ἀπὸ μέρους

θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ συσκοτίζει τὰ πράγματα καὶ δείχνει ὅτι ἡ μὲ ἀπόλυτο τρόπο θρησκειολογικὴ κατηγοριοποίηση εἶναι δυσχερὴς ὅσο καὶ ἐπισφαλής[307]. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ στεγανὰ μεταξὺ τοῦ μανιχαϊσμοῦ καὶ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ἀποδεικνύονται περισσότερο εὔθραυστα ἀπ᾽ ὅ,τι ἡ σημερινὴ ἔρευνα πιστεύει, ἀκόμη περισσότερο ποὺ καὶ ἡ γεωγραφικὴ καὶ πολιτισμικὴ ταύτιση τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν ρευμάτων τῆς ἀνατολῆς ὑπὸ τὸ προϋπάρχον διαρχικὸ ζωροαστρικὸ ὑπόβαθρο ἐνισχύει τὴν ἴδια ὑπόθεση.

Ἐν προκειμένω μονοφυσίτες καὶ μανιχαῖοι συναντῶνται ἰδεολογικά, ἂν καὶ οἱ πρῶτοι ἀποκηρύσσουν κατηγορηματικὰ τοὺς δεύτερους, συντασσόμενοι μὲ τὴν κοινὴ ἀντιμανιχαϊστικὴ παράδοση τῶν τριῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἡ ἀνυπαρξία διακοινοτικῆς σύνδεσης μεταξύ τους δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἰδεολογική τους ταύτιση ὡς πρὸς τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὑποτίμηση τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ σὲ σχέση μὲ τὴ θεία.

Ἡ διαρχία μεταξὺ ἑνὸς ὑλικοῦ καὶ ἑνὸς πνευματικοῦ κόσμου εἶναι ἡ διήκουσα ἀρχὴ στὴ σκέψη τῶν μανιχαίων, σὲ μία κοσμολογία ποὺ συγχέεται μὲ τὴ θεολογία. Παράλληλα μιὰ κλιμακούμενη κατὰ περίπτωση ὑποτίμηση τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ σὲ σχέση μὲ τὴ θεότητά του ἀπαντᾶ γενικῶς σὲ ὅλους τοὺς ἀντιχαλκηδόνιους, εἴτε στοὺς *σκληροπυρηνικούς,* τοῦ τύπου τοῦ Ἰουλιανοῦ Ἁλικαρνασσοῦ, εἴτε καὶ στοὺς *μετριοπαθεῖς,* τοῦ τύπου τοῦ Σεβήρου, γιὰ νὰ ἐπεκταθεῖ ἕως τοὺς

τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317C.

[307]. Ὁ πιὸ εὔστοχος χαρακτηρισμὸς γιὰ τοὺς ἡγέτες τοῦ μονοφυσιτισμοῦ συνολικὰ θὰ ἦταν τὸ *πολυκέφαλος ὕδρα καὶ ἀκέφαλος* τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317C, ποὺ ἀπηχεῖ τὴ μεταξύ αὐτῶν ἔλλειψη ἰδεολογικῆς συνοχῆς, τὴν ποικιλία τῶν ἰδεολογικῶν τους ἀποχρώσεων.

μονοθελῆτες καὶ τοὺς εἰκονομάχους.[308] Γι᾽ αὐτὸ προφανῶς καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς *μανιχαῖος* μὲ τὴν κυριολεκτική του σημασία

---

[308]. Τὸ γράμμα τῆς διδασκαλίας τῶν αἱρετικῶν εἶναι συχνὰ τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν συνόδων, ὥστε μόνον μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιαιρετικὴ πατερικὴ γραμματεία νὰ μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ ὑπονοούμενη αἵρεσή τους. Ἐν προκειμένω οἱ εἰκονομάχοι στὴν Ἱέρεια συνομολόγησαν μέχρι κεραίας τοὺς *Ὅρους* ὅλων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἀναθεματίζοντας συνάμα ὅλους τοὺς αἱρετικοὺς τοῦ παρελθόντος. Κατὰ συνέπεια, ἐὰν ἡ χριστολογική τους αἵρεση δὲν ἐκδηλωνόταν ἔμπρακτα μὲ τὴν προσβολὴ τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, πιθανὸν νὰ θεωροῦνταν ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα πιστοὶ φορεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Κανεὶς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀντιληφθεῖ ποιό νόημα κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ παραπλανητικὸ γράμμα τῆς χριστολογικῆς διδασκαλίας τῶν εἰκονομάχων, δίχως τὴ συμβολὴ τῶν πατέρων τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου.

Ὁ ὑποσυνείδητος μανιχαϊσμὸς καὶ παράλληλα μονοφυσιτισμὸς τῶν εἰκονομάχων κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία τους ὑπὲρ τοῦ *ἀπεριγράπτου* ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Ἀνώνυμος εἰκονομάχος, ποὺ συνδιαλλέγεται μὲ τὸν ἅγ. Θεόδωρο τὸ Στουδίτη, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, α΄. Περὶ τῆς ἐν σώματι εἰκονογραφίας τοῦ Χριστοῦ* PG 99, 389C-416D, κλιμακώνει τὴν ἀπὸ μέρους του μείωση τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἰδιωμάτων της, ὡς ἑξῆς:

1. Ἐκλαμβάνει τὸ *πρόσλημμα τῆς σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ, τὸ *καθόλου ἄνθρωπον,* ὡς *ἀχαρακτήριστον* καὶ *ἀόρατον*, σὰν νὰ πρόκειται δηλ. γιὰ ἄϋλη ἀπρόσωπη ἔννοια, ἡ ὁποία θεωρητικὰ παραμένει ὡς ἔχει καὶ μετὰ τὴν πρόσληψή της, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 396CD. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Στουδίτης καταγγέλλει τὸ μανιχαϊστικὸ ἤ μοντανιστικὸ φρόνημα τοῦ εἰκονομάχου, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 397A. 401A, καὶ τὸ συνδέει μὲ τὸ μονοφυσιτισμὸ τοῦ Ἀπολιναρίου καὶ τῶν *ἀκεφάλων*, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 400D-401A. Ἐν συνεχεία, ἀφοῦ ἐπισημάνει πὼς ὁ Χριστὸς ἀνέλαβε μὲν *τὴν καθόλου φύσιν,* ὡστόσο *τὴν ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένην* χρησιμοποιώντας τὸ ἐπιχείρημα ὅτι *τὰ καθόλου ἐν τοῖς ἀτόμοις τὴν ὕπαρξιν ἔχει,* θὰ συμπεράνει ὅτι σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ὑπολοίπους ἀνθρώπους ἔχει ἀκέραια τὰ *ἀφοριστικὰ ἀτομικὰ ἰδιώματά* του, ποὺ τὸν διακρίνουν ἀπ᾽ αὐτούς, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 396D. 397C. 397D. 400A. 400D.

ἐξαπολύεται συχνὰ σὲ βάρος ὅλων αὐτῶν, ἀκόμη καὶ μεταξύ τους[309]. Τὸ ἔλασσον εἶναι νὰ ἀμφισβητεῖται κάποιο ἀπὸ τὰ ἰδιώματα τῆς

---

2. Θέτει τὴν *ὁμοουσιότητα* μεταξὺ *Πατρὸς* καὶ *Υἱοῦ*, τὰ κοινὰ ἰδιώματα τῆς ἄκτιστης φύσεως τῶν θείων προσώπων, ἐν προκειμένω τὸ *ἀπερίγραπτον*, ὡς ἐπιχείρημα στὸ *ἀπερίγραπτον* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 408B. Ἐδῶ ὁ εἰκονομάχος φαίνεται νὰ ἐπαναλαμβάνει τὸ θεοπασχητισμὸ τῶν μονοφυσιτῶν, ποὺ ἀποδεικνύεται διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς. Ἐάν, σύμφωνα μὲ τὴ λογική του, τεθεῖ ἡ ὁμοουσιότητα καὶ στὸ *ἐνσώματον* τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τότε ἐνσώματος θὰ εἶναι θεωρητικὰ καὶ ὁ *Πατήρ*, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 408C.

3. Φαίνεται πὼς ταυτίζει τὴ σάρκα τοῦ Χριστοῦ μὲ τὶς νοερὲς οὐσίες τῶν ἀγγέλων, τὰ *ἄτμητα* δηλ. καὶ *ἀνέπαφα* ἐκείνα *σώματα,* τὰ ὁποῖα συγκριτικὰ μὲ τὴν αἰσθητὴ ἀνθρώπινη φύση, ἀσφαλῶς καὶ διακρίνονται, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 412A. Σύμφωνα μὲ τὴ συλλογιστικὴ τοῦ εἰκονομάχου, εἴτε ἡ ἄκτιστη εἴτε καὶ ἡ νοερὰ φύση, εἶναι ἀπερίγραπτες, ἐκτὸς βέβαια τῆς αἰσθητῆς. Ὡστόσο σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία ἀκόμη καὶ οἱ ἄγγελοι περιγράφονται, ὁπότε καὶ εἰκονίζονται, διότι ἡ φύση τους σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἄκτιστη θεία φύση εἶναι κτιστή, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 412A. Κατὰ μείζοντα λόγο, ὅ, τι εἶναι τμητό, δηλ. αἰσθητό, ὅπως ἡ *σάρξ* τοῦ Θεοῦ Λόγου εἶναι καὶ περιγραπτό, ἐν ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 409D. Παρόλ᾽ αὐτὰ γιὰ τὸν εἰκονομάχο ποὺ συνδιαλλέγεται μὲ τὸ Στουδίτη, καὶ ἡ *σάρξ* τοῦ Θεοῦ Λόγου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αἰσθητή, ἐπειδὴ ὑποθετικὰ εἶναι ἀπερίγραπτη.

Ὁ Νικηφόρος Κπόλεως τεκμηριώνει τὴν ἄμεση ἰδεολογικὴ σύνδεση μεταξὺ τοῦ γνωστικισμοῦ καὶ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, εἰδικὰ στὰ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ τρόπου τῆς πρόσληψεώς της στὴν ὑπόσταση του, ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 396-397. 405-409.

[309]. Ἀπὸ τὴ μιὰ ὁ Φιλόξενος ἔχει ἤδη χαρακτηρίσει τὸν Εὐτυχὴ ὡς *μανιχαῖο*, βλ. G. KOURIE, *Η χριστολογία τοῦ Φιλόξενου Ιεραπόλεως και η Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνας*, Διδ. Διατριβή, Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 75, 90, ὅπου ἐπισημαίνεται πὼς ὁ εὐτυχιανισμὸς κατανοεῖται ἀπὸ τὸ Φιλόξενο ὄχι ὡς

ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ, ἄλλοτε τὸ *θέλημα* καὶ ἡ *ἐνέργεια* καὶ ἄλλοτε τὸ *περιγραπτόν*, ἐνῶ τὸ μεῖζον εἶναι νὰ ὁμολογεῖται ἡ *κατὰ δόκησιν* πρόσληψη τῆς ἀνθρωπότητας στὴν ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἰδεολογικὴ ταύτιση μεταξὺ τοῦ μανιχαϊσμοῦ καὶ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ συμπλοκὴ τῶν χαρακτηρισμῶν *μανιχαῖοι*, *φαντασιαστές*, *πατροπασχίτες* καὶ *ἀκέφαλοι* ποὺ ἀπαντᾶ στὰ *Πρακτικὰ* τῆς Νίκαιας καὶ ἀφορᾶ σὲ κοινὰ πρόσωπα. Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ συνδετικὸς ἑκατέρωθεν κρίκος εἶναι ὁ δοκητισμός, ἄσχετα, ἐὰν κατὰ περίπτωση, εἶναι ἀπόλυτος ἢ μερικός[310]. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ

σύγχυση τῶν φύσεων, ἀλλὰ ὡς ἀπόρριψη τῆς σάρκωσης τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς δοκητισμὸς καὶ φαντασιασμός, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ γνωστικὴ διαρχία τοῦ Μάνη, τοῦ Μαρκίωνα, τοῦ Οὐαλεντίνου καὶ τοῦ Βαρδαισάνη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ ὁ Φιλόξενος χαρακτηρίζεται *μανιχαῖος* ἀπὸ τὸ Θεοφάνη, ἐν ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 353A. 384B, πράγμα ποὺ σαφῶς ὑποδηλώνουν καὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας. Παράλληλα ἡ ἀντιεικονομαχικὴ γραμματεία τοῦ η΄ αἰώνα βρίθει ἀπὸ τὸν ἴδιο χαρακτηρισμό, ποὺ ἀποδίδεται συχνὰ σὲ βάρος τῶν εἰκονομάχων.

Οἱ κύριοι ἐκφραστὲς τοῦ μονοφυσιτισμοῦ στὸ σύνολό τους, ἀκόμη καὶ ὁ *κλασικότερος* καὶ *μετριοπαθέστερος* ὅλων Σεβῆρος, χαρακτηρίζονται ὡς *θεοπασχίτες* ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317C. Σ᾽ αὐτὴ τὴ γενίκευση λαμβάνονται ἀσφαλῶς ὑπόψη καὶ οἱ ἐσωτερικὲς διαφοροποιήσεις μεταξὺ τῶν μονοφυσιτῶν, οἱ ὁποῖες ὅμως ἐν προκειμένω δὲν θεωροῦνται οὐσιαστικές.

[310]. Ὁ δοκητισμὸς τῶν μανιχαίων εἶναι δεδομένος, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 172CD. Παράλληλα γιὰ τὸν ἰδιάζοντα δοκητισμὸ μερίδας τῶν ἀντιχαλκηδονίων, εἰδικὰ τῶν *ἀφθαρτοδοκητῶν*, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ αἱρέσεων*, 84 PG 94, 753D-756A = B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 4, De haeresibus,* PTS 22, Berlin 1981, σ. 56, 1-9, «*Ἀφθαρτοδοκῆται, οἱ ἀπὸ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἁλικαρνασέως καὶ Γαϊανοῦ τοῦ Ἀλεξανδρέως, οἱ καὶ Γαϊανῖται λεγόμενοι, ἐν τοῖς ἄλλοις μὲν ἅπασι τοῖς ἐκ Σευήρου συμφερόμενοι, ἐν τούτῳ δὲ διαφερόμενοι, ἐν τῷ τοὺς μὲν διαφορὰν ἐπὶ τῆς ἑνώσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ δοκεῖν λέγειν, τούτους δὲ ἄφθαρτον ἐξ αὐτῆς διαπλάσεως τὸ σῶμα τοῦ κυρίου πρεσβεύειν. Καὶ τὰ μὲν πάθη ὑπομεῖναι τὸν κύριον ὁμολογοῦσι, πεῖνάν φημι καὶ δίψαν καὶ κόπον, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἡμῖν ταῦτα αὐτὸν ὑπομεμενηκέναι*

εἰδικὰ στὸ *παθητὸν* τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἐπουσιῶδες πού, ἐνῶ γιὰ τοὺς μανιχαίους ὑφίσταται κατὰ φαντασίαν, γιὰ τοὺς *ἀφθαρτοδοκῆτες* ὑφίσταται πραγματικά, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἰδίωμα μιᾶς κοινῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἀλλὰ μιᾶς ἄφθαρτης, ποὺ κατ᾽ οὐσίαν ἐξομοιώνεται μὲ τὴ θεία. Οἱ *ἀφθαρτοδοκῆτες* θὰ ἦταν λογικὸ νὰ προσάπτουν τὸ ἰδίωμα τοῦ *περιγραπτοῦ* τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ στὴ θεία του φύση, ἐφόσον ἀναγνώριζαν τὸ ἴδιο γενικότερα γιὰ τὸ *παθητόν* του, στοιχεῖο ποὺ δικαιολογεῖ καὶ τὸν σὲ βάρος τους χαρακτηρισμὸ *θεοπασχῖται*[311]. Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια ἡ εἰκονομαχία προϋποτίθεται στὸ μανιχαϊκὸ ἢ καὶ μονοφυσιτικὸ ρεῦμα τοῦ *ἀφθαρτοδοκητισμοῦ* ἢ *θεοπασχιτισμοῦ*, ἄσχετα ἂν δὲν ἐκφράστηκε ποτὲ στὴν πράξη.

Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀναστασίου τοῦ Α΄ ἀποτελεῖ κλασικὸ παράδειγμα τῆς σύνδεσης τοῦ μανιχαϊσμοῦ μὲ τὸ μονοφυσιτισμό. Στὴ *Χρονογραφία* τοῦ Θεοφάνη μαρτυρεῖται γιὰ τὸν αὐτοκράτορα ὅτι ἀποπειράθηκε ἀτελέσφορα νὰ εἰσαγάγει τὴν

φασίν· ἡμᾶς γὰρ ἐξ ἀνάγκης φυσικῆς, τὸν δὲ Χριστὸν ἑκουσίως ὑπομεῖναι λέγουσι καὶ τοῖς τῆς φύσεως νόμοις μὴ δουλεῦσαι».

Τὰ ρεύματα τοῦ *πατροπασχητισμοῦ* καὶ τοῦ *ἀφθαρτοδοκητισμοῦ* μᾶλλον ταυτίζονται. Ὁ Χριστὸς ἀφενὸς θεωρεῖται ὅτι ὑπομένει τὰ πάθη *θεότητι* καὶ ὄχι *σαρκί*, ἐξ οὗ καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς *πατροπασχίτες* γιὰ τοὺς ὑποστηρικτὲς αὐτῆς τῆς δοξασίας, πολὺ περισσότερο ποὺ καὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ πάσχουσα φύση τοῦ Χριστοῦ ἐξομοιώνεται μὲ τὴ θεία ἀπὸ τοὺς *ἀφθαρτοδοκῆτες*.

[311]. Γι᾽ αὐτὸ οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὑποστηρίζουν ὅτι *«οἱ τὸ πάθος τῇ θεότητι προσάπτοντες, Θεοπασχῖται δῆλόν εἰσι. καὶ οἱ ταύτης τῆς αἱρέσεως μετέχοντες εἰκόνα οὐ προσίενται δέχεσθαι ὡς οὐδὲ ὁ δυσσεβὴς Σεβῆρος, καὶ Πέτρος ὁ Κναφεύς, καὶ Φιλόξενος ὁ Ἱεραπόλεως, καὶ πάσα ἡ ἀμφ᾽ αὐτοὺς πολυκέφαλος ὕδρα καὶ ἀκέφαλος. ταύτης οὖν τῆς συμμορίας καὶ Εὐσέβιος ὑπάρχων*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου», Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317C, ἂν καὶ ἔχουν ἐπίγνωση τοῦ ὅτι οἱ *θεοπασχίτες* αὐτοί, μὲ ἐξαίρεση τὸ Φιλόξενο, οὐδέποτε ὑποστήριξαν στὴν πράξη τὴν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ εἰκονομαχία τους ἅπτεται τῆς ἄρνησης τους νὰ ἀποδεχτοῦν ὅτι οἱ ἱερὲς εἰκόνες ἀποτελοῦν τὸ *θέσει σῶμα* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, ἐφόσον καὶ αὐτὸ τὸ φύσει κτιστό του σῶμα ὁμολογεῖται ἀπορροφημένο ἀπὸ τὴ θεία φύση.

ἀνεικονικὴ μανιχαϊστικὴ τέχνη στὴν Κπολη δυὸ περίπου αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ διατάγματα τοῦ νεοσύστατου κατὰ τὸν Ζ΄ αἰώνα ἀραβικοῦ χαλιφάτου καὶ συγκεκριμένα ἐν ἔτει 499, σύμφωνα μὲ τὴ χρονολόγηση τῆς ἔκδοσης τοῦ Migne[312]. Στὴν ἴδια πηγὴ καταγράφεται ἡ ἐπίδραση τοῦ μανιχαϊστικοῦ καὶ συνάμα μονοφυσιτικοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα, ὅπου ἐντοπίζονται καὶ τὰ κίνητρα τῆς πολιτικῆς του, χάριν τῆς ὁποίας προώθησε στὴν κεντρικὴ σκηνὴ τὸν πέρση καὶ ἐπίσης *μανιχαιόφρονα* Ξεναΐα ἢ Φιλόξενο.[313]

Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ τοῦ Ἀναστασίου ἀποδεικνύει δύο πράγματα ἀναφορικὰ μὲ τὴν προϊστορία τῆς εἰκονομαχίας στὸ Βυζάντιο:

1. Ὁ ἀνεικονισμός, ὡς τάση στὴ χριστιανικὴ τέχνη, ἐλλόχευε ἀνέκαθεν, ἁπλὰ ἐκδηλώθηκε μὲ τὸν πλέον βίαιο τρόπο κατὰ τὴν περίοδο τῶν Ἰσαύρων. Γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς τὸ ἀντίπαλο δέος στὸ δικό τους πολιτισμὸ ἦταν πάντα αὐτὸς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ποὺ μὲ ἄξονα τὸν ἀρχέγονο ζωροαστρισμὸ καὶ σημεῖο ἀναφορᾶς του τὸ περσικὸ βασίλειο ἀναβίωνε ὑπὸ τοὺς σασσανίδες βασιλεῖς κατὰ τὸ γ΄ αἰώνα μ.Χ. Τὰ ἐξ ἀνατολῶν πολιτισμικὰ δάνεια ἦταν μιὰ ἀπολύτως φυσιολογικὴ πραγματικότητα σὲ μιὰ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ποὺ οὔτως ἢ ἄλλως ἦταν πολυεθνικὴ καὶ πολυπολιτισμική.
2. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀνεικονισμοῦ στὸ Βυζάντιο σὲ ἐποχὲς κατὰ πολὺ προγενέστερες τοῦ Ἰσλὰμ ἀποτελεῖ ἔνδειξη τῆς προέλευσής του ἀπὸ τὸ μανιχαϊσμό.

---

[312]. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 353A.

[313]. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 353A. 384B.

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀσχολοῦνται εἰδικὰ μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως, ποὺ φέρεται ἄλλοτε ὡς μανιχαῖος καὶ ἄλλοτε ὡς μονοφυσίτης μεταξὺ τῶν *ἀκεφάλων*[314]. Ὡστόσο ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἀντιχαλκηδόνιος ἱεράρχης διαμόρφωσε εἰκονομαχικὴ στάση τὸν κατατάσσει μᾶλλον στὸ μανιχαϊσμό, παρὰ τὴν ἐπίσημη ἔνταξή του στὶς τάξεις τῶν μονοφυσιτῶν καὶ μάλιστα ὡς ἡγετικὸ πρόσωπο τῆς ἴδιας κοινότητας μὲ τὸ Σεβῆρο[315]. Γι᾽ αὐτὸ ἴσως ἡ

---

[314]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 180C-181B.

[315]. Οἱ χρήσεις ἱστορικῶν πηγῶν ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, προκειμένου νὰ ἀποδειχτεῖ ὁ δεσπόζων μανιχαϊσμὸς στὴ νοοτροπία καὶ πρακτικὴ τοῦ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως, ἡ ἀποκρυσταλλωμένη γενικότερα ἱστορική τους γνώση γιὰ τὰ μετὰ τὴ Χαλκηδόνα πρόσωπα καὶ πράγματα, θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν σοβαρὰ ὑπόψη ἀπὸ τὸν Kourie κατὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ G. KOURIE, *Η χριστολογία τοῦ Φιλόξενου Ιεραπόλεως και η Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνας*, μν. ἔργ. Ὁ Kourie εἰδικότερα παρακάμπτει τὶς σημαντικὲς μαρτυρίες πατέρων καὶ ἱστορικῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου σχετικὰ μὲ τὰ περὶ τῆς περσικῆς καταγωγῆς καὶ παιδείας τοῦ Φιλόξενου, ποὺ προφανῶς ὑπῆρξαν βασικοὶ παράγοντες στὴ διαμόρφωση τῆς μανιχαϊστικῆς καὶ εἰκονοκλαστικῆς του σκέψης. Βλ. αὐτόθι, σ. 46, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Φιλόξενος δὲν εἶναι μονοφυσίτης, ἀντίθετα μὲ τοὺς Ἄρειο καὶ Ἀπολινάριο. Βλ. αὐτόθι, σσ. 77, 88-92, ἰδιαίτερα σ. 92, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Φιλόξενος δεχόταν τὴν ἔνσαρκη ἀνάσταση καὶ ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ. Βλ. αὐτόθι, σσ. 93-94, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ ἀντιχαλκηδόνιος ἱεράρχης οὔτε κἂν *θεοπασχίτης* εἶναι.

Ἡ τεκμηρίωση τοῦ ἴδιου ἐρευνητῆ μὲ βάση κείμενα τοῦ Φιλόξενου, ὅπου ἡ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ τελευταίου ἀποδεικνύεται δῆθεν ὡς κατ᾽ οὐσίαν ὀρθόδοξη ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ μετὰ τὴν Ἀνάσταση, προσκρούει στὴν ἴδια τὴν ἱστορία ὅπως καὶ σὲ ἕνα σύνολο ἀντιαιρετικῶν κειμένων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν δὲν ὑπῆρξαν χριστολογικὲς ἀποκλίσεις ἀπὸ μέρους τοῦ Φιλόξενου, μένει ἀναιτιολόγητη ἡ ρήξη του μὲ τὴ συνοδικὴ παράδοση τῆς Χαλκηδόνας, ἡ ὁποία μάλιστα οὐδέποτε ἤρθη. Ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀποτελοῦν κλασικὰ παραδείγματα ἀνθρώπων ποὺ μὲ ἐπιστημοσύνη ἀποσαφήνισαν καὶ περιέγραψαν τὸ περιεχόμενο τῶν ἀντιχαλκηδόνιων χριστολογικῶν αἱρέσεων. Ἡ ἀξιοπιστία τους μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ἀδιαμφισβήτητη. Ὁ Δαμασκηνὸς ζεῖ στὸ ἴδιο πολιτισμικὸ περιβάλλον μὲ τοὺς ἀντιχαλκηδόνιους, ζεῖ δηλ. στὸ χῶρο τῆς ἀνατολῆς δύο αἰῶνες μετὰ τὴ Χαλκηδόνα, ὁπότε εἶναι προφανὲς ὅτι κατανοεῖ καλύτερα ἀπὸ ἐμᾶς τὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας τῶν ἀντιχαλκηδονίων καὶ μᾶς τὸ ἐπεξηγεῖ. Ὡστόσο, ἀκόμη καὶ ἂν ἀμφισβητεῖτο ἡ ἐπιστημονική του ἀκρίβεια στὴν περιγραφὴ τῶν

εἰκονομαχικὴ διδασκαλία καὶ δράση του ἐξιστορεῖται καὶ ἀξιολογεῖται ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας στὸ κεφάλαιο τοῦ γνωστικισμοῦ, ποὺ εἰσάγεται μὲ τὴ χρήση δύο ψευδεπίγραφων ἀποσπασμάτων τῶν *Πράξεων Ἰωάννου*[316] καὶ κλείνει μὲ τοὺς σχετικοὺς ἀναθεματισμούς[317].

Ὁ πέρσης αἱρεσιάρχης Φιλόξενος φέρεται νὰ χρησιμοποιεῖ ὡς βάση τῆς διδασκαλίας του τὸ *ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ* (*Ἰω.* 4, 24) τῆς

αἱρέσεων αὐτῶν, ἡ Νίκαια μὲ τὸ κύρος τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου θὰ ἐρχόταν νὰ τὸν ἐπιβεβαιώσει. Μὲ ἄλλα λόγια, ἐὰν καὶ ἐφόσον αἱρετικοὶ τοῦ τύπου τοῦ Φιλόξενου κατηγοροῦνταν ἀπὸ μερικοὺς μεμονωμένους πατέρες, ἐνδεχομένως νὰ ὑπῆρχαν σφάλματα σ᾽ αὐτὴν τὴν κριτική. Πῶς ἐξηγεῖται ὅμως ὅτι τὸ σύνολο τῶν πατέρων καὶ τῶν συνόδων προέβησαν διαχρονικὰ καὶ κατὰ τρόπο ὁμόφωνο στὶς ἴδιες κατηγορίες; Θὰ ἀναθεμάτιζαν τόσο εὔκολα ἀνθρώπους, χωρὶς δηλ. τὴ βάσανο τῆς ἀποδείξεως τῆς αἵρεσής τους μέσα ἀπὸ ἐξακριβωμένα στοιχεῖα, τὴ στιγμὴ ποὺ ἀκόμη καὶ οἱ εἰκονομάχοι στὴν Ἱέρεια ἀντιλαμβάνονται τὰ ἴδια πράγματα;

Μὲ βάση αὐτὴν τὴν ἐπιχειρηματολογία ἀνατρέπεται τὸ ἀξίωμα τοῦ Μαρτζέλου, ποὺ ἔχει ἐκφραστεῖ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας, ὅτι, ἐνῶ οἱ πατέρες εἶναι ἀκριβολόγοι στὴ διατύπωση τοῦ δόγματος, δὲν εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβεῖς καὶ στὸν προσδιορισμὸ τῆς αἵρεσης κάποιου. Βλ. Γ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *«Ὀρθοδοξία καὶ αἵρεση τῶν Ἀντιχαλκηδονίων κατὰ τὸν ἅγ. Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνό»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 75/2 (2004), σσ. 591-609. *«Οἱ Ἀντιχαλκηδόνιοι καὶ ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Μιὰ ἀπάντηση στὸν Καθηγητὴ κ. Π. Μπούμη»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 78/2 (2007), σσ. 611-612, ὅπου σχολιάζοντας τὴν πρόταση τοῦ καθηγητὴ *« [Οἱ πατέρες] Δὲν ἐνδιαφέρονται τόσο γιὰ τὴν ἀκριβὴ ἐπιστημονικὴ ἀποτύπωση τῶν διαφόρων αἱρέσεων καὶ τῶν ἐπιμέρους πτυχῶν του, ὅπως κάνει σήμερα ἡ ἐπιστήμη τῆς Ἱστορίας ἢ τῆς Θεολογίας, ὅσο κυρίως καὶ κατ᾽ ἐξοχὴν γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπισή τους»* καὶ μὲ βάση τὸ παράδειγμα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου θὰ λέγαμε ὅτι οἱ πατέρες μᾶλλον ἀποτελοῦν πρότυπο γιὰ τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη.

[316]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 168D.

[317]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 181C. Στὴν ἴδια βέβαια συνάφεια ἐξετάζεται καὶ ἡ περίπτωση τοῦ ἀρειανίζοντος στὴ θεολογία καὶ μονοφυσιτίζοντος στὴ χριστολογία Εὐσεβίου, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ὁ ἔλεγχος τῆς διδασκαλίας τοῦ Σεβήρου, περιπτώσεις διὰ τῶν ὁποίων ὑποδηλώνεται καὶ πάλι ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον ἤ ἧττον ἐξάρτηση τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ἀπὸ τὸ μανιχαϊσμό.

θείας λατρείας, παρερμηνευόμενο ὅμως σύμφωνα μὲ μία διαρχία[318] κατὰ τὴν ὁποία προϋποτίθεται ἡ ἀπόλυτη καταδίκη τῆς λειτουργικῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Μὲ τὸ παράδειγμα αὐτὸ τοῦ Φιλόξενου γίνεται σαφὲς γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ὅτι ὁ μανιχαϊσμὸς ἀποτελεῖ τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς εἰκονομαχίας, ἔστω καὶ μὲ τὸ προκάλυμμα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Ἄλλωστε μὲ τὸ πέρας τῆς ἀνάγνωσης τῶν δύο σὲ βάρος τοῦ Φιλόξενου ἱστορικῶν πηγῶν κατὰ τὴ ε΄ συνοδικὴ *Πράξη* τῆς Νίκαιας δίδεται ἀφορμὴ γιὰ νὰ καταγγελθοῦν ὡς εἰκονομάχοι τοῦ παρελθόντος μόνον οἱ ὁμόφρονές του μανιχαῖοι ἢ *πατροπασχίτες*[319].

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Σεβῆρος σίγουρα θὰ διαμόρφωνε τὴ στάση του στὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα ἀνάλογα μὲ τὴ μονοφυσιτικὴ χριστολογία του[320], μολονότι θὰ ἀξίωνε ὅτι ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν ἀντιμανιχαϊστικὴ

---

[318]. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* MANSI 13, 181A = ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΙΑΚΡΙΝΟΜΕΝΟΥ, ἐν CPG 7509. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἑρμηνεύουν τὴν εὐαγγελικὴ αὐτὴ ρήση οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας, θέτοντας τὶς βιβλικὲς βάσεις τῆς συλλογιστικῆς τους, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 216BC. Αὐτόθι, *Τόμος δ΄* MANSI 13, 280E. Ὁ Φιλόξενος, ἂν ἦταν κλασικὸς μονοφυσίτης, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι θὰ θεμελίωνε, τουλάχιστον *τύποις*, τὴ χριστολογική του διδασκαλία στὴν παράδοση τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, δὲν θὰ βασιζόταν σὲ μιὰ μανιχαϊστικὴ ἑρμηνεία τοῦ *ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ*.

[319]. Ἡ ἔκφραση *οἱ φαντασίας πρεσβεύοντες ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 181B, μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε ἐπεξηγηματικὴ τοῦ *Μανιχαῖοι*, ὅπως ἄλλοτε καὶ τὸ *Φαντασιαστῶν* ἀναφερόταν στοὺς μανιχαίους, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 172CD, εἴτε νὰ ὑποδηλώνει τοὺς *ἀκεφάλους πατροπασχίτες*, ὅπως ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 157E. Σημασία ἔχει ὅτι, σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας, μανιχαῖοι καὶ πατροπασχίτες συναντῶνται ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο τῆς διατύπωσης *«φαντασίας πρεσβεύοντες ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίας»*, τοποθετώντας οἱ πρῶτοι τὸ δοκητισμὸ στὴν ἔνσαρκο οἰκονομία τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ οἱ δεύτεροι στὴν πραγματικὴ πρόσληψη τῆς ἀνθρώπινης φύσης του.

[320]. Περισσότερα γιὰ τὸ κύρος τοῦ Σεβήρου στὶς μονοφυσιτικὲς κοινότητες τῆς Αἰγύπτου καὶ Συρίας, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ αἱρέσεων*, 83 PG 94, 741A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 4, De haeresibus,* PTS 22, σ. 49, 1 – 50, 18.

Βλ. Ε. Β. ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΔΗ, *Ἡ ἔναντι τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος στάση τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας*, Διδ. Διατριβή, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2001, ἰδίως σ. 161, ὅπου ἐπισημαίνεται καταρχήν ὅτι *«Τὰ κοινὰ σημεῖα μεταξὺ τῶν Σεβήρου καὶ Ἰουλιανοῦ Ἁλικαρνασσέως ἦταν ὅτι καὶ οἱ δύο ἀγωνίζονταν γιὰ μία ὀρθὴ καὶ τεκμηριωμένη παρουσίαση τῆς ἑνότητας στὸ Χριστό, δίδασκαν τὴ διατύπωση περὶ τῆς μιᾶς φύσεως, θεωροῦσαν τὴ σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος ὡς μία νίκη τοῦ νεστοριανισμοῦ καὶ βέβαια θεωροῦσαν ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὅτι ἡ ἕνωση τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος στὸ Χριστὸ πρέπει νὰ ἐκφράζεται καὶ στὶς ποιότητες. Ὅσο ὑπογραμμιζόταν ἡ θέωση, τόσο ἔβλεπαν νὰ ἐνισχύεται ἡ ἕνωση στὸ Χριστό, ὅσο ἀντιθέτως ὑπογραμμιζόταν τὸ ἀσύγχυτο τῶν δύο φύσεων, τόσο ἔβλεπαν τὸν κίνδυνο τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὴ δυοφυσιτικὴ χαλκηδόνια διδασκαλία»*.

Ὁ Λαμπρυνιάδης ἐν συνεχεία τεκμηριώνει ὅτι ὁ Σεβῆρος πίστευε στὴ μία φύση τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου *τοῖς πράγμασι* καὶ ὄχι *ἐπινοίᾳ*. Μὲ βάση τὸ ἔργο τοῦ Σεβήρου *Φιλαλήθης* διατυπώνει τὰ ἑξῆς: *«ὁ Σεβῆρος παραδέχεται ὅτι ὁ ἅγ. Κύριλλος ὑπονοεῖ τὶς δύο φύσεις στὴ θεολογική του σκέψη, ὅμως πρὸ τῆς ἑνώσεως καὶ μόνο «θεωρίᾳ», ὡστόσο δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ ἐκφράσεις τοῦ ἁγ. Κύρίλλου, στὶς ὁποῖες νὰ γίνεται λόγος γιὰ δύο φύσεις μετὰ τὴν ἕνωση, ὁπότε, κατὰ τὸ Σεβῆρο ἡ μόνη ἔγκυρη διατύπωση ποὺ μένει εἶναι «ἡ μία φύσις», ἤ «ἡ μία ὑπόστασις»»*, ἐν αὐτόθι, σ. 229. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ πρόβλημα γιὰ τὸ Σεβῆρο εἶναι ἡ δυοφυσιτικὴ ὁρολογία ποὺ συναντᾶ ἀναπάντεχα στὴ μετὰ τὴν *Ἔκθεση τῶν Διαλλαγῶν* ἐπιστολογραφία τοῦ Κυρίλλου, γι᾽ αὐτὸ ὁ Λαμπρυνιάδης σὲ ἄλλη συνάφεια, ἐν αὐτόθι, σ. 280, προσθέτει πὼς ὁ Σεβῆρος γνωρίζοντας τὴ μεταδιαλλακτικὴ κυρίλλεια ὁρολογία δὲν ξέρει πῶς νὰ ἀντιδράσει, ὁπότε ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο τῆς *ἐκκαθάρισης τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας*, σὰν νὰ μὴν εἶχε ὁμιλήσει αὐτὴ τὴ γλώσσα ἐσκεμμένα καὶ στοχευμένα ὁ ἀλεξανδρινὸς πατέρας, ἐν αὐτόθι, σ. 233,

Ἕνα ἀκόμη τεκμήριο τοῦ μονοφυσιτισμοῦ τοῦ Σεβήρου εἶναι ὁ μονοενεργητισμὸς-μονοθελητισμός του, ζήτημα ποὺ ἀναλύεται ἐν αὐτόθι, σ. 263, *«Προκειμένου νὰ διαφυλάξει τὴν κατ᾽ αὐτὸν ἑνότητα τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου ὁ Σεβῆρος χρησιμοποιεῖ τὴ διατύπωση ὑποστατικὴ ἕνωσις, ποὺ σημαίνει πλήρη ἐπικράτηση καὶ ἔλεγχο τῆς θεότητας ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος σὲ κάθε ἐπίπεδο, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσει ἄθικτες καὶ ἀμείωτες τὶς ἰδιότητές της… Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Σεβῆρος συνέδεε τὴν ἐνέργεια μὲ τὸ ἐνεργοῦν ὑποκείμενο καὶ ὄχι μὲ τὴ φύση (ὡς φυσικὴ ἰδιότητα). Ἑπομένως θὰ μποροῦσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Σεβῆρος ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ τὴ δυνατότητα νὰ ἐνεργεῖ στὴν ἕνωσή της μὲ τὸ Λόγο, ἤ καλύτερα νὰ ἐνεργεῖ φυσικῶς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Σεβῆρος φρόντιζε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀφαιρέσει ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ὁποιοδήποτε χαρακτηριστικό (τὴ φυσικὴ ἐνέργεια τῆς ἀνθρώπινης φύσεως), ποὺ θὰ μποροῦσε, κατὰ τὴν ἑρμηνεία του, νὰ ἀφήσει τὴν*

παράδοση τῶν τριῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων ἔχοντας δῆθεν ὡς ἐγέγγυό του τὴ διδασκαλία τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας.[321] Ἡ μομφὴ εἰδικότερα τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας σὲ βάρος του ἀναφορικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν ἱερῶν εἰκόνων σταθμίζεται στὸ ὅτι ὁ ἴδιος οὐδέποτε ἀπέκλεισε τὴν εἰκονογράφηση τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου ἢ τῶν ἀγγέλων, πόσο μᾶλλον λόγω τοῦ δοκητισμοῦ ποὺ ἀπαντᾶ στὸ Φιλόξενο. Οὔτε πάλι φέρεται νὰ ἀμφιταλαντευόταν σχετικά, ὅπως ὁ Εὐσέβιος, παρὰ μόνο ὅτι πρότεινε μόνον ἐπιφανειακὲς τροποποιήσεις στὸν εἰκονογραφικὸ κύκλο τῶν ναῶν[322].

Ὁ Σεβῆρος φέρεται ὅτι περιορίστηκε ἁπλὰ στὴν πρόταση τοῦ εἰκονισμοῦ τῶν ἀγγέλων μὲ *λευκὰ ἱμάτια* καὶ ὄχι μὲ *ἁλουργά*[323], στὰ πλαίσια μιᾶς γενικότερης πρακτικῆς, ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴν κατάργηση τῶν πολυτελῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἐν γένει λειτουργικῶν συμβόλων, χάριν τῆς ἐξεύρεσης οἰκονομικῶν πόρων γιὰ τὸ φιλόπτωχο ἔργο τῆς

παραμικρὴ ἰδέα γιὰ ἔκφραση κάποιας ἰδιαιτερότητος, δηλ. δυοφυσιτισμοῦ, ποὺ κατ᾽ αὐτόν, ὁδηγεῖ σὲ νεστοριανικὰ πρότυπα».

[321]. Τὸ *ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ* κάθε ἄλλο παρὰ διαρχικὰ ἑρμηνεύεται, ἐν ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, ἔκδ. P. E. PUSEY, *Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in D. Joannis evangelium,* τόμ. 1, Oxford ^{2}1965, σ. 284, 15-31, οὔτε κἂν καὶ τὸν Ὠριγένη, βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν*, *Βιβλίον ιγ΄,* 19 PG 14, 432A. 18 PG 14, 429ABC.

[322]. Βλ. *Δέησις κληρικῶν καὶ μοναχῶν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατὰ Σεβήρου*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 181E-184A = CPG 9329.6. ACO III, 60, 35 – 61, 3. ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Βίος καὶ Πολιτεία Σεβήρου τοῦ αἱρεσιάρχου*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 184BC = CPG 7525.

[323]. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Βίος καὶ Πολιτεία Σεβήρου τοῦ αἱρεσιάρχου* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 184C = CPG 7525.

Γιὰ τὴ σημασία τῆς *ἁλουργίδος* ὡς συνωνύμου τῆς πορφύρας, βλ. ΑΓ. ΦΩΤΙΟΥ, *Λέξεων συναγωγή*, ἔκδ. C. THEODORIDIS, *Lexicon (Α-Δ)*, ἐν *Photii patriarchae lexicon*, τόμ. 1, Berlin 1982, λῆμμα 1041, 8-10.

Ἐκκλησίας[324]. Προτείνοντας τὴν ἀντικατάσταση μόνο τῶν δαπανηρῶν ὑλικῶν κατασκευῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων δείχνει καταρχὴν ὅτι δὲν καθορίζει τὴ στάση του ἀπὸ τὴ διήκουσα μονοφυσιτικὴ χριστολογία του, μέχρι τοῦ σημείου νὰ προτείνει τὴν κατάργηση τῆς λειτουργικῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Τὸ πρόκριμα εἶναι ἕνας ἐνυπάρχον ἠθικισμός, μὲ παραμέτρους του ἀφενὸς τὴ μεγαλύτερη προσήλωση σὲ ἔργα ἀρετῆς ἀπ᾽ ὅ,τι στὴ λειτουργικὴ τέχνη καὶ ἀφετέρου τὴν κατάργηση τῆς πολυτέλειας ἐντὸς τῶν ναῶν.

Οἱ εἰκονομάχοι ἱεράρχες τῆς Ἱέρειας θὰ ἐνισχύσουν τὴν ἠθικιστικὴ αὐτὴ ἐπιχειρηματολογία κατὰ τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων μὲ τὴν πρόσθετη ἀποσπασματικὴ χρήση χωρίου τοῦ Ἀμφιλόχιου Ἰκονίου[325]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀπεναντίας θὰ ἑρμηνεύσουν τὸ ἐν λόγω χωρίο σύμφωνα μὲ τὴν κειμενική του συνάφεια[326], ἐνῶ μὲ τὴν προσθήκη καὶ ἄλλων βιβλικῶν καὶ πατερικῶν *χρήσεων*[327] θὰ ἀπαντήσουν στὸν ἠθικισμὸ τῶν εἰκονομάχων

---

[324]. Βλ. *Δέησις κληρικῶν καὶ μοναχῶν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατὰ Σεβήρου,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 181E-184A = CPG 9329.6. ACO III, 60, 35 – 61, 3.

[325]. Βλ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, (χωρὶς τίτλο), ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 301D.

[326]. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, (χωρὶς τίτλο), ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 301E-305A = CPG 3252.

[327]. Χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀκόλουθα χωρία:

- ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ, ἐν MANSI 13, 305BC = CPG 3260.1. *Ὁμιλία Α΄, Εἰς τὸν πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον*, ἔκδ. C. Datema, *Asterius of Amasea. Homilies i-xiv*, Leiden 1970, σ. 9, 100-113.
- *Ἰακ.* 5, 1-3, ἐν MANSI 13, 305D.
- Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ἐν MANSI 13, 305E.
- ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ, ἐν MANSI 13, 308B-309B = CPG 3260.1. *Ὁμιλία ΙΑ΄, Εἰς μαρτύριον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας ἔκφρασις* PG 40,

ἐπικεντρώνοντας στὴ διατύπωση *δεῖ γὰρ καὶ ταῦτα ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι*[328] καὶ εἰσηγούμενοι τὴν πολυτέλεια μὲν γιὰ τὴ λειτουργικὴ τέχνη, τὴ λιτότητα δὲ γιὰ τὸν ἰδιωτικὸ βίο[329].

Σύμφωνα, ὡστόσο, μὲ τὴ μονοφυσιτικὴ χριστολογία, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴ θεότητα, θὰ διαμορφωνόταν καὶ ἡ θεωρία περὶ ἑνὸς ἀπεριγράπτου Χριστοῦ, ἄρα καὶ ἡ πρόταση κατάργησης τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν του εἰκόνων. Οἱ ἱερὲς εἰκόνες μὲ ἄλλα λόγια δύσκολα θὰ θεωροῦνταν *θέσει θεῖον σῶμα* γιὰ τοὺς μονοφυσίτες, οἱ ὁποῖοι οὕτως ἢ ἄλλως συνέχεαν τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν ἀπερίγραπτη θεότητα, ἄσχετα ἐὰν στὴν πράξη οὐδέποτε ἔθεσαν τὶς ἱερὲς εἰκόνες ἐκτὸς τῆς λειτουργικῆς τους παράδοσης. Πιθανὸν καὶ ἡ πίστη τοῦ Σεβήρου νὰ ἀμβλύνθηκε ὡς πρὸς μιὰ τέτοια μονοφυσιτικὴ συλλογιστική. Οἱ πατέρες πάντως τῆς Νίκαιας γενικόλογα, ὅσο ὅμως καὶ κατηγορηματικά, κάνουν λόγο γιὰ ἰδεολογικὴ ταύτιση μεταξὺ τῶν *θεοπασχιτῶν* ἢ *ἀκεφάλων* καὶ ἑνὸς μονοφυσιτίζοντος σὲ πρώϊμη περίοδο Εὐσεβίου Καισαρείας[330]. Ἡ ταύτιση αὐτὴ ἀφορᾶ τόσο στὴ μονοφυσιτικὴ χριστολογία τῶν προσώπων αὐτῶν ὅσο καὶ στὶς κοινὲς εἰκονομαχικές τους προϋποθέσεις.

336A-337C, ἔκδ. C. DATEMA, *Asterius of Amasea. Homilies i-xiv*, μν. ἔργ., σσ. 153-155.

- *Ἐξ*. 26, 31. *Δευτ*. 22, 12. *Α΄ Τιμ*. 2, 9, ἐν MANSI 13, 309BC.
- ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς τὰ γενέθλια τοῦ Χριστοῦ*, ἐν MANSI 13, 309D.

[328]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 304D.

[329]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 309BCD, ὅπου ἡ σύνοδος τεκμηριώνει στὰ *Ἐξ*. 26, 31. *Δευτ*. 22, 12. *Α΄ Τιμ*. 2, 9.

[330]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317C.

Ὁ Σεβῆρος ὅμως δὲν φέρεται νὰ ἐναντιώθηκε ποτὲ στὸν εἰκονισμὸ τοῦ Χριστοῦ ἤ τῶν ἀγγέλων, ὅπως ὁ Φιλόξενος. Οὔτε ἐξέφρασε ἐπιφυλάξεις γιὰ μιὰ προβληματικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἱερῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ὑποτιθέμενα τρεπτοῦ πρὸς τὴ θεία φύση σώματός του μετὰ τὴν Ἀνάσταση, σύμφωνα μὲ τὸν ἕτερο μονοφυσιτίζοντα Εὐσέβιο Καισαρείας.[331] Παρόλ᾽ αὐτὰ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας συνδέουν ἄμεσα τὴ χριστολογία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας μὲ τὴν ἀντίστοιχη τῶν *θεοπασχιτῶν* ἢ *ἀκεφάλων* Σεβήρου Ἀντιοχείας, Πέτρου Κναφέως καὶ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴν κλιμακούμενη ἰδεολογικὴ ἐπίδραση τοῦ μανιχαϊσμοῦ, ὅπως ἀντανακλᾶται στὸν ἀκραῖο ἕως τὸ μετριοπαθέστερο μονοφυσιτισμό, θέμα εὔλογα δυσδιάκριτο καὶ δυσερμήνευτο γιὰ τὴν ἑτεροπολιτισμικὴ καὶ κατὰ πολὺ ἑτεροχρονισμένη σύγχρονη ἐπιστήμη. Τὸ ζήτημα βέβαια χρήζει τοῦ ἐπεξηγηματικοῦ καὶ ἀποσαφηνιστικοῦ λόγου τῆς συνοδικῆς καὶ πατερικῆς παράδοσης, ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως παράγεται μέσα στὸ ἴδιο περιβάλλον πολιτισμοῦ. Οἱ πατέρες τῆς ἐποχῆς κάθε ἄλλο παρὰ θὰ πρέπει νὰ κατηγορηθοῦν εἴτε γιὰ ἔλλειψη ἐπιστημονικοῦ λόγου πόσο μᾶλλον γιὰ συνειδητὴ ἢ ἀσύνειδη παραχάραξη τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας[332].

---

[331]. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν αὐγούσταν*, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 313ABCD = CPG 3503. PG 20, 1545A-1549A.

[332]. Γι᾽ αὐτὸ καὶ ὅσον ἀφορᾶ στὴν ἑρμηνεία τοῦ περιεχομένου τῆς χριστολογίας τῶν ἀντιχαλκηδονίων προκύπτουν ἀγεφύρωτα χάσματα μεταξὺ ἑνὸς μέρους τῆς σύγχρονης θεολογικῆς ἔρευνας καὶ τῆς ἀντιαιρετικῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Ἐνδεικτικά, βλ. Ι. Θ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας καί ὁ Ὅρος τῆς Χαλκηδόνας* (Διδ. Διατριβή), Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 137-138, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Σεβῆρος τοποθετεῖ τὸ *ὁ σταυρωθεὶς δι᾽ ἡμᾶς* σὲ ὕμνο μὴ τριαδικό, παρὰ ἀναφερόμενο στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ *θεοπασχίτης*, ἐνῶ, ἐν σ. 285, ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ μοναδικὴ οὐσιαστικῆς σημασίας διαφορὰ μεταξὺ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ

Μὲ βάση τὴ μὴ συνειδητὴ ἰδεολογικὴ καὶ ἀκόμη περισσότερο κοινωνικὴ σύνδεση τοῦ Λέοντα μὲ κάποια ἀπὸ τὶς αἱρέσεις ποὺ καταδικάστηκαν ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς συνόδους, πόσο μᾶλλον μὲ τὶς μὴ χριστιανικὲς θρησκευτικὲς μειονότητες τοῦ βυζαντινοῦ πληθυσμοῦ, θὰ ἀναζητηθοῦν κάπου ἀλλοῦ οἱ ἱστορικὲς ἀφορμὲς τῶν εἰκονομαχικῶν του διαταγμάτων. Ἐν προκειμένω ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα ἡ ἱστορικὴ μαρτυρία τοῦ ἀντιπροσώπου τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων στὴ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, Ἰωάννου τοῦ πρεσβυτέρου[333]. Τίθεται στὴν κατακλείδα τῆς ε΄ συνοδικῆς *Πράξεως*, κατὰ τὴν ὁποία οἱ πατέρες ἐπιχείρησαν νὰ ἐξιχνιάσουν τὰ κάθε εἴδους κίνητρα τῆς εἰκονομαχίας, προκειμένου νὰ διατυπωθεῖ στὶς ἑπόμενες *Πράξεις* ἡ περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀπάντηση στὴν Ἱέρεια.

Ὁ Ἰωάννης ἔχοντας ἀδιαμφισβήτητη ἀξιοπιστία ἔναντι τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας διηγεῖται τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ χαλίφης Γιαζὶδ ἐπέβαλε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία διάταγμα γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν χριστιανικῶν εἰκόνων ἐντὸς τῆς ἀραβικῆς ἐπικράτειας[334]. Στὴ βάση ἱστορικῶν ἀποδείξεων αἰτιολογεῖ τὴν

Σεβήρου εἶναι ἡ γλωσικὴ εὐκαμψία τοῦ πρώτου ἔναντι τοῦ ὀρθοδόξου δυοφυσιτισμοῦ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γλωσσικὴ ἀδιαλλαξία τοῦ δευτέρου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας πιστεύουν τὰ ἀκριβῶς ἀντίθετα γιὰ τὸ Σεβῆρο.

[333]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 197A-200B.

[334]. Οἱ ὀνοματοδοσίες προσώπων καὶ τόπων, καθὼς καὶ οἱ χρονολογήσεις στὴ διήγηση τοῦ Ἰωάννου τοῦ πρεσβυτέρου, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 197A-200B, τίθενται ὡς ἀσφαλὴ κριτήρια ἱστορικότητας στὶς ἐνδεχόμενες ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῆς σχετικῆς μαρτυρίας. Κανεὶς ἐξάλλου ἀπὸ τοὺς συνοδικοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας δὲν ἀμφισβητεῖ τὸ κύρος τῆς μαρτυρίας, ἐνῶ προστίθεται καὶ ἡ συμμαρτυρία τοῦ Γαυδίου Μεσσήνης, βλ. ΓΑΥΔΙΟΥ ΜΕΣΣΗΝΗΣ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 200B,

εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ *παράφρονα* χαλίφη ὡς συνέπεια τῆς ἐξάρτησής του ἀπὸ ὁμάδα ἰουδαίων μάγων, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Τεσσαρακοντάπηχυ ἢ Σαραντάπηχο[335].

Ἡ ἴδια διήγηση σχετικὰ μὲ τὸ Γιαζὶδ ἀπαντᾶ καὶ σὲ ἄλλες πηγὲς βυζαντινῶν χρονογράφων, ὁπότε δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἁπλὴ φημολογία ἀλλὰ σοβαρὴ ἱστορικὴ μαρτυρία. Ὡστόσο, ἐνῶ οἱ ἴδιες πηγὲς κάνουν ξεκάθαρα λόγο γιὰ παρόμοια μὲ τὸ Γιαζὶδ ἐπιρροὴ τῶν ἰδίων ἤ ἄλλων μάγων καὶ στὸ Λέοντα, ὁπότε ἀποδίδουν ἐκεῖ τὴν ἀφορμὴ τῆς εικονομαχικῆς του πολιτικῆς, οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου σιωποῦν[336].

«κἀγὼ παιδίον ἤμην ἐν Συρίᾳ, ὁπηνίκα ὁ τῶν Σαρακηνῶν σύμβουλος τὰς εἰκόνας κατέστρεφεν».

[335]. Δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανο ὁ Γιαζὶδ νὰ παρασύρθηκε σὲ μιὰ πολιτικὴ ἀπερισκεψία, λόγω τοῦ φιλόδοξου καὶ εὐπαράφορου χαρακτήρα του, σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα ὅπου ἡ πίστη στὴ δύναμη τῆς μαγείας ἦταν ἔντονη. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 197B, ὅπου οἱ χαρακτηρισμοὶ *κοῦφός τις καὶ εὐπαράφορος*, ὅπως καὶ *φιλοτρυφητὴς καὶ ἀκόλαστος,* ἐν αὐτόθι, MANSI 13, 197C, σὲ βάρος τοῦ Γιαζίδ. Προφανῶς ὁ Γιαζὶδ θὰ ἦταν πρόθυμος νὰ χαρίσει τὰ πάντα, ἐν προκειμένω μιὰ εἰκονομαχικὴ πολιτική, χάριν τῆς εἰρηνικῆς τριακονταετοῦς παραμονῆς του στὸ θρόνο, ὅπως τοῦ ὑπόσχονταν ὅτι θὰ τοῦ ἐξασφάλιζαν μὲ τὴ μαγεία τους ὁ Τεσσαρακοντάπηχυς καὶ οἱ συνεργάτες του.

[336]. Γιὰ τὴ διήγηση σχετικὰ μὲ τοὺς ἰουδαίους μάγους, ποὺ ἐπηρέασαν τὸ Λέοντα, βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, Βιβλίον 15*, μν. ἔργ., σσ. 258, 11 – 259, 12. Πρβλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 373, 18 – 376, 10. Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Χρονικὸν σύντομον, Βιβλίον δ΄* PG 110, 913C-916A. Ὁ Θεοφάνης κάνει λόγο γιὰ τὴν ἴδια ἰουδαϊκὴ ἐπίδραση, ἡ ὁποία εἶναι ἄμεση στὸ πρόσωπο τοῦ χαλίφη Γιαζίδ, βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 812A, καὶ διαμέσου τοῦ Βησὴρ καὶ τοῦ Νακωλείας ἀσκεῖται στὸ Λέοντα, βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία* PG 108, 812BC.

Ἕνας πατριάρχης Κπόλεως τοῦ κύρους τοῦ Νικηφόρου, ποὺ ὡς πρώην μυστικοσύμβουλος τῶν συναυτοκρατόρων Κωνσταντίνου τοῦ Στ΄ καὶ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας καὶ ἀναγνώστης τῆς βασιλικῆς *σάκρας* στὴ Νίκαια ἀσφαλῶς καὶ γνώριζε ἐκ τοῦ σύνεγγυς πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὸν καθένα γιὰ τὰ τεκταινόμενα τῆς

Ἡ ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀποσιώπηση τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἐπίδρασης τῶν ἰουδαίων μάγων σὲ βάρος τοῦ Λέοντα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναιρέσει τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀξιοπιστία τῶν ἄλλων χρονογράφων τῆς ἐποχῆς[337]. Πιθανὸν νὰ ἀποτελεῖ ἁπλὴ παράλειψη ἢ νὰ ὀφείλεται στὴν ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων πρόσκαιρη ἀδυναμία στοιχειοθέτησης ἑνὸς ἀντίστοιχου κατηγορητήριου μὲ τὸ βάρος τῆς ἀπόδειξης καὶ ὄχι τῆς ἔνδειξης. Παρόλ᾽ αὐτὰ στὴ βυζαντινὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς εἶναι διάχυτη ἡ συνωμοσιολογία[338], ἡ ἐντύπωση δηλ. ἕως καὶ ἡ πεποίθηση γιὰ τὴν ἐξάρτηση τῶν Ἰσαύρων ἀπὸ μυστικὲς ὁμάδες, οἱ ὁποῖες ἐπέδρασαν στὰ πλαίσια μιᾶς εὐρύτερης καὶ ἀνεπίσημης συμβουλευτικῆς ὁμάδας,

---

εἰκονομαχίας, ἐπιβεβαιώνει τὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ἐπίδραση τῶν συγκεκριμένων ἑβραίων μάγων πρῶτα σὲ βάρος τοῦ χαλίφη Γιαζὶδ καὶ ὑστερόχρονα τῶν Ἰσαύρων, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 373, 18 – 376, 10.

[337]. Μέρος τῆς σύγχρονης βιβλιογραφίας ἐκλαμβάνει ὡς μυθιστορηματικὲς αὐτὲς τὶς διηγήσεις, ἰδίως ὅσον ἀφορᾶ σ᾽ αὐτὴν τοῦ Γεωργίου τοῦ Κυπρίου. Βλ. P. LEMERLE, *Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς*, μν. ἔργ., σ. 72. Ἐπιπλέον ὁ Ostrogorsky θεωρεῖ μυθικὸ πρόσωπο ἀκόμη καὶ τὸ *Βησὴρ* τῆς *Χρονογραφίας* τοῦ Θεοφάνη, βλ. G. OSTROGORSKY, *Les débuts de la querelle des images*, ἐν *Mélanges Charles Diehl*, *I,* Paris 1930, σ. 236. Πέραν πάντως τῆς ἔλλειψης τῆς οἱασδήποτε στοιχειοθέτησης τῶν ἀπόψεων αὐτῶν, ποὺ γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο ἀγγίζουν τὴν προκατάληψη, εἶναι ἀντιδεοντολογικὸ κάποιοι σύγχρονοι ἱστορικοὶ νὰ παραγράφουν τὴν ἀξιοπιστία τῶν ἱστορικῶν πηγῶν μόνον κατὰ ἕνα μέρος τους, ἐνῶ ἔχουν δεχτεῖ ὅλο τὸ ὑπόλοιπο. Στὴ διατύπωση εἰδικότερα *«είναι φανερό ότι η πρόρρηση αυτή είναι ένα μεταγενέστερο δημιούργημα, με το οποίο οι εικονόφιλες πηγές προσπάθησαν να εξηγήσουν την «ανόσια» προέλευση της εικονομαχίας και να αποδώσουν στον εισηγητή τις ξένες προς το Βυζάντιο επιρροές»*, ἐν Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ, *Προρρήσεις μοναχών και ανάδειξη αυτοκρατόρων*, ἐν *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος – 9ος αι.)*, ἔκδ. ΙΒΕ/ΕΙΕ Διεθνή Συμπόσια 9, Αθήνα 2001, σ. 435, δὲν γίνεται κατανοητὸ ποῦ θεμελιώνεται τὸ *προφανὲς* τῆς ὅλης αὐτῆς θεώρησης τῶν πραγμάτων.

[338]. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄* MANSI 13, 200A, *«τούτων ἀκηκοὼς ὁ ψευδεπίσκοπος Νακωλείας, καὶ οἱ κατ᾽ αὐτὸν, ἐμιμήσαντο τοὺς παρανόμους Ἰουδαίους, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς Ἄραβας, καὶ ἐνύβρισαν τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ»*.

ἀπαρτισμένης ἀπὸ ἑτερόκλητα στοιχεῖα (*ἕλληνες*, μανιχαίους καὶ χριστιανοὺς ἐπισκόπους), πού ἐκκινώντας ἀπὸ τὰ δικά τους ξεχωριστὰ κίνητρα συναντῶνταν δευτερογενῶς στὸν κοινὸ εἰκονοκλαστικό τους στόχο.

Ἡ μαρτυρία τελικὰ τῶν ἴδιων τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Λέοντας ὑπέκυψε σὲ ὑποσχέσεις ἰουδαίων μάγων γιὰ μακροχρόνια καὶ ἔνδοξη βασιλεία μὲ ἀντάλλαγμα τὸν ἀφανισμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, δὲν ἀποδεικνύεται ἀπόλυτα, οὔτε ὅμως μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ φαντασιώδης συνωμοσιολογία. Τὸ ὅτι πράγματι ὁ αὐτοκράτορας λειτούργησε ὑπ᾽ αὐτοὺς τοὺς παράγοντες τίθεται μέσα στὰ ὅρια τοῦ πιθανοῦ, καθὼς θὰ τὸ δικαιολογοῦσαν οἱ συνθῆκες τῆς τότε ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἡ πίστη στὴ μαγεία ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένη. Τὴν ἴδια πιθανολόγηση ἐξάλλου δικαιολογεῖ καὶ τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος, ὅπου στὴν αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορα θὰ μποροῦσε νὰ εἰσχωρήσει ὁ ὁποιοσδήποτε, ἀκόμη καὶ μάγος, ἀρκεῖ νὰ ἔπειθε τὸν αὐτοκράτορα ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ προσφέρει πολύτιμες ὑπηρεσίες. Τὴ δικαιολογεῖ ἐπίσης καὶ ὁ ἰουδαϊκὸς ἐθνοθρησκευτικὸς προσδιορισμὸς τῶν μάγων τοῦ περιβάλλοντος τῶν Γιαζὶδ καὶ Λέοντα, καθὼς ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ μεσαίωνα ὅσοι πίστευαν στὴ μαγεία θεωροῦσαν τοὺς ἰουδαίους ἀνθρώπους μὲ μαγικὲς ἰδιότητες, ἐπειδὴ εἶχαν συγγένεια ἐξ αἵματος μὲ τὸ Χριστό[339].

Ἡ ἐχθρικὴ στάση τῶν ἰουδαίων μάγων καὶ συνάμα συμβούλων τοῦ Γιαζὶδ καὶ τοῦ Λέοντα ἔναντι τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἔγκειται σ᾽ αὐτὴν ἀκριβῶς τὸν ἐθνοθρησκευτικὴ ταυτότητά τους[340]. Οἱ ἰουδαῖοι ἄλλωστε

---

[339]. A. VAKALOUDI, *«Religion and Magic in Syria and Wider Orient in the Early Byzantine Period»*, μν. ἔργ., σσ. 256-257.

[340]. Τὸ μίσος τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἱερῶν του εἰκόνων αὐξήθηκε ἀκόμη περισσότερο ἔπειτα ἀπὸ τὸ βίαιο ἐκχριστιανισμό τους, ποὺ ξεκινᾶ

δὲν μποροῦσαν ἀπὸ αἰῶνες νὰ δεχτοῦν ὅτι συμπεριλαμβάνονται σὲ μιὰ αὐτοκρατορία, ὅπου τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ (ποὺ γι' αὐτοὺς σφετεριζόταν τὸ ὄνομα τοῦ Μεσσία), ἦταν αὐτὸ ποὺ θριάμβευε εἰκονιζόμενο ὡς τὸ ἐπίσημο ἔμβλημα μιᾶς οἰκουμενικῶν διαστάσεων χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.[341] Γι' αὐτὸ καὶ ἰουδαῖοι τῆς περιόδου αὐτῆς φέρονται νὰ προβαίνουν σὲ μνημειώδεις ἀτιμώσεις ἱερῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ πρόγονοί τους εἶχαν βασανίσει καὶ θανατώσει τὸ Χριστό.[342] Αὐτὸς ἦταν προφανῶς καὶ ὁ οὐσιαστικὸς λόγος τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἀνεικονισμοῦ ἐντὸς τῶν συναγωγῶν. Ἐνῶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν προϋπῆρξε, ξεκίνησε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ θριάμβου τῶν ἱερῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπεκτάθηκε ὡς μιὰ εὐρύτερα διαθρησκειακὴ εἰκονομαχικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ παρέχοντας ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ μανιχαϊσμὸ τὶς ἀφορμὲς γιὰ τὸν ἀνεικονισμὸ τοῦ Ἰσλάμ[343].

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις οἱ Ἰουδαῖοι θὰ ἦταν πρόθυμοι νὰ προσθέσουν στὸν ἀγώνα τους κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὁποιαδήποτε

ἠπιότερα ἀπὸ τὸ 550 περίπου καὶ κορυφώνεται τὸ 632 ἐπὶ βασιλέως Ἡράκλειου, βλ. CH. BARBER, «*The Truth in Painting: Iconoclasm and Identity in Early-Medieval Art*», μν. ἔργ., σ. 1052.

[341]. Τὸ ὅτι ἡ εἰκονομαχία στὴν ἰουδαϊκὴ παράδοση προέκυψε γιὰ πρώτη φορὰ στὰ τέλη τοῦ 6ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰώνα, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἀπέχθειας τῆς ἰουδαϊκῆς μειονότητας στὸ Βυζάντιο πρὸς τὸ ἐνσημαινόμενο τῶν χριστιανικῶν εἰκόνων, τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο, ποὺ ἦταν καὶ τὸ ἔμβλημα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὑποστηρίζεται ἐν CH. BARBER, «*The Truth in Painting: Iconoclasm and Identity in Early-Medieval Art*», μν. ἔργ., σσ. 1019-1036. E. KITZINGER, «*The Cult of Images in the Age before Iconoclasm*», μν. ἔργ., σ. 130, ὑποσ. 204.

[342]. Βλ. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Λόγος περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 24E- 32A.

[343] Ὁ Vasiliev ὑποστήριξε ὅτι ὁ ἰσλαμικὸς ἀνεικονισμὸς προῆλθε ἀπὸ τὸν ἰουδαϊσμό τοῦ 6ου μ.Χ. αἰώνα, ἐπειδὴ στὸ Κοράνι δὲν ὑπάρχει ρητὴ ἀπαγόρευση τῆς χρήσης εἰκόνων, ἐν A. VASILIEV, «*The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A. D. 721*», μν. ἔργ., σ. 1.

ἐπιχειρηματολογία, ἑστιάζοντας στὴν πρόφαση τῆς ἀδυναμίας ἐξεικονισμοῦ τοῦ Θεοῦ σὲ *χειροποίητα* ἔργα τέχνης[344]. Ἡ παράβαση αὐτοῦ τοῦ ὁρίου θὰ σηματοδοτοῦσε δῆθεν γι᾽ αὐτοὺς τὴν εἰδωλολατρεία. Ἐξάλλου τὸ ὅτι ἡ πρόφαση αὐτὴ τέθηκε τεχνητὰ ἀπὸ τοὺς ἰουδαίους, γιὰ νὰ ἐπικαλύψει τὸ μίσος τους κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τεκμηριώνεται σήμερα τόσο ἀρχαιολογικὰ ὅσο καὶ ἱστορικά[345].

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀναγνώρισαν τὸν ἰουδαϊσμὸ μεταξὺ τῶν ἰδεολογικῶν πηγῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς εἰκονομαχίας. Ἡ σημασία πάντως τοῦ ὅρου *ἰουδαϊσμὸς* δὲν θὰ περιοριζόταν μόνο στὴν ἀντίστοιχη ἐθνοφυλετικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατηγορία ἀνθρώπων, ἀλλὰ θὰ ἐπεκτεινόταν καὶ ἕως τὸ εἶδος τῶν αἱρετικῶν ἐκείνων ἐντὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ποὺ ἀποκαλοῦνταν *ἰουδαΐζοντες*[346].

---

[344]. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 44A-53C. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Διάλεξις Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 165E-168C. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, *Κατὰ Ἰούδαίων, δ΄,* ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1067D-1070D. ACO 2, 3, 1, σσ. 152, 1 – 158, 22.

[345]. Βλ. CH. BARBER, «*The Truth in Painting: Iconoclasm and Identity in Early-Medieval Art*», μν. ἔργ., σ. 1023, ὅπου τεκμηριώνεται μὲ βάση σωζόμενο ἰουδαιοχριστιανικὸ διάλογο τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν εἰκονογράφηση στὴ συναγωγὴ τῆς Ναάρας ὅτι ὁ ἰουδαϊκὸς ἀνεικονισμὸς ἐμφανίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὰ τέλη τοῦ 6ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰώνα, ὡς ἀντίδραση στὴ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ τοὺς χριστιανούς. Γιὰ τὴν ἴδια ἄποψη, βλ. A. VASILIEV, «*The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A. D. 721*», μν. ἔργ., σ. 1.

[346]. Μὲ τὸν ὅρο *ἰουδαϊσμὸς* οἱ συνοδικοὶ πατέρες ἀναφέρονται ἄμεσα καὶ σὲ ὅσους φαινομενικὰ καὶ μόνο εἰσήχθησαν στὸ χριστιανισμὸ εἴτε μὲ νομοθετικὴ ἐπιβολὴ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εἴτε μὲ δική τους πρωτοβουλία καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν στὶς κοινωνικοπολιτικὲς συνθῆκες ἑνὸς χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Σε δύο σημεῖα τῶν *Πρακτικῶν* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐπισημαίνεται ἡ ὑποκριτικὴ προσχώρηση ἰουδαίων στὸ χριστιανισμὸ:

Τὸ ζήτημα πάντως εἶναι, ἐὰν πράγματι ὑπῆρξε ἐπίδραση συγκεκριμένων ἰουδαϊκῶν εἰκονομαχικῶν ὁμάδων στὸ Λέοντα τὸν Γ΄, διότι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ συνωμοσιολογία, ποὺ ἀδικαιολόγητα δὲν λαμβάνεται ὑπόψη ἀπὸ τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς σύγχρονης ἔρευνας, θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ ἔχει ἱστορικὴ βάση καὶ νὰ ἀποτελεῖ ὄχι μόνο τὴν ἀφορμὴ ἀλλὰ καὶ τὴν κύρια αἰτία τῶν εἰκονομαχικῶν διαταγμάτων τοῦ Λέοντα[347]. Αὐτὴ ἄλλωστε ἡ συνωμοσιολογία δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἐποχή. Ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ παραμένει ἀναπάντητο τὸ ἐρώτημα πῶς τυχαίνει ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια μέχρι σήμερα νὰ φέρονται ὡς πρωταγωνιστὲς στὶς κατὰ καιροὺς θεωρίες συνωμοσίας ἰουδαῖοι. Ἢ ἀναζητοῦνταν κάθε φορὰ τὰ ἀθῶα ἐξιλαστήρια θύματα, ἐξαιτίας ἑνὸς ὑπάρχοντος ρατσισμοῦ, ἢ πραγματικὲς συνωμοσίες προκαλοῦσαν τὶς ἱστορικὲς ἐξελίξεις. Ἡ

---

1. Ἔπειτα ἀπὸ σχετικὴ καταγγελία, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις η΄, Κανὼν η΄* MANSI 13, 427E, *«Ἐπειδὴ πλανώμενοί τινες ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων θρησκείας, μυκτηρίζειν ἔδοξαν Χριστὸν τὸν Θεόν, προσποιούμενοι Χριστιανίζειν, αὐτὸν δὲ ἀρνοῦνται κρύβδην καὶ λαθραίως σαββατίζοντες, καὶ ἕτερα Ἰουδαϊκὰ ποιοῦντες»*.

2. Κατὰ τὴ χρήση τοῦ κειμένου *Διάλεξις Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 165E, ὅπου ἀποδεικνύεται ἡ ὑποκριτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ συνδιαλεγόμενου Ἰουδαίου, ἐφόσον δὲν δικαιολογεῖται νὰ ὁμολογεῖ τὴν πίστη του στὴ θεότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ ἀρνεῖται ταυτόχρονα τὴν προσκύνηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων, δὲν μπορεῖ δηλ. νὰ δέχεται τὸ μεῖζον καὶ νὰ ἀπορρίπτει τὸ ἔλασσον.

[347]. Στὴ στοιχειοθέτηση τῆς ἄποψης αὐτῆς χρησιμοποιεῖται ἡ ἑξῆς σημαντικὴ διατύπωση: «*According to the Byzantines, not every nation was capable of contacting the supernatural forces. Only special nations, dear to the spirits, such as the Egyptians, the Babylonians, the Assyrians, the Jews, the Persians, had the capacity because they were living on the earth when the gods were there*», ἐν A. VAKALOUDI, *«Religion and Magic in Syria and Wider Orient in the Early Byzantine Period»,* μν. ἔργ., σ. 256, ἡ ὁποία αἰτιολογεῖται μὲ βάση τὸ ὅτι *The Assyrians, the Egyptians and the Jews, were accepted by the Christians as holy nations, as long as these were the nations which had embraced Christ*, ἐν αὐτόθι, σ. 257.

ἀλήθεια πάντως εἶναι ὅτι ἡ σημερινὴ ἔρευνα ἀδυνατεῖ ἤ δὲν θέλει νὰ ἀγγίξει τὸ ζήτημα, μὲ τὴ φοβία μήπως κατηγορηθεῖ γιὰ ἀντισημιτισμό.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, δὲν ἀμφισβητεῖται ἡ ὕπαρξη εἰδικῆς συμβουλευτικῆς ὁμάδας γύρω ἀπὸ τὸ Λέοντα, ποὺ τελικὰ τὸν ἐξώθησε στὴν εἰκονομαχική του πολιτική. Ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα ἡ ἐξῆς μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Ζωναρᾶ γιὰ τὴν ἀμηχανία τοῦ Λέοντα πρὶν τὴν ἔκδοση τοῦ πρώτου εἰκονομαχικοῦ του διατάγματος: «*ὅς ἀβέβαιος ὤν περὶ τὴν πίστιν, ὥσπερ τι τῶν εἰκαίων καὶ ῥάστων τοῦτο ποιῆσαι συνέθετο*»[348]. Ἐπιβεβαιώνει τὴ μὴ συνειδητὴ ἀπὸ μέρους του ἄσκηση τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς. Συμβαίνει ἄλλωστε σὲ κάθε ἐποχὴ νὰ σχεδιάζονται στὸ παρασκήνιο πολιτικὲς καὶ ἐν συνεχεία νὰ ἐφαρμόζονται, χωρὶς ποτὲ νὰ γνωστοποιοῦνται τὰ ἀληθινά τους κίνητρα. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὅροι ἄσκησης τῆς παραπολιτικῆς, ποὺ ὀφείλει νὰ ἀποκρύπτεται, ἐφόσον ἀπ᾽ αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία της. Αὐτὸ προφανῶς συνέβη καὶ μὲ τὸ Λέοντα. Γι᾽ αὐτὸ τὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα, ποὺ ὀργάνωσε, δικαιολογήθηκε ἀρχικὰ ὡς ἄμυνα κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας. Ὅταν ὅμως αὐτὴ ἡ δικαιολογία διαψεύστηκε, ἐφευρέθηκαν δευτερογενῶς καὶ τεχνηέντως ἄλλες προφάσεις, κυρίως θεολογικές, δείχνοντας ὅτι πάση θυσία θὰ ἔπρεπε νὰ πραγματωθεῖ ὁ πραγματικὸς καὶ ὑποκρυπτόμενος σκοπὸς τοῦ εἰκονομαχικοῦ κινήματος.

Ξένα πρὸς τὸ χριστιανισμὸ θρησκευτικὰ ρεύματα, χριστιανικὲς αἱρέσεις ἀκόμη καὶ ἱεράρχες τῆς Ἐκκλησίας, συναντῶνταν γιὰ ξεχωριστοὺς λόγους σ᾽ ἕναν κοινὸ προσανατολισμὸ κατὰ τοῦ θεσμοῦ

---

[348]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, Βιβλίον 15*, μν. ἔργ., σ. 259, 11-12. Μαρτυρεῖται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Λέοντας τοποθέτησε εἰκόνα τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν προφητῶν μπροστὰ ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ παλάτι. Αὐτὸ φέρεται νὰ συνέβη μέσα στὴ δεκαετία τοῦ 720. Βλ. TH. F. X. NOBLE, «*Images, Iconoclasm and the Carolingians*», μν. ἔργ., 2009, σσ. 59-60.

τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ὁπότε καὶ ἔμμεσα διαμόρφωσαν ἕνα κυρίαρχο εἰκονομαχικὸ ρεῦμα στὸ περιβάλλον τοῦ μεσοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Γίνεται λόγος γιὰ ἕναν ἰδεολογικὸ συγκρητισμό, στὰ μέτρα τοῦ ὁποίου οἱ Ἴσαυροι ἀποπειράθηκαν νὰ ἐκσυγχρονίσουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη καὶ λατρεία. Αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ἀπόρροια φαίνεται πὼς ἦταν ἡ εἰκονομαχία, τῆς ὁποίας ἀπαρχὴ εἶναι τὸ πρῶτο εἰκονομαχικὸ διάταγμα τοῦ Λέοντα τὸ 726 μ.Χ., διότι αὐτὸ ἐκδόθηκε δίχως νὰ ἔχει κάποια ἄλλη σοβαρὴ πολιτικὴ ἢ ἐκκλησιαστικὴ ἀφορμή[349]. Ἐξάλλου ὅλα σχεδὸν τὰ ἀντιεικονομαχικὰ πυρὰ τῆς Ἐκκλησίας στρέφονται εὐθέως κατὰ τοῦ Λέοντα καὶ τοῦ γιοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, σὰν νὰ εἶναι οἱ Ἴσαυροι οἱ κατεξοχὴν ἠθικοὶ καὶ φυσικοὶ αὐτουργοὶ τῆς εἰκονομαχίας.

Συμπερασματικὰ καὶ στὴ βάση τῶν ἱστορικῶν πηγῶν μὲ κέντρο τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τεκμηριώνεται ὅτι τὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα στὸ Βυζάντιο προῆλθε στὰ πλαίσια τῆς γενικότερης μεταρρυθμιστικῆς φιλοδοξίας τῶν Ἴσαυρων σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα πολιτισμοῦ. Δυστυχῶς ἡ μεγαλομανία καὶ ἡ ἀλαζονεία δὲν ἐπέτρεψαν στοὺς Ἴσαυρους νὰ περιορίσουν τὸν πολιτικὸ *ἐκσυγχρονισμό* τους στὸ ἐπίπεδο τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ κράτους, στὴν καθ' ὕλην δηλ. ἁρμοδιότητά τους ὡς αὐτοκρατόρων. Ἐπιχείρησαν ἀπὸ μόνοι τους μεταρρύθμιση στὴν ἴδια τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη

---

[349]. Παράλληλα διαψεύδεται ἡ ἀντίθετη ἄποψη τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, ἡ ὁποία ἔχει διαποτίσει τοὺς νεοέλληνες ἱστορικούς, τὴν ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση καὶ γενικότερα τὴ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ συνοψίζεται στὴ διατύπωση ὅτι ἡ εἰκονομαχία *«δὲν ἦτο ἔργον βασιλέων ἴδιον ἢ καὶ ὀλίγων τινῶν ἀνθρώπων ἀλλ' ὅτι προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάχνων αὐτῶν τῆς κοινωνίας, ἥτις ἐμελέτησε πρὸ καιροῦ τὸ ζήτημα ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις καὶ ἐμόρφωσε περὶ αὐτοῦ δοξασίας καὶ πεποιθήσεις, τὰς ὁποίας ἠγωνίσθη νὰ βάλῃ εἰς πράξιν»*, ἐν Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. 4ος, ἔκδ. Μπούρα, Ἀθῆναι 1932, σ. 383.

παραβλέποντας ὅτι αὐτὴ ἑρμηνεύεται καὶ διατυπώνεται συνοδικὰ μὲ μοναδική της πηγὴ τὴ θεία ἀποκάλυψη. Στὰ παρεπόμενα τῆς πολιτικῆς τους αὐτῆς ἀψήφησαν προκλητικὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων λαϊκὸ αἴσθημα τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν πολιτῶν τοῦ Βυζαντίου, σὲ βάρος τοῦ ὁποίου προφασίστηκαν τὴν εἰδωλολατρεία, μὲ ἀντίκτυπο νὰ προσβάλουν τὴν ἴδια τὴν ἀντ᾽ αὐτῆς ὑπάρχουσα ἐκκλησιαστικὴ πίστη πρὸς τὴ *θεία οἰκονομία*, ἡ ὁποία παρέχεται διὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων.

Τὰ εἰκονομαχικὰ διατάγματα τοῦ Λέοντα, ἡ ἀπαρχὴ δηλ. τῆς εἰκονομαχίας, ἀποτελοῦν τὴ βίαιη ἐπιβολὴ μιᾶς ἰδεολογίας ποὺ διαμορφώθηκε κατὰ τὸν η΄ αἰώνα στὸ Βυζάντιο μέσα σὲ ἕνα συγκρητιστικὸ περιβάλλον πολιτισμοῦ, ὅπου ἐπιρροὲς τόσο ἀπὸ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸ ὀρθολογισμὸ (τὴ συνάντηση δηλ. καὶ συνύπαρξη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστης) ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ διαρχικὸ μυστικισμὸ ἀναμειγνύονταν μεταξύ τους, μὲ τάση ἐπικράτησης τῶν δεύτερων. Σ᾽ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν συγκρητισμὸ μὲ κέντρο τὴ θρησκευτικὴ διαρχία, τὴ ριζωμένη στὴ σκέψη ποικίλλων εἰκονομαχικῶν μειοψηφιῶν, ὑπέκυψαν τελικὰ οἱ Ἴσαυροι[350].

---

[350]. Μεταξὺ τῶν εἰκονομαχικῶν ὁμάδων τοῦ βυζαντινοῦ πληθυσμοῦ πρωταγωνίστησαν οἱ κατεξοχὴν διαρχικοὶ παυλικιανοί. Ἄλλες μὴ χριστιανικὲς ὁμάδες, οἱ *ἰουδαΐζοντες,* μὲ ἀποκορύφωμα τοὺς θρυλλούμενους ἰουδαίους μάγους τῆς ὁμάδας τοῦ Σαραντάπηχου, οἱ *ἑλληνίζοντες*, τὰ πληθυσμακὰ δηλ. λείψανα τοῦ ἀρχαίου παγανισμοῦ, καὶ οἱ ὅποιες ἰσλαμικὲς μειοψηφίες στὴν ἀσταθὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια στρέφονταν ἀνέκαθεν ἐναντίον τῶν ἱερῶν εἰκόνων, πόσο μᾶλλον ποὺ ἀπὸ αἰῶνες εἶχαν καθιερωθεῖ καὶ ὡς ἐπίσημα σύμβολα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, μὲ κύρια αἰτία ὅτι ἀποστρέφονταν εὐθέως τὸ ἴδιο τὸ ἐνσημαινόμενον τους, τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο. Οἱ Ἴσαυροι, ἂν καὶ οὐδέποτε εἶχαν ἐνταχθεῖ σὲ κάποια ἀπὸ αὐτὲς τὶς θρησκευτικὲς ὁμάδες, ὑπέκυψαν τελικὰ στὸ διάχυτο εἰκονομαχικὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ νομοθέτησαν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Στὴν πολιτική τους βρῆκαν ὡς συμμάχους τοὺς δῆθεν θιασῶτες τῆς *κάθαρσης* καὶ τοῦ *ἐκσυγχρονισμοῦ* τῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΘΕΟΛΟΓΙΑ, ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΕΙΑΣ

1. Βασικὰ γνωρίσματα τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης

Ἡ κοινὴ θεολογικὴ ἑρμηνεία τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων ἔχει ἤδη ἑδραιωθεῖ ὡς ἀδιαμφισβήτητο ἀξίωμα στὴ σύγχρονη ἀκαδημαϊκὴ θεολογία τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας μὲ τὴν παράλληλη περιθωριοποίηση τῆς θεωρίας περὶ τῆς *αὐξήσεως* τῶν δογμάτων[351]. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο γίνεται καθολικὰ δεκτὸ ὅτι στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καμία ἔγκυρη σύνοδος δὲν ἀνατρέπει τὴν

---

[351]. Στὴν κοινὴ ἐμπειρία τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἁγίων, παρόλο ποὺ ὡς ἱστορικὰ πρόσωπα ἔζησαν σὲ διαφορετικὲς ἐποχὲς καὶ τόπους, τεκμηριώνεται ὅτι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη δὲν παρουσιάζει πρὸς στιγμὴν ἀτέλειες, ὥστε νὰ τελειοποιεῖται μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἀλλὰ ὁ ἴδιος τριαδικὸς Θεὸς φανερώνεται πάντοτε. Περισσότερα γιὰ τὴν ἑνότητα τῶν θεοφανειῶν, βλ. Δ. ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ, *Γρηγοριανά* Α΄, ΦΘΒ 35, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 181- 190, ὅπου ὁ *Υἱὸς καὶ Λόγος* τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἄσαρκης καὶ ἔνσαρκης παρουσίας του χαρακτηρίζεται ὡς ἄξονας τῆς φανέρωσης τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, Παρόμοια, βλ. G. DRAGAS, *«Holy Spirit and Tradition: The Writings of St Athanasius»*, ἐν Sobornost 1/1 (1979), σσ. 51-54.

Ἡ θεωρία περὶ τῆς *αὐξήσεως* τῶν δογμάτων ἐπικρατεῖ τόσο στὸ ρωμαιοκαθολικισμὸ ὅσο καὶ στὴν Ἱέρεια, ἐφόσον οἱ εἰκονομάχοι δείχνουν ὅτι θεωροῦν τοὺς ἑαυτούς τους ὡριμότερους ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς προφῆτες, τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς πατέρες μὲ τὸ νὰ εἰσηγοῦνται γιὰ πρώτη φορὰ μιὰ διαφορετικὴ περὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλία καὶ νὰ ἐπιχειροῦν στὴν πράξη τὴν κατάργηση τοῦ ἀρχαιοτάτου αὐτοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρίπτυχου, *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 228BC, *«ἐντεῦθεν παρέπεται αὐτοῖς λέγειν. πᾶν παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγὺς ἀφανισμοῦ. καὶ ὅτι πεπαλαίωται ἡ τῶν ἀποστόλων διδασκαλία, νέαν ἡμεῖς προαιρούμεθα ἐξαναστῆσαι… οὐκοῦν καὶ νῦν ὤφειλον δοῦναι μεγίστην τινὰ χάριν ὑπὲρ τὴν τῶν ἁγίων ἀποστόλων»*.

προγενέστερή της, παρὰ ἀποσαφηνίζει καὶ ἐπαναδιατυπώνει ἑρμηνευτικὰ τὴν ἑνιαία ὀρθόδοξη πίστη στὰ συμφραζόμενα τῆς μεταβαλλόμενης κάθε φορὰ περιρρέουσας πολιτισμικῆς της ἀτμόσφαιρας. Ὁ ὅρος αὐτὸς εὔλογα ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ποὺ ἀποσαφηνίζει ἔτι μᾶλλον τὴ θεολογία καὶ κτισιολογία τῆς Ἐκκλησίας λαμβάνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεσή της πρὸς τὴ μανιχαΐζουσα καὶ μονοφυτίζουσα αἵρεση τῶν εἰκονομάχων.

Οἱ εἰκονομάχοι ἀπὸ τὴν πλευρά τους, μὴ μπορώντας νὰ ἀνατρέψουν φανερὰ αὐτὸ τὸ δεδομένο, ἀποτελοῦν κλασικὸ παράδειγμα στὸν ὁρισμὸ τῆς αἵρεσης. Καθὼς εἶναι φορεῖς ἑνὸς θρησκευτικοῦ συντηρητισμοῦ, ἐμφανίζονται ὡς ἀποκλειστικοὶ κληρονόμοι καὶ ἐκφραστὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, παρόλο ποὺ ἐκ τῶν πραγμάτων θὰ ἀποδειχτεῖ τὸ ἀντίθετο, ὅτι δηλ. στὸ ὑποσυνείδητό τους συντηρεῖται καὶ ἐπαυξάνεται κάθε εἴδους αἱρετικὴ δοξασία. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ αἵρεσή τους δὲν μπορεῖ νὰ καλυφθεῖ πίσω ἀπὸ λεκτικὰ σχήματα, ὅσο καὶ νὰ ἐντυπωσιάζει ἡ φαινομενικὴ πιστότητα τῶν ἐκφραστῶν της πρὸς τὸ γράμμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως[352]. Ἐν προκειμένω εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ ἐπισημάνσεις

---

[352]. Ἡ ἄποψη τοῦ Γιαννόπουλου ὅτι *«Ἡ ἀπουσία εἰδικώτερον τῶν διατυπώσεων: «ἄνθρωπος τέλειος», «ὁμοούσιος ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα» καὶ «ἐν δύο φύσεσι» ἐκ τῶν γνωστῶν θεολογικῶν πραγματειῶν Κωνσταντίνου Ε΄, θέτει ἡμᾶς ἐνώπιον δυσχερειῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀτομικότητα, τὴν πληρότητα καὶ τὴν τελειότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ»*, βλ. Β. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Αἱ χριστολογικαί ἀντιλήψεις τῶν εἰκονομάχων* (Διδ. Διατριβή), Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1975, σ. 15, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι βάσιμη ἐὰν ληφθεῖ ὑπόψη τὸ ἐπισημότερο κείμενο τῶν εἰκονομάχων, ὁ *Ὅρος* τῆς Ἱέρειας, γιὰ τὴ διαμόρφωση ἄλλωστε τοῦ ὁποίου καὶ ὁ Κωνσταντίνος ὁ Ε΄ πρωτοστατεῖ. Μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ οἱ εἰκονομάχοι προσυπογράφουν λέξη πρὸς λέξη ὅλους τοὺς *Ὅρους* καὶ τὰ *Σύμβολα* τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀναθεματίζοντας ταυτόχρονα κάθε αἵρεση. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 231E. 233BCD. 233E-236A. 236CD. 237BC. 237D, μὲ ἐπίκεντρο τὸ *«ἐκ δύο γὰρ φύσεων ἴσμεν τὸν Χριστὸν»* καὶ *«ἐν δύο φύσεσιν»* τοῦ *Συμβόλου* τῆς

τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας μὲ ἀφορμὴ τὶς ἀπαντήσεις τους πρὸς κάθε ἄρθρο τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱερειας: *«ἐπαινοῦντες πολλὰ καὶ μεγάλα τὴν ἐκκλησιαστικὴν θεσμοθεσίαν, καὶ ταύτην ἀμείωτον τὰς ἁγίας ἕξ οἰκουμενικὰς συνόδους, κἂν μὴ θέλωσι, συντίθενται. Καὶ ῥήμασι μὲν σχηματίζονται τὴν εὐσέβειαν, περὶ δὲ τὸν νοῦν κακουργοῦσι· καὶ τοῖς χείλεσι ταύτην τιμῶσι, τῇ δὲ καρδίᾳ πόῤῥω ἀπέχουσιν ἀπ᾽ αὐτῆς, μὴ προσιέμενοι δέχεσθαι τὴν ἐν παντὶ τῷ παρελθόντι χρόνῳ ὑπὸ τοσούτων ἁγίων κεκρατηκυῖαν παράδοσιν»*[353].

Γενικότερα πάντως οἱ χριστιανικὲς αἱρέσεις τῆς βυζαντινῆς περιόδου διαφοροποιοῦνται ριζικὰ σὲ σύγκριση μὲ τὸν προτεσταντισμὸ στὴ δύση ὡς πρὸς τὸ ὅτι οἱ ἡγέτες καὶ ὀπαδοὶ τῶν πρώτων ἔθεταν ἑαυτοὺς ὡς τοὺς ἀποκλειστικοὺς θεματοφύλακες τόσο τῆς βιβλικῆς ὅσο καὶ τῆς πατερικῆς καὶ τῆς συνοδικῆς παραδόσεως. Οὐδέποτε τόλμησαν νὰ ἀμφισβητήσουν συνειδητὰ τὸ ὅποιο μέρος μιᾶς ἑνιαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ πιστὴ στὸ γράμμα τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἔκφραση τῆς θεολογίας τῶν αἱρετικῶν αὐτῶν καὶ δὴ τῶν εἰκονομάχων τοὺς ἔφερνε σὲ θέση ὑπεροχῆς σὰν νὰ ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ ἀποκλειστικοὶ κληρονόμοι τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης. Τὸ ζήτημα βέβαια εἶναι τί ἀκριβῶς διεμήνυαν μέσα ἀπ᾽ αὐτὴ τὴ γλωσσικὴ ἔκφραση. Τὰ προγενέστερα τῶν εἰκονομάχων παραδείγματα τοῦ Νεστορίου, τῶν ἀντιχαλκηδονίων μονοφυσιτῶν καὶ τῶν μονοθελητῶν εἶναι χαρακτηριστικά[354].

Χαλκηδόνος, ἐν αὐτόθι MANSI 13, 244BC. Εἶναι ἄλλο ἐὰν οἱ εἰκονομάχοι δὲν ἔχουν κατανοήσει σωστὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, τὴν ὁποία προφασίζονται ὅτι συνομολογοῦν.

[353]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 217BC.

[354]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 233DE. 236BC. 236E-237B. *Τόμος δ΄* MANSI 13, 281BC.

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ἡ σύγχρονη ἔρευνα ὀφείλει νὰ λάβει σοβαρὰ ὑπόψη της κατὰ τὴν ἐξέταση τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν κατὰ γράμμα ἐπανάληψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, ἀπὸ τὴ δῆθεν ὀρθόδοξη συνθηματολογία τῆς Ἱέρειας, ὑποκρύπτεται μιὰ ἄλλη θεολογικὴ πίστη, ἀλλοτριωμένη ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη. Οἱ εἰκονομάχοι συνομολογοῦν ρητὰ ὅλους τοὺς *Ὅρους* τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων μὲ κέντρο τὸ δυοφυσιτισμὸ τῆς Χαλκηδόνας ἀναθεματίζοντας παράλληλα ὅλες τὶς αἱρέσεις[355]. Παρεκκλίνουν ὅμως σαφῶς ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς θεολογικῆς καὶ χριστολογικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, γεγονὸς ποὺ ἔχει ἐπιπτώσεις ἐν γένει στὴν κτισιολογία, εἰδικὰ δὲ στὴν ἀνθρωπολογία καὶ εἰκονολογία.

Γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας δὲν ἔχει οὐσιαστικὴ ἀξία, ἐὰν ἡ αἵρεση τῶν εἰκονομάχων ὀφείλεται σὲ θύραθεν ἢ μὴ ἐπιδράσεις. Οἱ ἴδιοι οἱ εἰκονομάχοι, ἄλλωστε, κάθε ἄλλο παρὰ ἐπιθυμοῦν νὰ εἶναι τὰ πνευματικὰ τέκνα εἴτε τῶν ἑλλήνων εἴτε τῶν ἰουδαίων, πόσο μᾶλλον τῶν μανιχαίων. Γι᾽ αὐτὸ ἀναθεματίζουν ρητὰ μία πρὸς μία ὅλες τὶς προγενέστερές τους αἱρέσεις. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν δὲν ἅπτεται τόσο τοῦ γράμματος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τους λόγου, τῆς *φιλολογικῆς ἀκρίβειάς* τους, ἀλλὰ τοῦ πραγματικοῦ νοήματος ποὺ δίνουν σ᾽ αὐτήν, τῆς *δογματικῆς ὀρθότητάς* τους.

Ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος γιὰ ὅλους τοὺς αἱρετικοὺς εἶναι κατεξοχὴν ἀνθρωπολογική. Ἀφορᾶ πρωτίστως στὴν *πόρωση* τῆς καρδίας, ποὺ συνεπάγεται τὴ *διαστροφὴ* τοῦ νοῦ[356]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ

---

[355]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 236CD. 237D.

[356]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀποδεικνύουν μὲ λογικὰ κριτήρια ὅτι ἡ ἀντιεκκλησιαστικὴ συμπεριφορὰ τῶν εἰκονομάχων δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὀφείλεται σ᾽ ἕναν τέτοιου εἴδους ψυχισμὸ καὶ μιὰ ἀνάλογη νοοτροπία. Ἡ σκόπιμη καὶ συστηματικὴ ἀλλοίωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἀπὸ μέρους τῶν

πιστὴ ἐπανάληψη ἢ μὴ τοῦ γράμματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης εἶναι παρεπόμενο. Μὲ ἄλλα λόγια δὲν τίθεται θέμα θεολογικῆς καὶ ἐν γένει ἀμάθειας τῶν αἱρετικῶν καὶ δὴ τῶν εἰκονομάχων, ἀλλὰ παθογένειας, ποὺ καλύπτει συνολικὰ τὴ συνείδησή τους καὶ δικαιολογεῖ τὴ συμπεριφορά τους[357]. Σ᾽ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν παθογένεια, ποὺ

εἰκονομάχων εἶναι ἡ ἐκδήλωση ἑνὸς πανούργου σχεδίου. Ὁ σχεδιασμός τους δὲν φαίνεται τόσο καθαρὰ μέσα ἀπὸ τὶς μερικῶς παραχαραγμένες φραστικὰ ἐκκλησιαστικὲς πηγές. Τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν αὐτὲς παρερμηνεύονται συστηματικά.

Ἡ σύνοδος τῆς Νίκαιας κατὰ τὴν ἑρμηνευτικὴ μεθοδολογία τῶν πατερικῶν τῆς πηγῶν ἀκολουθεῖ τὰ στάδια τοῦ *γραφικῶς καὶ πατρικῶς, ἐρευνητικῶς τε καὶ συλλογιστικῶς*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 205E, στὰ ὁποῖα ὑστερεῖ ἡ Ἱέρεια. Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθεῖται κατὰ τὴν ἑρμηνευτικὴ ἀνάλυση κάθε μίας *χρήσεως* εἶναι ἡ ἑξῆς: ἐφόσον μία χρήση ἀνήκει πράγματι σὲ ἔγκριτο πατέρα ἢ σύνοδο, τὸ περιεχόμενό της ἑρμηνεύεται στὸ φῶς τῆς ἑνιαίας πίστης τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ κριτήριο, γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ παρερμηνευτικὴ προσπάθεια τῆς Ἱέρειας. Ἀρκεῖ νὰ ἐξεταστοῦν τὰ *ἀνθολόγια* τῆς Ἱέρειας καὶ τῆς Νίκαιας σὲ ἀντιπαραβολὴ μεταξύ τους, ὅπως καὶ τὰ ἀλληλοσυγκρουόμενα ἑρμηνευτικὰ συμπεράσματα τῶν ἀντίστοιχων συνόδων, ὥστε νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ ἀλήθεια τοῦ πράγματος. Ἐν προκειμένω εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ μαρτυρία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας: *«κατὰ τὸν Φινεὲς τῷ σειρομάστῃ τοῦ πνεύματος, τῇ μιᾷ πληγῇ τοῦ ἐλέγχου ῥᾳδίως τοὺς κατὰ τὴν ἀσέβειαν ταύτην ἀλλήλοις συμπεπλεγμένους συνεκκεντήσειαν, καὶ ψευδηγόρους δι᾽ ἀποδείξεως ἐναργοὺς τὰς γλώσσας αὐτῶν πᾶσι γνωρίσειαν, ὡς ἐπαρθείσας κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ, καὶ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος τῆς αὐτοῦ ἐνανθρωπήσεως λελαληκυίας. εἶτά τε διαῤῥήξαντες τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν τῇ μαχαίρᾳ τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ, καὶ διαλύσαντες τῶν τῆς ἀμαθίας αὐτῶν ζυγόν, τῆς πανουργίας αὐτῶν τὰ προκαλύμματα ἐμφανῆ πᾶσι καταστήσειαν»*, ἐν αὐτόθι, *Τόμος α΄* MANSI 13, 205E-208A.

[357]. Ἡ παθογένεια αὐτὴ ἔχει τὶς ἐκφάνσεις τῆς παράνοιας, τῆς ἀλαζονείας, τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς φαρισαϊκῆς ὑποκρισίας καταλαμβάνοντας τὰ στάδια εἴτε τοῦ ἁπλοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς ὅλης ἀποδεικτικῆς μεθοδολογίας τῶν εἰκονομάχων εἴτε τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο κατορθώνουν ἐν συνεχεία νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς *ἁπλουστέρους* χριστιανούς. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας κάνουν συχνὴ ἀναφορὰ σ᾽ αὐτὴν τὴν παθογένεια τῶν εἰκονομάχων σὲ κάθε περίπτωση ποὺ ἔχει ἀποδειχτεῖ ἡ ἀπὸ μέρους τους σκόπιμη παραχάραξη εἴτε τοῦ γράμματος εἴτε τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Εἶναι ἐνδεικτικὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ποιότητας τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἱέρειας: *«ὄντως καπνὸς ἀχλύος πλήρης, σκοτίζων ὀφθαλμοὺς ἀφρόνων,*

διακατέχει τοὺς εἰκονομάχους οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ρίχνουν τὸ κύριο βάρος κατὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς αἵρεσής τους. Ἐκεῖ ἐντοπίζουν τὴ γενεσιουργό της αἰτία, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν οἱ τριακόσιοι τριάντα ὀκτὼ ἱεράρχες τῆς Ἱέρειας[358] νὰ ἀγνοοῦν, φερ᾽ εἰπεῖν, τὴν πρωταρχικὴ θεολογικὴ διάκριση μεταξὺ *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*, τὸ ἀλφάβητο δηλ. τῆς θεολογικῆς παιδείας, ἀπ᾽ ὅπου ἐξαρτᾶται ἡ ἄλλη κρίσιμη διάκριση μεταξὺ *πρωτοτύπου* καὶ *εἰκόνος*[359]. Τὸ ἴδιο δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύει οὔτε καὶ γιὰ τὸ κλασικὸ πατερικὸ ἀπόφθεγμα *ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει*. Δὲν μπορεῖ ἐν γένει νὰ δικαιολογηθεῖ γιὰ τοὺς εἰκονομάχους τὸ γεγονὸς ὅτι ἐμμένουν στὶς θεολογικὲς προκαταλήψεις τους, τὴ στιγμὴ ποὺ εἶναι ἀπόλυτα σαφεῖς καὶ εὔληπτες γιὰ τὸν καθένα οἱ διευκρινήσεις τῶν ὀρθοδόξων ἐπὶ παντὸς ζητήματος. Συνεπῶς οἱ εἰκονομάχοι εἴτε δὲν διαθέτουν τὰ *κεκαθαρμένα* αἰσθητήρια τοῦ *νοός*,

---

ὁ λόγος αὐτῶν, καὶ οὐχὶ λύχνος τεθεὶς ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ φωτίζειν τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ», βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 209A.

Οἱ εἰκονομάχοι κατηγοροῦνται ὅτι κινοῦνται μεταξὺ τῆς *ψευδολογίας* (=συκοφαντία σὲ βάρος τῶν ὀρθοδόξων καὶ παραχάραξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης), τῆς *ἐναντιολογίας* (=ἀντιφατικότητα, κατὰ τὴν ὁποία ἄλλοτε καταδικάζουν τοὺς ὀρθοδόξους γιὰ ἀρειανισμὸ καὶ ἄλλοτε γιὰ μονοφυσιτισμὸ) καὶ τῆς *τεχνολογίας* (=κενὸς περιεχομένου ρητορισμὸς) κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τους, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 256BC. Παρόμοια, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 212A. 217C. *Τόμος β΄* 221E-224A. *Τόμος δ΄* MANSI 13, 277E. *Τόμος ε΄* MANSI 13, 297C. *Τόμος στ΄* MANSI 13, 337D. 349E. Ἡ *ἐπιμέλεια* γιὰ τὴν ὁποία καυχῶνται οἱ εἰκονομάχοι ὅτι ἐπιδεικνύουν κατὰ τὴν ἑρμηνεία τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 229C, ἐξαντλεῖται στὴν ἐξυπηρέτηση τῆς διαστρέβλωσης τῆς ἀλήθειας, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 229D.

[358]. Γιὰ τὸ ἀριθμητικὸ αὐτὸ σύνολο τῶν μελῶν τῆς συνόδου, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 232E.

[359]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 261AB.

γιὰ νὰ κατονοήσουν σωστὰ τὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε, ὑποχείριοι σὲ πολιτικὰ συμφέροντα, ἐνεργοῦν συστηματικὰ γιὰ νὰ τὴν παρακάμψουν, ὁπότε φαίνεται τελικὰ ὅτι συνειδητὰ ἐθελοτυφλοῦν[360]. Ἂν τὰ κύρια ἰδεολογικὰ στοιχεία τῶν εἰκονομάχων προέρχονται ἀπὸ τὶς αἱρέσεις τῶν μανιχαίων καὶ τῶν μονοφυσιτῶν ἢ ὄχι εἶναι δευτερεύουσας σημασίας ζήτημα γιὰ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας. Παρόλ᾽ αὐτὰ ἡ θεολογικὴ αὐτὴ ταύτιση θὰ ἀποτελέσει τὸ μετρήσιμο τεκμήριο γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς αἵρεσης τῶν εἰκονομάχων. Οὐσιαστικῆς σημασίας εἶναι ὅτι οἱ τελευταῖοι φθάνουν στὸ σημεῖο νὰ ὑποτάξουν θεωρητικὰ τὸ μυστήριο τῆς θείας οἰκονομίας σὲ κοσμολογικὰ σχήματα τῆς θύραθεν θρησκείας καὶ φιλοσοφίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ μανιχαϊστικὸ τείνει νὰ εἶναι τὸ δεσπόζον στὴν ἐποχή τους. Προέχει δηλ. ὅτι ἀπὸ μέρους τους διαστρεβλώνεται ὁ ἴδιος ὁ *ἀποκεκαλυμμένος* λόγος τοῦ Θεοῦ (ἐφόσον στὴ ζωή τους λείπει ἡ κατὰ Θεὸν ἐμπειρία καὶ θεογνωσία, ἡ *ἀληθεία* τῆς Ἐκκλησίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπικράτηση τοῦ *ψεύδους*[361]), ἄσχετα ἐὰν ἀποδεικνύεται ἐν συνεχεία ἡ ἰδεολογική τους συγγένεια μὲ θύραθεν ρεύματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας[362].

---

[360]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324E-325, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ὅσους προσχώρησαν καθαρὰ συμφεροντολογικὰ στὸ εἰκονομαχικὸ κατεστημένο τῆς ἐποχῆς τους, ἂν καὶ στὸ παρελθὸν δὲν ἦταν εἰκονομάχοι.

[361]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 208DE, *«Ἐκ ψεύδους ἀρξάμενοι, καὶ δι᾽ ὅλης αὐτῶν ταύτης τῆς νεωτεροποιοῦ κενοφωνίας τοῦτο εἰς συνασπισμὸν λαβόντες, εἰς ψεῦδος κατέληξαν οἱ χριστιανοκατήγοροι… ἐναγῆς δὲ καὶ βέβηλος καὶ παρέγγραπτος [ἡ σύνοδος αὐτῶν]. οἱ γὰρ ἐν αὐτῇ ἀθροισθέντες, προφητικῶν φάναι, ἀναμέσον ἁγίου καὶ βεβήλου οὐ διέστειλαν, τὴν εἰκόνα τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ Λόγου, κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁμοίως τῇ εἰκόνι τοῦ σατανᾶ, εἴδωλον ἀποκαλέσαντες». Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 209DE, *«Εἰ κατὰ θείαν χάριν ἡ ἄθροισις αὐτῶν γέγονε, τοῖς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ λαληθεῖσι ῥήμασιν ἐκεκόσμητο ἄν, καὶ ἀληθείᾳ ἐφαιδρύνετο. ἐπειδὴ ἡ χάρις ταύτῃ συνέζευκται, καὶ σύζυγα δύο, καὶ ὁμοδίαιτα ταῦτα… αὐτοὶ οὖν τὴν ἀλήθειαν ἀφέντες, …τὸ ψεῦδος*

Ἡ οὐσία τελικὰ εἶναι ἡ ὑπάρχουσα κακοδοξία τῶν εἰκονομάχων. Ἥσσονος σημασίας εἶναι τὰ κοινοποιούμενα ἰδεολογικὰ στοιχεῖα μεταξὺ τῶν μανιχαίων, τῶν μονοφυσιτῶν καὶ τῶν εἰκονομάχων. Οὕτως ἢ ἄλλως καὶ οἱ ἰδεολογικὲς ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν αἱρέσεων γενικὰ δὲν σηματοδοτοῦν αὐτόματα καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀρχαιότερης πρὸς τὴ νεότερη. Τὸ ὅτι οἱ καλβινιστές, φερ᾽ εἰπεῖν, υἱοθετοῦν τὴν εἰκονομαχία αἰῶνες μετὰ τὴν ἀντίστοιχη τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὕπαρξη ἄμεσων ἐπιρροῶν ἐξ ἀνατολῶν[363]. Μᾶλλον ἐπιβεβαιώνει τὸ γενικὸ κανόνα ὅτι ἡ

ἐπισπασάμενοι, δῆλον ὅτι τῆς χάριτος ἐκπεπτώκασι. ὅθεν οὐδὲ ὁ λόγος αὐτῶν θείῳ ἅλατί ἐστιν ἠρτυμένος, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι».

[362]. Τὸ πρόβλημα τῶν εἰκονομάχων προσομοιάζει σ᾽ αὐτὸ τῆς νεοτερικῆς καὶ μετανεοτερικῆς ἀθεολόγητης σκέψης, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει σύμπασα τὴν κτίση ὡς πραγματικότατα *ὁλοσχερῆ* καὶ *ἀδιάρθρωτον,* εἴτε κατ᾽ οὐσίαν εἴτε καὶ καθ᾽ ὑπόστασιν, μὲ συνεκτικὸ δεσμὸ τῶν πάντων τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο καὶ ἐν τέλει τὸν Τριαδικὸ Θεό. Οἱ εἰκονομάχοι ἀπὸ τὴν ἄλλη θεωροῦν ὅτι ὑπάρχουν στὴν κτίση αὐθύπαρκτες δαιμονικὲς περιοχές, καθὼς καὶ *μονοφυσιτικὲς συγχύσεις* καὶ *νεστοριανικὲς διασπάσεις,* σὰν νὰ μὴν *λούζεται* πάσα ἡ κτίση στὴν ἑνοποιὸ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Συνολικὰ δηλ. ἀντιλαμβάνονται τὴν κτίση χωρισμένη σὲ περιοχὲς *ἱερὲς* καὶ *βέβηλες*. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 232D, *«οὐδεὶς τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Χριστιανῶν ἀνθρώπων εἰκόνι ἐλάτρευσαν. ἑλληνικὸν γὰρ τὸ μύθευμα, δαιμόνων ἐφεύρημα, πράξεως σατανικῆς τὸ ἐγχείρημα». Τόμος γ΄* MANSI 13, 260A, *«ἤ τὸ θεῖον περιγραπτὸν καὶ τῇ σαρκὶ συγχυσθὲν, ἤ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀθέωτον καὶ διηρημένον, καὶ πρόσωπον ἰδιοϋπόστατον ἐπὶ τῆς σαρκὸς διδόναι, ἐξομοιουμένοις ἐν τούτῳ τῇ Νεστοριανῶν θεομαχίᾳ».* MANSI 13, 256E-257A. 257E-260AB. Ἡ κτισιολογία τους αὐτὴ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ βλασφημία ἔναντι τῆς παντοδυναμίας καὶ *ἀγαθοτοπίας* τοῦ Θεοῦ.

[363]. Ὁ Bullinger, ὁ δάσκαλος τοῦ Ζβίγγλιου καὶ κατ᾽ οὐσίαν πατέρας τοῦ καλβινισμοῦ στὴν Ἐλβετία, διαμόρφωσε τὸ βιβλικὸ φονταμενταλισμό του μὲ βάση τὴν ἑρμηνευτικὴ τῆς μασωριτικῆς παραδόσεως. Ἔτσι λοιπὸν ἀπαντώντας στὸ ἐρώτημα *τί ἐστὶν εἰκὼν* κατὰ τὰ συμφραζόμενα τοῦ *Δεκαλόγου* ἦταν μοιραῖο νὰ ταυτίσει τὴ σημασία τῆς *εἰκόνας* μὲ αὐτὸ καθεαυτὸ τὸ ὑλικὸ μέσο λατρείας καὶ ὄχι μὲ τὸ *ἐνσημαινόμενόν* του, ἂν καὶ σαφῶς ἡ διδασκαλία τῶν ἴδιων τῶν προφητῶν εἶναι διαφορετική. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, βλ. J. SHEEHAN, *«Sacred and Profane: Idolatry, Antiquarianism and the Polemics of Distinction in the Seventeeth Century»*, ἐν Past and Present 192/1 (2006), σσ. 31-66.

ἀπώλεια τῆς ἐμπειρίας τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, ὀδηγεῖ σὲ διαστροφὴ τοῦ *νοὸς* καὶ ἀκολούθως σὲ παρανόηση τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, στοιχεῖα ποὺ συνιστοῦν οὐσιωδῶς τὴν αἵρεση[364].

Ἡ σύγχρονη θεολογικὴ ἑρμηνεία ἀπὸ τὴ δική της πλευρὰ ὀφείλει νὰ λάβει ὑπόψη της τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς αἵρεσης τῶν εἰκονομάχων, ὅτι ὑποκρύπτεται σὲ παραπλανητικὰ λεκτικὰ σχήματα, σὲ προτάσεις ποὺ ἀπηχοῦν δῆθεν τὴν πιστότητά τους πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Κατὰ τὴν ἀνάλυση, λοιπόν, τοῦ νοηματικοῦ περιεχομένου τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱέρειας μείζονα σημασία δὲν ἔχουν

Τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῶν εἰκονομάχων τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου καὶ τῶν προτεσταντῶν μετὰ τὴ μεταρρύθμιση στὴ δύση συναντῶνται ὡς πρὸς τὴν κοινὴ ἀπὸ μέρους τους νοηματοδότηση τῆς εἰδωλολατρείας σ᾽ αὐτὴν καθεαυτὴν τὴν προσκυνηματικὴ πρακτικὴ τῆς Ἐκκλησίας διαμέσου τῶν λειτουργικῶν *συμβόλων* καὶ ὄχι στὴν προδιάθεση τοῦ κάθε ἀνθρώπου νὰ παραμείνει νοητὰ σ᾽ αὐτὰ τὰ μέσα λατρείας δίχως νὰ μεταβεῖ ἀπὸ τὰ φαινόμενα στὸ νοούμενο *θεῖον ἀρχέτυπόν* τους. Ἐπιπλέον καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς θεωρήθηκε ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα καθόλη τὴν ἱστορία της ἐκπίπτει στὴν εἰδωλολατρεία, μὲ συνέπεια νὰ ἀπαιτεῖται ἡ ἀναμόρφωσή της μὲ αὐτουργοὺς τοὺς ἴδιους. Παραθεωρεῖται δηλ. ἐξ ἀμφοτέρων ὅτι μόνον ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἀναμορφωτής, ποὺ ἀπαλλάσσει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν πλάνη τῶν εἰδώλων. Γιὰ τὴν ἰδεολογία αὐτὴ τῶν καλβινιστῶν, βλ. C. EIRE, *War against the Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*, Cambridge 1986, σ. 60. M. MULSOW, *«Idolatry and Science: Against Nature Worship from Boyle to Rüdiger, 1680-1720»*, ἐν JHI 67/4 (2006), σ. 711.

[364]. Ἔτσι δικαιολογεῖται τὸ *ἔθος γὰρ τοῖς αἱρετικοῖς, ὅταν ἐν ἑνὶ λόφῳ περιΐδωσι τὴν εὐσέβειαν, καὶ τῆς ἀληθινῆς ὁδοῦ διαστραφῶσιν, εἰς πολλὰ καὶ διάφορα διεσφάλθαι. Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 349A. Ὑπάρχει ἄλλωστε ἀπὸ τὴ μιὰ ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, ὁ ἄκτιστος Θεὸς καὶ ἡ *κατ᾽ εἰκόνα* του κτίση, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ὑποκείμενο ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος στὴν ἐνδεχόμενη διαστροφὴ τῆς νοητικῆς του λειτουργίας διαστρεβλώνει θεωρητικὰ τὴν ἐξωτερικὴ αὐτὴ πραγματικότητα στὸ σύνολό της. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ὀρθὰ ἀντιληπτὴ τόσο ἡ κτισιολογία ὅσο καὶ ἡ θεολογία, σὲ ἕνα ὀλίσθημα τοῦ *νοὸς* ποὺ δὲν ἔχει ὅρια καὶ ἀφορᾶ στὴν *αἴσθηση* τοῦ κτιστοῦ κόσμου καὶ στὴ *νόηση* τοῦ ἀκτίστου.

καθεαυτὲς οἱ λέξεις, ἀλλὰ τί πραγματικὰ διαμηνύεται μέσα ἀπ᾽ αὐτές[365]. Αὐτὴ ἐξάλλου εἶναι καὶ ἡ ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ἐπὶ τοῦ ἰδίου *Ὅρου*.

Οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας, ἐμφανιζόμενοι ὡς θεματοφύλακες τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἔχουν ἤδη ἀπὸ τὴν ἐναρκτήρια πρόταση τοῦ σχετικοῦ *Ὅρου* ἐπικεντρωθεῖ στὴ μία τῶν *πάντων αἰτία* καὶ *τελεσιουργὸ θεότητα*[366]. Δείχνουν πρὸς στιγμὴν νὰ υἱοθετοῦν ὡς μοναδικὴ ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος κόσμου τὸν Τριαδικὸ Θεό, δίχως ἕτερα ἀρχέτυπα, αὐθύπαρκτες δηλ. περιοχὲς τῆς κτίσεως, νὰ λαμβάνουν θέση στὴν κοσμολογία τους. Τὸ ἴδιο φαίνεται νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς διατυπώσεις τους ἐκεῖνες ποὺ ἀναφέρονται στὴν τάξη τῶν δαιμονικῶν νοερῶν δυνάμεων μὲ προεξάρχοντα τὸν Ἑωσφόρο. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος ἀποκαλεῖται *πάσης κακίας αὐτουργὸς* καὶ τῆς *κακίας δημιουργός* μέσα ἀπὸ ἄρθρα τῆς Ἱέρειας, προκαλοῦνται εὔλογες ὑποψίες περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀναφορικὰ μὲ τὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων,

---

[365]. Οἱ εἰκονομάχοι, ἂν καὶ ὁμολογοῦν *«μίαν ὑπόστασιν ἐν δυσὶ φύσεσι, καὶ θελήμασι, καὶ ἐνεργείαις, ἐπὶ τοῦ ἑνὸς Χριστοῦ,… καὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τά τε θαύματα καὶ τὰ παθήματα»*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 237D, τὸ *Σύμβολο* μὲ ἄλλα λόγια τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὅπως ἐπαναδιατυπώνεται μέσα ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τῆς ΣΤ΄, φανερώνουν τὴν αἵρεσή τους ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀπορρίπτουν τὴν ἔνσαρκη οἰκονομία τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Αὐτὴ ἡ χριστολογική τους κακοδοξία ἀποτελεῖ σύμπτωμα τοῦ ἐνυπάρχοντος μανιχαϊσμοῦ καὶ μονοφυσιτισμοῦ τους. Ἀποδεικνύει παράλληλα ὅτι οἱ αἱρέσεις πρὶν ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, ὅσο καὶ ἂν εἶχαν καταδικαστεῖ ἐξαντλητικὰ κατὰ τὴ συνοδικὴ παράδοση, ποὺ ἤδη ἔκλεινε τοὺς τέσσερεις καὶ πλέον αἰῶνες μετὰ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο καὶ τοὺς τρεῖς καὶ πλέον μετὰ τὴ Δ΄, ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐλλοχεύουν στὸ ὑποσυνείδητο πολλῶν χριστιανῶν, ὁπότε μὲ ἀφορμὴ τὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα ἀναβίωναν.

[366]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 212B.

περὶ τῆς θεώρησής του δηλ. ὡς δεύτερης ἀρχῆς τοῦ κόσμου, ἀντίπαλης ἢ *ἀλήπτου* τοῦ Θεοῦ[367].

Στὴ θεολογικὴ καὶ παράλληλα κτισιολογικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας δίδεται ἀπόλυτη προτεραιότητα στὴ μία καὶ τὴ μοναδικὴ ἄκτιστη ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος κόσμου. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ νοεῖται ἡ κτίση ὡς εἰκόνα μὲ μοναδικό της ἀρχέτυπο τὸ Θεὸ Λόγο, μὲ ἄλλα λόγια ὡς *ἱερὸν θεῖον σῶμα,* ποὺ δημιουργεῖται *ἐκ τοῦ μὴ ὄντος*, προσλαμβάνεται στὴν ὑπόσταση τοῦ κτίσαντος του Θεοῦ Λόγου καὶ θεώνεται. Ἡ ἐκκλησιαστική, ὡστόσο, πίστη τῶν εἰκονομάχων φαίνεται νὰ ἀμβλύνεται ὡς πρὸς τὴν προέχουσα αὐτὴ θεολογικὴ καὶ συνάμα κτισιολογικὴ ἀρχή.

Ἡ μανιχαϊστικὴ νοοτροπία τῶν εἰκονομάχων, ποὺ καταλήγει στὸ εἰκονομαχικό τους μένος, τοὺς ὁδηγεῖ στὸ νὰ ἀντιλαμβάνονται κατ᾽ ἀνάλογο τρόπο τὸ νόημα τῆς ἀντιειδωλολατρικῆς διδασκαλίας τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων, ὅπως καὶ τὴ σημασία τοῦ *εἰδώλου* ἐν γένει. *Εἴδωλον* γι᾽ αὐτοὺς σημαίνει αὐτὴν καθεαυτὴ τὴν ὕλη, ποὺ μεταμορφώνεται σὲ *χειροποίητον* εἰκόνα τοῦ Θεοῦ[368],

---

[367]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 212E. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 221C. Παρεπιπτόντως ἡ φράση *ὁ τῆς κακίας δημιουργός,* ποὺ ἀπαντᾶ στὴν εἰκονομαχικὴ αὐτὴ *χρήση* τοῦ Νύσσης, ἀντικαθίσταται στὴν κοινὴ *χρήση* τῆς Νίκαιας ἀπὸ τὸ *ὁ τῆς κακίας εὑρετής*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 224B. Ἄσχετα μὲ τὸ ἂν τὸ *ὁ τῆς κακίας δημιουργὸς* γράφεται πράγματι ἀπὸ τὸ Νύσσης ἢ πρόκειται γιὰ παραχάραξη τοῦ λόγου του, σημασία ἔχει ὅτι γιὰ τοὺς εἰκονομάχους ἐκλαμβάνεται διαρχικά, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ ἐν γένει ἔννοια τῆς εἰδωλολατρείας.

[368]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄,*

1. *Τόμος α΄* MANSI 13, 213A, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ *χρήση Ρωμ.* 1, 25, *«ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα».*

παραθεωρώντας πὼς ἡ ἔννοια τῆς εἰδωλολατρείας ἐξαντλεῖται στὴν πλάνη τοῦ *νοός*, στὸ κακὸ ποὺ ὑφίσταται μόνον *κατ᾽ ἐπίνοιαν* στὴ φαντασία τοῦ ἀνθρώπου καὶ μένει περιορισμένο ἐκεῖ, δίχως νὰ

---

2. *Τόμος β΄* MANSI 13, 221CD, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ *χρήση* ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον* μὲ ἀντιειδωλολατρικὸ περιεχόμενο.

3. *Τόμος δ΄* MANSI 13, 284C, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ *χρήση Δευτ. 5, 8, «οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα»*.

4. MANSI 13, 285BC, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ συνδυαστικὴ χρήση τῶν χωρίων: α) *Ρωμ. 1, 23, «ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου»*, σὲ συνδυασμὸ μὲ *Ρωμ. 1, 25, «ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα»* καὶ β) *Β΄ Κορ. 5, 16, «εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ *Β΄ Κορ. 5, 7, «διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους»* καὶ *Ρωμ. 10, 17, «ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ»*, τὰ ὁποῖα ἐπικεντρώνονται στὸ *Β΄ Κορ. 5, 16*.

5. *Τόμος ε΄* MANSI 13, 300E, ὅπου ἀπαντᾶ *χρήση* τοῦ Μ. Ἀθανασίου μὲ ἀντιειδωλολατρικὸ περιεχόμενο.

Σύμφωνα μὲ τὸ Δαμασκηνὸ οἱ εἰκονομάχοι ἐκλαμβάνουν τὸ *εἴδωλον* ὡς συνώνυμο τῶν *ὁμοίωμα* καὶ *χειροποίητον,* ἐκπίπτωντας σὲ μιὰ μανιχαϊστικοῦ τύπου ἑρμηνεία τῶν ἑξῆς βιβλικῶν χωρίων:

1. *Ἐξ* 20, 4, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 2, 7* PG 94, 1288D. *3, 4,* PG 94, 1321A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 73, 3-4, *«Οὐ ποιήσεις πᾶν ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ»* = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 5* PG 94, 1236CD. 3, 7, PG 94, 1325BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 78, 5-8.

2. *Ψαλ.* 96, 7, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 2, 7* PG 94, 1288D. *3, 4* PG 94, 1321AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 73, 4-6, *«Αἰσχυνθήτωσαν πάντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς γλυπτοῖς οἱ ἐγκαυχώμενοι ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν»*.

3. *Δευτ. 6, 13,* ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 5* PG 94, 1236CD. 3, 7, PG 94, 1325B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 78, 3-5, *«Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις»*.

ἀντικειμενικοποιεῖται.[369] Προφανῶς γι᾽ αὐτὸ ὁ Δαμασκηνὸς ἐκφράζει τὴ ρήση *κακίζεις τὴν ὕλην καὶ ἄτιμον ἀποκαλεῖς. Τοῦτο καὶ Μανιχαῖοι*[370], ἀπευθυνόμενος σὲ εἰκονομάχο συνομιλητή του, σύμφωνα μὲ μιὰ ἀπαντητικὴ ἐπιχειρηματολογία, ποὺ συνοψίζεται στὴ θεολογικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς *μίας τῶν πάντων ἀρχῆς*[371].

Ἐν προκειμένω χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διατύπωση τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας: *«οὐδεὶς τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Χριστιανῶν ἀνθρώπων εἰκόνι ἐλάτρευσαν. ἑλληνικὸν γὰρ τὸ μύθευμα, δαιμόνων ἐφεύρημα, πράξεως σατανικῆς τὸ ἐγχείρημα»*[372]. Στὴν πρόταση αὐτὴ ἰδιαίτερη βαρύτητα ἔχει ἡ φράση *δαιμόνων ἐφεύρημα* γιὰ τὶς ἱερὲς εἰκόνες[373]. Φανερώνει τὴ διαρχικὴ μανιχαϊστικὴ ἰδεοληψία τῶν εἰκονομάχων στὰ συμφραζόμενα μιᾶς συντριπτικῆς γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης δεισιδαιμονίας τους. Γίνεται σαφὲς ὅτι οἱ ἱερὲς εἰκόνες ἀναθεματίζονται ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους σὰν νὰ πρόκειται γιὰ *φυσικὸ κακό*, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι γενικότερα ὑφίστανται

---

[369]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 216A, *«[ὁ Θεὸς Λόγος] ἀποστήσας αὐτὸν [τὸν ἄνθρωπον] τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων, ἀναπλάττει εἰς ἀθανασίαν… τὰ οὖν μεγέθη ταῦτα τῶν δωρημάτων ἀμαυρῶσαι θέλοντες [οἱ εἰκονομᾶχοι], ἑτέραν εἰδωλολατρείαν θρασυστομοῦσιν ἐπεισελθεῖν τὴν τῶν εἰκόνων ποίησιν».*

[370]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 2, 13* PG 94, 1297B, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, τόμ. 3, *Orationes de imaginibus tres*, PTS 17, Berlin 1975, σ. 104, 1-2.

[371]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 4* PG 94, 1236A. *3, 6* PG 94, 1324C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 76, 28-29.

[372]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀποδίδουν τὴ φράση αὐτὴ στοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 232D.

[373]. Παρόμοιος ἀπαξιωτικὸς χαρακτηρισμὸς τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ μέρους τῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἱέρειας εἶναι τὸ *δαιμονικὰ ὀχυρώματα*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 225D. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 228A.

περιοχὲς τῆς κτίσης ἀνεξάρτητες τῆς *ἀγαθοτοπίας*, τοῦ δημιουργικοῦ καὶ τελειοποιητικοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Τὸ *κακὸν* δηλ. κατ᾽ αὐτοὺς ὑποστασιάζεται. Σύμφωνα μὲ τὴν *ἐπίνοιαν* αὐτὴ τῶν εἰκονομάχων οἱ δαιμονικὲς δυνάμεις ἀποκτοῦν αὐθαίρετα τὸ δικό τους δημιουργικὸ ἔργο στὴν κτίση, ὥστε νὰ πλάθεται μιὰ δεύτερη φυσικὴ ἀρχὴ τοῦ κόσμου, ἀντίθετη τοῦ Θεοῦ, κατ᾽ ἀκολουθίαν προφανῶς τῶν κοσμολογικῶν ἀρχῶν τοῦ ἀρχαίου ζωροαστρισμοῦ καὶ τοῦ ὑστερόχρονου παράγωγού του, τοῦ μανιχαϊσμοῦ.

Οἱ εἰκονομάχοι, σύμφωνα μὲ τὸ μανιχαϊστικό τους ὑποσυνείδητο, νομίζουν ὅτι στὴν κτίση ἐξελίσσεται ἕνας πόλεμος κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, ὅπου οἱ ἴδιοι θεωρητικὰ ὀφείλουν νὰ ἀναλάβουν πρωταγωνιστικὸ ρόλο. Ἔτσι ὅμως υἱοθετεῖται ἀπ᾽ αὐτοὺς ὁ θεωρητικὸς διαχωρισμὸς μεταξὺ *ἁγίου* καὶ *βεβήλου*, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τοῦ σύμπαντος κόσμου[374]. Μεῖζον ζήτημα εἶναι ὅτι κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο νοηματοδοτεῖται καὶ ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅπως καὶ ἡ ἀκόλουθη ἀποειδωλοποίηση τοῦ κόσμου[375]. Πολὺ δὲ περισσότερο ἀχρηστεύεται ἡ πρωταρχικὴ θεολογικὴ διάκριση *κτιστοῦ - ἀκτίστου*.

Σύμφωνα μὲ τοὺς εἰκονομάχους ἡ εἰδωλολατρεία ἐξαντλεῖ τὸ νόημά της σ᾽ αὐτὴν καθεαυτὴ τὴν ὕλη, ὡς μέσο θείας λατρείας.

---

[374]. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ εἰκονομαχικὴ διακήρυξη *«Πᾶσαν τὴν ἱερατικὴν συνεκαλέσαντο… ὁμήγυριν, ὅπως συνοδικῶς… τῆς κατασπώσης ἐκ τῆς ὑψηλοῦς Θεῷ πρεπούσης λατρείας εἰς τὴν χαμαίζηλον καὶ ὑλικὴν κτισματολατρείαν τὸν τῶν ἀνθρώπων νοῦν, θεοκινήτως ἐκφωνήσῃ τὸ αὐτῇ δοκοῦν»*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 229DE, ὅπου σαφῶς διήκουσα ἀρχὴ σκέψης φαίνεται νὰ εἶναι ἡ διαρχία.

[375]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 213CDE. 216BC, ὅπου ἀπαντᾶ καὶ ἡ παρερμηνευμένη διαρχικὰ βιβλικὴ *χρήση Ἰω.* 4, 24, *«πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»*.

Ὑποτίθεται ὅτι σ᾽ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν εἰδωλολατρεία ἔχουν παρασύρει τὴν ἀνθρωπότητα οἱ δαιμονικὲς δυνάμεις. Τὸ κακό, μὲ ἄλλα λόγια, θεωρεῖται ὑποστασιαζόμενο στὴν *αἰσθητὴ* φύση, δίχως νὰ περιορίζεται ὡς *παρυπόσταση* στὸ σκοπὸ καὶ τρόπο χρήσης τῆς ὑλικῆς αὐτῆς φύσεως ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους πάντως εἶναι σχῆμα ὀξύμωρο νὰ ὁμολογοῦν ἀφενὸς τὴν πίστη τους πρὸς τὴ *μία τῶν πάντων αἰτίαν*, τὸ Θεό, καὶ ἀφετέρου νὰ καταδικάζουν τὸ *αἰτιατόν*, ἐν προκειμένω τὶς ὑλικὲς ἱερές του εἰκόνες. Αὐτὸ μᾶλλον ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐλλοχεύουσα στὴ σκέψη τους διαρχία, ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως ἐκδηλώνεται στὰ λόγια καὶ στὰ ἔργα τους.

Ἡ μανιχαϊστικὴ διαρχία, ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων, εἶναι ἐπακόλουθο τῆς δεισιδαιμονίας τους. Τὸ κρίσιμο στοιχεῖο στὴν αἵρεση τῶν εἰκονομάχων εἶναι ὅτι οἱ δαιμονικὲς δυνάμεις ἐκλαμβάνονται ὡς ἡ προσωποποίηση τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖο ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια ὑποστασιάζεται, παύοντας συνάμα νὰ θεωρεῖται *παρυπόσταση* ποὺ θὰ ἔβρισκε ἔδαφος μόνο στὴν προαίρεση τῶν λογικῶν ὄντων. Αὐτὴ ἡ προσωποποίηση τοῦ κακοῦ δείχνει καταρχὴν ὅτι οἱ εἰκονομάχοι ἀλλοτριώνονται ἀπὸ τὴ θεολογία καὶ κτισιολογία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου στὴ μοναδικὰ ὑφιστάμενη *ἀγαθοτοπία* τοῦ Θεοῦ οἱ νοερὲς δαιμονικὲς δυνάμεις, κτίσματα καὶ αὐτὰ τοῦ Θεοῦ, ἀκολουθοῦν ἐθελότρεπτα ἀντίθετη πορεία, διατηρώντας ὡστόσο καὶ τὴ δική τους *μοῖραν ἀγαθοῦ*.

Ἡ ἀποστασιοποίηση ἀπὸ τὴν περὶ δαιμόνων διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς εἰκονομάχους μιὰ πρώτη ἔνδειξη ὅτι ἡ σκέψη τους παραλληλίζεται μὲ τὶς δεισιδαιμονικὲς προλήψεις τοῦ ἀρχαίου παγανισμοῦ. Στὴν ἀρχαιότητα οἱ δαίμονες ἐκλαμβάνονταν ὡς ἄϋλες καὶ αὐθύπαρκτες θεότητες στὰ συμφραζόμενα μιᾶς κοσμολογίας

μακρὰν τοῦ φωτὸς τῆς καινῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστης[376]. Οἱ εἰκονομάχοι, ὡστόσο, θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ἀποδίδουν τέτοιες φυσικὲς ἰδιότητες στὶς δαιμονικὲς δυνάμεις, παρὰ τὶς συναφεῖς θεολογικὲς διακρίσεις *κτιστοῦ – ἀκτίστου* καὶ *οὐσίας – ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ*, οἱ ὁποῖες ἀπὸ αἰῶνες ἀποτελοῦσαν τὴν ἀλφάβητο τῆς θεολογικῆς παιδείας τοῦ κάθε χριστιανοῦ (σύμφωνα μ᾽ αὐτὲς ἡ ἀμεσότητα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ οὕτως ἢ ἄλλως ἀνυπόστατες μεσάζουσες θεότητες). Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους οἱ δαίμονες ἀναλαμβάνουν δημιουργικὸ ἔργο, αὐθαιρετώντας ἔναντι τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, καὶ ἐπικρατοῦν στὸν ἐκκλησιαστικὸ βίο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἀνθρώπινη βούληση. Κατὰ συνέπεια ἡ δεισιδαιμονία, ἡ ὁποία ἦταν πάντα ἡ κυρίαρχη ὅσο καὶ καταθλιπτικὴ πλάνη τοῦ *νοός*, τὸ φοβικὸ σύνδρομο στὴ σκέψη τῆς πρὸ Χριστοῦ ἀνθρωπότητας, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μὴν εἶναι τὸ μοιραῖο ἐπακόλουθο σ᾽ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀντικειμενικοποίηση τοῦ κακοῦ. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κοινοποιεῖται καὶ στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων.

Ἕνα ἐπιπλέον χαρακτηριστικὸ τῆς αἵρεσης τῶν εἰκονομάχων ἀνακύπτει παράλληλα μὲ τὴ διαρχία τους καὶ τὴ συναφὴ ἀπὸ μέρους τους δαιμονοποίηση τῆς ὑλικῆς κτίσεως: εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ μυστηρίου τῆς ἔνσαρκης οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ[377]. Ἐξάλλου εἶναι εὔλογο ὅτι μιὰ

---

[376]. Βλ. J. GODWIN, *Μυστηριακές θρησκείες του αρχαίου κόσμου*, ἔκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, Αθήνα [4]1996, σσ. 23- 24. Σύμφωνα μὲ τὴ δεισιδαιμονία τοῦ ἀρχαίου κόσμου οἱ δαίμονες ἀποτελοῦσαν τοὺς κρίκους στὴν ἁλυσίδα μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ πιστεύεται ὅτι εἶχαν μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν θεῶν, χρησίμευαν σὰν *κανάλια* γιὰ νὰ κατεβαίνουν στὴ γὴ οἱ θεῖες δυνάμεις, ἐν αὐτόθι, σ. 26. Οἱ ὀπαδοὶ εἰδικὰ τοῦ μιθραϊσμοῦ πίστευαν ὅτι καλοὶ καὶ κακοὶ δαίμονες μάχονται κατὰ τὴν ἀπὸ μέρους τους διεκδίκηση τῆς κάθε ἀνθρώπινης ψυχῆς, βλ. αὐτόθι, σ. 39.

[377]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 208DE, *«πρόδηλον γάρ, ὅτι ἄρνησις τῆς αὐτοῦ οἰκονομίας μεσολαβεῖ τὴν ὑπόνοιαν*

ὑλικὴ κτίση, εἰδωλοποιημένη, καὶ κατὰ συνέπεια ἀπόλυτα ἐξαχρειωμένη, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποτελέσει τὸ προσληπτέον *θεῖον σῶμα* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Ἐν προκειμένω ὁ *δοκητισμὸς* τῶν εἰκονομάχων εἶναι πέραν πάσης ἀμφιβολίας ἐμφανής.

ταύτην», ὅπου ἡ διατύπωση αὐτὴ ἀναφέρεται εὐθέως στὴ διαρχία καὶ συναφὴ δαιμονολογία τῆς Ἱέρειας.

2. Ὁ μανιχαϊστικὸς χαρακτήρας τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης

Ἡ διαρχία τοῦ γνωστικισμοῦ ἢ μανιχαϊσμοῦ ἀπετέλεσε τὴ δεσπόζουσα ἀρχὴ στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων, ὅπως αὐτὴ ἐκφράστηκε ἐπίσημα στὴν Ἱέρεια. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἔχουν τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ μανιχαϊσμὸς ὑπῆρξε ἡ κύρια ὅσο καὶ ἀσύνειδη γιὰ τοὺς εἰκονομάχους ἰδεολογικὴ πηγὴ τῆς αἵρεσής τους, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἱστορικοφιλολογικὴ ἔρευνα καὶ ἀπὸ τὴ θεολογικὴ ἑρμηνεία. Γι᾽ αὐτὸ ἄλλωστε οἱ πατέρες ἀναγιγνώσκουν ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ψευδεπίγραφο *Πράξεις Ἰωάννου* στὰ μέσα τῆς ε΄ συνοδικῆς *Πράξεως*[378], προκειμένου νὰ τὸ συνδέσουν ἄμεσα μὲ τὶς ὑπόλοιπες ψευδεπίγραφες ἢ παρερμηνευμένες βιβλικὲς καὶ πατερικὲς *χρήσεις* τῆς Ἱέρειας. Τὸ σχόλιο τοῦ Κωνσταντίας τῆς Κύπρου Κωνσταντίνου *αὕτη ἡ βίβλος ἐστὶν ἡ συνιστῶσα τὸν ψευδοσύλλογον ἐκείνων*[379], ἀναφορικὰ μὲ τὶς *Πράξεις Ἰωάννου* καὶ τὴ θέση τους στὴν Ἱέρεια, κάθε ἄλλο παρὰ τυχαῖα ἀναφέρεται.

Τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐμφορεῖται ὁ συγγραφέας τῶν *Πράξεων Ἰωάννου*, κατὰ τὴν ἀναφορά του στὸν *παθητὸ* ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο, εἶναι καθαρὰ δοκητιστικό. Μέσα ἀπὸ τὸ ἀναγνωσθὲν ἀπόσπασμα τοῦ

---

[378]. Βλ. *Πράξεις Ἰωάννου, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 168D-169B = *Πράξεις Ἰωάννου,* 27-28, ἔκδ. M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha*, Leipzig 1898, ἐπανέκδ. Hildesheim, Zürich, New York 1990, σσ. 165, 17 – 166, 12. Αὐτόθι, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 169B-172C = *Πράξεις Ἰωάννου,* 93-95, 97-98, ἔκδ. M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha*, μν. ἔργ., σσ. 196, 19 – 198, 4. 199, 7 – 200, 9. Ἡ προέλευση τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἀπὸ τὸ γνωστικισμὸ ἢ μανιχαϊσμὸ εἶναι πέραν πάσης ἀμφιβολίας.

[379]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 172D. Παρόμοιο εἶναι καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Εὐθυμίου Σαρδέων, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 172E, *«ἔπρεπε τῇ παρασυναγωγῇ ἐκείνῃ ἔχειν τὴν βίβλον ταύτην εἰς μαρτυρίαν»*.

κειμένου αὐτοῦ στὴ Νίκαια ἐκφράζεται σαφῶς ἡ πίστη πρὸς ἕναν Χριστὸ ποὺ ὡς *ἄϋλον* δῆθεν καὶ *ἀσώματον ὑποκείμενον*[380] δὲν βρίσκεται κατὰ τὸ χρόνο τῶν Παθῶν του στὸ Γολγοθᾶ, ἀλλὰ σὲ κάποιο ὑπεραισθητὸ *σπήλαιον*, ὅπου ὁμιλεῖ στὸν Πέτρο σὲ μία γλώσσα ἐπίσης ὑπεραισθητή[381]. Ἀπὸ τὸ σημεῖο ἀκριβῶς ποὺ οἱ συνοδικοὶ πατέρες σταματοῦν τὴν πρώτη ἀνάγνωση τῶν *Πράξεων Ἰωάννου* ξεκινᾶ μία παραλειπόμενη στὴ σύνοδο ὅσο καὶ οὐσιαστικῆς σημασίας φράση τοῦ ἴδιου κειμένου, τὸ *«οὐκ ἐμοὶ δὲ τέκνον ἀλλὰ τῷ σαρκικῷ μου εἰδώλῳ»*[382], ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴν ἀντίστοιχη *«ἔγραψας νεκροῦ νεκρὰν εἰκόνα»*[383]. Μέσα ἀπὸ τὶς φράσεις αὐτὲς ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ἐμφανίζεται νὰ ἀπαξιώνει τὴν πράξη εἰκονογράφησης τοῦ προσώπου του σὲ ὑλικὴ εἰκόνα, διακατεχόμενος δῆθεν ἀπὸ μένος κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων συνολικά.

Ὁ δεσπόζον αὐτὸς μανιχαϊσμός, ἡ ἀκραία ἐξιδανίκευση ἑνὸς ὑπεραισθητοῦ κόσμου στὰ πρότυπα τῶν δύο ἀκοινώνητων ἀρχῶν τοῦ ἀρχαίου ζωροαστρισμοῦ, τοῦ *ὑλικοῦ* καὶ τοῦ *πνευματικοῦ* κόσμου ἢ τοῦ *κοσμικοῦ* καὶ τοῦ *ἱεροῦ*, θέτει στὸ περιθώριο τὴν πρωτεύουσα θεολογικὴ διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*[384]. Ἕνας φανταστικός,

---

[380]. Βλ. *Πράξεις Ἰωάννου, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 169B.

[381]. Βλ. *Πράξεις Ἰωάννου, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 172C.

[382]. *Πράξεις Ἰωάννου,* 27-28, ἔκδ. M. BONNET, σ. 166, 12-13.

[383]. *Πράξεις Ἰωάννου,* 29, ἔκδ. M. BONNET, σ. 167, 18-19.

[384]. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωση *«ἡ γὰρ ἄϋλος μορφὴ συσχηματισαμένη τὸ εἶδος τῆς σαρκός, ὁρατὴ μὲν οὐκ ἦν· ἐψηλαφᾶτο δὲ οὐδαμῶς διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχει κοινωνίαν τὴν ὕλην πρὸς τὸ ἄϋλον»,* ποὺ ἐμπεριέχεται στὸ δημοσιευμένο μανιχαϊστικὸ κείμενο, ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 434, 6-10. Μέσα ἀπ᾽ αὐτὴν τὴ διατύπωση καὶ σὲ ἐπίπεδο κοσμολογίας, ποὺ συγχέεται μ᾽ αὐτὸ τῆς

μυστηριακὸς καὶ προπάντων αὐθύπαρκτος σὲ σχέση μὲ τὸν ἄκτιστο Θεὸ ὑπεραισθητὸς κόσμος προτάσσεται στὰ συμφραζόμενα μιᾶς σκέψης ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὀρθοῦ λόγου, κατεξοχὴν δεισιδαιμονικῆς.

Κείμενα τοῦ εἴδους τῶν *Πράξεων Ἰωάννου* δὲν συμπεριλήφθηκαν ἐπίσημα στὸ εἰκονομαχικὸ *ἀνθολόγιο* τῆς συνόδου τῆς Ἱέρειας ἢ τῆς μεταγενέστερής της, τοῦ 815, ἐπειδὴ ἀκριβῶς οἱ εἰκονομάχοι δὲν θὰ ἤθελαν παρὰ νὰ ἐμφανιστοῦν ὡς θεματοφύλακες τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Ὡστόσο μεμονωμένες λέξεις, φράσεις καὶ ἀποσπάσματα μανιχαϊστικῆς ἀπόχρωσης ἀπαντοῦν στὸ ἴδιο *ἀνθολόγιο,* ὡς παρέμβλητες προσθῆκες στὶς χαλκευμένες πατερικὲς *χρήσεις.* Ἡ κειμενικὴ αὐτὴ παραχάραξη μαρτυρεῖται στὴ Νίκαια ἀπὸ πρῶην συνοδικὰ μέλη τῆς Ἱέρειας, ἀπὸ τὸ Νεοκαισαρείας Γρηγόριο καὶ τὸν Ἀμορίου Θεοδόσιο[385]. Μὲ τὴν ἑρμηνευτικὴ ἄλλωστε προσέγγιση καθεμιᾶς ἐκ τῶν ψευδεπίγραφων πατερικῶν *χρήσεων* τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς Ἱέρειας γίνεται ἀντιληπτὸ τὸ διαρχικὸ καὶ ἀκολούθως δοκητιστικὸ πνεῦμα τῶν συγγραφέων τους. Βάσιμα, λοιπόν, πιθανολογεῖται ἡ μανιχαϊστική τους προέλευση.

Καταρχὴν σὲ *χρήση* τῆς Ἱέρειας, ποὺ ἀποδίδεται ψευδῶς στὸν ἅγ. Ἐπιφάνιο Κωνσταντίας, ἡ ἀπαγόρευση τῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἔχει ὡς δικαιολογητική της βάση τὴν προτροπὴ: *«ἀεὶ διὰ*

θεολογίας, ἐκφράζεται ἡ διαρχία, ἡ ἀντιδιαστολὴ δηλ. μεταξὺ τῶν ὑποθετικὰ ἀκοινώνητων περιοχῶν τῆς *ὑλικοῦ* καὶ τοῦ *πνευματικοῦ* κόσμου. Αὐτὴ ἡ διαρχία, ὅταν μετατίθεται στὴ χριστολογία, μεταφράζεται στὴν πίστη πρὸς τὸ κατὰ φαντασίαν *ληπτόν* πρόσλημμα τῆς *σαρκὸς* τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὸ ὁποῖο ὅμως θεωρεῖται κατὰ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα *ἄληπτον,* ἐν αὐτόθι, σ. 434, 16.

[385]. Στὴν ἐρώτηση τοῦ πατρικίου Πετρωνᾶ, ἐὰν κείμενα τοῦ εἴδους τῶν *Πράξεων Ἰωάννου* χρησιμοποιήθηκαν στὴν Ἱέρεια, οἱ Γρηγόριος καὶ Θεοδόσιος ἀπάντησαν καταφατικά, μὲ τὴ διευκρίνηση ὅτι ἡ ἐξαπάτηση ἔγινε *διὰ ψευδοπιττακίων*, διαμέσου δηλ. ψευδεπίγραφων πατερικῶν *χρήσεων*, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 173DE.

μνήμης ἔχετε τὸν Θεὸν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν»[386]. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐκφράζεται σαφῶς ἡ ὑπερτίμηση ἑνὸς ὑπεραισθητοῦ κόσμου μὲ τὴν παράλληλη ὑποτίμηση τοῦ αἰσθητοῦ, ἐπικρατεῖ δηλ. πανηγυρικὰ ἡ διαρχικὴ σκέψη. Γι᾽ αὐτὸ καὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας εἶναι κατηγορηματικοί, καθὼς συνδέουν ἄμεσα τὴν ἐμφανιζόμενη ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους ὡς ἐκκλησιολογία-εἰκονολογία τοῦ ἁγ. Ἐπιφανίου μὲ τὴν ἀντίστοιχη τῶν γνωστικῶν ἢ μανιχαίων, ἑστιάζοντας στὰ ψευδεπίγραφα *πρὸς Λαοδικεῖς* καὶ *κατὰ Θωμᾶν*[387].

Μὲ τὶς ἴδιες προϋποθέσεις ἐξετάζεται ἀκολούθως καὶ ἡ ψευδεπίγραφη εἰκονομαχικὴ *χρήση,* ποὺ ἀποδίδεται ψευδῶς ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους στὸ Θεόδοτο Ἀγκύρας[388]. Μὲ αὐτὴν ὁ *συναγωνιστὴς Κυρίλλου* Θεόδοτος ἐμφανίζεται νὰ καταδικάζει τὶς ὑλικὲς εἰκόνες τῶν ἁγίων, μὲ πρόκριμα *τὰς* οἱονεὶ *ἐμψύχους εἰκόνας*, τὴ διατήρηση δηλ. μόνο τῆς μνήμης τῶν ἁγίων μετὰ τὸ θάνατό τους. Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια εἶναι σὰν νὰ δίδεται προτεραιότητα σὲ ἔννοιες ἀπρόσωπες καὶ ὄχι στὰ ἴδια τὰ αἰσθητὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς ἱστορίας[389]. Στὴν αἰτιολόγηση τοῦ ἀνώνυμου γνωστικοῦ ἢ μανιχαίου συγγραφέα τῆς κειμενικῆς αὐτῆς πηγῆς κρίσιμη εἶναι ἡ φράση του *τὰς τῶν ἁγίων*

---

[386]. ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ, *Πρὸς Θεοδόσιον βασιλέα*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 292DE = CPG 3751.

[387]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 293B.

[388]. Βλ. ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, (χωρὶς τίτλο), ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 309E-312A = CPG 6133, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο καὶ αὐτὸ ἀποδεικνύεται ψευδεπίγραφο κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ ἐκεῖνο τοῦ ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ, *Πρὸς Θεοδόσιον βασιλέα*, ἐν *Πρᾶξις στ΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Τόμος ε΄* MANSI 13, 312BCD.

[389]. Βλ. ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, (χωρὶς τίτλο), ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 309E-312A.

ἰδέας[390], ἡ ὁποία θὰ συνδεθεῖ μὲ τὴ διακηρυχθείσα στὴν Ἱέρεια πίστη τῶν εἰκονομάχων περὶ μιᾶς μεταθανάτιας *μετάστασης* τῶν *συμμόρφων* τοῦ Χριστοῦ ἁγίων, ὅπου ἡ αἰσθητή τους σάρκα θεωρητικὰ χάνεται ἐξολοκλήρου[391].

Ἡ διαρχία διέπει τὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε νὰ ἐπιδρᾶ ἀνάλογα στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται ἀντιληπτὴ ἀπὸ μέρους τους ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ὑπ᾽ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ἡ παρερμηνεία ἀκόμη καὶ τῶν αὐθεντικῶν βιβλικῶν καὶ πατερικῶν *χρήσεων* εἶναι δεδομένη γιὰ τοὺς εἰκονομάχους. Δεσπόζουσα θέση στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς συνόδου τῆς Ἱέρειας καταλαμβάνει τὸ *Ἰω. 4, 24*, *«πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»*[392], ὡς ἄξονας στὴν ἑρμηνεία τοῦ συνόλου τῶν βιβλικῶν καὶ πατερικῶν της *χρήσεων*[393]. Ἡ

---

[390]. Βλ. ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, (χωρὶς τίτλο), ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 312A.

[391]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 276D. 277D.

[392]. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 216BC. *Τόμος δ΄* MANSI 13, 280E.

Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 386, 32-34. σσ. 466-468, ὅπου μαρτυρεῖται ὅτι ἡ συγκεκριμένη βιβλικὴ *χρήση* ἀπαντᾶ στὴν τελευταία παράγραφο τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς, νοηματοδοτούμενη κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ αὐτὸν τῆς Ἱέρειας, στὴ βάση δηλ. ἑνὸς δεσπόζοντος δοκητισμοῦ.

[393]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 280E, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ συνδυαστικὴ χρήση τῶν βιβλικῶν χωρίων: α) *Ἰω. 4, 24*, *«πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»*, β) *Ἰω. 1, 18*, *«Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε»*, γ) *Ἰω. 5, 37*, *«οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε [πώποτε] οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε»* καὶ δ) *Ἰω. 20, 29*, *«μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες»*. Παρόμοια, βλ. αὐτόθι, MANSI 13, 285BC, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ χρήση καὶ ἄλλων βιβλικῶν χωρίων, τῶν: α) *Ρωμ. 1, 23*, *«ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου»*, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ *Ρωμ. 1, 25*, *«ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα»* καὶ β) *Β΄*

ἐπικρατούσα πάντως θεολογικὴ καὶ συνάμα κοσμολογικὴ ἀρχή, ποὺ ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴν παρερμηνευμένη αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, εἶναι ἡ διαρχία μεταξὺ τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Αὐτὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ πηγάζει ἀπὸ τὴ ζωροαστρικὴ καὶ μανιχαϊστικὴ ἀντίληψη περὶ τῶν δύο ἀκοινώνητων καὶ ἀντιμαχόμενων πρώτων ἀρχῶν τοῦ κόσμου. Ἡ ἴδια ἑρμηνευτικὴ ἐξάλλου ἀπαντᾶ αἰῶνες πρὶν στὸ Φιλόξενο Ἱεραπόλεως, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἀντιχαλκηδόνιος ἱεράρχης ὑπῆρξε *τοῖς πράγμασι* μανιχαῖος[394], παρότι ἐπίσημα ἐντάχθηκε στὴν τριανδρία τῶν μονοφυσιτῶν *ἀκεφάλων* ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ Σεβῆρο καὶ τὸν Πέτρο τὸν Κναφέα.

Τὸ κρισιμότερο σημεῖο στὴν αἵρεση τῶν εἰκονομάχων, ποὺ πιθανότατα δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τὴ συνειδησιακή τους ἀντίδραση κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, εἶναι ἡ πίστη τους πρὸς τὴν *ἐξόλων ὅλη μεταβολὴ* τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ, ὅπως καὶ τῶν *συμμόρφων* του ἁγίων μετὰ τὴν Ἀνάσταση. Ἡ πρόφασή τους γιὰ τὴ θεία καὶ ἄρα ἀπερίγραφη φύση του Χριστοῦ θὰ μποροῦσε νὰ τεθεῖ ὡς ἐπιχείρημα κατὰ τῆς εἰκονογράφησης τοῦ ἰδίου τοῦ θείου προσώπου. Πῶς θὰ ἐδικαιολογεῖτο ὅμως ταυτόχρονα καὶ τὸ *ἀπερίγραφον* τῶν ἁγίων[395];

Κορ. 5, 16, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ *Β΄ Κορ. 5, 7*, *«διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους»* καὶ *Ρωμ. 10, 17*, *«ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ»*, τὰ ὁποῖα στὸ σύνολό τους ἐπικεντρώνονται στὸ *Β΄ Κορ. 5, 16*.

Ἡ ἴδια ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση ἀπαντᾶ καὶ στὴν *περικεκομμένη χρήση* τοῦ ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἔπη*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 297A.

[394]. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 181A = ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΙΑΚΡΙΝΟΜΕΝΟΥ, ἐν CPG 7509 (δὲν ἀπαντᾶ σὲ ἄλλη ἔκδοση ἐκτὸς τοῦ MANSI)

[395]. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 417, 27-30, *«Εἰ τοίνυν κατ᾽ αὐτὸν ἐξ ὅλων*

Προφανῶς λοιπὸν κάποια ἄλλη δοξασία ἐπικρατεῖ στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων.

Οἱ εἰκονομάχοι ἐπιχειροῦν καταρχὴν νὰ στοιχειοθετήσουν τὴ θέση τους γιὰ τὴν *ἐξόλων ὅλη μεταβολὴ* τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

1. Βασιζόμενοι στὸν Εὐσέβιο Καισαρείας, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ *ἔγκριτο* πατέρα, γιὰ τὴν ἑρμηνεία τοῦ *Β΄ Κορ. 5, 16*, «εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»[396] ταυτίζουν σὲ πρώτη φάση τὴ σημασία τῆς *σαρκὸς* μὲ τὴν αἰσθητὴ φύση τοῦ Χριστοῦ. Ἀγνοοῦν ὅτι στὴ βιβλικὴ αὐτὴ συνάφεια ἡ λέξη *σὰρξ* φανερώνει τὸ *παθητὸν* τοῦ Χριστοῦ, ποὺ μόνον αὐτὸ χάνεται μετὰ τὴν Ἀνάσταση καὶ ὄχι ἡ ἀνθρωπότητα του Χριστοῦ στὴν ὁλότητά της.

2. Σὲ δεύτερη φάση, ἀφοῦ συνδυάσουν τὸ περιεχόμενο τοῦ *Β΄ Κορ. 5, 16* μὲ τὴ σημασία τοῦ *συμμόρφους* τοῦ *Φιλ. 3, 21*[397], ποὺ ἀναφέρεται στὴν ὁμοούσια τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ φύση τῶν ἁγίων καὶ στὸν κοινό της προορισμό, ἐκφράζουν τὴν πίστη τους πρὸς τὸν ἀφανισμὸ τῆς κτιστῆς φύσης τῶν ἁγίων μετὰ τὴν Ἀνάσταση.

Σύμφωνα μὲ τὴ συλλογιστικὴ τῶν εἰκονομάχων δὲν ἀπομένει τίποτα ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ φύση εἴτε τοῦ Χριστοῦ εἴτε καὶ τῶν ἁγίων μετὰ

ὅλῃ μεταβέβληται, οὐδὲν ἄρα αὐτῆς ὑπολέλειπται. Ἐκποδὼν οὖν τὸ σῶμα καὶ ἔφθαρται· καὶ οὔτε σῶμα, οὔτε μορφή, οὔτε ἄλλο τι λοιπόν ἐστι».

[396]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 277D. MANSI 13, 285BC. Γιὰ τὸ ὅτι πεδίο τῆς ἀντιπαράθεσης μεταξὺ τῶν εἰκονομάχων καὶ τῶν ὀρθοδόξων εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ βιβλικὸ χωρίο, ὅπως ἐπίσης καὶ γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ παρερμηνεία τοῦ εἶναι γιὰ τοὺς πρώτους ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος στὴ θεμελίωση τῆς ἰδεολογίας τους, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 288CD.

[397]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 277D. 285BC.

τὴν Ἀνάσταση, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ περιγραφηθεῖ εἰκαστικά. Τὸ μόνο ποὺ παραμένει στὴν αἰωνιότητα εἶναι ἡ θεία φύση, ἡ ὁποία βέβαια εἶναι ἀπερίγραφη. Ἐφόσον πιστεύεται ὅτι ἐξαλείφεται ἡ αἰσθητὴ φύση τόσο τοῦ Χριστοῦ ὅσο καὶ τῶν ἁγίων, μόνον οἱ νοητές τους *ἰδέες* ἐξακολουθοῦν θεωρητικὰ νὰ ὑφίστανται, ἡ μνήμη τους δηλ. ποὺ ὅμως δὲν δίνει καὶ τὴ δυνατότητα νὰ ἐξεικονιστοῦν[398]. Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους οἱ ἱερὲς εἰκόνες δὲν ἀποτυπώνουν μιὰ αἰσθητὴ πραγματικότητα προσώπων καὶ πραγμάτων, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον. Εἶναι ἕνας ἀπατηλὸς ἐξεικονισμὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων, διότι, μετὰ τὴν Ἀνάσταση, πιστεύεται ὅτι ἔχουν ἀπωλέσει τὴ μόνη περιγραφόμενη αἰσθητή τους φύση.

Εἶναι ἀξιοπερίεργο πάντως πῶς οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας, ἐνῶ συνομολογοῦν ρητὰ τὸ δόγμα τῶν ἕξι Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τὴν πληρότητα ἐν προκειμένῳ τῆς θεότητας καὶ τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου (ποὺ σημαίνει καὶ τὸ ἀμείωτο τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἰδιωμάτων, θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν του), καταλήγουν νὰ ἀμφισβητοῦν εἰδικὰ τὸ *περιγραπτόν* του ἰδίωμα[399]. Μετὰ τὴν ἀπὸ μέρους τους ἐπανάληψη τῶν κλασικῶν στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία

---

[398] Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 345CD.

[399]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 236CD. 237BC. 237D. 240C.

Οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας φθάνοντας στὴν ὁλοκλήρωση τῶν ἀναθεματισμῶν τους καὶ ἐνῶ εἶχαν ἤδη συνομολογήσει μὲ *φιλολογικὴ ἀκρίβεια* τὸ χριστολογικὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας ἑστιάζοντας στὴν πραγματικὴ ἐνσάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 333E-336D, ἐντελῶς ξαφνικὰ καὶ δίχως τὴν ἐλάχιστη νοηματικὴ σύνδεση μὲ τὴν προηγούμενή τους ἐκκλησιαστικὴ ὁμολογία ἐξαπολύουν τὶς δοξασίες τους περὶ τοῦ ἀπεριγράπτου Θεοῦ Λόγου καὶ περὶ τῆς ἀποκλειστικὰ νοητῆς θείας λατρείας, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 336E-337C.

διατυπώσεων *«ἐξ ἀμφοῖν ἕν»*[400] καὶ *«τὸ δὲ Χριστὸς ὄνομα Θεὸν καὶ ἄνθρωπον δηλοῖ»*[401] ὁ λόγος τους κατὰ τὴ σύνδεση τῆς χριστολογίας μὲ τὴν εἰκονολογία, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα εἰδικὰ τῆς σχέσης *πρωτοτύπου* καὶ *τεχνητῆς εἰκόνος*, θὰ χαρακτηριστεῖ ἀπὸ ἀνακολουθία. Οἱ ἴδιοι, ἄλλωστε, θὰ ἀξιώσουν τὸ *ἑτεροϋπόστατον* μεταξὺ τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ τοῦ θείου τους *ἐνσημαινομένου,* ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν *ἐμφέρεια*, δηλ. τὴν ἀναφορικότητα, τῶν πρώτων πρὸς τὸ δεύτερο[402].

Στὸ σημεῖο αὐτὸ διασπᾶται εὐθέως ἡ συνέχεια τῆς χριστολογικῆς συνοδικῆς παραδόσεως μὲ τὴν υἱοθέτηση εἴτε τοῦ νεστοριανικοῦ *ἑτεροϋποστάτου* εἴτε τῆς μονοφυσιτικῆς *ἀπαλοιφῆς* εἴτε καὶ ἑνὸς *καθολικοῦ* χαρακτήρα τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ *ἀπροσώπου* καὶ *ἀπεριγράπτου,* ποὺ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, ἰδίως κατὰ τὴ β΄ φάση τῆς εἰκονομαχίας[403]. Ὡστόσο ἡ εἰκονομαχικὴ ἰδεολογία δὲν παύει νὰ ἑδράζεται ἀμιγῶς στὴ μανιχαϊκὴ

---

[400]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 340C. Στὴν πατερικὴ γραμματεία τὸ *ἐξ ἀμφοῖν* ἀπαντᾶ γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος 2, Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς*, 23 PG 35, 432C, *«Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἕν ἐξ ἀμφοῖν, καὶ δι᾽ ἑνὸς ἀμφότερα»* καὶ χρησιμοποιεῖται ἀνάλογα στὴ χριστολογία τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ὡς προσφιλὴς ἔκφραση μὲ τὴν ὁποία διακηρύσσεται ὁ εἷς ἐνεργὼν, τὸ ἕνα δηλ. ὑποκείμενο, ὁ Θεὸς Λόγος, στὶς δύο φύσεις, ἐνέργειες καὶ ἰδιότητές του, τὴ θεία καὶ τὴν ἀνθρώπινη, βλ. J. WOHLMUTH, G. ALBERIGO, G. DOSSETI, P. JOANNOU, C. LEONARDI, P. PRODI, *Dekrete der okumenischen Konzilien = Conciliorum oecumenicorum decreta*, τόμ. 1, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich 2002, σ. 41, στίχ. 35-36. *Ἐπιστολὴ 53, Πρὸς Ξύστον Ρώμης* PG 77, 288A. *Πασχάλιες Ἐπιστολές, 8, Περὶ Ἀγάπης*, 6 PG 77, 572A. 18, *Προθεωρία*, 2 PG 77, 776B.

[401]. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 340C.

[402]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 489A.

[403]. Γιὰ τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ τῶν εἰκονομάχων, ποὺ φαίνεται νὰ εἰσάγεται ὄψιμα, στὴν ἐποχὴ εἰδικὰ τοῦ ἁγ. Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 396CD.

διαρχία καὶ τὴ σχετικὴ παρερμηνεία τοῦ *«ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ»*[404], παρόλη δηλ. τὴ δευτερογενή της ταύτιση μὲ τὰ ρεύματα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ νεστοριανισμοῦ. Οἱ προϋποθέσεις της πάντως εἶναι καθαρὰ θεολογικὲς καὶ χριστολογικές, ὁπότε δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παράγωγο ἑνὸς φιλοσοφικοῦ προβληματισμοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κ. Κορναράκης ἐντοπίζει τὸ *πλατωνικὸ γένος* στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων, εἰδικὰ δὲ στὴν ἐνυπάρχουσα δοξασία τους περὶ ἑνὸς ὑπεραισθητοῦ *καθόλου ἀνθρώπου*, ἄρα καὶ *ἀχαρακτήριστου, ἀόρατου, ἀσχημάτιστου* καὶ *ἀπεριγράφου*, ποὺ ὑποτιθέμενα ταυτίζεται μὲ τὴ *σάρκα* τοῦ Θεοῦ Λόγου[405]. Ἡ ἑρμηνευτική του ὅμως προσέγγιση, ποὺ

---

[404]. Βλ. τὴ χρήση τοῦ *Ἰω.* 4, 24, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 216BC. *Τόμος δ΄* MANSI 13, 280E.

[405]. Ὁ Κ. Κορναράκης, ἐν Κ. Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἡ θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων κατὰ τὸν ὅσιο Θεόδωρο τὸ Στουδίτη*, ἔκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 1998, σ. 111-114, ἐπικαλεῖται τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ Meyendorff, ἐν J. MEYENDORFF, *«The Iconoclastic Crisis»*, μν. ἔργ., σσ. 42-53, σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ πλατωνισμοῦ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἰδικὰ δὲ ὡς πρὸς τὴ διάκριση μεταξὺ *universalia* καὶ *realia* κατὰ τὴ θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ ὡς *Νέου Ἀδάμ* σὲ σύγκριση μὲ τὴ φύση τῶν ὑπολοίπων ἀνθρώπων. Ἡ ἄποψη τοῦ Κορναράκη συνοψίζεται στὴ διατύπωση του: *«ἡ προσφυγή τῶν εἰκονομάχων στά ἰδεαλιστικά πρότυπα τοῦ πλατωνικοῦ «γένους», διασφάλιζε κατ᾽ αὐτούς, τήν πραγματικότητα τοῦ ἑνός προσώπου τοῦ σαρκωθέντος Λόγου, οὕτως ὥστε νά εἶναι ἐφικτή ἡ θεώρηση τῶν δύο φύσεων στό ἕνα πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ»*, ἐν Κ. Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ἡ θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων κατὰ τὸν ὅσιο Θεόδωρο τὸ Στουδίτη*, μν. ἔργ., σ. 114. Τὸ ἐρώτημα βέβαια εἶναι κατὰ πόσον μπορεῖ νὰ εἰσχωρήσει αὐτόνομα ἡ ἑλληνικὴ σκέψη, ἀριστοτελικὴ ἢ πλατωνική, στὸ μεσοβυζαντινὸ πολιτισμό, ὅπου ἡ θεολογικὴ διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου* εἶναι δεσπόζουσα, ὥστε νὰ ἐπιδράσει ἀποφασιστικὰ εἴτε στοὺς εἰκονομάχους εἴτε στοὺς ὀρθοδόξους. Ἀλλιώτικα ἡ ταύτιση μὲ τὸν Πλάτωνα θὰ ἦταν τυχαία, μερικὴ καὶ ἐπουσιώδης. Συνυποβάλλονται λοιπὸν τὰ ἀκόλουθα ρητορικὰ ἐρωτήματα:

- Γιατὶ θὰ πρέπει σὲ κάθε περίπτωση ὁ παγκόσμιος πολιτισμὸς νὰ θεωρεῖται ἐξαρτώμενος ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη; Ὅσον ἀφορᾶ στὴν εἰκονομαχία καὶ στὴν ἐπικρατούσα σ᾽ αὐτὴν διαρχικὴ σκέψη τὸ βάρος πέφτει ἄδικα στὸν πλατωνισμό, ἐνῶ παραθεωρεῖται ὁ μανιχαϊσμός,

ἀκολουθεῖται καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ἐρευνητὲς καὶ πρωτογενῶς ἀπὸ τὸ Florovsky, κρίνεται καθόλα ἀβάσιμη[406], διότι πολὺ ἁπλὰ στὴν

τὸ ρεῦμα ἑνὸς πολιτισμοῦ ἕτερου τοῦ ἑλληνικοῦ, ποὺ ἔτεινε νὰ κυριαρχήσει στὴ μεσοβυζαντινὴ κοινωνία, ἀφοῦ εἶχε ἐπεκταθεῖ κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὴ Μεσόγειο ἕως τὴν ἀνατολικὴ Κίνη ἐν εἴδει παγκόσμιας θρησκείας. Ἐξάλλου ὁ Πλάτωνας ἢ οἱ μαθητές του οὐδέποτε ἀνέπτυξαν εἰκονομαχικὴ συνείδηση, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς μανιχαίους. Ἐπιπλέον οἱ ἅγιοι Νικηφόρος Κπόλεως καὶ Θεόδωρος Στουδίτης κατὰ τὴν εἰκονολογική τους διδασκαλία, στὴν ἀνταπάντησή τους εἰδικότερα πρὸς τὸ νεοφανὲς εἰκονομαχικὸ δόγμα περὶ ἑνὸς ὑπεραισθητοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, στρέφουν τὴν πολεμική τους εὐθέως κατὰ τοῦ μανιχαϊσμοῦ, ἐνῶ ἀπουσιάζει παντελῶς κάθε ἀναφορά τους στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἑτέρα ἀπόδειξις περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* PG 100, 849AB. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 397A.

- Εἶναι δυνατὸν τὸ *καθόλου ἄνθρωπος* τῶν εἰκονομάχων νὰ σημαίνει κάποιο νοητὸ αὐθύπαρκτο ἀρχέτυπο, σύμφωνα μὲ τὴν πλατωνικὴ σκέψη, ὅπου θὰ ἀπουσιάζει παντελῶς ἡ διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου* ἔστω καὶ ἀλλοιωμένη; Οἱ εἰκονομάχοι ἐξακολουθοῦν νὰ ὁμολογοῦν γεννητό, δηλ. κτιστό, ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο κατὰ τὴν ἀνθρωπότητά του, ἔστω καὶ διαφοροποιημένα ἔναντι τῆς ἀντίστοιχης ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας.

Ἐπιπρόσθετα ἐπισημαίνονται τὰ ἑξῆς:

- Σὲ προηγούμενα κεφάλαια τῆς παρούσας διατριβῆς ἀποδείχθηκε γιὰ ποιό λόγο οἱ εἰκονομάχοι στράφηκαν μὲ μένος κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Οἱ προϋποθέσεις τους ἦταν καθαρὰ χριστολογικές. Ὑποτίμησαν τὴν αἰσθητὴ φύση τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου καὶ γι᾽ αὐτὸ ἐπιδίωξαν ἕναν ἀντίστοιχα ὑπεραισθητὸ ἢ πνευματικὸ τρόπο λατρείας τοῦ Θεοῦ.
- Εἶναι ἄλλο, ἐὰν ὁ ἀνατολικὸς μυστικισμός, ἡ διαρχία μεταξὺ *ὑλικοῦ* καὶ *πνευματικοῦ* κόσμου, ἔδωσε ἐρεθίσματα σκέψης, ὁπότε καὶ ἐπέδρασε ἀνάλογα τόσο στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα ὅσο καὶ κατὰ μία χιλιετία καὶ πλέον μεταγενέστερα στὴ λογικὴ καὶ τὴν πίστη τῶν εἰκονομάχων. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ἐπιρροὴ θὰ προερχόταν ἀπὸ τὸν ἀρχέγονο ζωροαστρισμὸ καὶ στὴ δεύτερη ἀπὸ τὸ παράγωγο μεταγενέστερο ρεῦμα του, τὸ μανιχαϊσμό.

[406]. Ὁ π. Γεώργιος Φλορόφσκυ καταθέτει τὶς ἀπόψεις του στὸ ἄρθρο G. FLOROVSKY, *«Origen, Eusebius and the Iconoclastic Controversy»*, μν. ἔργ., σσ. 77-96, τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται αὐτούσιο ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Christianity and Culture*, τόμ. 2, ἔκδ. Nordland Publishing Company, Belmont Massachusetts 1974, σσ. 101-130 = Γ.

ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὐδέποτε ὑπῆρξαν εἰκονομαχικὲς τάσεις, οὔτε κἂν ἡ καταδίκη τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου[407]. Ἐν προκειμένω εἶναι ἀποσαφηνιστικὲς οἱ ἑξῆς διατυπώσεις τοῦ Ν. Ματσούκα:

ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμός* (μτφρ. Ν. Πουρναρᾶ), ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη [2]2000, σσ. 128-151. Ἡ ἴδια ἐπιστημονικὴ ἄποψη ἀπαντᾶ ἐν Β. ΛΑΟΥΡΔΑ, *«Ἡ εἰκονομαχία»*, ἐν *Χριστιανικὸν Συμπόσιον*, 1, Ἀθῆναι 1969, σ. 159. TH. NIKOLAOU, *«Die Ikonenverehrung als Beispiel ostkirchlicher Theologie und Frömmigkeit nach Johannes von Damaskos»*, μν. ἔργ., σσ. 156-157. J. MEYENDORFF, *«The Iconoclastic Crisis»*, μν. ἔργ., σσ. 42-43. P. KARLIN-HAYTER, *Iconoclasm*, ἐν The Oxford History of Byzantium (ἔκδ. C. Mango), Oxford 2002, σ. 154. Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης του Φλορόφσκυ, εἰδικὰ περὶ τῆς ἐν σπέρματι εἰκονομαχίας τοῦ Ὠριγένη καὶ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τὸν P. Alexander ἐν P. J. ALEXANDER, *«The Iconoclastic Council of St. Sophia (815) and its definition (Horos)»*, ἐν DOP 7 (1953), σσ. 50-51.

Ὁ καθηγητὴς Ν. Ματσούκας ἀναιρεῖ τὴν ἄποψη περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδεολογικοῦ ὑποβάθρου τῆς εἰκονομαχίας, ἐν Ν. Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *«Ἱστορικὲς καὶ Θεολογικὲς προϋποθέσεις εἰκονοφίλων καὶ εἰκονομάχων»*, ἐν *Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986*, 3, Γενεύη 1989, σσ. 347-360, ἀφοῦ ἔχει ἐπακριβῶς διακρίνει μεταξὺ τῶν μεγεθῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τοῦ γνωστικισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, ΦΘΒ 6, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη [7]2002, σσ. 160-165. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 59-66.

[407]. Βλ. Γ. ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ, *«Παρατηρήσεις για την τεχνητή εἰκόνα και το υπερβατικό πρότυπο στην αρχαία ελληνική θεωρία της τέχνης»*, ἐν Ελληνικά 47 (1997), Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 71-94. Ἀφοῦ διακριθεῖ καταρχὴν τὸ φιλοσοφικὸ ὑπόβαθρο τῆς κριτικῆς τοῦ Πλάτωνα σὲ σχέση μὲ τὸ θρησκευτικό, ἐπισημαίνεται γενικὰ ὅτι οἱ ὅποιες πλατωνικὲς ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν αἰσθητὴ τέχνη δὲν ἀφοροῦν σὲ αὐτὴ καθεαυτὴ τὴν ἀποδοχὴ ἤ τὴν ἀποπομπή της ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο πολιτισμό, ἀλλὰ στὴν ὀρθὴ χρήση της. Ὁ Ζωγραφίδης, ἄλλωστε, μὲ βάση τὴν *Πολιτεία* σημειώνει ὅτι *«Η καλλιτεχνική εικόνα δεν φαίνεται να κατέχει αξιόλογη θέση στην προοπτική του Πλάτωνα. Αυτό όμως δεν δικαιολογείται πλήρως από το γεγονός ότι δεν είναι παρά αντίγραφο. Εξάλλου τα πάντα, εκτός των ιδεών, είναι αντίγραφα/εικόνες και οι πάντες είναι μιμητές»*, ἐν αὐτόθι, σ. 78, καὶ καταλήγει στὰ ἑξῆς: *«Το μορφωτικό ιδεώδες της Πολιτείας είναι η αγωγή της ψυχής στο όν. Η εικόνα, λεκτική και οπτική, εκτιμάται θετικά στον βαθμό που συμβάλλει στην ανύψωση από το αισθητό στο νοητό. Απεναντίας, καταδικάζεται όταν δεν αντιλαμβάνεται τον σκοπό της, κάνει κατάχρηση της φαντασίας, δεν οδηγεί στην ηθική πράξη και καταντά άχρηστη ή, στην καλύτερη περίπτωση, παιχνίδι»*, ἐν αὐτόθι, σ. 83. Ἐξάλλου καὶ στοὺς *Νόμους*

1. *«Ἡ πλατωνική διαρχία μέ κανέναν τρόπο δέν πρέπει νά ἑρμηνευθεῖ ὑπό τό πρίσμα τῆς σκοτεινῆς διαρχίας ἀνατολικῶν ἀντιλήψεων, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες πάντοτε ἐπικρατεῖ ἕνας ἀμείλιχτος κι ἄπαυστος πόλεμος τοῦ σκοτεινοῦ καί τοῦ φωτεινοῦ κόσμου, τοῦ κακοῦ καί τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος. Οὔτε καί μέ τίς ἀντιλήψεις τοῦ ἀνατολικοῦ γνωστικισμοῦ μποροῦν νά ταυτιστοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα γιά τή διαρχία αἰσθητοῦ καί νοητοῦ κόσμου, ὕλης καί νοῦ»*[408].

2. *[Στόν Πλάτωνα] ὁ αἰσθητός κόσμος δέν εἶναι κοιλάδα θρήνων καί φθορᾶς. Εἶναι ντυμένος καί διαποτισμένος, ἀρχιτεκτονημένος καί συγκροτημένος μέ τή νοητή οὐσία»*[409],

3. *Ὁ αἰσθητός κόσμος καταυγάζεται ἀπό τό νοητό, θεμελιώνει τή «σκιώδη» του ὕπαρξη πάνω στὸ καταυγασμὸ τοῦτο καί γίνεται ἡ εἰκόνα τοῦ αἰωνίου ἀρχετύπου. Εἶναι τό πρῶτο σκαλί, γιά ν᾽ ἀνεβεῖ ἡ ψυχή πρός τόν κόσμο τοῦ Ἀγαθοῦ καί τῶν ἰδεατῶν πραγμάτων»*[410].

Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί ἡ ἔρευνα γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῶν εἰκονομάχων προσανατολίζεται ἀποκλειστικὰ στὶς μανιχαϊστικὲς ἐπιρροές. Ἡ μανιχαϊστικὴ διαρχία ὡς ἕνα θρησκευτικὸ ρεῦμα, ξένο πρὸς τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, προβάλλεται πρῶτα σὲ ἐπίπεδο χριστολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας καὶ μὲ αὐτὸν τὸν ἔμμεσο τρόπο ἐπιδρᾶ στὴν κτισιολογία καὶ εἰκονολογία τῶν εἰκονομάχων.

διακηρύσσεται ὅτι ἡ τέχνη εἶναι θεμιτὴ μὲ γνώμονα τὴ συμβολή της *ἐπ᾽ ἀγαθῷ πρὸς τοὺς νέους*.

[408]. Ν. Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, ΦΘΒ 6, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη [7]2002., σ. 160.

[409]. Ν. Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, μν. ἔργ., σ. 164.

[410]. Ν. Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, μν. ἔργ., σ. 165.

3. Ὁ μονοφυσιτικὸς χαρακτήρας τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης

Ἐκτενὲς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν *πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολὴ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας ἀποτελεῖ τὴ σημαντικότερη *χρήση* τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς Ἱέρειας[411]. Γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τῆς *χρήσης* αὐτῆς δὲν τίθεται θέμα οὔτε κἂν ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας[412]. Ἡ συμπερίληψή της, ὡστόσο, σὲ *ἀνθολόγιο* καθαρὰ πατερικῶν *χρήσεων* εἶναι αὐθαίρετη, διότι ὁ συγγραφέας της ὄχι ἁπλὰ δὲν εἶναι *ἔγκριτος* πατήρ, ἀλλὰ ἀναγνωρίζεται ἀνεπιφύλακτα ὡς φορέας τῆς αἵρεσης τοῦ ἀρειανισμοῦ[413]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας θὰ ἀπαξιώσουν πλήρως τὴ

---

[411]. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν αὐγούσταν,* ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313ABCD = CPG 3503. PG 20, 1545A-1549A.

[412]. Ὑπὲρ τῆς αὐθεντικότητας τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς συνηγοροῦν τὰ ἑξῆς ἐπιχειρήματα:

1. Ἡ Ἱέρεια τὴν προσάγει ὡς αὐθεντική.
2. Ἡ Νίκαια δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν αὐθεντικότητά της.
3. Οἱ πατέρες καὶ οἱ εἰκονομάχοι μετὰ τὴ Νίκαια οὐδέποτε ἀμφιβάλλουν γιὰ τὴ γνησιότητά της, πόσο μᾶλλον ποὺ ὁ Εὐσέβιος γι᾽ αὐτὸ τὸ σύγγραμμά του χαρακτηρίστηκε ὡς πατέρας τῆς εἰκονομαχίας.

Γιὰ τὴν ἴδια ἄποψη, βλ. D. M. GWYNN, *«From Iconoclasm to Arianism: The Construction of Christian Tradition in the Iconoclast Controversy»*, ἐν GRBS 47 (2007), σσ. 236-238.

[413]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313E-316A, *«τίς γὰρ οὐκ ἔγνω τῶν πιστῶν τῆς ἐκκλησίας, καὶ γνῶσιν εἰληφότων ἀληθινῶν δογμάτων, ὅτι Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου εἰς ἀδόκιμον νοῦν παραδοθείς, ὁμόδοξος καὶ σύμφρων γέγονε τοῖς τὰ Ἀρείου θρησκεύουσιν, ἐν πάσαις ταῖς ἱστορικαῖς αὐτοῦ βίβλοις κτίσμα τὸν υἱὸν καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ ἀποκαλῶν, καὶ ὑπουργόν, καὶ δεύτερον προσκυνητόν;»*.

θεολογικὴ καὶ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ Εὐσεβίου, δίχως ὅμως νὰ ἀμφισβητήσουν τὸ κύρος του ὡς ἱστορικοῦ[414].

Ἡ *χρήση* τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς τοῦ Εὐσεβίου ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων εἶναι πιθανῶς μιὰ ἀκόμη ἀπόπειρα ἐξεύρεσης ἰδεολογικῶν ἐρεισμάτων, μιὰ πρόφαση τῶν εἰκονομάχων παρὰ μιὰ πρωταρχικὴ πηγὴ τῆς ἰδεολογίας τους, μὲ τὴν ὁποία θὰ προσπαθοῦσαν νὰ ἐπενδύσουν δευτερογενῶς τοὺς πραγματικοὺς ἱστορικοὺς λόγους ποὺ τοὺς ὁδήγησαν στὴν εἰκονομαχική τους ἰδεολογία καὶ πρακτική[415]. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ εἰκονομαχικὸ κίνημα θὰ ἀνέκυπτε σίγουρα καὶ χωρὶς τὴ σύμφωνη μαρτυρία τοῦ Εὐσεβίου, ἂν καὶ στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος γιὰ νὰ ἑδραιωθεῖ. Γι᾽ αὐτό, λείπει ἔστω καὶ ὁ στοιχειώδης ὑπομνηματισμὸς τοῦ Εὐσεβίου ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν εἰκονομάχων πρὶν ἀπὸ τὴν Ἱέρεια, σὲ μιὰ περίοδο ποὺ ἀκόμη καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ἐπικαλοῦνταν μὲ θετικὸ τρόπο τὴν ἱστορικὴ μαρτυρία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα κατὰ τὴν τεκμηρίωση τῆς ἀρχαιότητας τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἡ ἀνακολουθία, ἄλλωστε, μεταξὺ τῶν χρησιμοποιηθέντων χριστολογικῶν συλλογισμῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα καὶ τῆς εἰκονόφιλής του στάσης συνηγορεῖ στὸ ὅτι ἡ *χρήση* του ἀπὸ μέρους τῆς Ἱέρειας εἶναι τεχνητή.

Σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες της Νίκαιας ὁ Εὐσέβιος σαφῶς ἐκφράζει μιὰ μονοφυσιτίζουσα χριστολογία, ἡ ὁποία διαμορφώνεται στὰ πλαίσια τοῦ ἀρειανισμοῦ του καὶ ἐπιδρᾶ καταλυτικὰ στὸν Ἀπολινάριο. Αὐτὸ συμβαίνει κατὰ ἕναν αἰώνα προγενέστερα τῶν

---

[414]. Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου στιγμάτισαν τὸν Εὐσέβιο μὲ τοὺς χαρακτηρισμοὺς *ἀνὴρ δίψυχος* καὶ *Αἰθίοψ μὴ ἀλλάξας τὸ δέρμα αὐτοῦ*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 316B.

[415]. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ὑποστηρίζεται ἐν C. SCHÖNBORN, *God᾽s Human Face: The Christ Icon*, San Francisco 1994, σ. 57.

κλασικῶν μονοφυσιτῶν Σεβήρου, Πέτρου τοῦ Κναφέα καὶ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως[416]. Ὡστόσο ὁ Εὐσέβιος οὐδόλως προχωρᾶ στὸ ἑπόμενο βῆμα, στὴν ἔμπρακτη ἐφαρμογὴ δηλ. τῆς ὑπὸ σκέψη εἰκονομαχίας

---

[416]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317C, *«καὶ οἱ ταύτης τῆς αἱρέσεως μετέχοντες εἰκόνα οὐ προσίενται δέχεσθαι, ὡς οὐδὲ ὁ δυσσεβὴς Σεβῆρος, καὶ Πέτρος ὁ Κναφεύς, καὶ Φιλόξενος ὁ Ἱεραπόλεως, καὶ πᾶσα ἡ ἀμφ᾽ αὐτοὺς πολυκέφαλος ὕδρα καὶ ἀκέφαλος. ταύτης οὖν τῆς συμμορίας καὶ Εὐσέβιος ὑπάρχων, ὡς δέδεικται ἔκ τε τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἱστορικῶν συγγραμμάτων, εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ὡς Θεοπασχίτης ἀποβάλλεται. τοὐνεκεν γράφει Κωνσταντίᾳ τῇ Λικινίου γυναικί, μὴ παρ᾽ αὐτῷ εὑρῆσθαί ποτε εἰκόνα».*

Ὁ Εὐσέβιος οὐδέποτε εἰσηγήθηκε τὴν κατάργηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, πόσο μᾶλλον ποὺ ὁ ἴδιος ὑπῆρξε ὁ κατεξοχὴν ἱστορικὸς μάρτυρας ἀρχαιότατων ἱερῶν εἰκόνων. Ἄρα οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπονοοῦν μιὰ de facto εἰκονομαχία τοῦ Εὐσεβίου μέσα ἀπὸ τὴ μαρτυρία τους *«εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ὡς Θεοπασχίτης ἀποβάλλεται»*, ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἐκκλησιαστικὸ συγγραφέα, βλ. αὐτόθι, MANSI 13, 317C. Παρόλ᾽ αὐτὰ ἡ λειτουργικὴ χρήση τῶν ἱερῶν εἰκόνων θὰ ἐξισωνόταν μὲ τὴν εἰδωλολατρεία εἰδικὰ γιὰ τὸν Εὐσέβιο καὶ τοὺς ὁμόφρονές του ἀρειανούς, ποὺ πίστευαν ὅτι τὸ *ἐνσημαινόμενον* τῶν εἰκόνων, ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος, δὲν ἦταν ὁ κτίσας Θεός, ἀλλὰ *ἓν τῶν κτισμάτων*, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικός,* 12 PG 100, 561D. Παράλληλα ὁ Εὐσέβιος θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ ἀναιρέσει καὶ τὴν ὑποστατικὴ ταυτότητα μεταξὺ τοῦ *ἐνσημαινομένου* ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου καὶ τῶν ἱερῶν τοῦ εἰκόνων. Γιὰ τὸν Εὐσέβιο, ἐξάλλου, ὅπως καὶ γιὰ ὅλους τοὺς μονοφυσίτες, οἱ εἰκόνες δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποτελοῦν τὸ *θέσει* σῶμα ἑνὸς Θεοῦ Λόγου, ποὺ ὑποθετικὰ ἔπαυε νὰ εἶναι ἔνσαρκος καὶ ἄρα *περιγραπτὸς σαρκί*. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν Αὐγούσταν,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313B. PG 20, 1545BC, *«Δύο οὖν μορφῶν αὐτῷ παρισταμένων, περὶ μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ μορφῆς οὐδὲ αὐτὸς ἡγοῦμαί σε ζητεῖν… Ἀλλὰ γὰρ πάντως τῆς τοῦ δούλου μορφῆς ἐπιζητεῖς, καὶ οὗ δι᾽ ἡμᾶς περιεβλήθη σαρκίου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῇ δόξῃ τῆς θεότητος ἀνακεχρᾶσθαι μεμαθήκαμεν, καὶ καταπεπόσθαι τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς».* ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικός, 12* PG 100, 564A, *«οὗτος γὰρ αὐτοῖς τὸ κατὰ Χριστὸν σῶμα, μὴ οἷόν τε εἶναι γράφεσθαι εἰσηγήσατο».* ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 400D-401A, *«πᾶσα ἀνάγκη μίαν φύσιν λέγειν τοῦ Λόγου ἐκ δύο φύσεων συγκραθεῖσαν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ περιγραφομένην, ὡς θατέρας τῆς ἰδιότητος ἀφανισθείσης· ὅπερ ἐστὶ τῶν Ἀκεφάλων, καὶ τῆς Ἀπολλιναρίου δόξης σύστοιχον».*

του[417]. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ γίνει ἀντιληπτὸ ποιό εἶναι τὸ πρόβλημα γιὰ τὸν Εὐσέβιο, τὸ θεωρητικὸ ἀδιέξοδό του. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας ἐκλαμβάνει ἀπὸ τὴ μιὰ τὸ ἀντιειδωλολατρικὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸ πρίσμα μιᾶς ἐνυπάρχουσας στὴ σκέψη του διαρχίας, ποὺ καταλαμβάνει τὴ θεολογία, τὴ χριστολογία καὶ τὴν ἀνθρωπολογία του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη γνωρίζει ὅτι σ᾽ αὐτὸ ἀντιφάσκει ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησιαστικὴ καθιέρωση τῶν ἱερῶν εἰκόνων[418]. Ἐνῶ, λοιπόν, στὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολή του ἐκφράζει τὶς ἐπιφυλάξεις του ὡς πρὸς τὸ ἰδίωμα τοῦ *περιγραπτοῦ* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ λόγου, οὐδέποτε στὴν πράξη προτείνει τὴν ἀποβολὴ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ πράξη.

Παρόλ᾽ αὐτὰ ἡ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ Εὐσεβίου φαίνεται ὅτι ἔχει ἤδη υἱοθετηθεῖ καὶ μετεξελιχθεῖ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους πρὶν ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Ἱέρειας. Τὸ διάγραμμα τῆς ὕλης τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς προσομοιάζει στὴ δομὴ καὶ στὸ περιεχόμενο τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱέρειας, ὁπότε θὰ μποροῦσε νὰ πιθανολογηθεῖ ὅτι ἔχει

---

[417]. Εἶναι ἀδύνατον ὁ κατεξοχὴν ἱστορικὸς τῶν δύο ἀρχαιοτάτων εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ, τῆς *αἱμορρόουσης* καὶ τοῦ *ἱεροῦ μανδηλίου*, ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων ἱερῶν εἰκόνων, αὐτὸς ποὺ ἄλλοτε μαρτυρεῖ τὸ θαῦμα τῆς εἰκόνας τῶν *πρωτοκορυφαίων* ἀποστόλων χάριν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἄλλοτε συνηθίζει νὰ ἁγιογραφεῖ ὁ ἴδιος στὶς σελίδες τῶν χειρογράφων του, νὰ στράφηκε στὴν πράξη κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, παρότι συνέτρεχαν οἱ χριστολογικὲς προϋποθέσεις γι᾽ αὐτό. Βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 125E-128A. Ὁ Εὐσέβιος προφανῶς οὐδέποτε πρότεινε τὴν ἀποβολὴ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ πράξη, παρόλο ποὺ ἐξέφρασε τὶς ἐπιφυλάξεις του ὡς πρὸς τὸ ἰδίωμα τοῦ *περιγραπτοῦ* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ λόγου στὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολή του. Ὑπ᾽ αὐτοὺς τοὺς ὅρους μᾶλλον ἀποστέλλει στὴν Κωνσταντία τὴν αἰτούμενη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, παράλληλα ὅμως τὴν διαπαιδαγωγεῖ καὶ γιὰ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο ὀφείλει νὰ τὴν ἐκλαμβάνει σὲ σχέση μὲ τὸ ἴδιο τὸ εἰκονιζόμενο πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ.

[418]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίρρησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, *9*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 460-464.

τεθεῖ ὡς πρότυπο του[419]. Τόσο οἱ κοινὲς βιβλικὲς *χρήσεις* ὅσο καὶ οἱ κοινὲς θεολογικές, χριστολογικὲς καὶ ἀνθρωπολογικὲς ἀντιλήψεις ποὺ καταλαμβάνουν τὸ αἰτιολογικὸ μέρος τῆς ὅλης συλλογιστικῆς τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῆς συνόδου τῆς Ἰέρειας ἀποδεικνύουν τὴ σύνδεση τῶν δύο πλευρῶν.

Ἡ παρερμηνεία τῆς βιβλικῆς *χρήσης Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* κατὰ τρόπο δοκητιστικὸ εἶναι ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου τόσο γιὰ τὸν Εὐσέβιο Καισαρείας ὅσο καὶ γιὰ τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἰέρειας. Τὸ χωρίο θὰ συνδυαστεῖ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους μὲ τὰ *Β΄ Κορ. 5, 7*, *«διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους»* καὶ *Ρωμ. 10, 17*, *«ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ»*[420], προκειμένου νὰ στοιχειοθετηθεῖ ἡ δοξασία τους γιὰ τὴν *ἐξόλων ὅλη μεταβολὴ* τῆς *σαρκὸς* ὄχι μόνον τοῦ Χριστοῦ (ὅπως ἀξιώνει ὁ Εὐσέβιος στὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολή του) ἀλλὰ καὶ τῶν ἁγίων μετὰ τὴν Ἀνάσταση[421]. Παρόλ᾽ αὐτὰ μόνον οἱ

---

[419]. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Εὐσεβίου δημοσιεύεται σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή της ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, *9*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 383, 5 – 386, 39. Ἐξάλλου τὸ σχετικὸ ἀντιαιρετικὸ σύγγραμμα τοῦ Νικηφόρου συνίσταται στὴν κατ᾽ ἄρθρο ἑρμηνεία τῆς ἴδιας ἐπιστολῆς.

[420]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἰέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 285BC.

[421]. Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους ἀκόμη καὶ οἱ κεκοιμημένοι ἅγιοι εἶναι ἀπερίγραπτοι, ὁπότε οἱ εἰκόνες τους καθίστανται μιὰ ἀπατηλὴ ἀποτύπωση τῆς πραγματικότητας. Στὸ συμπέρασμά τους αὐτὸ καταλήγουν ἐξαιτίας τῆς χριστολογικῆς τους δοξασίας περὶ τῆς *μεταβολῆς* τῆς αἰσθητῆς φύσεως τῶν ἁγίων στὴ θεία φύση μετὰ τὴν Ἀνάσταση. Ἡ φύση ἄλλωστε τῶν ἁγίων ἔχει κοινὸ προορισμὸ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ ὡς *σύμμορφή* της, βλ. *Φιλ. 3, 21*. Ἡ συλλογιστικὴ αὐτὴ τῶν εἰκονομάχων (ποὺ δὲν ἀπαντᾶ στὰ σωζόμενα συγγράμματα τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, πιθανότατα ὅμως κοινοποιεῖται καὶ σ᾽ αὐτόν) θεμελιώνεται στὴ διαρχικὴ παρερμηνεία τῶν ἀλληλένδετων βιβλικῶν χωρίων *Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* (ποὺ ἀναφέρεται στὸ Χριστὸ στὸ

εἰκονομάχοι περνοῦν ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν πράξη, τολμώντας νὰ αὐτοπροβληθοῦν ὡς σωτήριοι μεταρρυθμιστὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως τῶν εἰκόνων, ὁπότε καὶ ἀντικαθιστοῦν τὴν ἔνσαρκη οἰκονομία τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ὁ Εὐσέβιος, ἀπεναντίας, θὰ σεβαστεῖ στὴν πράξη τὸν ἀρχαιότατο ἐκκλησιαστικὸ θεσμὸ τῶν ἱερῶν εἰκόνων.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐξάγονται τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

1. Ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας οὐδέποτε ὑπῆρξε στὴν πράξη εἰκονομάχος, ἂν καὶ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι, λόγω τῆς ἐνυπάρχουσας διαρχικῆς τους σκέψης, ποὺ συνεπάγεται τὴ μονοφυσιτίζουσα χριστολογία του. Ἀπεναντίας εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐξιστορεῖ τὰ περὶ τῆς κατασκευῆς καὶ προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων τῆς ἀποστολικῆς περιόδου.
2. Ἡ μονοφυσιτίζουσα χριστολογία του συμπίπτει μὲ αὐτὴ τῶν εἰκονομάχων, γι᾽ αὐτὸ καὶ οἱ τελευταῖοι τὸν ἐπικαλοῦνται, ἐφόσον βέβαια κανεὶς ἄλλος ἔγκυρος μέχρι τότε ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας δὲν θὰ συμφωνοῦσε μαζί τους.

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ὑποστηρίζουν κατηγορηματικὰ καὶ τεκμηριωμένα ὅτι ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας ὑπῆρξε φορέας τοῦ ἀρειανισμοῦ[422]. Ἐξάλλου ἡ ἀπὸ μέρους του ὁμολογία *κτίσμα τοῦ Θεοῦ*

χρόνο πρὶν καὶ μετὰ τὴν Ἀνάσταση) καὶ *Φιλ. 3, 21*, *«ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»* (ποὺ ἀναφέρεται στὴ *σύμμορφη* τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ φύση τῶν ἁγίων πρὶν καὶ μετὰ τὴν Ἀνάσταση). Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 277D. MANSI 13, 285BC. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 288CD.

[422]. Ὁ ἀρειανισμὸς τοῦ Εὐσεβίου ἀποδεικνύεται ἀβίαστα στὶς ἐργασίες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μὲ βάση τὴν ἑρμηνεία τῶν παρακάτω ἀποσπασμάτων του:

1. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 316C, ὅπου κατὰ τὴν παρερμηνεία τοῦ *Ψα.* 15, 1, *«εἶπα τῷ κυρίῳ μου. Κύριός μου εἶ σὺ»* ὁ Εὐσέβιος διατυπώνει

τέλειον, ἀλλ᾽ οὐχ ὡς ἕν τῶν κτισμάτων εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐξωραΐσει τὸν ἐνυπάρχοντα ἀρειανισμό του. Αὐτὸ βέβαια ἀφορᾶ μόνο στὴν τριαδολογία του[423]. Οἱ συνοδικοὶ πατέρες ὅμως θὰ ἐπιμείνουν στὸν ἔλεγχο καὶ τῆς χριστολογίας τοῦ Εὐσεβίου. Θὰ ἀποκαλύψουν τὴ μονοφυσιτίζουσα διδασκαλία του, κατὰ τὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας, ποὺ ἀπορρέει ἐπίσης ἀπὸ τὸν ἀρειανισμό.

Τέσσερις αἰῶνες μετὰ τὸν Εὐσέβιο καταγγέλλεται συνοδικὰ γιὰ πρώτη φορὰ μὲ ἐπίσημο τρόπο στὴ Νίκαια ὅτι ὁ μέχρι τότε ἀξιόπιστος κατὰ τὰ φαινόμενα ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας ὑπῆρξε φορέας αἱρέσεων ποὺ συγκεφαλαιώνονταν στὸν ἀρειανισμό. Ἀποκαλύπτεται ὅτι εἶχε ἐκφράσει αἱρετικὲς δοξασίες ὄχι μόνον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀκεραιότητας, τῆς ἑνότητας καὶ τῆς ταυτότητας τῶν

τὰ ἑξῆς: *«νόμοις φύσεως παντὸς υἱοῦ πατήρ, κύριος ἂν εἴη αὐτοῦ. διὸ καὶ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὁ γεννήσας αὐτὸς Θεὸς εἴη ἂν αὐτοῦ καὶ Θεὸς καὶ κύριος καὶ πατήρ»*, ἐν MANSI 13, 316C.

2. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 316C-317A = CPG 3501. *Πρὸς Ἀλέξανδρον Ἀλεξανδρείας*, ἔκδ. H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, Berlin-Leipzig 1934, σ. 14, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ ὁμολογία τοῦ Εὐσεβίου *«κτίσμα τοῦ Θεοῦ τέλειον, ἀλλ᾽ οὐχ ὡς ἕν τῶν κτισμάτων»*, ἐν MANSI 13, 316D.E.

3. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317A. 317B. Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 176E – 177A = CPG 3500. *Πρὸς Εὐφρατίωνα*, ἔκδ. H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, μν. ἔργ., σσ. 4-6, ὅπου ἰδιαίτερη βαρύτητα ἔχει ἡ ὁμολογία *«οὐ συνυπάρχειν τῷ υἱῷ τῷ πατρί, προϋπάρχειν δὲ τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ»,* ἐν MANSI 13, 317A.

[423]. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Ἀλέξανδρον Ἀλεξανδρείας Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 316D.E = H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, Berlin-Leipzig 1934, σ. 14, ὅπου ὁ Εὐσέβιος, ἀπευθυνόμενος στὸν ἅγ. Ἀλέξανδρο Ἀλεξανδρείας, ἐπιχειρεῖ νὰ μετριάσει τὴ σὲ βάρος του μομφὴ περὶ ἀρειανισμοῦ, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὁμολογεῖται *ἐκ τοῦ μὴ ὄντος* καὶ ὡς *εἷς τῶν κτισμάτων*, ἐν MANSI 13, 316D. Μὲ τὸ νὰ μὴν ὁμολογεῖ ὡστόσο τὸν *Υἱὸ* ὡς ὁμοούσιο τοῦ *Πατρὸς* δὲν ἀφίσταται οὐσιαστικὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ του.

φύσεων τοῦ Χριστοῦ. Τεκμήριο εἶναι τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς του *Πρὸς Κωνσταντίαν*. Ὁ Εὐσέβιος συγκεκριμένα ὑποστήριζε ὅτι στὸ χρόνο *«μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην, μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον, μετὰ τὴν ἐν τῷ βασιλικῷ θρόνῳ ἀμφὶ τὰ δεξιὰ τοῦ πατρὸς ἵδρυσιν*[424], *μετεβλήθη ἡ ἔνσαρκος αὐτοῦ μορφὴ εἰς τὴν τῆς θεότητος φύσιν»*[425]. Πίστευε δηλ. στὴν πλήρη καὶ διαπαντὸς ἐξάλειψη τῆς κτιστῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἀνάσταση[426]. Ἀπευθυνόμενος ἄλλωστε στὴν *αὐγούσταν Κωνσταντίαν* εἶχε εἰσηγηθεῖ τὰ ἀκόλουθα: *«ἡ ἐν σαρκὶ αὐτοῦ μορφὴ τοσαύτης ἔλαχε δυνάμεως πρὸς τῆς ἐνοικούσης αὐτῇ θεότητος μεταβληθεῖσα,… τῆς τοῦ δούλου μορφῆς τὸ εἶδος εἰς τὴν τοῦ δεσπότου καὶ Θεοῦ δόξαν μετεσκευάσατο»*[427].

Ὁ Εὐσέβιος ὁδηγήθηκε στὸ μονοφυσιτισμό του κατ᾽ ἐπίδρασιν τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ ἐμφανίζοντας ἰδεολογικὰ στοιχεῖα κοινὰ τόσο μὲ τὸν Ἀπολινάριο ὅσο καὶ μὲ τοὺς μεταγενέστερους τῆς Χαλκηδόνας *ἀκεφάλους*. Αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὶς ἑξῆς διατυπώσεις τῶν πατέρων

---

[424]. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν αὐγούσταν*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313C.

[425]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317C.

[426]. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 417, 27-30, *«Εἰ τοίνυν κατ᾽ αὐτὸν ἐξ ὅλων ὅλη μεταβέβληται, οὐδὲν ἄρα αὐτῆς ὑπολέλειπται. Ἐκποδὼν οὖν τὸ σῶμα καὶ ἔφθαρται· καὶ οὔτε σῶμα, οὔτε μορφή, οὔτε ἄλλο τι λοιπόν ἐστι»*.

[427]. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν Αὐγούσταν*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313C. PG 20, 1545C-1548A. Παρόμοια, βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν Αὐγούσταν* ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313B. PG 20, 1545BC, *«καὶ τοῦτο τῇ δόξῃ τῆς θεότητος ἀνακεχρᾶσθαι μεμαθήκαμεν, καὶ καταπεπόσθαι τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς»*.

τῆς Νίκαιας: *«μετὰ δὲ ταύτης τῆς ἀποστατικῆς αὐτῶν αἱρέσεως οἱ τῆς Ἀρείου μανίας ἐφευρεταὶ καὶ μίαν φύσιν ἐπὶ τῆς καθ᾽ ὑπόστασιν ἑνώσεως, καὶ δοξάζουσι σάρκα δίχα ψυχῆς ἀναλαβέσθαι τὸν κύριον ἡμῶν ἐν τῇ σωτηριώδει αὐτοῦ οἰκονομίᾳ, λέγοντες τὴν θεότητα ἀναπληροῦν τῆς ψυχῆς τά τε βουλεύματα καὶ κινήματα, ἵνα τὸ πάθος, καθώς φησι Γρηγόριος ὁ θεολόγος, τῇ θεότητι προσάπτοντες, Θεοπασχῖται δῆλον εἰσί»*[428].

Παράλληλα ἐπιχείρησε νὰ θεμελιώσει τὴ σχετική του διδασκαλία στὴν παύλεια ρήση *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»*[429], τὴ συναφὴ μὲ τὸ *«διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους»*[430] καὶ τὸ *«ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ»*[431] (φράσεις ποὺ συνολικὰ ἀναφέρονται στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἀνάσταση καὶ στὸν ἐνδεδειγμένο τρόπο λατρείας του ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τοῦ ἀναστημένου του σώματος). Οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας θὰ ἀκολουθήσουν κατὰ πόδας τὸν Εὐσέβιο τόσο στὴν ἐπιλογὴ τῶν πρὸς ἑρμηνεία βιβλικῶν του χωρίων ὅσο καὶ στὴ χριστολογική του διδασκαλία, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ στοιχειοθετήσουν τὴν πίστη τους πρὸς τὸ *ἀπερίγραπτον* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου[432].

---

[428]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313BC.

[429]. *Β΄ Κορ. 5, 16.* Ὁ ἅγ. Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἀπαντᾶ ἄμεσα στὸν Εὐσέβιο, εἰδικὰ δὲ στὴν ἀπὸ μέρους του μονοφυσιτικὴ παρερμηνεία τοῦ *Β΄ Κορ. 5, 16.* Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321E.

[430]. *Β΄ Κορ. 5, 7.*

[431]. *Ρωμ. 10, 17.*

[432]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 285BC, ὅπου οἱ εἰκονομάχοι μὲ κέντρο τὸ *Β΄ Κορ. 5, 16, «εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»*, χρησιμοποιοῦν καὶ

Σ᾽ αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς χρησιμοποιηθεῖσες βιβλικὲς πηγὲς κρίσιμη εἶναι ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τοῦ ὅρου *σάρξ*. Ἀπ᾽ αὐτὴ τὴ βιβλικὴ ἀφετηρία ἐκκινοῦν δύο διϊστάμενες μεταξύ τους ἑρμηνευτικὲς γραμμές, αὐτὴ ποὺ θὰ ἀκολουθήσει ὁ Εὐσέβιος καὶ οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας καὶ ἡ ἕτερη τῆς πατερικῆς καὶ συνοδικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Κατὰ τὴν ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν πρώτων τὸ *σὰρξ* θὰ ἐκληφθεῖ κατὰ γράμμα, μὲ τὴ σημασία δηλ. τῆς ἀνθρωπίνης σαρκός. Γι᾽ αὐτὸ καὶ ἀβίαστα ὁ Εὐσέβιος καὶ οἱ εἰκονομάχοι θὰ συμπεράνουν κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ *εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν* ὅτι αὐτὸ ποὺ ἀπεκδύεται ὁ Χριστὸς μετὰ τὴν ἀνάστασή του εἶναι ἡ ἀνθρώπινή του σάρκα ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὰ ἰδιώματά της, ἐν προκειμένω τὸ *περιγραπτόν*. Θὰ παραβλέψουν ὅτι ὑποδηλώνεται τὸ *παθητόν* τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθὴ ἑρμηνεία τῶν πατέρων[433].

τὰ *Ρωμ. 1, 23*, *«ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου»*, *Ρωμ. 1, 25*, *«ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα»*, *Β΄ Κορ.*. 5, 7, *«διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους»* καὶ *Ρωμ. 10, 17*, *«ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ρήματος Θεοῦ»*. Μέσα ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἑρμηνευτικῆς τους προσέγγισης φαίνεται σαφῶς μία δεσπόζουσα μανιχαϊστικὴ νοοτροπία, ὅπου στὴ διαρχία *σαρκὸς* καὶ *πνεύματος*, ποὺ δὲν φέρεται νὰ ἀντιστοιχεῖ στὴ διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*, ἡ *σὰρξ* ὑποτιμᾶται καὶ τὸ *πνεῦμα* ὑπερτιμᾶται σὲ ἀπόλυτο βαθμό. Ἡ ἴδια νοοτροπία ἀπαντᾶ καὶ στὸν Εὐσέβιο, πράγμα ποὺ φαίνεται ἀπὸ τὸν τρόπο ἑρμηνείας τοῦ *Β΄ Κορ. 5, 16*. Οἱ εἰκονομάχοι ἐκκινώντας ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαρχική τους θεωρία θὰ φτάσουν καὶ σὲ ἀντίστοιχη πρακτική. Θὰ προσπαθήσουν νὰ ἐπιβάλλουν ἕναν μὴ ὑλικὸ τρόπο λατρείας του Θεοῦ, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 333E, *«Εἴ τις… μὴ ἐξ ὅλης καρδίας προσκυνῇ αὐτὸν ὄμμασι νοεροῖς, ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ ἐν ὑψίστοις ἐπὶ θρόνου δόξης καθήμενον, ἀνάθεμα»*.

[433]. Ὡστόσο γεννᾶται τὸ ἐρώτημα ἀναφορικὰ μὲ τὴ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ Εὐσεβίου: σὲ τίνος τὴ θεότητα ἀναλώνεται ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν ἀνάσταση καὶ ἀνάληψή του, τὴ δική του ἢ τοῦ Πατρός, ἐφόσον κατὰ τὸν ἀρειανισμό τοῦ Εὐσεβίου ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ὁμοούσιος τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ κτίσμα;

Σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας τρεῖς χριστιανικὲς αἱρέσεις ταυτίζονται ἰδεολογικὰ: ὁ ἀρειανισμός, στὸν ὁποῖο ἀναμφίβολα συγκαταλέγεται ὁ Εὐσέβιος, ὁ μανιχαϊσμὸς καὶ ἡ εἰκονομαχία. Ἐκτὸς τῶν κοινῶν μεταξύ τους βιβλικῶν *χρήσεων* καὶ ἑρμηνευτικῶν προσεγγίσεων, κοινὸ γνώρισμά τους εἶναι τὸ δεσπόζον διαρχικὸ σχῆμα *σὰρξ-πνεῦμα*, κατὰ τὸ ὁποῖο παραχαράσσεται ἀνάλογα τὸ νοηματικὸ περιεχόμενο κρίσιμων χριστολογικῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Κλασικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἀνάλογης εἰκονολογίας τοῦ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως[434]. Ἡ ὑποτίμηση τῆς αἰσθητῆς φύσεως μὲ τὴν παράλληλη ὑπερτίμηση μιᾶς ὑπεραισθητῆς εἶναι προφανής, καθὼς σὲ χριστολογικὸ ἐπίπεδο μεταφράζεται στὴν ὑποτίμηση τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ καὶ συνάμα στὴν ὑπερτίμηση τῆς θεότητας. Αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια καταρχὴν νὰ ἀπωθεῖται ἡ κυρίαρχη στὴν ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*, ἡ ὁποία οὐδόλως στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ποὺ *φυσικῶς* ἑνώνει τὰ *διεστῶτα*, δὲν σημαίνει καὶ διάσπαση τῶν φύσεών του, πολὺ δὲ περισσότερο οὔτε ὑποτίμηση τῆς *σαρκός* του. Ἐν προκειμένω ὁ μονοφυσιτίζων Εὐσέβιος, οἱ μανιχαῖοι καὶ οἱ εἰκονομάχοι ταυτίζονται ὡς πρὸς ἕνα συγκεκριμένο σημεῖο τῆς χριστολογίας τους, τὴ δοξασία τους γιὰ τὴν *ἀπόθεση* τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ στὴ θεότητα μετὰ τὴν Ἀνάσταση.

Ἡ χριστολογία τῶν εἰκονομάχων θὰ ἀποτελέσει τὴ δικαιολογητικὴ βάση γιὰ τὴν πίστη τους πρὸς τὸ *ἀπερίγραπτον* τοῦ Χριστοῦ. Ὑποτίθεται, ἄλλωστε, ὅτι μετὰ τὴν Ἀνάσταση ἡ αἰσθητὴ φύση τοῦ Χριστοῦ ἔχει ἀναλωθεῖ στὴ θεότητα ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὰ

---

[434]. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 181A = ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΙΑΚΡΙΝΟΜΕΝΟΥ, ἐν CPG 7509 (δὲν ἀπαντᾶ σὲ ἄλλη ἔκδοση ἐκτὸς τοῦ MANSI).

ἰδιώματά της, ὅπως τὸ *περιγραπτόν*, ὁπότε δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἐξεικονιστεῖ.

Ὡστόσο τὸ ἐξηγητικὸ αὐτὸ σχῆμα κατὰ τὴν ἑρμηνεία τῆς σκέψης καὶ τῆς πρακτικῆς τῶν εἰκονομάχων ἐμπεριέχει τὴ μισὴ ἀλήθεια. Οἱ εἰκονομάχοι εἴτε στὴν Ἱέρεια εἴτε καὶ ἄλλοτε, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν πρόκληση τῶν ὀρθοδόξων νὰ ἐξεικονίσουν τουλάχιστον τὴν πρὸ τῆς Ἀναστάσεως αἰσθητὴ φύση τοῦ Χριστοῦ[435], θὰ ἐπιμείνουν στὸ διαχρονικὰ *ἀπερίγραπτον* τῆς ὑποστάσεώς του[436]. Δὲν θὰ ἐπικεντρωθοῦν δηλ. μόνο στὸ χρόνο μετὰ τὴν Ἀνάσταση, ἀλλὰ θὰ ἀρνηθοῦν τὸ *περιγραπτὸν* ἰδίωμα τοῦ Χριστοῦ διαχρονικά, ἤδη ἀπὸ τὸ χρόνο τῆς ἐνσάρκωσής του, σύμφωνα μὲ μία συλλογιστικὴ γιὰ τὴν ὁποία ἡ σύνοδος τῆς Νίκαιας δὲν παρέχει περαιτέρω διευκρινήσεις[437].

---

[435]. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα θέτει ἀνώνυμος ὀρθόδοξος πρὸς τὸν ἐπίσης ἀνώνυμο συνδιαλεγόμενό του εἰκονομάχο, ποὺ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Εὐσεβίου, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 42* PG 99, 381D. Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 411, 24-41.

[436]. Ὁ μανιχαϊσμὸς καὶ παράλληλα ὁ μονοφυσιτισμὸς τῶν εἰκονομάχων ὑποκρύπτεται στὸ βάθος τῆς ἐπιχειρηματολογίας τους ὑπὲρ ἑνὸς *ἀπεριγράπτου* ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς εἰκονομαχίας στὸ διάλογό του μὲ ἐπίσης τυπικὸ ἐκπρόσωπο τῆς Ἐκκλησίας φτάνει μεταξὺ ἄλλων νὰ ταυτίσει τὴν αἰσθητὴ ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ μὲ τὶς νοερὲς οὐσίες τῶν ἀγγέλων, τὰ *ἄτμητα* δηλ. αὐτὰ καὶ *ἀνέπαφα σώματα*. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 412A. Σύμφωνα μὲ τὴ λογικὴ τοῦ εἰκονομάχου ἀπερίγραπτη φύση εἶναι εἴτε ἡ ἄκτιστη τοῦ Θεοῦ εἴτε ἡ νοερὰ τῶν ἀγγέλων, ὄχι ὅμως καὶ ἡ αἰσθητή. Ὡστόσο, ὅταν ὁμολογεῖ ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ *σάρξ* τοῦ Θεοῦ Λόγου εἶναι ἀπερίγραπτη, φανερώνει ὅτι δὲν πιστεύει πράγματι ὅτι αὐτὴ ἡ *σὰρξ* εἶναι αἰσθητή.

[437]. Βαρύνουσα σημασία στὴν ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν αἱρετικῶν ἀντιλήψεων τῶν εἰκονομάχων ἔχει ἡ περὶ Χριστοῦ ὁμολογία τους «*καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν ἀπερίγραφον ὄντα*», ποὺ ἀπαντᾶ σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἄρθρα τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱέρειας, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 337C. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας, ἀναιρώντας τὴν εἰκονομαχικὴ αὐτὴ κακοδοξία, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄*

Προφανῶς μένουν ἄθικτα καὶ ἄλλα ζητήματα ποὺ ἅπτονται τῆς χριστολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας τῶν εἰκονομάχων καὶ δικαιολογοῦν αὐτὴν τὴν ἐκκρεμότητα. Οἱ εἰκονομάχοι φερ᾽ εἰπεῖν θὰ ἐφεύρουν τὸ νεστοριανισμὸ καὶ τὸ μονοφυσιτισμὸ σὲ ἀνύπαρκτο πεδίο, στὴ σκέψη τῶν ὀρθοδόξων, ζήτημα ποὺ καὶ αὐτὸ χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Ἡ λύση στὸ ἐρευνητικὸ πρόβλημα θὰ ἔρθει μέσα ἀπὸ μιὰ ἄλλη προσέγγιση. Ἡ αἱρετικὴ διδασκαλία, ποὺ εἶναι κοινὴ στοὺς μανιχαίους, τοὺς ἀρειανοὺς καὶ τοὺς εἰκονομάχους φαίνεται, καταρχήν, ὅτι δὲν περιορίζεται στὸ ἐπίπεδο τῆς τριαδολογίας, ἀλλὰ ἀφορᾶ ἀκόμη καὶ στὸ ζήτημα τοῦ εἴδους τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἂν καὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀφήνουν σχετικὰ ὑπονοούμενα περὶ τῆς χριστολογίας τοῦ Εὐσεβίου, εἰδικότερα δὲ περὶ τοῦ *θεοπασχητισμοῦ* του[438], πλούσιο ὑλικὸ ἐπὶ τοῦ θέματος ἀντλεῖται μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ἁγ. Νικηφόρου Κπόλεως *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*[439]. Σύμφωνα μὲ τὸν ἅγ. Νικηφόρο, ὁ ὁποῖος

MANSI 13, 337D-340B, δὲν προχωροῦν καὶ σὲ περαιτέρω ἀνάλυσή της ἢ στὴν ἔρευνα τῆς προέλευσής της. Περιορίζονται μόνο νὰ τὴν χαρακτηρίσουν ὡς *κουφολογίαν*.

[438]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313BC, *«μετὰ δὲ ταύτης τῆς ἀποστατικῆς αὐτῶν αἱρέσεως οἱ τῆς Ἀρείου μανίας ἐφευρεταὶ καὶ μίαν φύσιν ἐπὶ τῆς καθ᾽ ὑπόστασιν ἑνώσεως, καὶ δοξάζουσι σάρκα δίχα ψυχῆς ἀναλαβέσθαι τὸν κύριον ἡμῶν ἐν τῇ σωτηριώδει αὐτοῦ οἰκονομίᾳ, λέγοντες τὴν θεότητα ἀναπληροῦν τῆς ψυχῆς τά τε βουλεύματα καὶ κινήματα, ἵνα τὸ πάθος, καθώς φησι Γρηγόριος ὁ θεολόγος, τῇ θεότητι προσάπτοντες, Θεοπασχῖται δῆλον εἰσί»*.

[439]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 371-504.

Ὁ Νικηφόρος Κπόλεως στὸν ἀπόηχο τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (ἐκτὸς δηλ. τῶν στεγανῶν ἑνὸς διαλόγου, ὅπου δὲν συζητοῦνταν τὰ αὐτονόητα), στὴν ὁποία ἦταν παρὼν ὡς *ἀσηκρήτις* καὶ ἀναγνώστης τῆς βασιλικῆς *σάκρας*, καὶ μὲ βάση τὴν ἑρμηνευτικὴ ἀνάλυση τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς, ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ ἀποσαφηνίσει μὲ τὸν πλέον ἐξονυχιστικὸ τρόπο τὴν αἱρετικὴ διδασκαλία τοῦ

τεκμηριώνει τὸ λόγο του ἀναλύοντας ἑρμηνευτικὰ λέξη πρὸς λέξη ὅλο τὸ κείμενο τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς, ὁ ἀρειανισμὸς τοῦ Εὐσεβίου ταυτίζεται μεταξὺ ἄλλων καὶ μὲ τὸν ἀπολιναρισμό. Ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐσεβίου περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ ἢ ταυτόσημα τῆς ὑποστάσεως κατὰ τὴν ἀπολιναριστικὴ ἔκφανσή της συνοψίζεται στὰ ἑξῆς σημεῖα[440]:

1. Στὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ *πρόσλημμα* τῆς *σαρκὸς* τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ εἶναι *ἄνευ ψυχῆς*.
2. Στὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ κενὸ τῆς ψυχῆς συμπληρώνεται ἀπὸ τὴ θεία φύση, σὲ ἕνα σχῆμα ποὺ παραπέμπει εὐθέως στὸν ἀπολιναρισμὸ καὶ ἔμμεσα στὸ μονοφυσιτισμό, ἀφοῦ κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁμολογεῖται *μία σύνθετος φύσις*.
3. Στὸ τελικὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ *παθητὸν* μιᾶς κολοβωμένης *σαρκὶ* ἀνθρώπινης φύσεως ἀνάγεται πλέον στὴ θεότητα, σύμφωνα μὲ ἕναν *θεοπασχητισμὸ* ποὺ ὀφείλεται καθαρὰ στὴν ὑποτίμηση τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ ἐνεργείας[441].

Ἐὰν στὸ χριστολογικὸ καὶ ἀνθρωπολογικὸ αὐτὸ σχῆμα προστεθεῖ καὶ τὸ *ἀπερίγραφον* ὄχι μόνον τῆς θεότητας τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου

Εὐσεβίου. Ἑρμηνεύοντας σημεῖο πρὸς σημεῖο τὸ κείμενο τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς τοῦ Εὐσεβίου θὰ τεκμηριώσει ἐκ νέου τὰ περὶ τοῦ ἀρειανικοῦ, μανιχαϊκοῦ καὶ μονοφυσιτικοῦ χαρακτήρα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα, καθὼς καὶ ὅτι ἡ αἵρεσή του καταλαμβάνει ἀμοιβαῖα τὰ πεδία τῆς τριαδολογίας, τῆς χριστολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας. Ἐνδεικτικά, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 388-390.

[440]. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σ. 388, 17 – 389, 12. Ἀναλυτικότερα, βλ. αὐτόθι, σσ. 436-439.

[441]. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σ. 419.

ἀλλὰ καὶ τῆς *σαρκός* του, ἰδέα ἄλλωστε ποὺ προβάλλεται μέσα ἀπὸ τὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολὴ καὶ μεταφέρεται στὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας, τότε ἀποδεικνύεται πανηγυρικὰ ἡ διήκουσα ἀρχὴ στὴν εἰκονομαχικὴ συλλογιστικὴ: ὁ δοκητισμός.

Συγκεκριμένα κατὰ τὴ χριστολογικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου στὴ διφυὴ ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸ *φαινόμενον* εἶναι ἡ ἀνθρωπότητα καὶ τὸ *νοούμενον* ἡ θεότητα, ὁ Θεὸς Λόγος περιγράφεται κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα μένοντας ἀπερίγραπτος κατὰ τὴ θεότητα[442]. Ἀντίθετα κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴ ἀντίληψη, ὅπου ἡ θεία φύση εὔλογα θεωρεῖται ἀπερίγραπτη ὡς ὑπεραισθητή, τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι θεωρεῖται ἐπίσης ἀπερίγραπτη καὶ ἡ ἀνθρωπότητα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μᾶλλον δὲν τῆς ἀναγνωρίζεται πραγματικὰ οὔτε κἂν ἡ ἰδιότητα τῆς κοινῆς *σαρκός* (ποὺ ὑπάρχει *ἄνευ ἁμαρτίας* ἀσφαλῶς), ἡ αἰσθητή της δηλ. φύση.

Ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας πράγματι ὁμολογεῖ στὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολή του πὼς ὁ Θεὸς Λόγος ψευδῶς ἐνσαρκώθηκε, καθὼς *οἱ χαρακτῆρες* ἢ τὸ *σχῆμα τῆς τοῦ δούλου μορφῆς,* ποὺ προσέλαβε, δὲν μποροῦν δῆθεν νὰ ἀποτελοῦν καὶ πραγματικὴ προσληπτέα σάρκα[443]. Τὴν ἴδια ἐντύπωση ἀναφορικὰ μὲ τὰ περὶ τῆς

---

[442]. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σ. 392, 12-20. Ὁ ἄνθρωπος εἰκονίζεται κατ᾽ ἀνάλογο τρόπο μὲ τὸν περιγραφόμενο *σαρκὶ* καὶ νοούμενο *θεότητι* ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο. Περιγραπτὴ δηλ. εἶναι ἡ αἰσθητὴ φύση του, ἐνῶ νοεῖται ὡς *συμπεριγραπτὴ* καὶ ἡ ψυχή του, βλ. αὐτόθι, σ. 392, 20-28.

[443]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σ. 392, 1-5 σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ αὐτόθι, σ. 393, 17-33, «*Οὗτος δὲ ὁ σοφὸς ὁπόθεν ἡμῖν χαρακτήρων ἐπαριθμεῖν πλῆθος ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου παρείληφεν, οἱ νῦν αὐτοῦ ἀναφανέντες φοιτηταὶ ῥᾳδίως παρεξηγήσονται… ἀχαρακτήριστον δὲ αὐτήν, καὶ ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν μορφὴν ἀμόρφωτον δογματίζει, ἐπειδὴ τὸ ἐν ἀνθρώπῳ τέλειον Χριστῷ οὐ δίδωσιν, ἔπειτα*

ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ ποὺ διατυπώθηκαν στὴν Ἱέρεια ἔχουν καὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας, δίχως ὅμως νὰ προχωροῦν καὶ σὲ περαιτέρω ἀνάλυση τοῦ ζητήματος[444]. Γι᾽ αὐτὸ ἄλλωστε καὶ οἱ εἰκονομάχοι στὴν Ἱέρεια καταφεύγουν καὶ σ᾽ ἕναν ἀντίστοιχα ὑπεραισθητὸ ἢ πνευματικὸ τρόπο λατρείας τοῦ Θεοῦ[445]. Πρόκειται γιὰ γνωρίσματα τοῦ Χριστοῦ ποὺ μόνον κατὰ τὴν ἀνθρώπινη φαντασία ὑπῆρξαν ἐν εἴδει μυθοπλασίας[446]. Ἡ ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν αἰσθητῶν

οὐδὲ μορφὴν δούλου ἁπλῶς ἀνειληφέναι τὸν Κύριον ἔφη· ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῆς δούλου μορφῆς». σ. 394, 10-13, *«οὕτως οὐδὲ τὴν τοῦ δούλου μορφὴν φύσιν ἀληθῶς καὶ κυρίως σημαίνειν ἀνέχονται, σχήματι ψιλῷ μόνον ὑποστάσεως δίχα ὑπάρξαι φαντασιούμενοι»*.

Προφανῶς αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἀναφορικὰ μὲ τὸ εἶδος τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ ὑποκρύπτεται πίσω ἀπὸ τὴν ὁμολογία τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας γιὰ τὴν προσληπτὴ σάρκα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία καὶ μετὰ τὴν Ἀνάσταση παραμένει προσληπτή, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 217A. *Τόμος γ΄* MANSI 13, 264BC. *Τόμος στ΄* MANSI 13, 335A.

[444]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας προσπαθώντας νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀντίφαση τοῦ συλλογισμοῦ τῶν εἰκονομάχων, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἐνσαρκώνεται καὶ μένει ἀπερίγραφος *κατὰ τὴν σάρκωσιν*, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 336E, ἀφοῦ χαρακτηρίσουν τοὺς εἰκονομάχους *παραδόξους ἀλληγοριστάς*, ἐκφράζοντας τὸ *«αὐτοὶ ἐναλλὰξ ποιησάμενοι, εἰς τὴν προσληφθεῖσαν σάρκα παρὰ Θεοῦ λόγου σκολιῶς ἐννοήσαντες»*, *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 337A, σαφῶς δείχνουν νὰ ἀντιλαμβάνονται ὅτι ὑπάρχει πρόβλημα καὶ στὴν ἀνθρωπολογία τῶν εἰκονομάχων.

[445]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 336E. Παρόμοια, βλ. αὐτόθι, MANSI 13, 352E-353A, «*πάντες νοερῶς τῇ νοερᾷ θεότητι λατρεύοντες προσκυνοῦμεν*».

[446]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σ. 393, 33-40, *«Οὕτω τὰ κατὰ τὴν οἰκονομίαν τῷ ὄντι κατασχηματιζόμενος, τὴν ἐξαπάτην ἡμῖν τῆς φαντασίας προανακρούεται, ὅπερ αὐτὸς οὐ πολλῷ ὕστερον ἐμφανέστερον ἐρεῖ. Σχῆμα δὲ μορφῆς ὅ τι καὶ ᾤετο, οἱ αὐτοῦ σαφέστερον ἑρμηνευέτωσαν, ἀγνοοῦντες ὅτι καὶ ἡ μορφὴ σχῆμά ἐστι καὶ ἐπὶ πλέον τὸ σχῆμα»*. Παρόμοια, βλ. αὐτόθι, σσ. 394. 398-401.

Σύμφωνα μὲ τὸν Εὐσέβιο κάθε ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι κάτι ἄλλο προέχει καὶ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴ φαινομενικὴ πραγματικότητα τῆς ὕλης. Αὐτὸ

γνωρισμάτων κατὰ τὸ χρόνο τῆς Μεταμορφώσεως καὶ τῆς Ἀναστάσεως θὰ σημάνει γιὰ τὸν Εὐσέβιο καὶ τὴ θέωση τοῦ ὑποτιθέμενου *ὑπουργοῦ* καὶ κτίσματος τοῦ *Πατρός*, δηλ. τοῦ *Υἱοῦ*[447].

Ἡ ὑποτίμηση τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ μέρους τοῦ Εὐσεβίου (κατὰ τὸν τρόπο ποὺ νοεῖται εἴτε *κατὰ δόκησιν*, εἴτε ὡς *σὰρξ δίχα ψυχῆς*, εἴτε καὶ ὡς ἐξαλειφόμενη στὴ θεότητα μετὰ τὴν Ἀνάσταση) ἀποδεικνύει τὸ δεσπόζοντα μανιχαϊσμό του, ποὺ ἐνυπάρχει συνειδητὰ ἢ ἀσύνειδα στὴ σκέψη του καὶ καταλαμβάνει τόσο τὴ θεολογία ὅσο καὶ τὴν κτισιολογία του. Τὸ ἴδιο ἰσχύει κατὰ μείζονα λόγο καὶ γιὰ τοὺς εἰκονομάχους, ἐφόσον φτάνουν καὶ αὐτοὶ μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωρήσουν ὡς ἀπερίγραπτη ἀκόμη καὶ τὴν αἰσθητὴ φύση τοῦ Χριστοῦ[448]. Ὁ ἐν γένει δοκητισμός τους, ποὺ καταλαμβάνει θεωρητικὰ τὰ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ, δὲν διακηρύσσεται μὲν ρητά, ὑποδηλώνεται ὡστόσο σαφῶς μέσα ἀπὸ τὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας[449].

τὸ κάτι ἄλλο, τὴν ὑπεραισθητὴ πραγματικότητα, ὀφείλει νὰ τὴν προσεγγίσει μὲ τὰ ἀντίστοιχα μάτια τῆς ἐπίσης νοερᾶς ψυχῆς του, σύμφωνα μὲ μιὰ διαρχία ποὺ ἰσχύει τόσο στὴν κοσμολογία ὅσο καὶ στὴν ἀνθρωπολογία. Αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ δοκητισμός, τὸ σημεῖο ταύτισης τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῶν κύριων ἐκπροσώπων τοῦ γνωστικισμοῦ, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 396-397. 405-409. 414-415.

[447]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 405. 422-423.

[448]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 337C.

[449] Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 336E, ὅπου μέσα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο κανόνα τῆς Ἱέρειας ἐκφράζεται ἡ ἀντίφαση μεταξὺ ἑνὸς Θεοῦ Λόγου *σαρκωθέντος* καὶ συνάμα ἀπεριγράπτου ἀκόμη καὶ *σαρκί*.

Στὴ διατύπωση τῶν εἰκονομάχων *«πάντες νοερῶς τῇ νοερᾷ θεότητι λατρεύοντες προσκυνοῦμεν»*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 352E-353A, τὸ *νοερᾷ θεότητι* καταλαμβάνει προφανῶς καὶ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου.

Ἄλλωστε ἡ ἴδια ἐντύπωση προκαλεῖται καὶ στοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας, παρότι οἱ εἰκονομάχοι ἀναθεματίζουν τὸ δοκητισμὸ μὲ τὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας[450]. Ἡ αἵρεσή τους ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἐξάρτηση σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας ἀπὸ τὶς δύο ἀκοινώνητες ἀρχὲς τῆς θεολογίας καὶ συνάμα κοσμολογίας τοῦ μανιχαϊσμοῦ. Ἀπὸ τὴ μιὰ τίθεται ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ὡς μιὰ φύση ψευδής, σκιώδης καὶ *τερατώδης* καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀντιπαρατίθεται σ᾽ αὐτὸν μιὰ ὑπεραισθητὴ θεία φύση ὡς ἡ μόνη ἀληθής.

Οἱ μανιχαϊστικὲς αὐτὲς ἀρχὲς σκέψης τῶν εἰκονομάχων πιθανὸν νὰ εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ οἱ ἴδιοι ἐφευρίσκουν εἴτε τὸ μονοφυσιτισμὸ εἴτε καὶ τὸ νεστοριανισμὸ ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχει, στὴν πίστη δηλ. τῶν ὀρθοδόξων. Εἶναι ἰδιάζων ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνονται τὸ περιεχόμενο τῶν αἱρετικῶν αὐτῶν χριστολογικῶν ρευμάτων[451]. Γιὰ τὴ διαλεύκανση ὅμως τοῦ ὅλου ζητήματος χρειάζεται νὰ κατανοηθεῖ προηγουμένως ποιό εἶναι τὸ πρόβλημα στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων[452].

---

[450]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 337A, ὅπου σὲ βάρος τῶν εἰκονομάχων ἐκφράζεται ὁ χαρακτηρισμὸς *Παράδοξοι ἀλληγορισταί*, ὅπως καὶ τὸ ὅτι *«αὐτοὶ ἐναλλὰξ ποιησάμενοι, εἰς τὴν προσληφθεῖσαν σάρκα παρὰ Θεοῦ λόγου σκολιῶς ἐννοήσαντες»*.

[451]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 241E. 244D. Παρόμοια, βλ. αὐτόθι, *Τόμος γ΄* MANSI 13, 252A. 256AB. Τόμος στ΄ MANSI 13, 341A. 341CD. 341E. 344C.

[452]. Ἡ ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ Γιαννόπουλου, βλ. Β. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Αἱ χριστολογικαί ἀντιλήψεις τῶν εἰκονομάχων* (Διδ. Διατριβή), Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1975, σσ. 192-193, κατὰ τὴν ὁποία *«Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκκινῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς «ὅτι ἡ εἰκὼν προσώπου ἐστὶν εἰκὼν» καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἓν πρόσωπον ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος συσταθέν, διετείνετο ὅτι ὁ ἐξεικονίζων τὸν Χριστὸν ἤ περιγράφει καὶ τὴν ἀνεικόνιστον καὶ ἀσχημάτιστον θείαν φύσιν ἤ χωρίζει τὰς δύο φύσεις καὶ ἐξεικονίζει μόνον τὴν ἀνθρωπίνην. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατος ἡ ὕπαρξις ἀπροσώπου φύσεως, οὗτος – κατ᾽ αὐτὸν - ἤ ἀποδίδει εἰς τὴν ἐξεικονιζομένην ἀνθρωπότητα τὴν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου, ὅτε καταλείπεται ἡ θεία φύσις ἀπρόσωπος, ἤ ἀποδίδει εἰς τὴν χαρακτηριζομένην ἐν τῇ εἰκόνι ἀνθρωπίνην*

Τόσο οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας ὅσο καὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας συμφωνοῦν μὲν ὅτι ἡ θεία φύση εἶναι ἀπερίγραφη, ἄσχετα ἂν οἱ πρῶτοι ἀντιλαμβάνονται τὴ φύση αὐτὴ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς μανιχαϊστικῆς διαρχίας. Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους, ὡστόσο, ὁ Χριστὸς εἶναι ἀπερίγραπτος ἀκόμη καὶ *σαρκί*, ἐπειδὴ ἡ *σάρξ* του θεωρεῖται μόνο φαινομενικὰ προσληπτὴ στὴ θεία του ὑπόσταση. Μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ἀδύνατο νὰ εἰκονιστεῖ ὁ Θεὸς Λόγος μέσα ἀπὸ μιὰ *ἄληπτη* ἀπὸ μέρους του *σάρκα*[453].

μορφὴν ἴδιον πρόσωπον, ὅτε ἤ ὁ Χριστὸς ἀποβαίνει ψιλὸς ἄνθρωπος καὶ κτίσμα ἤ, ἐὰν τὸ νέον τοῦτο πρόσωπον ἐκλαμβάνῃ ὡς Θεόν, ἁλίσκεται ἡ ἁγία Τριάς, αὐξανομένη εἰς τετράδα, καὶ οὕτω τὸ πᾶν τῆς Θεολογίας ἀπόλλυται», εἶναι ἀρκετὰ ἁπλουστευτικὴ ὅσο καὶ ἔωλη. Χρειάζεται προηγουμένως νὰ δοῦμε τί ἐπικρατεῖ στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων, ποιό εἶναι δηλ. τὸ πρόβλημα ποὺ τοὺς ἀπασχολεῖ. Οἱ εἰκονομάχοι καταρχήν, ὁμιλώντας γιὰ θεότητα καὶ ἀνθρωπότητα, δὲν ἔχουν κάνει ἐκ τῶν προτέρων τὴ διάκριση μεταξὺ *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*. Ἡ προσέγγισή τους ἐπίσης στὸ ζήτημα τῶν ἱερῶν εἰκόνων δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὔτε φιλοσοφική, νὰ ἅπτεται δηλ. τῆς τυπολογίας τῶν εἰκόνων. Ἀπεναντίας διαμορφώνεται ἀναλογικὰ μὲ τὴ θεολογία καὶ τὴ χριστολογία τους. Ἀποδεικνύεται ἐξάλλου ὅτι οἱ εἰκονομάχοι νοηματοδοτοῦν τὶς ἀπὸ μέρους τους συνοδικὲς καὶ πατερικὲς *χρήσεις* (μὲ κέντρο τὸν *Ὅρο* τῆς Χαλκηδόνας) στὴ βάση τοῦ διαρχικοῦ σχήματος *σὰρξ – πνεῦμα* ἢ *ἁγίου* καὶ *βεβήλου*. Αὐτὸ αἰτιολογεῖ λογικὰ καὶ τὴν εἰκασία τους περὶ τοῦ *ἀπεριγράφου* ἰδιώματος τοῦ Χριστοῦ ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν *αἰσθητὴ* φύση του, ποὺ συνεπάγεται τὴν ἀπὸ μέρους τους καταδίκη τῶν ἱερῶν εἰκόνων.

[453]. Ἔτσι μόνον μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ ἀντιφατικότητα στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων, ποὺ ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴ διακήρυξη: *«Ἐποίησε γὰρ ὁ τοιοῦτος εἰκόνα, ὀνομάσας αὐτὴν Χριστός καὶ ἔστι τὸ, Χριστὸς, ὄνομα Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. λοιπὸν καὶ εἰκὼν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. καὶ λοιπὸν ἤ συμπεριέγραψε κατὰ τὸ δοκοῦν τῇ αὐτοῦ ματαιότητι τὸ ἀπερίγραφον τῆς θεότητος τῇ περιγραφῇ τῆς κτιστῆς σαρκὸς, ἤ συνέχεε τὴν ἀσύγχυτον ἕνωσιν ἐκείνην, τῷ τῆς συγχύσεως ἀνομήματι περιπεσὼν, δύο βλασφημίας ἐκ τούτου τῇ θεότητι προσάψας διὰ τῆς περιγραφῆς τε καὶ συγχύσεως»*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 252A. Ὁ ἐξεικονισμὸς πάντως τοῦ Χριστοῦ σηματοδοτεῖ γιὰ τοὺς εἰκονομάχους τὴ *συμπεριγραφή*, καὶ τῆς θείας φύσης, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἀποσαφήνιση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας. Παρόλ᾽ αὐτὰ οἱ τελευταῖοι θὰ κάνουν λόγο γιὰ μιὰ τέτοια *συμπεριγραφὴ* ποὺ ὑφίσταται ὄχι βέβαια κατὰ τὴν αἴσθηση τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ κατὰ τὴ νόησή του. Στὴ διφυὴ ἐξάλλου ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸ *φαινόμενον* εἶναι ἡ ἀνθρωπότητα καὶ τὸ *νοούμενον* ἡ θεότητα.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων κάθε θεωρητικὴ ἀπόπειρα ὑποστασιασμοῦ τῆς αἰσθητῆς κτίσεως στὸ Θεὸ Λόγο σηματοδοτεῖ παράλληλα τὴν ἀναβίωση τόσο τῆς μονοφυσιτικῆς *σύγχυσης* ὅσο καὶ τῆς νεστοριανικῆς *διαίρεσης* τῶν φύσεων τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ φαίνεται οἱ εἰκονομάχοι νὰ παραβλέπουν τὸ αὐτονόητο, ὅτι δηλ. ὁ μονοφυσιτισμὸς καὶ ὁ νεστοριανισμὸς ὡς ἀντιτιθέμενες καὶ ἄρα ἀλληλοαποκλειόμενες χριστολογικὲς αἱρέσεις κάθε ἄλλο μποροῦν νὰ συνυπάρξουν θεωρητικά. Ἔτσι τελικὰ ἐξηγεῖται, γιατὶ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ματαιοπονοῦν νὰ ἐξηγήσουν στοὺς εἰκονομάχους τὸν κατεξοχὴν ἀντινεστοριανικὸ καὶ ἀντιμονοφυσιτικὸ χαρακτήρα τῆς χριστολογίας τους, ἐκφράζοντας μὲ σαφὴ τρόπο μιὰ ἁπλὴ ὅσο καὶ ὀρθολογικὴ ἐπιχειρηματολογία[454].

Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους, λοιπόν, *Ἀνάσταση* σημαίνει τὴν ἐξάλειψη μιᾶς οὕτως ἢ ἄλλως *ἀλήπτου* ἀπὸ τὸ Θεὸ Λόγο ἀνθρωπίνης σαρκός, ὡς συνεπαγόμενο τῆς ὑπερτίμησης τῆς ὑπεραισθητῆς ἢ θείας φύσεως. Ἐπιπλέον ὁ προορισμὸς αὐτὸς τοῦ Χριστοῦ θὰ θεωρηθεῖ κοινὸς καὶ γιὰ τὴν κτιστὴ φύση τῶν *συμμόρφων* τοῦ Χριστοῦ ἁγίων. Σ᾽ αὐτὴν τὴ δαιμονοποίηση καθεαυτῆς τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητας, εἰδικὰ δὲ τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ μέρους τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῶν εἰκονομάχων ὀφείλεται προφανῶς καὶ ὁ ὑποβιβασμὸς τῶν *Τιμίων Δώρων* στὸ ἐπίπεδο τοῦ *θέσει σώματος* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου κατὰ τὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀπεναντίας θὰ συνομολογήσουν τὴν ἐκκλησιαστική τους πίστη περὶ τοῦ *κυρίως σώματος καὶ κυρίως αἵματος* τοῦ Χριστοῦ ἀναφορικὰ μὲ τὰ *Τίμια*

---

[454]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 244ABC. *Τόμος γ΄* MANSI 13, 252B-256A. 256BCDE.

Δῶρα[455]. Ὡστόσο, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ εἰκονομάχοι ἔχουν ἤδη παραγκωνίσει τὶς ἱερὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴ θεία λατρεία, ἀντικαθιστώντας αὐτὲς μὲ τὰ *Τίμια Δῶρα*, ἡ εἰκονολογία τους ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ αὐτὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀκόμη καὶ σ᾽ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο. Σύμφωνα, ἄλλωστε, μὲ τὴν πίστη τῶν εἰκονομάχων ἡ αἰσθητὴ κτίση ποὺ *κατὰ δόκησιν* προσλαμβάνεται ἀπὸ τὸ Χριστὸ καὶ θὰ εἶχε τὸ *περιγραπτόν* ὡς φυσικό της ἰδίωμα εἶναι ἡ ψευδής, ἡ σκιώδης, ἡ κατὰ φαντασία φύση τοῦ Χριστοῦ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ μόνη ἀληθή του φύση, τὴν ὑπεραισθητή.

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις τὰ *Τίμια Δῶρα* δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελοῦν γιὰ τοὺς εἰκονομάχους οὔτε κἂν τὸ *θέσει σῶμα* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, ὅπως οἱ ἴδιοι ἀντιθέτως διατείνονται[456]. Αὐτὸ ἰσχύει παρόλο ποὺ οἱ εἰκονομάχοι οὐδέποτε ζήτησαν τὴν ἀπεμπόληση τῶν *Τιμίων Δώρων* ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ πράξη παράλληλα μὲ τὶς εἰκόνες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως οὐδόλως ἀκολουθήθηκε ἀπὸ τοὺς ἰδίους καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνήθεια τῆς προσκυνήσεως τοῦ Θεοῦ εἴτε διὰ τῶν

---

[455]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 265D. Μὲ τὰ ταυτόσημα σχήματα *σωματικῶς-πνευματικῶς*, *ἀόρατως-ὁρατῶς* καὶ *θεϊκῶς-ἀνθρωπίνως*, ποὺ ἀπαντοῦν στὰ κείμενα τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἀναφορικὰ μὲ τὰ *Τίμια Δῶρα*, ὁμολογεῖται ὅτι ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος εἶναι παρὼν κατὰ τὸ μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας, *ἀφ᾽ ἑνὸς σωματικὰ ὡς ἄνθρωπος, ὄχι ὡς ἕνας κοινὸς ἄνθρωπος κεχωρισμένος ἀπὸ τὸ Θεὸ Λόγο, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου πνευματικὰ ὡς Θεός, ὄχι δοκητικὰ καὶ ἐπιφανειακά, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἰδίου Ἁγίου Πνεύματος. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποφεύγονται τόσο ἡ περὶ τῆς ἀνθρωποφαγίας θεωρία τοῦ Νεστορίου, ὅσο καὶ ἡ περὶ πνευματικῆς-χαρισματικῆς ἐπίδρασης ἐπὶ τῶν τιμίων δώρων θεωρία τῶν νεώτερων ἐρευνητῶν*, βλ. Θ. ΠΙΤΤΑΡΑ, *Τὸ μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας κατὰ τὸν ἅγιο Κύριλλο Ἀλεξανδρείας*, Ἀθήνα 2007, σσ. 63-64.

[456]. Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 264B.

Τιμίων Δώρων εἴτε διὰ τῶν ἱερῶν λειψάνων[457], πέραν δηλ. τῆς ἀντιστοίχισης μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ εἰκονολογία τῶν εἰκονομάχων ἀλλοτριώνεται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν ὀρθοδόξων ὄχι μόνον κατὰ τὸ μέρος ποὺ ὑποβιβάζει τὴν ἀξία τῶν *Τιμίων Δώρων* στὸ ἐπίπεδο τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι ἡ θεώρησή τους ὡς θείων

---

[457]. Ἀκόμη καὶ τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν ἁγίων μπορεῖ μὲν νὰ μὴν ἀποκηρύσσονται ρητὰ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, δὲν παύουν ὅμως νὰ ὑποτιμῶνται σὲ μιὰ κλιμακούμενη ὑποτίμηση τοῦ συνόλου τῶν αἰσθητῶν συμβόλων τοῦ Θεοῦ, ποὺ φτάνει στὸ ἀπόγαιό της μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες. Ἡ ὑποτίμηση τῶν ἱερῶν λειψάνων ὀφείλεται στὸν ἴδιο λόγο μὲ αὐτὸν τῆς καταδίκης τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἡ ἴδια ἄλλωστε ἡ αἰσθητὴ φύση τῶν ἁγίων ἔχει ἤδη ὑποτιμηθεῖ ἐν γένει, ὅπως φαίνεται μέσα ἀπὸ τὸν *Ὅρο* τῆς Ἱέρειας, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 276D. 277CDE.

Οἱ εἰκονομάχοι εἰδικότερα δικαιολογοῦν τὸ *ἀπερίγραπτον* τῶν ἁγίων μὲ βάση τὸ νοηματικὸ περιεχόμενο ποὺ ἀποδίδουν στὴ φράση τους *ἐνθένδε μετέστησαν*, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας, ἐν Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 276D. Ἀντιλαμβάνονται τὴ *μετάσταση* τῶν ἁγίων ὡς ἀπώλεια τῆς κτιστῆς τους φύσης καὶ ὄχι ὡς κατ᾽ ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ θέωσή της. Αὐτὸ τεκμηριώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀπὸ μέρους τους σχετικὴ παρερμηνεία τῶν συναφῶν βιβλικῶν *χρήσεων Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* καὶ *Φιλ. 3, 21*, *«ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»*, βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 277D. MANSI 13, 285BC.

Οἱ εἰκονομάχοι καταρχὴν ὁμολογοῦν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Εὐσέβιο Καισαρείας τὴν πίστη τους πρὸς τὴν *ἐξ ὅλων ὅλῃ μεταβολὴ* τῆς *σαρκὸς* τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἀνάσταση, δηλ. τὴν ἀπορρόφηση τῆς ἀνθρωπότητάς του ἀπὸ τὴ θεότητα, βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν αὐγούσταν*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας* MANSI 13, 313ABCD. Θέτοντας ἀφετέρου σὲ παραλληλισμὸ τὸ *συμμόρφους* τῆς φύσεως τῶν ἁγίων μὲ τὴ φύση τοῦ Χριστοῦ (κατὰ τὴ χρήση τοῦ *Φιλ. 3, 21)* συνομολογοῦν τὴν ἴδια ἀπορρόφηση καὶ γιὰ τὴν κτιστὴ φύση τῶν ἁγίων. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποδεικνύουν τί σημαίνει γι᾽ αὐτοὺς *Ἀνάσταση*, ὅπου τελικὰ τίποτα αἰσθητὸ δὲν ἀπαθανατίζεται κατὰ τὴ θεία ἐνέργεια, ὥστε νὰ εἶναι ἄξιο νὰ περιγραφεῖ. Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους, μὲ ἄλλα λόγια, πάσα ἡ αἰσθητὴ κτίση ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴ θεότητα, σὲ μία διάκριση *Θεοῦ* καὶ *κτίσεως,* ποὺ προφανῶς νοεῖται μανιχαϊστικά, ὡς διαρχία δηλ. *ὑλικοῦ* καὶ *πνευματικοῦ* κόσμου. Σύμφωνα τελικὰ μὲ τὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων τὰ λείψανα τῶν ἁγίων δὲν μποροῦν παρὰ νὰ ἀποτελοῦν τὰ ἀπατηλὰ κατάλοιπά τους στὴν παροῦσα ζωὴ καὶ ὄχι μιὰ αἰσθητὴ σάρκα, ποὺ προσδοκᾶται ὅτι θὰ ἀφθαρτοποιηθεῖ μετὰ τὴν Ἀνάσταση.

συμβόλων δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀντίστοιχη συμβολικὴ τῶν δεύτερων. Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους ἐξάλλου ἡ αἰσθητὴ κτίση ἐν γένει δὲν ὑποστασιάζεται ἀληθῶς στὸ Θεὸ Λόγο οὔτε κατὰ τὴν ἐνσάρκωσή του, οὔτε μετὰ τὴν ἀνάστασή του, πολὺ δὲ περισσότερο οὔτε κατὰ τὸν ἐξεικονισμὸ τῆς σαρκός του. Κατὰ συνέπεια, καὶ ἂν ἀκόμη τὰ *Τίμια Δῶρα* χαρακτηρίζονται ὡς *εἰκόνα* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, ἡ ὅλη συμβολική τους ἀξία ἐξαντλεῖται στὴν ὑποκειμενικὴ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου, δίχως νὰ ἐκλαμβάνονται *τοῖς πράγμασι* καὶ ὡς σῶμα Θεοῦ[458]. Τὸ *σύμβολο* ἐν προκειμένω ἀποκτᾶ τὴ σημασία τοῦ *συμβολίζειν* καὶ ὄχι τοῦ *συμβάλλειν* ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν συνδέεται πραγματικὰ μὲ τὸ ἀρχέτυπό του, δὲν ὑποστασιάζεται σ᾽ αὐτό. Θεωρεῖται μόνο ὡς ἁπλὸ ἐρέθισμα, ποὺ προκαλεῖ τὴ διαδικασία τῆς σκέψης.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ εἰκονομαχία συμπίπτει μὲ τὴ *μεταρρύθμιση*, ὅπως καὶ μὲ τὴ σύγχρονη ἀντιθεολογικὴ καὶ ἀντιμεταφυσικὴ σκέψη, ἡ ὁποία στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀνέκυψε ὡς ἀντίδραση πρὸς μιὰ διαστρεβλωμένη ἐκκλησιαστικὴ θεολογία καὶ κτισιολογία μὲ ἀντιφυσικὸ προσανατολισμό. Σημεῖο ἀναφορᾶς στὴ σύνδεση αὐτὴ εἶναι ὁ θεωρητικὸς διαχωρισμὸς τοῦ σύμπαντος κόσμου στὶς περιοχὲς τοῦ *ἱεροῦ* καὶ τοῦ *ἁγίου* ἢ ταυτόσημα τοῦ *βεβήλου* καὶ τοῦ *κοσμικοῦ*, ἡ διαρχία μὲ ἄλλα λόγια ποὺ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ γνωστικισμὸ καὶ συνδέει τὰ τρία αὐτὰ ἑτεροχρονισμένα καὶ ἑτεροπολιτισμικὰ ρεύματα τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας[459].

---

[458]. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σ. 440-442.

[459]. Ὁ Durkheim, ἡ σκέψη τοῦ ὁποίου τίθεται ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς στὴ σύγχρονη ἐπιστήμη καὶ εἰδικότερα στὴν κοινωνιολογία, ἀνήγαγε σὲ ἀξίωμα ὅτι ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ *ἱεροῦ* καὶ *κοσμικοῦ* ὑπάρχει διαχρονικὰ σὲ ὅλες τὶς θρησκείες,

Οἱ εἰκονομάχοι ἀπὸ τὴ μιὰ κάνουν σύνθημα τῆς ἐκστρατείας τους κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων τὸ διαχωρισμὸ αὐτό, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸ κήρυγμα περὶ τῆς *ἀγαθοτοπίας* τοῦ Θεοῦ, περὶ μιᾶς κτίσεως δηλ. ποὺ ἅπασα βαπτίζεται στὴ θεία ἐνέργεια καὶ ὑπάρχει ὡς *θεῖον σῶμα*. Ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ θεολόγοι τῆς *μεταρρυθμίσεως* ἔχοντας νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ὀρθολογισμὸ τῶν ἀναδυόμενων στὴν ἐποχή τους φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀναζητοῦν (δίχως τὴ διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*) τὴ φύση τοῦ Θεοῦ σὲ ἀνύπαρκτους κόσμους, σὲ μιὰ μεταφυσικὴ ποὺ δὲν ἔχει ἀντίκρυσμα ὡς ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα[460]. Πάντως καὶ ἐδῶ ἡ κτιστὴ πραγματικότητα οὐδόλως νοεῖται ὡς *εἰκὼν Θεοῦ* ἢ *θεῖον σῶμα*. Γι᾽ αὐτὸ καὶ στὰ συμφραζόμενα

ὥστε νὰ καλύπτει ὅλη τὴν ἱστορία τῆς παγκόσμιας σκέψης, βλ. É. Durkheim, *The Elementary forms of the Religious Life* (trasl. J. W. Swain), New York 1915, σ. 53.

Εἶναι λογικὸ ἄνθρωποι τῆς νεότερης διανόησης, ὅπως ὁ Durkheim, ποὺ βιώνουν ἀποκλειστικὰ σὲ ἕνα δυτικὸ θεολογικὸ περιβάλλον, νὰ ἀγνοοῦν τὴν πρωταρχικὴ στὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρέει τόσο ἡ πίστη περὶ τῆς *καθ᾽ ὑπόστασιν* τοῦ Θεοῦ Λόγου ταυτότητας μεταξὺ τῆς θεότητας καὶ τῆς ἀνθρωπότητας ὅσο καὶ ἡ ἀντίληψη ἑνὸς κόσμου *βαπτισμένου* ἐξολοκλήρου στὴ θεία χάρη. Ἀγνοοῦν δηλ. ὅτι ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ *ἱεροῦ* καὶ *κοσμικοῦ* κάθε ἄλλο παρὰ ἰσχύει στὰ πλαίσια τῆς κατεξοχὴν ἀντιμανιχαϊστικῆς θεολογίας καὶ κτισιολογίας τῆς Ἐκκλησίας.

[460]. Βλ. M. MULSOW, «*Idolatry and Science: Against Nature Worship from Boyle to Rüdiger, 1680-1720*», μν. ἔργ., σσ. 702-710, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὴ θεολογικὴ σκέψη σημαντικῶν ἐκπροσώπων τῆς *μεταρρύθμισης* ἀπὸ τὸν Boyle ἕως τὸ Rüdiger (ποὺ ἀναζητοῦν τὴ φύση τοῦ Θεοῦ μὲ κριτήριο τὴ βιβλικὴ ἑρμηνευτικὴ ἑβραίων μασωριτῶν, καθὼς καὶ τὶς περὶ φύσεως θεωρίες τῶν σχολῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας), οἱ ὁποῖοι βασίζονται στὸ θεωρητικὸ διαχωρισμὸ μεταξὺ τῆς φυσικῆς ἀληθείας καὶ τῆς μεταφυσικῆς. Εἰδικότερα ὁ Boyle ἀντιλαμβανόταν τὸν ἑαυτό του ὡς τὸ χριστιανὸ ἐπιστήμονα ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπερκεράσει καὶ τὴν ἀθεΐα καὶ τὴν εἰδωλολατρεία, ἀντίπαλα μεγέθη ποὺ ἀπὸ τὸν J. Tolland χαρακτηρίστηκαν ὡς ἡ *σκύλλα* καὶ ἡ *χάρυβδη* ἀντίστοιχα. Τὸ πρόβλημα γιὰ τοὺς θεολόγους τῆς δύσεως, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἀναδεικνυόταν ὡς κυρίαρχες πλέον οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ἦταν ἡ ἄγνοια τῆς θεολογικῆς διάκρισης μεταξὺ *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*. Οἱ ἴδιοι λοιπὸν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξουν τὴν ὑπάρξη τοῦ Θεοῦ στὶς διαστάσεις τῆς ἁπτῆς φυσικῆς πραγματικότητας. Γι᾽ αὐτὸ κατέληξαν στὴ διάπλαση μιᾶς μεταφυσικῆς ἢ μιᾶς φυσικῆς θεολογίας μὲ ὅλα τὰ ἀδιέξοδά της.

τῆς ἴδιας θρησκευτικῆς ἰδεολογίας ἀναπτύσσεται ἕνας ἐλιτισμὸς ποὺ τίθεται ὡς σημεῖο ταύτισης μὲ τὴ μεσοβυζαντινὴ εἰκονομαχία[461], ὡς πρὸς ἕναν πρέποντα, μὲ ἄλλα λόγια, πνευματικὸ τρόπο λατρείας ποὺ ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὸν ὑλικό. Παράλληλα οἱ Διαφωτιστὲς ἀντιδιαστέλλουν καὶ αὐτοὶ μεταξὺ *φυσικῆς* καὶ *μεταφυσικῆς*, κατὰ τὸ ἀντίστοιχο ἰδεολογικὸ κληροδότημα, ποὺ λαμβάνουν ἀπὸ τὴ θεολογία τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα[462].

Μὲ ἄξονα, λοιπόν, τὶς ταυτόσημες διακρίσεις *ἱεροῦ – κοσμικοῦ* καὶ *φυσικῆς – μεταφυσικῆς* συνδέονται μεταξύ τους πρῶτα οἱ ἀρχαῖες αἱρέσεις τοῦ δοκητισμοῦ, τοῦ ἀρειανισμοῦ, καὶ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ (σ᾽

---

[461]. Ὁ ἐλιτισμὸς αὐτὸς εἶναι ἐμφανὴς στὴν εἰκονομαχικὴ διακήρυξη «*Πᾶσαν τὴν ἱερατικὴν συνεκαλέσαντο… ὁμήγυριν, ὅπως συνοδικῶς… τῆς κατασπώσης ἐκ τῆς ὑψηλοῦς Θεῷ πρεπούσης λατρείας εἰς τὴν χαμαίζηλον καὶ ὑλικὴν κτισματολατρείαν τὸν τῶν ἀνθρώπων νοῦν, θεοκινήτως ἐκφωνήσῃ τὸ αὐτῇ δοκοῦν*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*», ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 229DE, ἐνῶ σαφῶς ὀφείλεται στὴ διαρχία μεταξὺ *ἱεροῦ* καὶ *κοσμικοῦ*.

[462]. Ἀκριβέστερα ἡ νεοτερικὴ καὶ μετανεοτερικὴ σκέψη μᾶλλον ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴ θεία πραγματικότητα, τὴν ὁποία καὶ ἔχει τοποθετήσει στὸ ἐπίπεδο τῆς *μεταφυσικῆς*, καταφάσκοντας ἀποκλειστικὰ στὴ *φυσική*. Ἤδη ἀπὸ τὴ γαλιλεϊκὴ *γεωμετρικὴ* κοσμοθεωρία καὶ τὸ συνακόλουθο καρτεσιανὸ δυϊσμὸ ὁ κόσμος κατὰ τὴν ἐποπτεία του χωρίστηκε μεταξὺ τῆς *φύσης* αὐτῆς καθεαυτῆς καὶ τοῦ *ὄντος* ποὺ ἔχει γιὰ τρόπο ὕπαρξής του τὴν ψυχή. Αὐτὴ ἡ κοσμοθεωρητικὴ διάσπαση νομιμοποιήθηκε ἀκολούθως στὸν Κάντ ὡς γνωσιολογικὴ διάσπαση μεταξὺ τῆς *διάνοιας* (*Verstand*), δηλ. τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, καὶ τοῦ *λόγου* (*Vernunft*), δηλ. τῆς δογματικῆς μεταφυσικῆς, ἀπ᾽ ὅπου ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα ἡ δεύτερη ἀπορρίφθηκε ὁλοκληρωτικά. Τελικὰ ἡ σύγχρονη σκέψη κινεῖται ἀποκλειστικὰ σὲ ἐπίπεδο κτιστῶν καὶ μάλιστα ἀποκλειστικὰ αἰσθητῶν ὄντων.

Γιὰ τὸν ἀντιμεταφυσικὸ καὶ ἀντιθεολογικὸ χαρακτήρα τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας, βλ. Ζ. Μ. ΜΠΕΝΙΕ, *Ἱστορία τῆς Νεωτερικῆς καὶ Σύγχρονης Φιλοσοφίας* (μτφρ. Κ. Παπαγιώργης), ἔκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2001, σ. 18, *«Ἡ νεωτερικὴ φιλοσοφία καταγράφει, καὶ νομιμοποιεῖ ἐνίοτε, τὸ σχετικισμὸ ποὺ συνοδεύει αὐτὴ τὴν ὑπονόμευση τοῦ ἀρχαίου θεοκεντρισμοῦ. Ἡ ἀλήθεια δὲν βρίσκεται πλέον στὸ ἀντικείμενο – οὔτε στὸ Θεό, δηλαδή, οὔτε στὴ φύση, ἐφόσον ἀμφότεροι στὸ ἑξῆς λογίζονται σιωπηλοί. … Δεχόμαστε νὰ θεωρήσουμε νεωτερικοὺς τοὺς διανοητὲς τοῦ παρελθόντος ποὺ ἀποσπῶνται ἀπὸ τὶς θεολογικὲς ἢ φυσιοκρατικὲς ἐξηγήσεις».*

αὐτὲς συγκαταλέγεται καὶ ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας, σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας), γιὰ νὰ ἐπαναληφθοῦν αἰῶνες μετὰ μέσα ἀπὸ τὰ προτεσταντικὰ ρεύματα τοῦ καλβινισμοῦ καὶ τοῦ πουριτανισμοῦ. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες πάντως εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι μὲ τὴ διαρχία αὐτή, ποὺ θεωρητικὰ καταλαμβάνει καὶ τὴν ἄκτιστη καὶ τὴν κτιστὴ πραγματικότητα. Διδάσκουν ὅτι πάσα ἡ κτίση ὑπάρχει ὡς *εἰκὼν* τοῦ Θεοῦ δίχως ἄλλα ἀρχέτυπα, ἕτερες αὐθύπαρκτες πραγματικότητες. Κατὰ συνέπεια τὸ *ἅγιον* καὶ τὸ *βέβηλον*, ἡ *φυσικὴ* καὶ ἡ *μεταφυσική*, μποροῦν νὰ λάβουν χώρα μόνο *κατ᾽ ἐπίνοιαν*, νὰ περιοριστοῦν δηλ. στὴν ἀνθρώπινη σκέψη.

Σὲ μία μακροσκοπικὴ ἐξέταση ὡς πρὸς τὴν αἵρεση τῶν εἰκονομάχων καθίσταται σαφὲς ὅτι παραχαράσσει συνολικὰ τὴν περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Πρόκειται κατεξοχὴν γιὰ χριστολογικὴ αἵρεση, ἐφόσον ἐμφανῶς ἀμφισβητεῖ τόσο τὸ *περιγραπτὸν* ἰδίωμα τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου ὅσο καὶ τὴν ὕπαρξη τῆς κτίσης ὡς *εἰκόνος* τοῦ Θεοῦ. Γιὰ νὰ φτάσει ὅμως κανεὶς στὴν εἰκονομαχικὴ θεωρία σίγουρα ὑποκρύπτεται στὴ σκέψη του μιὰ ἐπίσης αἱρετικὴ θεολογία καὶ ἀνθρωπολογία, μιὰ δεσπόζουσα διαρχία, στὴν ὁποία ὀφείλεται ὁ *δοκητισμός* του. Ἔτσι, λοιπόν, δίκαια ἡ εἰκονομαχία θεωρήθηκε ὡς σύνοψη ὅλων τῶν αἱρέσεων. Τὰ ρεύματα τοῦ γνωστικισμοῦ ἢ μανιχαϊσμοῦ, τοῦ ἀρειανισμοῦ, τοῦ ἀπολιναρισμοῦ, τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τῆς εἰκονομαχίας ταυτίζονται πράγματι μεταξύ τους μὲ κοινὸ βασικό τους στοιχεῖο, τὴ διαρχία. Ἐπιπλέον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ διαρχία μεταξὺ *ἁγίου* καὶ *βεβήλου* ἐπικρατεῖ στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων, καταλαμβάνοντας ἀκόμη καὶ τὴν ἑνότητα

τῶν φύσεων τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, οἱ εἰκονομάχοι ταυτίζονται ἀκόμη καὶ μὲ τοὺς νεστοριανούς[463].

[463]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 248D.

4. Ὁ ἠθικιστικὸς χαρακτήρας τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης

Ὁ ἠθικισμὸς ποὺ ἀπαντᾶ στὴ διδασκαλία τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας, σύμφωνα μὲ τὴν ἱστορικοφιλολογικὴ τεκμηρίωση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας[464], καὶ αὐθαίρετα προβάλλεται στὴν ἀντίστοιχη τοῦ Ἀστέριου Ἀμασείας χρησιμοποιεῖται ἐπικουρικὰ στὴ μανιχαΐζουσα καὶ μονοφυσιτίζουσα ἐπιχειρηματολογία τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας[465]. Σύμφωνα μὲ τὸν ἠθικισμὸ αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία τίθεται ἐνώπιον ἑνὸς ψευδοδιλήμματος: ὀφείλει ἢ νὰ δαπανεῖ χρήματα γιὰ τὴν κατασκευὴ ἱερῶν εἰκόνων καὶ γενικὰ μέσων λατρείας τοῦ Θεοῦ ἢ, ἀφοῦ θέσει σὲ δεύτερη μοίρα τὸ θεσμὸ αὐτό, νὰ ἐξοικονομεῖ οἰκονομικοὺς πόρους γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ φιλόπτωχού της ἔργου[466].

---

[464]. Βλ. *Δέησις κληρικῶν καὶ μοναχῶν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατὰ Σεβήρου*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 181E-184A = CPG 9329.6. ACO III, 60, 35 – 61, 3.

[465]. Βλ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 301D, *«οὐ γὰρ τοῖς πίναξι τὰ σαρκικὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων διὰ χρωμάτων ἐπιμελὲς ἡμῖν ἐντυποῦν, ὅτι οὐ χρήζομεν τούτων, ἀλλὰ τὴν πολιτείαν αὐτῶν δι᾽ ἀρετῆς ἐκμιμεῖσθαι»* = CPG 3252. *Βίος ἁγ. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου* BHG 260, ὅπου ἡ παράγραφος αὐτή, ἐνῶ δὲν εἶναι νόθος, παρουσιάζεται τελείως ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ὅλη συνάφειά της, ὥστε να παρερμηνεύεται κατὰ τὸ νοηματικό της περιεχόμενο.

[466]. Οἱ πατέρες ἀποκαθιστοῦν τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς *περικεκομμένης* καὶ παρερμηνευμένης χρήσης τῶν εἰκονομάχων μὲ τὴν παράθεση τῆς ὅλης συνάφειάς της, βλ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, MANSI 13, 301E-305A = CPG 3252. *Βίος ἁγ. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου*, ἀλλὰ καὶ μὲ βάση τὶς ἀκόλουθες *χρήσεις*:

1. ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ, MANSI 13, 305BC = CPG 3260.1. *Ὁμιλία Α΄, Εἰς τὸν πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον*, ἔκδ. C. Datema, *Asterius of Amasea. Homilies i-xiv*, Leiden 1970, σ. 9, 100-113.
2. *Ἰακ.* 5, 1-3.
3. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, MANSI 13, 305E.

Ὁ προβληματισμὸς αὐτὸς πιθανὸν νὰ μὴν ἐκφραζόταν ποτέ, ἐὰν οἱ εἰσηγητές του πίστευαν ἀκράδαντα ὅτι οἱ ἱερὲς εἰκόνες ὑποστασιάζονται στὸ *ἀρχέτυπό* τους, στὸν ἔνσαρκο δηλ. Θεὸ Λόγο. Ἔτσι δὲν θὰ ἐπιφυλάσσονταν γιὰ τὴ δαπάνη τοῦ πλούτου χάριν τῆς ἀπόδοσης τιμῆς στὸ *θεῖον* αὐτὸ *σῶμα*[467]. Ἐξάλλου ἡ λειτουργικὴ τέχνη καὶ τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἀλληλοαποκλειόμενα μεγέθη, ἀλλὰ ἀλληλοσυμπληρούμενα.

---

4. ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ, MANSI 13, 308B-309B = CPG 3260.1 *Ὁμιλία ΙΑ΄, Εἰς μαρτύριον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας ἔκφρασις* PG 40, 336A-337C, ἔκδ. C. DATEMA, *Asterius of Amasea. Homilies i-xiv*, Leiden 1970, σσ. 153-155.

5. *Ἐξ.* 26, 31. *Δευτ.* 22, 12. *Α΄ Τιμ.* 2, 9, ἐν MANSI 13, 309BC, ὅπου δικαιολογεῖται ἡ πολυτέλεια στὴ χριστιανικὴ λατρεία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ λιτότητα στὸν ἰδιωτικὸ βίο τῶν χριστιανῶν.

6. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς τὰ γενέθλια τοῦ Χριστοῦ* MANSI 13, 309D.

Ἡ αἰτιολόγηση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ἐπικεντρώνεται στὸ ἐπίχείρημα *δεῖ γὰρ καὶ ταῦτα ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 304D, στὴν ἀναίρεση δηλ. τῆς παραδοχῆς τοῦ ἀλληλοαποκλεισμοῦ μεταξὺ τῆς λειτουργικῆς τέχνης καὶ τῆς φιλανθρωπικῆς δραστηριότητας τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ λιτότητα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου συνάδει μὲ τὴ λαμπρότητα τοῦ δημόσιου ἐκκλησιαστικοῦ, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 309BCD.

[467]. Γιὰ τὴ διατύπωση τοῦ ἐξ ἀντιδιαστολῆς αὐτοῦ ἐπιχειρήματος, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 309CD.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ Ζ΄ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

1. Ἡ χριστολογικὴ ἑρμηνευτικὴ τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου

Ἡ ὁμολογία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ ὡς τῆς μοναδικῆς ἀρχῆς πάσης κτίσεως, τῆς *μίας τῶν πάντων ἀρχῆς*[468], διέπει τὴ συνείδηση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς εἰκονομάχους ποὺ οὐσιαστικὰ ἔχουν υἱοθετήσει τὴ διαρχία. Οἱ πατέρες ἐπαναλαμβάνουν τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ θέση τοῦ Θεοῦ Λόγου ὡς *ἀρχετύπου* ἔναντι τῆς κτίσης, ποὺ τὴ δημιουργεῖ, τὴ συνέχει καὶ τὴν τελειοποιεῖ. Ὁ *λόγος τῶν ὄντων* ταυτίζεται ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ ἐνεργοῦν πρόσωπο τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τίποτα δὲν μένει ἔξω ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶναι δηλ. αὐθύπαρκτο, οὔτε καὶ οἱ φυσικοὶ νόμοι καὶ οἱ σχέσεις τῶν κτιστῶν ὄντων, ποὺ συνοψίζονται στὸ σχῆμα τοῦ *πρωτοτύπου* καὶ τῆς *εἰκόνος* ἢ ταυτόσημα τοῦ *αἰτίου* καὶ τοῦ *αἰτιατοῦ*. Πάσα ἡ κτίση ἀποτελεῖ τὴν *εἰκόνα* τοῦ Θεοῦ, ἐν προκειμένω οἱ ἱερὲς εἰκόνες ποὺ ἐξεικονίζουν τὸ *θεῖον ἀρχέτυπον,* ὁπότε καὶ παραπέμπουν σ᾽ αὐτό. Ἐξάλλου ὁ Θεὸς Λόγος λαμβάνει *σάρκα καὶ ὀστὰ* σ᾽ αὐτὰ τὰ δεδομένα τῆς ὑλικῆς καὶ νοερᾶς κτίσεως κατὰ τὴν ἔνσαρκή του οἰκονομία.

---

[468]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, 1, 4* PG 94, 1236A. *3, 6* PG 94, 1324C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 76, 28-29.

Ὁ Θεὸς Λόγος, ποὺ δημιουργεῖ τὴν κτίση καὶ τὴν προσλαμβάνει καθολοκληρίαν κατὰ τὴν ἐνανθρώπησή του, παραδίδει στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας τὶς ἱερὲς εἰκόνες *πρὸς ἀνάμνησιν τῆς σωτηριώδους οἰκονομίας αὐτοῦ*[469]. Κατὰ συνέπεια ἡ μὴ ἀποδοχὴ τοῦ δημιουργήματος, τοῦ προσλήμματος καὶ τοῦ κληροδοτήματος, τῶν ἱερῶν εἰκόνων ὡς τοῦ *θέσει σώματος* τοῦ Θεοῦ, σηματοδοτεῖ αὐτόματα τὴν ὕβρη κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ δημουργοῦ, τοῦ προσλαμβάνοντα καὶ τοῦ κληροδοτοῦντα, τὴν ὕβρη κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου[470].

Ἡ ἀντίληψη τοῦ *κακοῦ* ὡς *παρυποστάσεως* εἶναι συνεπαγόμενο τῆς πίστης πρὸς τὴ *μία τῶν πάντων ἀρχή*, τὸ Θεὸ Λόγο. Σύμφωνα μὲ τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως διατυπώνεται στὴ Νίκαια, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίστανται στὴν κτίση περιοχὲς *ἱερὲς* καὶ *βέβηλες* κατὰ τὴ φύση τους. Ἄρα τίποτα τὸ κτιστὸ δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ ἀρνητικὰ ὡς *εἴδωλον*, πόσο μᾶλλον λόγω τῆς ὑλικῆς του φύσης[471]. Τὸ πρόβλημα

---

[469]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 212C.

[470]. Τὸ ἀκόλουθο συνειρμικὸ σχῆμα ἀπαντᾶ στὶς διατυπώσεις τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας:

1. Ἅπασα ἡ κτίση ὡς *παρὰ Θεοῦ δημιουργηθεῖσα* νοεῖται ὡς *πρόσταγμα Θεοῦ*.
2. Πέραν αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως τοῦ κόσμου, δὲν ὑφίσταται κάποια ἄλλη αὐθύπαρκτη περιοχή.
3. Ἡ ἀπόρριψη οἱουδήποτε μέρους αὐτῆς τῆς κτίσης, ἐν προκειμένω τῶν ἱερῶν εἰκόνων, σηματοδοτεῖ καὶ τὴν ἀπόρριψη τῆς ἴδια τῆς δημιουργικῆς ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ,

Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 212CD.

[471]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας διακηρύσσουν ἕναν κόσμο ἀπόλυτα ἀποειδωλοποιημένο καὶ ἀποδαιμονοποιημένο, τὸ σύμπαντα κόσμο, ὡς σῶμα ἐκκλησιαστικὸ μὲ κεφαλὴ τὸ Χριστό, ἀπαντώντας στὴ δεισιδαιμονία καὶ στὴ διαρχία τῶν εἰκονομάχων, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 229ABCD.

ἅπτεται ἀποκλειστικὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχικοῦ καὶ τελικοῦ *αἰτίου*, τοῦ εἴδους τοῦ *ἀρχετύπου* ἢ *ἐνσημαινομένου,* ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἀποδίδει στὴν κτίση[472]. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο μόνον ὁ σκοπὸς χρήσης τῆς κτίσεως ἀξιολογεῖται θετικὰ ἢ ἀρνητικά. Ἄρα ἡ ἀντιδιαστολὴ μεταξὺ τοῦ *ἱεροῦ* καὶ τοῦ *βεβήλου* ἐναπόκειται περιοριστικὰ στὴν περιοχὴ τῆς ἐλεύθερης συνείδησης τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ὑποκειμενικότητά του[473].

Στὶς διαστάσεις λοιπὸν τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης ἐξαντλεῖται ἡ ἔννοια τῆς εἰδωλολατρείας κατὰ τὴ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση. Ἡ λέξη *εἰδωλολατρεία* σημαίνει ἀποκλειστικὰ τὴν πλάνη τοῦ *νοὸς* κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἐπινοεῖ μὲ τὴ φαντασία του εἰδωλικὰ πλάσματα, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ δὲν εἶναι ὑπαρκτὰ στὸν ἐξωτερικό του κόσμο, πλάθονται νοητὰ ὡς αὐθύπαρκτη καὶ ἀντίθεη ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Εἶναι φυσικό, ἄλλωστε, γιὰ τὴν προχριστιανικὴ ἀνθρωπότητα ποὺ ἀγνοεῖ τὸ ἕνα καὶ μοναδικὸ ἀρχέτυπο τοῦ σύμπαντος κόσμου, τὸν Τριαδικὸ Θεό, νὰ ἀποπροσανατολίζεται σὲ ψευδὴ ὑποκατάστατά του. Αὐτὴν τὴν

---

[472]. Οὐσιαστικὴ σημασία ἔχει τὸ εἶδος τοῦ *ἐνσημαινομένου* τῆς κτίσεως στὸ ὁποῖο ἀποβλέπει ὁ κάθε ἄνθρωπος καὶ ὄχι ἡ ἴδια ἡ κτίση καθεαυτή, ὥστε ἀναλόγως νὰ λαμβάνει χώρα ἢ ὄχι ἡ εἰδωλολατρεία. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται πανηγυρικὰ μέσα ἀπὸ τὴν κατ᾽ οὐσίαν εἰδωλολατρικὴ θεολογία καὶ ἐκκλησιολογία τῶν ἀρειανῶν. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τῶν παραφυάδων του πιστεύουν σὲ ἕναν κτιστὸ *Υἱὸ* καὶ συνεπῶς λατρεύουν τὴν κτίση. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 224E-225C, ὅπου οἱ πατέρες παραπέμπουν στὰ ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον* MANSI 13, 224BCDE = CPG 3185. PG 46, 796ABCD. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων, 1* CPG 2869. PG 31, 600C-601A.

[473]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας κατηγοροῦν ἐπανειλημμένα τοὺς εἰκονομάχους *«ὅτι ἀναμέσον ἁγίου καὶ βεβήλου οὐ διέστειλαν»,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 208E. *Τόμος β΄* MANSI 13, 232A. Πάντως αὐτὴ ἡ ἀντιδιαστολὴ ἐκφράζεται ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων, μὲ ἄλλο ὅμως νόημα ἀπ᾽ αὐτὸ τῶν πατέρων. Ἀντικειμενικοποιεῖται στὴν ἴδια τὴν κτίση, δίχως νὰ περιορίζεται στὴν ὑποκειμενικὰ φιλόθεη ἢ μὴ λειτουργία τῆς προαίρεσης τοῦ ἀνθρώπου.

ἀνθρωπότητα ποὺ πάσχει ἐξαιτίας τῆς προπατορικῆς ἀμαύρωσης τοῦ *κατ᾽ εἰκόνα*, τῆς λειτουργίας τοῦ *νοός*, θεραπεύει ὁ Θεὸς Λόγος διὰ τῆς ἐνσαρκώσεώς του ἀπαλάσσοντάς την ἀπὸ τὸ πνευματικὸ σκότος τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς εἰδωλολατρείας. Ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος τελικὰ ἀπελευθερώνει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν πλάνη της καὶ ὄχι ἀπὸ κάποιο κακὸ ποὺ δῆθεν ὑποστασιάζεται στὴν κτίση, ὅπως ὑποστήριξαν οἱ εἰκονομάχοι στὴν Ἱέρεια[474].

Ἡ ἀναίρεση τῆς χριστολογίας τῶν εἰκονομάχων θὰ ἀποτελέσει τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν περαιτέρω ἀποσαφήνιση ἀντίστοιχης ὑφῆς ζητημάτων, εἰδικὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ στὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν ἀνάσταση καὶ τὴν ἀνάληψή του. Ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς μεγάλης ἀντιτριαδικῆς αἵρεσης τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τῶν παραφυάδων του (στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας ἀπαντᾶ γιὰ πρώτη φορὰ ἕνας μονοφυσιτισμὸς ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολὴ τοῦ Ευσεβίου Καισαρείας) ἡ συνεπὴς πρὸς τὴ βιβλικὴ παράδοση ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ *Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* ἐκφράζεται ἐξίσου καὶ

---

[474]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 216A, *«[ὁ Θεὸς Λόγος] ἀποστήσας αὐτὸν [τὸν ἄνθρωπον] τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων, ἀναπλάττει εἰς ἀθανασίαν… τὰ οὖν μεγέθη ταῦτα τῶν δωρημάτων ἀμαυρῶσαι θέλοντες [οἱ εἰκονομᾶχοι], ἑτέραν εἰδωλολατρείαν θρασυστομοῦσιν ἐπεισελθεῖν τὴν τῶν εἰκόνων ποίησιν»*. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας διακηρύσσουν μὲ περισσὴ ἔμφαση τὸ γεγονὸς τῆς θεραπείας τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς ἀπὸ τὸν ἐνανθρωπήσαντα *Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ*, ὡς ἑξῆς: *«ἡγείσθω Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ὁ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ μόνος νοῦς τῶν εὐσεβῶς νοούντων καὶ νοουμένων, καὶ λόγος τῶν λεγόντων καὶ λεγομένων, καὶ πᾶσι πάντα καὶ ὤν καὶ γινόμενος· ὁ διδοῦς γλῶσσαν παιδείας τοῦ γνῶναι, ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. ἡ δήλωσις γὰρ τῶν λόγων αὐτοῦ φωτιεῖ καὶ συνετιεῖ νηπίους»*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* MANSI 13, 205CD. Παρόμοια, βλ. *Τόμος β΄* MANSI 13, 229ABCD.

ἀπὸ τοὺς καππαδόκες καὶ ἀπὸ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς πατέρες[475]. Ἐξάλλου εἶναι κοινὴ ἡ θεολογικὴ παράδοση τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων[476]. Στὴ συνάφεια τοῦ συγκεκριμένου χωρίου ἡ λέξη *σὰρξ* σημαίνει ἀποκλειστικὰ τὸ *παθητὸν* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου[477]. Ἀναφέρεται δηλ. μόνο στὴν ἀσθένεια τῆς μεταπτωτικῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὴν ὁποία ὁ Θεὸς Λόγος ἀναλαμβάνει ἑκουσίως μὲ τὴν ἐνανθρώπησή του καὶ τὴν σώζει ὡς ἀναμάρτητος. Ἄλλοτε βέβαια στὴ βιβλικὴ παράδοση τὸ *σὰρξ* μπορεῖ νὰ προσδιορίζει τὸν

---

[475]. Οἱ ἀκόλουθες πατερικὲς πηγὲς ἀπαντοῦν στὴ στ΄ συνοδικὴ *Πράξη* τῆς Νίκαιας, προετοιμάζοντας τὸ ἔδαφος, γιὰ νὰ δοθεῖ ἡ τελικὴ ἀπάντηση στὸ εἰκονομαχικὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας καὶ ἰδιαίτερα στὴ *χρήση* τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας:

1. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους δευτέραν ἐπιστολήν*, ἐν MANSI 13, 288D-289A = CPG 4429. *Ὁμιλία ΙΑ΄*, 1-2 PG 61, 475.
2. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν,* ἐν MANSI 13, 289BC = CPG 5209. 2 PG 74, 942ABC.

[476]. Ἀνθολόγιο δεκαοκτὼ πατερικῶν χρήσεων, μὲ τὶς ὁποῖες ἐπαναλαμβάνεται ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἐν σαρκὶ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, ἀπαντᾶ ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Προοίμιον τῶν ὑποκειμένων χρήσεων οε΄, 4,* ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 366-370.

[477]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους δευτέραν ἐπιστολήν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 288E-289A, ἰδιαίτερα MANSI 13, 288E, «*Εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν. τί οὖν, εἰπέ μοι; τὴν σάρκα ἀπέθετο, καὶ νῦν οὐκ ἔστι μετὰ τοῦ σώματος; ἄπαγε· καὶ γὰρ καὶ νῦν ἐν σαρκί ἐστιν. οὗτος γὰρ ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ᾽ ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται. οὕτως, πῶς; ἐν σαρκὶ μετὰ τοῦ σώματος. πῶς οὖν φησιν· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν; ὅτι εἰ καὶ παθητὸν ἐγνώκαμεν τὸν Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι*». Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 289B.

κοινὸ ἄνθρωπο ὁπότε καὶ νὰ σημαίνει τὸ *ἐν ἁμαρτίαις εἶναι*[478]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη σπάνια μπορεῖ νὰ τεθεῖ ὡς ταυτόσημο τῆς αἰσθητῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου στὴν ὁλότητά της.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀποστολικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση ὁ Χριστός μετὰ τὴν ἀνάστασή του ἀπεκδύεται τὸ *παθητὸν* τοῦ κτιστοῦ του προσλήμματος καὶ ὄχι τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἐξάλλου διεξάγει τὰ ἀδιάβλητα πάθη ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ *δι᾽ ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν*, δηλ. *οἰκονομικῶς*. Ἐνσάρκως ὑπέμεινε τὸ θάνατο[479], ὅπως καὶ ἐνσάρκως προσδοκᾶται ὅτι θὰ ἐπανέλθει κατὰ τὴ μέλλουσα, τὴ δεύτερή του παρουσία[480]. Ἐπιπλέον αὐτὸ τὸ ὁποῖο ὁ Θεὸς Λόγος ἐνεργεῖ *οἰκονομικῶς* καὶ *ἀληθῶς* στὴν προσληφθείσα του ἀνθρωπότητα, τὴν πρόσληψη δηλ. τοῦ *παθητοῦ* στοιχείου κατὰ τὴν ἐνσάρκωση του καὶ τὴν ἀπαλλαγή του ἀπ᾽ αὐτὸ κατὰ τὴν ἀνάστασή του[481], τὸ προορίζει ὡς θεῖον δώρημα στοὺς *συμμόρφους* του ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας[482]. Πρόκειται μὲ ἄλλα λόγια γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ

---

[478]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους δευτέραν ἐπιστολήν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 288E, *«ἐπὶ ἡμῶν μὲν γὰρ τὸ κατὰ σάρκα, τὸ ἐν ἁμαρτίαις εἶναι· τὸ δὲ μὴ κατὰ σάρκα, τὸ μὴ ἐν ἁμαρτίαις εἶναι»*.

[479]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 289C.

[480]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους δευτέραν ἐπιστολήν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 288E.

[481]. Τὸ *«παθὼν ἀπηλλᾶχθαι τὸν Χριστὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν»*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 289C, ἀσφαλῶς καὶ νοεῖται ὅτι ἰσχύει *οἰκονομικῶς*.

[482]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους δευτέραν ἐπιστολήν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 289A. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 289CD.

παθητὸν μὲ τὴν παράλληλη ἀπόκτηση τοῦ *θείου δωρήματος* τῆς ἀφθαρσίας, ἡ ὁποία τίθεται ὡς θεραπεία καὶ θέωση τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὄχι ὡς κατ᾽ οὐσίαν μεταβολή της στὴ θεότητα κατὰ τὴ μονοφυτίζουσα χριστολογία τῶν εἰκονομάχων[483].

Ἡ σημασιολογικὴ ταύτιση τοῦ βιβλικοῦ ὅρου *σὰρξ* μὲ τὴν αἰσθητὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ὁδηγεῖ σὲ λογικὰ ἀδιέξοδα. Ἐὰν ἑρμηνευτοῦν κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ βιβλικὰ χωρία *Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* καὶ *Φιλ. 3, 21*, *«ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»*, τότε θὰ πρέπει νὰ υἱοθετηθεῖ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴ μεταθανάτια ἀπώλεια τῆς αἰσθητῆς φύσεως τόσο τοῦ Χριστοῦ ὅσο καὶ τῶν ἁγίων[484]. Προκύπτει, ὡστόσο, στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἑξῆς συνέπεια: ἡ θεία φύση στὴν ὁποία ἀναμένεται νὰ μεταβληθεῖ *ἐξόλων ὅλῃ* ἡ κτιστὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἑτερούσια αὐτῆς, ὁπότε δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται καὶ ἄκτιστη[485]. Κατὰ συνέπεια γίνεται σαφὲς ὅτι

---

[483]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν, β΄* PG 74, 942ABC, καὶ εἰδικότερα τὴ διατύπωση *μεταστοιχειούμεθα* καὶ *οὐδεὶς ἔστιν ἐν σαρκὶ, τουτέστιν ἐν ἀσθενείᾳ σαρκικῇ*, ἐν αὐτόθι, PG 74, 942B. Ἀσφαλὲς πάντως κριτήριο ὥστε νὰ χαρακτηριστεῖ κάποιος ὡς μονοφυσίτης ἢ ὄχι παρέχεται μέσα ἀπὸ τὴν ἑξῆς διατύπωση: *«πρέπει νὰ γίνει ἀντιδιαστολὴ μεταξὺ τῆς φθαρτότητας ὡς κτιστότητας, καὶ τῆς ἀφθαρσίας ὡς κατὰ χάρη μετοχῆς στὸ ἄκτιστο καὶ οὐσιαστικῆς ἕνωσης τοῦ κτιστοῦ μὲ αὐτό, πράγμα ποὺ συμβαίνει στὴν κτιστὴ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ»*, ἐν Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β΄. Ἔκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστης*, ΦΘΒ 3, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη [7]2003, σ. 313.

[484]. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321D, *«εἶτα τί πρὸς τοῦτο φαῖεν ἂν μεταβαλεῖν λέγοντες εἰς τὴν τοῦ λόγου φύσιν τὴν σάρκα αὐτοῦ; ἆρα καὶ τὰ τῶν ἁγίων σώματα μετειχήσονται κατὰ τροπὴν εἰς φύσιν θεότητος;»*.

[485]. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Σούκενσον*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 320CD, *«μεταβολὴν δὲ τὴν εἰς θεότητος φύσιν οὐκ ἐνδέχεται παθεῖν σῶμα τὸ ἀπὸ γῆς. ἀμήχανον γάρ. ἐπεὶ*

στὴ σκέψη τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ τῶν εἰκονομάχων δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ ὅποια διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*, ἡ ὁποία ἐκλαμβάνεται ὡς ταυτόσημη τῆς διαρχίας μεταξὺ *ὕλης* καὶ *πνεύματος*[486]. Ὡστόσο, στὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀπαντᾶ κάποια κυριαρχία τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ σὲ βάρος τοῦ κτιστοῦ κόσμου, ἀλλὰ ἡ καθ᾽ ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου ἑνότητα αὐτῶν τῶν *διεστώτων*, ἐνῶ στὰ διαρχικὰ σχήματα τοῦ ζωροαστρισμοῦ καὶ τοῦ μανιχαϊσμοῦ ἡ ὑλικὴ περιοχὴ τοῦ κόσμου ἀπόλλυται ἀπὸ τὴν ἀντιμαχόμενή της πνευματική.

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας θὰ ἐπανέλθουν μὲ μεγαλύτερη σπουδὴ στὴν ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ ὅλου ζητήματος τῆς μονοφυτίζουσας παρερμηνείας τοῦ *Β΄ Κορ. 5, 16* μὲ ἀφορμὴ τὴ *χρήση* τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς τοῦ Εὐσεβίου ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τους θὰ κορυφωθεῖ στὴ χρήση τῆς χριστολογικῆς διδασκαλίας τῶν ἀλεξανδρινῶν πατέρων Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου, ὄχι μόνον λόγω τῆς ἀξίας τους ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας, ἄλλα ἐξαιτίας προφανῶς καὶ τοῦ ὅτι ἀναγνωρίζονταν ὡς οἱ κατεξοχὴν ἔγκριτοι χριστολόγοι πατέρες εἴτε ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους εἴτε

κατηγοροῦμεν τῆς θεότητος ὡς γεννητῆς, καὶ ὡς προσλαβούσης τι ἐν ἑαυτῇ, ὅ μὴ ἐστι κατὰ φύσιν αὐτῆς ἴδιον. ἴσον γὰρ ἐστιν εἰς ἀτοπίας λόγον τὸ εἰπεῖν, ὅτι μετεβλήθη τὸ σῶμα εἰς θεότητος φύσιν. καὶ μὴν κἀκεῖνο, ὅτι μετεβλήθη ὁ λόγος εἰς τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν. ὥσπερ γὰρ τοῦτο ἀμήχανον. ἄτρεπτος γὰρ καὶ ἀναλλοίωτος ἐστιν· οὕτω καὶ τὸ ἕτερον. οὐ γὰρ ἐστι τῶν ἐφικτῶν, εἰς θεότητος οὐσίαν, ἤτοι φύσιν μεταχωρῆσαί τι δύνασθαι τῶν κτισμάτων· κτίσμα δὲ καὶ ἡ σάρξ. οὐκοῦν θεῖον μὲν εἶναι φαμὲν τὸ σῶμα Χριστοῦ».

[486]. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324A, *«φαίη δ᾽ ἂν οἶμαί τις πρὸς τοῦτο εὐθύς, ἆρα οὖν ἡνίκα ἂν λέγῃ καὶ περὶ ἡμῶν. οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται. ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστέ ἐν σαρκί, ἀλλ᾽ ἐν πνεύματι. γυμνοὺς ἡμᾶς οἶδε σαρκὸς καὶ αἵματος; ἆρα πνεύμασιν ἀσωμάτοις τὰ τοιάδε προσλαλεῖ;».*

καὶ ἀπὸ τοὺς μονοφυσίτες[487]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἄλλωστε συνδιαλέγονται μὲ μονοφυσιτίζοντες, δηλ. μὲ τοὺς εἰκονομάχους.

Ἀπόσπασμα τῆς *Πρὸς Εὐψύχιον* ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἀντιπαρατίθεται σὲ ἀνάλογες *χρήσεις* τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς Ἱέρειας. Ὁ ἀλεξανδρινὸς πατέρες στὸ κείμενό του αὐτὸ χρησιμοποιεῖ τὸ παραδειγματικὸ σχῆμα τοῦ *ἐρίου* καὶ τοῦ *πορφυροῦ* χρώματος ποὺ αὐτὸ δυνητικὰ λαμβάνει, προκειμένου νὰ γίνει σαφὲς ὅτι ἡ ἀντίδοση τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιωμάτων στὴν ὑπόσταση τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου κατ᾽ οὐδένα τρόπο σημαίνει τὴν κατάργηση τῶν ἀντίστοιχων φύσεων[488]. Τὸ *ἔριον* ποὺ συμβολίζει τὴν ἀνθρωπότητα ποὺ προσλαμβάνει ὁ Θεὸς Λόγος μὲ τὴν ἐνσάρκωσή του μπορεῖ νὰ βαφτεῖ μὲ πορφυρὸ χρῶμα, τὸ ὁποῖο συμβολίζει τὴ θεότητα, ὁπότε ἀποκτᾶ καὶ τὴν ἀνάλογη ὕψιστης τιμῆς ἰδιότητα καὶ χρήση ἀπὸ μέρος τοῦ κατόχου του. Οὐδόλως πάντως χάνει τὴν κοινὴ μὲ τὰ ἄλλα *ἔρια* φύση του, ὅπως ἰσχύει ἀναλογικὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ σὲ σχέση μὲ τὴ

---

[487]. Τὰ ἑξῆς χριστολογικὰ κείμενα τῶν ἀλεξανδρινῶν πατέρων χρησιμοποιοῦνται στὴ Νίκαια:

1. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Πρὸς Εὐψύχιον* MANSI 13, 317D-320B = CPG 2163. PG 26, 1245B-1248B (Εἰλημμένο ἀπὸ MANSI).
2. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Σούκενσον* MANSI 13, 320BCDE = CPG 5346. *Ἐπιστολὴ* 45*, Πρὸς Σούκενσον, Περὶ πίστεως α΄* PG 77, 236BCD. ACO 1, 1, 6, σσ. 151, 8. 155, 27 – 156, 18.
3. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν* MANSI 13, 320E-321E. 321E-324B = CPG 5230. PG 76, 1427A-1437B.

Ἐπιπλέον ἄλλες δεκαοκτὼ συναφεῖς χριστολογικὲς *χρήσεις* ἀπαντοῦν στὸ ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Περὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀνάστασιν*, ἐν *Προοίμιον τῶν ὑποκειμένων χρήσεων οε΄*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 366-370.

[488]. Βλ. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Πρὸς Εὐψύχιον*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317AB, *«οὕτω καὶ τὸ τῆς σαρκὸς πάθος μὲν ἐν τῇ ἀπαθείᾳ τοῦ λόγου διὰ τῆς ὕβρεως ἐπ᾽ αὐτὸν ἐληλυθέναι λέγεται… καλεῖται υἱὸς Θεοῦ Ἰησοῦς, οὐκ εἰς θείαν φύσιν τῆς σαρκὸς μεταβληθείσης, ἀλλὰ τῇ πρὸς τὸν Θεὸν λόγον ἑνώσει τὴν ὁμώνυμον ἀξίαν λαβούσης»*.

φύση τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἂν καὶ μετὰ τὴν Ἀνάσταση ἡ ἀνθρωπότητα αὐτὴ ἐκδηλώνει τὴν ἐνυπάρχουσα ἀφθαρσία[489].

Χρήση τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἕπεται τῆς ἀντίστοιχης τοῦ Μ. Ἀθανασίου στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς στ΄ συνοδικῆς *Πράξεως* τῆς Νίκαιας. Συνίσταται ἀπὸ ἀποσπάσματα εἰλημμένα ἀπὸ τὰ κείμενα *Πρὸς Σούκενσον* καὶ *Κατὰ Συνουσιαστῶν*. Μὲ αὐτὰ δίνεται ἄμεση ἀπάντηση στὴν παρερμηνεία τῶν συναφῶν βιβλικῶν χωρίων *Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* καὶ *Φιλ. 3, 21*, *«ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»* ἀπὸ μέρους τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας[490].

Ὁ ἅγ. Κύριλλος ἀποσαφηνίζει τὴν πρωταρχικὴ θεολογικὴ διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου* μὲ ὅ,τι αὐτὴ συνεπάγεται, προκειμένου νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ταύτιση τῆς διάκρισης αὐτῆς μὲ τὴ διαρχία μεταξὺ *ὕλης* καὶ *πνεύματος*, ὅπου θὰ ἐνέπιπταν ἀντίστοιχα ἡ ἀνθρώπινη καὶ ἡ θεία πραγματικότητα. Ἀναφέρει λοιπὸν τὰ ἀκόλουθα: *«μεταβολὴν δὲ τὴν εἰς θεότητος φύσιν οὐκ ἐνδέχεται παθεῖν σῶμα τὸ ἀπὸ γῆς.*

---

[489]. Βλ. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Πρὸς Εὐψύχιον*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317E. Ὁ ἅγ. Νικηφόρος Κπόλεως χρησιμοποιεῖ τὸ παραδειγματικὸ σχῆμα τοῦ *πρωτογόνου φωτὸς* καὶ τοῦ *ὀχήματος* του, τοῦ ἡλίου, σὲ ἀντιστοιχία πρὸς τὴ θεία καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ, ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 446, 37 – 447, 4, μὲ σκοπὸ νὰ καταστήσει σαφὲς ἀφενὸς ὅτι δὲν ὑφίσταται σύγχυση μεταξὺ τῶν φύσεων καὶ ἀφετέρου ὅτι ἡ ἐκδήλωση τῆς πρώτης εἶναι *ποιοτικὴ* καὶ ὄχι *κατὰ φύσιν*, ἐν αὐτόθι, σσ. 416-417. Ἐξάλλου δὲν εἶναι δυνατὸν τὰ *φυσικὰ* καὶ *οὐσιώδη* νὰ μεταβάλλονται, ἐν αὐτόθι, σσ. 425-426.

[490]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321E, *«τρανότατα δὲ αὖθις ἀποτεινόμενος ὡς πρὸς αὐτὸν Εὐσέβιον, οὕτω φησὶν ὁ αὐτὸς θεσπέσιος πατὴρ ἐν τῷ αὐτῷ λόγω»*, ὅπου ἡ ἀναφορὰ στὸν Κύριλλο καὶ στοὺς ἀποδέκτες τοῦ λόγου του.

ἀμήχανον γάρ. ἐπεὶ κατηγοροῦμεν τῆς θεότητος ὡς γεννητῆς, καὶ ὡς προσλαβούσης τι ἐν ἑαυτῇ, ὅ μὴ ἐστι κατὰ φύσιν αὐτῆς ἴδιον. ἴσον γὰρ ἐστιν εἰς ἀτοπίας λόγον τὸ εἰπεῖν, ὅτι μετεβλήθη τὸ σῶμα εἰς θεότητος φύσιν. καὶ μὴν κἀκεῖνο, ὅτι μετεβλήθη ὁ λόγος εἰς τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν. ὥσπερ γὰρ τοῦτο ἀμήχανον. ἄτρεπτος γὰρ καὶ ἀναλλοίωτος ἐστιν· οὕτω καὶ τὸ ἕτερον. οὐ γὰρ ἐστι τῶν ἐφικτῶν, εἰς θεότητος οὐσίαν, ἤτοι φύσιν μεταχωρῆσαί τι δύνασθαι τῶν κτισμάτων· κτίσμα δὲ καὶ ἡ σάρξ. οὐκοῦν θεῖον μὲν εἶναι φαμὲν τὸ σῶμα Χριστοῦ»[491].

Ἡ *ἀντίδοσις* τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιωμάτων τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, ὅπως, φερ᾽ εἰπεῖν, ὁ χαρακτηρισμός του ὡς *σῶμα Θεοῦ*, ἰσχύει κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἡ ἑνότητα καὶ ταυτότητα τῶν φύσεων δὲν καταργεῖ τὸ *ἄτρεπτον* ἑκάστης[492]. Κατὰ συνέπεια, λαμβανομένης ὑπόψη καὶ τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας τοῦ *Β΄ Κορ. 5, 16,* ὅπου τὸ *σὰρξ* σημαίνει ἀποκλειστικὰ τὸ *παθητὸν* τοῦ Χριστοῦ, δικαιολογεῖται ἀπόλυτα ἡ μείζονα πρόταση τοῦ Κυρίλλου: *«μετὰ δὲ γε τὴν ἀνάστασιν ἣν μὲν αὐτὸ τὸ σῶμα τὸ πεπονθός, πλὴν οὐκέτι τὰς ἀσθενείας τὰς ἀνθρωπίνας ἔχον ἐν ἑαυτῷ· οὐ γὰρ ἔτι πείνης ἤ κόπου, ἤ ἑτέρου τινὸς τῶν τοιούτων δεκτικὸν εἶναί φαμεν αὐτό, ἀλλὰ λοιπὸν ἄφθαρτον»*[493]. Τὸ *ἄτρεπτον*, λοιπόν, τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ καταλαμβάνει καὶ τὸ χρόνο τῆς δευτέρας του παρουσίας,

---

[491]. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Σούκενσον,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 320CD.

[492]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Σούκενσον,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 320C, *«ζωῆς γὰρ σῶμα, τουτέστι τοῦ μονογενοῦς· κατελαμπρύνθη δὲ καὶ δόξῃ τῇ θεοπρεπεστάτη, καὶ νοεῖται Θεοῦ σῶμα. τοιγάρτοι κἂν εἴτις αὐτὸ λέγοι θεῖον, ὥσπερ ἀμέλει τό τοῦ ἀνθρώπου ἀνθρώπινον, οὐκ ἄν ἁμάρτοι τοῦ πρέποντος λογισμοῦ».*

[493]. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Σούκενσον,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 320BC.

ἰσχύει δηλ. ἀδιαλείπτως[494]. Ἀφορᾶ καὶ στὸ τῆς *«μεταμορφώσεως σχῆμα»* τοῦ Χριστοῦ, ποὺ δὲν σημαίνει *«τὴν τοῦ εἴδους ἀπόθεσιν, ἤτοι ἀνθρωπίνου σχήματος ἀποβολὴν»* κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῶν εἰκονομάχων, ἀλλὰ τὴ φανέρωση τῆς θείας δόξας διὰ τῆς *ἀνακαινιζόμενης* καὶ *μεταστοιχειούμενης* κτίσης[495].

Ὁ ἅγ. Κύριλλος Ἀλεξανδρείας θέτει καὶ ἄλλα ἐπιχειρήματα, πέραν τῆς διάκρισης *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*, ὑπὲρ τῆς συγκεκριμένης ἑρμηνευτικῆς γραμμῆς, ποὺ ἀκολουθεῖ ἀναφορικὰ μὲ τὸ *Β΄ Κορ. 5, 16*. Σύμφωνη καταρχὴν χωρὶς καμία παρέκκλιση εἶναι ἡ ἴδια ἡ πατερικὴ παράδοση, ποὺ συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὴ βιβλική[496]. Ὡστόσο, καὶ ἂν ἀκόμη ἑρμηνευόταν τὸ περιεχόμενο τῶν ἱερῶν γραφῶν μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τοῦ *sola Scriptura*, ὁ ἀπ. Παῦλος δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται στὴν αἰσθητὴ φύση τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ *Β΄ Κορ. 5, 16,* καθόσον ὁ μαθητής του Λουκᾶς στὸ *Πρξ. 1, 11* γράφει ὅτι ὁ Χριστὸς θὰ ἐπανέλθει κατὰ τὴ δευτέρα του παρουσία *«ὅν τρόπον»* εἶδαν οἱ μαθητές

---

[494]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Σούκενσον,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321BC, *«ἆρα οὖν οἱ πρὸς οὕς ὁ λόγος, ἄσαρκον αὐτὸν τεθέανται λόγον ἀναφοιτῶντα πρὸς τὸν πατέρα; ἤγουν ἀποβεβληκότα τὴν πρὸς ἡμᾶς ὁμοίωσιν; καὶ οὐκ ὄντα μὲν ἐν ἁπτῷ τε καὶ ὁρατῷ σώματι, μετεσκευασμένον δὲ μᾶλλον εἰς ἀναφῆ τε καὶ ἀόρατον φύσιν; εἶτα τίς ὁ φάναι τοῦτο τολμῶν; εἰ δὲ οὕτως ἐλεύσεται, καθὰ καὶ ἀνέβη, πῶς οὐκ ἀληθὲς εἰπεῖν, ὡς ἥξει δὴ πάλιν ἐν σώματι, καὶ οὐ γυμνὸς καὶ ἄσαρκος λόγος;»*, ὅπου ὁ Κύριλλος ὁμιλεῖ καὶ μὲ βάση τὸ *Πρξ. 1, 11*, *«ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε βλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται, ὅν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτόν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν»*, ἐν MANSI 13, 321B.

[495]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321CD.

[496]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Σούκενσον,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 320DE, *«ὅτι δὲ εἰς φύσιν θεότητος μετεβλήθη, οὔτε τῶν πατέρων τις τῶν ἁγίων πεφρόνηκεν ἤ εἴρηκεν, οὔτε ἡμεῖς οὕτω διακείμεθα»*.

του *«αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν»*[497]. Παράλληλα καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος, περιγράφοντας *«τὸ τῆς μεταμορφώσεως σχῆμα»* τοῦ Χριστοῦ στὸ *Μθ. 17, 2*, δὲν κάνει λόγο γιὰ *τὴν τοῦ εἴδους*, δηλ. τῆς *σαρκὸς*, *ἀπόθεσιν*, ἀλλὰ *«περὶ μόνην δὲ μᾶλλον τὴν δόξαν»*[498].

Ὁ ἅγ. Κύριλλος χρησιμοποιεῖ καὶ δύο ἄλλα συναφὴ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἑρμηνευτικῆς του γραμμῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο εἶναι χριστολογικὸ καὶ τὸ δεύτερο σωτηριολογικό. Καὶ τὰ δύο εἶναι στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο ὡς ἑξῆς: *«εἰ μεταβαλούσης αὐτοῦ τῆς σαρκὸς εἰς τὴν τῆς θεότητος φύσιν, ἀπέστη τοῦ εἶναι καὶ υἱὸς ἀνθρώπου, σαφὲς ἂν γένοιτο παντί τῷ λοιπὸν, ὅτι τῆς υἱοθεσίας τὸ καύχημα καὶ ἡμεῖς ἀποβεβλήκαμεν, ὡς οὐκ ἔχοντες ἔτι πρωτότοκον τὸν ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, ὅτε γέγονε καθ' ἡμᾶς»*[499]. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀλεξανδρινὸ πατέρα θὰ ἦταν ὕβρη κατὰ τοῦ Θεοῦ νὰ ὑποτιμᾶται ἡ προσληπτὴ *σάρξ* του, τὸ *θεῖον σῶμα* του. Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ *πρωτοτόκου* τῆς κτίσεως, τοῦ *υἱοῦ τοῦ ανθρώπου*, θὰ ἀφαιροῦσε ἀπὸ

---

[497]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321B. Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, ἔκδ. J. P. PITRA, σσ. 424-425.

[498]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321CD.

[499]. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 320E. Παράλληλα, βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321A, *«γενόμενος ἡμῶν πρωτότοκος ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ λόγος οὐκ ἀποπεφοίτηκε τοῦ εἶναί τε καὶ λέγεσθαι μετὰ τοῦ Θεὸς ἀληθινὸς, Θεὸς καὶ υἱὸς ἀνθρώπου. οὔτε μὴν εἰς φύσιν θεότητος τὴν ἀτρέπτως καὶ ἀσυγχύτως ἑνωθεῖσαν αὐτῷ σάρκα μεταστοιχειώσας ὁρᾶται δόξῃ δὲ μᾶλλον ἰδίᾳ καταφαιδρύνας αὐτὴν νοοῖτ' ἄν εἰκότως καὶ θεοπρεπῶν ἐκπλήσας ἀξιωμάτων»*.

τὴν ἀνθρωπότητα τὴ δυνατότητα τῆς *μεταστοιχείωσής* της, δηλ. τῆς σωτηρίας της, μὲ τὴν πρόσληψή της στὴν ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου.

Τὸ τελευταῖο ἐπιχείρημα τοῦ Κυρίλλου ἔγκειται στὴ μέθοδο τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς. Σύμφωνα μὲ αὐτό, ἐὰν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεται *ἐξόλων ὅλῃ* στὴ θεότητα μετὰ τὴν Ἀνάσταση, τότε λογικὰ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν κτιστὴ φύση τῶν ἁγίων, πράγμα βέβαια ἄτοπο. Ἡ ἴδια συλλογιστικὴ εὔλογα θὰ ἐδικαιολογεῖτο μὲ τὸ συνδυασμὸ τῶν *Β΄ Κορ. 5, 16*, *«εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* καὶ *Φιλ. 3, 21*, *«ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»*[500]. Παρόλ᾽ αὐτὰ οἱ εἰκονομάχοι συνδυάζοντας τὰ δύο αὐτὰ βιβλικὰ χωρία κατὰ τὸ δικό τους τρόπο ὁδηγοῦνται στὸ παράδοξο αὐτὸ συμπέρασμα, ὅτι δηλ. καὶ ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ, ἀκόμη καὶ ἡ ὁμοούσιά της φύση τῶν ἁγίων, προορίζεται στὴ μετὰ θάνατον *μετασκευή* της στὴ θεότητα[501]. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ἔχει οὐσιαστικὴ σημασία, ἐὰν ἡ αἱρετικὴ αὐτὴ δοξασία τῶν εἰκονομάχων χαρακτηριστεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μανιχαϊστικὴ ἢ μονοφυσιτική. Οὕτως ἢ ἄλλως τὰ δύο αὐτὰ

---

[500]. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 321D, διατυπώσεις ποὺ κορυφώνονται στὸ ρητορικὸ ἐρώτημα *«εἶτα τί πρὸς τοῦτο φαῖεν ἂν μεταβαλεῖν λέγοντες εἰς τὴν τοῦ λόγου φύσιν τὴν σάρκα αὐτοῦ; ἆρα καὶ τὰ τῶν ἁγίων σώματα μετειχήσονται κατὰ τροπὴν εἰς φύσιν θεότητος;»*.

[501]. Κρίσιμη εἶναι ἡ διατύπωση *τὰς τῶν ἁγίων ἰδέας*, ἐν ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, (χωρὶς τίτλο), ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 312A, ποὺ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ διακήρυξη τῆς Ἱέρειας σχετικὰ μὲ τὴ μεταθανάτια *μετάσταση* τῶν *συμμόρφων* τοῦ Χριστοῦ ἁγίων, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 276D. 277D, τὴν ὁποία καὶ προφανῶς ἐκλαμβάνουν ὡς *ἐξόλων ὅλῃ μεταβολὴν* τῆς αἰσθητῆς φύσεως.

θρησκευτικὰ ρεύματα φαίνεται νὰ συμπίπτουν στὴν ἀπὸ κοινοῦ ὑποτίμηση τῆς αἰσθητῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ, τῆς *σαρκός* του.

2. Ἡ ἀναγωγὴ τῶν ἱερῶν εἰκόνων στὸ *θεῖον ἀρχέτυπον*

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἔχοντας ἤδη ἀπαντήσει στὶς μανιχαΐζουσες δοξασίες τῶν εἰκονομάχων μὲ τὴν ὁμολογία τῆς *μίας τῶν πάντων ἀρχῆς*, τοῦ ἀκτίστου τριαδικοῦ Θεοῦ, ἐπικεντρώνονται στὸ ζήτημα τοῦ ἑνὸς καὶ μοναδικοῦ αὐτοῦ *θείου ἐνσημαινομένου* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ποὺ θὰ δικαιολογήσει καὶ τὴ δι᾽ αὐτῶν προσκυνηματικὴ λατρευτικὴ πρακτικὴ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ καίριο ἐρώτημα εἶναι, ἐὰν καὶ μὲ ποιό τρόπο μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν τὰ θεῖα ἰδιώματα στὶς ἱερὲς εἰκόνες, ἐν προκειμένω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ[502],

---

[502]. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ ἁγ. Ταρασίου, ὅπως παραδίδεται μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ,* καὶ μὲ βάση τὴ διάκριση *κτιστοῦ-ἀκτίστου* θὰ ἐθεωρεῖτο εἰδωλολατρεία, ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ διδόταν σὲ κτιστὰ μέσα λατρείας, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὅμως ὅτι ἡ πράξη αὐτὴ θὰ ὀφειλόταν σὲ μιὰ ἀνιμιστικὴ κοσμοθεωρία, κατὰ τὴν ὁποία θὰ ταυτίζονταν κατὰ φύση τὰ μέσα λατρείας μὲ τὸν ἴδιο τὸ Θεό. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀντικείμενο λατρείας καταντᾶ νὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ κτίση καὶ ὄχι ὁ κτίσας Θεός. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 479C-482D. Ἡ κατηγορία αὐτὴ τοῦ ἁγ. Ταρασίου βαρύνει μόνο τοὺς εἰδωλολάτρες, ἐπειδὴ δηλ. *τὰ τούτων εἴδωλα θεοὺς προσηγόρευσαν*, ἐν αὐτόθι, MANSI 13, 479D, καθὼς ἅπτεται τῆς ἀνιμιστικῆς τους κοσμοθεωρίας, ἐν αὐτόθι, MANSI 13, 479C, *«κατὰ γοῦν τὴν διάνοιαν ταύτην ἐστὶν ἐννοῆσαι, ὅτι τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ λίθοις καὶ ξύλοις περιέθηκαν»*. Ἀντίθετα κατὰ τὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ διάκριση *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*, ὁ Θεὸς *«οὐκ ἔχει κοινωνίαν οὔτε μετὰ ἀγγέλων, οὔτε μετὰ ἀνθρώπων, οὔτε μετὰ ἑτέρας κτίσεως και ἔξω πάσης φύσεως κτιστῆς ἐστιν*, ὁπότε *κατὰ τοῦτο ἀκοινώνητόν ἐστι τὸ ὄνομα [τοῦ Θεοῦ]»*, ἐν αὐτόθι, MANSI 13, 483D. Παρόλ᾽ αὐτὰ ἀποδίδεται ἀνεπιφύλακτα τὸ ὄνομα του Θεοῦ στὴν κτίση, *«ὅτι εἰ δὲ καὶ μετέχουσι τοῦ Θεοῦ αἱ ἀγγελικαὶ δυνάμεις, καὶ οἱ θεοσεβεῖς καὶ φοβούμενοι αὐτὸν ἄνδρες, χάριτι αὐτοῦ μετέχουσι, καὶ οὐκ οὐσίᾳ»*, ἐν αὐτόθι, MANSI 13, 483D, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος, ὁπότε καὶ προσέλαβε τὴν ἀνθρώπινη φύση ἀνακαινίζοντάς την ὡς *θεῖον σῶμα* του, τὴ συμπερίληψη δηλ. τῆς νοερᾶς καὶ αἰσθητῆς κτίσεως. Στὴν πρόσληψη αὐτὴ δὲν μποροῦν νὰ μένουν ἀπέξω τὰ ἰδιώματα τῆς *σαρκός*, ἐν προκειμένω τὸ *περιγραπτόν*, βλ. αὐτόθι, MANSI 13, 482AB.

σὲ μιὰ προβληματικὴ ποὺ ἀσφαλῶς κινεῖται στὰ συμφραζόμενα τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς πίστης τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ πατέρες θὰ κινηθοῦν στὴ διδασκαλία τους μακρὰν ἀπὸ κάθε ἀπόπειρα *φυσικῆς* ταύτισης τῶν κτιστῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ. Στὴ σκέψη τους συνδέεται ἄρρηκτα ἡ θεολογία μὲ τὴν κτιστιολογία μὲ ἄξονα τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο[503], ἡ θεώρηση τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ τῆς κτίσης σὲ ἑνότητες καὶ διακρίσεις, ἄλλοτε *φυσικὲς* καὶ ἄλλοτε *ὑποστατικές*[504]. Ἡ κτίση, λοιπόν, γίνεται ἀντιληπτὴ σὲ σχήματα αἰσθητῶν καὶ νοητῶν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν, ὅπου τὰ πάντα σχετίζονται μεταξύ τους ὡς *φυσικὲς* ἢ *τεχνητὲς* εἰκόνες ἀντίστοιχων πρωτοτύπων. Ὅλα αὐτὰ ὅμως τὰ σχήματα τῆς κτίσεως καθίστανται αἰτιατὰ σὲ σχέση μὲ τὸ ἕνα καὶ μοναδικὸ ἄκτιστο *ἀρχέτυπο* πάσης

---

[503]. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Κατὰ νεστοριανῶν καὶ εὐτυχιανιστῶν* PG 86[1], 1288C, *«Ἔξ τοίνυν σχέσεων ἡμῖν θεωρουμένων, δυεῖν μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Λόγον, καὶ τοῦ Λόγου πρὸς τὸν Πατέρα· δυεῖν δὲ τοῦ Λόγου πρὸς τὴν σάρκα, καὶ τῆς σαρκὸς πρὸς τὸν Λόγον, δυεῖν δὲ τοῦ Χριστοῦ πρὸς ἡμᾶς· καὶ ἡμῶν πρὸς αὐτόν, τρεῖς γίνονται καθολικαὶ συζυγίαι. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τῶν συζυγιῶν σχέσις οὕτως ἔχει, ὡς ἡ τρίτη μὲν ἀπὸ τῆς πρώτης, δευτέρα δὲ ἀπὸ τῆς μέσης· οἷς γὰρ ᾠκείωνται αἱ ἀκρότητες πρὸς ἑαυτάς, ἐναντίως ἔχουσαι πρὸς τὴν μέσην· ὡς ἔμπαλιν ἡ μέση. Οἷς γὰρ ἐναντίως ἔχει πρὸς ἑαυτήν, οἰκείως ἔχει πρὸς τὰς ἀκρότητας· καὶ πάλιν οἷς οἰκείως ἔχει πρὸς ἑαυτήν, ἐναντίως ἔχει πρὸς τὰς ἀκρότητας»*.

[504]. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Κατὰ νεστοριανῶν καὶ εὐτυχιανιστῶν* PG 86[1], 1301D-1304A, *«Πάντα τὰ ὄντα συνῆπται ἀλλήλοις, ταῖς καθ᾽ ὅλου κοινότησι, καὶ πάλιν διῄρηται ἀπ᾽ ἀλλήλων ταῖς εἰδοποιοῖς διαφοραῖς, καὶ οὐδὲ ταῖς ἑνώσεσι τὸ ἡνωμένον χωρίζουσιν, ἀλλ᾽ εἰ χρὴ παραδόξως εἰπεῖν καὶ κατὰ τοὺς Πατέρας, ἥνωνται διηρημένως, καὶ διακέκρινται συνημμένως. Τῶν δὲ ἑνώσεων καὶ τῶν διακρίσεων διττὸς ὁ λόγος. Τὰ μὲν γὰρ ἥνωται τοῖς εἴδεσι, διῄρηται δὲ ταῖς ὑποστάσεσι. Τὰ δὲ διῄρηται τοῖς εἴδεσιν, ἥνωται δὲ ταῖς ὑποστάσεσι· καὶ τῶν ἡνωμένων μὲν τοῖς εἴδεσι, διῃρημένων δὲ ταῖς ὑποστάσεσι, τὰ μὲν ἁπλῆν ἔχει τὴν ἕνωσίν τε καὶ τὴν διάκρισιν, τὰ δὲ σύνθετον»*. Ἡ ἕνωση θείου καὶ ἀνθρωπίνου ἐπιτελεῖται διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὁπότε ὁ κόσμος ὁρᾶται ὡς ἕνα ἱεραρχημένο σῶμα θείων καὶ ἀνθρωπίνων, οὐρανίων καὶ ἐπιγείων. Ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος μὲ τὴ διπλή του γέννηση, τὴ θεία καὶ τὴν ἀνθρώπινη, ἔχει δύο φυσικὰ *ἀρχέτυπα*, καθὼς γεννᾶται *ἐκ τοῦ Πατρὸς* κατὰ τὴ θεότητα καὶ *ἐκ τῆς Παρθένου* κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων*, 2 PG 99, 417B.

κτίσεως, τὸν Τριαδικὸ Θεό. Εἶναι μὲν *ἄλλο* τὸ πρωτότυπο, ἡ θεότητα, καὶ *ἄλλο* τὸ παράγωγο, ἡ κτίση, ὡς πρὸς τὴ μεταξύ τους ἑτερουσιότητα. Ἕνας ὅμως εἶναι ὁ *ἄλλος,* ὁ ὁμοούσιος τῶν δύο φύσεων ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος, ἡ φυσικὴ *εἰκὼν* τοῦ *Πατρὸς* καὶ συνάμα ἡ ὁμοούσια πηγὴ ὑπάρξεως καὶ τελειώσεως πάσης κτίσεως. Ἡ κτίση τελικά, καθὼς δημιουργεῖται *ἐξ οὐκ ὄντων*, ὡς *αἰτιατὸν* δηλ. τοῦ μοναδικοῦ της ἀκτίστου *αἰτίου*, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς *μιμητικὴ εἰκόνα*, ποὺ τείνει νὰ ἐξομοιωθεῖ στὸ ἀρχικὸ καὶ τελικό της *θεῖον ἀρχέτυπον*.

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις, τίθεται στὸ προσκήνιο τῶν συζητήσεων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, εἰδικότερα δὲ κατὰ τὸν ἀντίλογο τῶν συνοδικῶν πατέρων πρὸς τὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἱέρειας, τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ ἁγ. Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου: *«οὐδὲ γάρ ἐστιν ἀκριβὴς ἐμφέρεια τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τοῖς αἰτίοις· ἀλλ᾽ ἔχει μὲν τὰ αἰτιατὰ τὰς τῶν αἰτίων ἐνδεχομένας εἰκόνας, αὐτὰ δὲ τὰ αἴτια τῶν αἰτιατῶν ἐξῄρηται καὶ ὑπερίδρυται, κατὰ τὸν τῆς οἰκείας ἀρχῆς λόγον»*[505]. Ὁ ἅγ. Διονύσιος χρησιμοποιεῖ τὴν ὁρολογία τῆς ἑλληνικῆς

---

[505]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 253E = CPG 6602. *Περὶ θείων ὀνομάτων*, *2, 8* PG 3, 645C. B. R. SUCHLA, *Corpus Dionysiacum*, τόμ. 1, PTS 33, Berlin 1990, σ. 132, 14-17.

Ὁ ἅγ. Ταράσιος θὰ ἐπαναλάβει τὸν ἁγ. Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη μὲ τὴ διακήρυξή του: *«Κοινὸν πάντων ἐστὶ τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων, ἀλλήλων μετέχειν, πρὸς ἄλληλα ἔχειν τὴν συγγένειαν. καὶ εἰ ἕτερόν τι τοῦ ἑτέρου ὑπερέχει κατὰ ἀξίαν καὶ τάξιν, ἀλλ᾽ οὖν πάντα τὰ ὄντα κοινωνίαν ἔχει ἄλληλα. οἱ γὰρ ἄγγελοι ἁπλοῖ νόες ὄντες, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, εἰς τὸ εἶναι παρήχθησαν παρὰ τοῦ πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ· ὡσαύτως καὶ ἀνθρωπίνη φύσις· ἀλλὰ μέση τίς ἐστι μεγέθους καὶ ταπεινότητος, ἥγουν τῆς τῶν οὐρανίων ἀγγέλων καὶ τῶν ἐπιγείων. καὶ καθὸ κτίσματα εἰσιν ἑκάτερα, κοινωνίαν ἔχουσιν εἰς ἄλληλα»*, ἐν ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 483A. Ὁ ἅγ. Ταράσιος ὡστόσο θὰ ἀναφερθεῖ εἰδικὰ στὴν ἀνθρωπικὴ ἀρχή, στὸ ὅτι δηλ. ὁ *κατ᾽ εἰκόνα* Θεοῦ ἄνθρωπος μετέχει τῆς νοερᾶς καὶ ὑλικῆς φύσεως, ἀποτελώντας κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ *φυσικὸ συνοχέα* τῶν ὑλικῶν καὶ νοερῶν ὄντων στὴ σχέση Θεοῦ καὶ κτίσης, ἐν αὐτόθι, MANSI

φιλοσοφίας ἔχοντας ὡστόσο ἀκραιφνῶς θεολογικὲς προϋποθέσεις, τὴ διάκριση ἐν προκειμένω *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*[506]. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο διακηρύσσει τὴν *κατά τι* ἀναλογία τῆς ζωῆς στὴν κτίση πρὸς τὴ θεία ζωή, γιὰ νὰ ἐπιδράσει ἀνάλογα στὶς ἐπερχόμενές του ἐκκλησιαστικὲς γενιὲς μὲ τὸ κύρος τοῦ *ἐγκρίτου πατρός*[507].

13, 483ABCDE. Τὸ ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγ. Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτη, γνωστὴ στοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας, δεσπόζει στὶς συζητήσεις τῆς *στ΄* συνοδικῆς *Πράξεως* τους ὡς κριτήριο ἀληθείας, ἀναιρεῖ τὴν ἄποψη τοῦ Π. Χρήστου ὅτι οἱ *χρήσεις* τοῦ πατρὸς λείπουν συνειδητὰ ἀπὸ τὴ σύνοδο. Βλ. P. CHRISTOU, *«Testimonia neglected by the seventh ecumenical council»*, μν. ἔργ., σσ. 251-257, ὅπου εἰκάζονται καὶ πιθανὲς ἐπιφυλάξεις τῶν συνοδικῶν πατέρων πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐξαιτίας δῆθεν τοῦ νεοπλατωνισμοῦ του.

[506]. Βλ. G. LADNER, *«The Concept of the Image in the Greek Fathers and the Byzantine Iconoclastic Controversy»*, ἐν DOP 7 (1953), σ. 5, *«It is from two hallowed sources – Christian theology and anthropology on the one hand and Platonistic metaphysics and mysticism on the other – that orthodox Byzantine speculation derived the aura of awesome and blissful sacredness which surrounds its idea of an image»*, σ. 6, *«through Dionysius the Areopagite, some of the substance of Proclus and Plotinus entered Byzantine image doctrine»*, ὅπου ἀναφορικὰ μὲ τὸ *«some of the substance»* γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ Διονυσίου λήψη μόνον τοῦ δόκιμου στὸ νεοπλατωνισμὸ λεξιλογίου, ποὺ διαφοροποιεῖται ὡστόσο ριζικὰ ὡς πρὸς τὸ θεολογικό του περιεχόμενο στὴν πατερικὴ παράδοση.

[507]. Παράλληλα, βλ. ΑΓ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας 3, 2* PG 3, 168AB, *«Ἔστι γὰρ ἑκάστῳ τῶν ἱεραρχίαν κεκληρωμένων ἡ τελείωσις, τὸ κατ᾽ οἰκείαν ἀναλογίαν ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἀναχθῆναι». 3, 3* PG 3, 168A, *«ἑκάστη τῆς ἱεραρχικῆς διακοσμήσεως τάξις, κατὰ τὴν οἰκείαν ἀναλογίαν ἀνάγεται πρὸς τὴν θείαν συνέργειαν, ἐκείνα τελοῦσα χάριτι καὶ θεοσδότῳ δυνάμει, τὰ τῇ θεαρχίᾳ φυσικῶς καὶ ὑπερφυῶς ἑνόντα, καὶ πρὸς αὐτῆς ὑπερουσίως δρώμενα, καὶ πρὸς τὴν ἐφικτὴν τῶν φιλοθέων νόων μίμησιν ἱεραρχικῶς ἐκφαινόμενα»*. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΧΥΜΕΡΗ, *Παράφρασις εἰς τὸ περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* PG 3, 171ABC. Βλ. ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Σχόλια εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων* PG 4, 225BC *«Αἰτιατά ἐστι πάντα τὰ πραχθέντα εἰς κτίσιν, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς· αἴτια δὲ τὰ ὑπερόντα, τουτέστιν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος. Πρόδηλον οὖν ὅτι οὐδεμία ἐμφέρεια τούτων πρὸς ἄλληλα, αἰτίων φησὶ καὶ αἰτιατῶν. Καλῶς δὲ προσέθηκε τὸ ἐνδεχομένας. οὐ γὰρ ἁπάσας»*.

Ἡ λέξη *ἐμφέρεια,* ὅπως ἀπαντᾶ στὴ συνάφεια τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων,* μὲ τὴ σημασία τῆς ἀναφορικότητας στὸ θεῖο ἀρχέτυπο[508], μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ κάθε ὄν τῆς κτίσεως. Τὰ πάντα ἐξάλλου εἰκονίζουν τὸ *θεῖον ἀρχέτυπον* ὡς κτίσματα ἢ παράγωγά του κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τῆς ἀπὸ μέρους τους δεκτικότητας τῆς θείας ἐνέργειας σὲ μιὰ ἱεραρχία *εἰκόνων* ἢ *συμβόλων* τοῦ Θεοῦ[509]. Ὁ ἴδιος τεχνικὸς καὶ πλέον θεολογικὸς ὅρος *ἐμφέρεια* θὰ χρησιμοποιηθεῖ συχνὰ στὰ περὶ ἱερῶν εἰκόνων κείμενα τοῦ ἁγ. Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη[510], προκειμένου μεταξὺ ἄλλων νὰ γίνει σαφὴς ἡ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀναφορικότητα τῶν

---

[508]. Ἡ ὅλη διατύπωση τοῦ ἁγ. Διονυσίου ἀπηχεῖ καταρχὴν τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστης καὶ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης, ὡς πρὸς τὴν ἀναφορικότητα τῆς κατὰ περίπτωση εἰκονολογίας. Αὐτὴ τὴν ἑρμηνεία κάνει ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 488D-489C. Ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ σκέψη παραπέμπει σὲ ἀρχέτυπα αἰσθητὰ ἢ νοητά, μένοντας ἐγκλωβισμένη στὴν κτίση, ἀκόμη χειρότερα τὴ στιγμὴ ποὺ κάποτε φτάνει νὰ παραπέμπει καὶ στὴν παρυπόσταση τῶν δαιμόνων, σὲ εἰδωλικὰ δηλ. πλάσματα τῆς φαντασίας, ἡ Ἐκκλησία παραπέμπει κατὰ τὴν εἰκονολογία της στὸ ἕνα καὶ μοναδικὸ ἀρχέτυπο πάσης κτίσεως, στὸ ὑπεραισθητὸ καὶ ὑπερνοητό, στὸν ἄκτιστο Θεό. Οἱ ἱερὲς εἰκόνες, λόγω αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς *ἐμφέρειάς* τους ἀντιδιαστέλλονται ἀπὸ τὰ εἴδωλα.

[509]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 483A, *«Κοινὸν πάντων ἐστὶ τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων, ἀλλήλων μετέχειν, πρὸς ἄλληλα ἔχειν τὴν συγγένειαν. καὶ εἰ ἕτερόν τι τοῦ ἑτέρου ὑπερέχει κατὰ ἀξίαν καὶ τάξιν, ἀλλ᾽ οὖν πάντα τὰ ὄντα κοινωνίαν ἔχει ἄλληλα».* Γι᾽ αὐτὸ τὸ κάθετι, πρόσωπο ἢ πράγμα, ποὺ εἶναι δεκτικὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, προσκυνεῖται ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα, ποὺ ἀποβλέπει μόνον στὸ *ἀρχικόν τε καὶ πρωτεργὸν αἴτιον*, δηλ. τὸ Θεό, ἐν *Ex libello Photii de synodis* MANSI 13, 495D. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωση τοῦ ἅγ. Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 12* PG 99, 344B, *«Ποῦ γάρ ἐστιν, οὗ οὐκ ἔστιν ἡ θεότης, ἔν τε λογικοῖς καὶ ἀλόγοις· ἐν ἐμψύχοις καὶ ἀψύχοις; ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίας τῶν ὑποδεχομένων φύσεων πρὸς τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον. Οὕτω καὶ ἐν εἰκόνι εἶναι τὴν θεότητα εἰπών τις οὐκ ἂν ἁμάρτῃ τοῦ δέοντος».*

[510]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 6* PG 99, 356B. *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 2* PG 99, 417AB. *Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 488D-489B.

ἱερῶν εἰκόνων στὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο καὶ δι᾽ αὐτοῦ στὸ φυσικό του ἀρχέτυπο, στὸν *Πατέρα*.

Ἡ θεία ζωή, λοιπόν, ἀντανακλᾶ *ἀρχετύπως* στὴ ζωὴ τῆς κτίσης. Αἰσθητὰ καὶ νοητὰ *αἴτια* ἀντίστοιχων *αἰτιατῶν*, ἡ ζωὴ στὴν κτίση μὲ τὶς ἑνότητες καὶ τὶς διακρίσεις της, μετέχει στὴ μία καὶ μοναδικὴ ἄκτιστη πηγὴ τῆς ὑπάρξης καὶ τῆς τελείωσής της, στὴν ἐνέργεια τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ. Ἐν προκειμένω ἡ σχέση μεταξὺ τῆς *τεχνητῆς εἰκόνος* καὶ τοῦ *πρωτοτύπου* της ἔχει ὡς πρότυπό της τὴ σχέση μεταξὺ τοῦ *Πατρὸς* καὶ τῶν *φυσικῶν* εἰκόνων του, τοῦ *Υἱοῦ* καὶ τοῦ *Ἁγίου Πνεύματος*[511]. Ὅπως ἑνίζεται κατὰ φύση ἡ Ἁγία Τριάδα, ἑνίζονται ἀνάλογα οἱ ἱερὲς εἰκόνες στὴν ὑπόσταση τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Δι᾽ *Υἱοῦ* ἐξάλλου ἡ κτίση μετέχει ἐνεργειακὰ ἢ μιμητικὰ στὴ σχέση τῶν θείων ὑποστάσεων, σὲ αὐτὸ δηλ. ποὺ ὁ *Υἱὸς* ἔχει κατὰ φύση[512]. Προέχει πάντως ὅτι αὐτὴ ἡ *ἐμφέρεια*, ἡ *φυσικὴ* στὴν Ἁγία Τριάδα καὶ *τεχνητὴ* στὴν κτίση, εἶναι μία, στοιχεῖο ποὺ δικαιολογεῖ καὶ τὴ μία προσκύνηση τῆς Ἁγίας Τριάδας διὰ τοῦ πλήθους καὶ τὴν ποικιλλομορφία τῶν ἱερῶν εἰκόνων[513].

---

[511]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Πρὸς Πλάτωνα, Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων* PG 99, 501C, *«καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν τεχνητῶν κατὰ τὴν μορφὴν ἡ ὁμοίωσις, οὕτως ἐπὶ τῆς θείας καὶ ἀσυνθέτου φύσεως τῇ κοινωνίᾳ τῆς θεότητος ἡ ἕνωσις»*. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 432ABC.

[512]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 2* PG 99, 417AB.

[513]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Πρὸς Πλάτωνα, Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων* PG 99, 501CD, *«ἐπὶ τῆς φυσικῆς εἰκόνος καὶ τοῦ αἰτίου, ἤγουν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρός, ἡνίκα μία φύσις, μία καὶ προσκύνησις κατὰ τὸ ταυτὸν τῆς φύσεως, οὐ τῆς ὑποστάσεως… Ἐπὶ δὲ τῆς μιμητικῆς εἰκόνος καὶ τοῦ ἀρχετύπου, ἤγουν Χριστοῦ καὶ τῆς Χριστοῦ εἰκόνος, ἡνίκα μία ὑπόστασις Χριστοῦ, μία καὶ ἐνταῦθα προσκύνησίς ἐστι… Εἰ δὲ ὥσπερ κατὰ τὸ ταυτὸν τῆς φύσεως, μίαν φαίημεν εἶναι τὴν προσκύνησιν τῆς εἰκόνος πρὸς τὸ πρωτότυπον»*. Αὐτόθι, PG 99, 504AB. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 432B, *«Μία δὲ ἐν τοῖς τρισὶ χαρακτῆρσιν ἡ θεότης, ὥσπερ καὶ ἡ προσκύνησις, καὶ οὔ τί που ἀνισουμένη*

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας, ἀπαντώντας στὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἱέρειας, προτάσσουν σὲ κάθε εὐκαιρία τὴ θεολογικὴ καὶ χριστολογικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, προκειμένου νὰ θεμελιώσουν ὀρθὰ τὴν ἐκκλησιολογία τους, ποὺ θὰ ἀναφερθεῖ εἰδικὰ στὴ σχέση τῶν ἱερῶν εἰκόνων μὲ τὸ *θεῖον πρωτότυπον*. Ἡ θεία ζωὴ εἶναι τὸ ἀρχέτυπο τῆς ζωῆς τῶν κτιστῶν ὄντων, ἐνῶ ὁ Θεὸς ὁρᾶται διὰ τῶν κτιστῶν του εἰκόνων. Ἄρα κάθε διαστρέβλωση κάποιου ἐκ τῶν δύο μερῶν σηματοδοτεῖ αὐτόματα καὶ τὴ διαστρέβλωση τοῦ ἄλλου.

Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας φροντίζουν σὲ κάθε εὐκαιρία τοῦ λόγου τους περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων νὰ ἐπικαλοῦνται τὴ συνοδικὴ παράδοση, ὅπου εἶχε ἤδη ἐκ περισσοῦ ἑρμηνευθεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ πίστη εἴτε περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος εἴτε περὶ τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Συχνὰ μάλιστα ἐπαναλαμβάνουν κατὰ γράμμα συνοδικοὺς *Ὅρους* καὶ *Σύμβολα*. Προκειμένου νὰ ἀποσαφηνίσουν ἔτι μᾶλλον τὸ χριστολογικὸ περιεχόμενο τοῦ *Ὅρου* τῆς Χαλκηδόνας εἰσάγουν στὸ λόγο τους νεότερους χριστολογικοὺς προσδιορισμούς, ὅπως τοὺς *Θεὸς ἀνθρωπισθεὶς*[514] καὶ *ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένη*[515], γιὰ τὴ διφυὴ ὑπόσταση

τῇ τῶν ἰδιοτήτων ἑτερότητι τῆς φυσικῆς ταυτότητος. Οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ πρωτοτύπου· ὅτι εἰ καὶ κατὰ τὸ τῆς οὐσίας διάφορον, οὐ μία προσκύνησις ἐπ᾽ ἀμφοῖν, ὅτι μηδὲ φύσις ἐστὶ προσκυνουμένη τῆς εἰκόνος, κἂν ἐν αὐτῇ ὁρᾶται ὁ εἰκονιζόμενος· ἀλλὰ ὅμως κατὰ τὸ αὐτὸν τῆς ὑποστατικῆς ὁμοιώσεως, ἡ αὐτή ἐστιν ἀναλόγως τῇ μιᾷ καὶ ὅλῃ ἐπ᾽ αὐτὴν ἐμφέρειᾳ ταυτιζομένη».

[514]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 4* PG 99, 333A. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 488C. Στὴ βάση τῆς ἑρμηνευτικῆς τοῦ ἅγ. Κυρίλλου, ποὺ ἐπικράτησε στὶς ἀποφάσεις τῶν Γ΄ καὶ Δ΄ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς συνομολογεῖ ρητὰ τὸ *«οὐκ ἄνθρωπον ἀποθεωθέντα λέγομεν, ἀλλὰ θεὸν ἐνανθρωπήσαντα»*, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 46, Περὶ τοῦ τρόπου τῆς συλλήψεως τοῦ θεοῦ λόγου καὶ τῆς θείας αὐτοῦ σαρκώσεως*, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 2, Expositio fidei*, PTS 12, Berlin 1973, σ. 110, 33-34. PG 94, 988A, ἐνῶ στὴν ἴδια συνάφεια τοῦ λόγου του ἐπισημαίνει: *«Αὐτὸς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος χρηματίσας τῇ σαρκὶ ὑπόστασις· οὐ γὰρ προϋποστάσῃ καθ᾽ ἑαυτὴν σαρκὶ*

ἡνώθη ὁ θεὸς λόγος, ἀλλ' ἐνοικήσας τῇ γαστρὶ τῆς ἁγίας παρθένου ἀπεριγράπτως ἐν τῇ ἑαυτοῦ ὑποστάσει», ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 46, Περὶ τοῦ τρόπου τῆς συλλήψεως τοῦ θεοῦ λόγου καὶ τῆς θείας αὐτοῦ σαρκώσεως*, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 110, 25-28. PG 94, 985BC.

[515]. Ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀντιπαραθέτει τὸ *ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένη* γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου στὸ ἀντίστοιχο *καθόλου ἄνθρωπον* (καὶ ταυτόσημα *ἀχαρακτήριστον, ἀόρατον, ἀσχημάτιστον* ἄρα καὶ *ἀπερίγραπτον*) ποὺ προτάθηκε σὰν μιὰ ἀπρόσωπη ἔννοια ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 396CD. 400C. Παρεπιπτόντως ἡ συγκεκριμένη προβληματικὴ δὲν τέθηκε στὸ διάλογο μεταξὺ Ἱέρειας καὶ Νίκαιας, ἀλλὰ ὑστερόχρονα καὶ συγκεκριμένα στὴν ἐποχὴ τοῦ ἅγ. Θεοδώρου. Προφανῶς ἐνυπήρχε στὴ σκέψη τους, ἁπλὰ δὲν ἐκφράστηκε ρητά. Ἀναφορικὰ μὲ τὴ σχέση μεταξὺ τῆς αἰσθητῆς καὶ τῆς νοερᾶς φύσεως τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐπιχειρεῖται ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους νὰ εἰσαχθεῖ μιὰ μανιχαϊστικοῦ τύπου διαρχία, μὲ τὴν ὑπερτίμηση τῆς νοερᾶς φύσεως σὲ βάρος τῆς αἰσθητῆς, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 396D-397A. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τὸ βάρος θὰ πέσει στὴν ὁμολογία τῆς πραγματικῆς πρόσληψης μιᾶς ἐξίσου πραγματικῆς αἰσθητῆς φύσεως στὴν ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 397AB, ὥστε νὰ δικαιολογηθεῖ πλήρως τὸ *περιγραπτὸν* ἰδίωμα τῆς *σαρκός* του.

Ὁ ἅγ. Θεόδωρος τεκμηριώνει τὸ *ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένη* τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως του Χριστοῦ, ὁπότε καὶ τὸ *περιγραπτὸν* μεταξὺ τῶν ἰδιωμάτων τοῦ Χριστοῦ ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 396D-405A, ὅπου ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία κορυφώνεται κατὰ τὴν ἀναφορά του στὰ *ἀφοριστικὰ* ἰδιώματα τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα. Ἔτσι δικαιολογεῖται καὶ ἡ *ἰδιοϋπόστατη* κατὰ σάρκα περιγραφὴ του Θεοῦ Λόγου. Βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 400A. 400D. Ἐπιπλέον διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς (μέθοδο ποὺ χρησιμοποιεῖ συχνὰ ὁ Στουδίτης) καὶ ἐπειδή, σύμφωνα μὲ πλῆθος βιβλικῶν μαρτυριῶν, ὁ Χριστὸς περιγράφεται μὲ τὸ προσωπικό του ὄνομα, δὲν μπορεῖ τὸ περιγραφόμενον αἰσθητόν του στοιχεῖο νὰ μὴν εἶναι καὶ *ἐν ἀτόμῳ* θεωρούμενον, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 397A-405A. Ἐξάλλου ὅ,τι δὲν εἶναι *ἐν ἀτόμῳ* θεωρούμενον εἶναι ἐξωϊστορικό, ἀνυπόστατο, ὑπαρκτὸ μόνο στὴ σφαίρα τῆς μανιχαϊκῆς φαντασιοπληξίας, γιὰ νὰ παραμείνει *νῷ μόνῳ ψηλαφητόν,* ὡς νοητὴ ἔννοια, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 396D-397A. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως ὁ Χριστὸς ὑπῆρξε πρόσωπο ἱστορικό, αἰσθητὸ καὶ ψηλαφητό, ἄρα καὶ περιγραπτό, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 397AB.

Γιὰ τὴν προγενέστερη πατερικὴ παράδοση περὶ εἰκόνων ὅπως συνοψίζεται στὰ κείμενα τοῦ ἅγ. Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 55, Περὶ τῆς ἐν εἴδει καὶ ἐν ἀτόμῳ*

τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου καὶ τὴν ἀνθρωπότητά του ἀντίστοιχα. Στόχος τους εἶναι νὰ ἀπαντήσουν στὸ ἐρώτημα πῶς τὸ πρόσωπο τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου κοινοποιεῖ στὶς ἱερὲς εἰκόνες τὰ ἰδιώματά του, τὰ θεία καὶ τὰ ἀνθρώπινα. Προέχει βέβαια νὰ διευκρινιστεῖ πλήρως κάθε ζήτημα ποὺ ἀφορᾶ στὸ *θεῖον πρωτότυπον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, στὸ πρόσωπο δηλ. τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Γι᾽ αὐτὸ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἐκκινοῦν ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς κτίσεως, στοὺς ὁποίους εἰσῆλθε ἑκουσίως ὁ Θεὸς Λόγος κατὰ τὴν ἐνανθρώπησή του, καθὼς ὁμολογοῦν ὅτι προσέλαβε πλήρη καὶ *ἐκτὸς ἁμαρτίας* τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ ὑπέμεινε τὰ πάθη *Θεὸς ὤν*. Ἐν συνεχεία θὰ ἀναφερθοῦν εἰδικὰ στὴ σχέση μεταξὺ τοῦ περιγραπτοῦ *σαρκὶ* Θεοῦ Λόγου καὶ τῶν εἰκόνων του[516]. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ διδασκαλία τους θὰ περιστραφεῖ γύρω ἀπὸ τὴν κτισιολογία[517], χωρὶς ἀσφαλῶς νὰ ἀφίσταται

θεωρουμένης φύσεως καὶ διαφορᾶς, ἑνώσεως καὶ σαρκώσεως, καὶ πῶς ἐκληπτέον «τὴν μίαν φύσιν τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένην», ἔκδ. B. KOTTER, σ. 131, 18-21. PG 94, 1024B, *«Ταὐτὸν οὖν ἐστιν εἰπεῖν φύσιν τοῦ λόγου καὶ τὴν ἐν ἀτόμῳ φύσιν· οὔτε γὰρ τὸ ἄτομον ἤγουν τὴν ὑπόστασιν κυρίως καὶ μόνως δηλοῖ οὔτε τὸκοινὸν τῶν ὑποστάσεων, ἀλλὰ τὴν κοινὴν φύσιν ἐν μιᾷ τῶν ὑποστάσεων θεωρουμένην καὶ ἐξεταζομένην». Περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν, 20*, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 4*, PTS 22, Berlin, New York 1981, σ. 243, 1-6.

[516]. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ αἰτιολόγηση τῆς ὑπάρξεως τοῦ *περιγραπτοῦ* ἰδιώματος τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου μὲ βάση τὴν ἴδια τὴν ἀνθρωπολογία: *«Ἐπὰν γὰρ ἄνθρωπος ἐγένετο μετὰ τοῦ εἶναι Θεός, ἐπειδὴ οὖν πᾶς ἄνθρωπος τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνος πρωτότυπόν ἐστί, καὶ οὐκ ἂν εἴη ἄνθρωπος μὴ ἔχων παράγωγον τὸ ἑαυτοῦ ἀπεικόνισμα· δηλονότι καὶ Χριστὸς ὡς κατὰ πάντα ὁμοιωθεὶς ἡμῖν, τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνος πρωτότυπόν ἐστι, κἂν τῇ λέξει μὴ γέγραπται»*, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 6* PG 99, 356B. Παρόμοια, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 2* PG 99, 332A. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ λέξη *ἀραρότως* ποὺ ἀπαντᾶ ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ* PG 99, 449A, *«Ἀλλὰ μὴν σὰρξ ἐγένετο, ἥτις ἀραρότως περιγράφεται, ὡς πᾶσα σὰρξ ἀνθρώπου, τεχνικῇ δηλαδὴ ὕλῃ»*.

[517]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 4* PG 99, 353D, *«Ὅτι μηδὲ θεολογία, ὦ βέλτιστε, τὸ προκείμενον, περὶ ἧς οὐκ ἔστιν ἐμφέρεια ἢ κατανόησις ὁμοιώσεως· ἀλλ᾽ οἰκονομία, περὶ ἣν ὁρᾶται τὸ*

ἀπὸ τὴ θεολογία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴ κάθε λόγου περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσεως. Ἐν ὀλίγοις οἱ πατέρες θὰ ἐπικαλεστοῦν τὰ ἴδια τὰ δεδομένα τῆς κτίσεως, ποὺ ὑφίστανται ἀντικειμενικὰ καὶ γίνονται ἀντιληπτὰ μέσω τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἀντίθετα μὲ τὴν ἕωλη ὑποκειμενικότητα τῶν εἰκονομάχων[518].

Ἡ σχετικὴ ἐξηγητικὴ τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴ θεμελιώδη διάκριση μεταξὺ *ὑποστάσεως*, ποὺ σημαίνει *«οὐσία μετὰ ἰδιωμάτων»,* καὶ *οὐσίας*, ποὺ σημαίνει *«πράγμα αὐθύπαρκτον μὴ δεόμενον ἕτερον πρὸς σύστασιν»*[519]. Ἔτσι ἐπαναλαμβάνονται τὰ σχήματα *ἄλλος καὶ ἄλλος,* ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἑτερότητα τῶν ὑποστάσεων, καὶ *ἄλλο καὶ ἄλλο* γιὰ τὴν ἑτερότητα τῶν φύσεων. Ἐν προκειμένω τὸ δεύτερο σχῆμα ἀντιστοιχεῖ στὸ *«ἄλλο ἐστὶν εἰκών, καὶ ἄλλο πρωτότυπον· τοῦτο μὲν ἔμψυχον, ἐκεῖνο δὲ ἄψυχον»*[520]. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἀξίωμα ἰσχύει *τοῖς πράγμασι*, τὴ στιγμὴ φερ᾽ εἰπεῖν ποὺ *«Πέτρος καὶ Παῦλος ἀναζωγραφούμενοι βλέπονται»*, ἐνῶ *«αἱ δὲ ψυχαὶ*

πρωτότυπον καὶ τὸ παράγωγον, εἴπερ ὁμολογεῖς σάρκα εἰληφότα καθ᾽ ἡμᾶς γεγονέναι τὸν Λόγον».

[518]. Ἡ ἀκραιφνῶς τεκμηριωμένη ἀποδεικτικὴ διαδικασία τῶν πατέρων ἐκκινεῖ ἀπὸ τὶς *κοινὲς ἔννοιες*, τὴν ἐμπειρικὴ δηλ. γνώση τῶν δεδομένων τῆς κτίσεως, ποὺ ἰσχύουν ἀντικειμενικὰ κατὰ τὴν ἀντίληψη κάθε ἐχέφρονος ἀνθρώπου. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 389CD. Ἕνα τέτοιο δεδομένο τῆς κτίσης εἶναι ἡ *ἑτεροφυὴς* καὶ *μονοϋπόστατος* σχέση τοῦ εἰκονιζομένου *πρωτοτύπου* καὶ τῆς *εἰκόνος* του. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τῆς κοινῆς λογικῆς ἀρνοῦνται οἱ εἰκονομάχοι ἀποκαλώντας *σκαιογράφους* τοὺς ζωγράφους τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια ἡ εἰκόνα δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς ἰδίους ἕνα δεύτερο *θέσει σῶμα* τοῦ πρωτοτύπου της, ἀλλὰ ἁπλὴ ἐπινόηση καὶ μάλιστα *ἀνόητος* καὶ *αἰσχροκερδής*, ἐν *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 248E. Πρβλ. τὴν ἀπαντητικὴ ἐπιχειρηματολογία τῆς Νίκαιας, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 248E-249A.

[519]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις στ,΄ Τόμος γ΄* MANSI 13, 261A.

[520]. Ἔνθ. ἀν., MANSI 13, 261A.

αὐτῶν ἐν ταῖς εἰκόσιν οὐ πάρεισι»[521]. Ἐπιπλέον ἡ εἰκόνα δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ καὶ νοερὰ φύση τοῦ πρωτοτύπου, πράγμα ὅμως ποὺ ἰσχύει *ταῖς ἐπινοίαις* καὶ ὄχι *τοῖς πράγμασι*[522].

Ἡ ταυτότητα *πρωτοτύπου* καὶ *εἰκόνος,* ὡς πρὸς τὰ ὑποστατικὰ ἰδιώματα τοῦ πρώτου, ὁμολογεῖται παράλληλα μὲ τὴ μεταξύ τους ἑτερουσιότητα σύμφωνα ἐξάλλου καὶ μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς κτίσεως[523]. Ἡ *εἰκὼν* μιμεῖται τὸ *πρωτότυπον «κατὰ τὸ ὄνομα»* καὶ *«κατὰ τὴν θέσιν τῶν χαρακτηριζομένων μελῶν* τοῦ δευτέρου»[524]. Μὲ ἄλλα λόγια τὰ ἰδιώματα τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου κοινοποιοῦνται στὴν εἰκόνα του, τὴν ὁποία καὶ ἀνάλογα χαρακτηρίζουν. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ εἰκόνα ἄλλοτε στιγματίζεται, εἶναι δηλ. *«βέβηλος καὶ*

---

[521]. Ἔνθ. ἀν., MANSI 13, 261B.

[522]. Ἔνθ. ἀν., MANSI 13, 261B.

Ἡ φρασεολογία τῆς Νίκαιας καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰδικὰ ὡς πρὸς τὴν ἀνάλυση τῶν ὅρων τῆς *οὐσίας* καὶ τῆς *ὑποστάσεως* συμβαίνει συχνὰ νὰ εἶναι κοινή. Δὲν εἶναι γνωστὸ ὅμως, ἐὰν ὑπάρχει κοινὴ ἑκατέρωθεν κειμενικὴ πηγὴ ἢ ἡ ἄμεση πηγὴ γιὰ τὴ Νίκαια εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Δαμασκηνός. Προφανῶς ἰσχύουν καὶ τὰ δύο. Συγκριτικά, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*, 49, *Ἕτερον κεφάλαιον*, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* PTS 7, Berlin 1969, σσ. 143, 14-16, 145, 79-80, 146, 105-118 καὶ *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ,΄ Τόμος γ΄* MANSI 13, 261A, ὅπου στὴν ὅλη ἐξηγητικὴ τῶν δύο πλευρῶν προβάλλεται ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἴδιο ἀνθρωπολογικὸ παράδειγμα μὲ τὴ χρήση μάλιστα κοινῶν ὀνομάτων, τῶν *Πέτρος* καὶ *Παῦλος*. Παράλληλα ὁ Δαμασκηνός, μὲ ἀφορμὴ τὴν πολεμική του κατὰ τοῦ νεστοριανισμοῦ, διακηρύσσει τὴ μοναδικότητα τῆς ὑποστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία, ὑπὸ ὀρθόδοξες προϋποθέσεις, μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ ταυτόσημα καὶ *φύσις*, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν*, *20*, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 4,* μν. ἔργ., σ. 243, 1-6.

[523]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 17* PG 99, 360BC, ὅπου στὴ σχέση *πρωτοτύπου* καὶ *εἰκόνος* ἡ διάκριση ἀφορᾶ στὶς ἑκατέρωθεν *ποιότητες,* ἐνῶ ἡ ταυτότητα στὰ περιχωρούμενα στὴν εἰκόνα ἰδιώματα τοῦ *ὀνόματος*, τῆς *τιμῆς* καὶ τῆς *προσκυνήσεως* τοῦ πρωτοτύπου.

[524]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 244B. *Τόμος στ΄* MANSI 13, 344B.

μεμιασμένη», ἐὰν ἀναφέρεται σὲ πρόσωπο *«ἐναγοῦς ἀνδρὸς* ἢ *δαίμονος*, καὶ ἄλλοτε καταξιώνεται, ἐὰν ἀναφέρεται σὲ πρόσωπο ἅγιο, ἐνῶ ἐξαιρετικὰ στὴν περίπτωση τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ ἁγιάζεται *ὁμωνύμως*, ἐπειδὴ εἶναι *«ἅγιον καὶ τὸ πρωτότυπον»*[525].

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ὁ χαρακτηρισμὸς *Χριστὸς* ἢ *εἰκόνες Χριστοῦ* γιὰ τὶς εἰκαστικὲς παραστάσεις τῆς ἱστορικῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ δικαιολογεῖται ἀνεπιφύλακτα[526]. Ἡ εἰκόνα γίνεται κατὰ μίμηση τοῦ πρωτοτύπου καὶ λαμβάνει τὰ ὑποστατικά του ἰδιώματα, κατεξοχὴν τὰ ὀνόματά του[527]. Τὰ ἰδιώματα λοιπὸν τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου κοινοποιοῦνται στὴν εἰκόνα του *ὁμωνύμως* καὶ τὴν χαρακτηρίζουν ἀντ᾽ αὐτοῦ[528].

---

[525]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 344AB.

Σ᾽ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἡ εἰκόνα ἀποκτᾶ ἀπὸ τὸ πρωτότυπό της καὶ τὸ ἰδίωμα τοῦ *προσκυνητοῦ*, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 17* PG 99, 361A. 364C.

[526]. Ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐπισημαίνει πὼς ἡ ὀνοματοδοσία τῆς εἰκόνας ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὸ *ἐνσημαινόμενόν* της, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 11* PG 99, 341BC. Ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ δηλ. μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ καὶ *Χριστός*, ὅπως τὸ πρωτότυπό της, ἐὰν βέβαια ἀναφέρεται κανεὶς στὴ μεταξὺ τῆς *εἰκόνος* καὶ τοῦ *πρωτοτύπου* ταυτότητα. Τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς ὅμως τοῦ λόγου ποικίλλει γι᾽ αὐτὸ ποικίλλουν καὶ οἱ ὀνομασίες. Ἂν, φερ᾽ εἰπεῖν, ἀναφέρεται κανεὶς στὴ φυσικὴ σύσταση της εἰκόνας, οὔτε κἂν ὡς εἰκόνα μπορεῖ νὰ τὴν χαρακτηρίσει. Παρόμοια, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 8* PG 99, 337CD. Δ. ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ Δ. *Εἰκονολογικὲς μελέτες*, ἔκδ. Ι. Μ. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Μάκρη Ἀλεξανδρούπολης, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 42-47.

[527]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 16* PG 99, 360D, *«ὅσα περὶ τοῦ πρωτοτύπου λέγεται, ταῦτα καὶ περὶ τοῦ παραγώγου ῥηθήσεται· ἀλλ᾽ ἐπὶ μὲν τοῦ πρωτοτύπου συνωνύμως, ὅτι καὶ κυρίως. ἐπὶ δὲ τοῦ παραγώγου ὁμωνύμως, ὅτι καὶ οὐ κυρίως»*. Παρόμοια, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 8* PG 99, 337BC.

[528]. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας χρησιμοποιώντας τὸ παραδειγματικὸ σχῆμα τοῦ βασιλιὰ καὶ τῶν ἐμβληματικῶν στὸ βασίλειό του εἰκόνων του θὰ ἐπισημάνουν ὅτι *«ἡ γὰρ ἐκείνου μορφὴ καὶ τὸ εἶδός ἐστιν ἐν τῇ εἰκόνι. αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων*

Ὡστόσο, ἡ *«ἔμφασις τῆς ταυτότητος»*, τῆς ὁμωνυμίας, ἔχει ὅρια[529]. Ἐν προκειμένω εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωση τοῦ ἁγ. Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη, ὅπου ἡ ταύτιση ἰσχύει κατὰ τὴν ὁμωνυμία καὶ τὸν ἐξεικονισμὸ πρὸς τὸ πρωτότυπο: *«Τὸ πρωτότυπον οὐ κατ᾽ οὐσίαν ἐν τῇ εἰκόνι. Ἦ γὰρ ἂν λέγοιτο καὶ ἡ εἰκὼν πρωτότυπον, ὡς καὶ ἔμπαλιν τὸ πρωτότυπον εἰκών· ὅπερ οὐκ ἐνδέχεται, διὰ τὸ ἴδιον εἶναι ἑκατέρου ὅρον τῆς φύσεως· ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ὑποστάσεως ὁμοιότητα… Οὐκ ἄρα οὖν εἰσφορὰ ἑτέρας προσκυνήσεως, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ τῆς εἰκόνος πρὸς τὸ πρωτότυπον, κατὰ τὴν ταυτότητα τῆς ὁμοιώσεως»*[530]. Κατὰ συνέπεια *πρωτότυπον* καὶ *εἰκὼν* δὲν ταυτίζονται *φύσει* οὔτε ὅμως καὶ

διδάσκει, ὅτι τῆς εἰκόνος ἀτιμαζομένης, πάντως τὸ πρωτότυπον ἀτιμάζεται», ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 273AB, ἀναφερόμενοι στὴ σχέση τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου καὶ τῶν *τεχνητῶν* τοῦ εἰκόνων. Ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐπαναλαμβάνοντας συχνὰ τὸ ἴδιο παράδειγμα θὰ χρησιμοποιήσει κάποτε καὶ αὐτὸ τῆς σχέσης μεταξὺ τῆς *σφραγίδος* καὶ τοῦ *ἐκμαγείου* της, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 432D-433A. Οἱ διηγήσεις τῶν χρησιμοποιηθέντων στὶς ἐργασίες τῆς Νίκαιας ἁγιολογικῶν κειμένων εἶναι χαρακτηριστικὲς γιὰ τὸν τρόπο μὲν τὸν ὁποῖο ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος θαυματουργεῖ διὰ τῶν ἱερῶν του εἰκόνων. Ἐνεργεῖ διὰ τῶν εἰκόνων του, ὅπως θὰ ἐνεργούσε καὶ αὐτοπροσώπως. Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ θαῦμα ἱερᾶς εἰκόνος τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ στὴν Παλαιστίνη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ εἰκονιζόμενος Χριστὸς ὑφίσταται τὸ πάθος καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ αὐτὸν τῆς φυσικῆς του παρουσίας, γιατὶ διὰ τῆς *εἰκόνος* μεταβαίνουμε στὸ *πρωτότυπον*. Βλ. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* MANSI 13, 24E-32A = CPG 2262. PG 28, 805B-812C.

[529]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 17* PG 99, 361D-364D.

Ὁ Στουδίτης θὰ χρησιμοποιήσει τὴ λέξη *ἀλήθεια,* γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὰ *Τίμια Δῶρα* ἐξαιτίας, τοῦ ὅτι ταυτίζονται μὲ τὸν ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο ὄχι μόνον *καθ᾽ ὑπόστασιν* ἀλλὰ καὶ *φύσει* κατὰ χάρη. Οἱ πατέρες ἐξάλλου τῆς Νίκαιας θὰ χαρακτηρίσουν τὰ *Τίμια Δῶρα* ὡς τὸ *«αὐτὸ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ»*, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 10* PG 99, 340B,

[530]. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 420D-421A. Περὶ *ἐνιζομένης ὁμοιώσεως* γίνεται λόγος καὶ ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 433B.

ὡς ἑκατέρωθεν ὑποστάσεις[531], ἐφόσον βέβαια ὑπόσταση σημαίνει *«οὐσία μετὰ ἰδιωμάτων»*[532] καὶ ὄχι μόνο ἰδιώματα κατὰ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας. Ἐάν ὅμως *ὑπόστασις* σημαίνει μόνον τὸ *εἶδος*, τὴ *μορφή*[533], τὸ *χαρακτήρα*[534], τὰ *συμβεβηκότα*[535] ἢ τὰ *ἰδιώματα*[536] τοῦ

---

[531]. Γιὰ τὴ διττὴ σημασία τοῦ ὅρου *ὑπόστασις*, τὸ ὁποῖο ἄλλοτε ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσία ἢ φύση καὶ ἄλλοτε μὲ τὴν *καθ᾽ αὐτὸ καὶ ἰδιοσύστατον ὕπαρξιν*, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*, *Κεφάλαια Φιλοσοφικά, 43, Περὶ ὑποστάσεως* PG 94, 612AB = B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* PTS 7, Berlin 1969, σ. 108, 2-7.

[532]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις στ,΄ Τόμος γ΄* MANSI 13, 261A. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*, *Φιλόσοφα, 12, Περὶ ὑποστάσεως ἐνυποστάτου τε καὶ ἀνυποστάτου,* ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* μν. ἔργ., σ. 165, 7-8.

Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*, *Κεφάλαια Φιλοσοφικά, 44, Περὶ προσώπου* PG 94, 613C = B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* μν. ἔργ., σ. 109, 10-12, ὅπου προτάσσεται ἡ ταύτιση μεταξὺ τῶν *ὑπόστασις*, *πρόσωπον* καὶ *ἄτομον*, ποὺ σημαίνουν *«τὸ καθ᾽ ἑαυτὸ ἰδιοσύστατος ἐξ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων ὑφιστάμενον»*. Ἀκόμη πιὸ σαφὴς εἶναι ὁ ἴδιος πατέρας ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Περὶ συνθέτου φύσεως, Κατὰ Ἀκεφάλων, 6* PG 95, 120B = B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 4,* PTS 22, Berlin 1981, σ. 413, 3 – 414, 8, *«Διττῶς γὰρ ἥ τε ὑπόστασις καὶ τὸ ἐνυπόστατον λέγεται. Ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασις ποτὲ μὲν τὴν ἁπλῶς ὕπαρξιν δηλοῖ, καθὸ σημαινόμενον οὐ τὴν ἁπλῶς οὐσίαν σημαίνει, ἀλλὰ καὶ τὸ συμβεβηκός, ποτὲ δὲ τὸ ἄτομον ἤτοι τὸ πρόσωπον, ἥτις καθ' αὐτὸ λέγεται ὑπόστασις, ἥτις δηλοῖ Πέτρον, Παῦλον, τόνδε τὸν ἵππον καὶ τὰ τοιαῦτα»*. Παράλληλα τὰ *ἰδιώματα* δὲν ὑφίστανται καθεαυτά, παρὰ μόνον ἐνυπόστατα σὲ κάθε ἀτομικὴ ὕπαρξη, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*, *Φιλόσοφα, 12, Περὶ ὑποστάσεως ἐνυποστάτου τε καὶ ἀνυποστάτου,* ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* μν. ἔργ., σ. 165, 9-11.

[533]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 273A, *«ἡ γὰρ ἐκείνου μορφὴ καὶ τὸ εἶδός ἐστιν ἐν τῇ εἰκόνι»*.

[534]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 421A. 421B.

[535]. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*, *Φιλόσοφα, 12, Περὶ ὑποστάσεως ἐνυποστάτου τε καὶ ἀνυποστάτου,* ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* μν. ἔργ., σ. 165, 13-15, ὅπου ἐπισημαίνεται πὼς *ὑπόστασις* θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει *ἄθροισμα συμβεβηκότων*.

πρωτοτύπου (σὲ σύγκριση τόσο μὲ τὴν ὁλότητα τῆς φύσεως καὶ τῶν ἰδιωμάτων τῆς *ἀτομικῆς ὑπόστασής* του[537] ὅσο καὶ πρὸς τὰ ἰδιώματα καὶ τὴ φύση τῶν ἄλλων *ὁμοειδῶν ἀτόμων*), τότε μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι *εἰκὼν* καὶ *πρωτότυπον* ταυτίζονται κατὰ τὴν ὑπόσταση ἢ ὅτι ἡ *εἰκὼν* ὑποστασιάζεται στὸ *πρωτότυπον*[538].

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ σχέση μεταξὺ *εἰκόνος* καὶ *πρωτοτύπου* οὐδόλως εἶναι *φυσική*, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν εἶναι *ἐν ἀτόμῳ θεωρούμενη*. Μόνον ἡ ἑνότητα καὶ ταυτότητα μεταξὺ θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως

---

[536]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις στ,΄ Τόμος γ΄* MANSI 13, 261A. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*, *Φιλόσοφα, 12, Περὶ ὑποστάσεως ἑνυποστάτου τε καὶ ἀνυποστάτου,* ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* μν. ἔργ., σ. 165, 2-7, *«Ὑπόστασίς ἐστι συνδρομὴ τῶν χαρακτηριστικῶν ἰδιωμάτων τὸ ἄτομον καὶ ἰδικὸν τουτέστι τὸν τινὰ ἄνθρωπον τοῦ κοινοῦ διαστέλλουσα. Ὑπόστασίς ἐστι συνδρομὴ τῶν περὶ ἕκαστον ἰδιωμάτων. Ὑπόστασίς ἐστιν ἡ διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν ἰδιωμάτων ἐν τῷ τινὶ πράγματι παριστῶσα καὶ διαγράφουσα τὸ κοινὸν καὶ ἀπερίγραπτον τῆς φύσεως».*

[537]. Ἡ διάκριση αὐτὴ νοεῖται μόνον, διότι τοῖς πράγμασι *«οὔτε οὐσία ἀνείδεος ὑφέστηκε καθ᾽ ἑαυτὴν οὐδὲ διαφορὰ οὐσιώδης οὔτε εἶδος οὔτε συμβεβηκὸς, ἀλλὰ μόναι αἱ ὑποστάσεις»*, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*, *Κεφάλαια Φιλοσοφικά, 43, Περὶ ὑποστάσεως* PG 94, 612B = B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* μν. ἔργ., σ. 108, 8-11. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ οὐσία καὶ τὰ συμβεβηκότα δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον ἐνυπόστατα.

[538]. Υπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια ἑρμηνεύεται ἡ διατύπωση, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 405AB, *«Παντὸς εἰκονιζομένου, οὐχ ἡ φύσις, ἀλλ᾽ ἡ ὑπόστασις εἰκονίζεται· πῶς γὰρ ἂν καὶ ἐξεικονισθείη φύσις μὴ ἐν ὑποστάσει τεθεωρημένη;»* σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ αὐτόθι, *1* PG 99, 405B, *«καθότι μετὰ τοῦ κοινοῦ ὅρου προσλαβὼν ἰδιώματά τινα, οἷον τὸ γρυπὸν… ἢ εἴ τι ἄλλο τὸ χαρακτηρίζον τὴν προσοῦσαν αὐτῷ ἰδέαν, διακέκριται ἀπὸ τῶν ὁμοειδῶν ἀτόμων»* καὶ τὸ αὐτόθι, *1* PG 99, 405B, *«Περιγραπτὸς ἄρα ὁ Χριστὸς καθ᾽ ὑπόστασιν, κἂν τῇ θεότητι ἀπερίγραπτος, ἀλλ᾽ οὐκ ἐξ ὧν συνετέθη φύσεων».*

Αὐτὴ ἡ *καθ᾽ ὑπόστασιν* ταύτιση μεταξὺ *πρωτοτύπου* καὶ *εἰκόνος* ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν περιγραφόμενο ἔνσαρκο Θεὸ Λόγο, σύμφωνα μὲ τὰ θεία καὶ ἀνθρώπινα ἰδιώματα τῆς *ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένης* ὑποστάσεώς του, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 405BC.

στὴν ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου εἶναι *φυσική,* δηλ. πραγματικὴ ἢ ἀληθής, ὅπως ἐπίσης *φυσικὴ* εἶναι καὶ ἡ ἑνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Γι᾽ αὐτὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ εἰκόνα *κυρίως ἐνυπόστατον* τοῦ πρωτοτύπου της, σύμφωνα μὲ τὸν ἀντίστοιχο ὁρισμὸ τοῦ *ἐνυποστάτου* τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ[539]. Αὐτὴ ἐξάλλου εἶναι καὶ ἡ σημασία τῆς *καθ᾽ ὑπόστασιν* ἑνότητας καὶ ταυτότητας τῶν φύσεων μιᾶς ἀτομικῆς ὕπαρξης. *Εἰκὼν* καὶ *πρωτότυπον* ὅμως δὲν μποροῦν νὰ ἀποτελοῦν μία καὶ τὴν αὐτὴ ἀτομικὴ ὕπαρξη. Παραμένει ὡστόσο κοινὴ μεταξύ τους ἡ *ἐμφέρεια*, ἡ *ὁμοίωσις* καὶ ἡ *προσκύνησις*[540]. Κατὰ συνέπεια θὰ ἦταν ἀκριβέστερο νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἡ *εἰκὼν* κοινωνεῖ τοῦ *πρωτοτύπου* καὶ ταυτίζεται ὡς πρὸς τὰ

---

[539]. Βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά, Κεφάλαια Φιλοσοφικά, 45, Περὶ ἐνυποστάτου* PG 94, 616B = B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* μν. ἔργ., σ. 110, 17-18. Ὁ Δαμασκηνὸς εἶναι ἀκόμη πιὸ σαφὴς ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Περὶ συνθέτου φύσεως, Κατὰ Ἀκεφάλων, 6* PG 95, 120C = B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 4,* PTS 22, Berlin 1981, σ. 414, 8-11, *« Τὸ δὲ ἐνυπόστατον ποτὲ μὲν τὴν οὐσίαν σημαίνει ὡς ἐν ὑποστάσει θεωρουμένην καὶ αὐθύπαρκτον οὖσαν, ποτὲ δὲ ἕκαστον τῶν εἰς σύνθεσιν μιᾶς ὑποστάσεως συνερχομένων, ὡς ἐπὶ ψυχῆς ἔχει καὶ σώματος».*

Εἰδικὰ γιὰ τὴ σχέση *εἰκόνος* καὶ *πρωτοτύπου*, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά, Κεφάλαια Φιλοσοφικά, 67, Περὶ τῆς καθ᾽ ὑπόστασιν ἑνώσεως* PG 94, 669A = B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 1, Dialectica sive Capita philosophica,* PTS 7, Berlin 1969, σ. 140, 32-33, *«ἀδύνατον τὰς ἐναντίας οὐσιώδεις διαφορὰς ἐν μιᾷ φύσει συνυπάρξαι ἀλλήλαις»*, σ. 140, 34-36, *«Καὶ πάλιν ἀδύνατον τὰ ἅπαξ καὶ ἑαυτὰ ὑποστάντα ἑτέραν ἀρχὴν ὑποστάσεως σχεῖν· ἡ γὰρ ὑπόστασις ἡ καθ᾽ ἑαυτό ἐστιν ὕπαρξις».*

[540]. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωση *«Χριστοῦ δὲ ἡ εἰκὼν κατὰ μόνην τὴν ὑποστατικὴν αὐτοῦ ὁμοίωσιν ἐμφερής· οὐκοῦν κατὰ τοῦτο κοινωνοῦσα αὐτῷ εἴη ἂν καὶ τῆς προσκυνήσεως»*, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 325C, μεταξὺ ἄλλων παρόμοιων διατυπώσεων στὴν ἴδια συνάφεια τοῦ κειμένου.

ὑποστατικά του ἰδιώματα[541], μὲ συνέπεια εἴτε νὰ ἁγιάζεται εἴτε νὰ ἀπαξιώνεται ἀνάλογα μὲ τὸ *ἐνσημαινόμενόν* της.

Ἡ *κατὰ σάρκα* περιγραφὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου μέσα ἀπὸ τὶς ἱερές εἰκόνες κατ᾽ οὐδένα τρόπο ἅπτεται τῆς ἀπερίγραφης θείας φύσεως λόγω τῆς ἑτερουσιότητας *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*. Ὡστόσο τὸ *ἐνσημαινόμενον* τῶν εἰκαστικῶν παραστάσεων τῆς ἀνθρώπινής του μορφῆς δὲν παύει νὰ παραπέμπει στὸν ἴδιο τὸ Θεὸ Λόγο, καθὼς ἡ διάκριση τῶν φύσεων δὲν σημαίνει καὶ διάσπαση τῆς ὑποστάσεως τοῦ περιγραφόμενου ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Ἡ ὁμολογία τῆς *κατὰ σάρκα* περιγραφῆς τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ Λόγου ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων δικαιολογεῖται σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἀνθρωπολογίας. Καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς Λόγος ἐνηνθρώπησε καὶ ἑκουσίως ὑπέμεινε τὰ πάθη *σαρκί*, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὑπομένει καὶ τοῦς νόμους τῆς κτίσεως ποῦ ἀφοροῦν καὶ στὸ *περιγραπτὸν* τῆς *σαρκός* του[542]. Ἀλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αἰσθητός, νὰ ἔχει δηλ. προσλάβει πράγματι τὴν ἀνθρωπότητα στὴν ὑπόστασή του[543]. Ἐνῶ δηλ. *«καθὸ δὲ Θεός ἐστί, ἐν*

---

[541]. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 361A, *«Καὶ τοῦ μὲν ὀνόματος κοινωνεῖ τοῦ πρωτοτύπου, ὥσπερ καὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς προσκυνήσεως»*.

[542]. Ὁ ἀπερίγραπτος *θεότητι* καὶ συνάμα περιγραπτὸς *ἀνθρωπότητι* ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος ἰδιοποιεῖται τὰ εἴδη τῆς περιγραφῆς, τὰ ὁποῖα περιγράφονται ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 396AB, ὡς *κατάληψις*, *ποσότης*, *ποιότης*, *θέσις*, *τόποι*, *χρόνοι*, *σχήματα* καὶ *σώματα*.

[543]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 392D, *«Εἰ οὐ περιγραπτὸς ὁ Χριστός, οὐδὲ παθητός· ἐξ ἴσου γὰρ τῷ ἀπεριγράπτῳ τὸ ἀπαθές»*, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 404D, *«Εἰ οὐ περιγραπτὸς ὁ Χριστός, οὐκ ἐκ δύο φύσεων, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, ἐπεὶ μὴ ἔχει θατέρας τὸ ἰδίωμα. ἀνθρωπότητος γὰρ τὸ περιγραπτόν»* καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 416D, *«Τῇ γὰρ τῆς ἰδιότητος ἀναιρέσει, συναναιρεῖται καὶ ἡ δι᾽ αὐτῆς χαρακτηριζομένη οὐσία»*. Ὁ Στουδίτης γίνεται ἐκφραστικότερος μὲ τὴ χρήση

παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ πάρεστι»[544], συνάμα περιγράφεται *σαρκὶ* μὲ παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ χωροχρονικοῦ του περιορισμοῦ τὴ *φάτνη* καὶ τὸ *σταυρό*, γεγονὸς ποὺ δικαιολογεῖ ἀνεπιφύλακτα καὶ τὴν παράλληλη δυνατότητα τῆς εἰκαστικῆς του περιγραφῆς.

Μὲ ἄλλα λόγια τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἑκουσίως ὑπομένει τοὺς νόμους τῆς κτίσης, ἐν προκειμένω τὴν περιγραφή, δὲν εἶναι *ψιλὸς ἄνθρωπος*, ἀλλὰ *Θεὸς ἀνθρωπισθείς*. Γεννᾶται *ἐν χρόνῳ ἐκ Παρθένου*, χωρὶς νὰ παύει νὰ γεννᾶται ὑπερουσίως *ἐκ Πατρός*. Ἄρα κατὰ τὴ διφυὴ αὐτὴ ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου διακρίνονται μὲν οἱ φύσεις *ταῖς ἐπινοίαις*, χωρὶς ὅμως νὰ διαιροῦνται *τοῖς πράγμασι*. Ἐξάλλου εἶναι *«εἷς καὶ ὁ αὐτὸς* ὁ *ἐξ ἀμφοῖν»* Χριστός[545], *«ὁ ἐνεργῶν τὰ θεία καὶ τὰ ἀνθρώπινα»*, ὅπου στὰ δεύτερα συμπεριλαμβάνεται ἐξίσου καὶ τὸ *περιγραπτὸν* ἰδίωμα τῆς *σαρκός* του. Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις θὰ δικαιολογηθεῖ πλήρως ἡ ἔκφραση τῶν πατέρων ὅτι στὴν περιγραφὴ τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ *συμπεριγράφεται* ἡ ἀπερίγραπτος θεότητά του κατὰ τὴν ἀντίδοση τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιωμάτων

τοῦ χαρακτηρισμοῦ *ἀμβλωθίδριόν τι* γιὰ ἕναν Χριστὸ ἀπερίγραφο κατὰ τοὺς εἰκονομάχους, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 432C.

Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἑτέρα ἀπόδειξις περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* PG 100, 849AB, ὅπου ἐπισημαίνεται πὼς ἡ ἄρνηση τῆς δυνατότητας εἰκονισμοῦ τοῦ Χριστοῦ ὑποκρύπτει συγκεκριμένη χριστολογικὴ ἀπόκκλιση ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πίστη. Προϋποτίθεται τόσο ἡ ἐξολοκλήρου ἄρνηση τῆς αἰσθητῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ ὅσο καὶ ἡ πίστη πρὸς ἕναν ὑπεραισθητό, *ἀόρατον* καὶ *κρύφιον*, Χριστό, ἀπ᾽ τὸν ὁποῖο ἀπουσιάζουν ἡ φύση καὶ τὰ ἰδιώματα τῆς *σαρκός*. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἅγ. Νικηφόρος θὰ ἀναφερθεῖ ρητὰ στὸν ἐλλοχεύοντα μανιχαϊσμὸ τῶν εἰκονομάχων καὶ οὐδόλως σὲ ρεύματα τῆς φιλοσοφίας, ποὺ δῆθεν ἐπέδρασαν ἀρνητικὰ σ᾽ αὐτούς.

[544]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 253CD.

[545]. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων 1* PG 99, 392BC.

του[546], μακρὰν βέβαια ἀπὸ κάθε ἔννοια *θεοπασχητισμοῦ*[547]. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Χριστὸς εἶναι *«περιγραπτὸς καθ᾽ ὑπόστασιν, κἂν τῇ θεότητι ἀπερίγραπτος»*[548].

Παράλληλα ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν προσκύνηση τῆς ἱερᾶς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ ὁρᾶ μὲ τὰ αἰσθητά του μάτια τὴν εἰκονιζόμενη ἀνθρωπότητά του, ταυτόχρονα ὅμως θεωρεῖ νοητὰ καὶ τὴν ἀχώριστη τῆς σαρκὸς θεότητά του. Αὐτὴ ἐξάλλου εἶναι ἡ λειτουργία τῆς αἰσθητῆς καὶ νοερᾶς ἀνθρώπινης φύσης[549]. Σύμφωνα μὲ τὴ φυσιολογία τοῦ

---

[546]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 253CDE, μὲ ἐπίκεντρο τὴ διατύπωση *«συμπεριγράφεται καὶ ἐν τῇ ἀναγεγραμμένῃ εἰκόνι τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ ἡ ἀπερίγραπτος θεότης αὐτοῦ»*, ἐν MANSI 13, 253E. Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 256CD, *«οἱ Χριστιανοὶ ἕνα τὸν Ἐμμανουὴλ γινώσκοντες Χριστὸν κύριον, αὐτὸν ἀναζωγραφοῦσι, καθὸ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο»*. Παρόμοια, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 3* PG 99, 332B. *20* PG 99, 349C.

Ἡ *συμπεριγραφὴ* ὑποδηλώνεται σαφῶς καὶ ἐκεῖ ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀντίδοση τῶν ἰδιωμάτων, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 393A, *«Εἰ δὲ διὰ τὸ θατέρῳ περιγεγράφθαι καὶ θάτερον συμπεριγράφοιτο, ἤτοι τὸ κτιστῷ τὸ ἄκτιστον, πᾶσα ἀνάγκη τὸ μὲν ἐξ ἀπεριγράπτου εἰς περιγραπτὸν μεταφοιτῆσαι· τὸ δὲ ἐκ περιγραπτοῦ εἰς ἀπερίγραπτον· ἀντιδιδούσης θατέρας φύσεως θάτερα τὸ οἰκεῖον, καὶ ἀπολυούσης τὸ προσὸν αὐτῇ φυσικὸν καὶ ἀκοινώνητον ἰδίωμα»*. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 16* PG 99, 340D.

[547]. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 404D.

[548]. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 404C.

[549]. Βλ. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ* MANSI 13, 482E, *«δι᾽ αἰσθητῶν συμβόλων πρὸς τὰ νοητὰ ἀγόμεθα. αἰσθητοὶ γὰρ ὄντες ἄλλως πως πρὸς τὰ νοητὰ οὐκ ἀνατεινόμεθα, εἰ μὴ δι᾽ αἰσθητῶν συμβόλων, διά τε γραφικῆς θεωρίας, καὶ διὰ εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως. αὕτη γὰρ ἁπάντων τῶν πρωτοτύπων ὑπόμνησίς ἐστι καὶ ἀναγωγὴ πρὸς αὐτά»*. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος γ΄,* 12 PG 94, 1336AB, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres*, μν. ἔργ., σ. 123, 23 - 124, 30. PG 94, 1336AB, *«Ἐπειδὴ γὰρ*

ἀνθρώπου ἡ *αἴσθησις* καὶ ἡ *νόησις* λειτουργοῦν ἀπὸ κοινοῦ πρὸς ἐξυπηρέτηση τῆς γνώσης καὶ τῆς κοινωνίας μὲ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα πρόσωπα καὶ πράγματα[550].

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις τίθεται κατὰ τὴν ἀντιπαράθεση τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου πρὸς τὴν Ἱέρεια ἡ ρήση τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: *«ἡνίκα αἱ φύσεις διίστανται ταῖς ἐπινοίαις, συνδιαιρεῖται καὶ τὰ ὀνόματα»*[551]. Κρίσιμο σημεῖο στὴ χριστολογικὴ

διπλοῖ ἐσμεν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος κατεσκευασμένοι, καὶ οὐ γυμνή ἡμῶν ἐστιν ἡ ψυχή, ἀλλ' ὡς ὑπὸ παραπετάσματι καλύπτεται, ἀδύνατον ἡμᾶς ἐκτὸς τῶν σωματικῶν ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ νοητά. Ὥσπερ οὖν διὰ λόγων αἰσθητῶν ἀκούομεν ὡσὶ σωματικοῖς, καὶ νοοῦμεν τὰ πνευματικά, οὕτω διὰ σωματικῆς θεωρίας ἐρχόμεθα ἐπὶ τὴν πνευματικὴν θεωρίαν».

[550]. Ἡ *αἴσθησις* καὶ ἡ *νόησις* διακρίνονται μεταξύ τους, ἐφόσον μόνο στὸ πεδίο τοῦ νοῦ μπορεῖ νὰ ὑπεισέλθει ἡ ἀντίληψη τῆς ὕπαρξης τῶν ὑπεραισθητῶν οὐσιῶν, εἴτε τῶν νοερῶν, εἴτε καὶ τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ κατὰ χάρη. Αὐτὴ βέβαια ἡ πίστη προϋποθέτει τὴν ἀνάλογη πείρα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητας, ποὺ ἑρμηνεύεται μὲ τὸν ὀρθὸ λόγο, βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 45, *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα,* 6 PG 36, 629CD, *«Οἰκεῖον μὲν γὰρ θεότητος, αἱ νοεραὶ φύσεις, καὶ νῷ μόνῳ ληπταί· ξένον δὲ παντάπασιν, ὅσαι ὑπὸ τὴν αἴσθησιν· καὶ τούτων αὐτῶν ἔτι πορρωτέρω, ὅσαι παντελῶς ἄψυχοι καὶ ἀκίνητοι».* Ἡ διάκριση μεταξὺ τῆς αἴσθησης καὶ τῆς νόησης ὑποδηλώνεται μέσα ἀπὸ τὴ φράση τοῦ ἁγ. Γρηγορίου *«ὦ Λόγε νοούμενε, καὶ ἄνθρωπε θεωρούμενε»*, ἐν αὐτόθι, *30* PG 36, 664A. Ἐπιπλέον ἡ νόηση λειτουργεῖ σὲ δεύτερη φάση σὲ σχέση μὲ τὴν αἴσθηση, τὴν *πρώτη ἔννοια*, τὴν πρὸς στιγμὴν δηλ. ἐντύπωση τοῦ νοῦ, καθὼς ἀποτελεῖ τὴν ἑρμηνευτικὴ διαδικασία τοῦ παραγωγικοῦ ἤ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ ποὺ ἐπαληθεύει ἢ διαψεύδει τὶς πρῶτες ἐντυπώσεις, βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Διάλογος Ὀρθοδόξου καὶ Ἀκεφάλου* PG 86, 1932A.

Ἡ διάκριση μεταξὺ τῆς *αἰσθήσεως* καὶ τῆς *νοήσεως* ἀσφαλῶς καὶ δὲν σημαίνει ἀναίρεση τῆς ἑνότητάς τους, ἐφόσον οἱ δύο αὐτὲς λειτουργίες εἶναι ὀργανικὰ μέρη τοῦ ἰδίου ὑποκειμένου, τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 45, *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, 7* PG 36, 629D-632A, *«Νοῦς μὲν οὖν ἤδη καὶ αἴσθησις, οὕτως ἀπ' ἀλλήλων διακριθέντα, τῶν ἰδίων ὅρων ἐντὸς εἰστήκεισαν, καὶ τὸ τοῦ δημιουργοῦ Λόγου μεγαλεῖον ἐν ἑαυτοῖς ἔφερον, σιγῶντες ἐπαινέται τῆς μεγαλουργίας, καὶ διαπρύσιοι κήρυκες».*

[551]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 248C. *Τόμος στ΄* MANSI 13, 341B = ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγ.* 30, *Θεολογικὸς δ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 8 PG 36, 113B, ἔκδ. H. J. SIEBEN, *Gregor von Nazianz,*

Orationes Theologicae, Theologische Reden, FC 22, ἔκδ. Herder, Freiburg, Basel, Wien, Barcelona, Rom, New York 1996, σ. 238, 11-12. Παρόμοια, βλ. τὴ διατύπωση *κἂν ἐπινοίαις τισὶ διαιρουμέναις συνδιαιρῆται καὶ τὰ ὀνόματα* ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγ*. 29, *Θεολογικὸς γ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 13 PG 36, 92A, ἔκδ. H. J. SIEBEN, *Gregor von Nazianz, Orationes Theologicae, Theologische Reden*, μν. ἔργ., σ. 196, 23-24.

Ἡ διατύπωση *«ἡνίκα αἱ φύσεις διΐστανται ταῖς ἐπινοίαις, συνδιαιρεῖται καὶ τὰ ὀνόματα»* ἐντασσόμενη στὴ συνάφειά της, στὸ δ΄ *Θεολογικὸ Λόγο* τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγ*. 30, *Θεολογικὸς δ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 8 PG 36, 113B, ἔκδ. H. J. SIEBEN, σ. 238, 11-12, χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποκορύφωμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ἁγίου κατὰ τῶν εὐνομιανῶν, προκειμένου εἰδικὰ νὰ ἀναιρεθεῖ ἡ διττή τους δοξασία:

α) ὅτι ὁ Θεὸς καθίσταται γνωστὸς στὴν οὐσία του. Βλ. ΑΕΤΙΟΥ, *Συνταγμάτιον*, ἐν ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, *Κατὰ αἱρέσεων. Βιβλίον Γ΄. Κατὰ Ἀνομοίων*, 15 PG 42, 537C, *«εἰ ἔξωθεν ἐπιθεωρεῖται τῷ Θεῷ, ἀγέννητον, οἱ ἐπιθεωρήσαντες τοῦ ἐπιθεωρηθέντος εἰσὶν ἀμείνους, κρεῖττον ὄνομα τῆς φύσεως αὐτῷ πορισάμενοι»*. Γιὰ τὴ γνωσιολογία τῶν *ἀνομοίων* καὶ μετέπειτα *εὐνομιανῶν* βλ. περισσότερα ἐν L. R. WICKHAM, *«The Syntagmation of Aetius the Anomean»,* ἐν JThSt 19 (1968), σσ. 532-569. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Οἱ ἀνατολικοί πατέρες του τετάρτου αιώνα* (μτφρ. Π.Κ. ΠΑΛΛΗ), εκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 36-37, καὶ

β) ὅτι τὰ βιβλικὰ ὀνόματα τῶν θείων προσώπων ταυτίζονται μὲ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τους. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγ*. 29, *Θεολογικὸς γ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 10 PG 36, 85D, ἔκδ. H. J. SIEBEN, σ. 190, 1-5, *«Ἀλλ᾽ οὐ ταυτόν, φησί, τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητόν. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ ταυτόν. Ὅτι μὲν φανερῶς ὁ λόγος οὗτος ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν τῆς θεότητος, ἤ τὸν Πατέρα, τί χρὴ λέγειν; Εἰ γὰρ τὸ ἀγέννητον οὐσία Θεοῦ, τὸ γεννητὸν οὐκ οὐσία»*. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀνατρεπτικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, Λόγ. Α΄* PG 29, 520C, *«ΕΥΝ. Ἀγέννητον δὲ λέγοντες, οὐκ ὀνόματι μόνον, κατ᾽ ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην, σεμνύειν οἰόμεθα δεῖν, ἐκτιννύναι δὲ αὐτῷ τὸ πάντων ἀναγκαιότατον ὄφλημα τῷ Θεῷ τὴν τοῦ εἶναι ὅ ἐστιν ὁμολογίαν»*. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀέτιο, τὸν ὁποῖο ἀκολουθεῖ ὁ Εὐνόμιος, ἡ ταύτιση τοῦ ὅρου *ἀγεννησία* τοῦ *Πατρὸς* μὲ τὴν ἄκτιστη φύση, δηλ. μὲ τὸ *ἀγένητον*, καὶ τοῦ *γέννησις* τοῦ *Υἱοῦ* μὲ τὴν κτίση, δηλ. μὲ τὸ *γενητό*, συνεπάγεται ἀφενὸς τὴν ἑτερουσιότητα μεταξὺ *Πατρὸς* καὶ *Υἱοῦ* καὶ ἀφετέρου σηματοδοτεῖ τὴ δυνατότητα γνώσης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ *Πατρός*. Στὴ σκέψη ἄλλωστε τῶν εὐνομιανῶν τὸ ἀντίστοιχο ὄνομα τοῦ Θεοῦ *Πατρός* εἶναι δηλωτικὸ καὶ ἀποκαλυπτικὸ τῆς οὐσίας του καὶ ὄχι τῆς θείας ὑποστατικῆς του ἰδιότητας. Βλ. ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, *Κατὰ αἱρέσεων. Βιβλίον Γ΄. Κατὰ ἀνομοίων, 17, 28-29* PG 42, 537D-540A, 540D-541A.

Οἱ εὐνομιανοὶ στὰ πλαίσια μιᾶς μὴ ὁριοθετημένης γνωσιολογίας, ποὺ θὰ ἴσχυε κατὰ τὴ διάκριση κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, ἀμετρία, κατὰ τὴν ὁποία ὑποστηριζόταν ὑβριστικὰ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δυνατὸν νὰ καταστεῖ καταληπτὸς κατὰ τὴν οὐσία του, ταύτιζαν τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *ἀγεννήτου*. Τὸ πρόβλημά τους ἦταν

«ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίζευξις», ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγ*. 30, *Θεολογικὸς δ΄, Περὶ Υἱοῦ*, *8* PG 36, 113B, ἔκδ. H. J. SIEBEN, σ. 238, 9-10, μιὰ φιλοσοφικὴ δηλ. ἐννοιοκρατία, ποὺ ἐτροφοδοτεῖτο ἀπὸ τὴν ὑπαγωγή τους στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, καὶ θὰ μποροῦσε νὰ παραβληθεῖ μὲ τὰ *universalia* τῆς ἀρκετὰ μεταγενέστερής τους σχολαστικῆς θεολογίας τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα. Γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ταύτιση μεταξὺ τῶν εὐνομανῶν καὶ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία. Β΄ Ἔκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστης*, μν. ἔργ., σσ. 56, 124-125. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ Διαλεκτικά*, ΦΘΒ 28, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 436-437.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἁγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀποστασιοποιεῖται ἀπὸ μιὰ στείρα ἐννοιοκρατία καὶ προσηλώνεται στὴν περιγραφὴ τῆς ἴδιας τῆς φυσικῆς πραγματικότητας. Βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγ*. 29, *Θεολογικὸς γ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 13 PG 36, 92A, ἔκδ. H. J. SIEBEN, σ. 198, 2-3, *«μὴ ἐν ὀνόμασιν, ἀλλ᾽ ἐν πράγμασίν ἐστιν ἡμῖν ἡ ἀλήθεια»*, ὅπου μὲ βάση τὴ φράση *«ἡνίκα αἱ φύσεις διΐστανται ταῖς ἐπινοίαις, συνδιαιρεῖται καὶ τὰ ὀνόματα»* ὁ καππαδόκης πατέρας ἐκφράζει τὰ ἑξῆς:

α) ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος, παρ᾽ ὅλη τὴ διπλὴ ὁμοουσιότητά του, τὶς δύο γεννήσεις του, τὴν ἐκ τοῦ *Πατρὸς* καὶ τὴν ἐκ τῆς *Παρθένου,* μένει *εἷς καὶ ὁ αὐτὸς* κατὰ τὴν ὑπόσταση, γι᾽ αὐτὸ καὶ ἡ *διαίρεση* τῶν φύσεών του ἰσχύει μόνον *κατ᾽ ἐπίνοιαν*. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἐπιστολὴ ΜΣΤ΄, Πρὸς Σούκενσον Β΄* PG 77, 245A. ACO 1, 1, 6, σ. 162, 6-8, *«ἐν ψιλαῖς διελόντες ἐννοίαις καὶ ὡς ἐν ἰσχναῖς θεωρίαις ἤτοι νοῦ φαντασίαις τὴν διαφορὰν δεξάμενοι οὐκ ἀνὰ μέρος τίθεμεν τὰς φύσεις οὔτε μὴν διαμπὰξ διατομῆς δύναμιν ἐφίεμεν αὐταῖς, ἀλλ᾽ ἑνὸς εἶναι νοοῦμεν»*. Πρβλ. Δ. ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ, *Ἑρμηνεία τῶν δογματικῶν καὶ συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. 3, ΦΘΒ 44, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 149-150, ὅπου γιὰ τὸν Κύριλλο ἐπισημαίνεται πὼς δὲν ἀποδέχεται αὐτοτελὴ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ἰδίως πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως,

β) ἡ θεότητα καὶ ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ Θεοῦ Λόγου ταυτίζονται *καθ᾽ ὑπόστασιν,* καὶ

γ) σύμφωνα μὲ τὴν *κατ᾽ ἐπίνοιαν* ὁριοθέτηση *ἀΐδιας* καὶ *οἰκονομικῆς* Τριάδος, θεολογίας καὶ οἰκονομίας, τὰ θεῖα ὀνόματα διακρίνονται ἀνάλογα μὲ τὴν ἀναφορικότητά τους, πάντως σὲ κάθε περίπτωση ἡ σημασία τους μετατίθεται.

Στὴν ἀΐδια Τριάδα ἐν προκειμένω τὸ *Πατὴρ* εἶναι δηλωτικὸ ὑποστατικοῦ ἰδιώματος, ἐνῶ τὸ *Θεὸς* χαρακτηρίζει κυρίως τὴν *οἰκονομικὴ Τριάδα*. Ὁ *Πατὴρ* ὀνοματίζεται κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο μόνο ὡς πρὸς τὸν *Υἱὸ* καὶ τὸ *Ἅγιο Πνεῦμα,* κατὰ τὴν αὐτέκφαντη δηλ. κίνηση τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγ*. 29, *Θεολογικὸς γ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 16 PG 36, 96A, ἔκδ. H. J. SIEBEN, *Gregor von Nazianz, Orationes Theologicae, Theologische Reden*, μν. ἔργ., σ. 204, 5-6, *«οὔτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατήρ, ὦ σοφώτατοι, οὔτε ἐνεργείας. σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ, ἤ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα»,* ἐνῶ κατὰ τὴν ἐν λόγω *ὁμοφυΐα*, ποὺ

αὐτὴ διατύπωση τοῦ ἁγίου εἶναι ἡ δοτικὴ τῆς ἀναφορᾶς *ταῖς ἐπινοίας*, ἐπειδὴ διαφοροποιεῖ ποιοτικὰ τὸ συνολικὸ νόημα τοῦ λόγου, καθὼς φανερώνει τὸ ἀντίθετο ἀπὸ τὴν πραγματικὴ *διαφορὰ* καὶ *διαίρεση*. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἐν λόγω διάκριση τῶν φύσεων τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου περιορίζεται ἀποκλειστικὰ στὸ χῶρο τῆς γνωσιολογίας. Ἀφορᾶ δηλ. καθαρὰ στὰ ἀνθρωπίνως νοούμενα σὲ σχέση μὲ τὰ πράγματα, τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα, ποὺ ὑπάρχουν καθεαυτὰ καὶ μποροῦν νὰ μένουν ἀντικειμενικὰ ὡς ἔχουν, ἑνιαῖα ἤ διηρημένα, ἄσχετα μὲ τὶς πλασματικὲς ὑποδιαιρέσεις ἤ τοὺς πολλαπλασιασμούς τους κατὰ τὴ νοητικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου. Διαφορετικὰ στὴν ἴδια διατύπωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου θὰ γινόταν χρήση τοῦ ἐμπρόθετου *κατ᾽ ἐνέργειαν* ἢ *τοῖς πράγμασι*, ὁπότε θὰ ἐκφραζόταν ἡ πραγματικὴ διαίρεση μεταξὺ ἕτερων ὑποστάσεων[552].

Διὰ τῆς δοτικῆς λοιπὸν τῆς ἀναφορᾶς *ταῖς ἐπινοίαις* ὁμολογεῖται ἡ ὑποστατικὴ ἑνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, δίχως ὅμως νὰ παραθεωρεῖται ἡ φυσικὴ νοητικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ὑποδιαιρεῖ τεχνητὰ ἀκόμη καὶ ἑνιαῖα πρόσωπα καὶ πράγματα, προκειμένου ὡς γνωστικὰ ἀντικείμενα νὰ γίνουν εὔληπτα. Ἐν προκειμένω κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁμολογεῖται ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος ὡς ἡ *μία φύση τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη* στὰ πλαίσια μιᾶς μιαφυσιτικῆς ὁρολογίας ποὺ δὲν ἀλλοτριώνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἔτι μᾶλλον ἀποσαφηνίζει τὸ *ὁλοσχερὲς* καὶ *ἀδιάρθρωτον* τῆς θεανδρικῆς

σημαίνει καὶ τὴν κοινὴ οἰκονομικὴ φανέρωση τῆς Ἁγίας Τριάδος στὴν κτίση, ὁ *εἷς ἐν Τριάδι* Θεὸς λαμβάνει τὴν κλήση *Θεός*, προκειμένου νὰ ὁμολογηθεῖ ἡ σχέση του μὲ τὴν κτίση, βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγ*. 30, *Θεολογικὸς δ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 8 PG 36, 113AB, ἔκδ. H. J. SIEBEN, σ. 238, 4-9.

[552]. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Διάλογος Ὀρθοδόξου καὶ Ἀκεφάλου* PG 86, 1932C.

του ὑποστάσεως[553]. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει τὴν κατάργηση τῆς δυοφυσιτικῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁρολογίας, στὰ πλαίσια ἑνὸς

---

[553]. Στὸ πρόσωπο τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου ὁμολογεῖται ἡ ὕπαρξη τῶν δύο φύσεων, τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρώπινης. Ὡστόσο ὁ ἄνθρωπος ὁμολογεῖ κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ Χριστὸ *κατ᾽ ἐπίνοιαν*, μὲ μέτρο σύγκρισης τὴ δική του κοινωνία, τὴν ἀνθρώπινη, ὅπου τὸ *φύσις* μπορεῖ νὰ δηλώνει ἄλλοτε τὸ καθόλου, τὸ κοινὸν σὲ ὅλα τὰ ἄτομα, καὶ ἄλλοτε τὸ μερικόν, ποὺ σημαίνει τὴν κάθε ἀτομικὴ περίπτωση ποὺ ὑποστασιάζει τὴν κοινὴ φύση, βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Διάλογος Ὀρθοδόξου καὶ Ἀκεφάλου* PG 86, 1932A, *«ἡ μὲν γὰρ οἷον ἐπέννοιά τίς ἐστι καὶ ἐπενθύμησις, τὴν ὁλοσχερῆ καὶ ἀδιάρθρωτον τῶν πραγμάτων ἐξαπλοῦσά τε καὶ διασαφοῦσα θεωρίαν καὶ γνῶσιν· ὡς τὸ τῇ αἰσθήσει δόξαν εἶναι ἁπλοῦν, τῇ πολυπραγμοσύνῃ τοῦ νοῦ πολυμερές τε καὶ ποικίλον ἀναφαίνεσθαι»*. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀνατρεπτικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, Λόγος Α΄*, 6 PG 29, 521C, *«ἐν μὲν τῇ κοινῇ χρήσει τὰ ταῖς ἀθρόαις ἐπιβολαῖς τοῦ νοῦ ἁπλᾶ δοκοῦντα εἶναι καὶ μοναχά, ταῖς δὲ κατὰ λεπτὸν ἐξετάσεσι ποικίλα φαινόμενα, καὶ πολλὰ ταῦτα τῷ νῷ διαιρούμενα, ἐπινοίᾳ μόνῃ διαιρετὰ λέγεται». Αὐτόθι, PG 29, 524C, «πάντα τὰ τῇ σῇ αἰσθήσει γνώριμα, καὶ ἁπλᾶ μὲν εἶναι τῷ ὑποκειμένῳ δοκοῦντα, ποικίλον δὲ λόγον κατὰ τὴν θεωρίαν ἐπιδεχόμενα, ἐπινοίᾳ θεωρητὰ λέγεται»*.

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα γίνεται λόγος ταυτόχρονα καὶ γιὰ μία καὶ γιὰ περισσότερες *φύσεις*, ἐξαιτίας τῶν πολλῶν ὁμοούσιων καὶ συνάμα ὁμοειδῶν ἀτομικῶν περιπτώσεων. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ εἶναι μοναδικὸ στὸ εἶδος του, μὲ τὴ διπλὴ ὁμοουσιότητά του, τὴ θεία καὶ τὴν ἀνθρώπινη, δὲν ἔχει δηλ. ὁμοειδὴ μέτρο σύγκρισης καὶ ἀπαρίθμησης ὡς πρὸς μιὰ *καθόλου φύση* ἔναντι τῆς ὁποίας θὰ ἀποτελοῦσε ἀτομικὴ περίπτωση, ὅπως ἰσχύει γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο, μπορεῖ νὰ κληθεῖ καὶ *μία φύσις*, βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Κατὰ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς, Βιβλίον Α΄* PG 86, 1292AB, *«οὐ γὰρ δὴ εἴδους ὄντος Χριστῶν, ὥσπερ καὶ ἀνθρώπων, ἵνα ἐκ τούτων ὁ εἷς ὡς ἰδίως πως παρὰ τὸν καθόλου καὶ κοινὸν Χριστόν, Χριστὸς αὐτὸς χρηματίζων, μία φύσις λέγηται πρὸς ἐκείνους τε καὶ ἀπ᾽ ἐκείνων, ἵνα καὶ μίαν αὐτὸν καὶ δύο φύσεις καλῶμεν, τὸ μὲν ἔχοντα διὰ τὸ κοινόν, τὸ δὲ διὰ τὰ ἑαυτοῦ μέρη· ὥσπερ ἐφ᾽ ἡμῶν θεωρεῖται»*. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 47, *Περὶ τῶν δύο φύσεων, κατὰ Μονοφυσιτῶν*, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 2*, μν. ἔργ., σ. 113, 50-53. PG 94, 993A, *«Ἐπὶ δὲ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐκ ἔστι κοινὸν εἶδος λαβεῖν· οὔτε γὰρ ἐγένετο οὐδὲ ἔστιν οὔτε ποτὲ γενήσεται ἄλλος Χριστὸς ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος, ἐν θεότητι καὶ ἀνθρωπότητι θεὸς τέλειος ὁ αὐτὸς καὶ ἄνθρωπος τέλειος»*.

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις δικαιολογεῖται ἡ χρήση τῆς χριστολογικῆς ὁμολογίας *«μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη»* τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ὅπου οἱ ὅροι *φύσις* καὶ *ὑπόστασις* ταυτίζονται. Βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ

ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ποὺ δηλώνει τὴν ἕνωση τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ. Τελικὰ τὸ *«ἐν δυσὶ φύσεσι»* τῆς Χαλκηδόνας ἢ τὸ *«μία φύσις»* τοῦ ἁγ. Κυρίλλου θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸ ποῦ θὰ δοθεῖ ἔμφαση ἀναφορικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Ἡ σχετικὴ πάντως χριστολογικὴ ἑρμηνευτικὴ τῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποιεῖ παραδειγματικὰ τὴν ἀνθρωπολογία. Ὁ Χριστὸς ὁμολογεῖται *μονοφυὴς* ἢ *διφυής,* ὅπως καὶ ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη, ποὺ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴ σύγκριση τῆς ὁλότητάς της μὲ τὸν ἄκτιστο Τριαδικὸ Θεό ὁρίζεται ὡς

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Θεοδωρήτου* PG 76, 401A. Ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἄλλωστε ἐπισημαίνει ὅτι τὸ *«μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου»* τοῦ ἁγ. Κυρίλλου θὰ μποροῦσε νὰ γίνει ἀποδεκτὸ καὶ χωρὶς τὸ *σεσαρκωμένην»*, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 55, *Περὶ τῆς ἐν εἴδει καὶ ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένης φύσεως καὶ διαφορᾶς, ἑνώσεως καὶ σαρκώσεως, καὶ πῶς ἐκληπτέον «τὴν μίαν φύσιν τοῦ θεοῦ λόγου «σεσαρκωμένην»,* ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 2,* μν. ἔργ., σ. 132, 26-44. Γενικότερα βλ. αὐτόθι, σσ. 131-133, ὅπου ὁ Δαμασκηνὸς καταλήγει στὴν πρόταση *Ὥστε τὸ εἰπεῖν «φύσιν τοῦ λόγου» οὔτε τὴν ὑπόστασιν μόνην σημαίνει οὔτε τὸ κοινὸν τῶν ὑποστάσεων, ἀλλὰ τὴν κοινὴν φύσιν ἐν τῇ τοῦ λόγου ὑποστάσει ὁλικῶς θεωρουμένην*, ἐν αὐτόθι, σ. 132, 42-44 = PG 94, 1025B.

Ἡ ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς *Ἔκθεσης τῶν Διαλλαγῶν* στὴ βάση τῶν *μεταδιαλλακτικῶν* ἐπιστολῶν του, καθὼς καὶ οἱ ἐξηγήσεις ποὺ δόθηκαν ἀπὸ μεταγενέστερους τοῦ ἁγ. Κυρίλλου πατέρες δικαιώνουν τὸν ἀλεξανδρινὸ πατέρα πλήρως. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Κατὰ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς, Βιβλίον Α΄* PG 86, 1292AB. Γενικότερα, βλ. αὐτόθι, PG 86, 1289B-1297C. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 47, *Περὶ τῶν δύο φύσεων,* ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 2,* μν. ἔργ., σσ. 111-116. PG 94, 988B-996B. Αὐτόθι, 50, *Ὅτι πᾶσα ἡ θεία φύσις ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων ἡνώθη πᾶσῃ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ οὐ μέρος αὐτῆς,* ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 2,* σ. 122, 66-68. PG 94, 1001C-1008C. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, βλ. Δ. ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ, *Ἑρμηνεία τῶν δογματικῶν καὶ συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. 3, μν. ἔργ., σ. 49, *«ὁ ἅγ. Κύριλλος τὴν ὕπαρξη τῶν δύο φύσεων στὸ Χριστὸ τὴν θεωρεῖ πάντοτε ὑπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἑνώσεως, ἤτοι τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ ὄχι αὐτοτελῶς ἤ ὑπὸ τὸ ὄχημα τῆς φιλοσοφικῆς ἐννοιοκρατίας· γι᾽ αὐτὸ εἴτε μὲ εἰκονικὲς παραστάσεις εἴτε μὲ ἐπιρρηματικοὺς τροπικοὺς προσδιορισμοὺς περιφρουρεῖ τὴν ὑποστατικὴ ἕνωσή των ἐπισημαίνοντας ὡστόσο ἐνταυτῷ καὶ τὴν ἑτερότητά των, ἤ σύμφωνα μὲ τὴν ὁρολογία τῶν Ὑπομνηστικῶν τὴ διαφορά των, δηλ. τὸ μυστήριο τῆς θεολογίας καὶ τῆς οἰκονομίας».*

μονοφυής, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴ σχέση σώματος καὶ ψυχῆς ὡς *διφυής*[554].

Ἡ λέξη *ἐπίνοια* εἶναι ἀμφίσημη, ὅπως ἀπαντᾶ στὴν πατερικὴ παράδοση. Ἄλλοτε φανερώνει τὴν πρόσληψη καὶ τὴν ἐπεξεργασία τῆς γνώσης, τὴν κατανόηση τῆς ἴδιας τῆς πραγματικότητας καὶ ἄλλοτε ἐκλαμβάνεται μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐπινόησης μιᾶς *παρυποστάσεως*, μιᾶς ἀνύπαρκτης πραγματικότητας *κατὰ συμπλοκὴν αἰσθήσεώς τε καὶ*

---

[554]. Μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος εἴτε γιὰ μία φύση τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κτιστή, εἴτε γιὰ δύο φύσεις, τὴ νοερὰ καὶ τὴν ὑλική, εἴτε καὶ γιὰ περισσότερες, ἀνάλογα μὲ τὸ πόσες ὑποδιαιρέσεις τῶν στοιχείων τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος θὰ ληφθοῦν ὑπόψη καὶ θὰ ἀπαριθμηθοῦν ὡς φύσεις. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀνατρεπτικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, Λόγος Α΄* PG 29, 524A, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι τὸ σῶμα μποροῦμε νὰ τὸ ὁρίσουμε *κατ᾽ ἐπίνοιαν* ὡς ἁπλό, συνάμα ὅμως καὶ ὡς πολλαπλό. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Κατὰ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς*, *Βιβλίον Α΄* PG 86, 1296C-1297B. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 60, *Πρὸς τοὺς λέγοντας· Εἰ δύο φύσεων καὶ ἐνεργειῶν ὁ ἄνθρωπος, ἀνάγκη ἐπὶ Χριστοῦ τρεῖς φύσεις καὶ τοσαύτας λέγειν τὰς ἐνεργείας*, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 2*, μν. ἔργ. σ. 153, 16-20, *«Εἰ δὲ λέγοιτό ποτε μιᾶς φύσεως ὁ ἄνθρωπος, ἀντὶ τοῦ εἴδους τὸ τῆς φύσεως παραλαμβάνεται ὄνομα λεγόντων ἡμῶν, ὅτι οὐ διαλλάττει ἄνθρωπος ἀνθρώπου κατά τινα φύσεως διαφοράν, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν σύστασιν ἔχοντες πάντες οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐκ ψυχῆς συντεθειμένοι καὶ σώματος καὶ δύο ἕκαστος φύσεις τελοῦντες ὑφ' ἕνα πάντες ὁρισμὸν ἀνάγονται»*. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στὴ χριστολογία θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὁριστοῦν *κατ᾽ ἐπίνοιαν* περισσότερες τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότητά του μπορεῖ νὰ μερίζεται, ἂν καὶ ἡ θεότητά του εἶναι ἀμέριστη, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 60, *Πρὸς τοὺς λέγοντας· Εἰ δύο φύσεων καὶ ἐνεργειῶν ὁ ἄνθρωπος, ἀνάγκη ἐπὶ Χριστοῦ τρεῖς φύσεις καὶ τοσαύτας λέγειν τὰς ἐνεργείας*, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* 2, PTS 12, μν. ἔργ., σ. 155, 51-54, *«Ἔτι δὲ εἰ δύο φύσεις τὸν ἄνθρωπον λέγοντες τρεῖς φύσεις ἐπὶ Χριστοῦ λέγειν ἀναγκασθησόμεθα, καὶ ὑμεῖς ἐκ δύο φύσεων τὸν ἄνθρωπον λέγοντες ἐκ τριῶν τὸν Χριστὸν δογματίζετε φύσεων· ὁμοίως καὶ περὶ ἐνεργειῶν· κατάλληλον γὰρ ἀνάγκη τῇ φύσει τὴν ἐνέργειαν εἶναι»*. Μιὰ τέτοια ὅμως περαιτέρω ὑποδιαίρεση τοῦ Χριστοῦ θὰ ἐθεωρεῖτο καταχρηστικὴ ὅσο καὶ γελοία, βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Κατὰ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς, Βιβλίον Α΄* PG 86, 1297BC.

φαντασίας[555]. Υπ᾽ αὐτὴ τὴ δεύτερη σημασία τοῦ ὅρου ἐξέλαβαν τὶς ἱερὲς εἰκόνες οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας, παραλληλίζοντάς τες μὲ τὰ εἴδωλα, ἀφενὸς δηλ. ὡς ἑτέρα ὑπόσταση σὲ σχέση μὲ τὸ *θεῖον* τους *πρωτότυπον* καὶ ἀφετέρου ὡς *παρυπόσταση*[556].

Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου γνωρίζοντας τὴ διπλὴ σημασία τῆς *ἐπίνοιας* θὰ χρησιμοποιήσουν τὸν ἴδιο τεχνικὸ ὅρο μὲ τὴν ἔννοια τῆς κατανόησης τῆς ὑπαρκτῆς πραγματικότητας στὶς συζητήσεις τους γιὰ τὸ ζήτημα τῆς σχέσης τῆς *τεχνητῆς εἰκόνος* καὶ τοῦ πρωτοτύπου της. Σημασία σὲ κάθε περίπτωση ἔχει νὰ ὁμολογεῖται τὸ *ἁπλόν*, *ὁλοσχερὲς* καὶ *ἀδιάρθρωτον* μιᾶς πραγματικότητας, καθὼς καὶ νὰ διαφοροποιεῖται ἡ *κατ᾽ ἐνέργεια* ἀπὸ τὴν *κατ᾽ ἐπίνοιαν* διαίρεση.

Σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες ἡ εἰκόνα ὑποστασιάζεται στὸ πρωτότυπό της *ταῖς ἐπινοίαις*, ὅπως *ταῖς ἐπινοίαις* μόνο διαιρεῖται ἡ ὑπόσταση τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου στὴ θεότητα καὶ ἀνθρωπότητα του, δίχως δηλ. νὰ καταργεῖται *τοῖς πράγμασι* ἡ ὑποστατική του ἕνωση. Προέχει ὅτι στὴ θέαση τῆς εἰκόνας ὁ ἄνθρωπος ἔχει κατὰ νοῦ τὴν ἑνιαία πραγματικότητα τῆς ὑποστάσεως τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου, ἐν προκειμένω τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Ἐξάλλου τὸ *πρωτότυπον* δύναται νὰ ἐνεργεῖ διὰ τῆς *εἰκόνος,* ὅπως θὰ ἐνεργοῦσε αὐτοπροσώπως, παρ᾽ ὅλη τὴν ἑκατέρωθεν ἑτερότητα τῶν φύσεων. Τὸ

---

[555]. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Διάλογος Ὀρθοδόξου καὶ Ἀκεφάλου* PG 86, 1932A, *«Τὴν ἐπίνοιαν οἱ Πατέρες καὶ ὁ ἀληθὴς λόγος, διττὴν ἀπεφήναντο εἶναι· ἡ μὲν γὰρ οἷον ἐπέννοιά τίς ἐστι καὶ ἐπενθύμησις, τὴν ὁλοσχερῆ καὶ ἀδιάρθρωτον τῶν πραγμάτων ἐξαπλοῦσά τε καὶ διασαφοῦσα θεωρίαν καὶ γνῶσιν· ὡς τὸ τῇ αἰσθήσει δόξαν εἶναι ἁπλοῦν, τῇ πολυπραγμοσύνῃ τοῦ νοῦ πολυμερές τε καὶ ποικίλον ἀναφαίνεσθαι· ἡ δὲ ἀνάπλασμα διανοίας τυγχάνει, κατὰ συμπλοκὴν αἰσθήσεώς τε καὶ φαντασίας, ἐκ τῶν ὄντων τὰ μηδαμῶς ὄντα συντιθεῖσα, καὶ εἶναι δόξαντα».*

[556] Βλ. *Ὅρος τῆς Ἱέρειας*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 248E, ὅπου ἡ ἱερὰ εἰκὼν χαρακτηρίζεται *«ἀνόητος ἐπίνοια τοῦ σκαιογράφου»*.

ὅτι τὴν εἰκαστικὴ παράσταση τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ δὲν μπορεῖ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ τὴν ἐκλάβει ξέχωρα ἀπὸ τὴ θεία ἐξηγεῖται μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ εἰκονιζόμενου ἀνθρώπου, ὅπου, ἂν καὶ εἶναι ἀδύνατον γιὰ τὸν καλλιτέχνη νὰ ἀποτυπώσει εἰκαστικὰ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ στὴν ἑνότητά της μὲ τὸ εἰκονιζόμενο σῶμα[557], δὲν μπορεῖ ὅμως κανεὶς νὰ τὴν ἐννοήσει ξέχωρα ἀπὸ αὐτό[558].

---

[557]. Παρόλ᾽ αὐτά ὄχι μόνον οἱ ἄγγελοι ἀλλὰ ἀκόμη καὶ οἱ διαθέσεις τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς μποροῦν νὰ ἐξεικονιστοῦν μέσα ἀπὸ τὴν ἀποτύπωση τῶν ἐκφράσεων καὶ κινήσεων τοῦ εἰκονιζόμενου σώματος, ἐπειδὴ ἀκριβῶς σύνολη ἡ κτίση ὡς αἰσθητὴ καὶ νοερὰ φύση περιορίζεται χωροχρονικά, βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 10* PG 99, 341A. Μέσα ἐξάλλου ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση διακηρύσσεται ἡ δυνατότητα ἐξεικονισμοῦ τῶν νοερῶν οὐσιῶν, δηλ. τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, καθὼς σὲ σχέση μὲ τὴν αἰσθητὴ φύση εἶναι μὲν ὁ νοερὸς κόσμος ἀσώματος καὶ ἀόρατος, σὲ σύγκριση ὡστόσο μὲ τὸν ἄκτιστο Θεὸ εἶναι περιγραπτὸς λόγω τῆς κτιστότητάς του. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Κατὰ Ἑλλήνων*, ἐν *Πρᾶξις ε΄ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 165AB. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 1* PG 99, 412A.

[558]. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 344AB, *«ὥσπερ γάρ τις ἄνθρωπον ἀναζωγραφῶν, οὐκ ἄψυχον ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ᾽ ἐκεῖνος ἐμψυχωμένος μένει, καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ λέγεται παρὰ τὸ ἐοικέναι, οὕτως τὴν εἰκόνα τοῦ κυρίου ποιοῦντες, τεθεωμένην τὴν σάρκα τοῦ κυρίου ὁμολογοῦμεν, καὶ τὴν εἰκόνα οὐδὲν ἕτερον ἴσμεν ἢ εἰκόνα δηλοῦσαν τὴν τοῦ πρωτοτύπου μίμησιν ὅρον κοινωνεῖ τῷ πρωτοτύπῳ». Τόμος β΄* MANSI 13, 244BC, *«οὐδὲ γὰρ εἰκόνα τις ἀναζωγραφῶν ἀνθρώπου τινὸς, ψυχὴν ἐν τῇ εἰκόνι ζητεῖ καίτοι γε τῆς διαφορᾶς ἀσυγκρίτου οὔσης ψυχῆς ἀνθρώπου, καὶ θείας φύσεως. ἡ μὲν γὰρ ἄκτιστος καὶ δημιουργικὴ καὶ ἄχρονος, ἡ δὲ κτιστὴ καὶ χρονικὴ καὶ παρ᾽ αὐτῆς δημιουργηθεῖσα. καὶ οὐδεὶς ποτε τῶν εὖ φρονούντων ἰδὼν ἀνθρώπου εἰκόνα, ἐλογίσατο, ὅτι χωρίζεται διὰ τοῦ ζωγράφου ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς ψυχῆς».* Ἡ ἀδυναμία ἐξεικονισμοῦ τῆς νοερᾶς οὐσίας τοῦ *πρωτοτύπου* ἰσχύει κατὰ μείζονα λόγο *τοῖς πράγμασι*, τὴ στιγμὴ ποὺ ἀκόμη καὶ ἡ ἑτερότητα τῶν ἑκατέρωθεν αἰσθητῶν οὐσιῶν συντρέχει, βλ. *Τόμος β΄* MANSI 13, 244C, *«οὐ μόνον γὰρ ψυχῆς ἐστέρηται εἰκών, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ σώματος οὐσίας, φημὶ δὴ σαρκῶν, μυῶν, νεύρων, ὀστῶν καὶ στοιχείων, ἤτοι αἵματος, φλέγματος, χυμοῦ, καὶ χολῆς· ὧν τὴν σύγκρασιν ἐν εἰκόνι ἰδέσθαι τῶν ἀμηχάνων ἐστίν. εἰ γὰρ ταῦτα ἐν τῇ εἰκόνι καθωρᾶτο, ἄνθρωπον ἂν αὐτὴν ὀνομάσαιμεν, καὶ οὐκ ἀνθρώπου εἰκόνα».*

Ἐνώπιον τῆς ἀνθρωπότητας τῶν βυζαντινῶν χρόνων, στὴν ὁποία δεσπόζει τόσο ἡ χριστιανικὴ σκέψη ὅσο καὶ ἡ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ θεωρία, οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου θὰ δώσουν ἔμφαση στὴ διακήρυξη τῆς ὑποστατικῆς σχέσης μεταξὺ *πρωτοτύπου* καὶ *εἰκόνος* μὲ τὴ χρήση τοῦ ἰδιαίτερα παραστατικοῦ παραδειγματικοῦ σχήματος μεταξὺ τοῦ *αὐτοκράτορος* καὶ τῶν ἐμβληματικῶν του *εἰκόνων* ἢ *συμβόλων*[559]. Οἱ πατέρες θὰ ἐπαναλάβουν στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν προγενέστερη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τοῦ δ΄ αἰώνα, ὅπου τὸ ἴδιο

---

[559]. Ἤδη ἀπὸ τὴν παγανιστικὴ περίοδο τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἰδικότερα ἀπὸ τὸν Ὀκταβιανὸ Αὐγουστο καὶ ἔπειτα, τὰ σύμβολα ἑνὸς αὐτοκράτορα ἀποθεωμένου κατεῖχαν ἐμβληματικὴ θέση ὡς ἱερὰ ἀντικείμενα λατρείας σὲ ὅλο τὸ *Imperium Romanum*. Εἰδικότερα, βλ. I. GRADEL, *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford Uni. Press, Oxford, New York 2002. D. FISHWICK, *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, τόμ. 1-3, ἔκδ. Brill, Leiden 1991-2002. Α. ΚΡΑΛΙΔΗ, *«"Sol Invictus"». Ἡ αὐτοκρατορική λατρεία στή δυναστεία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου»*, ΕΕΘΣΠΘ, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας 11 (2006), σσ. 93-128. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ αὐτοκρατορικὴ λατρεία στὴν περίοδο τῆς Τετραρχίας (284-324 μ.Χ.)*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009. Βλ. A. BRENT, *The imperial cult and the development of church order. Concepts and images of authority in paganism and early Christianity before the Age of Cyprian,* ἔκδ. Brill, Leiden 1999, ἰδιαίτερα βλ. σσ. 17-72, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς ἱστορικὲς ἀφορμὲς τῆς ρωμαϊκῆς λατρείας τοῦ αὐτοκράτορα, καὶ σσ. 73-139, ὅπου ὑποστηρίζεται πὼς ἡ ρωμαϊκὴ πολιτειολογία, στὴν ὁποία δέσποζε τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, ἐπέδρασε οὐσιαστικὰ στὴ χριστιανικὴ σκέψη.

Ἡ ἴδια ἐμβληματικότητα τῶν συμβόλων τοῦ αὐτοκράτορα δὲν ἔπαψε νὰ ἰσχύει στὴν ὕστερη ἐκχριστιανισμένη ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, μὲ τὴν ὑποχώρηση ἀσφαλῶς αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀποθέωσης τῶν προηγούμενων χρόνων ὑπὸ τὴν παλλαϊκὴ πλέον ἀναγνώριση τῆς δεσποτείας τοῦ ἀκτίστου τριαδικοῦ Θεοῦ. Ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος μεταβαίνει ἀπὸ τὴ λατρευτικὴ προσκύνηση τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῶν συμβόλων του στὴν τιμητική του προσκύνηση. Τὸ πόσο ἔντονη πάντως παραμένει αὐτὴ ἡ πολιτικὴ θεωρία, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας ταυτίζεται μὲ τὰ σύμβολά του, φαίνεται στὴ γραμματεία τῆς ἐποχῆς, μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὸ λόγο τοῦ ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Χρυσοστόμου *Εἰς τοὺς ἀδριάντας*, ὅπου ἡ ἐπίθεση στὶς προτομὲς τοῦ αὐτοκράτορα ἀπὸ μέρους τοῦ λαοῦ τῆς Ἀντιόχειας σήμαινε ἐπίθεση στὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα.

παράδειγμα θὰ χρησιμοποιηθεῖ κατὰ τὴν ὁμολογία τῆς ὁμοουσιότητας τῶν θείων ὑποστάσεων.

Ἡ καλλιτεχνικὴ ποικιλομορφία στὶς προσωπογραφίες τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξισώνεται μὲ τὸν εἰκονισμὸ πλειάδας ξεχωριστῶν πρωτοτύπων, ἐπειδὴ τὸ *ἐνσημαινόμενον* εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτό. Ἡ ποικιλομορφία δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν πολυθεΐα οὔτε αἴρει τὸν προσδιορισμὸ εἰκόνες Θεοῦ ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀπεικονίσεις τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ[560]. Σημασία ἔχει ἡ κοινὴ ἀναφορικότητα ἀπὸ τὶς ἱερὲς εἰκόνες

---

[560]. Βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος β΄* MANSI 13, 256CD, *«οἱ Χριστιανοὶ ἕνα τὸν Ἐμμανουὴλ γινώσκοντες Χριστὸν κύριον, αὐτὸν ἀναζωγραφοῦσι, καθὸ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο· καὶ τὰς πολυπλόκους φλυαρίας ἀφ' ἑαυτῶν ἐξελαύνουσιν, ἁπλῇ καρδίᾳ πάντα τὰ παραδεδομένα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀποδεχόμενοι· καὶ βλέποντες τὰς ἀναζωγραφήσεις οὐδὲν ἕτερον ἐννοῦσιν, ἢ τὸ ἐνσημαινόμενον ἐν αὐταῖς»*. Βλ. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 9* PG 99, 337D-340A.

Στὰ κείμενα τοῦ ἁγ. Φωτίου, ὅπου ἕναν αἰώνα μετὰ τὴ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο ἀναλύεται τὸ νεοφανὲς ζήτημα τῆς ποικιλομορφίας στὸν εἰκονισμὸ τοῦ Χριστοῦ, ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ποικιλομορφία αὐτὴ *«δεν μπορεί να σταθεί ως επιχείρημα των εικονομάχων, διότι αυτό που έχει σημασία είναι το ἐνσημαινόμενον. Άλλωστε ποικιλομορφία υπάρχει και στο Ευαγγέλιο και στο Σταυρό»*, ἐν ΧΡ. Θ. ΚΡΙΚΩΝΗ, *Περὶ τῆς τιμῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων*, ΘΕΟΛΟΓΙΑ, 68/1 (1996), σσ. 97-98. Παρόμοια, βλ. Ι. ΒΑΛΕΤΤΑ, *Φωτίου τοῦ σοφωτάτου καὶ ἁγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαί*, Λονδίνο 1864, σ. 99, *«Συμπεραίνεται ὅτι ἡ ὁμοιότητα τῆς ἱστορικῆς, πραγματικῆς μορφῆς τοῦ πρωτοτύπου καὶ τῆς ἐξεικονιζομένης στὴν εἰκόνα, εἶναι κάτι τὸ δευτερεῦον στὶς ἐκκλησιαστικὲς εἰκόνες. Τὸ πρωτεύον καὶ κύριον σ' αὐτὲς εἶναι ἡ ἰδιότητα καὶ ἡ ἱκανότητά τους νὰ ἀνάγουν στὰ πρωτότυπά τους καὶ σ' αὐτὸ συμβάλλει σημαντικὰ ἡ ἐπιγραφή»*. Βλ. περισσότερα ἐν G. DAGRON, *«Holy Images and Likeness»*, ἐν DOP 45 (1991), ὅπου ἀναφορικὰ μὲ τὸ ΑΓ. ΦΩΤΙΟΥ, *Ἀμφιλόχια*, 305 PG 101, 948-952 ἡ ἐπιχειρηματολογία γιὰ τὴν ποικιλομορφία τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ Χριστοῦ, δίχως νὰ θίγεται παράλληλα καὶ τὸ ἕνα καὶ μοναδικὸ θεῖον *ἐνσημαινόμενον*, κορυφώνεται ὡς ἑξῆς:

- *«In an answer in the Amphilochia, Photius, like Augustine, does not believe in the possibility of painting Christ and the saints as they were, but the differences which he recognizes and acknowledges between various represantantions of the same holy person, in particular Christ, are for him cultural and not individual»*, ἐν αὐτόθι, σ. 24,

τοῦ Χριστοῦ στὸν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸ Χριστό, ἡ κοινὴ ὑπόσταση μεταξὺ *πρωτοτύπου* καὶ *εἰκόνος*, καὶ ὄχι ἡ διαφορετικότητα τῶν ἑκατέρωθεν *συμβεβηκότων*, ἀπότοκο τῆς πληθώρας τῶν ἁγιογράφων καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ρευμάτων[561]. Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ καλλιτέχνης ἐπιδιώκει συνήθως νὰ ἀποτυπώσει μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πιστότητα τὴν ἱστορικὴ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ, ἐγχείρημα ποὺ ἔχει δυσκολίες[562].

Στὶς εἰκαστικὲς παραστάσεις τοῦ ἱστορικοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ὅπου εἶναι καὶ αἰσθητὰ εἰκονιζόμενη ἡ ἀνθρώπινη φύση του, εὔλογα ἡ ἀναγωγὴ στὸ Θεὸ εἶναι ἄμεση γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο. Εἶναι ὁ

- *«The icon defines itself not only by the form of the model, but by the subject's disposition, the localization of the image in a holy place, the forms of worship surrounding it, the inscription and the symbols accompanying it. In spite of cultural specificities, the icon's meaning, structure, and finality are everywhere the same»*, ἐν αὐτόθι, σ. 24,

- *«The image authenticates the vision more than it is authenticated by it, because consensus is based on the image, and it is from the image that a collective imagination springs, which is simply confirmed afterwards by the imagination of the visionary or the dreamer»*, ἐν αὐτόθι, σ. 31 και

- *«The problem of historical likeness is not merely dangerous, insofar as alleged eyewitnesses are not immune to criticism, but particularly pointless, because the image – and in the first place the holy image – is always a transfiguration and does not really belong to the past. An "authentic" portrait is an imagined portrait and therefore alive»*, ἐν αὐτόθι, σ. 33.

561. Βλ. Δ. ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ, *Εἰκονολογικὲς μελέτες*, μν. ἔργ., σ. 68, *«Ἡ ἐνδεχόμενη ἀδεξιότητα τοῦ ζωγράφου νά ἀποδώσει μέ πλήρη πιστότητα τήν ὁμοιότητα τῆς εἰκόνας πρός τό πρωτότυπο δέν δημιουργεῖ κανένα πρόβλημα γιά τήν ἑνότητα καί μοναδικότητα τῆς προσκυνήσεως αὐτῆς, γιατί ἡ προσκύνηση δέν ἀναφέρεται σέ ὅ,τι ὑστερεῖ ἀλλά σέ ὅ, τι ταυτίζεται ἡ ὁμοιότητα τῆς εἰκόνας πρός τό πρωτότυπο. Ἡ εἰκόνα στήν Ἐκκλησία δέν ἔχει σκοπό νά περιγράψει τέλεια τήν ὑπόσταση τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλά νά παραπέμψει καί νά ἀναγάγει τούς πιστούς στήν τελειότητα καί τήν πραγματικότητα τοῦ εἰκονιζομένου πρωτοτύπου»*.

562. ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων, 11* PG 99, 357D.

Θεὸς Λόγος αὐτὸς ποὺ εἰκονίζεται *σαρκὶ*, ἐπειδὴ ἔγινε ἄνθρωπος. Τί ἰσχύει ὅμως γιὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων;

Στὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀπαντᾶ ἐναλλακτικὰ εἴτε ὁ ἑνικὸς εἴτε ὁ πληθυντικὸς στὸ οὐσιαστικὸ *πρωτότυπον*. Ἄλλοτε δηλ. γίνεται λόγος γιὰ τὸ ἕνα καὶ μοναδικὸ *θεῖον πρωτότυπον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ ἄλλοτε γιὰ πολλὰ κτιστὰ πρωτότυπα ἀνάλογα μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἐξιστορούμενων ἁγίων. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα: μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἕνα καὶ μοναδικὸ πρωτότυπο στὸ σύνολο τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ὥστε ἔτσι νὰ τίθεται καταχρηστικά τὸ πλῆθος τῶν δευτερευόντων πρωτοτύπων; Ἂν καὶ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ στὸ πεδίο τῶν αἰσθήσεών του τὸ ἀντίστοιχα αἰσθητὸ πρωτότυπο τοῦ ἁγίου μέσα ἀπὸ τὴν εἰκαστική του παράσταση, ἀπὸ κοινοῦ θὰ ἐννοήσει τὸ ἴδιο αὐτὸ πρωτότυπο καὶ ὡς εἰκόνα τοῦ ἑνὸς καὶ μοναδικοῦ ἑτερούσιου ἀρχετύπου πάσης κτίσεως, ποὺ εἶναι ὁ Χριστὸς καὶ ἐν τέλει ὁ Τριαδικὸς Θεός[563]. Ὑπ᾽ αὐτὴν τὴν ἔννοια ἡ προσκύνηση τῶν πολλῶν αἰσθητῶν πρωτοτύπων τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τῶν εἰκονιζομένων ἁγίων ἢ καί τῆς ἄψυχης ἀλλὰ καὶ ἁγιασμένης κτίσεως, μὲ ἐπίκεντρο τὸν *Τίμιο Σταυρὸ* καὶ τὰ *ἱερὰ λείψανα*[564], εἶναι ἀποκλειστικὰ *τιμητικὴ* καὶ μεταβατικὴ στὸν ἴδιο τὸ Θεό. Οὐδόλως εἶναι *λατρευτική*.

---

[563]. Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων* MANSI 13, 49BC, *«εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ὁ κατ᾽ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ γεγονὼς ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα ἐκ πνεύματος ἁγίου ἐνοίκησιν δεξάμενος. δικαίως οὖν τὴν εἰκόνα τῶν τοῦ Θεοῦ δούλων τιμῷ καὶ προσκυνῶ, καὶ τὸν οἶκον τοῦ ἁγίου πνεύματος δοξάζω. ἐνοικήσω γὰρ ἐν αὐτοῖς, φησί, καὶ ἐμπεριπατήσω».*

[564]. Γιὰ τὰ *ἱερὰ λείψανα*, βλ. Β. Β. ΜΑΥΡΟΣΚΑ, *Η θεολογία των ιερών εικόνων στην Ορθόδοξη Εκκλησιαστική παράδοση και η λειτουργικοκανονική τεκμηρίωσή της,* μν. ἔργ., σ. 119, «*Η στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην εικόνα και στο λείψανο, ήταν ίσως περισσότερο δύσκολο να προσδιοριστεί. Το λείψανο ήταν ο ίδιος ο άγιος ή δικό του αντικείμενο, ενώ η εικόνα δημιουργήθηκε με παρέμβαση*

Κατὰ συνέπεια οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας προϋποθέτουν σαφῶς στὴν ὅλη διδασκαλία τους τὴν ὕπαρξη πλειάδας αἰσθητῶν πρωτοτύπων, ὅσων καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰκονιζομένων ἁγίων[565]. Ὡστόσο ἡ πλειάδα τῶν πρωτοτύπων αὐτῶν τίθεται καταχρηστικά, λόγω τῆς κτιστότητάς τους, ἐφόσον δηλ. τῶν πάντων δεσπόζει ἡ κοινὴ πηγή, τὸ ἕνα καὶ μοναδικὸ ἄκτιστο ἀρχέτυπο πάσης κτίσεως, ὁ τριαδικὸς Θεός[566]. Ἡ πλειάδα αὐτὴ ἀποκαλύπτει τὴν ἁγιαστικὴ ἐνέργεια τοῦ βασιλέως Θεοῦ, ὅπως ἡ ποιότητα ἑνὸς στρατεύματος ἀντανακλᾶ

ανθρώπινου χεριού», σ. 121, *«τόσο η εικόνα του αγίου, όσο και το λείψανό του, αποτελούν διαφορετικές μορφές θεϊκής παρουσίας. Δεν υπάρχει άλλωστε ετερότητα ανάμεσα στον άγιο και το λείψανό του, οπότε προσκυνώντας το λείψανο, τιμάται το πρόσωπο εκείνο που μαρτύρησε για την πίστη»*, σ. 122, *«Καθώς λοιπόν το μαρτύριο του αγίου είναι χριστοκεντρικό, το λείψανο καταθέτει μαρτυρία Χριστού και λαμβάνει από αυτόν κατά χάρη αγιαστική δύναμη, η οποία επιδρά τόσο στο σώμα, στα κόκκαλά του, αλλά και στα ιδιωτικά του αντικείμενα ή στα εργαλεία βασανισμού του. Αυτό σημαίνει ότι ο κάθε μάρτυρας δεν δρά αυτεξούσια, αλλά με τη δύναμη που λαμβάνει από το Θεό, πορεύεται προκειμένου να τον μιμηθεί, να τον δεί, να φτάσει στο καθ' ομοίωσιν. Υπάρχει με άλλα λόγια μία αμοιβαία δυναμική σχέση, το αποτέλεσμα της οποίας είναι η ομολογία και η έμπρακτη απόδειξη της χριστιανικής πίστης»*.

[565]. Στὸν ἀπόηχο τῆς συνόδου ὁ ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης θὰ εἶναι σαφὴς καὶ κατηγορηματικὸς μέσα ἀπὸ τὶς διατυπώσεις του: *«Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τοῦ τύπου τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ, τῆς εἰκόνος τε τῆς παναγίας Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, πᾶσα ἁγιαστικὴ εἰκόνων προσκύνησις, διὰ μέσου τῶν κατ᾽ αὐτὰς πρωτοτύπων ἐπὶ Θεὸν ἀναβαίνει. Καὶ διὰ τοῦτο μία καὶ μόνη ἐστὶν ἡ λατρευτικὴ προσκύνησις τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος· δι᾽ ἣν ἐπὶ τῶν ἄλλων αἱ διάφοροι προσκυνήσεις, καὶ πρὸς ἣν ἡ ἀναφορὰ τῶν ἁπασῶν προσκυνήσεων ἑνιαία»*, ἐν ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Πρὸς Πλάτωνα, Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων* PG 99, 505B.

[566]. Αὐτὸ ὑποδηλώνεται καὶ σὲ ἐκφράσεις ἀναφορικὰ μὲ τὶς εἰκόνες τῶν ἁγίων. Βλ. *Ὅρος τῆς ἁγίας μεγάλης καὶ οἰκουμενικῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου, ἐν* MANSI 13, 377D, *«ὅσῳ γὰρ συνεχῶς δι᾽ εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως ὁρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν, καὶ ταύταις ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπονέμειν, οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἥ πρέπει μόνῃ τῇ θείᾳ φύσει»*.

ἀντίστοιχα τὸ χαρακτήρα τοῦ βασιλέα-διοικητή της[567]. Ἀλλιώτικα, τὸ στράτευμα δίχως τὸ βασιλιά του σὲ σχέση μὲ τοὺς στρατιῶτες του ἢ μὲ ἄλλα λόγια τὸ σῶμα δίχως τὴν κεφαλὴ καὶ τὰ μέλη του, δὲν ἔχει καμία ἀξία[568]. Γι᾽ αὐτὸ τελικὰ στὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἶναι συχνὴ ἡ ἐναλλαγὴ ἑνικοῦ καὶ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὴ χρήση τοῦ ὅρου *πρωτότυπον*. Ἐν ὀλίγοις ἡ ἀξία τῶν πολλῶν αἰσθητῶν πρωτοτύπων ἀντανακλᾶ τὴν ἀξία τοῦ ἑνὸς ἀρχικοῦ καὶ τελικοῦ θείου πρωτοτύπου πάσης κτίσεως.

---

[567]. Γιὰ τὴν παραβολὴ αὐτή, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*, *Λόγος α΄, 21* PG 94, 1252BD, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos 3, Contra imaginum calumniators orations tres*, μν. ἔργ., σ. 107, 1-5. *Λόγος β΄*, 15 PG 94, 1301A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 107, 1-5.

[568]. Βλ. Δ. ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ, *Εἰκονολογικὲς μελέτες*, μν. ἔργ., σ. 155, *«Ἂν ἡ εἰκονογράφηση τοῦ Χριστοῦ θεμελιώνει χριστολογικά τὴν εἰκονογράφηση τῶν ἁγίων του, ἡ εἰκονογράφηση τῶν ἁγίων ὡς ζωντανῶν μελῶν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἑρμηνεύει καί ὑπομνηματίζει τὴν εἰκονογράφηση τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν κεφαλή τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἀντίθετα, ἡ μή εἰκονογράφηση τοῦ Χριστοῦ κάνει προβληματική τὴν κατανόηση τῶν ἁγίων ὡς ζωντανῶν μελῶν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Στὴν περίπτωση αὐτή ἐμφανίζεται ἕνα ὀντολογικό κενό. Ἐμφανίζεται δηλαδή τό ἀκατανόητο φαινόμενο νά εἰκονογραφεῖται ἕνα ζωντανό καί ὁρατό σῶμα πού ἔχει τὴν κεφαλή του ἀόρατη».*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Οἱ πατέρες τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου φαίνεται ὅτι δὲν ἐπέλεγαν τὶς πατερικὲς *χρήσεις* κατὰ τὴ διάρκεια τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν τους, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ σχετικὴ ἐπεξεργασία εἶχε ἤδη ὁλοκληρωθεῖ ἐκ τῶν προτέρων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ προσκομιζόμενα στὴ σύνοδο *ἀνθολόγια*. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἀνάγνωση καὶ ὁ ἑρμηνευτικὸς σχολιασμὸς τῶν *χρήσεων* διεξήχθη μέσα ἀπὸ *τὰς βίβλους*, ἀπὸ ἐπίσημα δηλ. χειρόγραφα πατερικῶν καὶ συνοδικῶν κειμένων, ποὺ σταχυολογοῦνταν στὰ σημεῖα τῶν *χρήσεων*, καὶ ὄχι ἀπὸ *ἀνθολόγια,* ὅπου οἱ *χρήσεις* καταγράφονταν ἀποσπασματικά, ὁπότε μποροῦσαν νὰ ὑπάρξουν ἀμφιβολίες γιὰ τὴ γνησιότητά τους.

2. Στὸ ἐρώτημα, γιατί τὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ δὲν ἀξιοποιεῖται στὸ προσκήνιο τῶν συζητήσεων τῆς Νίκαιας, ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι οἱ συνοδικοὶ ἱεράρχες δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπικαλεστοῦν κάποιον πατέρα ποὺ δὲν εἶχε ἀκόμη ἀναγνωριστεῖ ἀπ᾽ ὅλους ὡς *ἔγκριτος*. Παρόλ᾽ αὐτὰ ἡ σύνοδος χρησιμοποιεῖ κείμενα τοῦ Γερμανοῦ Κπόλεως, γνωρίζοντας ὅτι καὶ αὐτὸς εἶχε καταδικαστεῖ στὴν Ἱέρεια, ὅσο καὶ μία ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Β΄ Ρώμης. Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογηθεῖ μὲ βάση τὴν ἰδιότητα τῶν τριῶν προαναφερθέντων προσώπων. Ἐνῶ ὁ Δαμασκηνὸς ἦταν ἁπλὸς μοναχός, οἱ Γρηγόριος καὶ Γερμανὸς ἦταν ἱεράρχες, καὶ μάλιστα τῶν σπουδαιότερων μητροπολιτικῶν κέντρων, ὁπότε δυσκολότερα θὰ μποροῦσαν νὰ παρακαμφθοῦν.

3. Ἡ διακήρυξη τοῦ Λέοντα τοῦ Γ΄ *βασιλεύς εἰμι καὶ ἱερεὺς* σηματοδοτεῖ τὴν ἔναρξη τῆς εἰκονομαχίας στὸ Βυζάντιο, δικαιολογώντας τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ὅλου κινήματος ὡς *κωνσταντινοπολίτικου* καὶ *αὐτοκρατορικοῦ*. Μὴ χριστιανικὰ

θρησκευτικὰ ρεύματα, αἱρέσεις, ἀκόμη καὶ καιροσκόποι ἱεράρχες συναντῶνταν γιὰ τοὺς δικούς τους λόγους σ᾽ ἕναν κοινὸ προσανατολισμὸ κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ὁπότε καὶ ἔμμεσα διαμόρφωναν ἕνα κυρίαρχο εἰκονομαχικὸ ρεῦμα. Γίνεται λόγος γιὰ ἕνα συγκρητισμὸ μὲ μανιχαϊστικὸ ὑπόβαθρο, στὰ μέτρα τοῦ ὁποίου οἱ Ἴσαυροι ἀποπειράθηκαν νὰ *ἐκσυγχρονίσουν* τὴν Ἐκκλησία. Ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτική τους πιθανὸν νὰ δόθηκε ἀπὸ τοὺς ἰουδαίους μάγους ποὺ εἶχαν προσλάβει στὴν αὐτοκρατορική τους αὐλή. Ἡ ἀντιεκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰσαύρων ἀποδοκιμάστηκε ὡς ἀλαζονικὴ καὶ ὄχι γιατὶ ἔτεινε νὰ καταργήσει ἕνα ὑποτιθέμενο καθεστὼς συνύπαρξης τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, καισαροπαπικὸ ἢ παποκαισαρικό, κατὰ τοὺς νεότερους πολιτειολογικοὺς ὅρους. Ἡ καταδίκη τοῦ Λέοντα ἀφορᾶ στὸ ἐγχείρημά του νὰ θέσει ἑαυτὸν ὡς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ.

4. Ἡ ὀρθότητα τῆς πίστεως περὶ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου ἀντανακλᾶ στὴν εἰκονολογία ἐν σχέσει μὲ τὴν κτισιολογία. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ στὶς ἀντιτριαδικὲς καὶ χριστολογικὲς αἱρέσεις. Ὁ ἀρειανίζων Εὐσέβιος Καισαρείας, εἰσάγοντας τὸ σχῆμα τοῦ *φύσει μείζονος Πατρὸς* καὶ τοῦ *ἐλλάσσονος Υἱοῦ,* ἐκδηλώνει τὴν πίστη του ὅτι τὸ περιγραφόμενο *θεῖον ἐνσημαινόμενον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων εἶναι κτίσμα, μὲ συνέπεια ἡ ἀπὸ μέρους του προσκύνηση τῶν εἰκόνων νὰ συνεπάγεται τὴν εἰδωλολατρεία. Ἐπιπλέον ἡ χριστολογική του κακοδοξία γιὰ τὴν *ἐξόλων ὅλῃ* μεταβολὴ τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν *ἀπόθεσή* της στὴ θεότητα μετὰ τὴν Ἀνάσταση συνεπάγεται καταρχὴν τὴν ὑποτίμηση τῆς ὅλης ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀκολούθως τῶν ἐπιμέρους ἀνθρωπίνων ἰδιωμάτων του, εἰδικὰ δὲ τοῦ *περιγραπτοῦ*. Ἔτσι ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος θεωρεῖται ὡς ἀπερίγραπτος, ὁπότε καὶ οἱ

ἱερὲς εἰκόνες του ἐκλαμβάνονται ἀνάλογα ὡς μιὰ σκιώδης ἀποτύπωσή του.

5. Τὸ μεῖζον πρόβλημα γιὰ ὅλους τοὺς αἱρετικοὺς εἶναι κατεξοχὴν ἀνθρωπολογικό, ἀφορᾶ στὴν *πόρωση* τῆς καρδίας καὶ τὴ *διαστροφὴ* τοῦ νοῦ. Ἔτσι μόνον δικαιολογεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ εἰκονομάχοι ἐμμένουν στὶς προκαταλήψεις τους, παρόλες τὶς θεολογικὲς διευκρινήσεις τῶν πατέρων τῆς ἐποχῆς τους. Συνεπῶς οἱ ἴδιοι εἴτε δὲν διαθέτουν τὰ *κεκαθαρμένα* αἰσθητήρια τοῦ *νοός,* γιὰ νὰ κατονοήσουν ὀρθὰ τὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε, ὑποχείριοι σὲ πολιτικὰ συμφέροντα, ἐνεργοῦν συστηματικὰ γιὰ νὰ τὴν παρακάμψουν, ὁπότε συνειδητὰ ἐθελοτυφλοῦν.

6. Ὁ ἐνυπάρχων μανιχαϊσμὸς στὸ ὑποσυνείδητο τῶν εἰκονομάχων εἶναι ἡ κύρια, ἴσως καὶ ἡ μοναδική, γενεσιουργὸς αἰτία τῆς αἵρεσής τους. Σὲ μία πολυπολιτισμική, ἄλλωστε, βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἀπαντοῦν ἰδεολογικὰ ρεύματα προερχόμενα τόσο ἀπὸ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ μυστικισμὸ τῆς ἀνατολῆς. Τὸ μανιχαϊστικὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῶν εἰκονομάχων φανερώνεται μέσα ἀπὸ τὴν πολεμική τους κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἡ ὑλικότητα τῶν χρησιμοποιούμενων μέσων λατρείας τοῦ Θεοῦ, κυρίως τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ λιγότερο τῶν ἁγίων λειψάνων, εἶναι αὐτὴ ποὺ κατεξοχὴν προκαλεῖ τὸ μένος τους. Οἱ ἱερὲς εἰκόνες, χαρακτηριζόμενες ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους ὡς *«δαιμόνων ἐφεύρημα»,* ἀναθεματίζονται σὰν νὰ ἀποτελοῦν μέρος ἑνὸς *φυσικοῦ κακοῦ*, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι γενικότερα ὑφίστανται περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὴν *ἀγαθοτοπία* τοῦ Θεοῦ.

7. Ἡ νοηματοδότηση τῆς εἰδωλολατρείας μὲ βάση τὴν ἴδια τὴν ὑλικὴ φύση τῶν εἰκόνων καὶ ὄχι τὴν ταυτότητα τοῦ *ἐνσημαινομένου* μονοπωλεῖ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν εἰκονομάχων πρὶν τὴν Ἱέρεια, γιὰ νὰ ἐξακολουθήσει καὶ μετὰ ἀπ᾽ αὐτὴν παράλληλα μὲ τὸν

ὑποτιθέμενο ἀντιμανιχαϊστικό, ἀντινεστοριανικὸ καὶ ἀντιμονοφυσιτικὸ ἀγώνα τους. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο μιὰ σειρὰ ἀπὸ βιβλικὲς φράσεις μὲ κέντρο τὸ *Ἰω. 4, 24, «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»* θὰ παρερμηνευτοῦν. Μιὰ ἄλλη τελικὰ θεολογία καὶ κοσμολογία ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὴ συλλογιστικὴ τῶν εἰκονομάχων, ποὺ εἶναι καθαρὰ διαρχικὴ καὶ δεισιδαιμονική.

8. Ἡ εἰκονομαχία ὀφείλεται στὴ χριστολογικὴ καὶ ἀνθρωπολογικὴ κακοδοξία ὅτι τόσο ὁ ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος ὅσο καὶ οἱ κεκοιμημένοι ἅγιοι εἶναι ἀπερίγραπτοι, λόγω τῆς ὑποτιθέμενης ἀπώλειας τῆς *σαρκός* τους μετὰ τὴν Ἀνάσταση. Ἡ συλλογιστικὴ αὐτὴ τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας, ποὺ ἀπαντᾶ προηγουμένως στὴν *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολὴ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, ἐπιχειρεῖται νὰ τεκμηριωθεῖ μέσα ἀπὸ τὴ χρήση τῶν ἀλληλένδετων βιβλικῶν χωρίων *Β΄ Κορ. 5, 16, «εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»* καὶ *Φιλ. 3, 21, «ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»*. Ἄρα τὸ πρόβλημα τῆς εἰκονομαχίας ἀφορᾶ κατεξοχὴν στὸ ἴδιο τὸ *πρωτότυπον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Οἱ εἰκονομάχοι, ἄλλωστε, οὐδέποτε ἐκφράστηκαν κατὰ τῆς τέχνης τῆς προσωπογραφίας. Γιὰ τοὺς εἰκονομάχους δὲν ἀπομένει τίποτα ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ φύση εἴτε τοῦ Χριστοῦ εἴτε καὶ τῶν ἁγίων μετὰ τὴν Ἀνάσταση, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ περιγραφηθεῖ εἰκαστικά. Τὸ μόνο ποὺ παραμένει στὴν αἰωνιότητα εἶναι ἡ θεία φύση, ἡ ὁποία βέβαια εἶναι ἀπερίγραφη. Ἐφόσον πιστεύεται ὅτι ἐξαλείφεται ἡ αἰσθητὴ φύση τόσο τοῦ Χριστοῦ ὅσο καὶ τῶν ἁγίων, μόνον οἱ νοητές τους *ἰδέες* ἐξακολουθοῦν θεωρητικὰ νὰ ὑφίστανται, ἡ ἱστορική τους μνήμη δηλ., ποὺ ὅμως δὲν δικαιολογεῖ τὸν ἐξεικονισμό τους.

9. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας διακηρύσσουν τὴν ἀντιμανιχαϊστική, ἀντιμονοφυσιτικὴ καὶ ἀντιηθικιστικὴ ἑρμηνευτικὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ

ὁμολογία καταρχὴν *τῆς μίας τῶν πάντων ἀρχῆς*, τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, δεσπόζει. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τίποτα κτιστὸ δὲν μπορεῖ νὰ μείνει ἔξω ἀπὸ τὴ θεία ἐνέργεια, καμία περιοχὴ τῆς κτίσεως δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἀρνητικὰ ὡς *εἴδωλον*, πόσο μᾶλλον, λόγω τῆς ὑλικῆς της φύσης, τὴ στιγμὴ ποὺ γενικότερα δὲν ὑφίστανται περιοχὲς *ἱερὲς* καὶ *βέβηλες*.

10. Κατὰ τὴν ἀντιπαράθεση μεταξὺ τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας καὶ τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας προέχει ἡ ἀποσαφήνιση κάθε ζητήματος ποὺ ἀφορᾶ στὸ *πρωτότυπον* τῶν ἱερῶν εἰκόνων, στὸ πρόσωπο δηλ. τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου. Ἄλλωστε ὅ,τι πιστεύει κανεὶς γιὰ τὸ *πρωτότυπον* ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν *εἰκόνα*. Ἡ χριστολογία τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας θὰ κορυφωθεῖ μὲ τὴ χρήση ἀποσπασμάτων τῶν ἀλεξανδρινῶν πατέρων Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου. Ἡ σκόπιμη ἐπίκληση εἰδικὰ τοῦ Κυρίλλου, τοῦ πατέρα δηλ. ποὺ ἦταν *ἔγκριτος* ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς μονοφυσίτες, ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Νίκαιας ἔρχεται σὲ διάλογο μὲ μονοφυσιτίζοντες, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους. Στὴ συνάφεια πάντως τοῦ *Β΄ Κορ. 5, 16* καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἑρμηνεία ποὺ ἀπαντᾶ στὶς *μεταδιαλλακτικὲς* ἐπιστολὲς τοῦ ἀλεξανδρινοῦ πατέρα, ἡ λέξη *σὰρξ* σημαίνει ἀποκλειστικὰ τὸ *παθητὸν* τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου.

11. Οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας ἀναφέρονται στοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς κτίσεως, στοὺς ὁποίους εἰσῆλθε ἑκουσίως ὁ Θεὸς Λόγος, καθὼς ὁμολογοῦν ὅτι προσέλαβε τέλεια καὶ *ἐκτὸς ἁμαρτίας* τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ ὑπέμεινε τὰ πάθη *Θεὸς ὤν*. Ἡ περιγραφὴ λοιπὸν τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου δικαιολογεῖται σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἀνθρωπολογίας. Καθόσον ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς Λόγος ἔγινε ἄνθρωπος καὶ ἑκουσίως ὑπέμεινε τὰ πάθη *σαρκί*, ὑπομένει ὅλους τοὺς νόμους τῆς κτίσεως, ἀπὸ κοινοῦ καὶ τὸ *περιγραπτόν*.

12. Ἡ *κατὰ σάρκα* περιγραφὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου κατ᾽ οὐδένα τρόπο ἅπτεται τῆς ἀπερίγραπτης θείας φύσεως, λόγω τῆς ἑτερουσιότητας *κτιστοῦ* καὶ *ἀκτίστου*. Ὡστόσο τὸ *ἐνσημαινόμενον* τῶν εἰκαστικῶν παραστάσεων τῆς ἀνθρώπινής του μορφῆς δὲν παύει νὰ εἶναι ἡ θεότητα, καθὼς ἡ διάκριση τῶν φύσεων δὲν σημαίνει καὶ διάσπαση τῆς μιᾶς ὑποστάσεως. Ἐξάλλου, ἡ *νόησις* τοῦ ἀνθρώπου λειτουργεῖ παράλληλα μὲ τὴν *αἴσθηση*. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἀντιλαμβάνεται τὴν ἑνιαία πραγματικότητα τῆς ὑποστάσεως τοῦ εἰκονιζομένου ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου στὴ θέα τῆς ἱερῆς του εἰκόνας. Αὐτὸ ἐξηγεῖται μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ εἰκονιζόμενου ἀνθρώπου, ὅπου, ἂν καὶ εἶναι ἀδύνατον γιὰ τὸν καλλιτέχνη νὰ ἀποτυπώσει εἰκαστικὰ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ στὴν ἑνότητά της μὲ τὸ εἰκονιζόμενο σῶμα, δὲν μπορεῖ ὅμως κανεὶς νὰ τὴν ἐννοήσει ξέχωρα ἀπὸ αὐτό. Ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ δήλωση τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ὅτι στὴν περιγραφὴ τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ *συμπεριγράφεται* ἡ ἀπερίγραπτος θεότητά του, μακρὰν βέβαια ἀπὸ κάθε ἔννοια *θεοπασχητισμοῦ*. Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ὁ χαρακτηρισμὸς *εἰκὼν Θεοῦ* γιὰ τὶς ἱερὲς εἰκόνες δικαιολογεῖται ἀνεπιφύλακτα.

CONCLUSIONS

1. It appears that the Holy Fathers of the Seventh Ecumenical Synod were not selecting the patristic excerpts during the synodical proceedings, but rather the appropriate compilation had already been completed in advance, as is evident from the documents produced in the synodical *florilegia*. On the other hand, the reading and interpretive commentary of the patristic excerpts was conducted through using primary source materials, namely authentic patristic manuscripts and synodical texts, which was a gleaning of the positions of the excerpts, and not from *florilegia*, where the excerpts were fragmentarily recorded, in the case that there could be doubts concerning their authenticity.

2. The question regarding why the work of John Damascene was not utilized in the forefront of the discussions during Nicaea is ascribable to the issue that the synodical hierarchs could not invoke a father who had not yet been recognized by all as *ἔγκριτος*. Nonetheless, the Synod used texts of Patriarch Germanos I of Constantinople, knowing that he had also been condemned by the Synod held at Hiereia, as well as a letter of Pope Gregory II of Rome. This contradiction could be explained on the basis of the status of the three aforementioned persons. While John Damascene was a simple monk, Gregory and Germanos were hierarchs, and indeed of rather important metropolitan centers, in which case they would be more difficult to bypass.

3. The proclamation of Emperor Leo III that "*βασιλεύς εἰμι καὶ ἱερεὺς*" signals the beginning of iconoclasm in the Byzantine Empire, justifying the characterization of the entire movement as *constantinopolitan* and *imperial*. Non-Christian religious currents, heresies, including opportunist hierarchs were coming together for their own reasons in a common orientation against the holy icons, at which time they even were forming a sovereign

iconoclastic current. It has been suggested that a syncretism with a Manichean base, in accord with which the Isaurians attempted to *modernize* the Church. The reason for their iconoclastic policy may be attributed to Jewish magicians whom they had employed in their imperial court. The anti-ecclesiastical policy of the Isaurians was disapproved of as overpresumptuous and not because it was inclined towards abolishing an alleged system of coexistence, Caesaropapist or Papocaesarist, between the institutions of the Church and State – according to modern terms. The condemnation of Leo concerned his attempt to place himself as the "head" of the Church.

4. The accuracy of the christian faith concerning the Triune God and the *ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος* is reflected upon the iconography in relationship with cosmology. This is clearly evident in the anti-Trinitarin and Christological heresies. The Arianizing Eusebius of Caesarea, introducing the notion of "*φύσει μείζων Πατὴρ καὶ ἐλλάσσων Υἱὸς*" reveals his faith that the described *θεῖον ἐνσημαινόμενον* of the holy icons, the Christ, is a created being, with the consequence that, in his mind, the veneration of the holy icons implies idolatry. Moreover, his Christological malevolence concerning the "*ἐξόλων ὅλῃ μεταβολὴ*" of the human nature of Christ and its *ἀπόθεσις* in the divinity after the Resurrection involves in principle the devaluation of the whole human nature of Christ and subsequently the devaluation of the his individual human elements, especially those *περιγραπτόν*. Therefore, the *ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος* is deemed as indescribable, in which case also his holy icons are identified in an analogous way as a shadowy impression of him.

5. The major problem for all the heretics is mainly anthropologic, concerning the "*πόρωσις τῆς καρδίας καὶ διαστροφὴ τοῦ νοῦ*". In this way alone, the event is warranted that the Iconoclasts persisted in their bias, despite the theological clarifications of the Holy Fathers of their age. Consequently, they themselves do not either employ the purified senses of their mind, in

order to comprehend correctly the theology of the Church, or being subservient to political interests, they act systematically in order to bypass it.

6. The inherent Manicheanism in the subconscious of the iconoclasts is the main, perhaps even only, root cause of their heresy. Moreover, in a multicultural Byzantine Empire, ideological currents are encountered emanating as much from the Greco-Roman world as from the mysticism of the East. The Manichean ideological base of the iconoclasts is manifested within their polemics against holy icons. The materiality of the mediums of worship of God being used, mainly of the holy icons and less so of the holy relics, it is this that especially provokes their furry. The holy icons, being characterized by the Iconoclasts as "*δαιμόνων ἐφεύρημα*", are anathematized as compromising a piece of a natural evil, in the sense that generally there exist areas outside of the "*ἀγαθοτοπία τοῦ Θεοῦ*".

7. The meaning of idolatry, taking the basis of the very material nature of the icons and not the identity of the thing being signified, monopolizes the argument of the Iconoclasts before Hiereia, in order to continue even after Hiereia, parallel with their alleged anti-Manichean, anti-Nestorian and anti-Monophysite struggle. In this way, a series of Biblical passages, which centers on "*ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν*" (Jn 4:24) will be misinterpreted. Conclusively, another theology and cosmology emerge out of the reasoning of the Iconoclasts, which is purely diarchic and superstitious.

8. This iconoclasm is due to the Christological and anthropological erroneous belief that, as is the *ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος* indescribable, so are the saints who have already *slept*, by reason of the supposed destruction of their *σὰρξ* after the Resurrection. This reasoning of the Iconoclasts of Hiereia, which is encountered earlier in the epistle of Eusebius of Caesaria "*Πρὸς Κωνσταντίαν*", is undertaken to be substantiated within the use of the

interrelated biblical passages "*εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν*" (2 Cor 5:16), and "*ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ*" (Phil 3:21). Therefore, the issue of Iconoclasm is concerned most especially with its idea about the *πρωτότυπον* of the holy icons. For the Iconoclasts, nothing remains, after the Resurrection, of the created nature either of Christ or even of the saints, with the result that it is not possible for it to be described conjecturally. The only thing that remains in eternity is the divine nature, which is, of course, indescribable. Inasmuch as it is believed that the created nature both of Christ as well as of the saints is erased, theoretically, only their *νοητὲς ἰδέες* continue to exist – in other words, their historical memory, which nevertheless does not warrant their depiction.

9. The Holy Fathers of Nicaea proclaim the anti-Manichean, anti-Monophysite and anti-moralistic interpretation of the Church. First and foremost the confession of the one rule of all, of the Triune God, dominates. This means that nothing created is able to exist outside of the divine energy, no area of creation is able to be characterized negatively as an idol, let alone, by reason of the area's material nature, in the moment that, generally, holy and unholy areas do not exist.

10. In relation to the juxtaposition between the Holy Fathers of Nicaea and the Iconoclasts of Hiereia, the explanation of each position that pertains to the *πρωτότυπον* of the holy icons – in other words, to the person of the *ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος* – is essential. Moreover, whatever anyone believes concerning the *πρωτότυπον* relates also to the *εἰκών*. The Christology of the Holy Fathers of Nicaea will culminate with the use of the texts of the Alexandrian Fathers, Athanasius and Cyril. The expedient invocation, especially of Cyril, the Father who was *ἔγκριτος* even for the Monophysites, constitutes a proof that the Synod of Nicaea comes into dialogue with

Monophysites, who are not different than the Iconoclasts in their faith. In any case, within the interrelation of 2 Cor 5:16 and in accordance with the interpretation that is encountered in the "*μεταδιαλλακτικὲς*" epistles of the Alexandrian father, the word *σὰρξ* means exclusively the *παθητὸν* of the *ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος*.

11. The Holy Fathers of Nicaea refer to the natural laws of creation, into which the *Θεὸς Λόγος* entered willingly, just as they confess that he took on human nature completely and "*ἐκτὸς ἁμαρτίας*", and he endured "*τὰ πάθη Θεὸς ὤν*". Therefore, the description of the *ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος* is justified in accordance with the terms of anthropology. Inasmuch as the *Θεὸς Λόγος* became man and willingly endured "*τὰ πάθη σαρκί*", he endures all of the laws of human nature, in common also with the *περιγραπτόν*.

12. The *κατὰ σάρκα* description of the *Θεὸς Λόγος* in no way touches the undescribable divine nature, by reason of the otherness of "*κτιστὸν*" and "*ἄκτιστον*". However, the *ἐνσημαινόμενον* of the conjectured representations of his human form does not cease to be the divinity, just as the distinction of the natures does not also signify a disruption in the one hypostasis. In addition, the *νόησις* of man functions in accordance with the *αἴσθησις*. In other words, man perceives the uniform hypostasis of the depicted *ἔνσαρκος Θεὸς Λόγος* viewing his holy icon. This is explained by the example of a depicted man, where, even if it is impossible for the artist to impress conjecturally the human soul in its unity with the depicted body, nevertheless no one is able to conceive of it (the soul) separate from this (the body). In this way the statement of the Holy Fathers is justified, that in the description of the humanity of Christ "*συμπεριγράφεται*" his undescribable divinity. With these presuppositions, the characterization of the "εἰκὼν Θεοῦ" for the holy icons is justified.

ΠΗΓΕΣ*

ΣΥΝΟΔΩΝ

Ἔκθεσις τῶν Διαλλαγῶν: ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἐπιστολὴ 39* PG 77, 173B-181C. ACO 1, 1, 4, σσ. 15, 22 – 20, 13. Δ. ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ, *Ἑρμηνεία τῶν δογματικῶν καὶ συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. 3, ΦΘΒ 44, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 513-519.

Κανὼν 82 ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου: CPG 9444. MANSI 11, 977E-980B = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 40E-41A. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* 13, 220CDE. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Ταρασίῳ πατριάρχῃ* MANSI 12, 1079AB. ACO 2, 3, 1, σσ. 176, 10 – 178, 4. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἴσον γράμμασι ἀποσταλεῖσι πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Ἀντιοχείας, καὶ Ἀλεξανδρείας, καὶ τῆς ἁγίας πόλεως* MANSI 12, 1123E-1126A. ACO 2, 3, 1, σσ. 240, 15-26. Γ. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνησιν 1852, τόμ. 3, σσ. 492-493.

Ὅροι τῶν Ζ΄ Οἰκουμενικῶν Συνόδων: *Conciliorum oecumenicorum decreta*, ἔκδ. J. WOHLMUTH, G. ALBERIGO, G. DOSSETI, P. JOANNOU, C. LEONARDI, P. PRODI, τόμ. 1, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich 2002.

Ὅρος τῆς ἁγίας μεγάλης καὶ οἰκουμενικῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις ζ΄* MANSI 13, 373D-400D. ἔκδ. J. WOHLMUTH, G. ALBERIGO, G. DOSSETI, P. JOANNOU, C. LEONARDI, P. PRODI, ἔνθ. ἀν., σσ. 130- 156.

Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, *Πράξεις α΄-η΄*: MANSI 12, 986D – 13, 486A.

–, *Πράξεις α΄-η΄*: *Concilium Universale Nicaenum Secundum,* ἔκδ. E. LAMBERTZ, ACO 2, 3, 1, Berlin, New York 2008.

---

*. Ἡ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν εἶναι ἐπιλεκτικὴ καὶ δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἢ θύραθεν συγγραφέων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὴν ἐκπόνηση τῆς παρούσας διατριβῆς.

ΠΑΤΕΡΩΝ

ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1055A-1071B. ACO 2, 3, 1, σ. 118, 2 – 162, 5.

–, *Τῷ ἠγαπημένῳ ἀδελφῷ Ταρασίῳ πατριάρχῃ,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* MANSI 12, 1078B-1083D. ACO 2, 3, 1, σ. 174, 5 – 186, 15.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Μ., *Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου*: CPG 2091. PG 25, 96-197. ἔκδ. C. KANNENGIESSER, *Sur l'incarnation du Verbe*, SC 199, Paris 1973.

–, *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγοι Α΄, Β΄, Γ΄*: CPG 2093. PG 26, 12-468 = *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος δ΄*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 69ABC. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D.

–, *Πρὸς Εὐψύχιον*: CPG 2163. PG 26, 1245B-1248B = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317D-320B.

–, *Περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 24E-32A = CPG 2262. PG 28, 805B-812C.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Διάλεξις Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 165E-168C.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Μ., *Κατὰ Εὐνομίου*: CPG 2837. PG 29, 497-768.

–, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*: CPG 2839. PG 32, 68-217. ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée. Sur le Saint-Esprit*, SC 17bis = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄,* MANSI 13, 69D. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324B. 325D.

–, *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας*: CPG 2863. PG 31, 508D-509A = ἐν ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ αὐγούστοις* MANSI 12, 1066DE. ACO 2, 3, 1, σ. 140, 2-5. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 277BC. *Τόμος ε΄* MANSI 13, 300C.

–, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ Ἀνομοίων*: CPG 2869. PG 31, 600-617 = *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄,* MANSI 13, 72AB. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 273D-276C.

–, *Πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν παραβάτην*: CPG 2900. *Ἐπιστολὴ 360, 3* PG 32, 1100B. ἔκδ. Y. COURTONNE, *Les belles lettres,* τόμ. 3, Paris 1963, σ. 220 = ἐν ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ αὐγούστοις* MANSI 12, 1066CD. ACO 2, 3, 1, σ. 138, 2-12. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 72E-73A.

ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Κωνσταντῖνον Νακωλείας*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 105BCDE = CPG 8002. PG 98, 161D-164D.

–, *Πρὸς Ἰωάννην Συνάδων*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 100A-105A = CPG 8003. PG 98, 156B-161D.

–, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 108A-128A = CPG 8004. PG 98, 164-193D.

–, *Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων*: CPG 8020. PG 98, 40-88.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κπόλεως*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 92C-100A = CPG 8006. PG 98, 148A-156B.

–, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ Α΄*: MANSI 12, 959A-974B.

–, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Πρὸς Λέοντα, Ἐπιστολὴ Β΄*: MANSI 12, 975B-982B.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὰ τῆς γραφῆς ῥήματα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, Λόγος Α΄*: CPG 3215. PG 44, 257A-277D. H. HÖRNER, *Gregorii Nysseni opera*, *supplementum*, Leiden 1972, σσ. 2-40.

–, *Εἰς τὰ τῆς γραφῆς ῥήματα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, Λόγος Β΄*: CPG 3216. PG 44, 277A-297A. H. HÖRNER, *Gregorii Nysseni opera*, *supplementum*, ἔνθ. ἀν., σσ. 2-40.

–, *Περὶ τοῦ τί ἐστι τὸ κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν*: CPG 3218. PG 44, 1328A-1345B.

–, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*: CPG 3154. PG 44, 124D-256C.

–, *Εἰς τὰ ἄσματα τῶν ἀσμάτων*: CPG 3158. PG 44, 756-1120. ἔκδ. H. LANGERBECK, *Gregorii Nysseni opera VI. In Canticum canticorum*, Leiden, 1960 = ἐν ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ αὐγούστοις* MANSI 12, 1066BC. ACO 2, 3, 1, σ. 136, 5-9.

–, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον*: CPG 3185. PG 46, 788-817, ἔκδ. J. A. STEIN, *Encomium of St. Gregory of Nyssa on his Brother St. Basil*, Washington 1920, σσ. 2-60 = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 224BCDE.

–, *Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος*: CPG 3192. PG 43, 553-576 = ἐν ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ αὐγούστοις* MANSI 12, 1066B. ACO 2, 3, 1, σ. 136, 2-4. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9CD. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324BC.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγοι Α΄-ΙΔ΄*: CPG 3010. PG 35-36, 12-664. ἔκδ. H. J. SIEBEN, *Gregor von Nazianz, Orationes Theologicae,* FC 22, Freiburg, Basel, Wien, Barcelona, Rom, New York 1996.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας*: CPG 6600. PG 3, 120-369. ἔκδ. R. ROQUES – G. HEIL – M. DE GANDILLAC, *Denys l᾽ Aréopagite. La hiérarchie céleste*, SC 58, Paris 1958.

–, *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*: CPG 6601. PG 3, 369-569. ἔκδ. G. HEIL-A. M. RITTER, *Corpus Dionysiacum,* τόμ. 2, PTS 36, Berlin-New York 1991.

–, *Περὶ θείων ὀνομάτων*: CPG 6602. PG 3, 585-984. B. R. SUCHLA, *Corpus Dionysiacum*, τόμ. 1, PTS 33, Berlin 1990 = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 253E.

–, *Ἐπιστολὴ ι΄, Ἰωάννῃ Θεολόγῳ*: CPG 6613. PG 3, 1117-1120, ἔκδ. G. HEIL-A. M. RITTER, *ἔνθ. ἀν.*, σσ. 208-210.

ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ, *Λόγος ἐγκωμιαστικός*: MANSI 13, 442A-458B.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ἴσον συνοδικοῦ*: MANSI 13, 1135B-1146C. ACO 2, 3, 1, σσ. 254, 14 – 268, 7.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἀντιρρητικὸς Α΄, Κατὰ εἰκονομάχων*: PG 99, 328B-352B.

–, *Ἀντιρρητικὸς Β΄, Κατὰ εἰκονομάχων*: PG 99, 352B-388D.

–, *Ἀντιρρητικὸς Γ΄, Κατὰ εἰκονομάχων*: PG 99, 389A-436A.

–, *Προβλήματά τινα πρὸς εἰκονομάχους*: PG 99, 477B-485A.

–, *Κατὰ εἰκονομάχων*: PG 99, 485C-497C.

–, *Πρὸς Πλάτωνα, Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων*: PG 99, 500A-505C = ἔκδ. G. FATOUROS, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Series Berolinensis 31, Berolini 1992.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Διαλεκτικά*: CPG 8041. PG 94, 521-676. ἔκδ. B. KOTTER, ἔνθ. ἀν., τόμ. 1, PTS 7, Berlin 1969, σσ. 51-146.

–,*Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*: CPG 8043. PG 94, 789-1228. ἔκδ. B. KOTTER, ἔνθ. ἀν., τόμ. 2, PTS 12, Berlin 1973.

–, *Περὶ αἱρέσεων*: CPG 8044. PG 94, 677-780.

–, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγοι Α΄, Β΄, Γ΄*: CPG 8045. PG 94, 1232-1420. ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, τόμ. 3, PTS 17, Berlin 1975.

–, *Κατὰ Μανιχαίων Διάλογος*: CPG 8048. PG 94, 1505-1584.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Κατὰ Ἑλλήνων*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 164C-165C = CPG 7923. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Διάλεξις Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ* MANSI 13, 165E-168C.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους δευτέραν ἐπιστολήν*: CPG 4429. PG 61, 381-610 = *Ὁμιλία ΙΑ΄*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 288D-289A.

–, *Εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπόρου*: ἐν *Ἀδριανοῦ Ρώμης, Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ αὐγούστοις* MANSI 12, 1066E-1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 142, 2-7. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D = CPG 4209. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Λόγος 403, Εἰς τὰς σφραγῖδας τῶν βιβλίων,* 6 PG 63, 544.

–, *Εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας*: ἐν *Ἀδριανοῦ Ρώμης, Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ αὐγούστοις* MANSI 12, 1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 144, 2-8.

–, *Εἰς τὸν νιπτῆρα*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 68DE = CPG 4216. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Homilia de lotione pedum*, ἔκδ. A. WENGER, *Une homélie inédite de Sévérien de Gabala sur le lavement des pieds*, REB 25 (1967), 226, 8.

–, *Εἰς Μελέτιον ἐγκώμιον*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 8BCD = CPG 4345. PG 50, 515AB.

ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολήν*: CPG 5209.2 PG 74, 942ABC = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 289BC.

–, *Πρὸς Ἀκάκιον Σκυθοπόλεως, Περὶ τοῦ ἀποπομπαίου*: CPG 3192. ACO I, I, 4, σσ. 40-48, ἰδιαίτερα βλ. σσ. 47, 31 – 48, 21. PG 77, 201B-221A = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 12B-13A.

–, *Ἐπιστολὴ 45, Πρὸς Σούκενσον Α΄*: CPG 5345. PG 77, 228D-237C. ACO 1, 1, 6, σσ. 151 – 157. Δ. ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ, ἔνθ. ἀν., σσ. 499-506 = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 320BCDE.

–, *Ἐπιστολὴ 46, Πρὸς Σούκενσον Β΄*: CPG 5346 PG 77, 237C-245D. ACO 1, 1, 6, σσ. 157– 162. Δ. ΑΘ. ΛΙΑΛΙΟΥ, ἔνθ. ἀν., σσ. 507-513.

–, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*: CPG 5230. PG 76, 1427A-1437B = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 320E-321E. 321E-324B.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤ΄ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗΣ ΑΘΗΝΑΙΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ, *Σάκρα τοῖς ἁγιωτάτοις ἐπισκόποις ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ*: MANSI 12, 1002D-1007C. ACO 2, 3, 1, σσ. 42, 1 – 48, 22.

ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Κατὰ νεστοριανῶν καὶ εὐτυχιανιστῶν*: CPG 6813. PG 86[1], 1268-1396.

ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων*: MANSI 13, 44A-53C = CPG 7885.1. PG 93, PG 93, 1597-1610, ἔκδ. V. DÉROCHE, *L'Apologie contre les Juifs de Léontios de Neapolis*, TM 12 (1994), σσ. 66-72.

ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας γραφῆς*: CPG 7688. PG 90, 244-785.

–, *Μυσταγωγία*: CPG 7704. PG 91, 657-717.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνατροπή, Ἀντίῤῥησις Α΄*: PG 100, 206A-328D.

–, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνατροπή, Ἀντίῤῥησις Β΄*: PG 100, 329A-373C.

–, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνατροπή, Ἀντίῤῥησις Γ΄*: PG 100, 376A-533A.

–, *Ἀπολογητικός*: PG 100, 533A-832A.

–, *Ἀπολογητικὸς μικρός*: PG 100, 833C-849B..

–, *Ἑτέρα ἀπόδειξις περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων*: PG 100, 849AB.

–, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*: ἔκδ. J. P. PITRA, *Spicilegium Solesmense*, *Nicephori Antirrhetica*, 1, Paris 1862, ἐπανέκδ. Graz 1962, σσ. 371-504.

–, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπή*: ἔκδ. J. M. FEATHERSTONE, *Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Refutatio et Eversio Definitionis Synodalis Anni 815*, CCSG 33, Turnhout 1997.

ΟΙ ΤΗΣ ΕΩΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ, *Ταρασίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κπόλεως*: MANSI 13, 1127C-1135B. ACO 2, 3, 1, σσ. 244, 17 – 254, 13.

ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀπολογητικὸς πρὸς τὸν λαὸν*: MANSI 12, 986D-990B. ACO 2, 3, 1, σσ. 8, 1 – 12, 10.

–, *Πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, καὶ τῆς ἁγίας πόλεως*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις γ΄* MANSI 12, 1119D-1127A. ACO 2, 3, 1, σσ. 234, 7 – 244, 4.

–, *Τοῖς εὐσεβεστάτοις καὶ γαληνοτάτοις ἡμῶν βασιλεῦσι Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ζ΄* MANSI 13, 400D-408D.

–, *Τοῖς θεοφιλεστάτοις ἱερεύσι*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ζ΄* MANSI 13, 408E-413A.

–, *Τῷ τὰ πάντα ἁγιωτάτῳ Ἀδριανῷ, Α΄*: MANSI 13, 458C-462D.

–, *Τῷ τὰ πάντα ἁγιωτάτῳ Ἀδριανῷ, Β΄*: MANSI 13, 462D-466B.

–, *Τῷ θεοσεβεστάτῳ Ἰωάννῃ*: MANSI 13, 471E-479B.

–, *Πῶς δεῖ νοεῖν τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα τοῦ Θεοῦ*: MANSI 13, 479B-486A.

ΦΩΤΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Διήγησις τῆς νεοφανοῦς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως*, ἐν CH. ASTRUC, W. CONUS- WOLSKA, J. GOUILLARD, P. LEMERLE, D. PAPACHRYSSANTHOU, J. PARAMELLE, *Les sources grecques pour l' histoire des Pauliciens d' Asie Mineure*, ἔνθ. ἀν., σσ. 99-183. PG 102, 15-84.

ΑΙΡΕΤΙΚΩΝ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Εὐφρατίωνα*: CPG 3500. ἔκδ. H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, Berlin-Leipzig 1934, σσ. 4-6 = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις ε΄* MANSI 13, 176E – 177A. *Πραξις στ΄, Τόμος ε΄* 317A. 317B.

–, *Πρὸς Κωνσταντίαν Αὐγούσταν*: CPG 3503. PG 20, 1545C-1548A. ἔκδ. H. J. GEISCHER, *Der byzantinische Bilderstreit*, Gütersloh 1968, σσ. 15-17 = ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις στ΄, Τόμος στ΄* MANSI 13, 313ABCD.

Ὅρος τῆς Ἱέρειας: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμοι α΄-στ΄* MANSI 13, 205A-356D.

Πράξεις Ἰωάννου: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 168D-169B. 169B-172C = ἐκδ. M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha*, Leipzig 1898, ἀνατ. Hildesheim, Zürich, New York 1990.

ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΒΟΣΤΡΗΣ, *Ἀντίῤῥησις τῆς Εὐσεβίου ὑπὲρ τῆς Ὠριγένους ἀπολογίας, Λόγος α΄*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις ε΄* MANSI 13, 178D-180C = CPG 6687. PG 85, 1792C-1793C.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Συγγραφὴ χρονογραφίου*: PG 108, 1009C-1037A.

ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία*: PG 108, 55-1009. ἔκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronografia*, I-II, Lipsiae 1883, ἀνατ. Hildesheim 1963.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, *Χρονικὸν σύντομον, Βιβλίον δ΄*: PG 110, 913C-1033C. ἔκδ. C. de Boor, *Georgii monachi chronicon*, τόμ. 1-2, Lipsiae 1904, ἀνατ. Stuttgart [T], 1978[2].

Δέησις κληρικῶν καὶ μοναχῶν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατὰ Σεβήρου: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 181E-184A = CPG 9329.6. ACO 1, 1, 3, σσ. 60, 35 – 61, 3.

ΕΥΑΓΡΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις ε΄* MANSI 13, 189E-192C = CPG 7500. *Βιβλίον Δ΄*, 27, *Περὶ τῆς εἰς Ἔδεσσαν ἐκστρατείας Χοσρόου* PG 86[2], 2748A-2749A. J. BIDEZ – L. PARMENTIER, *The Ecclesiastical History of Evagrius*, London 1898, σσ. 174, 15 – 175, 17.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*: CPG 3495. PG 20, 45-906. ἔκδ. E. SCHWARTZ, *Eusebius Werke*, τόμ. 2.1-3, Leipzig 1903-1909.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις ε΄* MANSI 13, 180CDE = CPG 7503. PG 86, 216CD.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Βίος καὶ Πολιτεία Σεβήρου τοῦ αἱρεσιάρχου*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις ε΄* MANSI 13, 184BC = CPG 7525.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΙΑΚΡΙΝΟΜΕΝΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις ε΄* MANSI 13, 180E-181B. CPG 7509.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν*: ἔκδ. BÜTTNER-WOBST TH., CSHB 14, Bonnae 1897.

ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΣΚΥΘΟΠΟΛΕΩΣ, *Βίος ὁσίου Σάββα*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις ε΄* MANSI 13, 181CD. CPG 7536. ἐκδ. E. SCHWARTZ, *Kyrillos von Skythopolis*, *Texte und Untersuchungen* 49.2, Leipzig 1939, σσ. 148, 14.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ, *Εἰς πάντας τοὺς ἁγίους μάρτυρας*: ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πραξις ε΄* MANSI 13, 185A-188A. CPG 7403. PG 88, 408A, 496D-497D, 500AB.

ΛΕΟΝΤΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ, *Χρονογραφία*: PG 108, 1037B-1060D.

ΠΕΤΡΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ αἱρέσεως τῶν Μανιχαίων τῶν καὶ Παυλικιανῶν λεγομένων*: ἔκδ. CH. ASTRUC, W. CONUS-WOLSKA, J. GOUILLARD, P. LEMERLE, D. PAPACHRYSSANTHOU, J. PARAMELLE, *Les sources grecques pour l' histoire des Pauliciens d' Asie Mineure*, TM 4 (1970), σσ. 3-67.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

ΑΓΑΠΗΤΟΣ Π.- HINTERBERGER M.- ΜΗΤΣΗ Ε., *Εἰκὼν καὶ λόγος: ἕξι βυζαντινὲς περιγραφὲς ἔργων τέχνης*, ἔκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 2006.

ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄ (395-867μ.Χ), Ἀθῆναι [2]1953.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ι., *Οἱ Παυλικιανοί. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία των ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχρι νεωτέρων χρόνων*, Ἀθῆναι 1959.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Β., *«Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ ἡ ἀπόφανσις τῆς Ζ΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου περὶ τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων»*, ἐν ΕΠΕΘΧ 2, ἐν Ἀθῆναις 1991, σσ. 53-81.

ΑΝΘΗ Τ., *«Ὁ «κατὰ Μανιχαίων διάλογος» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 75/1 (2004), σσ. 241-286. 75/2 (2004), σσ. 415-465.

ΑΡΒΕΛΕΡ – ΓΛΥΚΑΤΖΗ Ε., *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας* (μτφρ. Τ. Δρακοπούλου), ἔκδ. Ψυχογιός, Ἀθήνα [3]1988.

ΒΑΛΕΤΤΑ Ι., *Φωτίου τοῦ σοφωτάτου καὶ ἁγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαί*, Λονδίνο 1864.

BARTIKIAN HR. M., *«Τὸ κίνημα τῶν Θονδρακιτῶν στὸ Βυζάντιο»*, ἐν Βυζαντινὸς Δόμος 3 (1989), σσ. 37-50.

BECK H. G., *Ἡ βυζαντινὴ χιλιετία* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα [3]2000.

ΒΟΥΔΟΥΡΗ Κ., *Ελληνική φιλοσοφία και καλές τέχνες*, ἐν Μελέτες Ελληνικής Φιλοσοφίας 35, ἔκδ. Ιωνία, Αθήνα 2000.

–, *«Η ελληνική φύση ως πηγή καλλιτεχνικής εμπνεύσεως κατά το έργο του Περικλή Γιαννοπούλου»*, ἐν Μελέτες Ελληνικής Φιλοσοφίας 35, ἔκδ. Ιωνία, Αθήνα 2000, σσ. 30-43.

BROWN P., *Ο Κόσμος τῆς Ὑστερης Αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ.* (μτφρ. Ε Σταμπόγλη), ἔκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα [2]1998.

BUCKOV V., *Βυζαντινή αισθητική, θεωρητικά προβλήματα* (μτφρ. Κ. Χαραλαμπίδη), ἔκδ. Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1999.

–, *«Η θεωρία του Πλωτίνου για το ωραίο ως μία από τις πηγές της Βυζαντινής αισθητικής»*, ἐν Χρονικά Αισθητικής 17/18 (1978-1979), σσ. 107-120.

BURY J. B., ἐν *Ἡ Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας* (πρόλ. Γ. Καραγιαννόπουλος, μτφρ. Ντ. Σαούλ), ἔκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα 1979.

ΓΑΛΑΝΟΥ-ΚΑΡΑΜΠΕΡΗ Π., *Η εικονομαχία και ο άγιος Ευθύμιος Σαρδέων* (Διπλ. Εργασία), Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2008.

ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡ., *Ἀλφαβητάρι τῆς πίστης*, ἔκδ. Δόμος, Ἀθήνα [9]1994.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ., *«Οι ιδέες του ωραίου και του υψηλού στη φιλοσοφική σκέψη»*, ἐν Μελέτες Ελληνικής Φιλοσοφίας 35, ἔκδ. Ιωνία, Αθήνα 2000, σσ. 44-47.

ΓΕΩΡΓΟΥΛΗ Κ. Α., *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα [2]1994.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Βυζαντινὴ Ἀνατολὴ καὶ Λατινικὴ Δύση. Δύο κόσμοι τῆς Χριστιανοσύνης στὸ Μεσαίωνα καὶ στὴν Ἀναγέννηση*, Ἀθῆναι 1966.

–, *Μεσαιωνικὸς Δυτικὸς Πολιτισμὸς καὶ οἱ Κόσμοι τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Ἰσλάμ* (μτφρ. Π. Κ. Χρήστου), ἔκδ. Κυρομᾶνος, Θεσσαλονίκη 1993.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Β., *Αἱ χριστολογικαί ἀντιλήψεις τῶν εἰκονομάχων* (Διδ. Διατριβή), Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1975.

GODWIN J., *Μυστηριακές θρησκείες του αρχαίου κόσμου*, ἔκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου- Καρδαμίτσα, Αθήνα [4]1996.

ΔΡΑΓΑΣ Γ. Δ., *«Η ορθόδοξος εκκλησιολογία σε γενικές γραμμές* (μτφρ. Δ.Α. Λιάλιου)», ἐν ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ, 14/2 (1982), σσ. 325-336.

ECO U., *Τέχνη και κάλλος στην αισθητική του Μεσαίωνα* (μτφρ. Καλλιφατιδη Ε.), ἔκδ. Γνώση, Αθήνα [2]1994.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ Δ., *Βυζαντινὴ ἱστορία 324-1071*, ἔκδ. Μυρτίδη, ἐν Ἀθήναις 1972.

–, *«Σκέψεις τινες περὶ εἰκονομαχίας»*, ἐν Εὐχαριστήριον – Τιμητικὸς Τόμος Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, Ἀθῆναι 1958.

ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ Σ., *Βυζαντιναὶ Μελέται. Περὶ πηγῶν Νεοελληνικῆς Ἐθνότητος*, ἐν Ἀθήναις 1857.

ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Ν. *Επίτομο ιστορικο-θεολογικό Λεξικό*, ἔκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2003.

ΖΗΣΗ Θ., *Οἱ εἰκόνες στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Φίλη Ὀρθοδοξία 2, Θεσσαλονίκη 1995.

ΖΩΓΡΑΦΙΔΗ Γ., *«Παρατηρήσεις για την τεχνητή εἰκόνα και το υπερβατικό πρότυπο στην αρχαία ελληνική θεωρία της τέχνης»*, ἐν Ελληνικά 47 (1997), σσ. 71-94.

–, *Βυζαντινή φιλοσοφία τῆς εἰκόνας, Μιά ἀνάγνωση τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ*, ἔκδ. Ελληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1997.

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Π., *Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος*, Ἀθῆναι 1966.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Ε., *Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους*, τομ. 2, ἔκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη [2]1981.

–, *Το Βυζαντινό Κράτος*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη [4]1996.

ΚΑΨΑΝΗ Γ., *«Περὶ τῆς ὀρθοδοξίας τῶν Ἀντιχαλκηδονίων»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 78/2 (2007), σσ. 464-530.

KITZINGER E., *Η Βυζαντινή Τέχνη εν τω γενέσθαι* (μτφρ. Παπαδάκη-Ökland Στ.), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2003.

ΚΟΡΔΑΤΟΥ Γ., *Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου*, ἔκδ. Καραβάκος, Ἀθήνα 1953.

ΚΟΡΔΗ Γ., *Μορφὴ καὶ εἰκόνα. Ἡ προβληματικὴ γιὰ τὴ σχέση μορφῆς καὶ εἰκόνας κατὰ τοὺς εἰκονομάχους καὶ εἰκονόφιλους* (Διδ. Διατριβή), Ἀθήνα 1991.

–, *Ἱεροτύπως… Ἡ εἰκονολογία τοῦ ἱ. Φωτίου καὶ ἡ τέχνη τῆς μετεικονομαχικῆς περιόδου*, ἔκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 2002.

ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ Κ., *Ἡ θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων κατὰ τὸν ὅσιο Θεόδωρο τὸ Στουδίτη*, ἔκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 1998.

ΚΟΥΚΟΥΣΑ Β. Δ., *Ο ρόλος του αυτοκράτορος στη συνοδική πράξη της Εκκλησίας κατά τον 5ο αιώνα*, ἔκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ Ε., *Προρρήσεις μοναχών και ανάδειξη αυτοκρατόρων*, ἐν *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος – 9ος αι.)*, ἔκδ. ΙΒΕ/ΕΙΕ Διεθνή Συμπόσια 9, Αθήνα 2001.

ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ Ι., *Ἡ Ὁμιλία τοῦ Πατριάρχη Πρόκλου «Εἰς τὴν Παναγίαν Θεοτόκον» καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Νεστορίου*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2004.

KOURIE G., *Η χριστολογία τοῦ Φιλόξενου Ιεραπόλεως και η Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνας*, Διδ. Διατριβή, Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2009.

ΚΡΑΛΙΔΗ Α., *«"Sol Invictus"». Ἡ αὐτοκρατορική λατρεία στή δυναστεία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου»*, ΕΕΘΣΠΘ, Τμ. Ποιμ. καί Κοιν. Θεολογίας 11 (2006), σσ. 93-128.

–, *Ἡ αὐτοκρατορικὴ λατρεία στὴν περίοδο τῆς Τετραρχίας (284-324 μ.Χ.)*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009.

ΛΑΟΥΡΔΑ Β., *«Ἡ εἰκονομαχία»*, ἐν *Χριστιανικὸν Συμπόσιον* 1, Ἀθῆναι 1969.

ΛΙΑΛΙΟΥ Δ. ΑΘ., *Γρηγοριανά* Α΄, ΦΘΒ 35, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1997.

–, *Ἑρμηνεία τῶν δογματικῶν καὶ συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. 2, ΦΘΒ 27, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2003.

–, *Ἑρμηνεία τῶν δογματικῶν καὶ συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. 3, ΦΘΒ 44, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000.

–, *Ἐκκλησία-Κόσμος-Ἄνθρωπος*, ΦΘΒ 45, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000.

LEMERLE P., *Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς*, ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα, [2]1985.

LE GOFF J., *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης* (μτφρ. Ρ. Μπενβενίστε), ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΔΗ Ε. Β., *Ἡ ἔναντι τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος στάση τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας* (Διδ. Διατριβή), Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2001.

ΛΟΥΓΓΗ Τ., *Η ιδεολογία της βυζαντινής ιστοριογραφίας*, ἔκδ. Ηρόδοτος/Ιστορία, Αθήνα 1993.

–, *Οἱ «Νέοι προσανατολισμοί» τῶν Ἰσαύρων*, ἐν ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ 2 (1982), σσ. 61-73.

MANGO C., *Βυζάντιο, ή αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα [3]1999.

ΜΑΡΚΟΥ Γ. Α., *««Τὸ ἀμήχανον κάλλος» κατα Πλάτωνα»*, ἐν Μελέτες Ελληνικής Φιλοσοφίας 35, ἔκδ. Ιωνία, Αθήνα 2000, σσ. 176-187.

ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ Γ., *Ἡ χριστολογία τοῦ Βασιλείου Σελευκείας καὶ ἡ οἰκουμενικὴ σημασία της*, ΦΘΒ 17, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999.

–, *Γένεση καὶ πηγὲς τοῦ ὅρου τῆς Χαλκηδόνας. Συμβολὴ στὴν ἱστορικοδογματικὴ διερεύνηση τοῦ Ὅρου τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, ΦΘΒ 7, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1986.

–, *Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τῆς ὀρθόδοξης εἰκονολογίας*, ἐν *Ὀρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς*

θεολογίας Β΄, ΦΘΒ 24, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 127-148.

–, *«Ὀρθοδοξία καὶ αἵρεση τῶν Ἀντιχαλκηδονίων κατὰ τὸν ἅγ. Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνό»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 75/2 (2004), σσ. 591-609.

–, *«Οἱ Ἀντιχαλκηδόνιοι καὶ ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Μιὰ ἀπάντηση στὸν Καθηγητὴ κ. Π. Μπούμη»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 78/2 (2007), σσ. 603-632.

ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., *«Ἱστορικὲς καὶ Θεολογικὲς προϋποθέσεις εἰκονοφίλων καὶ εἰκονομάχων»*, ἐν *Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986*, 3, Γενεύη 1989, σσ. 347-360.

–, *«Οἱ δύο δημιουργίες στὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης»*, ἐν ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ 21 (1989), σσ. 177-193.

–, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β΄. Ἔκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστης*, ΦΘΒ 3, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη [7]2003.

–, *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, ΦΘΒ 6, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη [7]2002.

–, *Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Κατά Μανιχαίων διάλογος καί πρός τούς διαβάλλοντας τάς ἁγίας εἰκόνας*, ΦΘΒ 8, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1988.

–, *Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ Διαλεκτικά*, ΦΘΒ 28, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1995.

–, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ΄. Ἀνακεφαλαίωση καί Ἀγαθοτοπία. Ἔκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας*, ΦΘΒ 34, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001.

–, *Θεολογία, Κτισιολογία, Εκκλησιολογία κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον*, ΦΘΒ 46, εκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001.

–, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη [2]2001.

ΜΑΥΡΟΣΚΑ Β. Β., *Η θεολογία των ιερών εικόνων στην Ορθόδοξη Εκκλησιαστική παράδοση και η λειτουργικοκανονική τεκμηρίωσή της* (Διδ. Διατριβή), Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2006.

ΜΙΧΕΛΗ Π., *Ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης*, ἐν *Αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης* 2, Ἀθήνα 1965.

–, *Σκέψεις ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς τῆς βυζαντινῆς τέχνης*, ἐν *Αἰσθητικὰ θεωρήματα* 3, Ἀθήνα 1972.

–, *Οἱ ἱστορικοὶ παράγοντες δημιουργίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ τεχνοτροπίας*, ἐν *Αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης*, Ἀθήνα [7]2006.

ΜΟΥΡΕΛΟΥ Ι. Γ., *Ἡ ἔννοια τοῦ προτύπου στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐπιστήμη*, ἀνάτ. ἀπὸ τὰ ΧΡΟΝΙΚΑ του Πειραματικοῦ σχολείου του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1977.

ΜΠΕΓΖΟΥ Μ., *Φιλοσοφική Ἀνθρωπολογία τῆς Θρησκείας*, ἔκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 1996.

ΜΠΕΝΙΕ Μ. Ζ., *Ἱστορία τῆς Νεωτερικῆς καὶ Σύγχρονης Φιλοσοφίας* (μτφρ. Κ. Παπαγιώργη), ἔκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2001.

ΜΠΟΖΙΝΗ Κ. Α., *«Τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Ἰούδα»*, ἐν Σύναξη 101/1 (2007), σσ. 73-96.

–, *Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος για το Imperium Romanum*, ἔκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2003.

ΜΠΟΥΜΗ Π., *«Περὶ Ἀντιχαλκηδονίων Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ νεωτέρων διατριβῶν»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 77/1 (2006), σσ. 265-277.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Θ. ΣΤ., *Ἡ σημασία τῆς εἰκόνας στὸ μυστήριο τῆς οἰκονομίας. Β΄. Συνέχεια τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ μετὰ τὴν ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992 = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, μν. ἔργ., ἐν ΕΠΕΘΧ 2, ἐν Ἀθῆναις 1991.

ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Θ., *Ἡ Χριστολογία τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας καί ὁ Ὅρος τῆς Χαλκηδόνας* (Διδ. Διατριβή), Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2002.

ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ Μ., *«Οἱ Παυλικιανοὶ στὶς σχέσεις Βυζαντίου καὶ Ἀράβων»*, ἐν ΙΕΕ 8, *Βυζαντινὸς Ἑλληνισμός, Μεσοβυζαντινοί χρόνοι*, Ἀθήνα 1979, σσ. 59-63.

OSTROGORSKY G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους* (μτφρ. Ἰ. Παναγόπουλος – ἐποπτεία Ε. Κ. Χρυσός), τόμ. Α΄, Β΄, ἔκδ. Βασιλόπουλος, Ἀθήνα [7]2002.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ., *Αἰτίαι καὶ γενικὸς χαρακτὴρ τῆς εἰκονομαχίας*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 8 (1930), σσ. 5-16.

ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. 4, σσ. 357-545, τομ. 5, σσ. 3-179.

ΠΕΤΡΟΣΙΑΝ Γ., *Ἡ θέση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἔκδ. Καθολικάτου τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1987.

ΠΙΤΤΑΡΑ Θ., *Ἡ Χριστολογία τοῦ Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως καί ἡ Συμβολή του στή Διαμόρφωση τοῦ Χριστολογικοῦ Δόγματος κατά τό πρῶτο ἥμισυ τοῦ Ε΄ αἰῶνος*, Διδ. Διατριβή, Τμ. Θεολογίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2006.

–, *Τὸ μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας κατὰ τὸν ἅγιο Κύριλλο Ἀλεξανδρείας*, Ἀθήνα 2007.

POLLITT J. J., *Η Τέχνη στήν ελληνιστική εποχή* 3, *Προσωπικότητα και ψυχολογία στα πορτραίτα* (μτφρ. Α. Γκαζή), ἔκδ. Παπαδήμα, Αθήνα [3]2000.

PURTILL R. - CASTLE L., *Τέχνη, Αλήθεια και Αγαθότητα*, Μελέτες Ελληνικής Φιλοσοφίας 35, ἔκδ. Ιωνία, Αθήνα 2000, σσ. 249-257.

ΡΑΝΣΙΜΑΝ Σ., *Βυζαντινὸς Πολιτισμός* (μτφρ. Δετζώρτζη Δ.), ἔκδ. Γαλαξίας, 1969.

RICE T., *Art of the Byzantine era*, London 1963.

ΣΙΑΣΟΥ Λ., *Πατερικὴ κριτικὴ τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου*, ΦΘΒ 15, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1989.

–, *Ἀπὸ τὴ συνάντηση τῆς θεολογίας μὲ τὴ φιλοσοφία. Ἀντιβολὲς τινὲς καὶ ἀντωθήσεις*, Σύναξη 37 (1991), σσ. 53-64.

ΣΚΛΗΡΗ ΣΤ., *Φῶς αἰσθητικό καί φῶς ὀντολογικό στή ζωγραφική*, ἐν ΔΙΑΒΑΣΗ 68/4 (2007), σσ. 16-26.

ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΧΡ., *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Κατὰ ἀνθρωπομορφιτῶν*, Ἀλεξανδρινοὶ Συγγραφεῖς 1, ἔκδ. «Τὸ Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 1993.

–, *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς*, Ἀλεξανδρινοὶ Συγγραφεῖς 2, ἔκδ. «Τὸ Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 1998.

ΣΤΡΑΤΟΣ Α., *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ΄ αἰώνα*, τόμ. 1-6, Ἀθῆναι 1965-1977.

ΤΑΤΑΚΗ Β. Ν., *Θέματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθῆναι 1952.

–, *Ἡ Βυζαντινὴ φιλοσοφία*, ἔκδ. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ γενικῆς παιδείας, Ἀθήνα ³1977.

ΤΕΡΕΖΗ ΧΡ.–ΤΖΟΥΡΑΜΑΝΗ Ε., *Ὄψεις του κάλλους στον βυζαντινό διανοητή Γεώργιο Παχυμέρη*, ἐν Μελέτες Ελληνικής Φιλοσοφίας 35, ἔκδ. Ιωνία, Αθήνα 2000, σσ. 304-313.

ΤΡΙΒΥΖΑΔΑΚΗ Α., *Ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τοῦ πατριάρχου Ἀβραὰμ* (Διδ. Διατριβή), Τμ. Ποιμ.καὶ Κοιν. Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2005.

ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ Δ., *Εἰκονολογικὲς μελέτες*, ἔκδ. Ι. Μ. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Μάκρη Ἀλεξανδρούπολης, Θεσσαλονίκη 2003.

ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ Κ. Π., *«Ἡ φύση καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς Εἰκονομαχίας»*, ἐν ΘΕΟΛΟΓΙΑ 66/4 (1995), σσ. 681-738.

–, *«Εκκλησιαστικό δόγμα καί αυτοκρατορική πολιτική. Οι θεολογικές αντιπαραθέσεις του 7ου αι. ως αιτία αλλαγών της εκκλησιαστικής πολιτικής»*, ἐν ΕΕΘΣΠΘ, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας 12 (2007), σσ. 171-236.

–, *Η σύνοδος του Λατερανού (649 μ.Χ.). Σύγκλιση μετά την σύγκρουση. Θεολογία και πολιτική τον 7ο αι.*, ἔκδ. Ἐπέκταση , Κατερίνη [2]2007.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν., *«Ἡ δήθεν «μεγάλη σιγὴ» τῶν γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ* (650-850)», ἐν ΕΕΒΣ 38 (1971), σσ. 5-26.

VEGETTI M., *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας* (μτφρ. Γ. Δημητρακόπουλος), ἔκδ. Π. Τραυλός, Αθήνα [10]2003.

ΦΕΙΔΑ ΒΛ., *Βυζάντιο. Βίος-Θεσμοί-Κοινωνία-Ἐκκλησία-Παιδεία-Τέχνη*, Ἀθῆναι 1997.
–, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, τόμ. 1, Ἀθῆναι [3]1997.

ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ Γ., *Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμός* (μτφρ. Ν. Πουρναρᾶ), ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη [2]2000.

ΧΡΗΣΤΟΥ Κ. Π., *«Ἰωάννης Φιλάγαθος. Ἡ σταδιοδρομία ἑνός Ἕλληνα κληρικοῦ στή Δύση»*, ἐν ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 18 (1995-1996), σσ. 205-255.
–, *«Προσωπογραφικά γιά τόν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄ τόν Ἴσαυρο»*, ἐν ΕΕΘΣΑΠΘ, Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας 5 (1998), σσ. 199-223.
–, *Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ 7ου αἰώνα ὡς μάρτυρες τῆς ἐποχῆς τους. Μάξιμος Ὁμολογητής, Ἀναστάσιος Σιναΐτης, Ψευδο-Μεθόδιος*, ἔκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010.

ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., *«Ἡ εἰκονομαχία* (726-787), ἐν ΙΕΕ 8, *Βυζαντινὸς Ἑλληνισμός, Μεσοβυζαντινοί χρόνοι»*, Ἀθήνα 1979, σσ. 27-31.
–, *Βυζαντινὴ Ἱστορία, Β΄*, (610-867), ἔκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη [2]1998.

ZELLER E.–NESTLE W., *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* (μτφρ. Χ. Θεοδωρίδη), Ἀθήνα 1942.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

ALEXAKIS A., *«A Florilegium in the Life of Nicetas of Medicion and a Letter of Theodore of Studios»*, ἐν DOP 48 (1994), σσ. 179-197.

–, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its archetype*, DOS 34, *Dumbarton Oaks Research* Library and Collection, Washington 1996.

–, *«The Dialogue of the Monk and Recluse Moschos concerning the Holy Icons. An Early Iconophile Text»*, ἐν DOP 52 (1998), σσ. 187-224.

ALEXANDER P. J., *«The Iconoclastic Council of St. Sophia (815) and its definition (Horos)»*, ἐν DOP 7 (1953), σσ. 35-66.

–, *«Church Councils and Patristic Authority the Iconoclastic Councils of Hiereia (754) and St. Sophia (815)»*, ἐν *Harvard Studies in Classical Philology* 63 (1958), 493-505.

AINALOV D., *The Hellenistic Origins of Byzantine* Art (ἔκδ. C. Mango), New Jersey, 1961.

ANASTOS M., *Iconoclasm and imperial rule 717-842*, ἐν J. M. HUSSEY, *The Cambridge medieval history*, τόμ. 1, τεῦχ. 1, κεφ. 1, *Byzantium and its neighbours*, ἔκδ. Cambridge Uni. Press 1966, σσ. 61-104.

AHRWEILER H., *«The Geography of the Iconoclast Reform»*, ἐν Iconoclasm, σσ. 29-34.

BARBER CH., *«From Transformation to Desire: Art and Worship after Byzantine Iconoclasm»*, ἐν AB 75/1 (1993), σσ. 7-16.

–, *«The Truth in Painting: Iconoclasm and Identity in Early-Medieval Art»*, ἐν Speculum, 72/4 (1997), σσ. 1019-1036.

BARNARD L., *«The theology of Images»*, ἐν Iconoclasm, σσ. 75-82.

–, *The Graecoroman and Oriental Background of the Iconoclastic Controversy*, Leiden (E. J. Brill) 1974.

–, *«Byzantium and Islam. The interaction of two Worlds in the Iconoclastic Era»*, ἐν Byzantinoslavica 36 (1975), σσ. 25-37.

BECK G. H., *Die Kirche in ihrer Geschichte. Geschichte der orthodoxen Kirche in byzantinischen Reich*, ἔκδ. B. Moeller, Göttingen 1980.

–, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959.

BEARD M.- NORTH J.- PRICE S., *Religions of Rome*, τόμ. 1-3, ἔκδ. Cambridge Uni. Press, Cambridge [5]2003.

BOWDEN J., *Encyclopedia of Christianity*, ἔκδ. Oxford Uni. Press, New York 2005.

BRECKENRIDGE J. D., *«The Iconoclasts' Image of Christ»*, ἐν Gesta 11/2 (1972), σσ. 3-8.

BRENT A., *The imperial cult and the development of church order. Concepts and images of authority in paganism and early Christianity before the Age of Cyprian,* Leiden (E. J. Brill) 1999.

BROCK S., *«Iconoclasm and the Monophysites»*, ἐν Iconoclasm, σσ. 53-57.

BROWN A. P., *Dark-Age Crisis. Aspects of the Iconoclastic Controversy*, ἐν ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Society and the Holy in Late Antiquity*, London 1982.

BUGÁR I. M., *«What did Epiphanius write to emperor Theodosius?»*, ἐν Scrinium 2 (2006), σσ. 72-91.

BURY J. B., *A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (395-565),* London 1912.

–, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Acession of Basile I (802-867)*, London 1912.

CAMERON A., *«Images of Authority: Elites and Icons in Late Sixth-Century Byzantium»*, ἐν Past and Present 84 (1979), σσ. 3-35.

–, *«How to Read Heresiology»*, ἐν JMEMS 33/3 (2003), σσ. 471-492.

CAMPENHAUSEN H., *Tradition and the Life in the Church*, ἔκδ. Fortress Press, Pennsylvania 1968.

CAVARNOS C., *Guide to Byzantine Iconography*, τόμ. 1, Boston 1993.

CHAPMAN MATTHEW G. GONZALEZ ARTHUR E. JOHN, *«A brief historical and theological overview of the iconoclastic controversy»*, ἐν ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ 8/2 (1976), σσ. 306-328.

CHRISTOU P., *«Testimonia neglected by the seventh ecumenical council»*, ἐν AHC 20 (1988), σσ. 251-257.

DAGRON G., *«Holy Images and Likeness»*, ἐν DOP 45 (1991), σσ. 23-33.

DAMIAN TH., *The Icons: Theological and Spiritual Dimensions according to St. Theodore of Studion*, New York 1993.

DANIEL-ROPS H., *L' église des Temps Barbares*, France 1950 = *The Church in the dark ages* (transl. Au. Butler), London 1959.

DRAGAS G., *«Holy Spirit and Tradition: The Writings of St Athanasius»*, ἐν Sobornost, 1/1 (1979), σσ. 51-72.

-, *«Exchange of Properties and Deification: Antidosis or Communicatio Idiomatum and Theosis»*, ἐν GOThR, 43/4 (1998), σσ. 377-379.

DVORNIK F., *«The Patriarch Photius and Iconoclasm»*, ἐν DOP 7 (1953), σσ. 68-97.

EIRE C., *War against the Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*, Cambridge 1986.

FEATHERSTONE J. M., *Introduction*, ἐν *Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Refutatio et Eversio Definitionis Synodalis Anni 815*, ἔκδ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ἐν CCSG 33, Turnhout 1997, σσ. XIII-XXXIV.

FISHWICK D., *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, τόμ. 1-3, Leiden (E. J. Brill) 1991-2002.

FLOROVSKY G., *Creation and redemption*, ἔκδ. Nordland Publishing Company, Belmont Mass. 1976.

–, *«Origen, Eusebius and the Iconoclastic Controversy»*, ἐν Church History 14/2 (1950), σσ. 77-96.

–, *«The Concept of Creation in Saint Athanasius»*, ἐν SP 6 (1962), σσ. 36-57.

–, *Christianity and Culture*, ἔκδ. Nordland Publishing, Belmont Mass. 1974.

FREEDBERG D., *«The Structure of Byzantine and European Iconoclasm»*, ἐν Iconoclasm, σσ. 165-177.

GARDNER I. – LIEU S., *Manichaean Texts from the Roman Empire*, Gambridge University Press 2004.

GARSOIAN N., *The Paulikian Heresy. A study of the Origin and Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of Byzantine Empire*, Paris 1967.

GERHARD H. P., *The World of Icons*, ἔκδ. Harper and Row, New York 1971.

GERO S., *«Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III: With particular attention to the oriental sources»*, ἐν CSCO 346, Subsidia 41, Louvain 1973.

–, *«Notes on Byzantine Iconoclasm in the Eighth Century»*, ἐν Byz 44 (1974), σσ. 23-42.

–, *«The Eucharist Doctrine of the Byzantine Iconoclasts and its Sources»*, ἐν BZ 68 (1975), σσ. 4-22.

–, *«Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V: With particular attention to the oriental sources»*, ἐν CSCO 384, Subsidia 52, Louvain 1977.

GIAKALIS A., *Images of the divine: the theology of icons at the Seventh Ecumenical Council*, Leiden-New York-Köln (E. J. Brill), 1994.

GOUILLARD J., *«Aux origins de l' Iconoclasme: Le témoignage de Grégoire II?»*, TM 3 (1968), σσ. 243-307.

GRADEL I., *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford Uni. Press, Oxford, New York 2002.

GRIFFITH T., *«ΕΙΔΩΛΟΝ AS IDOL IN NON-JEWISH AND NON-CHRISTIAN GREEK»*, ἐν JThS 53/1 (2002), σσ. 95-101.

GRIGG R., *«Aniconic Worship and the Apologetic Tradition. A Note on Canon 36 of the Council of Elvira»*, ἐν Church History 45/4 (1976), σσ. 428-433.

GROTZ H., *«Beobachtungen zu den zwei Briefen Papst Gregors II. an Kaiser Leo III.»*, ἐν Archivum Historiae Pontificiae 18 (1980), σσ. 9-40.

GRUNEBAUM G., *«Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment»*, ἐν HR 2/1 (1962), σσ. 1-10.

GWYNN D. M., *«From Iconoclasm to Arianism: The Construction of Christian Tradition in the Iconoclast Controversy»*, ἐν GRBS 47 (2007), σσ. 225-251.

HALDON F. J., *Byzantium in the seventh Century. The Transformation of a Culture*, Cambridge 1990.

–, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, London 2003.

HERRIN J., *«The context of Iconoclast reform»*, ἐν Iconoclasm, σσ. 15-20

-, *The Formation of Christendom*, Oxford 1987.

HOLL K., *Die Schriften des Epiphanius gegen die Bilderverehrung*, ἐν Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte, II, 2. Tübingen 1928.

JAMES L.- WEBB R., *«To Understand Ultimate Things and Enter Secret Places: Ekphrasis and Art in Byzantium»*, ἐν Art History 14 (1991).

KARLIN-HAYTER P., *Iconoclasm*, ἐν *The Oxford History of Byzantium*, ἔκδ. C. MANGO, Oxford 2002.

KELLEY CH. P., *«Who did the Iconoclasm in the Dura Synagogue?»*, ἐν BASOR 295 (1995), 57-72.

KELLY N. D. J., *The Oxford Dictionary of Popes*, ἔκδ. Oxford Uni. Press, Oxford, New York 2006.

KIM S., *The Gospel and the Roman Empire in the writings of Paul and Luke*, ἔκδ. Wm. B. Eerdmans, Michigan 2008.

KIRSCH J. P., *St. Germanus I*, ἐν Catholic Encyclopedia http://en.wikisource.org/wiki/Catholic Encyclopedia (1913)/St. GermanusI.

KITZINGER E., *«The Cult of Images in the Age before Iconoclasm»*, ἐν DOP 8 (1954), σσ. 83-150.

LADNER G., *«Origin and Significance of the Iconoclastic Controversy»*, ἐν Medieval Studies 2 (1940), σσ. 127-149.

–, *«The Concept of the Image in the Greek Fathers and the Byzantine Iconoclastic Controversy»*, ἐν DOP 7 (1953), σσ. 1-34.

LOUGHLIN J. F., *Pope Adrian I*, ἐν Catholic Encyclopedia, http://en.wikisource.org/wiki/Catholic Encyclopedia (1913)/Pope Adrian I.

LOUTH A., *St John Damascene. Tradition and Originality in Byzantine Theology*, ἔκδ. Oxford Uni. Press, New York 2004.

MAGUIRE H., *Art and Eloquence in Byzantium*, Princeton 1981.

MANGO C., *«Historical introduction»,* ἐν Iconoclasm, σσ. 1-6.

–, *«Letter of the Emperors Michael II and Theophilus to Louis the Pious* (824)*»*, ἐν The Art of the Byzantine Empire 312-1453, New Jersey 1972.

–, *«The Availability of Books in the Byzantine Empire*, A.D. 750-850*»*, ἐν *Byzantine Books and Bookmen*, Washington, 1975, σσ. 29-45.

MANN H. K., *Pope St. Gregory II*, ἐν Catholic Encyclopedia, http://en.wikisource.org/wiki/Catholic Encyclopedia (1913)/Pope St. Gregory II.

–, *Pope St. Gregory III*, ἐν Catholic Encyclopedia, http://en.wikisource.org/wiki/Catholic Encyclopedia (1913)/Pope St. Gregory III.

MARTIN E. J., *A history of the Iconoclastic Controversy*, London 1930.

McKITTERICK R., *The Early Middle Ages: Europe 400-1000*, ἔκδ. Oxford Uni. Press, Oxford 2001.

MEYENDORFF J., *«The Iconoclastic Crisis»*, ἐν *Byzantine Theology: historical trends and doctrinal themes*, ἔκδ. Fordham University Press, New York 1976, σσ. 42-53.

MICHELS H., *«Zur Echtheit der Briefe Papst Gregors II. an Kaiser Leon III.»*, ZKG 99 (1988), σσ. 376-391.

MULSOW M., *«Idolatry and Science: Against Nature Worship from Boyle to Rüdiger, 1680-1720»*, ἐν JHI 67/4 (2006), σσ. 697-711.

MUNDELL M., *«Monophysite church decoration»*, ἐν Iconoclasm, σσ. 59-74.

NIKOLAOU TH., *«Die Ikonenverehrung als Beispiel ostkirchlicher Theologie und Frömmigkeit nach Johannes von Damaskos»*, ἐν Ostkirchliche Studien 25 (1976), σσ. 138-165.

NICHOLS A., *The Art of God Incarnate: Theology and Image In Christian Tradition*, ἔκδ. Darton, Longman and Todd, London 1980.

NOBLE TH. F. X., *«The Place in Papal History of the Roman Synod of 826»*, ἐν Church History 45/4 (1976), σσ. 434-454.

–, *Images, Iconoclasm and the Carolingians,* ἔκδ. Uni. of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pennsylvania *2009*.

OSTROGORSKY G., *Les débuts de la querelle des images*, ἐν Mélanges Charles Diehl, I, Paris 1930.

–, *Histoire de l' etat Byzantin*, Paris 1956.

OMMUNDSEN A., *«The liberal arts and the polemic strategy of the Opus Caroli regis contra synodum (Libri Carolini)»,* ἐν *Symbolae Osloenses* 77 (2002), σσ. 175-200.

PAYTON J., *«John of Damascus on human cognition: An element in his apologetic for icons»*, ἐν Church History 65/2 (1996), σσ. 173-183.

PELIKAN J., *Imago Dei: The Byzantine Apologia for Icons*, New Haven 1990.

RESNICK I., *«Idols and Images: Early definitions and controversies*, ἐν Sobornost 7/2 (1985), σσ. 35-51.

RIEDINGER R., *«Griechische Konzilakten auf dem Wege ins lateinische Mittelalter»*, ἐν AHC 9 (1977), σσ. 252-287.

RUNCIMAN ST., *The Medieval Manichee: a study of the Christian dualist heresy*, Cambridge [3]1960.

SAHAS D., *Icon and Logos*, Toronto 1987.

SCHÖNBORN C., *God's Human Face: The Christ Icon*, San Francisco 1994.

SCOUTERIS C., *«Never as gods: Icons and their veneration»*, ἐν Sobornost 6/1 (1984), σσ. 6-18.

SHAHAN TH. J., *Caroline Books (Libri Carolini)*, ἐν Catholic Encyclopedia, http://en.wikisource.org/wiki/Catholic Encyclopedia (1913)/ Caroline Books (Libri Carolini).

SHEEHAN J., *«Sacred and Profane: Idolatry, Antiquarianism and the Polemics of Distinction in the Seventeeth Century»*, ἐν Past and Present 192/1 (2006), σσ. 31-66.

SHERRY P. J., *«Saying and Showing: Art, Literature and Religious Understanding»*, ἐν Modern Theology 18/1 (2002), σσ. 37-48.

SPEEGLE T. D., *The Life and Theology of Images of Saint John of Damascus*, University of Texas at Arlington, 1987.

STRATOUDAKI-WHITE D., *«Patriarch Photios and the Conclusion of Iconoclasm»*, ἐν GOThR 44/1-4 (1999), σσ. 341-355.

TZAMALIKOS P., *Origen: Cosmology and Ontology of Time*, ἐν Supplements to Vigiliae Christianae *Formely Philosophia Patrum*, τόμ. 77, Brill, Leiden-Boston 2006.

–, *Origen's anti-platonism*, University of Glasgow 1988.

ULLMANN W., *Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter. Idee und Geschichte*, Gratz-Wien-Köln 1960.

VAKALOUDI A., *«Religion and Magic in Syria and Wider Orient in the Early Byzantine Period»*, ἐν BF 26 (2000), σσ. 255-280.

VAN DEN VEN P., *«La patristique et l'hagiographie au concile de Nicée de 178»*, ἐν Byz 25-27 (1955-1957), σσ. 325-362.

VASILIEV A., *«The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A. D. 721»,* ἐν DOP 9 (1956), σσ. 23-47.

WALLACH L., *Diplomatic Studies in Latin and Greek Documents from the Carolingian Age*, Ithaca-London 1977.

WEBB R., *«The aesthetics of sacred space: Narrative, Metaphor, and Motion in Ekphraseis of Church Buildings»*, ἐν DOP 53 (1999), σσ. 59-47.

WETTER K. J., *The changing relationship between Archetype and Image throughout the era of byzantine iconoclasm*, Chapel Hill 2001.

WICKHAM L. R., *«The Syntagmation of Aetius the Anomean»*, ἐν JThSt 19 (1968), σσ. 532-569.

WORTLEY J., *«Iconoclasm and Leipsanoclasm: Leo III, Constantine V and the Relics»*, ἐν Byz 8 (1982), σσ. 253-279.

–, *«Icons and relics: A comparison»*, ἐν GRBS 43/2 (2002-2003), σσ. 161-174.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Οἱ βιβλικές, πατερικές, συνοδικὲς καὶ ἁγιολογικὲς *χρήσεις* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου

Α) ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις*
(Ὁ Ἀδριανὸς ἔχει στὴ διάθεσή του περισσότερες βιβλικὲς καὶ πατερικὲς *χρήσεις*, περιληπτικὰ ὡστόσο χρησιμοποιεῖ τὶς ἀκόλουθες):

1. *Βίος Σιλβέστρου Ρώμης* MANSI 12, 1057C-1059C. ACO 2, 3, 1, σσ. 122, 14 – 124, 28
   = BHG 1628-1630.

2. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΡΩΜΗΣ, MANSI 12, 1059C. ACO 2, 3, 1, σ. 126, 6-9
   = CPL 1714.

3. Σειρὰ βιβλικῶν *χρήσεων*, ποὺ ἀποδεικνύουν τὴ χρήση τῆς κτίσεως κατὰ τὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ σὲ ὅλες τὶς φάσεις τοῦ *ἀρχαίου Ἰσραήλ*, ἐν MANSI 13, 1062C-1066A. ACO 2, 3, 1, σσ. 128, 15 – 134, 10:

   i. Ὁ *κατ᾽ εἰκόνα* καὶ *καθ᾽ ὁμοίωσιν* Θεοῦ ἄνθρωπος (*Γεν 1, 27. 5, 1*).
   ii. Ἡ ὀνοματοδοσία τοῦ Ἀδάμ (*Γεν*. 2, 19-20),
   iii. Τὰ *δῶρα* τοῦ Ἄβελ (*Γεν*. 4, 3-4),
   iv. Τὸ *θυσιαστήριον* τοῦ Νῶε (*Γεν*. 8, 20-21),
   v. Τὸ *θυσιαστήριον* τοῦ Ἀβραάμ (*Γεν*. 22, 13-14),
   vi. Ἡ χρίση τοῦ λίθου τοῦ Ἰακὼβ στὸν ἱερὸ τόπο Βαιθήλ (*Γεν*. 28, 16-22),
   vii. Τὸ *ἄκρον τῆς ῥάβδου* τοῦ Ἰακώβ (*Ἑβρ*. 11, 21. *Ἐξ*. 47, 31),
   viii. Τὰ χειροποίητα χερουβεὶμ τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης, χωρὶς ἐδῶ νὰ ἐπισημαίνεται τὸ ἀνθρωπόμορφόν των ἐν *Ἔξ*. 25, 20 (*Ἔξ*. 25, 17-19, 21-22),
   ix. Ὁ *χαλκοῦς ὄφις* τοῦ Μωϋσῆ (*Ἀρ*. 21, 8-9), καὶ
   x. Οἱ παραστάσεις τῶν χερουβὶμ στὸ ἱερὸ τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντα καὶ στὸ ὑπόλοιπο μέρος του (*Α΄ Βασ*. 6, 23-35),

   ἐν MANSI 13, 1062C-1063E. ACO 2, 3, 1, σσ. 128, 15 – 130, 28.

   xi. Ἡ χρήση εἰκονικῶν τύπων στὸν Ἠσαΐα καὶ στὸ Δαβίδ ἐν εἴδει συμβόλων τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου στὸν Ἠσαΐα καὶ στὸ Δαβίδ (*Ἠσ*. 19, 19-20. *Ψα*. 95, 4. 25, 5. 26, 10. 44, 22-23. 4, 7),

   ἐν MANSI 13, 1063E-1066A. ACO 2, 3, 1, σσ. 132, 1 – 134, 10.

4. ΑΓ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, MANSI 12, 1066AB. ACO 2, 3, 1, σ. 134, 9-10
= (δὲν ἀπαντᾶ σὲ ἄλλη ἔκδοση).

5. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ τοῦ Ἀβραάμ* MANSI 12, 1066B. ACO 2, 3, 1, σ. 136, 2-4.
Πρβλ. *Περὶ θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος, καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9CD. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324BC
= CPG 3192. PG 46, 572C.

6. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὰ ἄσματα τῶν ἀσμάτων* MANSI 12, 1066BC. ACO 2, 3, 1, σ. 136, 5-9
= CPG 3158. H. LANGERBECK, *Gregorii Nysseni opera VI. In Canticum canticorum*, Leiden, 1960, σ. 28, 8-13.

7. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν παραβάτην* MANSI 12, 1066CD. ACO 2, 3, 1, σ. 138, 2-12.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 72E-73A
= CPG 2900. *Ἐπιστολὴ 360, 3* PG 32, 1100B. ἔκδ. Y. COURTONNE, *Les belles lettres,* τόμ. 3, Paris 1963, σ. 220.

8. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας* MANSI 12, 1066DE. ACO 2, 3, 1, σ. 140, 2-5.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 277BC. *Τόμος ε΄* MANSI 13, 300C
= CPG 2863. PG 31, 508D-509A.

9. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπόρου* MANSI 12, 1066E-1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 142, 2-7.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D
= CPG 4209. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Λόγος 403, Εἰς τὰς σφραγῖδας τῶν βιβλίων,* 6 PG 63, 544.

10. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας* MANSI 12, 1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 144, 2-8.
Πρβλ. *Εἰς τὸν νιπτῆρα,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄,* MANSI 13, 68DE
= CPG 4216. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Homilia de lotione pedum*, ἔκδ. A. WENGER, *Une homélie inédite de Sévérien de Gabala sur le lavement des pieds*, REB 25 (1967), 226, 8.

11. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἅγιον εὐαγγέλιον* MANSI 12, 1067B. ACO 2, 3, 1, σ. 146, 2-7.
= CPG 5206.

12. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου* MANSI 12, 1067C. ACO 2, 3, 1, σ. 148, 2-7.
= CPG 2091. *Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου* PG 25, 96C.120C. ἔκδ. C. KANNENGIESSER, *Sur l'incarnation du Verbe*, SC 199, Paris 1973, σσ. 256, 1-2. 314, 1-4.

13. ΑΓ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ, *Πρὸς Γρατιανὸν τὸν βασιλέα* MANSI 12, 1067CD. ACO 2, 3, 1, σ. 150, 2-4.
= CPL 152. *De incarnationis dominicae sacramento, Liber unus,* 75 PL 16, 837C.

14. ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, MANSI 12, 1067D. ACO 2, 3, 1, σ. 150, 5-6.
= CPG 3745. *Πανάριον*, *Βιβλίον β΄, Τόμος β΄*, 65, 8 PG 42, 28A, ἔκδ. K. HOLL, *Epiphanius*, τόμ. 3, *Panarion*, GCS 37, Leipzig 1933, σ. 12, 10-11.

15. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, MANSI 12, 1067D-1070D. ACO 2, 3, 1, σ. 151, 1 – 158, 22.
= CPG 7790. ἔκδ. G. MERCATI, *Stephani Bostreni nova de sacris imaginibus fragmenta e libro deperdito, Κατὰ Ἰουδαίων*, ST 76 (1937), σσ. 202-206.

16. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, MANSI 12, 1070E. ACO 2, 3, 1, σ. 160, 1-5.
= CPG 7817. PG 40, 865CD.

Β) ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄*:

1. *Ἔξ. 25, 17-22* MANSI 13, 4DE

   (Ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν ἀνθρωπομόρφων γλυπτῶν ἀγγέλων στὴ λατρευτικὴ παράδοση τοῦ *ἀρχαίου Ἰσραήλ*).

2. *Ἀρ. 7, 84.89* MANSI 13, 5A

   (Ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν ἀνθρωπομόρφων γλυπτῶν ἀγγέλων στὴ λατρευτικὴ παράδοση τοῦ *ἀρχαίου Ἰσραήλ*).

3. *Ἰεζ. 41, 1.15-20* MANSI 13, 5AB

   (Ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν ἀνθρωπομόρφων γλυπτῶν ἀγγέλων στὴ λατρευτικὴ παράδοση τοῦ *ἀρχαίου Ἰσραήλ*).

4. *Ἑβρ.* 9, 1-5 MANSI 13, 5C

   (Ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν ἀνθρωπομόρφων γλυπτῶν ἀγγέλων στὴ λατρευτικὴ παράδοση τοῦ *ἀρχαίου Ἰσραήλ*).

5. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Μελέτιον ἐγκώμιον* MANSI 13, 8BCD
   = CPG 4345. PG 50, 515AB

   (Ἀνθρωπολογικὴ διδασκαλία μὲ ἐπίκεντρο τὴ διατύπωση *«οὐ πρὸς τὸ ὄνομα δὲ τοσοῦτον ἐπάθετε μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν τοῦ σώματος τὸν τύπον. ὅπερ γοῦν ἐν ὀνόμασιν ἐποιήσατε, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἐπράξατε τοῖς ἐκείνου»*, ἐν MANSI 13, 8CD).

6. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως* MANSI 13, 9A.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324C. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 13, 93C
= CPG 4192. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Εἰς τὸ ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως καὶ περὶ μετανοίας,* 6 PG 56, 407

(Ἀνθρωπολογικὴ διδασκαλία μὲ ἐπίκεντρο τὴ διατύπωση *«ἐγὼ καὶ τὴν κηρόχυτον ἠγάπησα γραφὴν εὐσεβείας πεπληρωμένην»* MANSI 13, 9A).

7. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος, καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ* MANSI 13, 9CD.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324BC. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1066BC
= CPG 3192. PG 46, 572C

(Τὸ θέμα τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι ἡ κατάνυξη ποὺ προκαλεῖται στὴ θέα τῆς ἀπεικόνισης τοῦ θέματος τῆς *θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*).

8. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Ἀκάκιον Σκυθοπόλεως, Περὶ τοῦ ἀποπομπαίου* MANSI 13, 12B-13A
= CPG 3192. ACO I, I, 4, σσ. 40-48, ἰδιαίτερα βλ. σσ. 47, 31 – 48, 21. PG 77, 201B-221A

(Ἐπίκεντρο ἡ διατύπωση *«ταῖς τῶν πραγμάτων χρείαις συγκαθισταμένης ἀεὶ τοῦ γράφοντος τέχνης»*, ἐν MANSI 13, 13A).

9. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἔπη, περὶ ἀρετῆς* MANSI 13, 13BC
= CPG 3035. PG 37, σσ. 737, 793 – 738, 807.

10. ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, *Εἰς τὴν αἱμόῤῥουν* MANSI 13, 13DE
= CPG 6683. PG 85, 1793CD (εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI)

(Ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὸν ἀρχαιότατο ἀνδριάντα τοῦ Χριστοῦ).

11. ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ, *Εἰς εὐφημίαν τὴν μάρτυρα* MANSI 13, 16A-17D
= CPG 3260.1. *Ὁμιλία ΙΑ΄, Εἰς μαρτύριον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας ἔκφρασις* PG 40, 333C-337C. ἔκδ. C. DATEMA, *Asterius of Amasea. Homilies i-xiv*, Leiden 1970, σσ. 153-155.

12. *Μαρτύριον ἁγίου μάρτυρος Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου* MANSI 13, 21AB
= BHG 84, ἔκδ. B. FLUSIN, *Saint Anastase le Perse et l'histoire de la Palestine au début du VIIe siècle*, τόμ. 1, Paris 1992, σ. 51

(Στὸ ἀπόσπασμα μαρτυρεῖται ἡ παιδαγωγικὴ ὠφέλεια ποὺ εἶχε σὲ νεοπροσήλυτο ἡ εἰκόνα ἁγίου).

13. *Θαύματα μάρτυρος Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου* MANSI 13, 21C-24C
= BHG 89, ἐκδ. B. FLUSIN, *Saint Anastase le Perse et l'histoire de la Palestine au début du VIIe siècle*, τόμ. 1, Paris 1992, σσ. 131-132

(Στὸ ἀπόσπασμα μαρτυρεῖται θαυματουργία εἰκόνας τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου χάριν χριστιανῆς, ποὺ ἀμφισβητοῦσε τὴν ἁγιότητά του λόγω τῆς περσικῆς καταγωγῆς του).

14. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* MANSI 13, 24E-32A
= CPG 2262. PG 28, 805B-812C

(Ἡ εἰκόνα τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ μὲ ἔκδηλα τὰ κοινὰ ἰδιώματά της μὲ τὸ πρωτότυπον, τὸ εἰκονιζόμενο πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ).

15. ΝΕΙΛΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, *Πρὸς Ἡλιόδωρον σιλεντιάριον* MANSI 13, 32C-33C
= CPG 6043. PG 79, 580B-581B (πιθανῶς εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

16. ΝΕΙΛΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, *Πρὸς Ὀλυμπιόδωρον ἔπαρχον* MANSI 13, 36ABCD
= CPG 6043. PG 79, 577B-580A (πιθανῶς εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

17. ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Ἐκ τῶν κινηθέντων δογμάτων μεταξὺ τοῦ ἐν ἁγίοις Μαξίμου καὶ Θεοδοσίου ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Βιθυνίας* MANSI 13, 37E-40B
= CPG 7735. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΠΟΚΡΙΣΑΡΙΟΥ, *Περὶ τῶν πραχθέντων ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐξορία, ἤτοι ἐν Βιζύῃ,* 18 PG 90, 156AB.

18. *Κανὼν 82 ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου* MANSI 13, 40E-41A.
Πρβλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Ταρασίῳ πατριάρχῃ* MANSI 12, 1079AB. ACO 2, 3, 1, σσ. 176, 10 – 178, 4. ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἴσον γράμμασι ἀποσταλεῖσι πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Ἀντιοχείας, καὶ Ἀλεξανδρείας, καὶ τῆς ἁγίας πόλεως* MANSI 12, 1123E-1126A. ACO 2, 3, 1, σσ. 240, 15-26. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* 13, 220CDE.
= CPG 9444. MANSI 11, 977E- 980B. Πρβλ. Γ. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνησιν 1852, τόμ. γ΄, σσ. 492-493.

19. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων* MANSI 13, 44A-53C
= CPG 7885.1. PG 93, PG 93, 1597B-1609A (εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI). ἔκδ. V. DÉROCHE, *L'Apologie contre les Juifs de Léontios de Neapolis*, TM 12 (1994), σσ. 66-72.

20. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρός τινα σχολαστικὸν* MANSI 13, 56AB
= CPG 6954. PG 89, 1405C-1408A (πιθανῶς εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

21. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρὸς Συμεὼν Βόστρης* MANSI 13, 56E-57A
= CPG 6955. PG 89, 1405ABC (πιθανῶς εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

22. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην* MANSI 13, 57BCD
= CPG 7645. PG 87[3], 3388BC.

23. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην* MANSI 13, 57D-60A
= CPG 7646. *Διήγησις θαυμάτων τῶν ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου*, 36 PG 87[3], 3557D-3660D.

24. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Λειμωνάριον* MANSI 13, 60D-61B.
Πρβλ. *Λειμωνάριον,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 193ABC
= CPG 7376. ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΣΧΟΥ, *Λειμών*, 45 PG 87[3], 2900BCD.

25. *Θαύματα τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ* MANSI 13, 64BCD
= ἔκδ. L. DEUBNER, *Kosmas und Damian*, Leipzig-Berlin 1907, σσ. 173-174.

26. *Θαύματα τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Περὶ τῆς γυναικὸς Κωνσταντίνου τοῦ ἐν Λαοδικείᾳ* MANSI 13, 64D-65D
= ἔκδ. L. DEUBNER, *Kosmas und Damian*, Leipzig-Berlin 1907, σσ. 132-134.

27. *Θαύματα τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς ἐχούσης τοὺς στρόφους* MANSI 13, 68ABCD
= ἔκδ. L. DEUBNER, *Kosmas und Damian*, Leipzig-Berlin 1907, σσ. 137-138.

28. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸν νιπτῆρα* MANSI 13, 68DE.
Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας*, ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1067A
= CPG 4216. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Homilia de lotione pedum*, ἔκδ. A. WENGER, *Une homélie inédite de Sévérien de Gabala sur le lavement des pieds*, REB 25 (1967), 226, 8.

29. ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος δ΄* MANSI 13, 69ABC.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D
= CPG 2093. *Κατὰ Ἀρειανῶν*, *Λόγος γ΄* PG 26, 332AB = CPG 2259. *Λόγος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* (νόθο) PG 28, 709BC.

30. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ιζ΄* MANSI 13, 69D.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324B. 325D
= CPG 2839. *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 18, 45 PG 32, 149C. ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée*. *Sur le Saint-Esprit*, SC 17bis, σ. 406, 15-20.

31. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων* MANSI 13, 72AB.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 273D-276C
= CPG 2869. *Ὁμιλία 24, Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*, 4 PG 31, 605D-608A.

32. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν παραβάτην* MANSI 13, 72E-73A.
Πρβλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1066CD
= CPG 2900. *Ἐπιστολὴ 360, 3* PG 32, 1100B (πιθανῶς εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI). ἔκδ. Y. COURTONNE, *Les belles lettres,* τόμ. 3, Paris 1963, σ. 220.

33. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου,* 1 MANSI 13, 73AB
= CPG 6221. *Φιλόθεος Ἱστορία* PG 82, 1473A.

34. *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου,* 118, *Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς ἐν Ρωσοπόλει* MANSI 13, 73C-76C
= CPG 7369. ἔκδ. V. den VEN, *La vie ancienne de S. Syméon Stylite le Jeune* (521-592), τόμ. 1, Brussels 1962, σσ. 96-98.

35. *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου* MANSI 13, 76D-77B
= CPG 7369. ἔκδ. V. den VEN, *La vie ancienne de S. Syméon Stylite le Jeune* (521-592), τόμ. 1, Brussels 1962, σσ. 139-141.

36. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν μακάριον Βαρλαάμ τὸν μάρτυρα* MANSI 13, 80BCD
= CPG 2861. PG 31, 489AB.

37. *Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ* MANSI 13, 80D-85C
= CPG 7971 (δὲν ἀπαντᾶ σὲ ἄλλη ἔκδοση ἐκτὸς τοῦ MANSI).

38. *Βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας* MANSI 13, 85D-89A
= CPG 7675. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Βίος ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας* PG 87, 3713B-3716A.

39. *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Προκοπίου* MANSI 13, 89ABCD
= BHG 1577.

40. *Βίος ὁσίου Θεοδώρου Συκεώτου* MANSI 13, 89E-92B
= CPG 7973. ἔκδ. A.-J. FESTUGIÈRE, *Vie de Théodore de Sykéon*, SubsHag 48, Brussels 1970, σ. 7, παρ. 8, στίχ. 1-10 – σ. 11, παρ. 13, στίχ. 1-15.

41. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 13, 92C-100A
= CPG 8006. PG 98, 148A-156B (εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

42. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Ἰωάννην Συνάδων* MANSI 13, 100A-105A
= CPG 8003. PG 98, 156B-161D (εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

43. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Κωνσταντῖνον Νακωλείας* MANSI 13, 105BCDE = CPG 8002. PG 98, 161D-164D (εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

44. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 108A-128A = CPG 8004. PG 98, 164-193D (εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

Γ) ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄*:

1. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατήχησις β΄* MANSI 13, 160AB
   = CPG 2585.2. *Κατήχησις β΄ Φωτιζομένων,* 17 PG 33, 421BC. ἔκδ. W. K. REISCHL, *Cyrilli Hierosolymorum Archiepiscopi opera quae supersunt omnia*, Münich 1848, σ. 60.

2. ΑΓ. ΣΥΜΕΩΝ ΣΤΥΛΙΤΟΥ, *Ἐπιστολὴ ε΄, Πρὸς τὸν βασιλέα Ἰουστῖνον τὸν νέον* MANSI 13, 160D-161E
   = CPG 7366. PG 86^2, 3216

   (Ο συγγραφέας τῆς ἐπιστολῆς κατηγορεῖ τοὺς *Σαμαρεῖτες* γιὰ συστηματικὲς καταστροφὲς ἱερῶν εἰκόνων. Ἐκφράζει τὴ θέση ὅτι ἐφόσον τιμωρεῖται ὁ κάθε καταστροφέας τῆς εἰκόνας τοῦ αὐτοκράτορα σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους, πόσο μᾶλλον θὰ πρέπει νὰ τιμωρηθεῖ αὐτὸς ποὺ πράττει τὰ ἴδια σὲ βάρος τῆς ἱερᾶς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας).

3. ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Κατὰ Ἑλλήνων* MANSI 13, 164C-165C
   = CPG 7923.

4. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Διάλεξις Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ* MANSI 13, 165E-168C

   (Τὸ παρὸν ἀπόσπασμα ἀνήκει μᾶλλον στὸ Στέφανο Βόστρων, διότι παρόμοιες διατυπώσεις μὲ τὸ ὁμώνυμο διαλογικὸ κείμενο τοῦ σχετικοῦ συγγραφέα ἀπαντοῦν ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1067D-1070D).

5. *Πράξεις Ἰωάννου* MANSI 13, 168D-169B
= *Πράξεις Ἰωάννου,* 27-28, ἔκδ. M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha*, Leipzig 1898, ἀνατ. Hildesheim, Zürich, New York 1990, σσ. 165, 17 – 166, 12

(Μένει ἀχρησιμοποίητη ἡ κρίσιμη διατύπωση *«οὐκ ἐμοὶ δὲ τέκνον ἀλλὰ τῷ σαρκικῷ μου εἰδώλῳ»*, ἡ ὁποία βρίσκεται στὴ συνάφεια τοῦ κειμένου ἀπ᾽ ὅπου ἀντλεῖται τὸ ἀπόσπασμα, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha*, μν. ἔργ., σ. 166, 12-13).

6. *Πράξεις Ἰωάννου* MANSI 13, 169B-172C
= *Πράξεις Ἰωάννου,* 93-95, 97-98, ἔκδ. M. BONNET, *Acta apostolorum apocrypha*, Leipzig 1898, ἀνατ. Hildesheim, Zürich, New York 1990, σσ. 196, 19 – 198, 4. 199, 7 – 200, 9.

7. ΑΓ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, *Περὶ τῶν ψευδεπιγράφων τῶν παρὰ αἱρετικοῖς* MANSI 13, 176ABC
= CPG 3243.18. PG 39, 116D-117A. ἔκδ. C. DATEMA, *Amphilochii Iconiensis opera*, Turnhout 1978, *Fragment* 9, (εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI).

(Ἀπόσπασμα ποὺ ἀναφέρεται γενικὰ στὰ ψευδεπίγραφα).

8. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Εὐφρατίωνα* MANSI 13, 176E – 177A.
Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317A. 317B
= CPG 3500. *Πρὸς Εὐφρατίωνα*, ἔκδ. H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, Berlin-Leipzig 1934, σσ. 4-6.

(Ἀπόσπασμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύεται ἡ θεολογικὴ ἀναξιοπιστία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας)

9. ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΒΟΣΤΡΗΣ, *Ἀντίῤῥησις τῆς Εὐσεβίου ὑπὲρ τῆς Ὠριγένους ἀπολογίας, Λόγος α΄* MANSI 13, 178D-180C
= CPG 6687. PG 85, 1792C-1793C.

(Ἀπόσπασμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύεται ἡ θεολογικὴ ἀναξιοπιστία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας).

10. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* MANSI 13, 180CDE
= ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, CPG 7503. PG 86, 216CD (εἰλημμένο ἀπὸ τὸ MANSI)

(Ἀπόσπασμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται ἡ εἰκονομαχικὴ σκέψη τοῦ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως).

11. *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* MANSI 13, 180E-181B
= ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΙΑΚΡΙΝΟΜΕΝΟΥ, ἐν CPG 7509 (δὲν ἀπαντᾶ σὲ ἄλλη ἔκδοση ἐκτὸς τοῦ MANSI)

(Ἀπόσπασμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται ἡ εἰκονομαχικὴ σκέψη τοῦ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως).

12. *Βίος ὁσίου Σάββα* MANSI 13, 181CD
= CPG 7536. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΣΚΥΘΟΠΟΛΕΩΣ, ἔκδ. E. SCHWARTZ, *Kyrillos von Skythopolis*, *Texte und Untersuchungen* 49.2, Leipzig 1939, σσ. 148, 14

(Ἀπόσπασμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται ὁ κατὰ ἀθέμιτο τρόπο ἀπὸ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα διορισμὸς τοῦ Σεβήρου, τοῦ ἡγέτη τῶν Ἀκεφάλων, στὸ πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας).

13. *Δέησις κληρικῶν καὶ μοναχῶν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατὰ Σεβήρου* MANSI 13, 181E-184A
= CPG 9329.6. ACO III, 60, 35 – 61, 3

(Ἀπόσπασμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο μαρτυροῦνται οἱ λειτουργικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ Σεβήρου λόγω τοῦ ἐνυπάρχοντος στὴ σκέψη του ἠθικισμοῦ).

14. ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Βίος καὶ Πολιτεία Σεβήρου τοῦ αἱρεσιάρχου* MANSI 13, 184BC
= CPG 7525.

(Ἀπόσπασμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Σεβῆρος δὲν δεχόταν νὰ εἶναι *ἄλουργὰ* τὰ *ἐνδύματα* τῶν εἰκονιζομένων ἀγγέλων).

15. *Εἰς πάντας τοὺς ἁγίους μάρτυρας* MANSI 13, 185A-188A
= CPG 7403. PG 88, 408A, 496D-497D, 500AB

(Ἡ διάσταση μεταξὺ *εἰδώλου* καὶ *ἱερᾶς εἰκόνος*).

16. ΕΥΑΓΡΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* MANSI 13, 189E-192C
= CPG 7500. *Βιβλίον Δ΄*, 27, *Περὶ τῆς εἰς Ἔδεσσαν ἐκστρατείας Χοσρόου* PG 86[2], 2748A-2749A. ἔκδ. J. BIDEZ – L. PARMENTIER, *The Ecclesiastical History of Evagrius*, London 1898, σσ. 174, 15 – 175, 17

(Ἡ θαυματουργικὴ σωτηρία τῆς Ἔδεσσας τῆς Συρίας ἀπὸ τὴν πολιορκία τοῦ πέρση βασιλιὰ Χοσρόη διὰ τοῦ θαυματουργοῦ *ἱεροῦ μανδηλίου*).

17. *Λειμωνάριον* MANSI 13, 193ABC.
Πρβλ. ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Λειμωνάριον*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 60D-61B
= CPG 7376. ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΣΧΟΥ, *Λειμών*, 45 PG 87[3], 2900BCD.

18. *Λειμωνάριον* MANSI 13, 193DE
= CPG 7376. ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΣΧΟΥ, *Λειμών*, 81 PG 87[3], 2940AB.

19. *Λειμωνάριον* MANSI 13, 193E-196C
= CPG 7376. ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΣΧΟΥ, *Λειμών*, 180 PG 87[3], 3052ABC.

2. Συγκριτικὸς πίνακας τῶν συνοδικῶν, πατερικῶν καὶ ἁγιολογικῶν *χρήσεων* στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ Ρώμης καὶ τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου

	ΣΥΡΙΑ-ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ	**ΡΩΜΗ**	**ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ**
	ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ***Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγοι α΄, β΄ καὶ γ΄,***	1. **ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ,** ***Πρὸς Γερμανὸν Κπόλεως,*** ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄,*	**1. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ,** ***Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως,*** ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄,*
		2. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, ***Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις,*** ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄* (κατὰ τὴν ἑρμηνευτικὴ ἀπόδοση τοῦ κειμένου στὴν ἑλληνική),	**2. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*,** ***Πράξεις δ΄, ε΄*** (ἀνάγνωση πατερικοῦ καὶ συνοδικοῦ *ἀνθολογίου*) **καὶ *στ΄*** (πρόσθετες *χρήσεις* κατὰ τὴν ἀντιπαράθεση τῆς Νίκαιας μὲ τὴν Ἱέρεια καὶ τὸ *ἀνθολόγιό* της),

ΑΓ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ: Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν τεσσάρων χρησιμοποιηθέντων ἀρεοπαγιτικῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, τόμ. 3, *Orationes de imaginibus tres*, PTS 17, Berlin 1975, σσ. 144-145, καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ μοναδικὸ ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας στὴ *στ΄ Πράξη* τῆς συνόδου, ἐκτὸς δηλ. τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς *δ΄* καὶ *ε΄ Πράξεως*, κανένα δὲν κοινοποιεῖται, ἂν καὶ οἱ *χρήσεις* αὐτὲς στὸ σύνολό τους, εἴτε τοῦ Δαμασκηνοῦ εἴτε τῶν συνοδικῶν πατέρων, ἀναφέρονται στὴν ἴδια θεματικὴ παράμετρο, στὸ ὅτι ἡ κτίσις ὑφίσταται ὡς *εἰκὼν* τοῦ Θεοῦ.			
ΑΓ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ,	• Κεντρικὴ καὶ ἐπαναλαμβανόμενη στὸ Δαμασκηνὸ εἶναι ἡ διατύπωση: «***ἀληθῶς ἐμφανεῖς εἰκόνες εἰσὶ τὰ ὁρατὰ τῶν ἀοράτων***», ἐν 3, 43 PG 94, 1360A, ἔκδ. B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, τόμ. 3, *Orationes de imaginibus tres*, PTS 17, Berlin 1975, σ. 144, 1-5, «***…ἐκ τῆς πρὸς Ἰωάννην… θεολόγον ἐπιστολῆς…***» = *Ἐπιστολὴ ι΄, Ἰωάννῃ Θεολόγῳ* PG 3, 1117AB, ἔκδ. G. HEIL-A. M. RITTER, *Corpus Dionysiacum,* τόμ. 2, PTS 36, Berlin-New York 1991, σ. 208, 9-10.		

	• 1, 30 PG 94, 1260BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 144, 1-8. 22, 26 PG 94, 1312A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 145, 1-8, «***…ἐκ τοῦ περὶ θείων ὀνομάτων…***» = *Περὶ θείων ὀνομάτων*, *2, 8* PG 3, 592B, ἔκδ. B. R. SUCHLA, *Corpus Dionysiacum,* τόμ. 1, PTS 33, Berlin 1990, σ. 113, 14-20. • 1, 32 PG 94, 1260D-1261A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 145, 1-8. 2, 28 PG 94, 1312A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 145, 1-8. 3, 44 PG 94, 1360AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 145, 1-8, «***…ἐκ τοῦ περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας…***» = *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας,* 1, 2 PG 3, 373AB, ἔκδ. G. HEIL-A. M. RITTER, σ. 65, 8-15.		Χρήση ἄλλου λήμματος ἀπὸ τὰ ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα σὲ σχέση μὲ τὰ χρησιμοποιηθέντα ἀπὸ τὸ Δαμασκηνό, τῆς ἰδίας ὡστόσο θεματικῆς παραμέτρου. Βλ. *Πρᾶξις στ΄*, MANSI 13, 253E, *«οὐδὲ γάρ ἐστιν ἀκριβὴς ἐμφέρεια τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τοῖς αἰτίοις· ἀλλ' ἔχει μὲν τὰ αἰτιατὰ τὰς τῶν αἰτίων ἐνδεχομένας εἰκόνας, αὐτὰ δὲ τὰ αἴτια τῶν αἰτιατῶν ἐξῄρηται καὶ ὑπερίδρυται, κατὰ τὸν τῆς οἰκείας ἀρχῆς λόγον» = Περὶ θείων ὀνομάτων*, *2, 8* PG 3, 645C, ἔκδ. B. R. SUCHLA, *Corpus Dionysiacum,* τόμ. 1, PTS 33, Berlin 1990, σ. 132, 14-17.

ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ:

Στὸ σύνολο τῶν τριῶν χρησιμοποιηθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀθανασίου ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. B. KOTTER, σσ. 169, 191-192, καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ μοναδικὸ ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀδριανός, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 12, 1067C, καὶ μὲ τὰ τρία χρησιμοποιηθέντα ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. MANSI 13, 24E-32A. 69ABC. 317D-320B. MANSI 13, 325D, καμία *χρήση* τοῦ Δαμασκηνοῦ δὲν ἐπαναλαμβάνεται στὸν Ἀδριανό. Μόνο τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Κατὰ Ἀρειανῶν* ἐπαναλαμβάνεται στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Νίκαιας, μὲ διαφορὲς ὡστόσο τόσο στὴν ἔκταση ὅσο καὶ στὸ γράμμα του, ποὺ δείχνουν ὅτι μᾶλλον ἀπὸ διαφορετικὸ χειρόγραφο εἶναι εἰλημμένο παρὰ ἀπ᾽ αὐτὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀν καὶ ἡ ἰδέα χρήσης του πιθανῶς νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν τελευταῖο.

ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ,	3, 114 PG 94, 1404C-1405A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 191, 1-23, «***…κατὰ Ἀρειανῶν βιβλίου τρίτου…***» = CPG 2093. *Κατὰ Ἀρειανῶν*, *Λόγος γ΄* PG 26, 332AB = CPG 2259. *Λόγος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* (νόθο) PG 28, 709BC, μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἔκφραση: «***ἐν γὰρ τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή ἐστι· καὶ ἐν τῷ βασιλεῖ δὲ, τὸ ἐν τῇ εἰκόνι εἶδός ἐστι***», ἐν 3, 114 PG 94, 1405A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 191, 14-15.		
		Ἀναφορὰ στὴν ἴδια θεματικὴ παράμετρο, ἀλλὰ μὲ βάση ἄλλο κείμενο τοῦ ἀλεξανδρινοῦ πατρὸς σὲ σχέση μὲ τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ τὸ Δαμασκηνό, ἐν MANSI 12, 1067BC. ACO 2, 3, 1, σ. 148, 2-7, «***…περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ κυρίου…***» = CPG 2091. *Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου* PG 25, 96C. 120C, ἔκδ. C. KANNENGIESSER, *Sur l'incarnation du Verbe*, SC 199, Paris 1973, σσ. 256, 1-2. 314, 1-4.	• *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 69ABC, «***… ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν λόγου τετάρτου…***», ὅπου ἀπαντᾶ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα μὲ τὸ χρησιμοποιηθὲν στὸ Δαμασκηνό, μὲ τὶς κρίσιμες εἰδικότερα προτάσεις: «***ἐν γὰρ τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή ἐστι· καὶ ἐν τῷ βασιλεῖ δὲ, τὸ ἐν τῇ εἰκόνι εἶδός ἐστι***» καὶ «***ὁ γοῦν προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, ἐν αὐτῇ προσκυνεῖ τὸν βασιλέα***», ἂν καὶ ἀφαιροῦνται ἄλλες προτάσεις λιγότερο σημαντικές. • *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D, ὅπου ἡ ἀναφορὰ στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ ἡ ἐπαναδιατύπωση τῆς διακήρυξής του: «***ὁ γοῦν προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, ἐν αὐτῇ προσκυνεῖ τὸν βασιλέα***» = CPG 2093. *Κατὰ Ἀρειανῶν*, *Λόγος*

			γ΄ PG 26, 332AB = CPG 2259. *Λόγος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* (νόθο) PG 28, 709BC.

Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ:

Στὸ σύνολο τῶν δεκατριῶν χρησιμοποιηθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Μ. Βασιλείου ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. B. KOTTER, σσ. 146-151, 169, 189, 192, καὶ σὲ σχέση μὲ τὰ δύο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀδριανός, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 12, 1066CD. 1066DE, ἕνα ἀπ᾽ αὐτά, τὸ *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας,* ἐπαναλαμβάνεται. Σὲ σχέση μὲ τὰ ἑπτὰ χρησιμοποιηθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Μ. Βασιλείου ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. MANSI 13, 69D. 72AB. 72E-73A. 80BCD. 273E-276A. 277BC. 300B. 300C. 305E. 324B, ἐπαναλαμβάνονται πέντε ἀπὸ αὐτά. Δύο πάντως ἀπὸ τὰ χρησιμοποιηθέντα ἀποσπάσματα περιλαμβάνονται στὰ *ἀνθολόγια* τῆς *δ΄* καὶ *στ΄* συνοδικῆς *Πράξης*, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ λῆμμα ἀπὸ τὸ *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας* στὶς συζητήσεις τῆς *στ΄ Πράξης,* ἀφοῦ προηγουμένως χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀδριανό.

Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος* (CPG 2839. *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 18, 45 PG 32, 149C, ἔκδ. P. PRUCHE, *Basile de Césarée. Sur le Saint-Esprit*, SC 17bis, σ. 406, 15-20, μὲ ἐπίκεντρο τὴ διακήρυξη: ***«ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει»***),	• Τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἐν: 1. 1, 35 PG 94, 1261D-1264A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 147, 1-10. 2. 2, 31 PG 94, 1312B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 147, 1-10. 3. 3, 48 PG 94, 1361AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 147, 1-10.	• Βλ. MANSI 13, 93C, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ κεντρικὴ διατύπωση: *«ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει»*.	
			• Βλ. *Πρᾶξις δ΄*, MANSI 13, 69D, ὅπου τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ τὸ Δαμασκηνὸ ἀπόσπασμα ἀπαντᾶ ἐλλιπὲς ὡς πρὸς τὶς δύο τελευταῖες προτάσεις του. • Συχνὴ χρήση τῆς κεφαλαιωδέστερης γιὰ τοὺς πατέρες τοῦ η΄ αἰώνα διατύπωσης *«ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει»* καθόλη τὴ διάρκεια τοῦ διαλόγου τῆς Ζ΄ Οἰκ. Συνόδου. Ἐνδεικτικά, βλ. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324B. 325D.
Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν μακάριον Βαρλαάμ τὸν μάρτυρα*	• Τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἐν:		

(CPG 2861. PG 31, 489AB),	1. 1, 34 PG 94, 1261BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-15. 2. 2, 30 PG 94, 1312AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-15. 3. 3, 46 PG 94, 1360CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-15.		Βλ. *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 80CD, ὅπου τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀπαντᾶ εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς, τόσο στὴν ἐξωτερικὴ ὅσο καὶ στὴ ἐξωτερικὴ ἔκτασή του, μὲ τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ.
Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας* (CPG 2863. PG 31, 508D-509A),	• Τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἀπαντᾶ σὲ μέρη, ὅπου τὸ πρῶτο καὶ τὸ τέταρτο εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπα, ἐν: 1. 3, 47 PG 94, 1361A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-9. 2. 1, 42. 2, 38 PG 94, 1265C. 1312C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 150, 1-9. 3. 1, 44. 2, 40 PG 94, 1265D. 1312C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 151, 1-5. 4. 1, 46. 2, 42 PG 94, 1265D-1268A. 1312C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 151, 1-7.		
		Βλ. MANSI 12, 1066DE. ACO 2, 3, 1, σ. 140, 2-5, ὅπου τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀπαντᾶ ἔχει τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκταση μὲ τὸ πρῶτο καὶ τὸ τέταρτο ἀπὸ τὰ χρησιμοποιηθέντα μέρη τοῦ ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸ *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα* μάρτυρας ὅπως παρατίθεται στὸ Δαμασκηνό.	Ἐπανάληψη τοῦ χρησιμοποιηθέντος ἀπὸ μέρους τοῦ Ἀδριανοῦ ἀποσπάσματος, ποὺ προσομοιάζει στὸ ἀντίστοιχο τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 277BC, καὶ ἐπικέντρωση στὴ διατύπωση *«ἅ γὰρ ὁ λόγος ταῖς ἱστορίαις δι᾽ ἀκοῆς παρίστησι, ταῦτα γραφὴ σιωπῶσα διὰ μιμήσεως δείκνυσι»,* ἐν *Τόμος ε΄* MANSI 13, 300C.

Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν παραβάτην* (CPG 2900. *Ἐπιστολὴ 360, 3* PG 32, 1100B, ἔκδ. Y. COURTONNE, *Les belles lettres,* τόμ. 3, Paris 1963, σ. 220),			
		MANSI 12, 1066CD. ACO 2, 3, 1, σ. 138, 2-12.	Βλ. *Πρᾶξις δ΄,* MANSI 13, 72E-73A, ὅπου σὲ σχέση μὲ τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ τὸν Ἀδριανὸ ἀπόσπασμα καὶ ἐπειδὴ προφανῶς τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ πάπα ἔχει ὑποστεῖ διπλὴ μετάφραση, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ λατινικὴ καὶ ἀντίστροφα, ἀπαντοῦν φραστικὲς διαφορές, οἱ ὁποῖες πάντως δὲν ἀφοροῦν στὸ νοηματικὸ περιεχόμενο. Ἐνδεικτικά, ἐνῶ στὸ κείμενο τῆς συνόδου ὑπάρχει ἡ διατύπωση *«εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα»*, αὐτὴ ἐπαναλαμβάνεται ἐλλιπῶς ὡς πρὸς τὴ λέξη *πατέρα* στὸ κείμενο τοῦ Ἀδριανοῦ.
Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων*			

(CPG 2869. *Ὁμιλία 24, Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων* PG 31, 605D-608A),			Βλ. *Πρᾶξις δ΄,* MANSI 13, 72AB. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 273E-276A, μὲ ἐπίκεντρο τὴ διατύπωση: «***Μάχεται ἰουδαϊσμὸς ἑλληνισμῷ, καὶ ἀμφότεροι Χριστιανισμῷ***» = Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὁμιλία 24, Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων, 1* PG 31, 600B.
ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ: Στὸ σύνολο τῶν τριῶν χρησιμοποιηθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Νύσσης ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. B. KOTTER, σσ. 153-155, ὅπου ἐμπεριέχονται καὶ δύο ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, τὸ ὁποῖο λείπει παντελῶς ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Νίκαιας, καὶ μὲ ἐξαίρεση τὸ μοναδικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Νύσσης ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀδριανός, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 12, 1066B, τὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ δὲν ἐπαναλαμβάνεται. Σὲ σχέση μὲ τὰ δύο χρησιμοποιηθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Νύσσης ἀπὸ μέρους τῆς Νίκαιας τὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπαναλαμβάνεται ὡς πρὸς ἕνα ἀπὸ αὐτά, τὸ *Περὶ θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος, καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ.*			
ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος, καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ* (CPG 3192. PG 46, 572C),	• Τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἐν: 1. 1, 52 PG 94, 1269CD, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 154, 1 – 155, 14.		Γιὰ τὴ ρητὴ ἀναφορὰ στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα, βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 117A.

	2. 2, 48 PG 94, 1312D, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 154, 1 – 155, 14. 3. 3, 50 PG 94, 1361CD, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 154, 1 – 155, 14.	Βλ. MANSI 12, 1066BC, ὅπου τὸ σχετικὸ χωρίο ποὺ ἀπαντᾶ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ χρησιμοποιηθέντος ἀπὸ τὸ Δαμασκηνὸ ἀποσπάσματος.	Βλ. *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9CD. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324BC, ὅπου τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀπαντᾶ εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μὲ τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη πάντως τῶν ἐλάχιστων ὅσο καὶ παρεπόμενων φραστικῶν διαφορῶν.

ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ:

Στὸ σύνολο τῶν εἰκοσιένα χρησιμοποιηθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν B. KOTTER, σσ. 155, 161-162, 162-164, 170-171, 175, 186, 188, 190, 193, καὶ σὲ σχέση μὲ τὰ δύο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀδριανός, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 12, 1066E-1067A. 1067A, ὁ Δαμασκηνὸς ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὶς δύο αὐτὲς *χρήσεις* του, μὲ σημαντικὲς ὡστόσο φραστικὲς διαφοροποιήσεις, ποὺ μποροῦν νὰ δικαιολογηθοῦν στὸ ὅτι οἱ *χρήσεις* τοῦ Ἀδριανοῦ ἔχουν ὑποστεῖ διπλὴ μετάφραση, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ λατινικὴ καὶ ἀντίστροφα. Σὲ σχέση μὲ τὶς πέντε *χρήσεις* τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας, ἐν MANSI 13, 8BCD. 9A. 68DE. 288D-289A. 300CD. 324C. 300CD. 325D, ἐπαναλαμβάνονται οἱ τέσσερις ἀπὸ αὐτὲς κατὰ τὴ *δ΄* συνοδικὴ *Πράξη*, ἐνῶ ἀποσπασματικὰ ὑπομνηματίζονται κατὰ τὴ στ΄. Μία πέμπτη *χρήση* τοῦ Χρυσοστόμου, χρησιμοποιούμενη στὴ στ΄ συνοδικὴ *Πράξη*, ἐν MANSI 13, 288D-289A, δὲν ἀπαντᾶ στὸ Δαμασκηνό.

ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ***Εἰς Μελέτιον ἐγκώμιον*** (CPG 4345. PG 50, 515AB),	2, 62 PG 94, 1313C-1316A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 163, 1-22.		
			• Βλ. *Πρᾶξις δ΄,* MANSI 13, 8CD, ὅπου ἡ κοινὴ *χρήση* ποὺ ἀπαντᾶ ἔχει τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκταση μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Δαμασκηνοῦ.
ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ***Ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως*** (CPG 4192 = ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Εἰς τὸ ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως καὶ περὶ μετανοίας,* 6 PG 56, 407, μὲ ἐπίκεντρο τὴ διατύπωση:	• Τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα μὲ διαφορετικὴ ἔκταση ἀπαντᾶ ἐν: 1. 2, 60 PG 94, 1313B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 162, 1-8. 2. 3, 105 PG 94, 1400CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 188, 1-6. Ἡ πατρότητα τοῦ ἀποσπάσματος	Βλ. MANSI 13, 93C, ὅπου ἀπαντᾶ τὸ λῆμμα τοῦ ἀποσπάσματος: *«ἐγὼ καὶ τὴν κηρόχυτον ἠγάπησα γραφὴν εὐσεβείας πεπληρωμένην».*	

«ἐγὼ καὶ τὴν κηρόχυτον ἠγάπησα γραφὴν εὐσεβείας πεπληρωμένην»),	αὐτοῦ ἀποδίδεται στὸ Χρυσόστομο.		• Βλ. *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9A, ὅπου ἀπαντᾶ τὸ ἴδιο μὲ τὸ Δαμασκηνὸ ἀπόσπασμα. Βλ. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324C, ὅπου ἀπαντᾶ σὲ πλάγιο λόγο τὸ λῆμμα: *«ἐγὼ καὶ τὴν κηρόχυτον ἠγάπησα γραφὴν εὐσεβείας πεπληρωμένην»*. • Τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἐκλαμβάνεται ὡς ἔργο τοῦ Χρυσοστόμου τόσο ἀπὸ τὸ Γερμανὸ Κπόλεως ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους πατέρες τῆς Νίκαιας ἐξαιτίας πιθανὸν τοῦ Δαμασκηνοῦ, διατηρώντας παράλληλα καὶ τὸν ἴδιο τίτλο ποὺ ἔχει στὰ κείμενα τοῦ σύριου πατρός. Ἐπιπλέον ἡ ἔκταση τῆς *χρήσης* εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐνῶ οἱ μεταξύ τους φραστικὲς διαφορὲς δὲν εἶναι οὐσιώδεις.
ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ***Εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπόρου*** (CPG 4216 = ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ	2, 61 PG 94, 1313C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 163, 1-10.		

ΓΑΒΑΛΩΝ, *Homilia de lotione pedum*, ἔκδ. A. WENGER, *Une homélie inédite de Sévérien de Gabala sur le lavement des pieds*, REB 25 (1967), 226, 8, μὲ ἐπίκεντρο τὴ διατύπωση: «***ἔνδυμα βασιλικὸν ἐὰν ὑβρίσῃς, οὐ τὸν ἐνδεδυμένον ὑβρίζεις;***»),	Ἡ πατρότητα τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ ἀποδίδεται στὸ Χρυσόστομο.	Βλ. MANSI 12, 1066E-1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 142, 2-7, ὅπου ὁ Ἀδριανός, ὅπως καὶ ὁ Δαμασκηνός, ἀποδίδει τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα στὸ Χρυσόστομο διατηρώντας καὶ τὸν ἴδιο τίτλο του, ἐξαιτίας ἐνδεχομένως τῆς ἄντλησης τῆς *χρήσης* του ἀπὸ τὴν ἴδια μὲ τὸ Δαμασκηνὸ πηγή. Μπορεῖ ὅμως νὰ ἰσχύει ἡ μονομερὴς ἐπίδραση τοῦ σύριου πατρός στὸν Ἀδριανό.	Ἡ ἀπὸ μέρους τῶν πατέρων τῆς Νίκαιας ἀπόδοση τῆς διατύπωσης *«οὐκ οἶδας, ὅτι ἐὰν εἰκόνα βασιλέως ὕβρίσῃς, εἰς τὸ πρωτότυπον τῆς ἀξίας φέρεις τὴν ὕβριν;»*, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D, ὅπως ἐντάσσεται στὸ *Εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπόρου*, ἐπιβεβαιώνει τὴ συμφωνία τοῦ συνόλου τῶν πατέρων τοῦ η΄ αἰώνα ὅτι τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀνήκει στὸ Χρυσόστομο καὶ ὄχι στὸ Σεβηριανὸ Γαβάλων, ὅπως ὑποστηρίζεται στὴ σύγχρονη ἔρευνα.
ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ***Εἰς τὸν νιπτῆρα*** (CPG 4216 = ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Homilia de lotione pedum*, ἔκδ. A. WENGER, *Une homélie inédite de Sévérien de Gabala sur le lavement des pieds*, REB 25 (1967), 226, 8),	Βλ. 3, 122 PG 94, 1408C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 193, 1-5, ὅπου τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἐκλαμβάνεται ὡς ἔργο τοῦ Χρυσοστόμου μὲ τὸν τίτλο *Εἰς τὸν νιπτῆρα*.		
		Βλ. MANSI 12, 1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 144, 2-8, ὅπου τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα, ἐκτενέστερο ἀπὸ τὸ χρησιμοποιηθὲν στὸ Δαμασκηνό, ἐκλαμβάνεται ὡς ἔργο τοῦ Χρυσοστόμου μὲ τὸν τίτλο *Εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας*.	Βλ. *Πρᾶξις δ΄*, MANSI 13, 68DE, ὅπου τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα φέρει τὸν τίτλο *Εἰς τὸν νιπτῆρα* ἀποδιδόμενο στὸ Χρυσόστομο κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὸ Δαμασκηνό. Ἐπιπλέον προσομοιάζει γλωσσικὰ στὸ ἀντίστοιχό του στὸν Ἀδριανό, διαφοροποιούμενο κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀπὸ τὸ ἕτερό του στὸ Δαμασκηνό.

ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ: Στὸ σύνολο τῶν ἕξι χρησιμοποιηθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. B. KOTTER, σσ. 170, 175, 189-190, 192-193, κανένα ἀπ᾽ αὐτὰ δὲν ἐπαναλαμβάνεται στὸ κείμενο τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐνῶ στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς δ΄ *Πράξης* τῆς Νίκαιας ἐπαναλαμβάνεται αὐτούσιο τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ *Ἔπη*, ἐν MANSI 13, 13BC. Ἐπιπλέον κατὰ τὴν ἀντιπαράθεση μεταξὺ Νίκαιας καὶ Ἱέρειας, ὅπως ἐξελίσσεται στὴ στ΄ *Πράξη,* ὅπου ἀπαντοῦν ἄλλες τέσσερις *χρήσεις* τοῦ ἰδίου πατρός, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 13, 248C. 276AB. 297A. 297B. 309D. 341B, ὁ Δαμασκηνὸς οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται.			
ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ,	3, 109 PG 94, 1401AB, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 189-190, 1-16, «***…ἐκ τῶν ἐπῶν…***» = *Ἔπη, Λόγος περὶ ἀρετῆς* PG 37, 737-738.		

			▪ Ἐπαναλαμβάνεται αὐτούσιο τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπόσπασμα ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἔπη, περὶ ἀρετῆς*, CPG 3035. PG 37, σσ. 737, 793 – 738, 807, ἐν MANSI 13, 13BC. ▪ Κριτήριο διαλόγου μεταξὺ Ἱέρειας καὶ Νίκαιας εἶναι οἱ διατυπώσεις τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: 1. ***«ἡνίκα αἱ φύσεις διΐστανται ταῖς ἐπνοίαις, συνδιαιρεῖται καὶ τὰ ὀνόματα»***, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος γ΄* MANSI 13, 248C. 341B = *Λόγος* 30, *Θεολογικὸς δ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 8 PG 36, 113B, ἔκδ. H. J. SIEBEN, *Gregor von Nazianz, Orationes theologicae,* FC 22, Freiburg, Basel, Wien, Barcelona, Rom, New York 1996, σ. 238, 11-12. 2. ***«Ὕβρις πίστιν ἔχειν ἐν χρώμασι, μὴ κραδίῃσι· Ῥεῖά κεν ἔκπλυτ' ἔοι. Βένθος ἐμοί γε φίλον»***, ἐν *Ὅρος τῆς ἐν Ἱέρεια Συνόδου*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου,* ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 297A. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 297B = CPG 3035.2. *Βίβλος Β΄, Ἔπη ἠθικά* PG 37, 913A.

ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ:

Στὸ σύνολο τῶν τριῶν σύντομων ἀποσπασμάτων τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. B. KOTTER, σ. 170, κανένα ἀπ᾽ αὐτὰ δὲν ἐπαναλαμβάνεται στὸν Ἀδριανό, ἂν καὶ ὁ Ρώμης χρησιμοποιεῖ ἕτερο ἀπόσπασμα τοῦ Κυρίλλου. Τὸ ἴδιο ἐπίσης ἰσχύει ἔναντι τοῦ μοναδικοῦ κυρίλλειου λήμματος τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς δ΄ *Πράξης* τῆς Νίκαιας. Ἐπιπλέον ὅσον ἀφορᾶ στὶς τρεῖς κρίσιμες γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς στ΄ *Πράξης* τῆς Νίκαιας *χρήσεις* τοῦ Κυρίλλου, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 13, 289BC. 320BCDE. 320E-324B, αὐτὲς δὲν ἀπαντοῦν στὸ Δαμασκηνό, ἐπειδὴ προφανῶς πρὶν τὴν Ἱέρεια δὲν εἶχε ἀκόμη ἔλθει στὸ προσκήνιο τὸ μονοφυσιτικῆς καὶ ταυτόχρονα μανιχαϊστικῆς προέλευσης ζήτημα περὶ τοῦ *ἀπερίγραφου* τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ, στὸ ὁποῖο καὶ ἀπαντοῦν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ πατέρες τῆς Νίκαιας.

ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ,	1. 3, 61 PG 94, 1368C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 170, 1-4, «***…ἐκ τοῦ προσφωνητικοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδόσιον…***», ὅπου ἡ κρίσιμη διατύπωση «***αἱ δὲ εἰκόνες ὥσπερ τὰ ἀρχέτυπα***». 2. 3, 62 PG 94, 1368C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 170, 1-3, «***…ἐκ τῶν Θησαυρῶν…***», ὅπου ἀπαντᾶ ὁμοίου περιεχομένου διατύπωση μὲ τὴν προηγούμενη = CPG 5215. 3. 3, 63 PG 94, 1368CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 170, 1-4, «***…περὶ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Μελχισεδέκ…***», ὅπου ἀπαντᾶ ὁμοίου περιεχομένου διατύπωση μὲ τὴν προηγούμενη.		

	• Στὰ παραπάνω ἀποσπάσματα, πρβλ.: 1. CPG 5218. *Πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδόσιον, Περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως τῆς εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν* PG 76, 1153D. 2. CPG 5227. *Πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδόσιον, Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς* PG 75, 1205A, ἔκδ. G. M. DURAND, *Cyrille d' Alexandrie, Deux Dialogues Christologiques*, SC 97, σ. 216, 687^{a}, 2-9.	Ἡ ἴδια θεματικὴ παράμετρος, ἡ σχέση δηλ. τῆς *εἰκόνος* μὲ τὸ *ἀρχέτυπο*, εἰσάγεται μέσα ἀπὸ ἄλλο κείμενο τοῦ Κυρίλλου σὲ σχέση μὲ τὶς κυρίλλειες *χρήσεις* τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον,* ἐν MANSI 12, 1067B. ACO 2, 3, 1, σ. 146, 2-7 = PG 75, 184D-185A.	▪ Χρήση ἄλλων ἀποσπασμάτων σὲ σχέση μὲ τὰ χρησιμοποιηθέντα ἀπὸ τοὺς Ἀδριανὸ καὶ Δαμασκηνὸ καὶ μὲ θεματολογία ἐντελῶς ἄσχετη μὲ αὐτὴ τῶν τελευταίων, ὡς πρὸς τὸ παραδειγματικὸ δηλ. σχῆμα *ἀρχετύπου* καὶ *εἰκόνος*. Βλ. *Πρὸς Ἀκάκιον Σκυθοπόλεως, περὶ τοῦ ἀποπομπαίου*, ἐν *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 12B-13A = PG 77, 217C-220D. • Ἡ σημαντικότερη γιὰ τὴν ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ ἔρευνα διαφορὰ μεταξὺ τῶν *ἀνθολογίων* τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῆς Νίκαιας εἶναι ἡ ἀπὸ μέρους τῆς δεύτερης εὐρεία χρήση τῆς *μεταδιαλλακτικῆς* ἐπιστολογραφίας τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας πρὸς ἀπάντηση τοῦ δεσπόζοντος στὴν Ἱέρεια ἰδιότυπου μονοφυσιτισμοῦ, τὴ στιγμὴ ποὺ τὰ ἴδια κείμενα λείπουν ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνό. • Γιὰ τὰ ἴδια κείμενα, βλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ,: 1. *Πρὸς Σούκενσον*, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 320BCDE = CPG 5346. *Ἐπιστολὴ* 45, *Πρὸς Σούκενσον, Περὶ πίστεως α΄* PG 77, 236BCD. ACO 1, 1, 6, σσ. 151, 8. 155, 27 – 156, 18.

			2. *Κατὰ Συνουσιαστῶν*, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 320E-324B = CPG 5230. PG 76, 1427A-1437B. 3. *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν*, ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 289BC = CPG 5209. 2 PG 74, 942ABC.
ΑΓ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ: Στὸ σύνολο τῶν 2 ἐκτενῶν χρησιμοποιηθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀμβροσίου ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. B. KOTTER, σσ. 164, 192, τὸ *Πρὸς Γρατιανὸν τὸν βασιλέα* ἐπαναλαμβάνεται στὸ κείμενο τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐνῶ οὐδέποτε στὶς συζητήσεις τῆς Νίκαιας ἀπαντᾶ ἐκ νέου ἡ παραμικρὴ ἀναφορὰ στὸν Ἀμβρόσιο.			
ΑΓ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ, *Πρὸς Γρατιανὸν τὸν βασιλέα*,	3, 116 PG 94, 1405B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 192, 1-8.		

(CPL 152 = *De incarnationis dominicae sacramento, Liber unus,* 75 PL 16, 837C),		Βλ. MANSI 12, 1067CD. ACO 2, 3, 1, σ. 150, 2-4, ὅπου στὴ *χρήση* ποὺ ἀπαντᾶ λείπει μία ἀπὸ τὶς δύο προτάσεις της σὲ σχέση μὲ τὴν ἀντίστοιχή της στὸ Δαμασκηνό.	

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ:

Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἑπτὰ χρησιμοποιηθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Λεοντίου ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. B. KOTTER, σσ. 156-159, 178-181, οὔτε κἂν λῆμμα τους δὲν ἐπαναλαμβάνεται στὸ κείμενο τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐνῶ τὰ ἴδια ἀποσπάσματα ἀποτελοῦν τὰ μέρη μίας ἑνιαίας καὶ μάλιστα τῆς πιὸ ἐκτενοῦς πατερικῆς *χρήσεως* στὰ *Πρακτικὰ* τῆς Νίκαιας, γιὰ τὴν ὁποῖα βλ. *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 44A-53C.

ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ, ***Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας κατὰ Ἰουδαίων, καὶ περὶ εἰκόνων ἁγίων,*** (CPG 7885.1 = PG 93, 1597B-1609A, ἔκδ. V. DÉROCHE, *L'Apologie contre les Juifs de Léontios de Neapolis*, TM 12 (1994), σσ. 66-72),	▪ Βλ.: 1. 1, 54. 2, 50 PG 94, 1272AB. 1313A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 156, 1-10, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια, διαφοροποιημένο ὅμως σημαντικὰ στὸ γράμμα του, ἐν MANSI 13, 45E. 2. 1, 56. 2, 52 PG 94, 1272B-1276B. 1313A, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 156, 1 – 159, 80, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια, διαφοροποιούμενο ὡστόσο σημαντικὰ ὄχι μόνο ως πρὸς τὸ γράμμα του, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπουσία ὁλόκληρων φράσεων, ἐν MANSI 13, 45E-48A. 48E. 52E-53A. 3. 3, 84 PG 94, 1381D-1384B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 178, 1-20, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια μὲ σημαντικὲς φραστικὲς διαφοροποιήσεις, ἐν MANSI 13, 44BC.		

	4. 3, 85 PG 94, 1384BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 179, 1-9, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο δὲν ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια. 5. 3, 86 PG 94, 1384CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 179, 1-9, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια μὲ σημαντικὲς φραστικὲς διαφοροποιήσεις, ἐν MANSI 13, 45B-48C. 6. 3, 88 PG 94, 1388AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 181, 1-17, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια μὲ σημαντικὲς φραστικὲς διαφοροποιήσεις, ἐν MANSI 13, 49D. 7. 3, 89 PG 94, 1388BCD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 181, 1-16, ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια μὲ σημαντικὲς διαφοροποιήσεις στὸ γράμμα τοῦ λόγου, ἐν MANSI 13, 52E-53B.		*Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 44A-53C.

ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, ***Λειμωνάριον,***	• Γίνεται χρήση τῶν ἑξῆς τεσσάρων συναφῶν ἀποσπασμάτων: 1. 1, 64. 2, 67 PG 94, 1280ABC. 1316D, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 165, 1 – 166, 31. 2. 1, 66. 2, 69 PG 94, 1280D-1281B. 1317A, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 166, 1 – 167, 25. 3. 1, 67. 2, 70 PG 94, 1281CD. 1317A, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 167, 1 – 168, 21. 4. 1, 68. 2, 71 PG 94, 1284A. 1317A, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 168, 1-8. • Τὸ *Λειμωνάριον* ἐκλαμβάνεται ὡς κείμενο τοῦ ἁγ. Σωφρονίου Ἱεροσολύμων.		
			• Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ χρησιμοποιηθέντα ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀποσπάσματα τοῦ Σωφρονίου, τὸ *Περὶ τοῦ ἀββᾶ Θεοδώρου τοῦ Αἰλιώτη*, ἀπαντᾶ αὐτούσιο καὶ στὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκταση ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 60D-61B, ἐνῶ ἐλάχιστα διαφοροποιημένο στὸ γράμμα του χρησιμοποιεῖται ἐκ νέου κατὰ τὴν *ε΄ Πράξη* τῆς συνόδου, ἐν MANSI 13, 193ABC. Παρόμοια μὲ τὸ Δαμασκηνὸ ἐκλαμβάνεται ὡς κείμενο τοῦ ἁγ. Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. Πρβλ. CPG 7376. ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΣΧΟΥ, *Λειμών*, 45 PG 87[3], 2900BCD.

			• Στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς ε΄ *Πράξης* τῆς Νίκαιας προστίθενται δύο ἀκόμη ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ *Λειμωνάριο*, τὰ ὁποία λείπουν ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ. Βλ.: 1. *Λειμωνάριον* MANSI 13, 193DE = CPG 7376. ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΣΧΟΥ, *Λειμών*, 81 PG 87[3], 2940AB. 2. *Λειμωνάριον* MANSI 13, 193E-196C = CPG 7376. ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΣΧΟΥ, *Λειμών*, 180 PG 87[3], 3052ABC.
Βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας (CPG 7675 = ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Βίος ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας* PG 87, 3713B-3716A),	• 3, 135 PG 94, 1416D-1417C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 198, 1 – 191, 33.		
		• Βλ. *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 85D-89A, ὅπου ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἴδια *χρήση* μὲ αὐτὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ, παρόλο ποὺ προστίθενται καὶ ἄλλες προτάσεις εἰλημμένες ἀπὸ τὴ συνάφεια τοῦ ἀποσπάσματος.	

ΑΓ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, ***Πρὸς Συμεὼν Βόστρης, περὶ τοῦ Σαββάτου*** (CPG 6955 = PG 89, 1405ABC),	• Χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀκόλουθα δύο ἀποσπάσματα προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἴδια συνάφεια: 1. 2, 23 PG 94, 1316CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 164, 1 – 165, 17. 2. 3, 127 PG 94, 1412BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 195, 1-14.		
			• Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς δύο *χρήσεις* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν αὐτούσια καὶ στὴν ἴδια ἔκτασή της, ἐν *Πρᾶξις* δ΄ MANSI 13, 56E-57A.
ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ, ***Κατὰ Ἰουδαίων*** (CPG 7790),	• Χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀκόλουθα δύο ἀποσπάσματα: 1. 3, 72 PG 94, 1376AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 174, 1-5. 2. 3, 73 PG 94, 1376BCD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 174, 1-22.		
		Ἐπανάληψη τῆς δεύτερης *χρήσης* τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ ὁποῖα ὡστόσο εἶναι τόσο διαφοροποιημένη φραστικά, ὥστε ἡ διαφοροποίησή της νὰ μὴν μπορεῖ νὰ αἰτιολογηθεῖ μόνο στὸ ὅτι ἔχει ὑποστεῖ διπλὴ μετάφραση, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ λατινικὴ καὶ ἀντίστροφα. Καὶ ἄλλες λέξεις ἄλλωστε, ἰδίως ὀνόματα,	

		προστίθενται σ᾽ αὐτὴν ἢ λείπουν ἀπ᾽ αὐτήν. Κατὰ συνέπεια ἡ ἰδέα τῆς *χρήσης* αὐτῆς πιθανὸν νὰ ἀνήκει στὸ Δαμασκηνὸ καὶ ὁ Ἀδριανὸς νὰ ἀντλεῖ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφο ἀπ᾽ αὐτὸ τοῦ σύριου πατρός. Βλ. MANSI 12, 1067D-1070D. ACO 2, 3, 1, σ. 151, 1 – 158, 22 = CPG 7790. ἔκδ. G. MERCATI, *Stephani Bostreni nova de sacris imaginibus fragmenta e libro deperdito, Κατὰ Ἰουδαίων*, ST 76 (1937), σσ. 202-206.	
ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ,	• Χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀκόλουθα τέσσερα ἀποσπάσματα: 1. 3, 55 PG 94, 1365B, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 168, 1 – 169, 9. 2. 3, 80 PG 94, 1380AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 176, 1-8. 3. 3, 81 PG 94, 1381BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. σ. 176, 1-6. 4. 3, 96 PG 94, 1397AB ἔκδ. B. KOTTER, σ. 186, 1-5.		

	• Ὅσον ἀφορᾶ στὸ ἀπόσπασμα ***ἐκ τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Συμεῶνος***, τὸ ὁποῖο ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ δὲν ἀποδίδεται σὲ συγκεκριμένο συγγραφέα, βλ. 3, 92 PG 94, 1393C-1396B, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 185, 1-35.		• Ἐπαναλαμβάνεται ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς σχετικὲς *χρήσεις* τοῦ Δαμασκηνοῦ μὲ φραστικὲς διαφοροποιήσεις ἰδίως κατὰ τὴ χρήση τῶν ὀνομάτων. Ἐν προκειμένω τὸ *Κιονίτου* ποὺ ἀπαντᾶ στὸν τίτλο τῆς *χρήσης* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ *Στυλίτου* στὴν ἀντίστοιχη τῆς Νίκαιας. Βλ. *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 73AB = CPG 6221. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Φιλόθεος Ἱστορία* PG 82, 1473A. • Χρησιμοποιοῦνται δύο ἐπιπλέον ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ *Βίο Συμεὼν τοῦ Στυλίτου*. Βλ.: 1. *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου,* 118, *Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς ἐν Ρωσοπόλει* MANSI 13, 73C-76C = CPG 7369, ἔκδ. V. den VEN, *La vie ancienne de S. Syméon Stylite le Jeune* (521-592), τόμ. 1, Brussels 1962, σσ. 96-98. 2. *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου* MANSI 13, 76D-77B = CPG 7369, ἔκδ. V. den VEN, *La vie ancienne de S. Syméon Stylite le Jeune* (521-592), τόμ. 1, Brussels 1962, σσ. 139-141, τὸ ὁποῖο ἤδη εἶχε χρησιμοποιηθεῖ στὸ Δαμασκηνό, ἐν *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, Λόγος γ΄, 92* PG 94, 1393C-1396B,

			ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 185, 1-35.
ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, ***Ἐκ τῶν κινηθέντων δογμάτων μεταξὺ τοῦ ἐν ἁγίοις Μαξίμου καὶ Θεοδοσίου ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Βιθυνίας***	3, 131 PG 94, 1413B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 196, 1-9.		
(= CPG 7735. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΠΟΚΡΙΣΑΡΙΟΥ, *Περὶ τῶν πραχθέντων ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐξορία, ἤτοι ἐν Βιζύῃ, 18* PG 90, 156AB),		᾿Επανάληψη τῆς ἴδιας *χρήσης* μὲ αὐτὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἂν καὶ ἐπαναλαμβανόμενη ἐμφανίζεται ἀρκετὰ ἐκτενέστερη, ἐν *Πράξις δ΄* MANSI 13, 37E-40B.	

ΑΓ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ,	• Οὐδεμία *χρήση* τοῦ Ἐπιφανίου ἀπαντᾶ στὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ. • Ὁ Δαμασκηνὸς ἀναπτύσσει τὴν ἐπιχειρηματολογία του γιὰ τὴν ἀντιεικονομαχικὴ συνείδηση τοῦ ἁγ. Ἐπιφανίου, ἐν 1, 25 PG 94, 1257ABC. 2, 18 PG 94, 1304C-1305A, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 116, 1 – 117, 40.		
		• Χρήση τοῦ *Πανάριον*, *Βιβλίον β΄, Τόμος β΄*, *65, 8* PG 42, 28A, ἔκδ. K. HOLL, *Epiphanius*, τόμ. 3, *Panarion*, GCS 37, Leipzig 1933, σ. 12, 10-11, ἐν MANSI 12, 1067D. ACO 2, 3, 1, σ. 150, 5-6.	• Τεκμηριωμένη ἐπιχειρηματολογία κατὰ τῆς ἀπὸ μέρους τῶν εἰκονομάχων ἀπόδοσης στὸν Ἐπιφάνιο τοῦ ψευδεπίγραφου *Πρὸς Θεοδόσιον τὸν Βασιλέα*, ἐν *Ὅρος τῆς ἐν Ἱέρεια Συνόδου*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 292DE, μὲ βάση τὴν ἱστορικοφιλολογικὴ ἀποδεικτικὴ μεθοδολογία, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 292E-296C.
ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, (= PG 40, 865CD)	3, 125 PG 94, 1409B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 194, 1-14.		
		Συνοπτικότερη ἐπανάληψη τῆς ἴδιας *χρήσης* ἐν MANSI 12, 1070E. ACO 2, 3, 1, σ. 160, 1-5.	

Κανὼν 82 ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (= CPG 9444. Πρβλ. Γ. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνησιν 1852, τόμ. 3, σσ. 492-493)	3, 137 PG 94, 1417D-1420AB, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 199, 1-15.		Τὸ ὅτι ὁ Γερμανὸς Κπόλεως προβαίνει στὴ χρήση τοῦ 82ου Κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου μαρτυρεῖται ἐν ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κπόλεως* MANSI 13, 1079AB.
		Βλ. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Ταρασίῳ πατριάρχῃ*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις β΄*, ἐν MANSI 12, 1079AB. ACO 2, 3, 1, σσ. 176, 10 – 178, 4.	Πρβλ. τὴν ἕτερη ἐπιστολὴ τοῦ Ταρασίου, δηλ. τὸ ΑΓ. ΤΑΡΑΣΙΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἴσον γράμμασι ἀποσταλεῖσι πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Ἀντιοχείας, καὶ Ἀλεξανδρείας, καὶ τῆς ἁγίας πόλεως* 12, 1123E-1126A. *Πρᾶξις δ΄* 13, 93E. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* 13, 220CDE.
ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,	• Χρήση τριῶν ἱστορικῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Εὐσεβίου ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν ἀρχαιότητα καὶ οἰκουμενικότητα τῶν ἱερῶν εἰκόνων, γιὰ τὰ ὁποῖα βλ.: 1. 3, 67 PG 94, 1369AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 171, 1-13. 2. 3, 69 PG 94, 1373BCD, ἔκδ. B.	• Μνεία τῆς β΄ σχετικῆς *χρήσεως* τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κπόλεως* MANSI 13, 93D.	• Ἐπανάληψη τῆς β΄ σχετικῆς *χρήσεως* τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ, *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 125DE. Μνεία καὶ ἄλλων μαρτυριῶν τοῦ Εὐσεβίου ποὺ τεκμηριώνουν τὴν ἀρχαιότητα καὶ οἰκουμενικότητα τῶν ἱερῶν εἰκόνων, οἱ ὁποῖες ὡστόσο δὲν ἀπαντοῦν στὸ Δαμασκηνό. Βλ. ΑΓ. ΓΕΡΜΑΝΟΥ, *Πρὸς Θωμᾶν*

	KOTTER, σ. 173, 1-22. 3. 3, 70 PG 94, 1373D-1376A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 173, 1-11. • Ὁ Εὐσέβιος οὐδέποτε καταδικάζεται ἀπὸ τὸ Δαμασκηνὸ ὡς ἰδεολογικὴ πηγὴ τῶν εἰκονομάχων, πράγμα ποὺ θὰ γίνει στὴ Νίκαια. Φαίνεται ὅτι οὔτε κὰν ὑπάρχει ἡ ὑποψία τοῦ ἰδιάζοντος μονοφυσιτισμοῦ του, ποὺ θὰ		*Κλαυδιουπόλεως* MANSI 13, 125E-128A.

	τροφοδοτήσει οὐσιαστικὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἱέρειας.		• Παράθεση τῶν ἑξῆς δύο ἀποσπασμάτων τοῦ Εὐσεβίου κατὰ τὴν ε΄ συνοδικὴ *Πράξη*, ὥστε νὰ ἀπαξιωθεῖ ἡ ἀξιοπιστία τῆς θεολογικῆς του διδασκαλίας: 1. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Εὐφρατίωνα* MANSI 13, 176E – 177A. Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 317A. 317B = CPG 3500. *Πρὸς Εὐφρατίωνα*, ἔκδ. H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, Berlin-Leipzig 1934, σσ. 4-6. 2. ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΒΟΣΤΡΗΣ, *Ἀντίῤῥησις τῆς Εὐσεβίου ὑπὲρ τῆς Ὠριγένους ἀπολογίας, Λόγος α΄* MANSI 13, 178D-180C = CPG 6687. PG 85, 1792C-1793C. Δημοσίευση τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς τοῦ Εὐσεβίου ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους τῆς Ἱέρειας, ποὺ ἀποδεικνύει τὴ μεταξὺ τῶν εἰκονομάχων καὶ τοῦ Εὐσεβίου ἰδεολογικὴ ταύτιση ὡς πρὸς ἕναν ἰδιάζοντα μονοφυσιτισμό. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν Αὐγούσταν*, ἐν *Ὅρος τῆς ἐν Ἱέρεια Συνόδου*, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 313ABCD = CPG

			3503. PG 20, 1545A-1549A.

Συνολικὴ ἀποτίμηση:

Α) Οἱ κοινὲς *χρήσεις* στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

- Από τὶς **116** πατερικὲς καὶ συνοδικὲς *χρήσεις* τοῦ *ἀνθολογίου* τοῦ Δαμασκηνοῦ (χωρὶς νὰ συμπεριλαμβάνουμε στὴν ἀρίθμηση αὐτὴ καὶ τὰ ἐπιπλέον ἀριθμούμενα ἀπὸ τὸν Kotter *σχόλια* τοῦ Δαμασκηνοῦ), ἐν B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, τόμ. 3, *Orationes de imaginibus tres*, PTS 17, Berlin 1975, σσ. 144-200, καὶ σὲ σχέση μὲ τὶς **16** τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀδριανοῦ *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* (χωρὶς νὰ συναριθμοῦνται οἱ βιβλικές του *χρήσεις*), ἐν 1057C-1070E, καθὼς καὶ τὶς **36** τῆς δ΄ συνοδικῆς *Πράξης* τῆς Ζ΄ Οἰκ. Συνόδου (ἐκτὸς τῶν βιβλικῶν καὶ τῶν ἐπίκαιρων τοῦ Δαμασκηνοῦ πατερικῶν *χρήσεων* τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Γερμανοῦ), ἐν MANSI 13, 4D-193D, καὶ τὶς **19** τῆς ε΄ *Πράξης*, ἐν MANSI 13, 160A-196C, **4** ἀπὸ αὐτὲς ἐπαναλαμβάνονται σταθερὰ σὲ κάθε ἀνθολόγιο.
  Γιὰ νὰ εἴμαστε ὡστόσο ἀκριβέστεροι διευκρινίζουμε ὅτι οἱ **2** ἀπ᾽ αὐτὲς τὶς *χρήσεις* δὲν ἀπαντοῦν στὸ πρωτεῦον καὶ ἐκτιθέμενο στὸ προσκήνιο τῶν συζητήσεων τῆς Νίκαιας *ἀνθολόγιο* τῆς δ΄ συνοδικῆς *Πράξης* ἢ ἔστω σ᾽ αὐτὸ τῆς ε΄. Χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ διαλόγου τῆς στ΄ *Πράξης*, μὲ ἀφορμὴ δηλ. τὴν ἀπάντηση τῆς συνόδου στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς Ἱέρειας καὶ στὴν ἔξαρτώμενη ἀπ᾽ αὐτὸ ἐπιχειρηματολογία, ἐντασσόμενα δηλ. σ᾽ ἕνα ἄλλο *ἀνθολόγιο*. Οἱ κοινὲς αὐτὲς *χρήσεις* εἰδικότερα ἔχουν ὡς ἑξῆς:

1. **ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος, καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ***, ἐν

   i. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας,* 1, 52 PG 94, 1269CD. 2, 48 PG 94, 1312D. 3, 50 PG 94, 1361CD, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 154, 1 – 155, 14.
   ii. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις,* MANSI 12, 1066BC. ACO 2, 3, 1, σ. 136, 2-4.
   iii. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9CD. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324BC.

   Κατὰ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν *ἀνθολογίων* ἡ *χρήση* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπαντᾶ σχεδὸν αὐτοῦσια στὴ Νίκαια. Ἡ *χρήση* μάλιστα τοῦ Ἀδριανοῦ προσομοιάζει κατά τι λιγότερο στὴν ἔκταση καὶ στὸ λεξιλόγιό της πρὸς τὴν ἀντίστοιχή της στὸ Δαμασκηνὸ ἀπ᾽ ὅτι αὐτὴ τῆς Νίκαιας, λαμβανομένου βεβαίως ὑπόψη τοῦ ὅτι ὡς ἐπιστολὴ τοῦ λατίνου πάπα εἶναι μεταφρασμένη ἀπὸ τὰ λατινικά.
   Σημαντικὸ στοιχεῖο εἶναι ὅτι ρητὴ μνεία καὶ λῆμμα τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ ἀπαντᾶ στὴ χρησιμοποιηθείσα στὶς ἐργασίες τῆς Νίκαιας ἐπιστολὴ *Πρὸς Θωμᾶν Κλαυδιουπόλεως* τοῦ Ἁγ. Γερμανοῦ Κπόλεως, ἐν MANSI 13, 117A. Ἡ σύμπτωση αὐτὴ μεταξὺ Δαμασκηνοῦ

καὶ Γερμανοῦ, δίχως νὰ εἶναι γνωστὸ ποιός προηγεῖται χρονικά, πόσω μᾶλλον στὸ παρασκήνιο τῆς ὅλης αὐτῆς διεργασίας, ἀποτελεῖ σοβαρὴ ἔνδειξη τῆς μεταξύ τους ἄμεσης ἢ ἔμμεσης ἐπικοινωνίας.

2. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας*,** ἐν

i. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 47 PG 94, 1361A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-9. 1, 46. 2, 42 PG 94, 1265D-1268A. 1312C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 151, 1-7.
ii. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, ἔνθ. ἀν. MANSI 12, 1066DE. ACO 2, 3, 1, σ. 140, 2-5.
iii. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος δ΄* MANSI 13, 277BC. *Τόμος ε΄* MANSI 13, 300C.

Κατὰ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν *ἀνθολογίων* τὸ ἀπὸ κοινοῦ χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπο τόσο στὸ Δαμασκηνὸ ὅσο καὶ στὸν Ἀδριανό. Λήμμα αὐτοῦ, ἡ κυριότερη διατύπωση τοῦ ἀποσπάσματος *«ἅ γὰρ ὁ λόγος ταῖς ἱστορίαις δι᾽ ἀκοῆς παρίστησι, ταῦτα γραφὴ σιωπῶσα διὰ μιμήσεως δείκνυσι»*, χρησιμοποιεῖται ὡς ἀπάντηση τῆς Νίκαιας στὴν Ἱέρεια κατὰ τὴ *στ΄ Πράξη* τῆς συνόδου.

3. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπόρου*,** ἐν

i. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 2, 61 PG 94, 1313C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 163, 1-10.
ii. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, ἔνθ. ἀν., MANSI 12, 1066E-1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 142, 2-7.
iii. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D

Κατὰ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν *ἀνθολογίων* τὸ ἀπὸ κοινοῦ χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα στὸ Δαμασκηνὸ καὶ στὸν Ἀδριανό, τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία ἀνάγεται στὸ Σεβηριανὸ Γαβάλων, καθὼς καὶ τὸ λῆμμα αὐτοῦ *«οὐκ οἶδας, ὅτι ἐὰν εἰκόνα βασιλέως ὕβρίσῃς, εἰς τὸ πρωτότυπον τῆς ἀξίας φέρεις τὴν ὕβριν;»*, χρησιμοποιούμενο στὴ *στ΄ Πράξη* τῆς Νίκαιας, ἀποδίδεται στὸ Χρυσόστομο. Παράλληλα, ἂν καὶ ἡ κοινὴ αὐτὴ *χρήση* λαμβάνει τὴν ἴδια ἔκταση στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ, οἱ ἑκατέρωθεν φραστικὲς διαφορὲς εἶναι σημαντικές.

4. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,** ***Εἰς τὸν νιπτῆρα,*** ἐν

   i. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 122 PG 94, 1408C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 193, 1-5.
   ii. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, ἔνθ. ἀν. MANSI 12, 1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 144, 2-8, ὅπου φέρει τὸν τίτλο *Εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας*
   iii. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 68DE.

Κατὰ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν *ἀνθολογίων* τὸ ἀπὸ κοινοῦ χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα ἀποδίδεται ἐξίσου στὸ Χρυσόστομο, ἂν καὶ κατὰ τὴ σύγχρονη ἔρευνα ἀνάγεται στὸ Σεβηριανὸ Γαβάλων. Παράλληλα φέρει τὸν ἴδιο τίτλο στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῆς Νίκαιας, ὄχι ὅμως καὶ σ᾽ αὐτὸ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐπιπλέον σὲ σχέση μὲ τὴ μικρὴ ἔκταση ποὺ ἀποκτᾶ στὸ Δαμασκηνὸ εἶναι ἐκτενέστερο στὰ ἄλλα δύο *ἀνθολόγια*, ὅπου ἀπαντᾶ σχεδὸν πανομοιότυπο, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη πάντα τῶν ἐπουσιωδῶν φραστικῶν διαφορῶν.

- Παράλληλα ἄλλες **3** *χρήσεις* τοῦ Γρηγορίου τοῦ Β΄ ποὺ ὡς λήμματα μόνο ὑπομνηματίζονται στὴν ἐπιστολή του ***Πρὸς Γερμανὸν Κπολεως,*** ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 92C-100A, ἐνῶ ἤδη προϋπάρχουν στὸ Δαμασκηνό, ἐπαναλαμβάνονται συχνὰ κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ διαλόγου τῆς Νίκαιας καὶ μάλιστα ὡς ἄξονας τοῦ. Βλ.:

1. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,** MANSI 13, 93C, *«**…ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει…**» = Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ὡς ὁλοκληρωμένο ἀπόσπασμα ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 69D καὶ ὡς μεμονωμένη διατύπωση ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324B. 325D,
2. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,** MANSI 13, 93C, *«**…ἐγὼ καὶ τὴν κηρόχυτον ἠγάπησα γραφὴν εὐσεβείας πεπληρωμένην…**» = Ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης· καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως*, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ὡς ὁλόκληρο ἀπόσπασμα ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9A καὶ ὡς μεμονωμένη διατύπωση ἐν *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324C,
3. καθὼς καὶ τὴ μνεία τοῦ ἀρχαιοτάτου ἀγάλματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ γνωστοῦ ὡς τῆς ***αἱμορροούσης***, ἐν MANSI 13, 93D.

<u>Α) Ὁμοιότητες τῶν εἰκονόφιλων *ἀνθολογίων* τῆς Ρώμης μὲ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Δαμασκηνοῦ.</u>

- Από τὶς **116** πατερικὲς καὶ συνοδικὲς *χρήσεις* τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ σὲ σχέση μὲ τὶς συνολικὰ **16** τοῦ Ἀδριανοῦ ἐπαναλαμβάνονται οἱ ἀκόλουθες **7**:

1. **ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ τοῦ Ἀβραὰμ*** MANSI 12, 1066B. ACO 2, 3, 1, σ. 136, 2-4,
   ὅπου τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀπαντᾶ εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μὲ τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας* 1, 52 PG 94, 1269CD. 2, 48 PG 94, 1312D. 3, 50 PG 94, 1361CD, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 154, 1 – 155, 14, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη πάντως τῶν ἐλάχιστων ὅσων καὶ ἐπουσιωδῶν φραστικῶν διαφορῶν.

2. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας*** MANSI 12, 1066DE. ACO 2, 3, 1, σ. 140, 2-5,
   ὅπου τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀπαντᾶ ἔχει τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκταση μὲ τὸ ἀντίστοιχό του στὸ Δαμασκηνό, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 1, 46. 2, 42 PG 94, 1265D-1268A. 1312C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 151, 1-7. 3, 47 PG 94, 1361A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-9.

3. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπόρου*** MANSI 12, 1066E-1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 142, 2-7,
   ὅπου παρόμοια μὲ τὸ Δαμασκηνό τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἐκλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Ἀδριανὸ ὡς ἔργο τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὄχι τοῦ Σεβηριανοῦ Γαβάλων, διατηρώντας καὶ τὸν ἴδιο τίτλο ποὺ ἔχει στὰ κείμενα τοῦ σύριου πατρός, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 2, 61 PG 94, 1313C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 163, 1-10.

4. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας*** MANSI 12, 1067A. ACO 2, 3, 1, σ. 144, 2-8,
   ὅπου τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα, ἐκτενέστερο ἀπὸ τὸ χρησιμοποιηθὲν στὸ Δαμασκηνό, ἐκλαμβάνεται ὡς ἔργο τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὄχι τοῦ Σεβηριανοῦ Γαβάλων, παρόμοια δηλ. μὲ τὸ Δαμασκηνὸ, ἀποκτώντας ὡστόσο τὸν τίτλο *Εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας* σὲ σχέση μὲ τὸν ἀντίστοιχο *Εἰς τὸν νιπτῆρα* ποὺ ἀπαντᾶ στὸ ἔργο τοῦ σύριου πατρός, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 122 PG 94, 1408C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 193, 1-5.

5. **ΑΓ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ, *Πρὸς Γρατιανὸν τὸν βασιλέα*** MANSI 12, 1067CD. ACO 2, 3, 1, σ. 150, 2-4,
   ἂν καὶ στὴ *χρήση* ποὺ ἀπαντᾶ λείπει μία ἀπὸ τὶς δύο προτάσεις της σὲ σχέση μὲ τὴν ἀντίστοιχή της στὸ Δαμασκηνό, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 116 PG 94, 1405B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 192, 1-8.

6. **ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΟΣΤΡΩΝ**, MANSI 12, 1067D-1070D. ACO 2, 3, 1, σ. 151, 1 – 158, 22,
ἂν καὶ οἱ φραστικὲς διαφορὲς τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ μὲ τὸ ἀντίστοιχό του στὸ Δαμασκηνὸ εἶναι τόσο σημαντικές, ὥστε νὰ μὴν μποροῦν εὔκολα νὰ δικαιολογηθοῦν στὸ ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Ἀδριανοῦ δημοσιεύεται στὴ Νίκαια ἀπὸ μετάφραση. Συγκριτικά, βλ. MANSI 12, 1067D-1070D καὶ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 73 PG 94, 1376BCD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 174, 1-22.

7. **ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ**, MANSI 12, 1070E. ACO 2, 3, 1, σ. 160, 1-5,
ὅπου ἡ *χρήση* ποὺ ἀπαντᾶ εἶναι συνοπτικότερη τῆς ἀντίστοιχῆς της ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 125 PG 94, 1409B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 194, 1-14.

- Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μισὲς ἀπὸ τὶς *χρήσεις* τοῦ Ἀδριανοῦ προϋπάρχουν στὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀποδεικνύει τὸ εὖρος τῆς ἐπιρροῆς τοῦ σύριου πατρὸς στὴν ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἐντονότερη στὸ πρόσωπο τοῦ προκατόχου τοῦ Ἀδριανοῦ, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Β΄, ποὺ εἶναι σύγχρονος τόσο τοῦ Γερμανοῦ, ὅσο καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Οἱ πατερικὲς *χρήσεις* τοῦ Γρηγορίου τοῦ Β΄, τῶν ὁποίων λήμματα μόνο ὑπομνηματίζονται στὴν ἐπιστολή του *Πρὸς Γερμανὸν Κπολεως,* ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 92C-100A, βλ.:

1. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,** MANSI 13, 93C, «***…ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει…***» = *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος.*

2. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,** MANSI 13, 93C, «***…ἐγὼ καὶ τὴν κηρόχυτον ἠγάπησα γραφὴν εὐσεβείας πεπληρωμένην…***» = *Ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως,*

προϋπάρχουν στὸ Δαμασκηνό, ὅπως καὶ ἡ μνεία τοῦ ἀρχαιοτάτου ἀγάλματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ γνωστοῦ ὡς τῆς ***αἱμορροούσης***, ἐν MANSI 13, 93D.

<u>Β) Ὁμοιότητες τοῦ *ἀνθολογίου* τῆς δ΄ *Πράξης* τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μὲ τὸ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ.</u>

Πέραν τῶν **4** κοινῶν πατερικῶν *χρήσεων* στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἄλλες **14** πατερικὲς καὶ συνοδικὲς *χρήσεις* ἐπαναλαμβάνονται στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς *δ΄ Πράξης* τῆς Νίκαιας μὲ βάση τὸ Δαμασκηνὸ κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

1. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,** ***Εἰς Μελέτιον ἐγκώμιον****,* ἐν

   i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 8BCD.
   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 2, 62 PG 94, 1313C-1316A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 163, 1-22.

   Ἡ *χρήση* αὐτὴ ὅπως ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια καταλαμβάνει τὴν ἴδια ἔκταση μὲ αὐτὴν τοῦ *ἀνθολογίου* τοῦ Δαμασκηνοῦ, μὲ τὴν προσθήκη, τὴν ἀφαίρεση καὶ τὴ μεταβολὴ ὅμως ὁλόκληρων φράσεών της.

2. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,** ***Ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως****,* ἐν

   i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9A. Πρβλ. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324C, ὅπου ἀπαντᾶ σχετικὸ λῆμμα.
   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 2, 60 PG 94, 1313B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 162, 1-8. 3, 105 PG 94, 1400CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 188, 1-6.

   Καὶ στὸ Δαμασκηνὸ καὶ στὴ Νίκαια ἡ *χρήση* αὐτὴ ἀποδίδεται στὸ Χρυσόστομο, παρόλο ποὺ ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία τὸ ἀποδίδει στὸ Σεβηριανὸ Γαβάλων, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. CPG 4192. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ Ρώμης Γρηγόριο, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως* MANSI 13, 93C. Ἡ ἔκταση ποὺ λαμβάνει τὸ ἀπόσπασμα τόσο στὸ Δαμασκηνὸ ὅσο καὶ στὴ Νίκαια εἶναι ἡ ἴδια δίχως νὰ ἀπουσιάζουν μεταξὺ αὐτῶν ἐπουσιώδεις φραστικὲς διαφορές.

3. **ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ,** ***Ἔπη, περὶ ἀρετῆς****,* ἐν

   i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 13BC
   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 109 PG 94, 1401AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 189-190, 1-16, «***…ἐκ τῶν ἐπῶν…***», = *Ἔπη, Λόγος περὶ ἀρετῆς* PG 37, 737-738.

   Ἡ *χρήση* αὐτὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπαναλαμβάνεται αὐτούσια στὴ Νίκαια μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ἐλάχιστων φραστικῶν διαφορῶν.

4. **ΑΓ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ,** ***Ἐκ τῶν κινηθέντων δογμάτων μεταξὺ τοῦ ἐν ἁγίοις Μαξίμου καὶ Θεοδοσίου ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Βιθυνίας***, ἐν

   i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 37E-40B
   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 131 PG 94, 1413B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 196, 1-9.

   Στὴ Νίκαια ἀπαντᾶ ἐκ νέου ἡ *χρήση* αὐτὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἂν καὶ τὸ ἀπόσπασμα εἶναι κατὰ πολὺ ἐκτενέστερο ἀπ᾽ αὐτὸ τοῦ σύριου πατρός.

5. ***Κανὼν 82 ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*** **MANSI 13, 40E-41A**, ἐν

   i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 93E. Πρβλ. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος α΄* 13, 220CDE.
   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 137 PG 94, 1417D-1420AB, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 199, 1-15.

   Ἐν προκειμένω τὸ ὅτι ἡ συνοδικὴ αὐτὴ *χρήση*, ἡ εὐρέως γνωστὴ κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο, προϋπάρχει στὸ Δαμασκηνὸ καὶ ἀπαντᾶ μεταγενέστερα στὴ Νίκαια, δὲν σηματοδοτεῖ αὐτόματα καὶ τὴν καταλυτικὴ ἐπίδραση τοῦ σύριου πατρός. Προφανῶς καὶ χωρὶς τὸ Δαμασκηνὸ θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο. Οὕτως ἢ ἄλλως προϋπάρχει καὶ στὴν ἀντιεικονομαχικὴ ἐπιστολογραφία τοῦ Γερμανοῦ Κπόλεως, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται στὸ ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κπόλεως* MANSI 13, 1079AB.

6. **ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΥΠΡΟΥ,** ***Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας, Κατὰ Ἰουδαίων***, ἐν

   Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄ MANSI 13, 44A-53C, ὅπου τὸ *Ὑπὲρ τῆς Χριστιανῶν ἀπολογίας* ἀπαντᾶ ὡς ὁλοκληρωμένο κείμενο, ἐνῶ στὸ Δαμασκηνὸ διασπᾶται σὲ μέρη, βλ. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν.,

   1. 1, 56. 2, 52 PG 94, 1272B-1276B. 1313A, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 156, 1 – 159, 80, ὅπου παρατίθεται σχετικὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια, διαφοροποιημένο ὡστόσο σημαντικὰ ὄχι μόνο ὡς πρὸς μεμονωμένες λέξεις του, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπουσία ὁλόκληρων φράσεών του, ἐν MANSI 13, 45E-48A. 48E. 52E-53A.

   2. 3, 84 PG 94, 1381D-1384B, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 178, 1-20, ὅπου παρατίθεται σχετικὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια μὲ σημαντικὲς φραστικὲς διαφοροποιήσεις, ἐν MANSI 13, 44BC.

3. 3, 85 PG 94, 1384BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 179, 1-9, ὅπου παρατίθεται σχετικὸ ἀπόσπασμα ποὺ δὲν ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια.

4. 3, 86 PG 94, 1384CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 179, 1-9, ὅπου παρατίθεται σχετικὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια μὲ σημαντικὲς φραστικὲς διαφοροποιήσεις, ἐν MANSI 13, 45B-48C.

5. 3, 88 PG 94, 1388AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 181, 1-17, ὅπου παρατίθεται σχετικὸ ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖο μόνον θεματικὰ καὶ ὄχι γλωσσικὰ προσομοιάζει στὸ ἀντίστοιχό του στὴ Νίκαια, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 13, 49D.

6. 3, 89 PG 94, 1388BCD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 181, 1-16, ὅπου παρατίθεται *χρήση* ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια μὲ σημαντικὲς φραστικὲς διαφοροποιήσεις, ἐν MANSI 13, 52E-53B.

7. **ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρὸς Συμεὼν Βόστρης***, ἐν

   i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 56E-57A.
   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν.,

      1. 2, 23 PG 94, 1316CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 164, 1 – 165, 17.
      2. 3, 127 PG 94, 1412BC, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 195, 1-14.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς δύο παραπάνω *χρήσεις* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν αὐτούσια καὶ στὴν ἴδια ἔκτασή της στὴ Νίκαια, ἐν *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 56E-57A.

8. **ΑΓ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Λειμωνάριον***, ἐν

   i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 60D-61B. Πρβλ. *Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 193ABC, ὅπου ἡ ἴδια *χρήση* ἐπαναλαμβάνεται ἐλάχιστα διαφοροποιημένη στὸ γράμμα της.
   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 1, 64. 2, 67 PG 94, 1280ABC. 1316D, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 165, 1 – 166, 31.

Ἡ ἐν λόγω *χρήση* τοῦ Δαμασκηνοῦ, εἰλημμένη ἀπὸ τὸ *Περὶ τοῦ ἀββᾶ Θεοδώρου τοῦ Αἰλιώτη* καὶ ἀποδιδόμενη στὸ Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων, ἀπαντᾶ στὴ Νίκαια ἀποδιδόμενη στὸν ἴδιο συγγραφέα, στὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκτασή της καὶ μὲ ἐλάχιστες φραστικὲς διαφοροποιήσεις.

9. **ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν***, βλ.:

   i. Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου,

   1. *Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 69ABC, «***… ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν λόγου τετάρτου…***», ὅπου ἀπαντᾶ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα μὲ τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ τὸ Δαμασκηνὸ περιλαμβάνοντας τὶς κρίσιμες προτάσεις: «***ἐν γὰρ τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή ἐστι· καὶ ἐν τῷ βασιλεῖ δὲ, τὸ ἐν τῇ εἰκόνι εἶδός ἐστι***» καὶ «***ὁ γοῦν προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, ἐν αὐτῇ προσκυνεῖ τὸν βασιλέα***».
   2. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 325D, ὅπου ἀπαντᾶ ἁπλὴ ἀναφορὰ στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὅπως καὶ ἡ διακήρυξη τοῦ ἀλεξανδρινοῦ πατρὸς διατυπωμένη ὡς ἑξῆς: «***ὁ γοῦν προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, ἐν αὐτῇ προσκυνεῖ τὸν βασιλέα***».

   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 114 PG 94, 1404C-1405A, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 191, 1-23, «***…κατὰ Ἀρειανῶν βιβλίου τρίτου…***», μὲ ἐπίκεντρο τὴ διακήρυξη τοῦ ἀλεξανδρινοῦ πατρὸς διατυπωμένη ὡς ἑξῆς: «***ἐν γὰρ τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή ἐστι· καὶ ἐν τῷ βασιλεῖ δὲ, τὸ ἐν τῇ εἰκόνι εἶδός ἐστι***».

   Κατὰ τὴν ἐπαναχρησιμοποίηση τῆς *χρήσεως* αὐτῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας ἀπουσιάζει ἡ πρώτη της περίοδος, ἐνῶ ἀπαντοῦν ἐπουσιώδεις φραστικὲς διαφοροποιήσεις.

10. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος***, ἐν

   i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 69D. Πρβλ. *Πρᾶξις στ΄, Τόμος ε΄* MANSI 13, 324B. 325D, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ σημαντικὴ διατύπωση «*ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει*».
   ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 1, 35 PG 94, 1261D-1264A. 2, 31 PG 94, 1312B. 3, 48 PG 94, 1361AB, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 147, 1-10.

Ἡ ἔκταση ποὺ ἡ κοινὴ αὐτὴ *χρήση* λαμβάνει στὸ Δαμασκηνὸ θὰ ἦταν ἡ ἴδια μὲ αὐτὴ τῆς Νίκαιας, ἐὰν στὴ δεύτερη δὲν ἀπουσίαζαν οἱ δύο τελευταῖες της προτάσεις ποὺ ἀπαντοῦν στὸ Δαμασκηνό.

11. **ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Βίος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου*,** ἐν

i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 73AB.
ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 55 PG 94, 1365B, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 168, 1 – 169, 9.

Ἡ *χρήση* αὐτὴ ποὺ προϋπάρχει στὸ Δαμασκηνὸ ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια, διαφοροποιημένη ὡστόσο ὡς πρὸς κάποια ὀνόματα, ὅπως τὸ *Στυλίτου* ποὺ ἀπαντᾶ στὸν τίτλο τῆς *χρήσης* τῆς Νίκαιας, ἀντίθετα μὲ τὸ Δαμασκηνὸ ποὺ χρησιμοποιεῖ τὸ *Κιονίτου*. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ διαφοροποίηση ἀποτελεῖ ἔνδειξη τοῦ ὅτι, ἐνῶ τὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴ *χρήση* αὐτὴ πιθανὸν νὰ ἀνήκει στὸ Δαμασκηνό, οἱ συνοδικοὶ πατέρες τὸ λαμβάνουν ὑπόψη, ἁπλὰ ἀντλοῦν τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀπόσπασμα ἀπὸ δικό τους χειρόγραφο κώδικα.

12. ***Ἐκ τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Συμεῶνος*,** ἐν

i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 76D-77B.
ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 92 PG 94, 1393C-1396B, ἔκδ. B. KOTTER, σσ. 185, 1-35.

Ὅσον ἀφορᾶ στὴ *χρήση* αὐτή, ἡ ὁποία ἀπὸ μέρους τοῦ Δαμασκηνοῦ δὲν ἀποδίδεται σὲ συγκεκριμένο συγγραφέα, ἂν καὶ πιθανῶς νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ Θεοδώρητο Κύρου, καθὼς στὴ Νίκαια ἀναγινώσκεται ἔπειτα ἀπὸ ἄλλη ὁμότιτλη *χρήση* ποὺ ἀποδίδεται στὸν ἴδιο συγγραφέα, ἀπαντᾶ αὐτούσια στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς συνόδου ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερική του ἔκταση, ἐνῶ οἱ ἑκατέρωθεν φραστικὲς διαφορὲς εἶναι ἐλάχιστες ὅσο καὶ ἐπουσιώδεις.

13. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν μακάριον Βαρλαάμ τὸν μάρτυρα*,** ἐν

i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 80BCD = CPG 2861. PG 31, 489AB.
ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 1, 34 PG 94, 1261BC. 2, 30 PG 94, 1312AB. 3, 46 PG 94, 1360CD, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 146, 1-15.

Ἡ *χρήση* αὐτὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπαντᾶ αὐτούσια ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερική της ἔκταση τόσο στὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ ὅσο καὶ τῆς Νίκαιας, ἐνῶ οἱ ἑκατέρωθεν φραστικὲς διαφοροποιήσεις εἶναι ἐπουσιώδεις.

14. ***Βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας***, ἐν

i. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 85D-89A.
ii. ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ἔνθ. ἀν., 3, 135 PG 94, 1416D-1417C, ἔκδ. B. KOTTER, σ. 198, 1 – 191, 33.

Ἡ *χρήση* αὐτὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια, παρόλο ποὺ σ᾽ αὐτὴν τὴν περίπτωση προστίθενται καὶ ἄλλες προτάσεις εἰλημμένες ἀπὸ τὴν κειμενικὴ συνάφεια τοῦ χρησιμοποιηθέντος ἀποσπάσματος, ἐνῶ καὶ οἱ ἑκατέρωθεν φραστικὲς διαφορὲς εἶναι σημαντικές, στοιχεῖο ποὺ ἀποτελεῖ ἔνδειξη τοῦ ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἰδέα χρήσης τοῦ ἀποσπάσματος μπορεῖ νὰ ἀνήκει στὸ Δαμασκηνό, οἱ χειρόγραφοι κώδικες ἀπ᾽ ὅπου γίνεται ἡ λήψη της ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας εἶναι διαφορετικοί.

Γ) Ὁμοιότητες τοῦ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων *ἀνθολογίου* τοῦ Ἀδριανοῦ μὲ τὸ ἀντίστοιχο τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἀπὸ τὶς **16** πατερικὲς *χρήσεις* τοῦ Ἀδριανοῦ **9** δὲν χρησιμοποιοῦνται ἐκ νέου στὴ Νίκαια. Ἀπὸ τὶς **5** ἐπαναχρησιμοποιούμενες **3** ἀπαντοῦν στὸ *ἀνθολόγιο* τῆς *δ΄ Πράξης*, ἐνῶ λήμματα τῶν ὑπόλοιπων **2** ἀπαντοῦν κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ διαλόγου τῆς στ΄ *Πράξης*. Γιὰ τὶς *χρήσεις* αὐτὲς ἔγινε ἀναφορὰ στὴν παράγραφο τῶν κοινῶν *χρήσεων* ποὺ ἀπαντοῦν στὰ *ἀνθολόγια* τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Νίκαιας. Ἀπὸ τὸ *ἀνθολόγιο* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπουσιάζει ἡ χρησιμοποιηθείσα τόσο ἀπὸ τὸν Ἀδριανὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας *χρήση*:

Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν παραβάτην,* ἐν ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, ἔνθ. ἀν., MANSI 12, 1066CD. ACO 2, 3, 1, σ. 160, 2-12, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται στὴ Νίκαια διατηρώντας τὴν ἴδια ἔκταση μὲ αὐτὴν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἐμφανίζοντας ἐπουσιώδεις γλωσσικὲς διαφορές, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 72E-73A.

3. Τὰ *ἀνθολόγια* τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας[1] καὶ τῆς *στ΄* συνοδικῆς *Πράξης* τῆς Νίκαιας ἐν ἀντιπαραβολῇ

[1]. Ἑπτὰ ἀπό τὶς *χρήσεις* τοῦ *ἀνθολογίου* αὐτοῦ ἐπαναλαμβάνονται στὸ *ἀνθολόγιο* τῶν δεκαεπτὰ πατερικῶν *χρήσεων* τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου τοῦ 815, ὅπου δίχως νὰ προστίθεται κάτι τὸ οὐσιαστικὰ καινούργιο ἀναβιώνει ὁ *Ὅρος* τῆς Ἱέρειας, τὸ αἰτιολογικὸν μέρος καὶ οἱ ἀποφάσεις μιᾶς συνόδου ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους ὡς ἡ Ζ΄ Οἰκουμενική. Βλ. ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπή*, ἔκδ. J. M. FEATHERSTONE, CCSG 33, Turnhout 1997, σσ. xix-xxii, 337-347. P. J. ALEXANDER, *«The Iconoclastic Council of St. Sophia (815) and its definition (Horos)»*, ἐν DOP 7 (1953), σσ. 35-66. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ χρήση τῆς *Πρὸς Κωνσταντίαν* ἐπιστολῆς τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας δὲν ἐπαναλαμβάνεται, οὔτε κἂν γίνεται ἡ παραμικρὴ μνεία της, ὁπότε μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ ἡ ὕπαρξη σκοπιμότητας στὴν παράλειψη αὐτή. Προφανῶς μετὰ τὴ Νίκαια θὰ λήφθηκε σοβαρὰ ὑπόψη καὶ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους ἡ τεκμηριωμένη θέση τῶν συνοδικῶν πατέρων ὅτι ὁ Εὐσέβιος ἔκκλινε ὡς θεολόγος πρὸς τὸν ἀρειανισμό, παρόλη τὸ κύρος του ὡς ἱστορικοῦ, ὁπότε κάθε ἄλλο παρὰ *ἔγκριτος* πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας ἦταν.

Ἱέρεια	**Νίκαια**
Ὅρος τῆς Ἱέρειας, ἐν *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις στ΄*	***Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου,*** *Πρᾶξις στ΄*
Τόμος α΄	
1. ***Ρωμ.* 1, 25** MANSI 13, 213A, «***ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα***», χωρίο ποὺ ἑρμηνεύεται σύμφωνα μὲ τὸ δεσπόζοντα μανιχαϊσμὸ τῶν εἰκονομάχων. Στὴν ἴδια συνάφεια ἀπαντᾶ ἡ *χρήση* τῆς κλασικῆς πατερικῆς διατύπωσης «***σάρκαν λαβὼν τὴν ἡμῖν ὁμοούσιον, καὶ ταύτην διὰ μέσης ψυχῆς λογικῆς τε καὶ νοερᾶς***», ἐν MANSI 13, 213D = **ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ**, *Λόγος* 2, *Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς*, 23 PG 35, 432C, προκειμένου οἱ εἰκονομάχοι νὰ ἐμφανίσουν τοὺς ἑαυτούς τους ὡς θεματοφύλακες τῆς παραδόσεως τῶν ἕξι οἰκουμενικῶν συνόδων. Τὸ φαινόμενο αὐτό, νὰ ἐπικαλοῦνται δηλ. οἱ εἰκονομάχοι τὶς διατυπώσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, εἶναι συχνὸ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ *Ὅρου* τῆς Ἱέρειας.	• Στὴ *χρήση* αὐτὴ τῶν εἰκονομάχων, κατὰ τὴν ὁποία αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ προσκύνηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων ταυτίζεται μὲ τὴν εἰδωλολατρεία, οἱ πατέρες ἀπαντοῦν μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι, ἐὰν ἀκόμη καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πατέρες ποὺ προσκυνοῦσαν τὶς ἱερὲς εἰκόνες χαρακτηρίζονταν εἰδωλολάτρες, τότε ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα ἐξολοκλήρου θὰ ἦταν εἰδωλολατρική, ἡ ῥήξη μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν εἰδωλολατρῶν θὰ ἦταν ἱστορικὰ ἀνύπαρκτη. Βλ. MANSI 13, 213ABC. Παράλληλα, οἱ συνοδικοὶ προβαίνουν καὶ στὴν ὀρθὴ ἑρμηνεία τοῦ παραχαραγμένου στὴν Ἱέρεια βιβλικοῦ χωρίου *Ρωμ.* 1, 25, ἐν MANSI 13, 213E-216B.
2. ***Ἰω.* 4, 24** MANSI 13, 216BC, «***πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν***»,	• Οἱ πατέρες ἀπαντοῦν μὲ τὴν ὀρθὴ ἑρμηνεία τοῦ παραχαραγμένου χωρίου, ἐν MANSI 13, 216CDE, ἀπ᾽ ὅπου καταδεικνύεται πὼς ἡ αἵρεση τῶν εἰκονομάχων ἅπτεται καὶ τῆς παρεξηγημένης ἔννοιας τῆς

χωρίο ποὺ ἑρμηνεύεται σύμφωνα μὲ τὸ δεσπόζοντα μανιχαϊσμὸ τῶν εἰκονομάχων. Γιὰ τὴν ἐπανάληψη τῆς ἴδιας *χρήσης*, βλ. MANSI 13, 280E.	εἰδωλολατρείας ὅπως ἀπαντᾶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Στὴν ἴδια συνάφεια δηλώνεται ὅτι ἡ εἰδωλολατρεία, ποὺ κανονικὰ σημαίνει τὸ διεστραμμένο νοῦ, ἔχει ἤδη θεραπευθεῖ διὰ τοῦ ἐνσαρκωθέντος Θεοῦ Λόγου, ἀποτελεῖ δηλ. μιὰ πεπαλαιωμένη ὑπόθεση τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου. • Ἐπιπλέον οἱ πατέρες κατηγοροῦν τοὺς εἰκονομάχους γιὰ ἑκούσια παραχάραξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι σὲ χρόνο κατά τι λιγότερο ἀπὸ ἑβδομήντα ἔτη μετὰ τὴ ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο συνεκλήθη ἡ σύνοδος τῆς Ἱέρειας, μιὰ περίοδο ποὺ οἱ ἱερὲς εἰκόνες ἐξακολουθοῦσαν νὰ προσκυνοῦνται, σύμφωνα, ἄλλωστε, μὲ τὴν ἀρχαία καὶ οἰκουμενικὴ αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ *θεσμοθεσία*. Βλ. MANSI 13, 217C-220C. Στὴν ἴδια συνάφεια, ἐν MANSI 13, 220CDE, χρησιμοποιεῖται ἐκ νέου τὸ κείμενο τοῦ 82ου Κανόνα τῆς *ΣΤ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*.
Τόμος β΄	
3. **ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ,** ***Ἐπτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον*** MANSI 13, 221CD, *«****… ὁ τῆς κακίας δημιουργός, … ἐν προσχήματι Χριστιανισμοῦ τὴν εἰδωλολατρείαν κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπανήγαγε, πείσας τοῖς ἰδίοις σοφίσμασι τοὺς πρὸς αὐτὸν ὁρῶντας μὴ ἀποστῆσαι τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ταύτην προσκυνεῖν, καὶ ταύτην σέβεσθαι…****».* = CPG 3185. PG 46, 796C. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων, 1* CPG 2869. PG 31, 600C-601A, διατυπώσεις τὶς ὁποῖες μνημονεύει καὶ ἑρμηνεύει ὁ ἅγ. Γρηγόριος Νύσσης.	• Στὴν ἀποσπασματικὴ αὐτὴ *χρήση* οἱ πατέρες ἀπαντοῦν μὲ τὴν παράθεση τῆς ὅλης συνάφειας τοῦ κειμένου τοῦ καππαδόκη πατρός, ὥστε νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ παρερμηνεία του, ἐν MANSI 13, 224BCDE = CPG 3185. PG 46, 796ABCD, ὅπου ὁ Νύσσης καταδικάζει ὡς εἰδωλολάτρες μόνον τοὺς ἀρειανούς, δίχως τὸ ζήτημα τοῦ θεσμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων νὰ θίγεται. Παρεπιπτόντως, ἐνῶ στὴ *χρήση* τῶν εἰκονομάχων ἀπαντᾶ ἡ φράση *ὁ τῆς κακίας δημιουργός*, ποὺ ἀπηχεῖ τὴ διαρχία τους, στὴν κοινὴ *χρήση* τῆς Νίκαιας ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴ φράση *«ὁ τῆς κακίας εὑρετής»*.
4. Ἐπίκληση τῆς συνοδικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἐν MANSI 13, 231E. 233BCD. 233E-236A. 236CD. 237BC. 237D, μὲ ἐπίκεντρο τὸ *«****ἐκ δύο γὰρ φύσεων ἴσμεν τὸν Χριστὸν****»* καὶ *«****ἐν δύο φύσεσιν****»*, MANSI 13, 244BC, προκειμένου νὰ δείξουν οἱ εἰκονομάχοι ὅτι συνομολογοῦν τὸν *Ὅρο* τῆς	• Γιὰ τοὺς πατέρες δὲν ἀρκεῖ ἡ τυπικὴ ἐπανάληψη τοῦ γράμματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 13, 233DE. Αὐτὸ ἐξάλλου εἶναι δεῖγμα ἑνὸς θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ ποὺ ἐξωθεῖ τοὺς ἀνθρώπους στὸ νὰ θέτουν αὐτόκλητα τοὺς ἑαυτούς τους ὡς μοναδικοὺς θεματοφύλακες τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστης παρακάμπτωντας τὸ

Ἐφέσου–Χαλκηδόνος ὅσο καὶ ἀναθεματίζουν ἀπὸ κοινοῦ τόσο τὸ νεστοριανισμὸ καὶ τὸ μονοφυσιτισμό.	ἐκκλησιαστικὸ σῶμα.
Τόμος γ΄	
5. Οἱ εἰκονομάχοι διακηρύσσουν τὰ ἑξῆς: ***«πάντων οὖν τῶν θεοφόρων πατέρων, καὶ τῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων τὴν καθαρὰν καὶ ἀμίαντον καὶ θεαπόδεικτον πίστιν ἡμῶν καὶ ὁμολογίαν οὕτως παραδεδωκότων, τοῦ μηδένα τρόπον διαιρέσεως ἤ συγχύσεως ἐπνοεῖν τινα εἰς τὴν ὑπὲρ νοῦν τε καὶ ἔννοιαν, ἄῤῥητόν τε καὶ ἄγνωστον ἐκείνην ἕνωσιν τῶν δύο καθ᾽ ὑπόστασιν μίαν τοῦ μονωτάτως δηλουμένου προσώπου φύσεων»***, ἐν MANSI 13, 245DE. Γιὰ τὴν ἐπανάληψη τῆς ἴδιας διακήρυξης, βλ. MANSI 13, 341A.	• Στὴν ἐκούσια παραχάραξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως οἱ πατέρες ἀπαντοῦν εὐθέως μὲ τὴν ὑπόμνηση τῶν ἑξῆς κλασικῶν πατερικῶν ἀποφθεγμάτων: i. ***«ἡνίκα αἱ φύσεις διΐστανται ταῖς ἐπινοίαις, συνδιαιρεῖται καὶ τὰ ὀνόματα»***, ἐν MANSI 13, 248C, 341B. *Τόμος στ΄* MANSI 13, 341B = ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 30, *Θεολογικὸς δ΄, Περὶ Υἱοῦ, 8* PG 36, 113B, ἔκδ. H. J. SIEBEN, *Gregor von Nazianz, Orationes Theologicae, Theologische Reden*, FC 22, Freiburg, Basel, Wien, Barcelona, Rom, New York 1996, σ. 238, 11-12. Πρβλ. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 29, *Θεολογικὸς γ΄, Περὶ Υἱοῦ*, 13 PG 36, 92A, ἔκδ. H. J. SIEBEN, σ. 196, 23-24, *«κἂν ἐπινοίαις τισὶ διαιρουμέναις συνδιαιρῆται καὶ τὰ ὀνόματα»*. Πρβλ. ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ὑπομνηστικὸν πρὸς Σούκενσον β΄* ACO 1. 1. 6, σ. 162, 6-8. PG 77, 245A. ii. ***«οὐδὲ γάρ ἐστιν ἀκριβὴς ἐμφέρεια τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τοῖς αἰτίοις ἀλλ᾽ ἔχει μὲν τὰ αἰτιατὰ τὰς τῶν αἰτίων ἐνδεχομένας εἰκόνας, αὐτὰ δὲ τὰ αἴτια τῶν αἰτιατῶν ἐξῄρηται καὶ ὑπερίδρυται, κατὰ τὸν τῆς οἰκείας ἀρχῆς λόγον»***, ἐν MANSI 13, 253E = CPG 6602. *Περὶ θείων ὀνομάτων*, 2, 8 PG 3, 645C, ἔκδ. B. R. SUCHLA, *Corpus Dionysiacum*, τόμ. 1, PTS 33, Berlin 1990, σ. 132, 14-17.
6. Χρήση γνωστοῦ πατερικοῦ ἀποσπάσματος μὲ ἐπίκεντρο τὴ φράση ***«ἅμα σάρξ, ἅμα Θεοῦ Λόγου σάρξ, μηδέποτε μερισμοῦ ἔννοιαν δεχομένη»***, ἐν	• Καθὼς οἱ εἰκονομάχοι μεταφέρουν αὐθαίρετα τὴν ἔκφραση ***«ἅμα σάρξ, ἅμα Θεοῦ Λόγου σάρξ»*** ἀπὸ τὴ χριστολογία στὸ περὶ ἱερῶν εἰκόνων

MANSI 13, 256E-257A (χωρὶς νὰ μαρτυρεῖται οὔτε ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους οὔτε ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους ἀπὸ ποῦ προῆλθε τὸ παρὸν ἀπόσπασμα, οὔτε καὶ ἀπὸ τὸ Δαμασκηνὸ ποὺ ἤδη τὸ ἔχει χρησιμοποιήσει, ἐν ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, ἐκδ. B. KOTTER, σ. 110, 31-32). Παρόλ᾽ αὐτὰ ἀπαντᾶ γιὰ πρώτη φορὰ ἐν Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (νόθο), *Πρὸς αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν*, ἔκδ. C. BIZER, *Studien zu pseudathanasianischen Dialogen der Orthodoxos und Aëtios*, Bonn 1970, σ. 532, 15-17. PG 28, 532AB.	ζήτημα, οἱ πατέρες ἀπαντοῦν ὅτι ***εἰκὼν*** καὶ ***πρωτότυπον*** εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως ***ἄλλο*** καὶ ***ἄλλο*** μεταξύ τους, ἐν MANSI 13, 257BCDE, ἄσχετα μὲ τὴν *καθ᾽ ὑπόστασιν* ἢ *φυσικὴ* ἑνότητα καὶ ταυτότητα τῆς θεότητας καὶ ἀνθρωπότητας τοῦ Θεοῦ Λόγου.
7. Ἀξίωση τῶν εἰκονομάχων τῆς Ἱέρειας ὅτι μόνον τὰ *Τίμια Δῶρα* τῆς θείας Εὐχαριστίας μποροῦν νὰ ἀποτελοῦν τὶς εἰκόνες τοῦ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, μὲ βάση τὰ βιβλικὰ χωρία: α) ***Μθ.* 26, 26-28**, β) ***Μρκ.* 22-24**, καὶ γ) ***Λκ.* 19-20**, ἐν MANSI 13, 261E-264A, ***«λάβετε, φάγετε. τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου… πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου»***.	• Μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας τῶν παραχαραγμένων αὐτῶν βιβλικῶν χωρίων, ἀκριβέστερα τοῦ αὐτονόητου μηνύματός τους, καθὼς ρητὰ ἀναφέρεται τὸ *τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σῶμα μου*, καὶ ὄχι φερ᾽ εἰπεῖν τὸ *τοῦτο εἰκών μου ἐστί*, οἱ πατέρες ἀναφορικὰ μὲ τὰ *Τίμια Δῶρα* διακηρύσσουν ὅτι ***«πρὸ μὲν τῆς τοῦ ἁγιασμοῦ τελειώσεως, ἀντίτυπα… ὀνομάζεσθαι»***, ἐν MANSI 13, 265C. 265D, καὶ ***«μετὰ δὲ τὸν ἁγιασμὸν σῶμα κυρίως καὶ αἷμα Χριστοῦ λέγονται ἤ αὐτὸ σῶμα καὶ αὐτὸ αἷμα»***, ἐν MANSI 13, 265D. Παρόμοια, βλ. MANSI 13, 265B.
Τόμος δ΄	
8. Χρήση τῶν ἐννοιῶν τοῦ ***ἑλληνισμοῦ*** καὶ τοῦ ***ἰουδαϊσμοῦ*** ποὺ ἀπαντοῦν στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. MANSI 13, 273BCD, «***…τῶν Χριστιανῶν ἐκκλησία μέση Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ τυχγάνουσα…***». Παρόμοια, βλ. MANSI 13, 277D, «***…ἐν τῇ χυδαίᾳ τοῦ ἕλληνος τέχνῃ γράφειν κατατολμῶσι…***».	• Οἱ πατέρες, ἐν MANSI 13, 273D-276C, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. καὶ MANSI 13, 280BCD, ἑρμηνεύουν τὸν ὅρο ***ἰουδαϊσμὸς*** ὡς ***πενίαν θεότητος*** καὶ τὸν ***ἑλληνισμὸ*** ὡς ***πολυθεΐαν*** χρησιμοποιώντας τὰ ἀποσπάσματα: i. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,** ***Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων***, ἐν MANSI 13, 273E-276A. Γιὰ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα, ὅπως εἶχε ἤδη χρησιμοποιηθεῖ, βλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 72AB = CPG 2869. PG 31, 605D-608A.

	ii. **ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ**, ἐν MANSI 13, 276AB = CPG 3010. *Λόγος* 45, *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*, 4 PG 36, 628C.
9. Μὲ ἄξονα τὴ χρήση τῆς διατύπωσης «***ζῶσιν ἀεὶ Θεῷ, κἂν ἐνθένδε μετέστησαν***», ἐν MANSI 13, 276D, τῆς ὁποίας ἡ προέλευση εἶναι ἀνεξακρίβωτη, οἱ εἰκονομάχοι ἀξιώνουν καὶ γιὰ τοὺς κεκοιμημένους ἁγίους, πέραν τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἀπώλεια τοῦ ἰδιώματος τοῦ περιγραπτοῦ τῆς σαρκός τους μετὰ τὴν Ἀνάσταση. Οἱ εἰκονομάχοι προσπαθοῦν νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἴδια διδασκαλία μὲ τὴν παρερμηνεία τοῦ *Φιλ.* 3, 21 καὶ εἰδικὰ τοῦ ὅρου *σύμμορφον* ποὺ ἀπαντᾶ ἐκεῖ. Βλ. MANSI 13, 277D.	• Στὸ ζήτημα τοῦ *περιγραπτοῦ* τῆς κτιστῆς φύσης τῶν κεκοιμημένων ἁγίων οἱ πατέρες ὁμιλοῦν ἐν MANSI 13, 276E-277C. 277E-280B, μὲ τὴν ἐπαναχρησιμοποίηση τοῦ **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,** ***Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας***, ἐν MANSI 13, 277BC. Πρβλ. *Τόμος ε΄* MANSI 13, 300C. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* MANSI 12, 1066DE = CPG 2863. PG 31, 508D-509A.
10. Βλ. MANSI 13, 280E, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ χρήση τῶν βιβλικῶν χωρίων: α) ***Ἰω. 4, 24***, «***πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν***», β) ***Ἰω. 1, 18***, «***Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε***», γ) ***Ἰω. 5, 37***, «**οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε [πώποτε] οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε**» καὶ δ) ***Ἰω. 20, 29***, «***μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες***», τῶν ὁποίων ἡ παρερμηνεία σαφῶς ὀφείλεται στὸ δεσπόζοντα στὴ σκέψη τῶν εἰκονομάχων μανιχαϊσμό.	• Οἱ πατέρες, μὲ τὴν ὑπενθύμιση τῆς ἐπίγνωσής τους γιὰ τὴν πάγια τακτικὴ τῶν αἱρετικῶν στὴ χάλκευση τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἑρμηνεύουν ὀρθὰ τὰ ἐν λόγω χωρία, ἐν MANSI 13, 281A-284B.
11. *Δευτ. 5, 8,* MANSI 13, 284C, «***οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα***». 12. Βλ. MANSI 13, 285BC, ὅπου ἀπαντᾶ ἡ χρήση τῶν βιβλικῶν χωρίων: α) ***Ρωμ. 1, 23***, «***ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι***	• Στὴν τεκμηρίωση τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας τοῦ ***Β΄ Κορ. 5, 16***, «***εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν***» οἱ πατέρες προσάγουν τὰ ἑρμηνευτικὰ τῆς βίβλου πατερικὰ ἀποσπάσματα: i. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,** ***Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους δευτέραν ἐπιστολήν***, ἐν MANSI 13, 288D-289A

εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου», σὲ συνδυασμὸ μὲ ***Ρωμ. 1, 25***, «***ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα***» καὶ β) ***Β΄ Κορ. 5, 16***, «***εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν***», σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ***Β΄ Κορ. 5, 7***, «***διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους***», καὶ ***Ρωμ. 10, 17***, «***ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ***», τὰ ὁποῖα ἐπικεντρώνονται στὸ ***Β΄ Κορ. 5, 16.***	= CPG 4429. *Ὁμιλία ΙΑ΄*, 1-2 PG 61, 475. ii. **ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ,** ***Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν***, ἐν MANSI 13, 289BC = CPG 5209. 2 PG 74, 942ABC.
Τόμος ε΄ (Προσαγωγὴ καὶ ἀξιοποίηση τῶν κύριων πατερικῶν *χρήσεων* συγκεκριμένου ἀνθολογίου)	
13. **(1) ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ,** ***Πρὸς Θεοδόσιον βασιλέα*** MANSI 13, 292DE.	• Στὴ βάση ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν τεκμηρίων, οἱ πατέρες ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ πατερικὴ αὐτὴ *χρήση* εἶναι νόθος. Βλ. MANSI 13, 292E-296C καὶ ἰδιαίτερα MANSI 13, 296B.
14. **(2) ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ,** ***Ἔπη,*** MANSI 13, 297A = CPG 3035.2. *Βίβλος Β΄, Ἔπη ἠθικά* PG 37, 913A.	• Ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τῆς παρούσας χρήσης ἐν MANSI 13, 297B-300A.

15. **(3) ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,** MANSI 13, 300A = CPG 4415. *Εἰς τὴν μεγάλην ἑβδομάδα· καὶ εἰς τό, «Αἴνει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον»· καὶ εἰς τὸν ἐν ταῖς Πράξεσι δεσμοφύλακα 2* PG 55, 521B. 16. **(4) Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,** MANSI 13, 300B = CPG 2900. *Γρηγορίῳ ἑταίρῳ*, 3, ἔκδ. Y. COURTONNE, *S. Basile, Lettres*, τόμ. 1, Paris 1957, σ. 8, 1-6.	• Στὴν ἀποσπασματικὴ χρήση τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων αὐτῶν ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἀπαντᾶ μὲ τὴ χρήση ἕτερων ἀποσπασμάτων τῆς ἰδίας πατρότητας καὶ συγκεκριμένα τῶν: i. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,** ***Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας***, ἐν MANSI 13, 300C. Πρβλ. *Τόμος δ΄* MANSI 13, 277BC. ΑΓ. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΡΩΜΗΣ, *Κωνσταντίνῳ καὶ Εἰρήνῃ Αὐγούστοις* 12, 1066DE = CPG 2863. PG 31, 508D-509A. ii. **ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,** ***Ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως*** MANSI 13, 300CD. Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις δ΄* MANSI 13, 9A. ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Β΄ ΡΩΜΗΣ, *Πρὸς Γερμανὸν Κωνσταντινουπολεως* MANSI 13, 93C = CPG 4192. ΣΕΒΗΡΙΑΝΟΥ ΓΑΒΑΛΩΝ, *Εἰς τὸ ὅτι παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης εἷς ὁ νομοθέτης· καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱερέως· καὶ περὶ μετανοίας,* 6 PG 56, 407. CPG 4192.
17. **(5) Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ,** MANSI 13, 300E. Γιὰ τὴ διατύπωση *«πῶς οὐκ ἔστιν… ἀκούουσι»*, πρβλ. CPG 2090. *Κατὰ Ἑλλήνων*, *13* PG 25, 29A. Γιὰ τὴ διατύπωση *«κτίσμα… σωθήσεται»*, πρβλ. CPG 2098. *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀδέλφιον, Κατὰ Ἀρειανῶν,* 8 PG 26, 1081C.	• Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ περιεχομένου τῆς διδασκαλίας τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ποὺ καταδικάζει τὴν ἀπὸ μέρος τῶν *ἑλλήνων* λατρεία τῆς κτίσης καὶ ὄχι τὶς ἱερὲς εἰκόνες τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ, ἀπαντᾶ ἐν MANSI 13, 301ABC.
18. **(6) ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ,** MANSI 13, 301D = CPG 3252. *Βίος ἁγ. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου*. BHG 260.	• Οἱ πατέρες ἀποκαθιστοῦν τὸ περιεχόμενο τῆς *περικεκομμένης* καὶ παρερμηνευμένης *χρήσης* τῶν εἰκονομάχων μὲ τὴν παράθεση τῆς ὅλης συνάφειας. Βλ. **ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ**, MANSI 13, 301E-305A

	= CPG 3252. *Βίος ἁγ. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου*, ἀλλὰ καὶ μὲ βάση τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα: i. **ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ**, MANSI 13, 305BC = CPG 3260.1. *Ὁμιλία Α΄, Εἰς τὸν πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον*, ἔκδ. C. Datema, *Asterius of Amasea. Homilies i-xiv*, Leiden 1970, σ. 9, 100-113. ii. ***Ἰακ.* 5, 1-3**. iii. **Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ**, MANSI 13, 305E. iv. **ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΑΜΑΣΕΙΑΣ**, MANSI 13, 308B-309B = CPG 3260.1 *Ὁμιλία ΙΑ΄, Εἰς μαρτύριον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας ἔκφρασις* PG 40, 336A-337C, ἔκδ. C. DATEMA, *Asterius of Amasea. Homilies i-xiv*, Leiden 1970, σσ. 153-155. v. ***Ἐξ.* 26, 31. *Δευτ.* 22, 12. *1Τιμ.* 2, 9**, ἐν MANSI 13, 309BC, στὴ βάση τοῦ ὁποίου δικαιολογεῖται ἡ πολυτέλεια στὴ χριστιανικὴ λατρεία σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ λιτότητα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. vi. **ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς τὰ γενέθλια τοῦ Χριστοῦ*** MANSI 13, 309D.
19. **(7) ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ,** MANSI 13, 309E-312A = CPG 6133.	• Μέσα ἀπὸ τὸν ἐνδελεχὴ φιλολογικὸ ἔλεγχο τῶν πατέρων τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα ἀποδεικνύεται ψευδεπίγραφο. Βλ. MANSI 13, 312BCD.
20. **(8) ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Κωνσταντίαν αὐγούσταν***, MANSI 13, 313ABCD	• Ὁ πατέρες ἀποδεικνύουν τὸν ὑποκρυπτόμενο ἀρειανισμὸ τοῦ Εὐσεβίου μὲ βάση τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα:

= CPG 3503. PG 20, 1545A-1549A. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀπαντᾶ ὡς μέρος ἐκτενέστερου ἀποσπάσματος ἐν ΑΓ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΠΟΛΕΩΣ, *Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων*, *9*, ἔκδ. J. P. PITRA, *Spicilegium Solesmense*, *Nicephori Antirrhetica*, 1, Paris 1862, ἐπανεκδ. Graz 1962, σσ. 383, 5 – 386, 39.	i. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, MANSI 13, 316C, ὅπου ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας κατὰ τὴν ἑρμηνεία τοῦ *Ψα.* 15, 1, *«εἶπα τῷ κυρίῳ μου. Κύριός μου εἶ σύ»*, ὑποστηρίζει ὅτι *«νόμοις φύσεως παντὸς υἱοῦ πατήρ, κύριος ἂν εἴη αὐτοῦ. διὸ καὶ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὁ γεννήσας αὐτὸς Θεὸς εἴη ἂν αὐτοῦ καὶ Θεὸς καὶ κύριος καὶ πατήρ»*. ii. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, MANSI 13, 316C-317A = CPG 3501. *Πρὸς Ἀλέξανδρον Ἀλεξανδρείας*, ἔκδ. H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, Berlin-Leipzig 1934, σ. 14. iii. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, MANSI 13, 317A. 317B. Πρβλ. *Πρακτικὰ Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Πρᾶξις ε΄* MANSI 13, 176E – 177A = CPG 3500. *Πρὸς Εὐφρατίωνα*, ἔκδ. H. G. OPITZ, *Athanasius Werke*, τόμ. 3.1, μν. ἔργ., σσ. 4-6. • Σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες τῆς Νίκαιας ἡ αἵρεση τοῦ Εὐσεβίου δὲν περιορίζεται στὴν τριαδολογία, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὴ χριστολογία, παρουσιάζοντας κοινὰ σημεία μὲ τὸ μονοφυσιτισμὸ τῶν ἀρκετὰ μεταγενέστερων Σεβήρου, Πέτρου Κναφέα καὶ Φιλόξενου Ἱεραπόλεως. Σ' αὐτὴν τὴν ἰδεολογικὴ ταύτιση περιλαμβάνεται ἀκόμη καὶ ὁ Ἀπολινάριος. Βλ. MANSI 13, 317BC, ὅπου ὁ χαρακτηρισμὸς *Θεοπασχῖται* ἀφορᾶ σὲ ὅλα τὰ προαναφερθέντα πρόσωπα, ποὺ ἂν καὶ δὲν ἀνήκαν ποτὲ στὴν ἴδια θρησκευτικὴ κοινότητα συμφωνοῦσαν οὐσιαστικὰ στὴν πρόταση *«Σάρκα δίχα ψυχῆς* καὶ *τὴν θεότητα ἀναπληροῦν τῆς ψυχῆς τά τε βουλεύματα καὶ κινήματα»*, ποὺ ἀφορᾶ στὶς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ. Στὸν ἰδιάζοντα μονοφυσιτισμὸ τοῦ Εὐσεβίου οἱ συνοδικοὶ πατέρες ἀπαντοῦν μὲ τὰ ἀποσπάσματα: i. **ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Πρὸς Εὐψύχιον*** MANSI 13, 317D-320B

	= CPG 2163. PG 26, 1245B-1248B (Εἰλημμένο ἀπὸ MANSI). ii. **ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Σούκενσον*** MANSI 13, 320BCDE = CPG 5346. *Ἐπιστολὴ* 45*, Πρὸς Σούκενσον, Περὶ πίστεως α΄* PG 77, 236BCD. ACO 1, 1, 6, σσ. 151, 8. 155, 27 – 156, 18. iii. **ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Συνουσιαστῶν*** MANSI 13, 320E-321E. 321E-324B = CPG 5230. PG 76, 1427A-1437B, ὅπου, ἐν MANSI 13, 321B-324B, γίνεται χρήση τῶν βιβλικῶν χωρίων χωρίων *Πρξ. 1, 11, Μθ. 17, 2, Φιλ. 3, 21, «ὅς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ»* καὶ *Β΄ Κορ. 5, 16, «εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν»*.
<u>Τελικὸ σχόλιο</u>	
Οἱ εἰκονομάχοι τῆς Ἱέρειας ὑποστηρίζουν ὅτι διαθέτουν καὶ ἄλλες βιβλικὲς καὶ πατερικὲς *χρήσεις*, τὶς ὁποῖες θὰ μποροῦσαν καὶ αὐτὲς νὰ ἀξιοποιήσουν, ἐν MANSI 13, 324CD. Κάποιες ἀπ᾽ αὐτὲς μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ οἱ χρησιμοποιηθεῖσες στὴ σύνοδο τοῦ 815. Βλ. P. J. ALEXANDER, «*The Iconoclastic Council of St. Sophia (815) and its definition (Horos)*», ἐν DOP 7 (1953), σσ. 35-66.	Μὲ τὴν περίφημη ἔκφραση *«ἤδη ἐκορέσθημεν ἐκ τῶν πατρικῶν χρήσεων, καὶ ἐπέγνωμεν, ὅτι ἀρχαῖα παράδοσίς ἐστι ἡ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀναστήλωσις»*, ἐν MANSI 13, 196CD, ὁ Ταράσιος κηρύσσει τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν τῆς ε΄ καὶ στ΄ *Πράξης* τῆς Νίκαιας. Μέσα ἀπὸ τὴν πρόταση αὐτὴ φαίνεται ὅτι οἱ πατέρες διέθεταν πολλὲς περισσότερες εἰκονόφιλες *χρήσεις*, τὶς ὁποῖες ἀξιοποίησαν μόνον στὸ παρασκήνιο τῶν ἐργασιῶν τῆς Νίκαιας. Πολλές ἀπ᾽ αὐτὲς ἀπαντοῦν σὲ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς, κυρίως στὸ *Hadrianum* τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ καὶ στὸ *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ* τοῦ Νικηφόρου Κπόλεως.